МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи та реабілітації

К. О. ВЛАСЕНКО

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Навчальний посібник

Київ - 2024

УДК 94:634-78:37.035(075)

Рекомендовано до друку Вченою Радою Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 6 від 27.11.2024)

Рецензенти:

Вайнола Р.Х., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Григоренко Т.В., доктор педагогічних наук, доцент, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Сопівник І.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Власенко К.О.

Історія соціальної роботи та соціального виховання: [навчальний посібник]. К.: «ЦП «Компринт», 2024. 649 с.

ISBN

Навчальний посібник присвячений теоретичним та практичним основам з історії соціальної роботи та соціального виховання у студентів спеціальності «Соціальна робота». Представлено систематичний огляд історичного розвитку соціальної роботи і соціального виховання, починаючи з древніх часів і до сучасності. Проаналізовано ключові етапи еволюції соціальних послуг, значущі події, теоретичні підходи та практичні інновації в цій сфері. Сформовано комплексне уявлення та критичне ставлення до досвіду різних країн у галузі соціальної допомоги та підтримки різних верств населення, який розглядається у нерозривному зв'язку з історичним поступом даних країн. Подано цілісне та системне уявлення про вітчизняні процеси розвитку соціальної допомоги, благодійності, професійної соціальної роботи.

Навчальний посібник розрахований на педагогів, науковців, науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів, та усіх, хто цікавиться історією соціальної роботи та соціального виховання.

УДК 94:634-78:37.035(075)

© Власенко К.О., 2024
© НУБіП України, 2024

ISBN

ЗМІСТ

ВСТУП…….....…..9

РОЗДІЛ 1. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVII СТОЛІТТЯ……..10

Тема 1. Методологія і теоретичні основи «Історії соціальної роботи та соціального виховання»…… 10

1.1. Поняття соціальної роботи. Конвергенція соціальної педагогіки та соціальної роботи.. ……10

1.2. Виховання як головна умова формування особистості в суспільстві.. ……15

1.3. Сутність процесу соціальне виховання.. ……19

1.4. Зародження виховання як особливого виду діяльності. Поява організованих форм виховання…….. ..23

Тема 2. Соціальна допомога в давніх суспільствах ……33

2.1. Прояви соціальної допомоги у Вавилоні, Давньому Єгипті, Давньому Китаї, Греції та Римі.. …….33

2.2. Система допомоги в давніх іудейських та перших християнських общинах…..45

2.3. Общинні принципи життєдіяльності і язичницький світогляд як основа взаємодопомоги у давніх слов'ян.. ……..49

2.4. Основні форми допомоги у давніх слов'ян.. …….....51

2.5. Трипільська культура: система виховання та опіки……..54

Тема 3. Соціально-педагогічний досвід цивілізацій Стародавнього Сходу та Античного Світу…….60

3.1. Загальні риси виховання в умовах формування і розвитку стародавніх цивілізацій…….60

3.2. Виховання і школи у Месопотамії…….64

3.3. Виховання у Стародавньому Єгипті. ……..……68

3.4. Виховання у Стародавній Індії..…….72

3.5. Розвиток виховання і педагогічної думки в Стародавньому Китаї.. ……76

3.6. Система соціального виховання у Стародавній Греції...……81

3.7. Філософи Стародавньої Греції про виховання...……85
3.8. Виховання в добу Еллінізму....…….92
3.9. Особливості соціального виховання у стародавньому Римі. Ідеї провідних мислителів стародавнього Риму в контексті соціального виховання....……..97
Тема 4. Соціальна робота та виховання в епоху Середньовіччя та Відродження……...104
4.1 Загальна характеристика особливостей соціального виховання та соціальної роботи епохи Середньовіччя. ……104
4.2. Виховання і школа у Візантії.……110
4.3. Соціальна робота та виховання Середньовічного Сходу. Система виховання в ісламському світі.……115
4.4. Організація соціальної роботи та виховання і освіти у Середньовічній Індії та Китаї……..121
4.5. Соціальна робота та соціальне виховання у середньовічній Західній Європі…126
4.6. Головні ідеї соціального виховання у поглядах мислителів доби Відродження.……...129
4.7. Вплив Реформації на розвиток соціальної роботи та соціального виховання. Соціалісти-утопісти про соціальне виховання..……...133
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ВИХОВАННЯ У XVII - XIX СТОЛІТТЯХ……..139
Тема 5. Практика соціальної підтримки та соціального виховання на Русі у X-XII ст……139
5.1. Гуманістичні традиції древніх слов'ян. ……139
5.2. Початки християнської благодійності за правління князя Володимира. ……..145
5.3. Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. …148
5.4. Церковно-монастирська система благодійності..…….151
5.5. Основні тенденції у сфері соціальної допомоги європейських країн. Зміна статусу особи, яка потребує допомоги…….153
5.6. Шкільне виховання в Київській Русі (X –XII ст.)...……157

5.7. Соціальне виховання у творах письменників княжих часів. Педагогічні ідеї Павла Русина і Юрія Дрогобича....……161
Тема 6. Особливості соціальної допомоги та підтримки населення у XIV-XVIII ст. на українських землях ……..167
6.1. Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних у XIV ст. - XV ст. Формування державної системи захисту. ……167
6.2. Особливості соціальної допомоги та опіки в період Українського Відродження…….172
6.3. Традиції соціальної підтримки братств (з XV до XVIII ст.). ……...177
6.4. Соціальний захист за часів козаччини. Виникнення приватної благодійності..183
6.5. Розвиток системи виховання та освіти у XIV ст. – XV ст. Особливості соціального виховання та опіки в період Українського Відродження. …….194
6.6. Соціальне виховання за часів козаччини..……199
Тема 7. Соціальне виховання в Україні на світі наприкінці XVIII-XIX ст. Соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського ……....207
7.1. Середня і вища освіта в Україні в XVШ – першої половини XIX ст. ……207
7.2. Статути початку XIX ст. щодо освіти. Валуєвський циркуляр 1863 р. Емський указ 1876 р.……..209
7.3. Проблеми щастя людини та гармонійного розвитку у творчості Г.С. Сковороди. Т.Г. Шевченко та І.Я. Франко про виховання...……...214
7.4. М.І. Пирогов про необхідність зв'язку школи із життям..……...219
7.5. Філантропічна діяльність О.В. Духновича, Х.Д. Алчевської, М.О. Корфа. Соціально-педагогічні погляди С.Ф. Русової..……224
7.6. Внесок К.Д. Ушинського у розвиток соціального виховання..……230
7.7. Соціально-педагогічні ідеї філософів країн Західної Європи (XVIII – XIX ст.)……235
7.8. Експериментальні пошуки оптимальної моделі виховання Й.Г. Песталоцці...……240
7.9. Ідеї соціалізації дитини Ф. Фребеля...……245

7.10. Внесок А. Дістервега у розвиток соціального виховання....……..247
7.11. Соціально-педагогічний проект Р. Оуена..……250

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У XX СТОЛІТТІ……...257
Тема 8. Система соціальної допомоги в Україні XIX – початку XX ст.. ……..257
8.1. Суспільно-економічні фактори, що сприяли розвитку соціальної допомоги в XIX – поч. XX ст. Роль органів самоуправління у соціальній допомозі населенню. …..257
8.2. Діяльність благодійних товариств і громадських організацій. ……..265
8.3. Становлення пенсійного забезпечення, кредитної справи та кооперації..……...269
8.4. Наукові дослідження соціальних проблем та їх роль у розробці питань суспільної допомоги..……..272
Тема 9. Соціальне виховання наприкінці XIX – XX ст. в Україні та за кордоном. ……279
9.1. Реформаторські течії у соціальному вихованні (теорія «вільного виховання», скаутський рух, «педагогіка дії», теорія «трудової школи», «нові школи»).……279
9.2. Соціальна педагогіка у США (Джон Дьюї). Метод проектів У. Кілпатріка. Вальдорфська школа Р. Штайнера. …….....294
9.3. Нові системи виховання на початку XX ст..…….……303
9.4. Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера. Теорія потреб А. Маслоу. Теорія пошуку смислу життя (логотерапія) В. Франкла..…….305
9.5. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання. Національна освіта в 1920-ті роки...…….……313
9.6. Українізація: завершення формування української радянської системи соціального виховання у 30-ті роки XX ст...…….……...319
9.7. Виховання та освіта в роки Великої вітчизняної війни та після її закінчення....…….……329
Тема 10. Зародження професійної соціальної роботи (кінець XIX –початок XX ст.)……350

10.1. Передумови становлення професійної соціальної роботи. Суть процесу професіоналізації.……350
10.2. Основоположники соціальної роботи за рубежем. ……370
10.3. Перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи.……378

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ …….391

Тема 11. Становлення наукових основ соціальної роботи (методи, теорії і моделі)…….391

11.1. Становлення індивідуального методу соціальної роботи. Особливості практичної роботи на індивідуальному рівні згідно з концепціями діагностичної та функціональної шкіл……..391
11.2. Виникнення групового та общинного методу. …….407
11.3. Взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи. Обґрунтування практики соціальної роботи в основних теоретичних моделях.. …417

Тема 12. Розвиток вітчизняної системи соцзабезпечення у XX ст. ……441

12.1. Основні напрямки соціального забезпечення населення у довоєнний період……441
12.2. Особливості соціальної роботи в період Великої Вітчизняної війни..…… 446
12.3. Реформування соціальної політики України в сучасних умовах.....453
12.4. Особливості становлення системи підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні..…….....463
12.5. Становлення та розвиток професії «соціальний педагог», «соціальний працівник» у вітчизняній практиці...…….....469
12.6. Вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціального педагога, соціального працівника...…….....474
12.7. Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників...……481

Тема 13. Історичні тенденції підготовки соціальних працівників та розвитку системи соціальних служб за кордоном.…….....495

13.1. Тенденції підготовки соціальних працівників у Європі. ……..495

13.2. Специфіка підготовки соціальних працівників в Австрії. …….501
13.3. Історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб в Німеччині. ……..508
13.4. Розвиток соціальної роботи в США.. ……..517
13.5. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Ізраїлі.. ……...524
Тема 14. Соціальна робота та соціальне виховання у сучасному світі…..538
14.1. Тенденції розвитку соціального виховання в сучасній науці. Еволюція ідеї національного соціального виховання в документах та положеннях..……..538
14.2. Реформування освіти на сучасному етапі (XXI ст.). ……..544
14.3. Соціальне виховання молоді як важлива педагогічна проблема. Особистісно орієнтовне виховання. ……548
14.4. Гуманістичне виховання дітей та молоді. ……..556
14.4. Диференційний підхід до виховання в сучасних закладах освіти..……...559
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……..567
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК……572
ДОДАТКИ……...647

ВСТУП

Освітній компонент «Історія соціальної роботи та соціального виховання» забезпечує розширення загальнопедагогічного кругозору, дає уяву про найважливіші соціально-педагогічні концепції минулого, форми і методи організації соціальної роботи та соціального виховання. Навчальний посібник має на меті не лише ознайомити вас з основними історичними етапами та ключовими подіями, але й допомогти зрозуміти, як минуле вплинуло на сучасність. Вивчення історії соціальної роботи та соціального виховання дозволяє оцінити досягнення і помилки минулого, а також надихнутися на створення нових, ефективних практик для сьогодення.

Соціальна робота та соціальне виховання є ключовими складовими у забезпеченні добробуту та розвитку суспільства. Від їхньої ефективності залежить не лише індивідуальне благополуччя, але й гармонійний розвиток соціальних інститутів та відносин. Історія цих галузей являє собою захоплюючий шлях еволюції ідей, практик і підходів, які формувалися протягом століть і визначалися конкретними соціальними, економічними та культурними контекстами.

Соціальна робота та соціальне виховання — це динамічні сфери, які мають глибокі корені в історії людства. Вони відображають прагнення суспільства забезпечити добробут та підтримку тим, хто цього потребує, а також сприяють розвитку цінностей і норм, що визначають соціальні відносини. Історія цих галузей є складним і багатогранним процесом, в якому переплітаються різні культурні, економічні та політичні чинники.

У цьому навчальному посібнику прагнемо висвітлити основні етапи розвитку соціальної роботи і соціального виховання, починаючи з їхніх витоків у давніх цивілізаціях і закінчуючи сучасними тенденціями та інноваціями. Цей посібник призначений для студентів, викладачів, практиків та всіх тих, хто цікавиться еволюцією соціальних практик і теорій, що вплинули на формування сучасних підходів у соціальному секторі.

РОЗДІЛ 1. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVII СТОЛІТТЯ

Тема 1. Методологія і теоретичні основи «Історії соціальної роботи та соціального виховання»

1.1. Поняття соціальної роботи. Конвергенція соціальної педагогіки та соціальної роботи

1.2. Виховання як головна умова формування особистості в суспільстві

1.3. Сутність процесу соціальне виховання

1.4. Зародження виховання як особливого виду діяльності. Поява організованих форм виховання

1.1. Поняття соціальної роботи. Конвергенція соціальної педагогіки та соціальної роботи

Поняття соціальної роботи розвивалося протягом історії, адаптуючи свої принципи та методи до змінюваних соціальних умов і потреб. Сучасне суспільство неможливо уявити без соціальної роботи, яка є професійною діяльністю, що забезпечує кваліфіковану допомогу окремим особам чи групам для відновлення та підтримки їх соціального функціонування. Це особливо важливо для тих категорій населення, що мають специфічні соціальні потреби або опинилися в складних соціальних умовах. Як і будь-яка спеціалізована діяльність, соціальна робота має свою історію виникнення, розвитку та трансформації в різних етноісторичних контекстах. Вивчення цієї історії варто почати з освоєння основних як загальнонаукових, так і вузькопрофільних понять, які є необхідними для поступового набуття професійної компетенції. Особливу увагу слід приділити базовим визначенням, без яких неможливо досліджувати історичні аспекти соціальної роботи.

Основним поняттям є термін «соціальна допомога». Слово «допомога» означає підтримку і сприяння в певних ситуаціях. Це поняття було запозичене в українську мову зі старослов'янської, де воно означало «допомагати, тобто

переносити або піднімати важкі предмети» [5, с. 101]. У сучасному розумінні соціальна допомога — це система соціальних заходів, що надаються окремим особам або групам населення для подолання або полегшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і забезпечення повноцінного життя, а також для їх адаптації в суспільстві. Історично, така допомога існувала завжди, але в різних епохах і спільнотах вона мала різні форми. Соціальну допомогу можна розглядати як світоглядну та матеріальну основу соціальної роботи, її фундамент. Соціальна робота, в свою чергу, є способом реалізації соціальної допомоги.

Одна з найстаріших форм соціальної допомоги – це благодійництво, яке полягає у добровільних, безкорисливих пожертвах від фізичних та юридичних осіб. Ці пожертви можуть бути у вигляді матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги. Особливими формами благодійності є меценатство та спонсорство.

У давні часи допомога нужденним була, зазвичай, пов'язана з релігійними практиками. Релігійні організації, такі як церкви і монастирі, забезпечували їжу, притулок і медичну допомогу тим, хто цього потребував. Цей аспект соціальної допомоги зберігся протягом багатьох століть, проте з часом стало зрозуміло, що потреби суспільства виходять за межі лише релігійних обов'язків.

У Середньовіччі соціальна допомога була організована через різні інституції, включаючи гільдії і громадські організації. Поступово почали з'являтися перші форми соціального забезпечення, такі як притулки для бідних і сиріт. Ці ініціативи відображали ранні спроби систематизувати допомогу та впорядкувати її надання.

XVII-XVIII століття принесли з собою нові соціальні виклики, такі як збільшення урбанізації та індустріалізації. У цей період виникла потреба в організації більш структурованої соціальної допомоги, що стало передумовою для розвитку нових соціальних інститутів і політик. Розробка соціальних програм і стратегій, що включають не тільки благодійність, але і намагання запобігти соціальним проблемам, стала більш актуальною [4, с. 11-12].

XIX століття відзначилося появою соціальної роботи як окремої професії. Поява та активна діяльність соціальних реформаторів, таких як Джейн Аддамс, які зосереджувалися на поліпшенні умов життя для бідних і маргіналізованих груп населення, вказує на формування сучасного підходу до соціальної роботи. У цей період також стали активно розроблятися методи соціальної роботи та створювати професійні асоціації.

У XX столітті соціальна робота набула професійного статусу, зокрема завдяки формуванню чітких стандартів і кодексів етики. Теоретичні основи соціальної роботи, такі як системний підхід і екологічний підхід, стали важливими частинами практики. Інститути соціальної роботи почали активно працювати над поліпшенням умов життя та забезпеченням соціальної справедливості [6, с. 23].

У XXI столітті соціальна робота продовжує адаптуватися до нових викликів, таких як глобалізація і технологічні зміни. Професіонали в галузі соціальної роботи використовують новітні дослідження і технології для покращення практики, а також активно працюють над питаннями соціальної справедливості, прав людини і інклюзії.

Варто зазначити, що в сучасному світі соціальна робота зосереджена на комплексному підході до проблем клієнтів, який включає інтеграцію різних методів і технік, що відповідають конкретним потребам людей. Це означає, що соціальні працівники враховують не лише індивідуальні труднощі, але й соціальні, економічні та культурні фактори, що впливають на життя клієнтів.

Сучасні наукові джерела містять різні визначення соціальної роботи, які можуть мати відмінності в змісті. Узагальнюючи ці визначення, можна сформулювати: соціальна робота — це професійна діяльність, що має на меті підтримку окремих осіб або соціальних груп у подоланні особистісних і соціальних труднощів через допомогу, захист, корекцію та реабілітацію.

Поняття соціальної роботи можна розглядати в трьох основних аспектах: як наукову теорію, як професійну діяльність і як навчальну дисципліну.

Щодо терміна «соціальне», який походить з латинської мови і означає «товариське, громадське», слід зазначити, що в різних контекстах він може набувати специфічного значення. У загальному сенсі, категорія соціального відображає суспільні відносини, що виникають між окремими людьми або групами людей у процесі спільної діяльності в певних умовах. Соціальні явища або процеси виникають, коли поведінка однієї людини зумовлена поведінкою іншої людини або групи. Через взаємодію люди впливають одна на одну і сприяють формуванню певних проявів суспільних відносин.

Практика соціальної роботи в різних формах існувала ще в найдавніші часи родового суспільства, коли формувалися механізми взаємодопомоги та розподілу ресурсів. Сучасне розуміння професійної допомоги можна простежити через історичні архетипічні форми і соціальні прояви. Аналіз історії соціальної роботи потребує систематизації великого обсягу історичних матеріалів, зокрема умовного поділу історичного процесу на певні періоди.

Розподіл історичного процесу на різні етапи значною мірою визначається філософськими та ідеологічними поглядами дослідників на закономірності світової історії. Існують кілька підходів до періодизації історії, таких як формаційний, цивілізаційний, політологічний, синергетичний, хвильовий, теорія ментальностей, прогресистське сприйняття історії та інші [8, с. 15-17].

Кожен з цих підходів пропонує різні перспективи на суспільні процеси і може потребувати як детальнішого аналізу окремих аспектів людського життя, так і доповнення наявних знань для створення цілісної картини розвитку суспільства. Ці теоретичні концепції можуть взаємодоповнювати одна одну, забезпечуючи комплексний підхід до вивчення історії соціальної роботи.

Сучасні тенденції у соціальній роботі включають акцент на міждисциплінарний підхід. Соціальні працівники часто співпрацюють з медичними, юридичними та освітніми фахівцями, щоб забезпечити комплексну підтримку для осіб з різними потребами. Це також відображає зростаюче розуміння того, що

соціальні проблеми часто є багатофакторними і потребують координації між різними службами і спеціалістами.

Інша важлива тенденція — це акцент на правах людини і соціальній справедливості. Соціальна робота сьогодні активно бореться за права вразливих груп населення, таких як біженці, особи з обмеженими можливостями та етнічні меншини. Професіонали в галузі соціальної роботи також зосереджуються на питаннях економічної нерівності, дискримінації та насильства, прагнучи створити більш справедливе і інклюзивне суспільство.

Технології відіграють все більш важливу роль у соціальній роботі. Інновації в інформаційних технологіях дозволяють соціальним працівникам отримувати доступ до нових інструментів для моніторингу та оцінки потреб клієнтів, а також для проведення дистанційних консультацій та терапії. Віртуальні платформи також забезпечують нові можливості для навчання і підвищення кваліфікації соціальних працівників.

Однак, разом з новими можливостями, сучасна соціальна робота стикається і з новими викликами. Зростання соціальної нерівності, економічні кризи і політичні конфлікти створюють нові потреби і труднощі, з якими соціальні працівники повинні справлятися. Важливим аспектом є також забезпечення етичних стандартів і захисту конфіденційності клієнтів у умовах цифровізації.

Сучасні дослідження та практики соціальної роботи також приділяють увагу розвитку моделей профілактики і підтримки, які спрямовані на запобігання соціальним проблемам до їх виникнення. Це включає програми раннього втручання, освіту і підтримку сімей, а також активну роботу з громадами.

Таким чином, соціальна робота в історичному контексті відображає еволюцію підходів до допомоги і підтримки осіб у потребі. Вона продовжує розвиватися в відповідь на нові соціальні реалії і виклики, прагнучи забезпечити справедливість, підтримку і можливості для всіх членів суспільства.

Конвергенція соціальної педагогіки та соціальної роботи відзначається їхнім зближенням у цілях і методах, що дозволяє краще відповідати на потреби

суспільства. Обидві дисципліни намагаються підтримати індивідів та груп у їхньому розвитку і подоланні життєвих труднощів, однак вони підходять до цього з різних аспектів.

Соціальна педагогіка зосереджується на розвитку особистості, освіті та вихованні, акцентуючи увагу на процесах навчання і виховання в контексті соціального середовища. Вона прагне формувати позитивні соціальні навички і підтримувати учасників процесу в їхньому соціальному розвитку.

Соціальна робота, в свою чергу, більше орієнтована на практичну допомогу людям у вирішенні конкретних соціальних проблем. Вона використовує різноманітні інтервенційні стратегії для полегшення життєвих труднощів і поліпшення соціального функціонування клієнтів.

Обидві області взаємодіють, зокрема в контексті міждисциплінарного підходу до вирішення комплексних соціальних проблем. Соціальні працівники і соціальні педагоги часто працюють разом, щоб забезпечити всебічну підтримку для осіб, які перебувають у складних життєвих ситуаціях. Вони можуть використовувати спільні методи, такі як консультування, навчання навичкам, організація групової підтримки та інші інтервенційні стратегії.

Ця конвергенція дозволяє інтегрувати різні підходи і створювати більш ефективні програми підтримки, які враховують як освітні, так і соціальні потреби осіб. В результаті, така співпраця допомагає створювати більш гармонійний і комплексний підхід до підтримки індивідуумів і спільнот.

1.2. Виховання як головна умова формування особистості в суспільстві

Виховання і розвиток особистості перебувають у діалектичному взаємозв'язку, що означає, що виховання не тільки впливає на розвиток, але й залежить від нього, оскільки розвиток визначає цілі, зміст і методи виховання.

Виховання є ключовою умовою формування особистості в суспільстві, адже саме через цей процес здійснюється вплив на розвиток індивіда. Виховання формує основи, на яких будуються особистісні якості та соціальні навички. Впливаючи на

свідомість і поведінку людини, виховання забезпечує її адаптацію до соціальних норм і культурних цінностей.

Завдяки вихованню індивід набуває розуміння моральних і етичних стандартів, а також розвиває соціальні навички, необхідні для взаємодії в суспільстві. Це процес, у якому інтегруються знання, навички та цінності, що допомагають людині знайти своє місце в соціумі, будувати стосунки з іншими людьми та брати участь у суспільному житті. Виховання не лише передає знання, а й формує ставлення до навколишнього світу і власного «Я». Воно впливає на те, як індивід сприймає себе і свою роль у суспільстві, як розвиває свої інтереси та прагнення. Цей процес важливий для формування не лише інтелектуальних і моральних якостей, а й для розвитку внутрішньої мотивації і самостійності.

Таким чином, виховання виступає як основний механізм, через який суспільство передає свої культурні, соціальні та моральні норми новим поколінням, забезпечуючи гармонійний розвиток особистості і її інтеграцію в соціальну структуру.

Виховання – це організований і цілеспрямований процес взаємодії між вихователем і вихованцем, в рамках якого здійснюється вплив на свідомість, пізнавальні, емоційні та мотиваційні аспекти вихованця з метою формування наукового світогляду та високих моральних, громадських і професійних якостей.

Процес виховання тісно пов'язаний з соціалізацією та соціокультурним розвитком. Основним завданням виховання є введення індивіда в соціальне середовище і його соціалізація. Соціалізація включає як процес, так і результат засвоєння соціальних норм, цінностей і моделей поведінки, які існують у суспільстві. Її можна розглядати як засвоєння індивідом соціального досвіду і культури. Індивідуальний досвід постійно адаптується та доповнюється, а через певний час перетворюється в суспільну культуру у вигляді особистих досягнень.

Соціалізація є безперервним процесом, що триває протягом всього життя і поділяється на різні етапи, кожен з яких вирішує певні завдання. В особливо важливий період юності відбувається формування особистісних рис, які

відповідають як індивідуальним, так і суспільним потребам. Виховання є ключовим аспектом соціалізації та невід'ємною частиною цього процесу, регулюючи швидкість і глибину соціалізації, коригуючи негативні наслідки і надаючи гуманістичний напрямок [12].

Виховання виступає основною силою, яка формує повноцінну особистість для суспільства. Однак процес виховання, у його гуманістичному і особистісно орієнтованому контексті, не повинен перетворюватися на нав'язування певних поглядів, переконань, ідеалів або моделей поведінки. Важливо, щоб виховання викликало активну і творчу реакцію вихованця, що є показником його успішності і основною нагородою для вихователя [12].

Якісним показником виховання є його вплив на формування життєвих потенціалів особистості та розвиток культури життєтворчості. Це включає формування бажань і можливостей для духовного самовираження і творчого самоствердження як частини суспільства. Виховання повинно сприяти не тільки впливу на зовнішню природу і соціальну реальність, але й на внутрішні світоглядно-ціннісні характеристики особистості.

Дитина, маючи певні потенційні можливості для розвитку, формується під впливом середовища і виховання, проявляючи активність у процесі самореалізації. Виховання відіграє надзвичайно важливу роль у цьому процесі:

Виховання є процесом, що має чітко визначені мету, завдання та конкретні методи їх реалізації. Воно дозволяє організовувати різноманітні види діяльності (навчально-пізнавальну, трудову, ігрову, суспільну, естетичну тощо) і спілкування таким чином, щоб забезпечити всебічний розвиток особистості. Це включає формування моральної, естетичної та політичної культури, розумового і фізичного розвитку, а також трудового виховання. Сучасна педагогіка опирається на теорію Л.С. Виготського, яка виділяє два рівні розвитку дітей: а) рівень актуального розвитку, який відображає вже сформовані особливості; б) зону найближчого розвитку, що показує потенційні можливості досягнень через співпрацю з дорослими.

Виховання створює умови для стимулювання активності особистості в діяльності та спілкуванні. Особистість не просто пасивно сприймає зовнішні впливи, а активно діє та взаємодіє з іншими людьми. Виходячи з сформованих потреб і інтересів, особистість впливає на своє оточення. Активність як характеристика особистості визначається не лише зовнішніми впливами (середовищем і вихованням), але й внутрішньою позицією індивіда, що формується в процесі життєвої практики. Це вибіркове ставлення до зовнішніх умов і впливів визначає розвиток особистості [29, с. 10].

У широкому сенсі поняття «виховання» розглядається як процес передачі та організації засвоєння соціально-історичного досвіду людства і його духовної культури. Виховання є невід'ємною частиною людського розвитку на всіх етапах історії. Ще в первісних племенах виховання дітей здійснювалося за допомогою різноманітних засобів, що дозволяли передавати досвід дорослих і попередніх поколінь. Як зазначає Гегель у «Філософії права», «Людина не володіє інстинктивно тим, чим вона повинна бути, і їй доводиться спочатку набути ці якості» [7, с. 336], що підкреслює, що кожне покоління будує на основі досягнень попередніх. Засвоєння цього досвіду не тільки передбачає його підтримку, але і подальший розвиток та створення нових досягнень. Для досягнення цієї мети суспільство створює різноманітні навчальні заклади, такі як школи, ліцеї, гімназії, інститути, університети та академії.

Виховання, як педагогічна категорія, охоплює цілеспрямовану організацію діяльності та спілкування, що сприяють формуванню у вихованців певного ставлення до навколишнього світу, себе, моральних норм і правил поведінки. Навчання ж визначається як процес, в якому індивід засвоює соціальний досвід, накопичений людством. Освіта є як процесом, так і результатом засвоєння цього досвіду, включаючи досягнення значного рівня знань і прилучення до культурних цінностей суспільства [29, с. 7].

1.3. Сутність процесу соціальне виховання

Соціальне виховання є важливим аспектом розвитку особистості, яке відбувається через інтеграцію індивіда в соціальне середовище. Сутність соціального виховання полягає в формуванні у людини соціальних навичок, цінностей і поведінкових моделей, необхідних для ефективної взаємодії з іншими людьми та адаптації в суспільстві.

Соціалізація, як процес інтеграції особистості в суспільство, невід'ємно пов'язана з соціальним вихованням. Соціальне виховання передбачає створення в суспільстві умов та заходів, що сприяють здобуттю і засвоєнню підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціалізованих знань, а також соціального досвіду, з метою формування у них соціально позитивних ціннісних орієнтирів. Виховання є однією з ключових категорій педагогіки, і його розгляд має різні історично склалися підходи. Дослідники часто розрізняють виховання в широкому соціальному контексті, що охоплює вплив суспільства на особистість (фактично ототожнюючи його з соціалізацією), та виховання в більш вузькому сенсі як цілеспрямовану діяльність, орієнтовану на формування у дітей системи особистісних якостей.

Процес соціального виховання охоплює не лише передачу знань про соціальні норми і правила, але й активну участь у соціальних практиках, що допомагають формувати свідомість і ставлення до соціальних відносин. Це включає розвиток комунікативних навичок, здатність до співпраці, розуміння та прийняття соціальних ролей, а також формування моральних і етичних переконань.

Соціальне виховання реалізується через взаємодію особистості в різних сферах її діяльності, таких як освіта, соціальний досвід і індивідуальна підтримка. Основною метою соціального виховання в будь-якому суспільстві є забезпечення найкращих умов для всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Прискорення соціальних змін і зміна поглядів на життєві ідеали викликали у особистості відчуття нестабільності і невизначеності в життєвих перспективах. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки моделі соціального виховання, яка б дозволяла особистості самостійно формувати систему цінностей, що відповідає

сучасним умовам, і ефективно вирішувати питання власної життєтворчості. Одним із підходів до вирішення цієї проблеми є переосмислення ролі суспільства та соціальних інститутів у відношенні до особистості, її соціального виховання та соціалізації. Ці питання знайшли відображення в таких документах, як Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Концепція громадянського виховання, Концепція громадянської освіти, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді та інших нормативних актах. Проте вирішення проблеми соціального виховання можливе лише за участю всіх зацікавлених сторін і ресурсів суспільства, включаючи державні органи, освітніх працівників, батьків та вихованців [58].

Як зазначає Л. Березовська, проблема виховання, соціалізації та розвитку особистості є однією з ключових у педагогіці. Успішність соціальної адаптації визначається не лише наявністю знань, умінь і навичок, а й ступенем зрілості особистості. Важливо, наскільки добре особистість усвідомлює свої якості, здібності та потреби, а також наскільки здатна використовувати свої сильні сторони і долати власні слабкості [9, с. 5].

Соціальне виховання також сприяє формуванню соціальних ідентичностей та усвідомленню власної ролі в суспільстві. Воно допомагає індивіду зрозуміти і прийняти соціальні стандарти та цінності, навчитися діяти в межах соціальних очікувань і підтримувати конструктивні стосунки з іншими людьми.

Ще П. Наторп визначив важливий взаємозв'язок між суспільством і соціальним вихованням. Він стверджував, що виховання повинно підтримувати інтереси суспільства, а всі аспекти життя суспільства, включаючи економічно-правовий устрій, розвиток науки, мистецтво та моральні норми, повинні сприяти цілям виховання. Це означає, що всі ці складові – від систематичного розвитку науки і мистецтва до організації домашнього життя – мають бути орієнтовані на досягнення єдиної мети: формування відповідальних громадян і прагнення до вищого, вічного добра. Пауль Наторп у своїй праці «Соціальна педагогіка» зазначав: «Людина формує свою людську сутність через взаємодію з суспільством. Щоб

зрозуміти це, досить уявити, якою б вона була, якби виростала без жодного впливу людської спільноти. Без сумніву, її специфічно людські риси залишилися б на примітивному рівні, не перевищуючи простих чуттєвих реакцій. Людина не існує ізольовано; кожна особа постійно реагує на взаємодію з іншими. Окрема людина є лише абстракцією, подібно до атома у фізиці. Спочатку людина є індивідуальністю, але лише через взаємодію з іншими вона стає частиною суспільства. Наука про виховання досягне успіху тільки в тому випадку, якщо визнає і поставить в основу те, що без суспільства не може бути виховання. Це і є суть того вчення про виховання, яке ми визначаємо терміном «соціальна педагогіка». Індивідуальний підхід до виховання є абстракцією, яку слід подолати. Тема цієї науки охоплює соціальні умови освіти і освітні умови соціального життя». [1].

У «Педагогічному енциклопедичному словнику» термін «соціальне виховання» визначається як процес формування особистості в спеціально створених виховних установах, де планомірно організовуються умови для її позитивного розвитку та формування духовно-ціннісних орієнтирів [58].

Більш широке тлумачення поняття «соціальне виховання» надається у «Словнику з педагогіки», де воно описується як процес і результат взаємодії особистості з її безпосереднім життєвим середовищем, а також результат цілеспрямованого виховання (родинного, духовно-етичного, громадянського, правового, релігійного тощо). Це включає соціальне адаптування людини до певних ролей, норм і моделей поведінки, а також створення умов для її цілеспрямованого розвитку в процесі соціалізації [14, с. 336].

У навчальному посібнику Л. Коваль, І. Звєрєвої та С. Хлєбнік поняття «соціальне виховання» розглядається як комплекс соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на те, щоб діти та молодь здобули загальнолюдські та спеціалізовані знання, а також соціальний досвід. Мета цих заходів полягає у формуванні у них стійких ціннісних орієнтирів та адекватної соціально орієнтованої поведінки [21, с. 25].

Соціальне виховання є процесом, спрямованим на оптимальну реалізацію особистості протягом її всього життя, в різних аспектах суспільного життя, з урахуванням потенціалу всіх учасників виховного процесу. Це керований процес соціального розвитку і формування особистості, що включає допомогу людині у засвоєнні і прийнятті моральних норм, які існують у сім'ї та суспільстві, а також в освоєнні правових, економічних, громадянських і побутових відносин.

Соціальне виховання орієнтоване на цілеспрямоване формування особистості, враховуючи її індивідуальні та соціальні потреби в умовах життєдіяльності. Це процес виховання людей різного віку і категорій як в спеціально створених для цього організаціях, так і в інших установах, що займаються вихованням поряд із виконанням своїх основних функцій. Соціальне виховання є вираженням турботи суспільства про майбутні покоління, підтримкою індивіда з боку суспільства, колективу та інших людей, а також допомогою у засвоєнні моральних, правових і соціальних норм, які сформовані в сім'ї і суспільстві.

Соціальне виховання, яке реалізується у виховних установах різного типу, забезпечує людині досвід взаємодії з іншими людьми і створює умови для позитивного самопізнання, самовизначення, самореалізації та особистих змін. У загальному контексті, воно допомагає в процесі адаптації до соціального середовища [23, с. 269].

Швидкі соціальні трансформації та зміна уявлень про життєві ідеали призвели до відчуття нестабільності і невизначеності в перспективі життя особистості. Це підкреслює потребу в створенні нової моделі соціального виховання, яка дозволяє особистості самостійно формувати систему цінностей, що відповідає сучасним умовам, та ефективно вирішувати питання особистої життєтворчості. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є перегляд ролі суспільства і соціальних інститутів в контексті соціального виховання та соціалізації особистості. Це питання відображено в таких документах, як Закони України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Концепція громадянського виховання, Концепція громадянської освіти, Національна програма

виховання дітей та учнівської молоді та інші нормативні акти. Проте успішне вирішення проблеми соціального виховання можливе тільки за активної участі всіх сторін та ресурсів суспільства, включаючи державні органи, освітніх працівників, батьків і самих вихованців.

Таким чином, сутність соціального виховання полягає у всебічному розвитку особистості через інтеграцію в соціальне середовище, що забезпечує не лише засвоєння соціальних норм, але й активну участь у соціальних процесах і розвиток особистісних якостей, необхідних для успішної адаптації і взаємодії в суспільстві.

Отже, в процесі соціального виховання особистості надзвичайно важливо враховувати індивідуальні особливості кожної людини та створювати умови для її цілеспрямованого позитивного розвитку і формування духовно-ціннісних орієнтирів. Сьогодні ключовим соціальним завданням є виховання людини як громадянина, а також формування соціально значущих якостей у дітей, які є необхідними для їх успішної соціалізації.

1.4. Зародження виховання як особливого виду діяльності. Поява організованих форм виховання

Процес формування організованих форм виховання є важливим етапом у розвитку суспільства. З початком цивілізаційного розвитку виникла потреба в систематизації виховних практик, що виявилося у створенні різних інститутів і структур для навчання та виховання нових поколінь.

Спочатку організовані форми виховання з'являлися у вигляді ритуалів та традицій, що передавалися з покоління в покоління. Ці практики, що включали релігійні обряди та соціальні ритуали, допомагали формувати у молоді основи моральних норм і соціальних ролей, необхідних для підтримки гармонії в суспільстві.

Соціальне виховання має коріння в первісному суспільстві, яке існувало протягом тривалого часу і в якому можна виділити кілька окремих стадій. Оскільки виховання як соціальне явище великою мірою залежить від організації суспільства,

доцільно визначити періоди розвитку виховання на основі суспільних відносин, які змінювалися в залежності від історичних етапів: a) період первісного стада; b) етап родового ладу і общини (включаючи матріархат і патріархат); c) період розкладу первісного ладу, що характеризується військовою демократією.

Сучасні дослідники, вивчаючи поведінку людиноподібних мавп, дійшли висновку, що первісні люди, подібно до своїх предків, об'єднувалися в первісні людські стада для виживання. Вони разом займалися полюванням, збором їжі, доглядом за дітьми і захистом від хижаків. З часом стадо еволюціонувало в більш стійку форму організації – первісну общину. Приблизно 30 тисяч років до нашої ери виникли роди, що об'єднували людей, які походили від спільного предка – родичів. Рід представляв собою великий колектив родичів, які спільно жили, працювали, вели господарство та володіли спільним майном.

В епоху первісних племен, коли біологічне формування людини наближалося до завершення, організовані форми виховання ще не існували. Тоді не було чіткої диференціації між моральними, трудовими чи інтелектуальними впливами. Виховання проходило в спонтанному порядку, обмежуючись простим відтворенням обмеженого суспільного досвіду.

Отже, процес соціалізації молодшого покоління у первісних суспільствах мав певні загальні ознаки, які дозволяють визначити систему виховання в той час як архаїчний тип соціалізації, що готував людей до життя та праці. Архаїчний підхід до виховання відзначався соціальною природою передачі досвіду в суспільствах, що не мали класової диференціації. Це виховання відбувалося в рамках повсякденного суспільного життя, переважно в процесі виробничої діяльності. Всі дорослі члени спільноти, а не лише батьки, виконували педагогічні функції стосовно неповнолітніх. Виховні зусилля батьків і інших дорослих тісно переплітalися, фізичні покарання були відсутні, а дорослі ставилися до дітей з повагою і враховували їхні побажання. Навчання переважно проводилося через практичні дії, а вербальні методи виховання були другорядними. Усі необхідні знання, вміння та навички діти набували безпосередньо через участь у життєвих процесах.

З розвитком державності і організації суспільного життя з'явилися перші навчальні заклади, які брали на себе функцію систематичного виховання. Школи, академії та інші освітні установи почали виникати як спеціалізовані центри для передачі знань і соціальних норм. У цих установах виховання стало більш структурованим і організованим, включаючи програмні навчання, дисципліну та певні педагогічні методики.

Протягом часу ці організовані форми виховання еволюціонували, адаптуючи нові соціальні потреби і культурні вимоги. Розвивалися концепції, які включали в себе не лише академічні знання, а й соціальні, моральні та культурні аспекти виховання. Важливою характеристикою сучасних організованих форм виховання є їх орієнтація на всебічний розвиток особистості, а також включення в процес виховання соціальних інститутів, родини та громади.

З розвитком цивілізації, організовані форми виховання стали ще більш різноманітними і спеціалізованими. Вони почали включати в себе не лише освіту в традиційному сенсі, а й виховання в соціальних, культурних та професійних сферах.

Важливу роль у цьому процесі відіграли такі інститути, як професійні училища та технікуми, які з’явилися для забезпечення підготовки спеціалістів у різних галузях. Вони створили нові можливості для молоді не тільки здобувати знання, а й освоювати практичні навички, необхідні для успішної кар'єри. У цей період також розвивалися виховні програми, орієнтовані на соціалізацію, такі як гуртки, спортивні секції, культурні та мистецькі об'єднання.

В епоху сучасності організовані форми виховання ще більше розширились завдяки впровадженню інноваційних підходів і технологій. Виникли нові освітні моделі, що включають дистанційне навчання, інтерактивні методи навчання, проекти міжнародного обміну і культурного співробітництва. Ці форми виховання дозволяють зменшити географічні та соціальні бар'єри, надаючи можливість отримувати якісну освіту та виховання без прив’язки до місця проживання.

Окрім того, сучасне виховання активно інтегрує соціальні медіа та цифрові технології, що сприяє формуванню нових навичок та компетенцій у дітей і молоді.

Ці інструменти не тільки змінюють методи навчання, але й відкривають нові горизонти для самовираження і професійного розвитку.

Таким чином, організовані форми виховання продовжують еволюціонувати, відповідаючи на виклики часу і потреби суспільства. Вони залишаються важливим інструментом для передачі знань, соціальних норм і культурних цінностей, а також для підтримки і розвитку особистості в умовах швидко змінюючогося світу.

Існує декілька підходів щодо пояснення походження виховання. До традиційних відносять: еволюційно-біологічний підхід, психологічний підхід, релігійний, трудовий, соціокультурний.

Отже, поява організованих форм виховання відзначає важливий етап у розвитку людських суспільств, що виникає з переходом від первісних, спонтанних форм соціалізації до структурованих систем, які формують особистість через цілеспрямовані і систематичні підходи. Це перехід від стихійного передавання знань і навичок до створення спеціалізованих інститутів і практик, які сприяють формуванню соціальних, моральних та інтелектуальних якостей.

Одна з найстаріших форм соціальної допомоги — це благодійництво, яке полягає у добровільних безкорисливих внесках фізичних і юридичних осіб у вигляді матеріальної, фінансової, організаційної та іншої підтримки для осіб, які потребують допомоги. Специфічними формами благодійності є меценатство та спонсорство. У теорії та практиці соціальної роботи часто використовуються терміни «опіка» та «піклування». Зазвичай ці терміни вживаються як синоніми для позначення особливої турботи про когось, зазвичай це стосується дітей, старших людей або хворих, і можуть означати надання послуг, допомогу або створення необхідних умов. Однак у юридичному контексті ці терміни мають конкретне значення: вони описують систему заходів для захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх дітей або повнолітніх осіб, які не можуть самостійно реалізувати свої права і виконувати обов’язки через вік або стан здоров’я. В історичних нарисах соціальної роботи ці терміни використовуються як у загальному, так і в юридичному розумінні, що визначається контекстом.

Зародження і розвиток соціальної допомоги (соціальної роботи) аналізуються як з історичної, так і з соціально-наукової перспективи. Соціальна допомога завжди була складовою частиною суспільних відносин, що визначалась поділом праці, удосконаленням виробництва, змінами в ідеології допомоги, суб'єктами та об'єктами допомоги, які могли змінюватися, розширюватися або звужуватися. Також на формування системи соціальної допомоги впливали руйнування геополітичного чи соціокультурного простору, глобальні епідемії, регіональні та етнічні конфлікти, соціально-економічні війни, масові голодомори та інші катастрофи.

Соціальна допомога та професійна соціальна робота є загальноцивілізаційними явищами, які зустрічаються у багатьох країнах і культурах. В окремих країнах вони мають свою специфіку і традиційні особливості, проте загальні тенденції їх функціонування є спільними. Ураховуючи ці аспекти та особливості вітчизняної історії, можна виділити наступні етапи розвитку соціальної допомоги (соціальної роботи):

1. Праісторичні форми допомоги і взаємодопомоги в найдавніших спільнотах.
2. Благодійництво в стародавніх цивілізаціях Сходу і Заходу.
3. Соціальна допомога в період раннього та класичного середньовіччя.
4. Соціальна допомога в пізньому середньовіччі та ранньому новому часі (XIV - XVII ст.).
5. Система соціальної допомоги в XVIII – першій половині XIX століття.
6. Формування соціальної роботи як окремого виду професійної діяльності (друга половина XIX – початок XX століття).
7. Розвиток сучасної системи соціальної роботи (30-ті роки XX століття – початок XXI століття).

Джерела соціальної допомоги як системи суспільних відносин простежуються з самого початку формування суспільства, на етапі первісної родової громади. Оскільки письмові документи з того періоду не збереглися, точне оцінювання стану соціальної допомоги в архаїчну епоху є проблематичним. Навіть наявні письмові

джерела не завжди надають повну картину подій та відносин того часу, оскільки багато інформації втрачено.

За сучасною періодизацією історії соціальної роботи, період від найдавніших часів до формування перших класових держав, коли соціальна допомога набула організованих форм, визначається як архаїчний. У цьому періоді виокремлюють такі основні види допомоги:

- взаємодопомога між племенами;

- філантропічна допомога з боку вождів і старійшин родів або племен до осіб, які перебували на нижчих щаблях ієрархії;

- міжособистісна допомога.

У рамках родового суспільства допомога і взаємодопомога тісно пов'язані з механізмами реципрокації (взаємний обмін дарами, послугами, підтримка в побуті та господарстві) і редистрибуції (передача частини надлишкового продукту, виробленого громадою, у розпорядження вождів для громадських потреб). Уже на цьому етапі формуються суб’єкти допомоги, ідеологія, а також принципи, що регулюють обмін і підтримку в межах родового співтовариства.

Основною характеристикою архаїчного періоду в історії соціальної роботи є відсутність письмових джерел, які б дозволяли з високою точністю оцінити реальний стан взаємної допомоги і благодійності. Незважаючи на це, дослідники розрізняють не менше десяти концепцій про походження соціальної допомоги. Деякі вчені обґрунтовують виникнення моральних почуттів альтруїзму, допомоги та справедливості через явища взаємної допомоги в природі, які проявляються як інстинкт самозбереження.

У життєдіяльності архаїчної людини значну роль відігравав інстинкт самозбереження як біологічний фактор, а також прагнення задовольнити свої інтереси та потреби як соціально-економічний фактор. Потреби первісної людини були базовими і життєво важливими, включаючи їжу, житло, одяг, секс і особисту безпеку. Крім того, існувало прагнення до домінуючого становища в межах родового співтовариства.

Однак індивід не міг самостійно забезпечити всі ці базові потреби. Для отримання необхідної допомоги та послуг, які сприяли реалізації його прагнень, необхідно було надавати допомогу іншим членам родини. Лише через взаємодопомогу люди могли реалізувати свої власні інтереси. Об'єднуючись у групи, люди намагалися досягти своїх цілей спільними зусиллями, що суттєво покращувало їх можливості задовольнити власні потреби.

Рід забезпечував взаємодопомогу своїх членів через обопільні зобов'язання. Ці зобов'язання були закріплені на сакральному рівні через моральні норми, які були обов'язковими для всіх членів роду. Це дозволяло кожному реалізовувати свої потреби через співтовариство, забезпечуючи непряму взаємодопомогу.

Окрім інстинкту самозбереження і бажання задовольнити власні егоїстичні інтереси, важливими факторами, що сприяли виникненню і підтримці відносин взаємодопомоги, були конфлікти і ворожість. Зазвичай вважається, що солідарність виникає в умовах зовнішньої загрози, оскільки погрози з боку оточуючих можуть консолідувати групу і сприяти внутрішній солідарності та взаємодопомозі.

Постійні міжплемінні конфлікти і війни за ресурси, такі як територія, худоба, їжа та інші блага, вимагали згуртованих і ефективних дій серед членів племені. Тому суспільство обмежувало індивідуальні інтереси та підпорядковувало їх колективним зусиллям взаємодопомоги. Відхилення від встановлених норм колективної поведінки і моральних стандартів суворо каралося, оскільки могло загрожувати виживанню племені.

З переходом до скотарства і землеробства, а також завдяки вдосконаленню знарядь праці, продуктивність праці значно зросла, що призвело до утворення надлишків ресурсів. Це створило можливість для їх суспільного розподілу. Слабші члени роду почали отримувати перші форми суспільної допомоги, хоча і нерегулярно та нерівномірно. Виникає також гуманізм у вигляді співчуття і співрадість, що виявляється через взаємодію і спільну діяльність людей.

У пізньому періоді розвитку первісної родової громади спостерігалися такі форми соціальної допомоги:

- захист від зовнішніх загроз, таких як полон, насильство або кровна помста;

- допомога в межах роду, що включала господарські форми взаємодопомоги, підтримку від вождів і старійшин, допомогу літнім людям, а також міжособистісну підтримку;

- культові і релігійні форми допомоги, які були пов’язані з обрядовістю, святами та ритуалами, зокрема тими, що стосуються смерті і язичницьких обрядів.

У первісному родовому суспільстві соціальна допомога характеризувалася такими рисами:

1. Колективний характер: Допомога надавалася в межах певної спільноти, об'єднаної кровним родством, спільними релігійними переконаннями, територією чи іншими зв’язками.

2. Взаємна залежність: Індивіди постійно залежали від підтримки своїх родичів і, в свою чергу, були зобов’язані надавати допомогу іншим членам спільноти, розраховуючи на аналогічну підтримку у відповідь.

3. Релігійність: допомога ґрунтувалася на релігійній свідомості, що втілювалося в традиціях, звичаях, обрядах.

4. Непостійність: нестійкість економічних основ первісного суспільства призводила до нестабільного характеру самої соціальної допомоги, що дуже залежала від певних обставин [8, с. 11-12].

Запитання для самоперевірки:

1. Яке визначення соціальної роботи та які основні її цілі?
2. Як конвергенція соціальної педагогіки та соціальної роботи впливає на ефективність допомоги особам у складних життєвих ситуаціях?
3. Яка роль виховання у формуванні особистості в суспільстві?
4. Які основні етапи історичного розвитку соціальної роботи можна виділити?
5. Які соціальні виклики, що виникли в XVII-XVIII століттях, сприяли розвитку нових форм соціальної допомоги?

6. У чому полягає сутність процесу соціального виховання і як він пов’язаний із соціалізацією?
7. Які основні методи соціальної роботи застосовуються для підтримки клієнтів?
8. Як технології впливають на сучасну практику соціальної роботи?
9. Які етичні питання постають перед соціальними працівниками у сучасному контексті?
10. Як виховання впливає на розвиток соціальних навичок та моральних цінностей індивіда?
11. Які основні етапи формування організованих форм виховання?
12. Як ритуали та традиції впливали на виховання в первісному суспільстві?
13. Які соціальні ролі виконували дорослі члени громади у вихованні дітей?
14. Які зміни відбулися в процесі виховання з розвитком державності?
15. Які сучасні форми виховання є?
16. Яка роль професійних училищ та технікумів у сучасному вихованні?
17. Які фактори впливають на еволюцію організованих форм виховання?
18. Як соціальні медіа змінюють методи виховання сьогодні?
19. Які підходи до пояснення походження виховання?
20. Як взаємодопомога у родовому суспільстві вплинула на розвиток соціальної допомоги?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1: Дослідження соціальних ритуалів

1. Оберіть одну культуру або спільноту (історичну чи сучасну).
2. Досліджуйте, які соціальні ритуали або традиції існують у цій культурі, що пов’язані з вихованням молоді.
3. Підготуйте коротку презентацію (3-5 хвилин) про виявлені ритуали, їх значення та роль у формуванні моральних норм.

Завдання 2: Аналіз організованих форм виховання

1. Виберіть два різних типи організованих форм виховання (наприклад, традиційна школа та професійне училище).
2. Порівняйте їх цілі, методи та результати виховання.
3. Напишіть короткий звіт (1-2 сторінки) з вашими висновками.

Завдання 3: Роль соціальних інститутів

1. Складіть список соціальних інститутів (сім'я, школа, громада, церква тощо), які беруть участь у вихованні молоді.
2. Для кожного інституту визначте, яку роль він відіграє у процесі виховання.
3. Підготуйте графічну презентацію або інфографіку, що ілюструє вашу відповідь.

Завдання 4: Сучасні підходи до виховання

1. Обговоріть у групі, які інноваційні підходи до виховання ви знаєте (дистанційне навчання, інтерактивні методи тощо).
2. Визначте переваги та недоліки кожного з підходів.
3. Підготуйте колективний проект (презентацію, буклет), в якому ви викладете свої висновки.

Завдання 5: Рефлексія на тему соціальної допомоги

1. Напишіть особисту рефлексію (1-2 сторінки) на тему, як соціальна допомога еволюціонувала з архаїчного періоду до сучасності.
2. Включіть в свою рефлексію власні думки про роль соціальної допомоги в сучасному суспільстві.

Тема 2. Соціальна допомога в давніх суспільствах

2.1. Прояви соціальної допомоги у Вавилоні, Давньому Єгипті, Давньому Китаї, Греції та Римі

2.2. Система допомоги в давніх іудейських та перших християнських общинах

2.3. Общинні принципи життєдіяльності і язичницький світогляд як основа взаємодопомоги у давніх слов'ян

2.4. Основні форми допомоги у давніх слов'ян

2.5. Трипільська культура: система виховання та опіки

2.1. Прояви соціальної допомоги у Вавилоні, Давньому Єгипті, Давньому Китаї, Греції та Римі

Соціальна робота, як і будь-яка спеціалізована діяльність, має свою історію розвитку, що відображає трансформацію в різних етноісторичних контекстах. На наш погляд, вивчення цієї історії слід почати з освоєння як загальнонаукових, так і вузькоспеціалізованих термінів, які є необхідними для поступового формування професійних навичок.

Особливу увагу слід звернути на базові визначення, без яких неможливо зрозуміти історичні аспекти соціальної роботи. Основним поняттям є термін «соціальна допомога». Слово «допомога» вказує на сприяння і підтримку в певних сферах. Це поняття було запозичене з старослов’янської мови, де воно мало значення «допомагати, піднімати важкі предмети» [32, с. 110].

Сьогодні соціальна допомога розуміється як система заходів, спрямованих на підтримку, надання послуг окремим особам або групам населення, щоб допомогти їм подолати або полегшити життєві труднощі, зберегти соціальний статус і забезпечити повноцінне життя та адаптацію в суспільстві. В історичному контексті соціальна допомога існувала завжди, проте її прояви змінювалися залежно від епохи та спільноти. Соціальна допомога є як світоглядним, так і матеріальним підґрунтям соціальної роботи, яка, в свою чергу, є формою реалізації цієї допомоги.

До країн Стародавнього Сходу зазвичай відносять древні рабовласницькі держави, що існували в Північно-Східній Африці, а також у Середній, Східній і Південній Азії протягом III тисячоліття до н.е. – середини I тисячоліття н.е. Найзначніші рабовласницькі деспотії цього регіону розвивалися в річкових басейнах, де природні умови були сприятливими для землеробства: Єгипет — в долині Нілу; Вавилон і Ассирія — у долинах Тигру і Євфрату; Індія — в басейнах Інду і Гангу; Китай — на берегах річок Янцзи і Хуанхе. Цивілізація, створена цими ранніми рабовласницькими державами, мала величезний вплив на подальший культурний розвиток людства. У цих країнах розвинулися унікальні системи письма, а спеціалізовані школи готували майбутніх чиновників, писарів і жерців [4, с. 23-24].

Термін «Стародавній Схід» використовується для опису історичного періоду, що охоплює зародження, розквіт і занепад найдавніших цивілізацій, таких як Єгипет, Вавилон, Індія, Китай та інші стародавні держави. Цей період триває приблизно з 3200 року до н.е. до IV століття до н.е.

Найдавніші відомості про соціальну допомогу походять з Давнього Єгипту. Відомі «Давньоєгипетські повчання», які відображають звичаї та погляди єгиптян на різні аспекти життя. Ці тексти, переважно у формі настанов батька синові, свідчать про розуміння милосердя як безкорисливої допомоги бідним. Наприклад, у цих настановах рекомендується давати хліб голодному, одягати нужденного і не бути жадібним стосовно родичів.

Є відомості, які підтверджують, що в єгипетських храмах безкоштовно роздавали хліб нужденним. Один з давньоєгипетських текстів описує фараона, який хвалився своєю благодійною діяльністю: він забезпечував голодних ячменем і молоком, укривав бідних, надавав зернові позики зі своїх запасів тим, хто не міг сплатити борги. Збереглися свідчення, що центральна влада в Давньому Єгипті забезпечувала підтримку мінімального рівня життя населення по всіх регіонах країни, організовуючи перерозподіл врожаю з більш родючих територій на користь

постраждалих районів. Крім того, існували й інші форми соціальної допомоги для тих, хто потрапляв у важкі ситуації і потребував підтримки.

Археологічні розкопки та антропологічні дослідження підтверджують, що в стародавніх суспільствах використання примітивних інструментів праці і побутових засобів вимагало від людей жити й діяти як єдине ціле. Це включало рівномірний розподіл ресурсів і прояв турботи один про одного.

Давні суспільства, про які йдеться, значно відрізнялися за періодом існування та географічним розташуванням, тому їхні системи соціальної підтримки були різними. Кожне суспільство організовувалося відповідно до свого способу життя, релігії, етики, соціально-моральних цінностей, а також демографічних, економічних і політичних умов.

В античному світі можна виділити два основні типи допомоги бідним і слабким. По-перше, допомога часто базувалася на релігійних і моральних зобов'язаннях, які робили її обов'язковою. По-друге, історики помічають елементи соціального законодавства і політики, де релігійні обов'язки включали систематичну допомогу знедоленим, наприклад, через десятини, податки чи гостинність.

У Давньому Єгипті (2700–2200 рр. до н.е.) піклування про членів суспільства було спрямоване на збереження трудових ресурсів. Держава зацікавлена в забезпеченні певного рівня життя людей, які працювали на громадських проектах, таких як будівництво каналів, пірамід, гробниць і храмів, також намагалася запобігти голодним бунтам, які могли загрожувати її стабільності. Для цього використовувалося централізоване планування і розподіл продуктів харчування між регіонами, а також певна міграційна політика.

Найдавнішими мешканцями Межиріччя (Месопотамії) були шумери. Близько 4 тисяч років до нашої ери в регіоні між ріками Тигр і Євфрат виникли міста-держави Шумер та Аккад, які існували до початку нашої ери, а також стародавні держави Вавилон і Ассирія. Ці цивілізації володіли розвиненою культурою, що включала досягнення в астрономії, математиці та сільському господарстві. Вони створили власну систему письма (клинопис) і розвинули різні види мистецтв.

У містах Месопотамії поширеною була практика озеленення, будівництва каналів, мостів і палаців для знаті. Перші організовані форми освіти в Месопотамії виникли ще в III тисячолітті до нашої ери, відповідаючи потребам суспільства в освічених спеціалістах, зокрема писарях, які мали високий соціальний статус.

У Вавилоні, в II тисячолітті до н.е., цар Хаммурапі включив деякі положення про допомогу в свій кодекс, який є одним з найстаріших відомих збірників законів. Кодекс містив заборону боргового рабства, заміненого роботою. Він також вказував на необхідність взаємної допомоги в часи випробувань і труднощів.

У Вавилоні соціальні послуги постійно надавалися через державні органи та храми. Ці установи піклувалися про різні категорії населення, такі як військовополонені, раби та незаконнонароджені діти. Під час голоду діти з бідних сімей віддавалися в храми на утримання. Культові установи, очолювані жерцями, завдяки своїй авторитетності і підтримці серед населення стали важливою соціальною і політичною силою.

Згідно з різними статтями зазначених Законів, соціальний захист людини був важливим аспектом. Наприклад, ухилення від допомоги бідним, обман, а також неповага до старших і батьків вважалося злочином. Законодавство забороняло кредитору без згоди боржника і без рішення суду привласнювати майно боржника для покриття боргу. Зазначалося, що несплата боргу та відсотків могла бути виправдана непередбачуваними кліматичними умовами, такими як повені або посухи, що знищили врожай. Робота боржника на кредитора була обмежена трьома роками [8, с. 45].

Закони Хаммурапі також відображали певні погляди на соціальну справедливість. Наприклад, розмір оплати лікарських послуг залежав від соціального статусу пацієнта. Закони захищали вдови та їхніх малолітніх дітей, приміром, якщо вдова виходила заміж за іншого чоловіка, вона повинна була юридично оформити своє майно, частина якого залишалася за її синами. Продаж майна синів був заборонений, а той, хто намагався купити таке майно, мав повернути його без компенсації витрат.

Закони Хаммурапі також регулювали права усиновлювачів та усиновлених дітей, акцентуючи на єдності прийомної сім'ї. Процедура повернення усиновлених дітей до рідних батьків була складною. Якщо громадянин виховував дитину, недоглянуту рідними батьками, і вона була вихована ним, рідні батьки не могли її забрати за позовом. Ця норма стосувалася дітей, які не знали про своє усиновлення. Якщо діти дізнавалися про своїх рідних батьків, вони могли повернутися до них. Усиновлена особа, яка працювала в господарстві прийомних батьків і бажала розпочати окреме життя, мала право на одну третину рухомого майна своєї спадкової частки. Однак після відокремлення від господарства прийомних батьків, усиновлений вже не мав права на майно, що перебувало у опікунів. Інші особливості соціальної допомоги в Вавілонському царстві можна дізнатися з різних публікацій [8, с. 46].

Найстаріші індійські держави почали формуватися в III тисячолітті до н.е. У середині цього періоду на території Індії з’явилися кочові племена аріїв. Слово «арій» на санскриті означає «аристократ» або «шляхетний». Арії вважали корінних мешканців нижчими за себе, що призвело до часткового їх знищення, але при цьому вони адаптували осілий землеробський спосіб життя місцевих жителів. У той час для соціального устрою Індії було характерне існування сімейної та сільської громади. Сім’єю управляли чоловіки, а сільськими громадами – ради на чолі зі старостами. З розвитком продуктивних сил поступово відбулися майнові відмінності, з’явилася група заможних людей і сформувалася особлива соціальна система, відома як кастова система або система варн.

Серед правових документів Стародавньої Індії, що регулювали питання спадкування та надавали певні соціальні гарантії, найбільш відомими є «Закони Ману». Особливістю цієї стародавньої цивілізації було не розмежування населення на рабів і рабовласників, а на соціальні групи (варни): брахманів (священнослужителів), кшатріїв (воїнів і правителів), вайшіїв (землеробів і ремісників) та шудр (слуг і рабів). Відповідно, в цих законах детально прописані правила спадкування як рухомого, так і нерухомого майна. Наприклад,

спадкоємцями не могли бути діти, які страждали від хвороб, ментальних розладів або були бідними. Окрім того, угоди, укладені в стані сп’яніння, під час гніву або горя, а також через обман чи насильство, а також з участю старців, дітей або неповноцінних осіб, вважалися недійсними. Дуже суворими були й правила щодо видачі дівчини заміж: її основним призначенням вважалося народження і виховання дітей, зокрема синів, які відповідно до закону мали виконувати обряди поминання померлих предків.

В індійській системі варн суспільство поділялося на чотири основні групи або стани: 1) варна жерців (брахманів); 2) варна воїнів (кшатріїв); 3) варна землеробів, ремісників і торговців (вайшіїв); 4) варна шудр (бідняків, які перебували майже в рабському становищі). Кожна варна була самодостатньою і закритою для інших. Закони брахманів суворо забороняли змішування між варнами та перехід з однієї групи в іншу. Правовий статус людей визначався не їхнім соціально-економічним становищем, а їхньою приналежністю до певної варни.

Найвищий статус у суспільстві мали брахмани, які мали ексклюзивне право тлумачити закони та давати поради представникам інших варн. Вони також повинні були вивчати Веди (священні індійські книги), приносити жертви за себе і за інших, отримувати та надавати різні дарунки. Згідно з вченням брахманів, між ними та кшатріями мав існувати зв'язок і взаємна допомога. Варна вайшіїв була найбільшою за чисельністю. Їхні обов’язки включали догляд за тваринами, оцінку вартості коштовностей і якості товарів, а також турботу про збільшення власного майна. Члени цієї варни повинні були забезпечувати як своє існування, так і потреби інших. Члени варни шудр формально не були рабами, але їхній обов’язок полягав у служінні трьом іншим варнам. Шудри мали особисту свободу, могли володіти майном і жити своїми сім’ями, але не мали права накопичувати багатство, навіть якщо це було можливим.

В історії Давнього Китаю значний внесок у розвиток ідей соціальної допомоги зробило вчення Конфуція (551–479 рр. до н.е.). Як засновник морально-етичної та соціально-політичної теорії, Конфуцій вплинув на розвиток китайської культури,

формування домінуючого стилю життя та мислення, включаючи аспекти соціальної підтримки. Основною метою Конфуція було створення гармонійного суспільства, де кожна особистість відіграє свою роль. Він сформулював етичне "золоте правило": «Не роби іншому того, чого не бажаєш для себе». Крім того, Конфуцій визначив п’ять основних якостей праведної людини:

Жень – «людська доброта», «милосердя», «гуманність». Це є основою людської природи та обов’язком кожного. Дотримання Жень означає керуватися співчуттям і любов’ю до інших, що відрізняє людину від тварини і протистоїть звірячим якостям дикості, підлості та жорстокості.

І – «справедливість» або «правда». Ця якість ґрунтується на принципі взаємності: справедливо шанувати батьків і висловлювати вдячність за те, що вони виховали.

Лі – буквально означає «звичай», «обряд» або «ритуал». У загальному розумінні ритуал включає конкретні норми і зразки суспільно прийнятної поведінки.

Чжі – «здоровий глузд», «розсудливість», «мудрість», «розважливість». Це здатність оцінювати наслідки своїх дій, розглядати їх з різних перспектив і враховувати довгострокові наслідки. Чжі допомагає уникати впертості і протистоїть нерозумності та дурості.

Сінь – «щирість», «добрий намір», «невимушеність» і «сумлінність». Сінь забезпечує баланс з Лі, запобігаючи лицемірству та фальшивості [23, с. 123-124].

Виховання цих якостей у дітей з раннього віку сприяло розвитку любові до ближнього, взаємоповаги і підтримки, що вважалося однією з найважливіших моральних заповідей. Конфуцій навчав, що слід любити батьків і рідних більше за інших, шанувати старших людей, виявляти співчуття до калік і милосердя до дітей. Він також зауважував: «Поки живі батьки, не від’їжджай далеко. Якщо вже виїхав, оселися на одному місці»

В Давній Греції основною рушійною силою формування ідей милосердя були принципи гуманності, взаємодопомоги та солідарності, закладені через суспільне виховання. Особливу увагу приділяли догляду за хворими та організації підтримки

для військових інвалідів, яким надавали земельні ділянки і частину військової здобичі. З часом ці особи разом із сім'ями перебували на державному утриманні.

У Греції також проявляли співчуття до нужденних, надавали милостиню, іноді одежу та взуття, і запрошували їх до участі в бенкетах. Виразом гостинності стало створення готелів для подорожніх, де проживання було безкоштовним, але їжу доводилося забезпечувати самостійно. Фінансування громадських свят і видовищ забезпечували заможні громадяни через літоргії – види фінансових зобов'язань, що включали покриття витрат. Розмір літоргій не був визначений заздалегідь і залежав від бажання багатих людей здобути прихильність народу або перевершити один одного в багатстві і розкоші.

У Давніх Афінах існувала система соціальної допомоги, частину якої забезпечувала держава:

1.Витрати на організацію громадських свят, включаючи надання грошей для відвідування та пригощання.

2.Соціальна підтримка. Діти загиблих воїнів виховувалися за рахунок держави. У неврожайні роки голодуючим надавалася допомога у вигляді розподілу або продажу хліба за низькою ціною.

Розглянемо організацію соціальної допомоги в Стародавній Греції на прикладі Афін, які відігравали ключову роль в історії цієї цивілізації.

У Стародавніх Афінах значна частина державних витрат використовувалася на надання соціальної допомоги. Афінський реформатор і політик Солон (635–560 рр. до н.е.), відомий своїми економічними і правовими реформами, запровадив закон, згідно з яким всі громадяни, які зазнали травм у війні, отримували утримання від держави. Інвалідам виплачували державну допомогу, що дорівнювала заробітку ремісника. Пізніше ця допомога була розширена на всіх незаможних громадян, які були нездатні працювати. Розмір допомоги визначався народними зборами, а права отримувачів допомоги регулювала рада зборів. Періодично отримувачі допомоги мали з’являтися перед радою для перевірки під загрозою втрати пенсії.

Діти воїнів, загиблих у бою, також отримували виховання за рахунок держави до досягнення повноліття, після чого їм надавалися повні обладунки. Відомо також, що в IV столітті до н.е. у Афінах бідним дівчатам-громадянам надавали придане як форму соціальної підтримки в умовах зростаючого майнового розшарування. В Афінах також з'явилися перші суспільні готелі для приїжджих, зазвичай розташовані поблизу відомих храмів. Хоча розміщення в цих готелях фінансувалося державою, харчуванням відвідувачам доводилося займатися самостійно.

У Афінському полісі була розроблена унікальна система державних і громадських обов'язків, що стосуються опіки і благодійності. Ця система була спрямована на підтримку незаможних і бідних громадян, щоб забезпечити соціальну стабільність та запобігти можливим заворушенням. Варто зазначити, що соціальна допомога та підтримка поширювалися лише на громадян Афін, які становили близько 55% населення. Особи, які не були громадянами, такі як вільні чужоземці (близько 9%) або раби (приблизно 45%), не могли скористатися цими благами [15, с. 121].

У Спарті, іншому давньогрецькому полісі, проблема виховання і опіки над дітьми вирішувалася радикально і менш гуманно. В Спарті індивідуальність повністю підпорядковувалася інтересам держави. Долю новонародженої дитини вирішували старійшини громади: якщо немовля було слабким або деформованим, його скидали в гірську прірву Тайтега. Якщо ж дитина визнавалася придатною, вона залишалася з батьками до семи років. Після цього хлопчики переходили під державну опіку, і їх виховання стало частиною громадської системи. Головним предметом навчання була гімнастика, яка мала зміцнювати фізично і морально дітей, готуючи їх до перенесення труднощів. Дівчата також займалися гімнастикою, але їх виховання було спрямоване на підготовку до ролі матерів і домашніх господинь, тоді як хлопчики готувалися стати воїнами.

Коли хлопчикам виповнювалося дванадцять років, умови їхнього життя ставали ще суворішими: протягом року вони повинні були ходити в одному плащі босоніж і позбавлятися будь-якого комфорту. Вони перебували в спеціальних

загонах до шістнадцяти років. Така система виховання майже не залишала місця для дітей-сиріт або безпритульних, адже більшість дітей перебувала під державним наглядом і забезпеченням.

Виховання і освіта в Спарті були строго контрольовані державою. Освіта була доступна тільки спартанцям, а до семи років діти виховувалися в родині. Після цього до тридцяти років особа постійно перебувала під державною опікою, і суворість режиму з часом зростала. Юнаків виховували в дусі беззаперечного підпорядкування старшим, змушуючи носити легкий одяг, спати на жорстких ліжках і так далі. Для розвитку спритності хлопчикам дозволялося красти з приватних городів і на громадських трапезах, але тих, кого ловили на гарячому, жорстоко карали. Спартанців навчали говорити коротко і чітко (лаконічно) і проводили антиалкогольне виховання, показуючи п'яних людей і підкреслюючи їхній жалюгідний вигляд. Головною метою спартанського виховання було підготовка сильних, витривалих і мужніх воїнів, що відповідало стратегічним цілям Спарти. Як зазначав Аристотель у «Політиці», в Спарті «майже все виховання і система законів були спрямовані на підготовку до війни».

У період античного Риму починають формуватися перші концептуальні уявлення про милосердя. Стоїки, представники однієї з філософських шкіл, вбачали його в природному прагненні до самозбереження, яке слід розширити на все людство. Відомі стоїки, такі як Сенека, Епіктет і Марк Аврелій, закликали до братського ставлення до рабів і виступали проти гладіаторських боїв.

У Римі підтримка сиріт і дітей з бідних сімей організовувалася на державному рівні. Фінансування таких дітей здійснювалося, зокрема, за рахунок доходів від оренди набутків. Окрім державної благодійності, діяли муніципальні та приватні благодійні заклади. За імператора Августа було створено першу благодійну установу.

В суспільній свідомості почали формуватися ідеї про важливість системи державної допомоги нужденним. Римський письменник і вчений Пліній Старший вважав необхідним підтримувати нужденних, а політичний діяч і письменник

Цицерон вбачав сенс служіння державі у поліпшенні становища бідних і викупі полонених співвітчизників.

Загалом соціальна допомога в Давньому Римі носила практичний характер. Рівномірний розподіл благ використовувався як засіб забезпечення соціального спокою. У певних випадках, особливо під час виборів, соціальна допомога використовувалася для здобуття підтримки виборців. Римські консули і імператори ухвалювали соціальні акти, такі як ліквідація боргів, розподіл землі або організація «хліба і видовищ», щоб завоювати лояльність народу і забезпечити підтримку на виборах.

Традиція організації свят та частувань для плебсу, яка мала місце в Стародавній Греції, була перенесена і розвинена в Римі, де народ часто вимагав «хліба і видовищ». Римські імператори прагнули задовольнити ці вимоги, адже їх популярність залежала від ступеня задоволення населення. За імператора Траяна (98-117 рр.) видовища досягли піку популярності. Імператор був зобов'язаний брати участь у іграх у Колізеї, де публіка демонструвала свої реакції через аплодування, крики чи скарги. Для підвищення привабливості видовищ використовувалися різноманітні ефекти, такі як феєрверки, акробатичні виступи і спеціальні послуги, наприклад, супровід публіки додому п'ятьма тисячами рабів з смолоскипами.

Під час полудневої перерви глядачам роздавали їжу. Наприклад, у 90 році на свято Сатурналій слуги розносили вишукані страви та вина. Іноді публіці кидали фрукти, сир, тістечка і навіть дичину. Крім того, розподіляли жетони на різні цінності, такі як хліб, одяг, дорогоцінне каміння, картини, тварини, вілли та доходні будинки. У період Республіки (509-27 рр. до н. е.) святкування тривали 66 днів на рік, а за часів Імперії (27 р. до н. е. - 476 р. н. е.) кількість свят і видовищ зросла до 175 днів на рік. Свята включали бої гладіаторів, циркові ігри та театральні вистави.

Одним із найбільш вражаючих прикладів був святковий захід за імператора Тита (79-81 рр.), який тривав сто днів, та свято за імператора Траяна у 106 році, що тривало 123 дні і стало найтривалішим святом в історії людства. Всі свята тривали від світанку до сутінків.

Серед розваг, що відбувалися в амфітеатрах, центральне місце займали бої гладіаторів, які вже в I столітті до н. е. набули масового характеру. Наприклад, у 65 році до н.е. відбувся бій, у якому взяли участь 320 пар гладіаторів, а в 106 році — 10 тисяч гладіаторів. Крім людської крові, також проливалася кров диких тварин. Іноді вбивць виконували самі тварини, які нападали на засуджених.

Римські видовища вражали своїм масштабом і витратами, їх було важко порівнювати з сучасними олімпійськими іграми. Наприклад, в 46 році була організована театралізована морська битва на спеціально викопаному озері, у якій брало участь близько 2 тисяч веслувальників і 1 тисяча матросів. За правління Клавдія (41-54 рр.) відбулася ще одна морська битва на Фуцинському озері з участю 19 тисяч солдатів.

Попри те, що «хліб і видовища» були основою соціальної політики римських правителів для підтримання лояльності населення, існували й інші ініціативи. Наприклад, імператор Август створив посади чиновників для організації громадських робіт та розподілу хліба серед народу. За імператора Клавдія з'явилися чиновники, що опікувалися сиротами, що сприяло розвитку системи соціальної допомоги з чіткою структурою управління та контролю. У Римі також існував прообраз «виховного будинку», де жалісливі торговці доглядали дітей, яких залишали на овочевому ринку. Незважаючи на ці зусилля, головним напрямком соціальної допомоги залишалося розподілення грошей і їжі. Наприклад, Діон Кассій писав, що імператор Юлій Цезар «влаштував тріумф, пригостивши народ і роздавши хліб і масло понад норму». Проте з часом розміри державної допомоги почали скорочуватися [29, с. 56-57].

Ідеї про необхідність організації системи соціальної допомоги були вже на той час актуальні. Цицерон бачив сенс у збагаченні бідних і викупі полонених, а Пліній Старший наголошував на важливості підтримки нужденних і наданні їм товариської опіки. Водночас, деякі літератори, такі як поет Горацій, висміювали бідність. З виникненням класового суспільства і давніх цивілізацій поняття гуманності, людяності та милосердя отримали новий зміст і стали частиною моральних кодексів

релігій. Турбота про бідних, хворих і сиріт стала розглядатися як важливий релігійний обов'язок.

2.2. Система допомоги в давніх іудейських та перших християнських общинах

Історики підкреслюють значущість давньоіудейського суспільства у розвитку соціальної допомоги. Це суспільство створило розгалужену систему підтримки нужденних, яка базувалася на альтруїзмі, тобто безкорисливому піклуванні про благополуччя інших, і любові до ближнього.

Послідовники іудаїзму організовували спеціальні благодійні фонди, кошти з яких використовувалися для допомоги бідним, які стояли на обліку у цих фондах, викупу полонених та створення їдалень для нужденних. Соціальна допомога в іудейській культурі також включала обов'язок кожної людини працювати, щоб не бути тягарем для інших. Це підходило в контексті християнської моралі, яка відрізнялася від поглядів давніх греків і римлян.

У стародавньому Єрусалимі вдови та інші бідні отримували їжу безкоштовно. Християнство, як філософія і практика, підкреслювало гостинність і піклування про чужинців. Законодавчі податки сприяли розподілу багатства, не дозволяючи зосередження великої частини прибутків у руках однієї особи та сприяючи їх перерозподілу серед нужденних. Перші християни роздавали хліб голодним, приймали вигнанців без запитань про їх походження, національність або соціальний статус.

Збереглися дані про існування у ранніх християн спеціальних кас, куди кожен віруючий вносив добровільний внесок у визначений день місяця. Ці кошти витрачалися на підтримку бідних, поховання померлих, допомогу сиротам, хворим, людям похилого віку, постраждалим у корабельних аваріях, ув'язненим. Це відбувалося в умовах переслідування перших християн з боку римської влади. Служіння людям сприймалося як служіння Богові, адже згідно з біблійним вченням, представники суспільства, такі як прокажені або люди іншої віри, потребували особливої любові і турботи.

Коли християнство стало офіційною релігією Римської імперії, в 1100 році Римська церква видала збірник канонічних законів, що охоплював теорію та практику благодійності. Релігійні зміни вплинули на соціальні відносини, включаючи стосунки між багатими і бідними. Проголошуючи гідність кожної людини без дискримінації за расою, вірою чи соціальним статусом, християнство спричинило революцію у соціальних відносинах, надавши новий сенс допомозі ближньому. Активне пропагування християнських ідей згодом стало основою для благодійності, поряд з державною допомогою, яка є частиною історичних передумов соціальної роботи [8, с. 157].

Система допомоги в давніх іудейських та перших християнських громадах була розроблена на основі релігійних принципів і моральних переконань, які акцентували важливість підтримки нужденних та благодійності.

1. Давньоіудейська система допомоги формувалась на основі:

- Благодійних кас та фондів. У давньоіудейському суспільстві існували спеціальні благодійні фонди, відомі як «46е дака» (праведність), які забезпечували фінансову підтримку для бідних і нужденних. Кошти для цих фондів збиралися через добровільні внески від заможних членів громади. Допомога включала не лише гроші, а й предмети першої необхідності, їжу та інші ресурси.

- Підтримки полонених і вдів. Важливою частиною допомоги була підтримка полонених і вдови. Ресурси з фондів використовувалися для викупу полонених, а вдови та сироти отримували фінансову підтримку.

- Соціальної відповідальності. В Іудейській традиції була закріплена соціальна відповідальність кожної людини, яка вимагала працювати і не ставати тягарем для інших. Це включало обов’язок допомагати тим, хто опинився у важких обставинах.

- Добровільних внесків. Віряни робили регулярні добровільні внески до фондів допомоги, що використовувалися для підтримки бідних, хворих та інших нужденних.

2. Перше християнське суспільство формувалось на основі:

- Благодійності і гостинності. У ранньому християнському суспільстві благодійність і гостинність стали основними цінностями. Християни організовували системи для надання їжі голодним, приймали вигнанців і допомагали всім потребуючим без огляду на їх походження або соціальний статус.

- Спеціальних кас і фондів. Як і в іудейських громадах, ранні християни створювали спеціальні каси, куди віруючі вносили добровільні внески. Ці кошти використовувалися для підтримки бідних, сиріт, хворих, людей похилого віку, а також для поховання померлих.

- Допомоги в періоди переслідувань. Ранні християнські громади часто зазнавали переслідувань, але, незважаючи на це, продовжували допомагати тим, хто цього потребував. Служіння ближньому вважалося служінням Богові, і ця допомога надавалася навіть у складних умовах.

- Соціальних змін. Коли християнство стало панівною релігією в Римській імперії, церква встановила системи для організації громадських робіт і розподілу ресурсів. Це включало збирання коштів і організацію благодійних заходів.

- Законодавчих змін. З часом законодавчі зміни дозволили церкві і державі розвивати соціальну допомогу. Християнська етика стала впливати на соціальні відносини, підкреслюючи важливість гідності і рівності всіх людей.

Системи допомоги в давніх іудейських і ранніх християнських громадах були зосереджені на благодійності, підтримці нужденних та соціальному правосудді. Вони відрізнялися від сучасних форм соціальної допомоги, але закладали основи для пізніших соціальних практик. Через релігійні переконання та моральні принципи, ці громади створювали системи, які допомагали підтримувати соціальну справедливість і підтримку для тих, хто цього потребував.

У давніх іудейських та перших християнських громадах соціальна допомога мала глибоке коріння в релігійних переконаннях і моральних принципах, які визначали способи підтримки нужденних та організації благодійності.

В іудейському суспільстві соціальна допомога була інтегрована у релігійні практики і моральні зобов'язання. Громади створювали спеціальні фонди, відомі як «це дака», для фінансової підтримки бідних і нужденних. Ці кошти, які збиралися через добровільні внески від заможних членів громади, використовувалися для різних цілей, включаючи викуп полонених і забезпечення їдальні для бідних. Іудейські традиції також наголошували на важливості трудового зусилля кожної особи, щоб не стати тягарем для інших і бути здатним допомогти тим, хто потребує підтримки [].

У ранньому християнському суспільстві соціальна допомога проявлялася через практики гостинності і турботи про чужинців, а також через організацію благодійних кас. Християни регулярно вносили добровільні внески до таких кас, що дозволяло забезпечувати підтримку бідним, сиротам, хворим і людям похилого віку. Перші християнські громади забезпечували не тільки матеріальну допомогу, але й приймали вигнанців, незалежно від їх походження або соціального статусу.

Незважаючи на періоди переслідувань, ранні християни не зупинялися у своїх зусиллях допомогти тим, хто потребував. Служіння людині розглядалося як служіння Богові, і це сприйняття визначало їхню благодійну діяльність. Після того як християнство стало офіційною релігією Римської імперії, церква почала організовувати системи для громадських робіт і розподілу ресурсів, що підкріплювалося новими законодавчими ініціативами.

Обидві традиції, іудейська та християнська, підкреслювали важливість альтруїзму і соціальної відповідальності, що формувало основи для подальшого розвитку соціальної допомоги. Ці ранні форми підтримки були зосереджені на допомозі найбільш уразливим членам суспільства і закладали фундамент для соціальних практик майбутніх епох.

Отже, у давньому суспільстві допомога надавалася або через державні, або через релігійні інститути, що мали почуття відповідальності за своїх громадян і паству. Формування політики та практики соціальної допомоги не вимагало високого рівня економічного розвитку. Основою фінансування служили різні форми

податків або церковних зборів. Для багатьох стародавніх країн характерною була доброчинність та готовність надати допомогу ближньому.

2.3. Общинні принципи життєдіяльності і язичницький світогляд як основа взаємодопомоги у давніх слов'ян

У давніх слов'янських громадах принципи взаємодопомоги та соціальної підтримки мали глибоке коріння в їхніх культурних і релігійних уявленнях. Життєдіяльність цих общин була організована таким чином, що взаємна підтримка та допомога вважалися невід'ємною частиною повсякденного життя.

Слов'янське суспільство було засноване на принципах громади, де кожен член спільноти відігравав важливу роль у забезпеченні загального добробуту. Взаємодопомога була органічною частиною цього устрою: люди об'єднувалися для виконання важливих робіт, таких як сільськогосподарські заходи, будівництво та інші спільні проекти. Це сприяло зміцненню соціальних зв'язків та підвищенню ефективності колективних зусиль.

Язичницький світогляд слов'ян також впливав на їхні уявлення про взаємодопомогу. Віра в численні божества, які управляли різними аспектами життя, формувала сприйняття людини як частини великого космічного порядку. Слов'яни вважали, що дії, які приносили добробут і гармонію у спільноту, були також виявом поваги до богів. Це було не лише практичне завдання, а й духовне зобов'язання.

Ритуали і свята, що супроводжувалися спільними обідами, піснями та іншими формами святкування, зміцнювали зв'язки між людьми. Участь у таких заходах допомагала підтримувати і зміцнювати соціальні зв'язки і взаємну відповідальність. Принципи спільної допомоги також відображалися в практиках, які передбачали догляд за старшими членами громади, підтримку сиріт і вдов, а також взаємодопомогу під час важких часів.

Ці принципи відображалися не лише в релігійних уявленнях, але й у щоденній практиці. Взаємна підтримка була основою для стабільності та процвітання громади, що дозволяло кожному члену спільноти відчувати себе частиною єдиного цілого.

Таким чином, давні слов'яни інтегрували свої вірування і соціальні практики у єдиний комплекс, що забезпечував підтримку і допомогу у повсякденному житті.

Ці принципи взаємодопомоги та соціальної підтримки у давніх слов'янських громадах мали глибоке соціальне і культурне значення. Вони формувалися під впливом не тільки релігійних вірувань, але й практичних потреб громади. Громадські зборища, такі як ринкові дні, весільні обряди, або святкові події, грали важливу роль у підтримці соціальних зв'язків. Під час таких зібрань відбувалося не лише обмін товарів і послуг, але й взаємна підтримка в ускладнених ситуаціях. Взаємодопомога на таких подіях часто виражалася у формі допомоги в організації свят або спільному вирішенні проблем [24, с. 98].

Слов'яни також практикували специфічні форми соціальної допомоги через обряди і ритуали. Наприклад, у випадках хвороб або нещасть, громада могла збиратися разом, щоб провести обряд очищення або захисту, що не лише сприяло духовному заспокоєнню, але й допомагало мобілізувати колективні ресурси для підтримки постраждалих.

Крім релігійних аспектів, слов'янське суспільство відзначалося практичною організацією допомоги. Спільне землеволодіння і колективне оброблення землі були основою аграрного способу життя, що вимагало скоординованих зусиль. У разі невдачі однієї родини, інші члени громади активно допомагали в збиранні врожаю або ремонті житла. Язичницький світогляд наділяв кожну особу певними обов’язками і правами в межах громади. Взаємодопомога сприймалася не тільки як моральна норма, але й як необхідна умова для виживання та процвітання. Відсутність підтримки могла призвести до соціальної нестабільності, що підкреслювало важливість таких практик.

Таким чином, давні слов'яни органічно поєднували соціальні обов'язки з релігійними віруваннями, формуючи цілісну систему взаємодопомоги. Це дозволяло не лише забезпечувати матеріальні потреби громади, але й підтримувати соціальні та культурні зв’язки, які були критично важливими для стабільності та гармонії в суспільстві.

2.4. Основні форми допомоги у давніх слов'ян

Наприкінці II тисячоліття до н. е. деякі дослідники вважають, що праслов’яни почали розділятися на дві основні групи: західну, яка стала предками західних слов'ян, та східну, що стала основою для східних слов'ян.

У VIII–IX століттях східні слов'яни стали ключовою етнічною групою в Європі і заклали основи однієї з найрозвиненіших держав раннього Середньовіччя – Руської держави, або Київської Русі.

Аналіз історії періоду первісного суспільства наших предків дозволяє виділити такі основні форми допомоги та взаємодопомоги:

1. Культові, що включають різноманітні сакральні атрибути, пов'язані з релігійними обрядами та ритуалами. Культові форми допомоги та підтримки були глибоко інтегровані в міфологічний світ древніх слов'ян і тісно пов'язані з різноманітними сакральними атрибутами, зокрема з організацією свят, присвячених богам. Дослідники пов'язують походження слів «свято» і «святий» із концепціями «зростання», «цвітіння» і «плодоносіння». Земля вважалася святою через свою здатність до плодючості і цвітіння. Ритуали, що мали на меті освячення добробуту, в релігійних віруваннях розглядалися як прояви надприродних сил, за які люди мали публічно висловлювати свою вдячність. Вшанування богів було невід’ємною частиною культури і традицій у найдавніших спільнотах.

Культові форми допомоги були тісно пов'язані з релігійними віруваннями слов’ян. Святкування релігійних свят та обрядів було важливим аспектом їхнього життя. Слов’яни влаштовували свята, присвячені богам і природним силам, що служили як форма подяки за добробут і благополуччя. Такі свята, або братчини, об’єднували громаду, і кожен член спільноти вносив свій внесок у святкування. Це також було способом підтримки тих, хто не міг зробити матеріальний внесок, але брав участь у ритуальних заходах. Обряди і ритуали включали різноманітні сакральні елементи, які підкреслювали значення цієї допомоги.

2. Общинно-родові, які охоплюють допомогу всередині родини, роду або поселення. Однією з форм шанування богів були братчини, що організовувалися

сільськими громадами. Ці свята, які відзначалися на честь святих покровителів, могли проводитися як у межах одного селища, так і в кількох сусідніх селищах спільно. Кожен учасник приносив частину продуктів для загальних потреб. Свята служили не лише як спосіб вираження подяки богам за отримане благополуччя, але й виконували роль підтримки для тих, хто не мав змоги внести свій матеріальний вклад, але все ж брав участь у загальному святкуванні [24, с. 101-102].

Общинно-родові форми допомоги та захисту в межах родини, роду та поселення були нерозривно пов'язані з язичницьким родовим простором – громадою. Ця структура стала основою для формування церковної громади (приходу) після прийняття християнства на Русі. У цьому контексті особливо важливою є допомога, що надавалася найменш захищеним членам спільноти, таким як старі люди, жінки та діти. З часів язичництва склалася традиція піклування про слабких і вразливих членів суспільства.

Общинна допомога виявлялася у формі підтримки та захисту серед членів родини, роду та селища. Це включало обов’язки, що стосувалися як індивідуальної, так і колективної допомоги. Наприклад, сусіди допомагали один одному в будівництві житла, зборі врожаю або в інших господарських справах. Спільна праця та допомога були основою соціальних відносин, і часто залучалися різні вікові та статеві групи для виконання різних видів робіт.

3. Господарські, що стосуються організації спільної праці та взаємодопомоги в межах господарських потреб. Серед різних форм господарської допомоги і взаємодопомоги виділяються «помочі», які поділяються на обов’язкові позасезонні та сезонні. Позасезонні помочі були необхідні в надзвичайних ситуаціях, таких як пожежі, повені або масове падіння худоби. Особливим видом підтримки були «наряди громадою», що надавалися сім’ям, де дорослі члени хворіли. Сусіди допомагали розтопити піч, доглядати за худобою і піклуватися про дітей. Також обов’язковими були «помочі» при будівництві хати або зборі урожаю. Колективні помочі здійснювались на основі поділу праці, де різні вікові та статеві групи

виконували певні завдання: чоловіки орали землю, жінки боронували, а старші люди сіяли [8, с. 123-124].

Господарська допомога включала як сезонні, так і позасезонні форми підтримки. Вона охоплювала як допомогу у випадках екстрених ситуацій, таких як пожежі чи повені, так і регулярні обов'язки, такі як допомога під час будівництва хати або збору врожаю. Колективні роботи, відомі як толоки, стали популярними і служили як спосіб організації спільної діяльності для виконання господарських завдань. Це також допомагало бідним та менш забезпеченим членам спільноти, забезпечуючи їм необхідні ресурси та підтримку.

Однією з активних форм допомоги були толоки, які поєднували спільну діяльність і підтримку бідних селян. Толоки включали спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, будівництво хат, млинів тощо. Часто толоки організовувалися з економічних причин, наприклад, жінки разом м'яли льон, щоб зменшити кількість походів до стодоли. Окрім того, були і спільні заходи по годуванню та заготовленню кормів для худоби.

Важливу роль у збереженні традицій соціальної допомоги відігравали волхви, віщуни та чаклуни. Вони не лише проводили ритуали, але й активно впливали на регулювання суспільних відносин. Наприклад, для забезпечення добробуту громади вони викривали тих, хто приховував врожай, і вживали заходів, таких як вигнання чи розорення, щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів у кризових ситуаціях. Цей процес передбачав передачу частини надлишкового продукту, виробленого громадою, до розпорядження вождів для задоволення суспільних потреб [24, с. 99].

Язичницька спільнота розробила певні форми соціальної турботи, що стали основою для подальшого розвитку соціальної допомоги. Соціальні зв'язки, засновані на принципах реципрокності та редистрибуції, що підтримували єдність громади, стали основою для християнської моделі допомоги та підтримки тих, хто потребує соціального захисту.

2.5. Трипільська культура: система виховання та опіки

Трипільська культура, яка існувала на території сучасної України в IV–III тисячоліттях до н.е., мала розвинену систему виховання та опіки, яка відображала її соціальні та культурні особливості. У суспільствах трипільців дитинство було періодом, коли особа поступово вписувалася в соціальну структуру громади. Виховання дітей було важливим аспектом їхнього життя і включало передачу знань, навичок і культурних традицій. Діти з раннього віку брали участь у різних аспектах життя спільноти, вчились від дорослих, спостерігаючи та допомагаючи в щоденних обов'язках. Це включало роботу на полях, догляд за худобою, а також участь у різноманітних ритуалах і святкових заходах.

Виховання у трипільському суспільстві було зосереджене на формуванні основних навичок для подальшого життя, таких як землеробство, ремесло, а також соціальні навички, необхідні для участі в громадському житті. Діти навчалися не тільки від батьків, але і від старших членів громади, що забезпечувало інтеграцію молодого покоління в культурні та соціальні практики. Громада загалом відігравала роль у вихованні дітей, і підтримка з боку різних її членів була важливим елементом у формуванні молодих людей.

Система опіки в трипільських громадах також включала колективний підхід до забезпечення безпеки та благополуччя членів спільноти. Піклування про старших і слабших було важливою частиною соціального життя. У разі необхідності, громада забезпечувала підтримку тим, хто не міг самостійно справлятися з повсякденними завданнями. Це включало допомогу в догляді за старшими людьми, хворими або інвалідами.

Важливо зазначити, що система виховання та опіки в трипільських громадах була органічно пов'язана з їхнім суспільним устроєм, де колективна відповідальність і взаємодопомога відігравали центральну роль у підтримці стабільності та гармонії в спільноті.

У трипільських громадах також існували певні соціальні механізми, що сприяли вихованню і підтримці дітей. Молодше покоління активно залучалося до

виконання обов’язків, що формувало у них відчуття відповідальності і приналежності до спільноти. Діти не лише спостерігали за діяльністю дорослих, але й брали участь у різноманітних процесах, що дозволяло їм засвоювати необхідні навички. Інтерес до збереження культурних традицій проявлявся і в ритуалах, які мали велике значення для формування моральних і соціальних норм. Ці ритуали часто включали обряди, що мали на меті забезпечити добробут громади та підтримку її членів. Дитяча участь у таких обрядах допомагала формувати у них розуміння важливості цих традицій і їх місця у суспільстві [22, с. 34].

Опіка над дітьми та старшими людьми, які потребували допомоги, була частиною колективної відповідальності громади. У разі виникнення проблем чи потреби в особливій підтримці, громада об’єднувала зусилля для вирішення цих питань. Це могло включати організацію допомоги для осіб, що потребували особливого догляду, забезпечення необхідними ресурсами та надання моральної підтримки.

Також важливо відзначити, що соціальна структура трипільських громад забезпечувала певний рівень соціального захисту і безпеки для всіх її членів. Це створювало атмосферу взаємодопомоги та підтримки, що було необхідним для підтримання стабільності і процвітання громади. Система виховання та опіки в трипільських громадах була інтегрована в їх соціально-культурну структуру і відзначалася колективним підходом до забезпечення добробуту та розвитку кожного члена спільноти. Ці традиції і соціальні механізми допомагали зберігати стабільність і гармонію у їхньому суспільному устрої.

Продовжуючи розгляд трипільської системи виховання та опіки, варто відзначити, що у цій стародавній культурі важливу роль відігравала передача знань та навичок через практичне навчання. Молодше покоління навчалося не лише від батьків, але й від старших членів громади, що забезпечувало безперервність культурних традицій та практик.

Кожен член громади мав певну роль у вихованні і допомозі іншим. Виховання дітей включало активне навчання життєвих навичок, таких як ведення господарства,

ремесла та обробка землі. Цей підхід забезпечував, що молодь отримує не лише теоретичні знання, але й практичний досвід, необхідний для забезпечення себе і своєї родини в майбутньому.

Особливе значення мало виховання моральних і соціальних норм. Через участь у ритуалах, святкових обрядах та повсякденних обов'язках діти і підлітки засвоювали важливі аспекти культурної ідентичності та громадських очікувань. Виховання в трипільських громадах сприяло розвитку співпраці, солідарності і взаємоповаги серед членів спільноти.

Опіка над літніми людьми і тими, хто потребував особливого догляду, також була органічною частиною соціальної структури. Кожен мав свою роль у підтримці і допомозі цим членам громади. Якщо хтось став непрацездатним або потребував допомоги, громада мобілізовувала ресурси і сили для забезпечення необхідної підтримки. Це включало організацію житлових умов, догляд за здоров'ям і забезпечення їжею. Колективна відповідальність була основою взаємодії і підтримки в трипільських громадах. Всі члени спільноти були залучені в процес забезпечення загального добробуту, що сприяло формуванню відчуття єдності та взаємоповаги. Традиції і звичаї, які сформувалися протягом століть, забезпечували основи для гармонійного співіснування і взаємодопомоги.

Таким чином, трипільська система виховання і опіки була глибоко інтегрована в соціальну структуру і культуру громади. Вона відзначалася органічною взаємодією між поколіннями і колективною відповідальністю, що забезпечувало стабільність і процвітання спільноти.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні форми соціальної допомоги існували у Вавилоні, і як вони впливали на суспільство?
2. Які соціальні механізми підтримки вразливих верств населення були характерні для Давнього Єгипту?

3. Яким чином культура Давнього Китаю сприяла розвитку системи соціальної допомоги?
4. Як у Давній Греції проявлялася ідея взаємодопомоги серед громадян?
5. Яка роль держави у забезпеченні соціальної допомоги в Римській імперії?
6. Як організовували соціальну допомогу в іудейських общинах, і які принципи лежали в основі цієї системи?
7. Які основні аспекти язичницького світогляду впливали на принципи взаємодопомоги у давніх слов'ян?
8. Які форми соціальної підтримки були характерні для давніх слов'янських общин?
9. Які особливості виховання та опіки існували в рамках Трипільської культури?
10. Як зміни у соціальній структурі давніх суспільств впливали на розвиток соціальної допомоги?
11. Які основні принципи виховання дітей у трипільських громадах, і як вони допомагали інтегрувати молодь в соціальну структуру?
12. Як роль громади впливала на систему опіки над дітьми та старшими людьми в трипільській культурі?
13. Які навички та знання передавалися дітям у трипільському суспільстві, і яким чином це впливало на їх подальше життя?
14. Як ритуали і святкові обряди сприяли вихованню моральних і соціальних норм серед молодого покоління трипільців?
15. Які соціальні механізми існували в трипільських громадах для підтримки тих, хто потребував особливої допомоги, і яку роль у цьому відігравала колективна відповідальність?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1: Дослідження соціальної структури

Опис: Розділіть учасників на групи та надайте їм інформацію про соціальну структуру трипільських громад. Кожна група повинна визначити роль різних членів громади у вихованні дітей та догляді за старшими людьми.

Завдання: Створіть діаграму або інфографіку, що відображає взаємодію між поколіннями в трипільському суспільстві.

Презентуйте свої знахідки решті учасників.

Завдання 2: Роль ритуалів у вихованні

Опис: Вивчіть різні ритуали та святкові обряди трипільської культури, що мали значення для виховання дітей.

Завдання: Оберіть один з ритуалів та підготуйте коротку розповідь про його значення для формування соціальних норм і культурної ідентичності.

Проведіть рольову гру, у якій учасники відтворять обраний ритуал, намагаючись показати його важливість для виховання молоді.

Завдання 3: Створення навчальної програми

Опис: Уявіть, що ви є частиною трипільської громади і повинні створити навчальну програму для дітей.

Завдання: Розробіть програму, що включає основні навички (наприклад, землеробство, ремесло, соціальні навички) та культурні традиції.

Підготуйте презентацію, в якій поясніть, як ваша програма допоможе дітям стати відповідальними членами громади.

Завдання 4: Порівняльний аналіз систем соціальної допомоги

Опис: Розділіть учасників на групи, кожна з яких вивчатиме одну з давніх культур (Вавилон, Давній Єгипет, Давній Китай, Греція або Рим).

Завдання: Досліджуйте прояви соціальної допомоги в обраній культурі, зокрема, як суспільство піклувалося про слабших членів.

Підготуйте коротку презентацію, у якій порівняйте систему соціальної допомоги вашої культури з іншими, вказавши на спільні риси та відмінності.

Завдання 5: Роль релігії у соціальній допомозі

Опис: Обговоріть систему допомоги в давніх іудейських та перших християнських общинах, акцентуючи увагу на релігійних принципах, які її підтримували.

Завдання: Створіть діалог або рольову гру, у якій учасники відтворять сцени з життя давньої іудейської або ранньохристиянської общини, зосередившись на наданні допомоги.

Визначте, як релігійні переконання впливали на практики взаємодопомоги в цій общині.

Завдання 6: Общинні принципи в давніх слов'янах

Опис: Досліджте, як язичницький світогляд та общинні принципи впливали на систему допомоги у давніх слов'ян.

Завдання: Напишіть есе або підготуйте презентацію про основні форми допомоги у давніх слов'янах, включаючи приклади.

Обговоріть, як спільнота організовувала допомогу та підтримку, і чому це було важливо для їхньої культури.

Тема 3. Соціально-педагогічний досвід цивілізацій Стародавнього Сходу та Античного Світу

3.1. Загальні риси виховання в умовах формування і розвитку стародавніх цивілізацій

3.2. Виховання і школи у Месопотамії

3.3. Виховання у Стародавньому Єгипті

3.4. Виховання у Стародавній Індії

3.5. Розвиток виховання і педагогічної думки в Стародавньому Китаї

3.6. Система соціального виховання у Стародавній Греції

3.7. Філософи Стародавньої Греції про виховання

3.8. Виховання в добу Еллінізму

3.9. Особливості соціального виховання у стародавньому Римі. Ідеї провідних мислителів стародавнього Риму в контексті соціального виховання

3.1. Загальні риси виховання в умовах формування і розвитку стародавніх цивілізацій

У період між III тисячоліттям до н. е. і серединою I тисячоліття до н. е. на територіях Північно-Східної Африки, Середньої, Східної та Південної Азії існували рабовласницькі держави. Найзначніші з цих рабовласницьких деспотій розвивалися в районах великих річок, де природні умови були ідеальними для землеробства. Так, у Єгипті цивілізація виникла в долині Нілу; у Вавилоні та Ассирії — в долинах Тигру та Євфрату; в Індії — в басейнах річок Інду та Ганг; у Китаї — на берегах Янцзи та Хуанхе.

Цивілізації, що виникли в цих рабовласницьких державах, справили значний вплив на культурний розвиток людства в подальшому. У всіх цих регіонах існували власні системи письма, а в спеціалізованих школах готували майбутніх чиновників-писарів та жерців.Виховання в умовах формування і розвитку стародавніх цивілізацій мало низку спільних рис, що відображали загальні потреби та цінності того часу. По-перше, виховання було тісно пов'язане з соціальною структурою та

культурними нормами. У стародавніх суспільствах освіта часто передавалася через сім'ю і релігійні установи, і її основною метою було забезпечення соціальної стабільності та продовження традицій.

Дітей навчали основам господарської діяльності, ремесел і професій, які були важливі для забезпечення економічної самостійності родини чи громади. Наприклад, у Давньому Єгипті діти спадкоємців фараонів проходили спеціалізоване навчання, яке включало знання адміністративних та релігійних обов'язків. У Месопотамії, де писемність була ключовою, навчання зосереджувалося на граматиці та літературі, що було важливо для ведення державних справ.

У стародавніх державах, які замінили племінні союзи, виховання та навчання дітей здійснювалося переважно в межах родини. Документи таких цивілізацій Близького та Далекого Сходу, як Закони царя Вавилону Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.), книга Притч іудейського царя Соломона (965–928 рр. до н. е.), індійська Бхагавадгита (середина I тисячоліття до н. е.) та інші, підкреслюють важливу роль родини у вихованні. Згодом, разом із становленням державних структур і потребою у підготовці державних службовців, жерців та полководців, з’явилася нова соціальна інституція — школа.

Школа та виховання в стародавніх цивілізаціях Близького і Далекого Сходу розвивалися під впливом численних економічних, соціальних, культурних, етнічних і географічних факторів. Хоча ці цивілізації різнилися за хронологічними і територіальними межами, вони мали спільні риси, включаючи сферу соціального виховання.

У цю епоху відбулися суттєві зміни у практиці виховання дітей, і вдосконалювалися методи передачі знань від старших до молодших поколінь. Період дописемної історії, коли основними способами передачі інформації були усна мова та піктографічне письмо (близько III тисячоліття до н. е.), поступово змінився на період писемності. Письмо почало доповнюватися клинописом і ієрогліфами. Клинопис, винайдений шумерами приблизно між 3500 і 3000 роками до н. е., отримав свою назву від характерних знаків, вирізаних на глиняних

табличках прямокутними паличками у вигляді клинів. Ієрогліфічне письмо, яке поєднує елементи логографічного та фонетичного письма, могло позначати як предмет чи поняття, так і певний звук.

Розвиток писемності відіграв ключову роль у становленні школи. Надалі письмові системи еволюціонували, зокрема з’явилися складові (в Стародавній Ассирії) і фонетичні (в Стародавній Фінікії) системи письма, що спростило процес навчання грамоти.

Релігія також грала важливу роль у вихованні. Ритуали, міфи та моральні настанови, які передавалися з покоління в покоління, формували не лише релігійні, але й соціальні орієнтири. У античній Греції, наприклад, освіта включала навчання філософії, риторики і фізичної підготовки, що відповідало ідеалам громадянського і морального розвитку.

Моральне виховання також було важливою частиною навчання. Вихователі, чи то батьки, чи вчителі, намагалися прищепити дітям цінності, які допомагали їм адаптуватися до соціальних норм і виконувати свої обов'язки в суспільстві. Це включало як практичні навички, так і духовні принципи, які формували особистість та суспільну свідомість. Незважаючи на відмінності в деталях, загальні риси виховання в стародавніх цивілізаціях свідчать про прагнення забезпечити наступність культурних і соціальних традицій через навчання та виховання нових поколінь.

Продовжуючи розгляд загальних рис виховання в стародавніх цивілізаціях, варто зазначити, що роль традицій та обрядів у навчанні була надзвичайно важливою. Виховання часто базувалося на передачі знань через практичний досвід і ритуали, що включалися в повсякденне життя.

У стародавньому Китаї, наприклад, виховання включало навчання Confucianism, яке підкреслювало моральність, соціальну відповідальність і повагу до старших. Залежно від соціального статусу, діти могли навчатися основам китайської класичної літератури, філософії та управлінських навичок. Таке навчання

мало на меті підготовку до служби в державних структурах і підтримання стабільності суспільства.

У античному Римі також була чітка структура виховання. Діти з родин патриціїв отримували навчання, яке включало риторику, граматику та філософію, з акцентом на підготовку до публічних обов'язків та політичної діяльності. Водночас, для рабів та вільновідпущеників виховання часто було обмеженим і зосереджувалося на практичних навичках, які могли бути корисні в їхньому соціальному статусі.

Ще однією загальною рисою виховання в стародавніх цивілізаціях було те, що воно в значній мірі залежало від соціального класу та статі. Вищі класи мали доступ до більш широкого кола знань та навичок, тоді як простолюдини отримували більш обмежене навчання, яке відповідало їхньому соціальному статусу. Дівчата часто мали менше можливостей для отримання освіти порівняно з хлопчиками, оскільки їхня роль в суспільстві часто була зосереджена на домашніх обов'язках та сімейних справах.

Освіта також відображала потреби та технологічні досягнення кожної цивілізації. У Месопотамії, де писемність відігравала важливу роль, навчання зосереджувалося на засвоєнні клинопису, в той час як у Давньому Єгипті ієрогліфи і релігійні тексти були основою навчального процесу. У Греції велика увага приділялася розвитку критичного мислення і дебатів, що відповідало демократичним тенденціям того часу.

Загалом, виховання в стародавніх цивілізаціях було тісно пов'язане з культурними, релігійними і соціальними контекстами того часу. Хоча специфічні методи та предмети навчання змінювалися, основна мета виховання залишалася незмінною — забезпечення передачі знань і навичок, необхідних для підтримання соціального порядку і культурної спадщини.

3.2. Виховання і школи у Месопотамії

Найдавнішими мешканцями Межиріччя (Месопотамії) були шумери. Близько 4 тисячоліть до нової ери на території між ріками Тигр і Євфрат з’явилися міста-держави, такі як Шумер і Аккад, які існували до початку нової ери, а також ранні держави Вавилон і Ассирія. Усі ці держави мали добре розвинену культуру. Вони досягли значних успіхів у таких областях, як астрономія, математика та сільське господарство, розробили унікальну писемність (клинопис) і створили різноманітні форми мистецтва.

Месопотамія, що розташована між ріками Тигр і Євфрат, є однією з перших колисок цивілізації. Вона вражає нас своєю ранньою розвиненістю в царині писемності, науки і освіти. Виховання та навчання в Месопотамії відігравали важливу роль у формуванні соціальної структури і функціонуванні держави. У цій лекції ми розглянемо основи виховання, роль родини та школи в Месопотамії, а також вплив, який ці інститути справляли на суспільство.

У стародавній Месопотамії виховання дітей відбувалося переважно в межах родини, яка мала важливе значення в соціальній структурі. Родина забезпечувала базові навички та знання, необхідні для життя, зокрема, вміння читати та писати, що були важливими для функціонування в суспільстві. Виховання було тісно пов'язане з соціальними та економічними потребами. Діти з родин, які займалися торговельною діяльністю або ремеслами, навчалися специфічним навичкам, необхідним для ведення господарства чи ремесла. Для дітей з родин, які належали до вищих соціальних верств, навчання було більш структурованим і включало освіту, що стосувалася управлінських, релігійних і адміністративних функцій.

Родина в Месопотамії виконувала важливу роль у вихованні, адже саме тут передавалися перші знання і навички. Батьки відповідали за навчання дітей основам життя, моральним і соціальним нормам. Вони вчили дітей професійним навичкам, що були необхідні для продовження сімейного бізнесу або ремесла. Важливою частиною виховання була моральна і релігійна освіта. Діти вчилися основам

релігійних обрядів, культових практик і моральних норм, що допомагало їм інтегруватися в релігійну і соціальну структуру суспільства.

З розвитком державності та потребою в професійно підготовлених кадрах з’явилися спеціалізовані навчальні заклади. Ці школи, відомі як еддуби (домашні школи) або енні (школи храмів), були основними освітніми інститутами в Месопотамії.

Школи в Месопотамії зазвичай розташовувалися при храмах або в палацах. Навчання відбувалося на основі писемних матеріалів, таких як глиняні таблички з клинописом. Учні вчилися писати клинопис, читати та виконувати арифметичні обчислення. Важливими предметами були також релігія, право та адміністративні навички, необхідні для роботи в державному апараті. З часом едубби почали отримувати більше автономії. Ці школи зазвичай мали одного вчителя, який керував навчальним процесом і виготовляв нові таблички-зразки, які учні вивчали, переписуючи їх у таблички-вправи. У великих «будинках табличок» працювали окремі викладачі з письма, арифметики, малювання, а також спеціальний управитель, який контролював порядок і організацію навчання, за що учні сплачували певну плату. Для того щоб привернути більше уваги вчителя до своєї дитини, батьки часто дарували вчителям подарунки.

На початкових етапах свого розвитку школи в основному виконували практичні завдання, готуючи писарів, необхідних для господарських потреб. Поступово едубби перетворилися на важливі культурні та освітні центри. Вони містили великі бібліотеки, такі як Ніппурська бібліотека в II тисячолітті до н. е. і Ніневійська бібліотека в I тисячолітті до н. е. Школи відігравали важливу роль у формуванні державних службовців, священиків, писарів та адміністраторів. Випускники шкіл були добре підготовлені до виконання адміністративних і релігійних обов'язків, що було критично важливо для функціонування держави.

Писемність була ключовим аспектом освіти в Месопотамії. Клинопис, розроблений шумерами приблизно в середині III тисячоліття до н. е., використовувався для запису текстів і ведення документації. Це дозволило зберігати

знання і передавати їх наступним поколінням. Клинопис, що зображав знаки у формі клинів, писався на глиняних табличках і був важливим інструментом у навчанні. Ієрогліфічне письмо, що використовувалося в перші століття, з часом було замінене на більш прості системи письма, такі як складові і фонетичні алфавіти, що значно спростило процес навчання.

Школу очолював «батько школи», в той час як вчителі називалися «великими братами», а учні — «синами школи». Учні поділялися на старших і молодших «дітей едубби». Вихованці едубби повинні були навчитися виготовляти глиняні таблички та освоїти систему клинопису. Протягом навчання кожен учень мусив створити повний комплект табличок з визначеними текстами.

У «будинках табличок» універсальні методи навчання включали заучування та переписування. Уроки передбачали запам’ятовування «табличок-моделей» і їх копіювання в «таблички-вправи». Пізніше почали використовувати вправи, схожі на диктанти.

Процес навчання в «будинках табличок» був складним і вимогливим. Спочатку учнів навчали читати, писати і рахувати. Складалися таблиці з групами слів, таких як назви дерев і кущів, тварин, комах, птахів, країн і міст, каменів і мінералів. Учні вчилися схематично накреслювати слова, а потім їх записувати. Оволодіння грамотою вимагало запам’ятовування великої кількості клинописних знаків. Друга частина навчальної програми включала літературні вправи — учні переписували та заучували поетичні і релігійні тексти, міфи, казки, легенди, гімни царям і богам, прислів’я та моральні повчання, а також набували практичних навичок для складання ділових документів. Математика також займала важливе місце в навчальному процесі [59, с. 26].

Навчання тривало довго — від раннього дитинства до юності. Через високу вартість утримання учнів, в школах навчалися переважно діти знатних чиновників та багатих рабовласників. Учні вивчали різні аспекти клинопису, арифметики, астрономії, медицини і релігії. Навчальні матеріали включали таблиці зі списками

слів, що представляли собою назви дерев, тварин, країн і міст, а також каменів і мінералів.

Важливу роль відігравали таблички-моделі, які використовувалися для практичного навчання. Учні переписували і заучували поетичні і релігійні тексти, міфи, легенди, гімни, прислів'я та моральні повчання. Освіта мала величезне значення для функціонування адміністративної і релігійної системи Вавилону. Жерці, які навчалися у школах, виконували релігійні обряди і підтримували культуру і вірування суспільства. Вони також виконували роль порадників і адміністративних працівників при дворі правителів.

В освіті Вавилону існували певні обмеження для жінок. Зазвичай навчання було доступне лише для чоловіків, хоча є свідчення, що деякі жінки з вищих класів мали доступ до освіти та займалися написанням літературних і релігійних текстів.

Цивілізація Месопотамії справила значний вплив на розвиток освітніх систем в інших культурах. Вплив клинопису та методів навчання поширювався на сусідні цивілізації, що підтверджує значення освіти і виховання в стародавньому світі.

У період розквіту стародавнього Вавилону (перша половина II тисячоліття до н.е.) освітні заклади, відомі як едубби, відігравали центральну роль. Ці навчальні установи розташовувалися при храмах і палацах, зазвичай в культових спорудах – зіккуратах, де також розміщувалися бібліотеки та навчальні приміщення. Такі комплекси отримали назву «Будинки знань».

Освіта в цей період стала більш доступною не лише для представників знаті та духовенства, але й для купців, ремісників та інших верств населення.

У цей період значний вплив на соціальне виховання мали закони вавилонського царя Хаммурапі (1750 р. до н.е.). Згідно з цими законами, батьки були відповідальні за підготовку своїх дітей до дорослого життя, навчаючи їх ремеслу. Основним методом виховання як в сім'ї, так і в школі був приклад старших. Таким чином, сім'я відігравала провідну роль у вихованні дітей у той час. Виховання і школи в Месопотамії були важливими елементами соціальної структури і розвитку цивілізації. Від родинного виховання до спеціалізованих

навчальних закладів, система освіти в Месопотамії забезпечила підготовку висококваліфікованих кадрів, які сприяли функціонуванню держави і розвитку культури. Через своє значення у формуванні соціальних і адміністративних структур Месопотамія залишила вагомий слід в історії освіти та виховання. Освітні установи вавилонської цивілізації сприяли збереженню і розвитку культурної спадщини. Вони забезпечували збереження літературних і релігійних текстів, що стало основою для подальшого культурного розвитку. Вавилонська освіта підтримувала творчість і літературні традиції, зокрема поезію, міфи та легенди.

3.3. Виховання у Стародавньому Єгипті

Виховання в Стародавньому Єгипті було тісно пов'язане з соціальними та релігійними аспектами життя суспільства. Система виховання відзначалася своєю складністю і була орієнтована на підготовку дітей до активної участі в суспільному житті та забезпечення моральної і релігійної відповідності.

У Стародавньому Єгипті важливу роль у вихованні дітей відігравало сімейне навчання. Сімейне виховання в Стародавньому Єгипті було ключовим для формування характеру і моральності дітей. Важливим було дотримання гуманних і етичних принципів у відносинах між батьками і дітьми. Родина грала важливу роль у передачі культурних і релігійних традицій, а також у формуванні особистих якостей дитини. У відносинах між чоловіком і жінкою в родині дотримувалися гуманного підходу, про що свідчить те, що хлопчикам і дівчаткам надавали однакову увагу. Давньоєгипетські папіруси свідчать про те, що єгиптяни значну увагу приділяли турботі про дітей, оскільки в їхніх віруваннях саме діти могли забезпечити батькам нове життя після похоронного обряду. Це впливало на характер виховання і навчання в школах того часу. Діти повинні були розуміти, що праведне життя на Землі визначає їхнє щасливе існування в потойбічному світі [59, с. 27-28].

Згідно з переконаннями стародавніх єгиптян, боги оцінювали душу померлого за принципом «маат» – кодексу поведінки. Якщо життя померлого відповідало «маат», то він міг почати нове життя в потойбічному світі. Для підготовки до цього

життя створювалися повчання для дітей, які мали допомогти формувати моральність кожного єгиптянина.

Методи виховання і навчання в Стародавньому Єгипті відповідали тодішнім ідеалам людини. Дитина повинна була в першу чергу навчитися слухати і підкорятися. Відомий афоризм того часу звучав так: «Слухняність – найкраща риса людини». Учителі зверталися до учнів з такими словами: «Будь уважним і слухай мене, нічого не забудь з того, що я тобі кажу».

Сімейне виховання в Давньому Єгипті було центральним елементом соціалізації і формування особистості. Основною метою цього виховання було підготовка дітей до життя в суспільстві та виконання специфічних ролей, від адміністративних до релігійних обов'язків.

У єгипетських сім'ях батько мав абсолютний авторитет, і його роль у вихованні була надзвичайно важливою. Традиція передачі професії від батька до сина була глибоко вкорінена в єгипетському суспільстві. Це забезпечувало не лише збереження професійних навичок, але і стабільність родинних ремесел і посад. Наприклад, архітектори або писарі передавали свої знання та навички наступним поколінням. Виховання в сім'ї було тісно пов'язане з моральним і етичним навчанням. Батьки і наставники прагнули формувати у дітей такі якості, як чесність, доброта і справедливість, що вважалося важливим для особистого та суспільного благополуччя. Це досягалося через запам'ятовування і повторення моральних настанов і приказок, які відображали основні цінності єгипетського суспільства. Наприклад, зауваження типу «Краще бути добрим, ніж багатим» підкреслювало значення моральних якостей понад матеріальні блага.

Виховання також включало підготовку до майбутньої професії. Сини часто навчалися ремеслу або професії свого батька, що забезпечувало передачу знань і навичок через покоління. Важливою частиною цього процесу була не лише практична підготовка, але й моральне наставництво. Батьки і наставники діяли як моделі для наслідування, демонструючи правильну поведінку і життєві принципи.

Соціальні та релігійні обов'язки також були важливими аспектами сімейного виховання. Батьки навчали дітей виконувати релігійні ритуали, які мали велике значення для єгиптян. Виховання у цьому контексті включало знання релігійних обрядів і традицій, що допомагало підтримувати стабільність релігійного життя і соціального порядку.

З часом, у деяких родинах почали з'являтися і невеликі групи учнів з інших родин, що дозволяло розширити доступ до освіти і виховання поза межами тільки родинного кола. Однак, основний акцент залишався на передаванні знань і навичок всередині родини, що забезпечувало збереження традицій і професійних навичок через покоління. Таким чином, сімейне виховання в Давньому Єгипті було багатогранним процесом, що поєднував моральне і професійне навчання з релігійним вихованням, формуючи не лише індивідуальні якості, але й підтримуючи соціальну і культурну стабільність суспільства.

В Стародавньому Єгипті абсолютний авторитет батька і наставника був укріплений багатовіковими традиціями. Зокрема, існував звичай передачі професії від батька до сина, що демонструє, наприклад, один з папірусів, де перелічені покоління архітекторів однієї єгипетської родини.

Основною метою як сімейного, так і шкільного виховання було формування у дітей і підлітків моральних якостей. Це досягалося переважно через заучування моральних настанов. Наприклад, настанови вказували на важливість людяності понад матеріальне багатство: «Краще цінувати доброту, ніж скарби в скрині; краще жити в скромності, але з радістю, ніж бути багатим і відчувати сум». До III тисячоліття до н.е. в Єгипті склалася система «сімейної школи», де батьки, такі як чиновники, воїни або жерці, готували своїх синів до обраної професії. З часом такі школи почали залучати невеликі групи учнів з інших родин.

Освітні установи в Давньому Єгипті були важливою складовою суспільного життя, що відігравала ключову роль у формуванні знань і навичок, необхідних для адміністративної, релігійної та культурної діяльності. Ці заклади відрізнялися своєю функцією і організацією, але всі вони були тісно пов’язані з релігійними і

державними структурами. Освітні установи Давнього Єгипту здебільшого розташовувалися при храмах і палацах, що забезпечувало їм тісний зв'язок з релігійними та політичними центрами. В таких закладах не лише проводилось навчання, але й здійснювалась підготовка осіб до виконання важливих обов'язків у державному управлінні і релігійному служінні [34, с. 55].

Навчання в давньоєгипетських школах включало основи писемності, математики, астрономії і релігійних знань. Учні вивчали ієрогліфи та інші форми писемності, що використовувалися для документування і релігійних обрядів. Велику увагу приділяли також арифметиці та астрономії, оскільки ці знання були необхідні для ведення адміністративних і релігійних розрахунків. У закладах навчали також релігійних текстів і моральних вчень. Основні предмети включали переписування священних текстів, що мало на меті закріплення релігійних знань та підготовку до виконання обов'язків у храмах і палацах. Важливим аспектом була підготовка до виконання ритуалів та обрядів, що мали велике значення для релігійного життя єгиптян.

У школах Стародавнього Єгипту навчання тривало з ранку до пізнього вечора, і будь-яке порушення шкільного режиму суворо каралося. Щоб досягти успіхів у навчанні, учням доводилося відмовитися від усіх дитячих і юнацьких розваг. Наприклад, у одному з листів з XIX династії містилися настанови для недбалого учня: «Пиши акуратно, не лінуйся, бо інакше тебе сильно покарають... Твоя рука повинна постійно бути зайнята навчанням, не намагайся відпочивати ні дня, інакше тобі загрожують удари. Молоді люди мають спину, яка відчуває удари. Слухай уважно, що тобі кажуть, і ти отримуватимеш від цього користь. Так само, як козлів навчають танцювати, коней приборкують, голубів змушують літати в зграї, так і ти повинен вчитися не втомлюватися від зусиль. Книги не повинні тебе обтяжувати, адже вони принесуть тобі користь» [59, с. 29].

Посада переписувача була визнана досить престижною, і батьки, які не належали до знатних родин, вважали за честь, коли їхні сини потрапляли до школи переписувачів.

Процес навчання був суворо організованим і вимогливим. Діти повинні були проходити через ряди вправ, які включали переписування текстів, практикування писемності на глиняних табличках або папірусі. Відзначалося, що основними методами були повторення і копіювання, що дозволяло учням закріплювати знання і навички. Викладачі, які часто були священниками або чиновниками, приділяли особливу увагу моральному і етичному вихованню. Вони вчили учнів слідувати принципам «маат», що включало дотримання моральних норм і праведності. Школярі отримували інструкції про те, як правильно вести себе в суспільстві і виконувати релігійні обов'язки.

Освітні заклади мали важливе значення для підготовки майбутніх адміністраторів, писарів і релігійних служителів. Вони сприяли формуванню соціальної ієрархії, забезпечуючи освіту для представників знаті і багатих сімей, які могли отримати доступ до більш високих посад у державі та релігійних установах. Крім того, такі заклади сприяли збереженню і передачі культурних і релігійних традицій. Бібліотеки і храми слугували місцями для зберігання важливих текстів і знань, що забезпечувало їхню передачу наступним поколінням.

Освіта в Давньому Єгипті була тісно інтегрована з релігійними та державними структурами, що забезпечувало її важливість для стабільності і продовження традицій єгипетського суспільства. Ці установи не лише навчали практичним навичкам, але і формували моральні і етичні основи, що були критично важливими для підтримання соціального порядку і релігійного життя. У результаті, освітні установи Давнього Єгипту були центрами знань і виховання, що відігравали ключову роль у формуванні адміністративних і релігійних еліт, зберігаючи і передаючи культурну спадщину наступним поколінням.

3.4. Виховання у Стародавній Індії

Виховання в Стародавній Індії було глибоко вкорінене в культурних, релігійних і соціальних традиціях цієї давньої цивілізації. Воно відзначалося

багатством форм і методів, що відображали різноманітні філософські школи і соціальні верстви.

У Стародавній Індії сім'я відігравала ключову роль у вихованні дітей. Вихованням дітей займалися насамперед батьки та інші старші члени родини. З раннього віку дітей навчали основам моралі, релігійних обрядів та соціальних норм. Важливою частиною виховання було навчання дітей правилам дхарми, що є моральним і соціальним законом, який регулює поведінку і обов'язки кожної людини в суспільстві.

Релігійні та філософські навчання були основою індійської освіти. У Стародавній Індії існувало кілька важливих джерел знань, зокрема Веди — священні тексти, що містять знання про релігійні ритуали, космологію, етику та соціальні обов'язки. Ведичне навчання включало вивчення священних мантр, медитації і ритуалів. Учні навчалися на основі усної традиції і записів у священних текстах.

Релігійна і філософська освіта у Стародавній Індії була надзвичайно різноманітною та глибоко інтегрованою в соціальну та культурну тканину суспільства. Основні аспекти освіти в цій сфері можна розглянути через призму трьох ключових напрямків: ведичної традиції, шраманських рухів та розвитку філософських шкіл.

1. Ведична традиція. Ведична освіта в Стародавній Індії зосереджувалася на вивченні Вед — священних текстів, які складалися з чотирьох основних частин: Рігведа, Яджурведа, Самаведа і Атхарваведа. Ці тексти містили ритуальні інструкції, гімни та філософські роздуми. Основними центрами ведичної освіти були ашрами (місця для навчання), де учні (шіш'ї) навчалися під керівництвом гуру (вчителя). Навчання проходило в рамках складних ритуалів і практик, які були спрямовані на підтримку космічного порядку і правильне виконання жертвоприношень.

Важливими аспектами ведичної освіти були граматика санскриту (панінійська граматика) і етика, пов'язана з ритуальними обов'язками та соціальною поведінкою.

2. Шраманські рух. На початку I тисячоліття до н.е. виникли шраманські рухи, зокрема буддизм і джайнізм, які принесли нові філософські та релігійні концепції.

Заснований Гаутамою Буддою, буддизм акцентував увагу на медитації, моральних нормах (восьмиступеневий шлях) і саморегуляції. Буддистські монастирі стали важливими центрами освіти і розповсюдження знань. Джайнізм, заснований Махавірою, наголошував на принципах ненасильства (ахімса), самодисципліни і відмові від матеріальних благ. Джайністські монастирі також були важливими освітніми центрами.

В Індії розвивалися шість основних ортодоксальних філософських систем (даршан) — йога, санкх'я, веданта, ньяя, вайшешика і міманса. Кожна з цих систем розвивала власні погляди на природу реальності, свідомість і шлях до звільнення (мокша). Йога, особливо у формі, яку викладає Патанджалі в "Йога-сутрах", акцентує увагу на практиках медитації та дисципліни для досягнення духовного розвитку. Веданта, зокрема в її адвита-веданта формі (недвозначна веданта), підкреслює єдність Атмана (індивідуальної душі) і Брахмана (всесвітньої душі).

Ньяя займалася логікою та епістемологією, тоді як вайшешика зосереджувалася на природознавстві та онтології, що відображало інтерес до фізичних і метафізичних аспектів реальності. Міманса була зосереджена на ритуальних і юридичних аспектах ведичних текстів, а також на їх тлумаченні.

Релігійна і філософська освіта у Стародавній Індії була багатогранною і взаємопов'язаною, охоплюючи широкий спектр релігійних практик і філософських теорій. Вона розвивалася через ведичні тексти, шраманські рухи та різноманітні філософські школи, кожна з яких внесла свій вклад у розуміння світу і місця людини в ньому.

Філософські школи, такі як санкх'я, йога та буддизм, також мали великий вплив на виховання. Наприклад, школа йоги акцентувала увагу на розвитку внутрішнього спокою і самодисципліни через практику медитації і аскези. Буддистське виховання включало вивчення чотирьох благородних істин і шляху до просвітлення.

Освітні установи в Стародавній Індії часто були при храмових комплексах і монастирях. Найвідомішими з них були ґурукули, де навчання проводилося під

керівництвом ґуру (вчителя). Ґурукули були освітніми центрами, де діти отримували знання не лише про релігійні обряди, але й про науки, мистецтва та філософію. Учні проводили багато часу в духовних практиках і навчанні, що включало як усні лекції, так і практичні заняття.

Навчання в Стародавній Індії часто було усним і зосереджувалося на запам’ятовуванні та повторенні текстів. Учні вивчали релігійні пісні, мантри і літературні твори, що передавалися з покоління в покоління. Акцент ставився на усвідомлене слухання і навчання через діалог між вчителем і учнями. Методи навчання включали інтенсивну підготовку в ритуалах і моральних практиках. Учні вчились дисципліні, самовладанню і повазі до старших через регулярні практики і ритуали.

Історія Стародавньої Індії умовно поділяється на два основні періоди: дравідськоарійський, який тривав до VI століття до н.е., і буддистський, що почався з VI століття до н.е. Унікальною рисою індійської культури була її певна ізольованість. Систематичне виховання було організоване в школах, які з’явилися в долині ріки Інду ще в доарійський період, приблизно в III–II тисячоліттях до н.е. Ці навчальні заклади мали певні схожості з навчальними установами Стародавньої Месопотамії. У II–I тисячоліттях до н.е. Індія зазнала вторгнення арійських племен зі Стародавньої Персії. Взаємодія між корінним населенням і новими завойовниками призвела до формування кастової системи, яка поділяла населення Стародавньої Індії на чотири основні касти.

Нащадки аріїв утворили три вищі касти: брахмани (жерці), кшатрії (воїни) та вайші (селяни, ремісники та торговці). Четверту касту, нижчу за статусом, становили шудри (наймані робітники, слуги і раби). Каста брахманів користувалася найбільшими привілеями, в той час як кшатрії, які були професійними військовими, брали участь у військових кампаніях і, в мирний час, перебували на державному утриманні. Вайші складали трудову частину суспільства, тоді як шудри були позбавлені будь-яких прав.

Згідно з цією соціальною структурою, виховання та освіта дітей мали на меті розвиток моральних, фізичних і розумових якостей, необхідних для того, щоб стати повноправним членом своєї касти. У брахманів акцент ставився на праведність і чистоту помислів; у кшатріїв – на мужність і сміливість; у вайші – на працьовитість і терпіння; у шудр – на покірність і слухняність.

.Виховання також було тісно пов'язане з соціальною кастовою системою. Діти з вищих каст отримували більше освіти, зокрема, вивчали священні тексти і філософські концепції, в той час як представники нижчих каст отримували освіту, орієнтовану на практичні навички, необхідні для їхньої соціальної ролі. Виховання в Стародавній Індії акцентувало важливість сімейних і моральних цінностей. Діти вчилися поважати батьків, старших і дотримуватися правил суспільного життя. Важливими аспектами були повага до традицій, виконання своїх обов'язків і підтримка гармонії в родині та суспільстві.

Отже, виховання в Стародавній Індії було багатогранним і комплексним процесом, який поєднував релігійне і філософське навчання з соціальними і моральними нормами, забезпечуючи гармонійний розвиток особистості в контексті культурних і релігійних традицій.

3.5. Розвиток виховання і педагогічної думки в Стародавньому Китаї

Виховання і навчання дітей у Стародавньому Китаї, подібно до інших східних країн, базувалося на традиціях сімейного виховання. Було важливо дотримуватися численних звичаїв, організовувати життя та дисциплінована поведінку кожного члена родини. Заборонялося вживати грубі слова або вчиняти дії, що можуть зашкодити родині та старшим. У сімейних відносинах головною цінністю була повага молодших до старших, а вчителя шанували як батька. Роль вихователя в Стародавньому Китаї була надзвичайно важливою, і діяльність вчителя вважалася почесною.

Історія китайської школи налічує тисячоліття. Згідно з переказами, перші навчальні заклади виникли ще в III тисячолітті до н.е. Найдавніші письмові

свідчення про школи датуються епохою Шан (Інь) (XVI-XI ст. до н.е.), де навчалися лише діти вільних і заможних людей. До цього часу вже існувала ієрогліфічна писемність, якою володіли в основному «пишучі жерці». Уміння писати передавалося у спадок і поширювалося повільно. Спочатку ієрогліфи висікали на черепашачих панцирах та кістках тварин, а згодом (в X-IX ст. до н.е.) — на бронзових виробах. До початку нової ери для письма використовували розщеплений бамбук, зшитий в пластини, а також шовк, на якому писали соком лакового дерева за допомогою загостреної бамбукової палички. У III ст. до н.е. лак і паличку замінили тушшю та пензлем. На початку II ст. н.е. з'явився папір, що значно спростило навчання письму. Раніше, в XIII-XII ст. до н.е., зміст шкільного навчання включав оволодіння шістьма мистецтвами: мораллю, листом, рахунком, музикою, стрільбою з лука, а також верховою їздою та впряжною їздою.

Найбільший вплив на розвиток виховання, освіти та педагогічної думки в Стародавньому Китаї справив Конфуцій (551-479 рр. до н.е.). Його педагогічні ідеї ґрунтувалися на етичних питаннях та основах державного управління. Він особливо акцентував увагу на духовному вдосконаленні особистості. Центральною ідеєю його вчення стало правильне виховання, яке він вважав необхідною умовою процвітання держави. Конфуцій вірив, що стабільність і життєздатність суспільства залежать від належного виховання його членів відповідно до їх соціального статусу: "Государ повинен бути государем, сановник — сановником, батько — батьком, син — сином". Він підкреслював, що правильне виховання є ключовим чинником людського існування. Конфуцій вважав, що природні задатки людини є матеріалом, з якого можна сформувати ідеальну особистість при належному вихованні. Однак він також вказував на те, що можливості людей відрізняються.

Відповідно до природних задатків, Конфуцій розрізняв три категорії людей: «синів неба», які володіють вродженою мудрістю і можуть стати правителями; тих, хто здобув знання через навчання і може стати «опорою держави»; та, нарешті, чернь — людей, для яких оволодіння знаннями є складним процесом. Ідеальна

особистість, сформована вихованням, повинна мати благородство, прагнення до істини, правдивість, шанобливість і багатий духовний світ.

Педагогічні погляди Конфуція відображені у його книзі «Бесіди і судження», що містить записи його розмов із учнями, які вивчалися напам'ять з II ст. до н.е. Декілька сентенцій з цієї книги підкреслюють важливість навчання: «Вчитися без зупинки, просвіщати невтомно»; «Вчитися і періодично повторювати — хіба це не приємно?»; "Вчитися і не розмірковувати — марно витрачати час, розмірковувати і не вчитися — згубно"; "Якщо не можеш вдосконалити себе, то як зможеш вдосконалити інших?" [9, с. 123-124].

Конфуцій вважав, що навчання повинно базуватися на діалозі між вчителем і учнем, класифікації та порівнянні фактів і явищ, а також на наслідуванні прикладам. У трактаті "Книга обрядів", створеному його послідовниками, детально описані його педагогічні концепції. Шкільне навчання визнавалося важливим для життя: "Тільки почавши вчитися, ти усвідомлюєш свої недоліки та отримуєш можливість для самонавчання"; "Думай про те, щоб постійно бути в навчанні від початку до кінця".

Вчителю і учневі пропонувалося розвиватися разом: "Учитель і учні зростають разом". У розділі "Про навчання" з "Книги обрядів" викладено погляди Конфуція на зміст навчання, яке повинно починатися в семирічному або восьмирічному віці. Після першого року навчання учень має опанувати читанням та здатністю до навчання; через три роки слід оцінити, чи має учень схильність до навчання та чи комфортно йому в товаристві однокласників; через п’ять років перевіряється широта знань та прихильність до наставника; через сім років учень має бути готовий до осмислених міркувань; нарешті, через дев’ять років, при завершенні навчання, учень повинен вміти робити самостійні висновки та "твердо стояти в науці" [9, с. 125].

Конфуціанський підхід до навчання можна узагальнити формулою: гармонія між учнем і вчителем, легкість у засвоєнні знань та стимулювання до самостійного мислення — ось основа вмілого керівництва. Тому в Стародавньому Китаї особливу увагу приділяли самостійності учнів у навчанні, а також здатності вчителя навчити своїх вихованців ставити питання та знаходити на них відповіді.

Розвитком конфуціанської системи виховання займалися такі видатні мислителі, як Менцзи (близько 372-289 рр. до н.е.) та Сюньцзи (близько 313 - близько 238 рр. до н.е.). Обидва мали численних учнів. Менцзи стверджував, що природа людини є доброю, тому метою виховання він вбачав формування людей з високими моральними якостями. Сюньцзи, навпаки, вважав, що природа людини зла, і тому завдання виховання полягає в подоланні цього негативного початку. У процесі виховання та навчання він наголошував на важливості врахування здібностей і індивідуальних рис учнів. Один з учнів Конфуція та Менцзи, чий ім'я залишилося невідомим, написав "Нотатки про вчення" (III ст. до н.е.), де описується шкільна система того часу, а також підкреслюється необхідність розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учнів. У цьому трактаті зазначалося, що в процесі виховання важливо враховувати вік учнів і переходити від простого до складного [29, с. 98].

У другій половині I тисячоліття до н.е., під час короткого правління династії Цинь (221-207 рр. до н.е.), в Китаї була створена централізована держава, де проведено ряд реформ, включно з спрощенням та уніфікацією ієрогліфічного письма, що суттєво сприяло поширенню грамотності. Вперше в історії Китаю було сформовано централізовану систему освіти, яка складалася з урядових і приватних шкіл. Ці традиційні навчальні заклади продовжували співіснувати аж до початку XX століття.

У період правління династії Хань в Китаї активно розвивалися астрономія, математика та медицина, було винайдено ткацький верстат, а також розпочато виробництво паперу, що суттєво сприяло підвищенню грамотності. У цей час формувалася триступенева система шкіл, яка включала початкові, середні та вищі навчальні заклади, в кожній з яких навчалося до 300 учнів.

Система шкільної освіти, що дісталася з давнини, виглядала так: хлопчики починали навчання з шести-семирічного віку в початковій школі за невелику плату. Дівчатка ж зазвичай не навчалися в школах, а отримували виховання вдома.

Заможні батьки віддавали своїх дітей на приватне навчання: або наймали вчителя, або віддавали їх у приватні школи [34, с. 234].

Державна іспитна система була досить складною і громіздкою. Вона складалася з трьох етапів. Перший етап включав повітові іспити, які проводилися щорічно восени в головному місті повіту. Ті, хто успішно складав ці іспити, отримували перший вчений ступінь "сюцай", що означає "квітучий талант". Власники цього ступеня могли розраховувати на отримання чиновницької посади в повіті і мали право складати іспити на другий ступінь. Ті, хто не проходив наступні іспити та не отримував посад, зазвичай ставали вчителями.

Другий етап передбачав провінційні іспити, які проводилися навесні раз на три роки в головному місті провінції, а також у Пекіні та Нанкіні. До цих іспитів зазвичай допускалися лише успішні володарі першого ступеня. Ті, хто складав провінційні іспити, отримували другу вчений ступінь "Цзюйжень" (буквально "представлена людина"). Ці іспити були більш складними та контролювалися головним екзаменатором з Пекіна, а його помічниками виступали високопосадовці. Власники другого ступеня отримували посади в межах провінції та право складати третій ступінь у столиці.

Третій етап включав столичні іспити, що проводилися раз на три роки в спеціальній екзаменаційній палаті. Керував ними генеральний екзаменатор, якого призначали з числа високопосадових придворних. Йому допомагали численні інспектори та спостерігачі. Успішно пройшовши ці іспити, здобувачі отримували третю вчений ступінь. З понад 3000 осіб, які щороку приїжджали до Пекіна для складання іспитів, лише близько 300 отримували цю третю ступінь, що відкривала шлях до бюрократичної кар'єри.

Під час іспитів здобувачі зазвичай залишалися по одному в келії, де повинні були написати твір на задану тему в традиційному стилі.

3.6. Система соціального виховання у Стародавній Греції

Територія і часи античного світу охоплюють період від III тисячоліття до н.е., коли в басейні Егейського моря, на островах і в материковій частині, тільки починалася стародавньогрецька культура, до V століття н.е., коли греко-римський світ зазнав занепаду і злився з варварським світом та християнством, що призвело до середньовіччя. Античний світ, у різні етапи свого розвитку, включав території трьох материків — від Атлантичного океану до Єгипту, Середньої Азії та Індії.

На Криті та в материковій Греції в III–II тисячоліттях до н.е. виник унікальний тип культури, який багато в чому нагадував стародавні східні цивілізації та був пов'язаний економічними і культурними зв’язками з Єгиптом, Малою Азією, Фінікією та Межиріччям.

У III тисячолітті до н.е. на Криті з’явилася особлива писемність, що поєднувала піктографічні знаки з елементами шумерської писемності, і відповідала потребам храмів та палаців.

Середина II тисячоліття до н.е. ознаменувалася розвитком складного письма, яке стало доступним не лише жерцям, а й службовцям царських палаців і заможним громадянам. У критському письмі вже були знаки для передачі як приголосних, так і голосних, що вказувало на перехід до алфавітної системи.

При храмах і палацах утворилися навчальні центри для писарів. Критські писарі встановили чіткі правила письма: рух зліва направо, розташування рядків зверху вниз, використання прописних літер і червоних рядків. Це стало основою для подальшого розвитку європейської писемності.

Наступним етапом у розвитку культурно-освітньої сфери став період архаїчної Греції (IX–VIII ст. до н.е.). Виховання молоді цього часу відображено в епічних поемах "Іліада" та "Одіссея", які, за античною традицією, приписують поету Гомеру (VIII ст. до н.е.). Хоча у гомерівській Греції ще не існувало шкільних форм навчання, вихованню дітей надавали значну увагу. Формувався ідеал досконалої людини, яка мала бути розумово, морально і фізично розвиненою. Метою виховання за Гомером було досягнення слави і перевершення батька в доблесті. Герої

виховувалися домашніми вчителями, володіли образною мовою, знали міфи, історію роду, вміли співати, грати на музичних інструментах та не уникали фізичної праці. Їхнє життя було сповнене суперництвом та прагненням до досконалості.

Норми життя та виховання в архаїчній Греції також зображені в поемі Гесіода "Праця і дні" (VIII–VII ст. до н.е.), де висвітлюється побут і життєві принципи того часу. Гесіод наголошує на важливості трудової діяльності, вважаючи фізичну працю необхідною умовою існування, хоча і як прокляття для людства. На відміну від Гомера, він зосереджує увагу на вихованні нижчих соціальних верств.

Наступний важливий етап розвитку освіти в Стародавній Греції пов'язаний з культурою міст-полісів (VI–IV ст. до н.е.), коли освіта стала ключовою складовою суспільства. Держава почала брати на себе відповідальність за освіту як імущих, так і вільних громадян. Першими, хто отримав можливість навчатися за рахунок держави, стали юні жителі острова Крит.

У цей період Афіни та Спарта стали провідними містами-полісами, кожен з яких мав свої унікальні моделі організації виховання. Афіни, з республіканським устроєм, і Спарта, з царським правлінням, що контролювалося Радою старійшин, представляли два різні підходи до освіти, сформовані їх економічним, політичним і культурним розвитком.

Найбільше значення для формування уявлень про Стародавню Грецію мають письмові свідчення. Вони дають можливість відтворити хід подій, дізнатися про життя людей і особливості соціальних відносин. Письмові джерела поділяються на художні та документальні. Літературні та філософські твори давніх греків становлять особливий інтерес для історії педагогіки та освіти, оскільки вони висвітлюють питання ідеальної особистості, її поведінки та шляхів досягнення, а також відображають не тільки складні політичні ситуації, а й моральні пошуки особистості. Мистецтво, зокрема театр, в Стародавній Греції активно впливало на формування цінностей і моральних норм, художні образи відображали пануючий світогляд.

Педагогічні ідеали суспільства є складовою його духовної культури, яка формується з поглядів на навколишній світ і місце людини в ньому. Сприйняття світу особистістю визначається природними і соціальними умовами, що формують етичні норми і духовні цінності народу, втілюючись у процесах виховання.

Педагогічна думка та освітня практика Стародавньої Греції формувалися під впливом важливих природних і історико-культурних чинників, які визначили характерні риси як етносу, так і його представників.

Якщо давньоєгипетська цивілізація називається "цивілізацією великої річки", то в становленні старогрецької цивілізації ключову роль відіграло море. Уміння підкорювати море розвивало у греків сміливість, підприємливість та готовність долати труднощі. Іншим важливим природним фактором був м'який середземноморський клімат, що сприяв сільському господарству, проте Греція була гористою країною з малородючими ґрунтами і нестачею прісної води. Гірські хребти і вузькі долини ускладнювали обробіток землі, змушуючи греків прикладати великі зусилля.

Населення прибережних територій займалося рибальством, ремеслом і торгівлею. У сприятливих долинах вирощували зерно, на кам’янистих схилах розводили оливки і виноград, а в горах пасли худобу та полювали. Однак жоден вид діяльності не міг забезпечити виживання в повній мірі, тому кожен грек мусив бути одночасно і хліборобом, і рибалкою, і мореплавцем, і торговцем, вміючи вирощувати хліб, маслини та виноград, виробляти вино, займатися скотарством, ремеслом і полюванням. Це вимагало працьовитості, знань і ініціативи. Таким чином, природа сприяла формуванню активних особистостей, які стали особливим культурно-історичним типом, що не мав аналогів у цивілізаціях Стародавнього світу. Крім того, природні умови Балканської Греції та островів Егейського моря істотно вплинули на світосприйняття давніх греків, розвиток естетичного смаку та почуття прекрасного.

Кожен грецький поліс представляв собою спільноту з власною економічною системою, соціальною структурою, політичною організацією та унікальною

культурою. У рамках духовних цінностей поліса сформувалося поняття громадянина як вільної особистості, наділеної невід’ємними політичними правами. Громадянин брав активну участь у державному управлінні, зокрема через обговорення важливих питань на народних зборах, а також мав право і обов'язок захищати свій поліс від ворога. Глибоке почуття патріотизму стало невід'ємною частиною моральних цінностей, і поліс вважався найвищою цінністю. Греки вважали, що лише в межах поліса можна не лише фізично існувати, а й вести повноцінне, справедливе й моральне життя, гідне людини.

Цілісність, самодостатність та замкнутість поліса вплинули на уявлення греків про простір. Світ для них мав бути обмежений видимими межами; античні люди боялися нескінченності. Греків не цікавили дослідження, що вказували на безмежні простори Всесвіту. Вони уявляли землю і космос як замкнуті сфери, навіть боги мешкали не десь далеко, а на близькому і відчутному Олімпі. Давньогрецька математика зосереджувалася на кінцевих величинах, а відкриття ірраціональних чисел викликало жах серед античних математиків, що призвело до легенди про загибель їхнього відкривача. Ці уявлення різко контрастують з поглядами єгиптян, які освоювали величезний, безмежний світ, не боячись його масштабів. Єгиптяни цікавилися астрономією та геометрією, спрямованими на зовнішній простір, тоді як у Стародавній Греції переважали гуманітарні науки та мистецтво, що призвели до народження філософії і історії, спрямованих на осягнення внутрішнього світу людини.

На ранніх етапах грецька філософія фокусувалася на фізичному світі, намагаючись виявити його універсальні закони. Проте з часом мислителі дійшли висновку, що розкрити таємниці природи неможливо, не зрозумівши спочатку таємниці людини. Протагор стверджує, що людина є мірою всіх речей, софісти оголошують її найвищою соціальною цінністю, а Сократ визначає самопізнання як головну мету, вважаючи, що душа повинна бути предметом дослідження, а не зовнішній світ.

3.7. Філософи Стародавньої Греції про виховання

Стародавня Греція вважається колискою західної філософії, і багато з її філософів присвятили свої думки проблемам виховання, моралі та освіти. У цій доповіді розглянемо основні погляди таких видатних філософів, як Сократ, Платон і Арістотель, та їхнє ставлення до процесу виховання.

Філософи Стародавньої Греції заклали основи педагогіки, акцентуючи увагу на важливості морального виховання, розвитку критичного мислення та гармонійного підходу до освіти. Їхні ідеї залишаються актуальними і сьогодні, оскільки виховання продовжує формувати особистість та суспільство в цілому. Розуміння цих філософських концепцій може допомогти нам краще оцінити сучасні підходи до освіти та виховання.

Філософи Стародавньої Греції мали глибокі та різноманітні погляди на виховання, вважаючи його ключовим елементом формування особистості та суспільства. Вони визнавали, що виховання не обмежується лише передачею знань, а передбачає розвиток моральних якостей та етичного світогляду.

Засновником піфагорійської філософської школи вважається Піфагор (576-496 рр. до н. е.), який народився на грецькому острові Самос у сім’ї золотаря Мнесарха. За легендою, оракул передбачив йому та його дружині Парфенісі народження сина, який прославиться мудрістю, добрами і красою. Коли пророцтво справдилося, Парфеніса отримала ім’я Піфіада на честь Аполлона Піфійського, а сина назвали Піфагором відповідно до пророцтва Піфії. Легенда не уточнює року його народження, але історичні дослідження встановлюють його приблизно на 580 рік до н. е. [59, с. 50-51].

Мнесарх мав можливість забезпечити синові гарну освіту і виховання, мріючи, що той продовжить його справу як золотар. Проте доля розпорядилася інакше. З дитинства Піфагор виявляв великий інтерес до наук. Його перший учитель Гермодамас навчав його основам музики та живопису, а також змушував вивчати пісні з "Іліади" та "Одіссеї" для розвитку пам’яті. Завдяки Гермодамасу Піфагор закохався у природу.

Через кілька років, за порадою свого вчителя, він вирішив продовжити освіту в Єгипті, навчаючись у жерців. Оскільки в той час в'їзд до Єгипту для греків був майже неможливим, за допомогою Гермодамаса йому вдалося покинути острів Самос. Однак Піфагор поки що залишився на острові Лесбос, де познайомився з філософом Ферекідом, другом Фалеса. У Ферекіда він вивчав астрологію, таємниці чисел, медицину та інші науки, що були важливими в той час. Піфагор провів на Лесбосі кілька років, а потім вирушив до Мілету, щоб навчатися у відомого Фалеса, засновника першої філософської школи в історії [59, с. 50-51].

Піфагорійці вважали, що всі матеріальні об'єкти складаються з найдрібніших частинок, які вони називали "одиницями буття". Ці одиниці в різних комбінаціях утворюють різні геометричні фігури. Для Піфагора число було як матерією, так і формою всього існуючого. Відповідно до цього, піфагорійці сформулювали основне правило: «Усе організовано відповідно до чисел». Саме тому вони намагалися пояснити природні явища через числові співвідношення.

Числам приписували містичні властивості: вважалося, що одні числа приносять удачу і благополуччя, тоді як інші асоціювалися зі злом. Піфагор вважав, що душа є числом, безсмертна і може переходити від однієї людини до іншої. Ця числова містика, що була притаманна Піфагорам і його послідовникам, мала негативний вплив на розвиток математики. Сучасні релігійні вчення також визнають числову символіку. Наприклад, у Біблії число 666 вважається "числом звіра", 12 символізує удачу, а 13 – нещастя.

Піфагор приписував різним числам конкретні значення: 5 — символізує колір, 6 — холод, 7 — розум, здоров'я та світло, 8 — кохання і дружбу, а 9 — постійність. Особливо негативно піфагорійці ставилися до чисел 13 і 17. Вони також розробили систему періодизації розвитку людини, що базується на вікових етапах, які відповідають числу 7. У перший "сентимент" випадають зуби, у другий – настає статева зрілість, а в третій – відростає борода. Це дало підстави стверджувати, що навчання та виховання дітей має враховувати їхній вік, аби "діти не поводилися як

немовлята, юнаки — по-дитячому, дорослі — по-юнацьки, а старші не впадали в марення".

Одним із ранніх філософів Стародавньої Греції був Геракліт (520-460 рр. до н. е.), автор прозового філософського твору «Про природу». Ця праця складається з трьох частин: «Про космос», «Про державу» та «Про бога». Стиль викладу Геракліта відзначається загадковістю, що робить його ідеї не зовсім зрозумілими, і саме тому його часто називали "темним" філософом. Незважаючи на це, його мова проста, образна та багата метафорами, що робить її міфологізованою. Дослідники зауважують, що в його творах міститься більше міфологічних елементів, ніж у мілетських філософів [16, с. 123].

В основі вчення Геракліта лежить концепція логосу, яку він вперше ввів у філософський дискурс, вважаючи її загальним законом буття та основою всього світу. Він стверджував, що всі процеси відбуваються за логосом, який є вічним і необхідним. Геракліт вказував на те, що вища мета пізнання полягає в розумінні логосу, що, в свою чергу, веде до усвідомлення єдності всесвіту і досягнення справжньої мудрості. Однак він також зауважував, що не всім дано осягнути ці знання, хоча кожен має вроджену здатність до розуміння [59, с. 52-53].

Геракліт став одним із перших, хто усвідомив, що одне й те саме може одночасно бути і відмінним, і навіть протилежним. Він зазначав, що суттєва зміна полягає в переході в протилежність, і що одна протилежність підкреслює цінність іншої. За його словами, суперечливість є джерелом єдності між протилежностями. Логос, яким керується світ, також притаманний людині та її душі, яка має два аспекти: матеріальний і психічний. Завдяки своєму вогненному характеру, душа має внутрішній, саморозвиваючий логос.

У соціальній філософії Геракліта закладалися основи демократії. Він підкреслював, що народ має ставити закон вище всього, і повинен боротися за нього, як за власний дім. Всі людські закони, на його думку, походять від єдиного божественного закону — логосу.

Геракліт вважав, що інтелектуальний розвиток і моральне виховання — це єдиний процес. Він заявляв: «Очі і вуха – погані свідки для людей варварського духу»; «Невігластво краще приховувати, ніж показувати»; «Сонце не тільки нове кожного дня, але завжди і безперервно нове»; «Якщо б щастя полягало в фізичних задоволеннях, то ми б називали щасливими биків, які знаходять їжу…».

Гераклітова діалектика ілюструється його висловлюваннями про «стріляючий лук»: «Ворогуюче об'єднується, те, що розходиться, утворює найпрекраснішу гармонію, і все це відбувається через боротьбу». Він вважав, що кращі люди прагнуть до вічної слави, тоді як натовп задовольняється тваринними інстинктами. Мудрість полягає в розумінні, що керує всім, а один найкращий може вартувати десяти тисяч.

Геракліт також наголошував на важливості розвитку здатності самостійно мислити, розуміти та діяти відповідно до природи. З цього випливає, що самовиховання та самоосвіта є ключовими у формуванні особистості.

Демокрит (460-370 рр. до н. е.) – творець атомістичної теорії буття. Він висунув ідею про неподільні атоми, які можуть мати різні форми: гачкоподібні, кутасті, вигнуті тощо. Філософ надавав великого значення вихованню, вважаючи його шляхом до досягнення трьох основних навичок: «добре мислити, добре говорити, добре діяти». Він сформулював одну з ключових категорій соціального виховання – категорію міри: «від чого ми отримуємо добро, те ж саме може стати джерелом зла, а також способом його уникнення».

Демокрит вбачав у вихованні важливий засіб для вирішення соціальних проблем. Він вважав, що виховання регулює розвиток особистісних потенціалів і їх реалізацію, а також інтеграцію людини в соціальні відносини. За його переконанням, доля людини і щастя її близьких та суспільства залежать від виховання: «Виховання дітей – справа ризикована, адже у випадку успіху, це результат великої праці та турботи, а у разі невдачі – це горе, якого не можна порівняти з іншими» [59, с. 54].

Демокрит стверджував, що життєвий досвід є основою формування особистості, а виховання і навчання розвивають розум, роблять людину благородною і щасливою. Тому дорослі повинні забезпечити дітям можливість для навчання. Він засуджував жадібних батьків, які не бажали витрачати свої заощадження на освіту дітей. Демокрит вважав навчання дітей важкою працею і вважав за природне застосування примусу для їх навчання. Проте він також наголошував, що педагогічні результати слід досягати не лише через примус, а й формуючи в дітей прагнення до пізнання та почуття відповідальності.

Філософ обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні та висловив думку про важливість праці в навчанні дітей. Він зазначав, що «хорошими людьми стають швидше завдяки вправам, а не лише від природи; виховання змінює людину та формує нову природу».

Сократ (469-399 рр. до н. е.) з'явився на світ у «золотий вік» Греції. У цей період він спостерігав відновлення демократії після правління тиранів, а також відновлення Парфенона та Акрополя з руїн, коли музика, мистецтво і література досягали свого розквіту. Проте, дорослішаючи, він став свідком морального занепаду суспільства і, зрештою, на власному досвіді відчув всі негативні наслідки цих змін, коли в 70 років був засуджений афінянами до смерті.

Сократ був філософом, який не цікавився матеріальними благами, а зосереджувався на вдосконаленні душі через доброчесність. Він стверджував: «Доброчесність полягає в уникненні крайнощів». Його бесіди захоплювали людей. Він вважав своїх слухачів, насамперед, друзями, а вже потім учнями. Сократ, наприклад, вірив, що справжнє знання є шляхом до добродійності. Він спонукав своїх учнів до самостійного мислення через запитання та обговорення, вважаючи, що важливо не стільки отримувати готові відповіді, скільки навчитися шукати істину в собі. Для нього виховання було процесом самопізнання, що вело до морального вдосконалення [21, с. 67].

Сократ спочатку працював як скульптор, але зрештою залишив цю діяльність, щоб повністю присвятити себе філософії. Він не мав формальної освіти і не залишив жодних письмових творів, і все, що ми знаємо про нього, походить від його учнів.

Сократ ніколи не брав грошей за свої навчання і не обіцяв ділитися знаннями чи успіхом. У поганому одязі і без взуття він бродив по ринках та гімнастичних залах з ранку до вечора, безперервно обговорюючи різні теми з усіма, хто бажав навчатися.

Філософ прагнув вести дискусії за допомогою того, що ми тепер називаємо «сократівським методом». Він уважно слухав обговорення і ставив запитання, ніби нічого не знав про обговорювану тему, поки висновки не виникали у всіх учасників. Сократ казав: «Природа наділила нас двома вухами і двома очима, але лише одним язиком, щоб ми більше слухали і спостерігали, ніж говорили». Він мав талант вигравати суперечки, через що деякі люди ставали до нього вороже налаштованими.

Платон, його учень, надавав вихованню державного характеру. Він вірив, що освіта має формувати "філософів-царів", які керуватимуть суспільством на основі знання та мудрості. Платон підкреслював важливість гармонійного розвитку як фізичних, так і інтелектуальних здібностей, вважаючи, що тільки через освіту можна досягти істинної справедливості та порядку в суспільстві.

Арістотель, у свою чергу, акцентував увагу на практичному аспекті виховання. Він вважав, що виховання повинно бути спрямоване на розвиток добродійного характеру через практику і звички. Арістотель говорив про необхідність балансу між теоретичним навчанням та практичними навичками, стверджуючи, що виховання має враховувати індивідуальні особливості учнів і бути адаптивним до потреб суспільства.

Аристотель вважав виховання ключовим елементом у формуванні доброчесної особистості. Він підкреслював важливість розвитку як інтелектуальних, так і моральних якостей. За його думкою, виховання повинно бути цілісним і гармонійним, охоплюючи всі аспекти життя людини.

Філософ акцентував увагу на тому, що діти повинні отримувати освіту, яка відповідала б їх природі та віковим особливостям. Він вважав, що виховання повинно починатися з раннього дитинства, оскільки в цей час формуються основи характеру. Аристотель наголошував на важливості прикладу дорослих, вважаючи, що поведінка батьків і вихователів безпосередньо впливає на розвиток дітей.

Він також вказував на роль суспільства в процесі виховання, вважаючи, що громадські інститути мають забезпечити належні умови для навчання і виховання. Аристотель вірив, що через виховання можна виховати добродійників, які здатні досягати щастя та виконувати свої соціальні обов'язки. Філософ зазначав, що знання і розуміння самих себе є важливими для досягнення доброчесності. У своїх працях він підкреслював необхідність навчання через практичний досвід, а не лише теоретичні знання. Аристотель вважав, що виховання має на меті не лише передачу знань, але й формування характеру, що, в свою чергу, сприяє досягненню гармонії між розумом і почуттями.

Аристотель також наголошував на важливості фізичного виховання. Він вірив, що розвиток тіла є невід’ємною частиною виховання, адже здоров’я і фізична сила сприяють загальному благополуччю особистості. У його уявленні, гармонійний розвиток включає не лише інтелектуальні, але й фізичні аспекти, що дозволяє людині реалізувати свій потенціал у всіх сферах життя.

Філософ вважав, що виховання повинно бути зорієнтоване на виховання моральних чеснот, таких як справедливість, мужність, помірність і мудрість. Ці чесноти, на його думку, формуються через повторення і практику, а не лише через теоретичні знання. Аристотель підкреслював, що виховання має бути адаптоване до індивідуальних особливостей кожної дитини, враховуючи її темперамент і здібності.

Важливу роль Аристотель відводив соціальному контексту виховання. Він вважав, що доброчесність не може бути реалізована в ізоляції, адже людина є соціальною істотою, і її моральний розвиток відбувається в рамках суспільства. Таким чином, виховання повинно включати не лише навчання, а й формування відповідальності за свої вчинки перед іншими.

Аристотель також говорив про необхідність забезпечення дітей моральними зразками для наслідування. Він вважав, що батьки і вчителі мають бути доброчесними людьми, адже їх приклад вплине на формування характеру вихованців. Виховання, на думку Аристотеля, є процесом, який триває протягом усього життя, і знання, отримані в дитинстві, закладають основи для майбутнього розвитку особистості.

Філософ наголошував на тому, що метою виховання є не лише досягнення інтелектуальних успіхів, але й розвиток щасливого, добродійного і відповідального громадянина. У цьому контексті виховання стає важливим чинником для створення здорового і гармонійного суспільства, де кожна особистість може знайти своє місце і внести свій вклад у загальне благо.

Загалом, філософи Стародавньої Греції бачили виховання як складний і багатогранний процес, який формує не лише знання, але й моральність, характер і здатність до критичного мислення. Їхні погляди стали основою для подальшого розвитку освітніх систем і залишаються актуальними й сьогодні.

3.8. Виховання в добу Еллінізму

Виховання в добу Еллінізму стало важливим аспектом суспільного життя, відзначаючись змінами, які виникли внаслідок розширення греко-римської культури. Після завоювань Олександра Македонського грецька культура почала змішуватися з місцевими традиціями, що зумовило нові підходи до освіти.

У цей період зросла роль індивідуальної освіти. Виховання стало більш персоналізованим, з акцентом на розвиток особистих здібностей і талантів учня. Важливість знань і освіти визнавалася не лише для підтримки суспільних норм, а й для досягнення особистого успіху. Освітні заклади, такі як філософські школи, стають центрами інтелектуального життя, де велися глибокі дискусії про мораль, етику, науку та мистецтво.

Програми навчання в цей період стали більш різноманітними. Окрім традиційних предметів, таких як граматика, риторика та філософія, учні отримували знання в природничих науках і математиці. З'явилася велика увага до практичного навчання, що включало фізичні вправи, музику і мистецтво, що допомагало формувати гармонійні особистості.

У вихованні значну роль відігравали також моральні цінності. Вихователі прагнули сформувати доброчесних громадян, які зможуть брати активну участь у суспільному житті. Концепція «калікратії», тобто ідеї про те, що добродійність і моральність є важливими для особистісного розвитку, стала основою виховних практик.

Елліністичні філософи, такі як стоїки та епікурейці, вплинули на виховання, акцентуючи увагу на самодисципліні, контролі емоцій і пошуку щастя через внутрішній спокій. Вони пропонували різні підходи до навчання, які включали не лише інтелектуальний розвиток, але й моральне вдосконалення.

У добу Еллінізму також з’явилися нові форми виховання, зокрема, приватні школи, які були доступні для широкого кола учнів. Це стало можливим завдяки зростанню міст та соціальної мобільності, що забезпечувало більше можливостей для отримання освіти. Учителі стали шанованими членами суспільства, і їхня роль у вихованні дітей отримала нове значення.

Особливу увагу приділяли вихованню дітей з вищих верств суспільства, де освіта стала символом статусу. У цей час сформувалася традиція домашнього навчання, коли батьки залучали приватних наставників для своїх дітей, щоб забезпечити їм індивідуальний підхід. Це виховання було не лише академічним, а й моральним, адже підкреслювалося виховання доброчесності і відповідальності.

Елліністичні держави також почали активно підтримувати освіту. Зокрема, засновувалися бібліотеки та освітні центри, які стали культурними осередками, де обмінювалися знаннями, ідеями та науковими досягненнями. Найвідомішою з таких установ була Олександрійська бібліотека, яка збирала твори вчених з різних країн, що стало важливим кроком у розвитку освіти.

Виховання в цю епоху не обходилося без уваги до фізичного розвитку. Спортивні змагання, такі як Олімпійські ігри, отримали величезну популярність, і фізична культура стала невід'ємною частиною виховання. Університети і школи пропонували програми, що поєднували навчання з фізичними вправами, прагнучи виховати гармонійно розвинену особистість. Крім того, важливим аспектом виховання стало формування критичного мислення. Елліністичні філософи підкреслювали важливість особистого розуміння і внутрішньої рефлексії, вважаючи, що справжнє знання приходить лише через власний досвід і аналіз. Це спонукало учнів задавати запитання, викликати сумніви в традиційних навчаннях та шукати свої власні шляхи до знань.

В результаті, виховання в добу Еллінізму стало багатогранним процесом, що відображав потреби та ідеали суспільства. Освіта стала важливим чинником соціального прогресу, а її розвиток вплинув на подальші етапи історії, закладаючи основи для наступних освітніх традицій у Римській імперії та в Європі в цілому.

Загалом, виховання в добу Еллінізму було різноманітним і динамічним процесом, що відображав соціально-культурні зміни цього періоду. Освіта стала важливим інструментом формування особистості та розвитку суспільства, що поклало основу для подальшого розвитку освітніх традицій у Римській імперії та інших культурах.

У добу Еллінізму також спостерігалася інтеграція різних культур і традицій, що знайшло своє відображення у вихованні. Змішання греко-римської культури з культурою Сходу призвело до нових підходів у навчанні, які поєднували елементи різних філософських шкіл. Наприклад, стоїцизм і епікурейство стали популярними, пропонуючи різні концепції щастя та моральності, які впливали на виховні практики.

У цей період з'явилися нові жанри літератури та мистецтва, які також мали вплив на освіту. Поезія, драма, риторика і філософія стали важливими предметами навчання, адже вони допомагали розвивати емоційний інтелект і критичне

мислення. Актори, поети та філософи стали героями свого часу, і їхні роботи вважалися важливими для розвитку громадянської свідомості.

Поряд із цим, виникли нові форми співпраці між вченими та державою. Міста стали підтримувати наукові дослідження, спонсоруючи вчених і пропонуючи фінансування для навчальних проектів. Це сприяло розквіту науки, а також утвердженню ідеї про важливість освіти для суспільного розвитку. Крім того, акцент на громадянському вихованні став надзвичайно актуальним. У суспільстві, де політична участь стала важливою, виховання громадянськості стало пріоритетом. Філософи підкреслювали значення моральних якостей, таких як справедливість і відповідальність, які необхідні для активної участі в політичному житті. Учні навчалися розуміти своє місце в суспільстві та свій внесок у спільне благо.

Одним із важливих аспектів виховання в цей час стало й те, що філософи, такі як Плутарх і Ксенофонт, закликали до розвитку моральних якостей через навчання історії. Вони вважали, що вивчення минулого допомагає розуміти людську природу, формує доброчесних громадян і запобігає повторенню помилок минулого.

Таким чином, виховання в добу Еллінізму стало багатошаровим і комплексним процесом, який відображав соціально-культурні зміни та потреби суспільства. Освіта не лише формувала інтелектуальні здібності, але й виховувала моральні якості, соціальну відповідальність і культурну свідомість. Це стало важливим підґрунтям для подальшого розвитку освітніх традицій у наступних епохах, закладаючи основи для сучасного розуміння виховання як важливого елементу суспільства.

У добу Еллінізму також спостерігалася активна роль жінок у вихованні, хоча й у межах традиційних ролей. Жінки, особливо з заможних родин, отримували освіту, що дозволяло їм стати більш освіченими матерями і дружинами. Деякі жінки навіть ставали відомими діячками культури, літератури та філософії. Так, наприклад, поетеса Сапфо з Лесбосу продовжувала залишатися впливовою фігурою, навіть попри те, що її діяльність зосереджувалася на особистих і емоційних аспектах людського життя.

Виховання в добу Еллінізму також стало помітно більш практичним. З’явилася потреба у підготовці фахівців для нових умов життя, тому акцент на професійній освіті почав набувати популярності. Ремісничі та торгівельні навички стали важливими для молоді, яка прагнула знайти своє місце в суспільстві. Школи, що готували молодь до конкретних професій, почали з’являтися в великих містах, зокрема, в Олександрії та Антіохії.

Крім того, у цей час популярними стали навчальні подорожі, які дозволяли молодим людям здобувати досвід та знання безпосередньо в інших культурах. Ці подорожі розширювали світогляд учнів, дозволяючи їм порівнювати різні традиції, звичаї і філософські погляди. Вони ставали не лише учнями, але й посланцями культури, сприяючи інтеграції знань і ідей між різними народами. Важливим аспектом виховання залишалося виховання патріотизму і гордості за свою культуру. Через вивчення літератури, історії та філософії молодь навчалася цінувати своє коріння та історію. Ці знання формували почуття ідентичності, що було особливо актуальним у контексті змішання культур і впливів, які характеризували цю епоху.

Загалом, виховання в добу Еллінізму стало потужним механізмом, що формував не лише індивідуальність учня, а й суспільство в цілому. Завдяки різноманітності підходів, від індивідуального навчання до громадянського виховання, суспільство змогло адаптуватися до нових викликів і потреб, які виникали в результаті змін у культурному та політичному ландшафті.

Ці освітні традиції та принципи, які виникли в епоху Еллінізму, продовжили впливати на подальший розвиток освіти в Римській імперії та на інші культури, формуючи основи для сучасних систем виховання, які акцентують увагу на індивідуальному розвитку, критичному мисленні та моральній відповідальності. Відтак, доба Еллінізму залишила по собі багатий спадок у сфері виховання, що продовжує бути актуальним і сьогодні.

3.9. Особливості соціального виховання у стародавньому Римі. Ідеї провідних мислителів стародавнього Риму в контексті соціального виховання

Періодизація Римської культури охоплює кілька основних етапів: ранній Рим, або Рим епохи царів (VIII-VI ст. до н.е.), Римська республіка (кінець VI ст. – 265 р. до н.е.), період великих завоювань (265–130 рр. до н.е.), епоху громадянських воєн та кризи республіки (130–31 рр. до н.е.), а також Римську імперію, яка поділяється на ранню (принципат) з 31 р. до н.е. по II ст. н.е. та пізню імперію (II ст. н.е. – 476 р.).

У кінці VI ст. до н.е. була заснована Римська республіка, що протягом тисячоліття вела численні загарбницькі війни. Завершення республіки збіглося з епохою Юлія Цезаря і остаточно перетворилося на імперію під час правління Октавіана Августа. З 31 року до н.е. Рим став столицею величезної імперії з населенням близько мільйона. У Стародавньому Римі існувала синтетична греко-римська культура, й багато освічених римлян знали грецьку мову.

На ранніх етапах Римської республіки сім'я та рід відігравали ключову роль у вихованні. Хлопчики до 7 років, а дівчата ще довше, виховувалися під наглядом матері або старшої родички, які відповідали за їхнє виховання. Сімейна структура була строго патріархальною: батько мав право навіть позбавити життя немовляти або продати повнолітнього сина. Виховання дітей було відповідальністю глави родини перед суспільством. Батьки навчали як своїх дітей, так і прийомних.

Навчання переслідувало практичні цілі, готуючи дітей до суспільної, військової та господарської діяльності відповідно до соціального становища сім'ї. Наприклад, син ремісника або селянина, окрім читання, письма та рахунку, готувався до роботи в господарстві батька, тоді як син сенатора навчався володіти зброєю, плавати, їздити верхи, знайомився з державним устроєм і історією Риму, а також вивчав сільськогосподарські роботи на помісті.

Навчання було націлене на підготовку римського громадянина, готового пожертвувати всім заради родини та держави, хороброго воїна, що зневажав все

іноземне, особливо рабів, а також консервативного політика, жорстокого й скупого землевласника.

В Римі соціальне виховання реалізовувалося через організовані форми навчання, зокрема тривіальні школи — приватні освітні заклади. Тут навчалися діти віком від 7 до 12 років. Основною метою цих шкіл було освоєння навичок читання, письма та арифметики. Методика навчання читанню базувалася на складанні букв, а учні вчилися рахувати за допомогою пальців і абака. Писати вони навчилися, спочатку ведучи руку дитини, а згодом переписуючи слова і тексти моралізаторського характеру. Заняття тривали цілий день, з перервою на обід, а дисципліна підтримувалася шляхом тілесних покарань.

Приміщення та обладнання шкіл були дуже простими — іноді це була просто частина вулиці, обгороджена простирадлом (термін "тривіальний" походить від латинського слова "trivialis", що означає "той, що знаходиться на перехресті трьох доріг" або "вуличний"). Попри погані умови і низьку якість навчання, ці школи були дуже популярними і сприяли розширенню грамотності серед вільного населення. В такому вигляді початкові школи існували до занепаду Стародавнього Риму, проте в епоху імперії все більше з них створювалося та фінансувалося місцевими органами влади [59, с. 69-70].

Професія вчителя в елементарній школі була порівнянна з ремеслом і не користувалася великою повагою. Учителі, як правило, походили з низів суспільства, відкривали власні школи і самостійно шукали учнів, отримуючи від батьків надзвичайно низьку оплату за свої послуги. У першій половині II ст. до н.е. Рим здійснив численні завоювання, підпорядкувавши собі низку держав Середземномор'я, зокрема Карфаген.

У цей період зростає значення культури, науки і мистецтва в суспільному житті. В римському вихованні відбуваються зміни, зокрема виникають граматичні школи — навчальні заклади вищого рівня, які спочатку відкривали грецькі вчителі. Ці школи були подібні до тих, що функціонували в інших частинах елліністичного світу, і в них навчалися хлопці віком від 12 до 16 років, які вже вміли читати і

писати, отримавши ці знання вдома або в початкових школах. Зазвичай це були діти знатних і заможних родин. Перші граматичні школи з'явилися в 60-х роках II століття до н.е., і до кінця Республіки в Римі їх налічувалося близько двадцяти. Ці школи також поширилися по Італії та провінціях.

Навчання розпочиналося з корекції вимови, вправ у словотворенні та ознайомлення зі стилістикою. Після цього учні вивчали уривки з творів Гомера, Вергілія, Цицерона, Тита Лівія та інших авторів. Вчителі цих закладів, відомі як «граматики» або «літератори», мали більш високий соціальний статус у порівнянні з вчителями початкових шкіл. Багато з них походили з нижчих верств суспільства, але мали можливість працювати на державних посадах і навіть отримували політичне визнання. У граматичних школах, окрім латинської, вивчалася також грецька мова, що сприяло поширенню демократичних і гуманістичних ідей грецької культури класичного періоду в Римі. Граматичні школи існували до кінця Римської імперії, а в I столітті н.е. відкрилися й граматичні школи для дівчаток.

Для молоді з аристократичних родин, як і в Греції, існували риторські школи, де учні вчилися складати промови на задані теми та їх виголошувати. Вчителі риторики також викладали філософію, історію та право, забезпечуючи учням різнобічний розумовий розвиток. У навчанні красномовству перевага надавалася зовнішньому вигляду та формі, а не змісту. Учні спочатку тренувалися у виголошенні декламацій і монологів на підготовлені теми, а згодом брали участь у контраверсіях — вигаданих судових процесах, де один учень виступав як захисник, а інший — як обвинувач [59, с. 71].

Вчителі риторики були впливовими особами, активно залученими до політичного життя, і в окремих випадках займали державні посади. На початку VI століття н.е. риторські школи перестали існувати, поступившись місцем християнським школам раннього Середньовіччя.

Для дітей знаті Риму створювалися спеціалізовані виховні заклади, відомі як колегії для юнацтва. Імператор Август (27 р. до н.е. – 14 р. н.е.) першим заснував такі установи в Римі з метою виховання правлячої еліти, після чого вони почали

з’являтися по всій імперії. В Римі стала традицією організовувати для молодих риторів освітні подорожі до елліністичних культурних центрів, таких як Афіни, Пергам і Олександрія. У перші століття нашої ери в Римській імперії був сформований канон, який визначав зміст інтелектуальної культури та виховання.

Римський письменник Варрон (116-27 рр. до н.е.) виділив дев’ять основних предметів: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику, медицину та архітектуру. Однак до V століття нашої ери медицина і архітектура поступово були вилучені зі шкільного курсу, внаслідок чого склалися «сім вільних мистецтв», які стали основою освіти в середньовіччі. Ці предмети отримали назву «вільних мистецтв», оскільки призначалися для дітей вільних громадян. Військову підготовку молодь проходила у легіонах — військових підрозділах чисельністю від 6 до 10 тисяч.

Особливе виховання в Римі забезпечувалося в гладіаторських школах. Гладіатори (від латинського «gladiator», що походить від «gladius» — меч) були рабами, військовополоненими та іншими особами, яких примушували боротися на арені. Гладіаторські бої виникли з етруських ритуалів, що включали вбивства рабів і полонених під час поховань знаті, а перші такі бої відбулися в Римі в 264 році до н.е. Гладіатори навчалися у спеціальних школах, розташованих у Римі, Капуї (де почалося повстання Спартака) та Пренесті. Ці навчальні заклади називалися лудос. Археологічні розкопки в Римі та Помпеях виявили залишки гладіаторських шкіл, які складалися з сотень маленьких кімнат без вікон, що виходили у внутрішній двір, де протягом дня проходили заняття. Гладіатори жили по двоє в тісних комірках розміром 3-4 квадратних метри. Отримати запрошення на тренування імператорських гладіаторів вважалося великою честю. Казарма, де перебували учні, була розділена на ізольовані приміщення, що мали сховища для різних видів зброї.

Запитання для самоперевірки:

1. Які загальні риси виховання можна виділити в умовах стародавніх цивілізацій?

2. Яка роль релігії у вихованні дітей у Месопотамії?
3. Які основні етапи формування шкільної освіти в Месопотамії?
4. Які методи виховання використовувалися у Стародавньому Єгипті?
5. Які цінності та моральні принципи формувалися під час виховання у Стародавньому Єгипті?
6. Яка роль кастової системи у вихованні в Стародавній Індії?
7. Які особливості освіти і виховання були характерні для Стародавньої Індії?
8. Які філософські підходи до виховання існували в Стародавньому Китаї?
9. Як система соціального виховання була організована у Стародавній Греції?
10. Які ідеї про виховання висловлювали філософи Стародавньої Греції, такі як Платон та Арістотель?
11. Як виховання змінювалося в епоху Еллізму?
12. Які основні цінності виховання у стародавньому Римі?
13. Які соціальні групи мали доступ до освіти в Стародавньому Римі?
14. Як ідеї провідних мислителів стародавнього Риму впливали на систему соціального виховання?
15. Які методи виховання були застосовані в стародавньому Римі для формування громадянських якостей?
16. Які особливості взаємодії між вихованням та соціальною структурою суспільства в стародавніх цивілізаціях?
17. Які уроки з соціально-педагогічного досвіду стародавніх цивілізацій можуть бути застосовані в сучасній практиці соціального виховання?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1: Аналіз загальних рис виховання

Мета: Виявити спільні риси виховання в стародавніх цивілізаціях.

Завдання: Порівняйте виховні системи Месопотамії, Єгипту, Індії та Китаю. Які принципи виховання є спільними для цих цивілізацій? Створіть таблицю з основними рисами виховання для кожної з цивілізацій.

Завдання 2: Дослідження системи освіти в Месопотамії

Мета: Вивчити виховну систему стародавньої Месопотамії.

Завдання: Прочитайте доступні джерела про школи в Месопотамії. Які предмети вивчалися? Яка була роль релігії у вихованні? Напишіть короткий реферат на цю тему.

Завдання 3: Виховання у Стародавньому Єгипті

Мета: Дослідити специфіку виховання в Стародавньому Єгипті.

Завдання: Створіть презентацію, в якій відобразите ключові аспекти виховання в Стародавньому Єгипті, зокрема роль писемності, релігії та сім'ї в освіті.

Завдання 4: Порівняльний аналіз виховання у Стародавній Індії

Мета: Вивчити особливості виховання в Стародавній Індії.

Завдання: Вивчіть три основні філософські школи Стародавньої Індії (Брахманізм, Джайнізм, Буддизм). Яка роль кожної з цих шкіл у формуванні виховання? Створіть схему, що ілюструє цю інформацію.

Завдання 5: Виховання в Стародавньому Китаї

Мета: Визначити основні принципи виховання у Стародавньому Китаї.

Завдання: Досліджуйте вчення Конфуція та його вплив на виховання. Напишіть есе, в якому обґрунтуєте, як його принципи виховання вплинули на китайське суспільство.

Завдання 6: Соціальне виховання в Стародавній Греції та Римі

Мета: Порівняти соціальне виховання в Стародавній Греції та Римі.

Завдання: Визначте ключові аспекти соціального виховання в обох цивілізаціях. Які філософи мали найбільший вплив на ці системи? Напишіть аналітичну статтю, використовуючи приклади з творів філософів, таких як Платон, Арістотель та Цицерон.

Завдання 7: Порівняльний аналіз виховання в різних цивілізаціях

Мета: Виявити спільні риси та відмінності виховання в умовах стародавніх цивілізацій.

Завдання: Створіть таблицю, у якій порівняєте виховання в трьох стародавніх цивілізаціях (наприклад, Месопотамії, Єгипті та Індії). Включіть такі категорії, як: роль сім'ї, релігії, навчальних закладів, предмети навчання, соціальний статус учнів. На основі отриманих даних підготуйте короткий звіт про особливості виховання в кожній цивілізації.

Завдання 8: Дослідження педагогічних ідей стародавніх філософів

Мета: Вивчити філософські погляди на виховання у Стародавній Греції та їх вплив на соціальне виховання.

Завдання: Ознайомтеся з поглядами двох філософів (наприклад, Платона і Арістотеля) на виховання. Напишіть есе, в якому порівняєте їх підходи, акцентуючи увагу на ідеях про роль виховання в формуванні громадянина та впливу на суспільство. Включте приклади з їхніх творів.

Завдання 9: Розгляд виховання в Стародавньому Римі

Мета: Визначити особливості соціального виховання в Стародавньому Римі.

Завдання: Досліджуйте систему виховання в Стародавньому Римі, звертаючи увагу на роль гладіаторських шкіл, колегій для юнацтва та риторичних шкіл. Підготуйте презентацію, в якій охарактеризуєте ці елементи виховання, їх цілі, методи навчання та вплив на суспільство. Обґрунтуйте, як ці системи вплинули на розвиток римської культури та ідеї соціального виховання.

Тема 4. Соціальне робота та виховання в епоху Середньовіччя та Відродження

4.1. Загальна характеристика особливостей соціального виховання та соціальної роботи епохи Середньовіччя

4.2. Виховання і школа у Візантії

4.3. Соціальна робота та виховання Середньовічного Сходу. Система виховання в ісламському світі

4.4. Організація соціальної роботи та виховання і освіти у Середньовічній Індії та Китаї

4.5. Соціальна робота та соціальне виховання у середньовічній Західній Європі

4.6. Головні ідеї соціального виховання у поглядах мислителів доби Відродження

4.7. Вплив Реформації на розвиток соціальної роботи та соціального виховання. Соціалісти-утопісти про соціальне виховання

4.1. Загальна характеристика особливостей соціального виховання та соціальної роботи епохи Середньовіччя

У 476 році, після захоплення Риму германським полководцем Одоакром, Західна Римська імперія припинила своє існування. Падіння цієї тисячолітньої держави стало наслідком не лише гострої внутрішньої політичної кризи, а й варварської агресії. Додатково вплинули Велике переселення народів (V-IX століття), коли пришельці зі Сходу прагнули зайняти свої місця в Європі. Це падіння імперії і утворення на її території варварських королівств ознаменувало початок тривалого періоду історії, відомого як середньовіччя (V-XVII століття).

Умови життя людей у середньовічній Європі суттєво відрізнялися від сучасних. Сьогодні харчування, житло, медична допомога та освіта стали доступними для більшості населення Західної Європи, і умови життя в постсоціалістичних країнах поступово наближаються до європейських стандартів. Для жителів середньовіччя, за винятком еліти, характерними були злидні, голод і холод, масова смертність через часті неврожаї, епідемії, безперервні війни, а також брак медичної та соціальної допомоги. Особливо тяжкими були так звані «темні

віки» (V-VII століття), коли падіння Західної Римської імперії та варварські набіги призвели до значного регресу в економічній, соціальній і політичній сферах: масова загибель населення, руйнування транспортних і зрошувальних систем, занепад сільського господарства, втрати в управлінні та знаннях.

Погодні фактори, такі як посухи, приморозки та повені, не були єдиними причинами неврожаїв; періодично їх також погіршували нашестя сарани та інших шкідників. Відсутність ефективних методів боротьби з цими загрозами лише посилювала голод, який породжував соціальні аномалії, зокрема розбійництво, що завдавало шкоди найбільш незахищеним верствам населення та паралізувало економічні зв'язки між регіонами.

Хоча європейські монархи та феодали вжили деякі заходи для пом'якшення наслідків голоду, їхні зусилля мали обмежений ефект. З XI століття світські та церковні сеньйори, монархи та міста почали створювати запаси продовольства та розподіляти їх під час неврожаїв або навіть імпортувати їжу. Наприклад, французький король Роберт II (помер у 1031 році) щоденно роздавав хліб і вино жебракам, яких налічувалося від 300 до 1000 осіб. В одній з хронік описується, як у 1125 році фландрійський граф Карл Добрий особисто роздавав їжу, гроші та одяг у містах і селах, де він перебував [9, с. 18-19].

Тому соціальне виховання та соціальна робота в епоху Середньовіччя відзначалися специфічними особливостями, зумовленими культурними, релігійними та соціальними умовами того часу. Середньовіччя характеризувалося сильною впливовістю церкви, яка відігравала ключову роль у формуванні моральних норм і соціальних цінностей. Релігійні інституції не лише забезпечували духовне виховання, але й активно займалися освітою, створюючи монастирі та школи, де навчали грамоти, теології та філософії.

Соціальне виховання в цей період часто базувалося на патріархальних традиціях, де родина відігравала важливу роль у формуванні особистості. Порядок виховання дітей залежав від соціального статусу родини, і освітні можливості були обмеженими для бідніших верств населення. Важливою складовою виховання було

прищеплення моральних цінностей, таких як милосердя, смирення та відданість, що відповідало релігійним канонам.

У соціальній роботі Середньовіччя переважали практики, спрямовані на допомогу бідним та бездомним. Церква виступала як основний соціальний інститут, що забезпечував благодійність і допомогу нужденним. Монастирі організовували притулки, лікарні та їдальні, забезпечуючи базові потреби тих, хто потрапив у складні життєві обставини.

Соціальне виховання також включало обряди ініціації, що символізували перехід молоді до зрілого життя. Ці ритуали часто супроводжувалися навчанням різних ремесел та навичок, необхідних для самостійного існування. Окрім того, в епоху Середньовіччя активно розвивалася гільдійна система, що забезпечувала підготовку молоді до практичної діяльності в обраному ремеслі.

Таким чином, соціальне виховання та соціальна робота Середньовіччя були тісно переплетені з релігійними та культурними традиціями, що визначали спосіб життя суспільства і його цінності. Вони виконували важливу роль у підтримці соціальної стабільності та формуванні спільноти.

У Середньовіччі соціальне виховання також підкреслювало важливість колективних цінностей, які формувалися в рамках місцевих громад. Взаємодопомога між сусідами і підтримка слабших членів спільноти були нормою. Ці принципи стали основою для соціальної солідарності, що, в свою чергу, сприяло зміцненню соціальних зв'язків. Крім релігійних організацій, важливу роль у соціальному вихованні виконували світські інституції, такі як лицарські ордени. Вони формували у своїх членів моральні якості, повагу до честі, вірність і готовність захищати слабших. Такі цінності трансформувалися у військові та соціальні обов'язки, які мали велике значення в епоху феодалізму.

Важливою складовою соціального виховання в цей період була також система васалітету, де зобов'язання та права між різними соціальними класами регулювалися через особисті зв’язки. Ця система стимулювала виховання почуття відповідальності, лояльності та обов'язку перед своїми сюзеренами і підлеглими.

Соціальне виховання було спрямоване на підтримку соціальної ієрархії, що базувалася на феодальних відносинах.

Не менш важливим аспектом був розвиток гільдій, які забезпечували навчання молоді в різних ремеслах. Ці організації не лише передавали професійні навички, але й формували спільноту, в якій панували взаємодопомога, етика праці та корпоративна солідарність. Гільдії виконували роль соціальних мереж, які підтримували своїх членів у складних ситуаціях.

В цілому, соціальне виховання та соціальна робота в Середньовіччі відображали складний переплетений характер суспільних відносин, де релігія, культура і соціальні структури взаємодіяли, формуючи цінності та норми, які впливали на всі аспекти життя людей. Ці особливості продовжили впливати на подальший розвиток європейського суспільства і його освітніх традицій.

У Середньовіччі соціальне виховання також акцентувало увагу на етичних аспектах життя. Релігійні інституції, зокрема, відігравали центральну роль у формуванні моральних норм і цінностей. Церкви і монастирі не лише навчали основам християнської віри, але й пропагували доброчесності, такі як милосердя, терпимість і повагу до інших. Цей релігійний компонент виховання був важливим, оскільки служив основою для формування особистісних якостей, які вважалися необхідними для благочестивого життя [45, с. 99].

Соціальне виховання також стосувалося питань соціальної справедливості. Наприклад, ідеї про захист бідних і нужденних, що активно підтримувалися церквою, сприяли розвитку форм соціальної роботи. Хоча ресурси були обмеженими, церковні організації намагалися забезпечити допомогу найбільш вразливим верствам населення. Ці дії часто включали благодійні заходи, які, з одного боку, відображали християнські цінності, а з іншого – підтримували соціальний порядок.

Важливу роль у соціальному вихованні відігравали також літературні твори, які містили моральні повчання. Багато з цих текстів використовувалися в навчальних закладах, таких як монастирські школи, де формувалася основа знань і

цінностей для молодого покоління. Середньовічні автори, такі як Данте та Петрарка, підкреслювали важливість особистої етики і соціальних зобов'язань.

Нарешті, в епоху Середньовіччя значну роль у вихованні молоді відігравали традиції усної передачі знань. Суспільні практики, фольклор і усні легенди були важливими елементами соціального виховання, адже вони формували колективну пам'ять і культурні ідентичності. Це дозволяло підтримувати соціальну згуртованість та передавати цінності від покоління до покоління [45, с. 99].

Християнські принципи милосердя і допомоги ближньому поступово закріплювалися в суспільній свідомості, впливаючи на приватну добродійність як важливий аспект соціальної допомоги в середньовічний період. Ці дії відбувалися як безпосередньо (між суб’єктом і об’єктом), так і опосередковано через церкву.

Приватна допомога носила добровільний характер, здійснюючи перерозподіл матеріальних цінностей, доходів і багатства від найбільш заможних верств населення до тих, хто потребував підтримки. Недержавна добродійність стала важливим економічним ресурсом для конфесійного милосердя. Разом із церковною десятиною приватні благодійні внески формували потужну ресурсну базу церкви, що дозволяло їй зайняти домінуючу позицію в системі соціальної допомоги.

Добродійність у середньовіччі можна розглядати як складну систему відносин між пануючими та підлеглими соціальними групами, останні з яких часто піддавалися жорстокій експлуатації. Панівні класи намагалися компенсувати цю експлуатацію, направляючи частину своїх прибутків на благодійну допомогу, хоча іноді це робилося не з altruistic намірів, а для отримання прощення за гріхи. Багатії не завжди були готові до щедрих вчинків, і в таких випадках церква могла примусити їх до дарування. Джерелом благодійних коштів могли бути навіть нелегально отримані гроші.

Однак суб’єктами приватної добродійності виступали не лише панівні верстви. Простий народ також брав участь у допомозі бідним, часто пропонуючи свої зусилля, увагу і турботу замість матеріальних ресурсів.

Протягом раннього та класичного середньовіччя приватна добродійність не мала чіткої організаційної структури. Нематеріальні форми благодійництва, такі як добровільні зусилля та соціальні послуги, були недостатньо розвинені. Основними проявами добродійності були пожертви, дарунки, заповіти, милостиня жебракам, бідним, немічним, сиротам та калікам. Добродійники також звертали увагу на установи соціальної підтримки: лікарні, притулки для бідних, інвалідів, сиріт, а також монастирі й храми.

Варто зазначити, що підхід релігійного милосердя до соціальної допомоги почав викликати й негативні наслідки. «Сліпа» милостиня, що набувала масового характеру, могла призводити до утриманства, пороків і зниження мотивації до праці, створюючи пастку добродійності. Такі відносини ставали суперечливими для суспільних інтересів в цілому, оскільки зростала потреба в злиденних як об’єкті милосердя. У Західній Європі до XIII століття, а в Русі до XV століття, почала формуватися соціальна група «професійних жебраків», які стали серйозною соціальною проблемою.

Поступово усвідомлюється небезпека масового жебрацтва, що призводить до зниження сприйняття бідних як носіїв релігійної моралі. З метою захисту суспільства їх не допускали до міст: "своїх" жебраків висилали під нагляд місцевих громад, а сторонніх видворяли з країни, непокірних – карали. Проте така політика не дала бажаних результатів.

Одним із суб’єктів соціальної допомоги в середньовіччі була сусідська громада, яка відтворювала колективний підхід до соціальної підтримки. Вона зберігала уявлення про суспільні відносини, властиві родоплемінній епосі. Громадський господарський устрій поєднував колективну власність на землю з індивідуальним виробництвом і особистою власністю на знаряддя праці та рухоме майно. Допомога в громаді ґрунтувалася на родинних зв’язках, сусідській взаємодопомозі та архаїчних традиціях. Відносини допомоги в межах громади сприймалися як суспільний обов’язок: це не була милостиня для слабких, а дія, що здійснювалася на основі неписаних норм. Допомога ставала результатом общинного

перерозподілу, який сприяв вирівнюванню соціального статусу членів громади, що опинилися в складній життєвій ситуації.

Отже, соціальне виховання та соціальна робота в Середньовіччі відображали глибоке переплетення релігійних, культурних і соціальних факторів, які впливали на формування особистостей та їхню роль у суспільстві. Ці особливості залишили значний слід в історії виховання і продовжують впливати на сучасні соціальні та освітні практики.

4.2. Виховання і школа у Візантії

У 395 році Римська імперія розділилася на Західну та Східну (Візантійську). Візантійська імперія, що проіснувала більше тисячі років, припинила своє існування в 1453 році внаслідок завоювання турками. Візантія стала прямим спадкоємцем елліно-римської культури, проте влада того часу не відчувала особливої потреби в експлуатації античної спадщини. Навпаки, в історії Візантії були періоди, коли здійснювалися жорстокі гоніння на прихильників античної освіти. Наприклад, у 529 році імператор Юстиніан наказав закрити Академію Платона в Афінах, один із головних центрів греко-латинської педагогічної традиції. Після того, як Юстиніан заборонив виплату зарплат учителям — риторам і граматикам, більшість античних шкіл у містах Візантії закрилися.

Після хрестових походів і недовгого існування Латинської імперії з XIII століття в Візантії посилився західний вплив. Хрестові походи — це військові кампанії, що тривали з 1096 до 1270 року, спрямовані на завоювання країн Близького Сходу (Сирії, Палестини, Єгипту). Вони здійснювалися під релігійними гаслами боротьби християн з «невірними» (мусульманами) з метою визволення «гробу Господнього» та «святої землі». Ініціатором цих походів була католицька церква, зацікавлена в колонізації нових територій і зміцненні своїх позицій в Європі. Водночас, з кінця X століття в Європі спостерігалося економічне зростання, і вона прагнула контролювати торговельні шляхи Середземномор’я, оскільки контроль над Палестиною суттєво спростив би торгівлю європейських купців.

У хрестових походах брали участь як великі феодали, так і дрібні рицарі, купці та селяни. Феодали намагалися здобути нові території та багатства, тоді як купецька еліта (переважно з Венеції та Генуї), яка понесла збитки через завоювання Близького Сходу сельджуками, прагнула відновити торгові зв’язки зі східним узбережжям, захопивши Сирію та Палестину, а також витіснити Візантію з цього ринку. Селяни сподівалися знайти нові землі для поселення та здобич.

Візантійська культура і педагогічна думка формувалися на основі різних етнічних складових: греко-римлян та інших народів Середземномор’я, Закавказзя, Малої Азії, Криму, Балкан тощо. Проте домінуючим був грецький етнос, який мав особливу підтримку з боку держави і церкви. Культура і освіта у Візантійській імперії переважно мали грекомовний характер. Ще одна особливість полягала в тому, що візантійська педагогічна думка черпала свої корені з античної та християнської традицій. Виховним ідеалом візантійця була людина з класичною освітою греко-римської традиції і православним світоглядом, що стало переходом від античного до середньовічного мислення [59, с. 89-91].

Рівень освіти в середньовічній Візантії був досить високим і перевищував до XIV століття рівень освіти в Західній Європі. Соціальних бар'єрів для отримання освіти не існувало, і школи були відкриті для всіх бажаючих. Високий соціальний статус освічених людей відзначався в громадському житті. Освіта вважалася найвищою чеснотою, як зазначалося в одному з імператорських указів, і була необхідною умовою для чиновників та церковних служителів.

На відміну від більшості середньовічних держав, у Візантії в ранній період розвитку не існувало монополії церкви на освіту. Світська влада, представлена імператором, контролювала темп і умови розвитку шкільної справи. Проте релігія відігравала важливу роль в навчанні і вихованні, що відрізнялося від античних традицій, таких як римська. Навчальний день візантійських школярів починався з молитви, наприклад: «Господи Ісусе Христе, відкрий вуха і очі серця мого, щоб я зрозумів твій голос і навчився виконувати твою волю».

В історії освіти та педагогічної думки Візантії виділяють кілька ключових етапів. Перший етап (IV–IX століття) характеризується впливом раннього християнства та античних освітніх традицій. На другому етапі (IX–XII століття) спостерігається підйом освіти, що пов'язаний з діяльністю Костянтина VII Багрянородного (913–959), який відкривав нові навчальні заклади та сприяв створенню численних енциклопедичних праць. Він активно підтримував учених у організації освітнього процесу.

На третьому етапі (XIII–XV століття) просвітництво і педагогічна думка зазнали значної кризи. Античні педагогічні традиції, зокрема у IV–V століттях, відігравали важливу роль, їх розвивали неоплатоніки з Афінської академії та вищих навчальних закладів Малої Азії, Сирії та Олександрії (такі як Плутарх Афінський, Прокл, Порфирій, Ямвліх). Неоплатоніки акцентували на вихованні й навчанні, спрямованому на пізнання вищого духовного світу та вічних ідеалів, заохочуючи самовдосконалення через «божественне осяяння» та молитви.

Поступово в педагогічній думці посилювалася християнська традиція. Протягом VI–XV століть візантійські богослови розробили ряд ідей, що стали основою релігійного виховання, вплинувши на весь православний середньовічний світ. Наприклад, Авва Дорофей (VI століття) вважав світську освіту шляхом пізнання божественної істини, що веде до любові до ближнього.

Симеон Новий Богослов (949–1022) негативно ставився до світської освіти і виступав за монастирське навчання, вважаючи монастир «світом духовного учительства». Проте Михайло Псел (1018–1096), громадський діяч і філософ, пропонував два основних етапи освіти: освоєння світських знань, що не суперечать церковним догматам, та релігійне навчання. Він мріяв про ідеальну людину, яка б була освіченою, фізично розвинутою, благородною і позбавленою релігійного фанатизму [40, с. 122].

Серед останніх великих мислителів Візантії, які розглядали питання виховання, був Георгій Гемист Пліфон (1355–1452). Він вважав, що досягнення

досконалості є метою ідеального виховання, що потребує морального розвитку та подолання зла. Для цього необхідні особисті зусилля і самоосвіта.

У Візантії домашнє виховання відігравало важливу роль. Більшість дітей мали можливість отримати початкову християнську освіту. З батьками вони освоювали трудові навички, а батьки-ремісники також навчали дітей письму та рахунку. Діти з багатих родин здобували грамотність і книжну освіту, потрапляючи під нагляд учителя в 5-7 років. Залишилися повчання, що наголошували на важливості книжної освіти: «Читай багато – і пізнаєш багато» [40, с. 123-125].

Освітня система (енкікілос пайдеусіс) складалася з трьох рівнів: елементарного, середнього та вищого. Першим рівнем були школи грамоти, де діти отримували базову освіту (пропедія). Це навчання, що тривало два або три роки, було поширене практично скрізь. Програми та методи навчання поєднували античні традиції з новими підходами. В античній школі використовувалися звитки, пергамент і папірус, але згодом їх замінили папір і пір'яні ручки. Як і в античні часи, дітей навчали букво складальним методом із обов’язковими хоровими повтореннями. Панували мнемонічні техніки, оскільки розмовна мова суттєво відрізнялася від класичної грецької, на якій навчалися.

Навчання доповнювалося вивченням Псалтиря та житій святих. Методи навчання рахунку залишалися незмінними, і діти продовжували вчитися, використовуючи пальці та абак. У програму також входив церковний спів, а неслухняних учнів карали різками. Окрім шкіл грамоти, існували початкові навчальні заклади, де діти глибоко віруючих батьків вивчали Біблію та твори отців церкви.

Для більшості учнів навчання закінчувалося на елементарному рівні, і лише небагато дітей продовжували освіту в закладах підвищеного типу.

Освіта, що перевищувала початковий або елементарний рівні (енкіклікос педіа), здобувалася в граматичних школах, які могли бути церковними або світськими (приватними та державними). Поступово ці навчальні заклади зосередилися в столиці імперії – Константинополі, де в IX-XI століттях

функціонувало до десяти таких шкіл. Вчителі та учні, як правило, не належали до духовенства. Навчання тривало з 10-12 до 16-17 років, тобто п’ять-шість років.

До початку X століття в кожній школі зазвичай працював один вчитель (пайдатес або дидаскал), якому допомагали кілька кращих учнів – репетиторів (екрітуа). Викладачі організовувалися в професійні гільдії, думка яких враховувалася при призначенні нових вчителів. Існували домовленості щодо недопустимості переманювання учнів. Дидаскали отримували плату від батьків, яка часто була досить невеликою. В одному з документів XI століття вчитель, посилаючись на бідність, просив патріарха перевести його до школи з вищою оплатою.

З часом структура середніх шкіл ставала більш складною, з групами викладачів, а напрямки їхньої діяльності санкціонувалися владою. Вся цивільна та церковна верхівка навчалася в граматичних школах. Основною метою навчання було оволодіння «еллінською наукою» (пайдейя), що передувала вищій філософії – богослов’ю. Програма включала варіант семи вільних мистецтв, розділених на дві групи. Перша група охоплювала граматику, риторику, діалектику та поетику, а друга – арифметику, геометрію, музику та астрономію. Більшість учнів вивчала тільки предмети першої групи.

Для вивчення риторики потрібні були широкі знання. Учні знайомилися з поемами Гомера, творами Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана, Гесіода, Піндара, Теокріта, Біблією та текстами отців церкви. У X столітті латинь та все, що пов’язане з «варварським» Заходом, було вилучено з навчальних програм. Учням доводилося самостійно шукати необхідні книжки, оскільки читання було ключовим джерелом знань. Наприкінці навчального тижня вчитель і один із старших учнів перевіряли знання; тих, хто не досягав успіху, карали.

Вищі навчальні заклади, що стали завершальним етапом освіти, частково виникли ще в античну епоху (в Олександрії, Афінах, Антіохії, Бейруті, Дамаску). Кожен заклад мав свою спеціалізацію: у Афінах та Антіохії акцент робили на риториці, у Бейруті – на праві, а в Олександрії – на філософії, філології та медицині.

4.3. Соціальна робота та виховання Середньовічного Сходу. Система виховання в ісламському світі

Соціальна робота та виховання на Середньовічному Сході були глибоко переплетені з релігійними, культурними та економічними аспектами життя суспільства. Основні принципи милосердя і допомоги ближньому були закріплені в релігійних текстах, що формувало основу для соціальної відповідальності серед громади. Релігійні інститути, зокрема мечеті та монастирі, відігравали ключову роль у забезпеченні соціальної допомоги, створюючи притулки для бідних, хворих та жебраків.

Виховання в цей період було тісно пов'язане з сімейними і соціальними традиціями. Важливість навчання дітей передавалася через сім'ю, де батьки навчали дітей основам ремесла, письму та читанню. Освіта часто базувалася на релігійних текстах, таких як Коран, та інших навчальних матеріалах, що мали моральний і етичний зміст. Сусідські громади також сприяли соціальному вихованню, підтримуючи систему взаємодопомоги. Взаємопідтримка в громадах стала важливим елементом, де допомога один одному сприймалася як обов'язок. Така практика сприяла формуванню зв'язків між членами громади і зміцнювала соціальну структуру.

Соціальна робота в Середньовічному Сході часто не мала формальних структур, але взаємодія між людьми базувалася на архаїчних традиціях і соціальних нормах. Важливими аспектами були гуманізм і добродійність, які проявлялися у волонтерських ініціативах, спрямованих на підтримку слабших верств населення. На тлі складних соціальних умов, які часто супроводжувалися війнами та економічними труднощами, милосердя стало важливим елементом виживання. Зростаюча кількість жебраків і бідних спонукала суспільство шукати шляхи для поліпшення умов життя. Відносини між панівними класами і простими людьми виявлялися у формі благодійності, яка, хоча й могла мати форму милостині, виявляла значення соціальної відповідальності.

Таким чином, соціальна робота та виховання на Середньовічному Сході були складним і багатогранним явищем, що ґрунтувалося на традиціях милосердя, взаємодопомоги та релігійних цінностях. Цей період залишив значний слід у розвитку соціальних практик і педагогіки, вплинувши на подальший розвиток суспільства.

Соціальна робота та виховання на Середньовічному Сході також мали свої специфічні риси, пов'язані з культурним контекстом і релігійними віруваннями. У мусульманському світі, наприклад, концепція зекат (обов'язкове благодійництво) відігравала важливу роль у формуванні соціальної відповідальності. Це не лише моральний обов'язок, а й практичний механізм розподілу ресурсів, який допомагав підтримувати соціальну стабільність. Релігійні навчальні заклади, такі як медресе, стали центрами освіти, де вивчалися не лише релігійні тексти, але й науки, такі як математика, астрономія та медицина. Це сприяло розвитку інтелектуального потенціалу суспільства, адже знання вважалися важливими для служіння суспільству та розвитку морального виховання.

У християнських громадах також існували системи соціального забезпечення, зокрема через монастирі, які надавали притулок та їжу нужденним. Ці інститути не тільки забезпечували матеріальну допомогу, але й були місцями, де люди могли отримати моральну підтримку та виховання в дусі християнських цінностей. Монастирські школи часто ставали першими освітніми закладами, де діти навчалися основам грамотності та релігійного навчання. Виховання в цей період також охоплювало питання етики та моралі, де підкреслювалася важливість чеснот, таких як доброта, смирення та повага до інших. Через різні методи навчання, від розповідей до практичних занять, діти вчилися розуміти своє місце в суспільстві і роль у підтримці його цінностей.

Хоча соціальні й освітні системи часто мали нерегулярний характер, спільні цінності взаємодопомоги та виховання залишалися незмінними. Це був час, коли співчуття і готовність прийти на допомогу були не лише моральними обов'язками,

але й необхідними для підтримки соціальної структури, що зазнавала численних викликів.

Важливо також зазначити, що на Середньовічному Сході соціальна робота не завжди була однозначною. Проблеми жебраків, незаможних і вигнанців часто мали складний характер, що вимагало від суспільства шукати нові підходи та рішення. Проте основні принципи милосердя і виховання залишалися в центрі суспільного життя, формуючи основи для майбутніх соціальних і освітніх практик.

Соціальна робота та виховання на Середньовічному Сході були невід'ємною частиною суспільного устрою, що поєднувало релігійні, культурні та соціальні аспекти, закладаючи основи для подальшого розвитку. Цей період виявився надзвичайно важливим у формуванні цінностей, які продовжують впливати на сучасні соціальні практики.

Продовжуючи тему соціальної роботи та виховання на Середньовічному Сході, важливо зазначити, що ці процеси не відбувалися в ізоляції, а були глибоко інтегровані в культурні та соціальні традиції. Взаємодія між різними релігіями, такими як іслам, християнство та юдаїзм, також впливала на підходи до виховання і соціального забезпечення. Спільні етичні принципи, які базувалися на ідеях справедливості, милосердя і підтримки громади, часто переходили з однієї традиції в іншу, формуючи різноманітні методи допомоги та навчання.

Наприклад, у мусульманських культурах особлива увага приділялася освіті жінок, що в ряді випадків давало їм можливість здобути знання в таких сферах, як медицина та література. Це не лише підвищувало їх статус у суспільстві, але й сприяло загальному прогресу. У той же час, в християнських громадах освіта для жінок часто була обмежена, хоча деякі монастирі все ж забезпечували їм можливості для навчання.

Системи соціальної допомоги також мали різні форми залежно від соціальних потреб. Наприклад, деякі міста почали запроваджувати правила щодо благодійності, які зобов'язували заможних громадян надавати підтримку бідним. Це формувало

певні соціальні очікування та норми, які вимагали від більш забезпечених членів суспільства активно долучатися до допомоги тим, хто цього потребував.

Виховання в цей час також включало аспекти практичних навичок, що мали велике значення для виживання. Ремесла та сільське господарство навчалися не лише в сімейному колі, але й через формалізовані програми, що включали майстер-класи та стажування у досвідчених майстрів. Це допомагало зберігати культурні традиції та знання, які передавалися з покоління в покоління.

Крім того, роль громадських організацій та благодійних установ була суттєвою. Вони могли виступати як посередники між благодійниками і тими, хто потребував допомоги, забезпечуючи при цьому прозорість і справедливість у розподілі ресурсів. Такі організації, як наприклад, лікарні, притулки та школи, ставали осередками соціальної активності та підтримки.

Важливо відзначити, що, незважаючи на зусилля, існували численні виклики. Соціальні нерівності, бідність і війни нерідко призводили до збільшення кількості безпритульних та нужденних. Суспільство вимагало нових рішень, щоб справлятися з цими проблемами, і в результаті цього могли виникати нові формати соціальної допомоги, адаптуючи давні традиції до нових умов.

Отже, соціальна робота та виховання на Середньовічному Сході являли собою складний і багатогранний процес, який відображав культурні, релігійні та соціальні контексти. Цей період заклав основи для сучасних концепцій соціального забезпечення та виховання, продемонструвавши, як глибоко інтегровані і взаємопов'язані ці сфери життя.

Система виховання в ісламському світі середньовіччя була глибоко пов'язана з релігійними та культурними традиціями, що відзначалися особливою увагою до навчання та моралі. Освіта в ісламських суспільствах вважалася обов'язковою, адже знання сприймалося як шлях до духовного розвитку і виконання релігійних обов'язків.

Виховання починалося в сім'ї, де діти отримували основи ісламської віри через вивчення Корану та релігійних традицій. Батьки вчили дітей молитвам,

основам етики та моралі, а також практичним навичкам, важливим для виживання. Після цього діти часто відправлялися до медресе — релігійних шкіл, де навчалися грамоти, арабської мови, а також релігійних наук, таких як фікг (право) і усул ал-дін (основи віри). У медресе викладачі, або шейхи, були авторитетними фігурами, що надавали знання не лише в теоретичних аспектах, але й у практичному застосуванні релігійних норм. У навчанні велике значення надавалося дискусіям, де учні вчилися аргументувати свою точку зору та поважати думки інших.

Значним аспектом виховання була практика менторства. Старші учні часто ставали наставниками для молодших, що створювало міцні соціальні зв'язки та підтримувало традицію передачі знань. Це взаємодіяло з концепцією умми — спільноти мусульман, де навчання та моральність були спільними цінностями.

Крім релігійних шкіл, існували також університети, як, наприклад, Аль-Азхар в Єгипті, які ставали осередками вищої освіти. Тут навчалися не лише релігійні науки, але й філософія, математика, медицина та інші дисципліни. Студенти могли отримувати освіту в різних областях знання, що сприяло розвитку інтелектуального потенціалу мусульманських культур.

Система виховання в ісламському світі була також тісно пов'язана з концепцією соціальної відповідальності. Знання вважалося не лише особистим благом, а й засобом служіння суспільству. Це підкреслювало ідею, що освічені люди повинні ділитися своїми знаннями з іншими, допомагаючи в розвитку своїх спільнот. Виховання в ісламському світі стало важливим елементом не лише особистісного розвитку, але й соціальної та духовної інтеграції. Ця система сприяла створенню освіченого і морального суспільства, яке зберігало та розвивало культурні традиції на протязі століть.

Виховання в ісламському світі також мало яскраво виражений аспект культури обговорення і колективного навчання. У багатьох містах організовувалися публічні лекції та диспути, де вчені й студенти могли обмінюватися думками, обговорювати релігійні тексти та філософські концепції. Ці заходи сприяли формуванню інтелектуальної атмосфери, в якій кожен міг висловити свою думку, і

це стало невід'ємною частиною освітнього процесу. Не менш важливим був акцент на практичних навичках, які не обмежувалися лише теоретичними знаннями. Відомі медресе мали свої сади, майстерні та лабораторії, де учні могли вчитися агрономії, астрономії та навіть медицини. Такий підхід допомагав інтегрувати знання в повсякденне життя, роблячи освіту більш актуальною та корисною.

У вихованні велика увага приділялася також моральним цінностям. Ісламська етика, що включала в себе чесність, справедливість, співчуття та відповідальність перед суспільством, стала основою навчальної програми. Учні вчилися не лише дотримуватися релігійних норм, але й розуміти свою роль у суспільстві, що виховувало в них почуття відповідальності за свої дії. У той же час існували певні соціальні обмеження. Освіта, хоча і була доступною, часто залежала від статусу родини. Хоча були випадки, коли діти з бідних сімей отримували освіту, все ж таки більшість можливостей мали діти з більш забезпечених родин. Це створювало певні соціальні бар'єри, але в цілому ісламські суспільства прагнули забезпечити доступ до освіти для всіх, незалежно від статі чи соціального статусу.

Виховання жінок в ісламському світі також мало свої особливості. Хоча їх доступ до освіти був обмеженим, у багатьох регіонах жінки отримували знання в домашніх умовах або в жіночих медресе. Вони вчилися читати, писати та вивчати Коран, що допомагало їм виконувати свої обов'язки в родині та суспільстві. У деяких випадках жінки ставали освіченими особами, які мали вплив на своїх чоловіків і дітей.

У результаті, система виховання в ісламському світі відзначалася багатогранністю, інтеграцією релігійних і світських знань, а також акцентом на моральних цінностях. Ця система виховання сприяла розвитку культурної та наукової спадщини, що вплинула на подальший розвиток освітніх традицій в усьому світі. Унікальне поєднання релігійного вчення та наукових досягнень стало основою для інтелектуального розквіту, який продовжувався протягом століть.

4.4. Організація соціальної роботи та виховання і освіти у Середньовічній Індії та Китаї

У Середньовічній Індії організація соціальної роботи, виховання та освіти була глибоко інтегрована в культурні, релігійні та соціальні структури суспільства. Основою соціальної допомоги служили традиції, що виникли з релігійних вчень, зокрема індуїзму та буддизму. Громадські організації, монастирі та храмові комплекси виконували функції благодійності, забезпечуючи підтримку нужденним і бідним. Ці заклади не лише займалися релігійною практикою, а й були важливими центрами соціальної активності, де допомога надавалася не лише через матеріальні пожертви, а й через освіту та виховання.

Освіта в Індії в цей період була тісно пов'язана з кастовою системою. Діти з вищих каст, таких як брахмани, мали можливість отримати формальну освіту у гуртуваннях, що складалися з учнів і вчителів, де навчалися ведам, граматиці, риториці та філософії. Викладання відбувалося в усній формі, що забезпечувало глибоке засвоєння знань через повторення та дискусії. Учні вчилися не лише академічним знанням, але й моральним і етичним цінностям, які мали сприяти їхньому розвитку як особистостей [56, с. 170].

У свою чергу, система освіти не була однаковою для всіх соціальних груп. Діти з нижчих каст часто мали обмежений доступ до знань, що призводило до закріплення соціальної нерівності. Однак існували випадки, коли представники нижчих каст, наприклад, шудри, отримували навчання в неформальних рамках, де їхній навчальний процес був менше структурованим, але також намагався забезпечити базові навички для виживання.

Важливою складовою виховання у Середньовічній Індії було навчання через приклад. Батьки і старші члени громади виховували молодше покоління через розповіді, міфи та легенди, які містили моральні уроки. Цей спосіб навчання сприяв передачі цінностей, культурних традицій і практик, що зміцнювало соціальні зв’язки у громадах.

Виховання жінок в Індії зазнавало серйозних обмежень. Вони часто були виключені з формальної освіти, і їхні знання в основному обмежувалися домашніми обов'язками та релігійними практиками. Проте деякі жінки з вищих каст отримували освіту вдома, де вчилися писати, читати та виконувати релігійні обряди. Це відображало культурний парадокс, де жінки могли бути освіченими, але їхній соціальний статус залишався обмеженим [56, с. 69].

Система соціальної роботи та освіти в Середньовічній Індії формувалася на основі релігійних і культурних традицій, де роль громади та сім'ї була ключовою. Незважаючи на значні соціальні бар'єри, ця система сприяла розвитку знань і цінностей, які формували ідентичність та соціальну структуру індійського суспільства.

У Середньовічній Індії важливу роль у вихованні та освіті відігравали також різноманітні релігійні течії. Наприклад, буддизм надавав значну увагу освіті, особливо в монастирських школах, де навчали не лише релігійним текстам, а й філософії, логіці та медитації. Монастирі стали важливими центрами знань і культури, де проводилися дискусії та дослідження. Учні мали можливість вивчати як духовні, так і світські науки, що сприяло їхньому всебічному розвитку. Паралельно з цим, індуїстські школи, або ґурукули, також активно займалися вихованням молоді. У ґурукулах навчали не лише ведам, а й мистецтвам, ремеслам, астрономії та медицині. Вчителі, або ґуру, мали великий авторитет і були не лише педагогами, а й моральними наставниками. Процес навчання в ґурукулах був індивідуалізованим, що дозволяло учням отримувати знання в зручному для них темпі.

Соціальна допомога також організовувалася через релігійні фестивалі та пілігримства, під час яких здійснювалися великі пожертви на благодійність. Ці події не лише підкреслювали важливість спільноти, але й дозволяли забезпечувати бідних продуктами харчування, одягом і медичними послугами. Громади часто об’єднувалися для забезпечення благополуччя своїх членів, підкреслюючи цінність взаємодопомоги.

З іншого боку, у суспільстві існувала практика кастового розподілу, що значно впливало на організацію соціальної роботи та виховання. Кожна каста мала свої традиції та обов’язки, що формувало певну ієрархію у навчанні та вихованні. Наприклад, брахмани виконували роль вчителів і священиків, тоді як шудри часто були виключені з освітніх можливостей. Це призводило до ситуації, коли знання і доступ до освіти були нерівномірно розподілені, що закріплювало соціальну нерівність. Однак, попри ці бар'єри, у Середньовічній Індії можна було спостерігати випадки, коли представники нижчих каст здобували знання через неформальні канали або завдяки доброті більш освічених членів громади. Такі випадки створювали простір для соціальної мобільності і вносили деякі зміни в традиційну систему.

В цілому, організація соціальної роботи, виховання та освіти у Середньовічній Індії відзначалася складною взаємодією між релігійними традиціями, соціальними структурами та культурними нормами. Це дозволяло формувати різноманітні форми навчання, які, хоч і обмежені в межах кастової системи, проте сприяли передачі знань і цінностей між поколіннями.

У Середньовічному Китаї організація соціальної роботи, виховання та освіти була глибоко пов'язана з конфуціанською філософією, яка підкреслювала важливість морального виховання, соціальної відповідальності та гармонійних відносин у суспільстві. Конфуціанство впливало на всі сфери життя, формуючи систему цінностей, що сприймалися як основа для доброчесного життя.

Соціальна організація була структурована навколо родинних зв'язків, з акцентом на обов'язки та взаємодопомогу між членами громади. Родина вважалася первинною одиницею суспільства, і виховання дітей у сім'ї грало ключову роль у формуванні їхнього морального та етичного світогляду. Батьки виконували функцію перших учителів, передаючи знання про родинні традиції, етикет та основи конфуціанських принципів.

Освіта в Китаї організовувалася через систему державних шкіл та приватних навчальних закладів, які забезпечували підготовку до іспитів на зайняття державних посад. Ці іспити, відомі як "цзиньши", мали великий престиж і були важливим етапом у кар'єрі для освічених чоловіків. Навчання охоплювало широкий спектр предметів, зокрема класичну літературу, філософію, історію та поезію. Успішні учні здобували визнання та могли зайняти високі посади в уряді, що забезпечувало соціальну мобільність. Крім того, буддизм і даосизм також вплинули на освітні практики. Монастирі стали важливими центрами навчання, де проводилися дослідження релігійних текстів і філософії. Вони пропонували не тільки духовне, але й світське навчання, що розширювало горизонти освіти.

Соціальна робота в середньовічному Китаї була часто організована через благодійні установи, які надавали допомогу бідним і бездомним. Місцеві громади, урядові структури та релігійні організації співпрацювали для забезпечення соціального добробуту. Особливо це проявлялося під час природних катастроф або інших криз, коли громади об'єднувалися для надання допомоги нужденним. Необхідно відзначити, що система освіти та соціальної роботи була нерівномірною. Доступ до освіти часто залежав від соціального статусу та економічних можливостей родини. Жінки мали обмежений доступ до формальної освіти, хоча деякі жінки отримували знання вдома або в приватних навчальних закладах.

У результаті, організація соціальної роботи та виховання у Середньовічному Китаї була складною системою, що поєднувала традиційні цінності, релігійні впливи та соціальні структури, створюючи умови для розвитку знань і морального виховання в суспільстві.

Соціальна структура середньовічного Китаю також передбачала значну роль місцевих влад і старійшин, які були відповідальні за підтримку порядку та добробуту в своїх громадах. Вони організовували допомогу нужденним, збирали ресурси та координували дії в надзвичайних ситуаціях. Часто створювалися фонди, які фінансувалися за рахунок громади, для надання допомоги бідним, лікарням і притулкам.

Виховання дітей у родині включало не тільки навчання основам грамотності, але й передачу етичних цінностей, таких як повага до старших, відповідальність за родину та обов’язок перед суспільством. Діти вчилися від малку дотримуватися певних норм поведінки, що формувало їхнє ставлення до життя та оточення. Батьки вважали, що виховання дитини — це тривалий процес, що охоплює не лише молодший, а й підлітковий вік. Важливою складовою освітньої системи були екзамени на державну службу. Ці іспити, які проходили на основі класичних текстів, таких як "Четверо книг і п'ять класиків", стали основою для відбору найкращих кадрів у державний апарат. Ті, хто складав іспити, мали можливість піднятися на соціальних сходах і вплинути на політичне життя.

У той же час, конфуціанські цінності стимулювали ідею служіння суспільству через освіту, де освічені люди вважалися моральними лідерами, які повинні впливати на суспільство своїм прикладом. Це закладало основи для активної участі інтелігенції у соціальному житті, що сприяло розвитку благодійних ініціатив і проектів. Незважаючи на позитивні аспекти, система мала й недоліки. Наприклад, надмірна увага до формальної освіти іноді призводила до ігнорування практичних навичок, що ускладнювало адаптацію випускників до реального життя. Багато молодих людей, які не складали іспити, залишалися безробітними і не мали можливостей для розвитку.

Також соціальні прогалини призводили до нерівності у доступі до освіти. Під час династії Сун і Юань спостерігалася певна демократизація освітнього процесу, однак основні можливості все ще залишалися за привілейованими класами. Жінки, особливо, зазнавали серйозних обмежень у навчанні, і їхнє виховання було спрямоване на виконання домашніх обов’язків.

Загалом, організація соціальної роботи, виховання та освіти у Середньовічному Китаї відображала складну взаємодію культурних, соціальних та політичних факторів. Це призвело до формування суспільства, в якому традиції, етика та освітні цінності залишалися центральними для розвитку і процвітання.

4.5. Соціальна робота та соціальне виховання у середньовічній Західній Європі

У 476 році, ослаблена внутрішніми суперечностями рабовласницька система, Римська імперія зазнала падіння під натиском германських племен. Західна її частина розпалася на кілька варварських держав, в той час як Східна частина увійшла в історію під назвою Візантія. Цей момент ознаменував початок нового етапу в історії Центральної, Західної та Південної Європи, який умовно називають Середньовіччям (V-XVI століття). Цей період характеризувався домінуванням феодальних відносин.

Провідними класами стали феодали та духовенство, які володіли всією землею та експлуатували селян. Епоха феодалізму успадкувала від Римської імперії християнство, зокрема західну гілку, що з 1054 року стала відома як католицизм. Християнська церква стала ключовою ідеологічною силою європейського феодалізму, а розвиток культури та освіти в цей період відбувався в рамках релігійної ідеології католицизму.

Середньовічна церква відкидала майже всі досягнення античної культури, проте необхідність користуватися біблійними текстами, написаними латинською мовою, змусила її дбати про навчання духовенства навіть на базовому рівні грамотності. Поява та розвиток середньовічної освіти безпосередньо пов’язані з церковною культурою, яка виконувала важливу роль у суспільстві, адже знання були необхідні не тільки для проповідування догм, але й для боротьби з єретиками. Основним аспектом виховання стало вивчення Біблії. Святий Августин підкреслював, що мета освіти — допомогти людині зрозуміти істину, а не просто механічно нав’язувати знання [59, с. 106-107].

На початку VII століття в Ірландії та Британії, завдяки діяльності монахів, виникли перші церковні школи. Відкриттю шкіл при монастирях сприяло збереження античних рукописів, які використовувалися як навчальні матеріали. Освітня програма в монастирських школах здебільшого ґрунтувалася на творах Августина і включала світські знання, необхідні для християнських полемістів та

проповідників. Вивчення мов, історії, діалектики, риторики і основ математики сприяло глибшому розумінню релігії.

Монастирські школи ділилися на «внутрішні» (для служителів культу) та «зовнішні» (для мирян). В усіх церковних школах велика увага приділялася моральному вихованню, яке забезпечувалося через настанови, пости, відмову від пристрастей і багатства, а також читання релігійних творів. Церковні школи в Західній Європі мали кілька типів: приходські (які утримувалися священиками і розміщувалися в церковних приміщеннях або в помешканнях священнослужителів), монастирські (при монастирях) і кафедральні (при соборах, де єпископ виконував роль наглядача і керівника церковного життя).

У пізньому Середньовіччі, з розвитком торгівельних відносин і під впливом багатої арабської культури, яку сприяли хрестові походи (X-XIII століття), європейці стали поглиблювати свої знання в математиці, астрономії, географії, медицині та інших науках. Однак церковні школи залишали ці нові знання поза увагою, оскільки вони суперечили основам християнської віри. Як наслідок, у містах почали виникати нецерковні наукові спілки, які засновували медичні, юридичні та інші школи. Перші з них з'явилися в Італії, а згодом і у Франції.

Разом зі зростанням міст і розвитку торгівлі в X-XI століттях сформувався новий соціальний прошарок — міщани або бюргери, з яких пізніше виросла буржуазія. Ремісники та купці були незадоволені церковними школами, оскільки ті не відповідали потребам міського населення. Ці стани почали заперечувати монополію церкви на освіту. У відповідь на це ремісники створювали свої цехові школи, де їхні діти вивчали рідну мову, арифметику, елементи геометрії та природознавство, а навчання ремеслу відбувалося вдома в батьківських майстернях. Купці відкривали гільдійські школи, програма яких нагадувала цехові, але в деяких з них також викладали граматику та риторику. Навчання в цих школах суттєво відрізнялося від церковного. З часом вони еволюціонували в початкові міські школи, що утримувалися міським самоврядуванням, відомими як магістратські школи. Цехові та гільдійські школи мали світський характер, викладання в них

велося рідною мовою та було тісно пов’язане з реальним життям. Усі ці навчальні заклади становили частину системи міського або бюргерського виховання.

Конфлікти між феодалами потребували також військового і фізичного виховання, або рицарського. Це виховання націлювалося на формування у рицарів кріпосницької моралі (підкорятися сюзерену і поводитися з селянами як пан), навчання манерам поведінки в аристократичному середовищі та оволодіння військовими навичками, необхідними для захисту встановленого порядку і країни. Середньовічне рицарство зневажало всі види праці, у тому числі інтелектуальної, через що значна частина рицарського стану, зокрема графи та герцоги, залишалася неписьменною.

До семи років рицар виховувався в сім'ї, до чотирнадцяти — в замку сюзерена, виконуючи роль пажа. З чотирнадцяти років молоді чоловіки ставали зброєносцями, а в двадцять один рік переходили у статус повноцінного рицаря. В основі рицарського виховання лежали «сім рицарських чеснот» — вміння їздити верхи, плавати, володіти списом, фехтувати, полювати, грати в шахи та складати вірші, а також грати на музичних інструментах.

Виховання жінок у Середньовіччі було чітко структурованим за соціальними класами. Дочки феодалів виховувались вдома під наглядом матерів і спеціальних вихователь ок. Часто їх навчали читанню та письму капелани і монахи. Існувала поширена практика віддавати дівчат із знатних родин на виховання в жіночі монастирі, де вони вивчали латинь, знайомились із Біблією та набували шляхетних манер. Серед жінок-дворянок грамотність була значно вищою, ніж серед рицарів, що пояснювалось тим, що католицьке духовенство прагнуло впливати на світських феодалів через їхніх дружин, яких виховували в монастирях у релігійному дусі. Не випадково до приданого дівчат із феодальних родин входили релігійні книги, зокрема Біблія. Наприклад, Анна Ярославівна принесла з батьківського дому Євангеліє Реймського собору, на якому під час коронації монархи Франції складали присягу.

З розвитком шкіл схоластичного напрямку виник певний прошарок людей, які займались педагогічною діяльністю. Учителі та учні об'єднувались у корпорації, що стали відомими як університети, що свідчило про зростаючу спеціалізацію та диференціацію в середньовічній освіті.

4.6. Головні ідеї соціального виховання у поглядах мислителів доби Відродження

У добу Відродження соціальне виховання стало важливим аспектом суспільного життя, і численні мислителі висловлювали свої ідеї щодо його значення. Головні ідеї соціального виховання цього періоду можна узагальнити наступним чином:

1. Гуманізм: Основна концепція Відродження полягала в акценті на людській гідності та потенціалі. Мислителі, такі як Еразм Роттердамський і Пітер Бруґель, вважали, що виховання має сприяти розвитку особистості, формуючи моральні цінності і соціальну відповідальність.

2. Виховання через досвід: Мислителі цієї епохи підкреслювали важливість практичного навчання. Наприклад, Джованні Баттіста Віко акцентував на навчанні через практичні справи та досвід, що допомагає формувати критичне мислення та самостійність.

3. Етика та мораль: У творах Мішеля де Монтеня і Нікколо Макіавеллі можна знайти ідеї про необхідність етичного виховання, що сприяє формуванню чеснот, таких як справедливість, чесність та доброчесність. Вони вважали, що моральні цінності є основою для здорового суспільства.

4. Ідея універсальної освіти: Багато мислителів вважали, що освіта повинна бути доступною для всіх верств населення, що сприяло б соціальному прогресу. Вони прагнули до створення освітніх систем, які виховували б не лише інтелектуально, але й морально.

5. Критика традиційних норм: Відродження було часом, коли традиційні соціальні структури і цінності підлягали переосмисленню. Мислителі, такі як Тома

Аквінський, вказували на необхідність перегляду стосунків між різними соціальними групами та їх ролі в суспільстві.

6. Роль родини: Багато філософів акцентували на важливості родинного виховання. Вони вважали, що сім'я є першим місцем, де формується соціальна і моральна свідомість дитини.

7. Виховання через мистецтво: Значна увага приділялась мистецтву як засобу виховання. Мислителі вважали, що живопис, музика і література можуть розвивати естетичний смак та моральні цінності, сприяючи гармонійній особистості.

У XV-XVI століттях у багатьох країнах Західної та Центральної Європи, на тлі розвитку капіталістичного виробництва, мануфактури і торгівлі, а також зростання міст і появи нового класу буржуазії, почала формуватися нова буржуазна ідеологія та культура. Революційні зміни в науці, зокрема відкриття Коперника, Галілея, Кеплера та інших, а також активний розвиток математики, астрономії, механіки, географії і природознавства, супроводжувались винаходом книгодрукування в Європі, відкриттям Америки Христофором Колумбом і морського шляху до Індії Васко да Гамою. Усе це підривало феодальну ідеологію, зокрема католицьку релігію, яка заперечувала ідею круглості Землі, зображуючи її у вигляді кола чи прямокутника з святими місцями в центрі, де на сході розташовувався рай, а на заході — пекло. Згідно зі стародавніми уявленнями, Земля трималась на спинах трьох великих риб або китів, що плавали в безмежному океані. Древні індуси вважали, що Земля підтримується чотирма слонами, які стоять на спині черепахи, що плаває в океані. Зображення цих китів чи слонів можна знайти у середньовічних географічних творах.

Ідеї гуманізму знайшли відображення в поглядах прогресивних мислителів на виховання та в практиці роботи шкіл того часу. Гуманісти, такі як Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле, Мішель Монтень та інші, рішуче критикували середньовічну схоластичну систему освіти, виступаючи за виховання, яке сприяє розвитку розумових і фізичних здібностей, а також формуванню високих моральних якостей.

Еразм Роттердамський (1469–1536), нідерландський письменник-гуманіст і педагог, висміював навчальні заклади свого часу, де вчителі позбавляли дітей будь-якого бажання вчитися. У своїй праці «Похвала глупоті» він виявляв суспільні недоліки виховання, стверджуючи, що лише освітня сила розуму педагога в поєднанні з його гуманістичною культурою можуть відновити людину та суспільство як ідейно, так і морально. У іншій праці «Жорстокі вчителі» він зазначав: «Велике нещастя, коли методи вчителя відбивають у дитини будь-яке бажання до навчання, перш ніж вона зможе осягнути основи. Перший крок на шляху до освіти — це симпатія до свого наставника. Дитина, яка полюбила навчання завдяки своєму вчителю, згодом полюбить і самого вчителя тією ж любов'ю, яку відчуватиме до науки…» [59, с. 112-113].

Вітторіно де Фельтре (1378–1446) — італійський педагог, який заснував школу «Будинок радощів», керуючись принципами гуманістичної педагогіки. Школа розташовувалася в живописному місці, де велика увага приділялася фізичному вихованню, а більшість занять проходила на свіжому повітрі. Помешкання школи були просторими і світлими, з малюнками, що зображали дитячі ігри. Атмосфера в навчальному закладі була простою та невимушеною. У цій школі навчалися діти з аристократичних родин або обдаровані діти з простих сімей. Вітторіно де Фельтре відмовився від тілесних покарань, підкреслюючи цим відмінність своєї школи від середньовічної аскетичної освіти. Учні займалися верховою їздою, плаванням, гімнастикою та фехтуванням; тілесні покарання застосовувалися лише за аморальні вчинки. Навчалися також стародавні мови, римська і грецька літератури, математика, при викладанні якої використовувалися наочні матеріали та практичні завдання. Для навчання грамоти використовувалися кольорові картонні літери. Школа Вітторіно де Фельтре здобула велику популярність, а її засновника вважали «першим вчителем нового типу».

Іншим видатним представником педагогічної думки був французький учений і письменник-гуманіст Франсуа Рабле (1494–1553), автор знаменитого роману «Гаргантюа і Пантагрюель». Рабле критикував методи середньовічної освіти і

пропонував шлях до знань через активну діяльність дитини, яка спостерігає за природними явищами, черпає знання з життя, порівнює, узагальнює і робить висновки.

У новій системі виховання, запропонованій Рабле, важливу роль відводили фізичному вихованню, яке до цього ігнорувалося. Навчання проводилося без покарань, а на основі природної зацікавленості учнів, завдяки чому заняття ставали бажаними і приємними.

Мішель Монтень (1533–1592) — видатний французький просвітитель доби Відродження, представник філософського скептицизму, який підкреслював відносність людського пізнання та його залежність від різних факторів. У своїй праці «Досліди» він критикував як традиційну шкільну схоластику, так і крайнощі гуманізму, де багато представників зосереджувалися виключно на вивченні творів латинських і грецьких авторів. Монтень стверджував, що наука повинна досліджувати не лише книжки, а й реальні речі, адже лише тоді виховання буде справді корисним.

Він засуджував аскетичне заучування інформації, наголошуючи на тому, що «немає користі від людей, які мають переповнені пам’яті, але порожні судження… знати напам’ять ще не означає розуміти». Виховання, на його думку, має розвивати критичне мислення, яке ставить під сумнів авторитети. Монтень вважав, що слід відмовитися від схоластичної науки, що витрачає зусилля на коментування обмеженого числа творів, визнаних церквою.

Монтень також висунув ідею пріоритету морального виховання над навчанням та ідею відмови від примусу, яка згодом знайшла своє відображення в теорії природного виховання Жан-Жака Руссо.

Моральні якості вчителя, який має виховувати учнів власним прикладом, вважаються важливішими за його знання. Отже, в епоху Відродження почалося переосмислення змісту та системи соціального виховання, яке сформувалося в середньовіччі, коли домінували релігійний аскетизм і відмова від античної культурної спадщини, що вважалася гріховною. У зв'язку із зародженням

капіталістичного способу виробництва, розвитком мануфактури, зростанням міст і появою нового класу буржуазії, почала формуватися нова буржуазна ідеологія та культура.

У цей час відбувся революційний переворот у світогляді людей, зокрема завдяки відкриттям Коперника, Галілея, Кеплера та великим географічним відкриттям. Гуманісти, такі як Еразм Роттердамський (у «Похвалі глупоті»), Франсуа Рабле (у «Гаргантюа і Пантагрюель») і Мішель Монтень (у «Дослідах»), по-новому усвідомлювали мету й завдання виховання. Вони акцентували на важливості врахування особливостей дитячого віку, індивідуалізації навчання і виховання. Гуманісти виступали на захист права дітей на повагу, протестуючи проти тілесних покарань і засуджуючи жорстку шкільну дисципліну. Вони також приділяли значну увагу жіночій освіті.

4.7. Вплив Реформації на розвиток соціальної роботи та соціального виховання. Соціалісти-утопісти про соціальне виховання.

Реформація, що розпочалася в XVI столітті, справила значний вплив на розвиток соціальної роботи та соціального виховання в Європі. Це було пов'язано з глибокими змінами у релігійному, соціальному та культурному житті суспільства.

Релігійний контекст. Один з ключових аспектів Реформації полягав у підриві монополії католицької церкви на освіту та соціальні служби. Протестантські лідери, такі як Мартін Лютер і Жан Кальвін, наголошували на важливості особистого зв’язку людини з Богом, що зумовлювало потребу в доступній освіті для всіх. Це призвело до створення нових шкіл і навчальних закладів, де акцент ставився на навчання читанню Біблії та основам християнської моралі.

Соціальна відповідальність. Реформація також привнесла ідеї соціальної відповідальності. Протестанти підкреслювали, що кожен член громади має обов'язок піклуватися про ближніх, особливо про бідних і нужденних. Це стало основою для формування нових соціальних ініціатив, які спонукали громади до активної участі в допомозі тим, хто цього потребує.

Підтримка родини та громади. Протестантські церкви активно займалися питаннями сімейного виховання та підтримки. Вони пропагували ідеали сімейних цінностей, які ставили акцент на вихованні дітей у дусі християнської моралі. Церква стала місцем, де обговорювалися питання виховання, етики та соціальної відповідальності, що сприяло розвитку соціального виховання.

Створення соціальних інститутів. У результаті Реформації почали формуватися нові соціальні інститути, такі як притулки, лікарні та школи. Наприклад, у Швейцарії під керівництвом Кальвіна були створені системи соціального забезпечення для бідних, які згодом стали прикладом для інших країн.

У XV-XVI століттях у Західній і Центральній Європі розпочався потужний суспільний рух Реформації, метою якого була критика та реформа римо-католицької церкви. Реформація запропонувала своє бачення виховання людини, що відрізнялося від поглядів гуманістів епохи Відродження та католицької ортодоксії. Релігійний антропологізм реформаторських ідей контрастував зі світським гуманізмом того часу.

На відміну від католицької церкви, яка акцентувала на провіденціалізмі, Реформація підкреслювала індивідуальну відповідальність людини перед Богом без посередництва. Жан Кальвін, зокрема, зазначав, що хоча людина може впадати у гріх через божественне призначення, відповідальність за гріхи лежить на самій людині. Критичний підхід і гуманістичний настрій Реформації мали важливі наслідки для виховання. Як і в епоху Відродження, рух прагнув зосередити увагу на людській особистості, використовуючи національну культуру, мову та літературу для сприяння світській освіті.

Провідні фігури Реформації, такі як Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер (Німеччина), Жан Кальвін (Франція, Швейцарія), а також Уільям Тіндел (Англія), започаткували нову гілку християнства – протестантизм. Цей рух відкидав верховенство папи, практику індульгенцій, спрощував церковні обряди, визнаючи лише Святе Письмо джерелом віри. Протестантизм усував посередників між людьми і Богом, запроваджував богослужіння рідною мовою, підтримував переклад

Біблії на національні мови та відкидав ідею провіденціалізму. Він також пропагував успішність і багатство як прояви божественної прихильності до людини.

Протестантські громади активно виступали проти католицької церкви та її освітніх установ, засновуючи власні школи, в основі яких лежали нові ідеї Реформації. Одним із провісників цього реформаторського руху стала війна чеського народу під керівництвом Яна Гуса, який був страчений в 1415 році за опір гнобленню з боку німецьких феодалів. Відоме висловлювання «O sancta simplicitas» («О, свята простота!») приписують Яну Гусу. Засуджений як єретик на католицькому соборі, він, за легендою, вимовив ці слова, спостерігаючи за старшою жінкою, яка з благими намірами кинула в вогонь хмиз. Гус відчував гіркоту, усвідомлюючи, що, борючись за її щастя, вона сама сприяла його стражданням.

У русі Реформації існували як помірні, так і радикальні течії. Лідером радикальної гілки був Томас Мюнцер (1490–1525), який виступав за ліквідацію старої школи, що ускладнювала доступ до освіти для простого народу. Він розробив спеціальні навчальні програми, спрямовані на створення нової системи освіти для широких мас.

Важливу роль у формуванні педагогічних поглядів Реформації відіграли такі мислителі, як Жан Кальвін (1509–1564), Вільям Тіндел (1484–1536), Мартін Лютер (1483–1546), Філіп Меланхтон (1497–1560) та інші.

Жан Кальвін, основний ідеолог французької Реформації, займав позицію, що суттєво відрізнялася від гуманістичних поглядів Відродження. Він пропагував ідею «світського аскетизму», акцентуючи увагу на смиренні та покорі перед Богом. Кальвін переклав Біблію на французьку мову, що стало важливим ресурсом для освіти та виховання. Він стверджував: «Краще невігластво віруючого, ніж зухвале знання». На його думку, кожна людина повинна прагнути до високих ідеалів та цінностей, уникаючи буденних справ, що відволікають від мети спасіння. Задоволення та розкіш мали відступити на другий план перед служінням Богу.

Послідовники Кальвіна, зокрема пуритани в Англії, також займалися подібною діяльністю. Англіканський реформатор У. Тіндел здійснив переклад Біблії

англійською мовою. Мартін Лютер, який вважається «батьком» Реформації в Німеччині, визнавав значення гуманістичної освіти в дусі Відродження. Він ініціював створення протестантських шкіл, стверджуючи, що для державних і церковних діячів необхідні знання класичних мов і літератури. Лютер вважав, що лише певна частина суспільства, така як священики, вчителі та судді, має право на повноцінну освіту, в той час як інші повинні обмежитися базовими знаннями, за які вони мали б платити.

У своєму трактаті «Про бажаність направлення дітей до школи» (1530) Лютер відзначив, що влада має право примушувати батьків щоденно відправляти дітей до школи на одну-дві години. Основним навчальним посібником у народних школах став Катехізис німецькою мовою, перекладений самим Лютером.

Римо-католицька церква визнала Реформацію загрозою для свого впливу. На Тридентському соборі (1545–1565) було визначено основні засоби боротьби з Реформацією, зокрема інквізицію та освіту. Було затверджено індекс заборонених книг, що містили критику церковного вчення. Контрреформацію очолив орден єзуїтів, заснований Ігнатієм Лойолою в 1534 році.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні особливості соціального виховання в епоху Середньовіччя?
2. Як відбувалося виховання та організація шкіл у Візантії?
3. Які принципи соціальної роботи та виховання діяли на Середньовічному Сході?
4. Як виглядала система виховання в ісламському світі в середньовіччі?
5. Яка роль соціальної роботи та виховання була в середньовічній Індії?
6. Які були особливості виховання і освіти в середньовічному Китаї?
7. Як соціальне виховання реалізувалося в середньовічній Західній Європі?
8. Які головні ідеї гуманістів епохи Відродження вплинули на соціальне виховання?
9. Як мислителі доби Відродження ставилися до традиційної шкільної освіти?

10. Які ідеї Жана Кальвіна вплинули на виховання та освіту в протестантських громадах?
11. Яку роль відіграли Еразм Роттердамський та Мартін Лютер у зміні підходів до виховання?
12. Як Реформація вплинула на систему освіти та виховання в Європі?
13. Які зміни в соціальній роботі відбулися внаслідок Реформації?
14. Як гуманістичні ідеї змінили ставлення до дітей у вихованні?
15. Які методи виховання запроваджували представники Реформації?
16. Які були наслідки критики середньовічної схоластичної освіти?
17. Як протестантські громади організовували свої навчальні заклади?
18. Які проблеми соціальної роботи в середньовічній Західній Європі були актуальними?
19. Які основні досягнення та впливи Реформації на соціальну роботу та виховання?
20. Як ідеї скептицизму Мішеля Монтеня вплинули на підходи до виховання в епоху Відродження?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Аналіз документів: Ознайомтесь з витягами з праць гуманістів Відродження (наприклад, Еразма Роттердамського або Мартіна Лютера). Визначте основні ідеї їхнього підходу до виховання і соціальної роботи.

Завдання 2. Дослідження шкіл: Підготуйте презентацію про систему освіти у Візантії. Включіть інформацію про методи навчання, основні предмети та роль церкви в освітньому процесі.

Завдання 3. Порівняльний аналіз: Порівняйте соціальну роботу та виховання в середньовічному ісламському світі з аналогічними процесами в Західній Європі. Які були основні відмінності та схожості?

Завдання 4. Роль культурних контекстів: Обговоріть, як культура і соціальна структура середньовічної Індії або Китаю впливали на систему виховання та соціальної роботи. Підготуйте короткий звіт про результати.

Завдання 5. Групова дискусія: Організуйте дискусію на тему впливу Реформації на освіту та виховання. Які нові підходи та ідеї були запроваджені, і як це змінило соціальну роботу?

Завдання 6. Кейс-стаді: Розгляньте конкретний приклад соціальної роботи в середньовічній Західній Європі. Які методи та стратегії використовувалися, і як вони відповідали потребам суспільства?

Завдання 7. Творче завдання: Напишіть коротку статтю або есе на тему "Виховання в епоху Відродження: від гуманізму до соціальної відповідальності". Включіть думки про те, як ідеї гуманістів змінили ставлення до виховання.

Завдання 8. Візуалізація ідей: Створіть інфографіку, що ілюструє основні принципи соціального виховання та соціальної роботи в епоху Середньовіччя та Відродження. Використайте цитати з мислителів того часу для підкріплення своїх ідей.

Завдання 9. Роль жіночої освіти: Досліджуйте роль жіночої освіти в епоху Середньовіччя та Відродження. Підготуйте доповідь про досягнення жінок у сфері освіти, а також про їх вплив на соціальну роботу того часу. Обговоріть, як ці традиції можуть відображатися в сучасному контексті.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ВИХОВАННЯ У XVII - XIX СТОЛІТТЯХ

Тема 5. Практика соціальної підтримки та соціального виховання на Русі у X-XII ст.

5.1. Гуманістичні традиції древніх слов’ян

5.2. Початки християнської благодійності за правління князя Володимира

5.3. Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха

5.4. Церковно-монастирська система благодійності

5.5. Основні тенденції у сфері соціальної допомоги європейських країн. Зміна статусу особи, яка потребує допомоги

5.6. Шкільне виховання в Київській Русі (X –XII ст.)

5.7. Соціальне виховання у творах письменників княжих часів. Педагогічні ідеї Павла Русина і Юрія Дрогобича

5.1. Гуманістичні традиції древніх слов’ян

В історії соціальної роботи в Україні існує обмежена кількість друкованих матеріалів, що може дати підстави вважати, ніби соціальна робота в нашій країні виникла лише після започаткування цієї спеціальності у вищих навчальних закладах. Однак насправді соціальна робота існувала в різних формах протягом усієї історії людства. Це соціальне явище має свою історію, традиції та особливості в Україні, ознайомлення з якими є не лише пізнавально цікавим, а й практично важливим для тих, хто працює в соціальній сфері або планує займатися цією діяльністю.

На жаль, джерела, що відображали життя слов'ян у поганський (язичницький) період, були знищені під час християнізації Русі, тому нині можливо лише реконструювати основні аспекти соціальної підтримки й захисту того часу. Ця реконструкція базується на слов'янській міфології та аграрних культах, які збереглися, і допомагає відтворити ранні форми системи розподілу (передача

частини надлишкового продукту, виробленого громадою, вождам для суспільних потреб) і взаємодопомоги (взаємний обмін дарами та послугами).

Важливим методом цієї реконструкції є порівняльно-історичне зіставлення етапів розвитку соціальних спільнот інших культур та індоєвропейських міфологічних систем, культурно-історичне коріння яких живить слов'янську етнічну спільноту. Таке зіставлення дозволяє припустити, що зародження найдавніших форм підтримки та захисту людей відбувалося у такій же історичній послідовності та за тією ж логікою, що й у інших народів праіндоєвропейської сім'ї.

Основними заняттями давніх слов'ян були землеробство та скотарство. Виконання трудомістких робіт було можливе лише завдяки зусиллям великої групи людей. Тому громада набула особливого значення в житті слов'ян. Вона виконувала функції місцевого селянського самоуправління, займаючись земельними переділами, оподаткуванням, судовими справами та питаннями допомоги нужденним. Родова громада об'єднувала людей через взаємний обов'язок допомагати родичам, захищати їх і мстити за завдані кривди. Цей зв'язок був зумовлений як колективною природою виробництва, так і родинними відносинами між членами роду [9, с. 30-31] .

З розпадом родових зв'язків на початку IX століття стародавні слов'яни почали об'єднуватися у територіальні або сусідські громади, які включали кілька родин і володіли певною територією. Такі об'єднання називалися задругами або вервями і створювалися для спільної діяльності, у тому числі для допомоги нужденним. Єдність громади підтримувалася господарськими зв'язками. Практика захисту людей в системі роду та громади виявлялася у конкретних формах допомоги та взаємодопомоги, основними з яких були:

а) культові обряди з різноманітними сакральними атрибутами;

б) общинно-родові практики в рамках роду, сім'ї, поселення;

в) господарська діяльність.

Культові форми допомоги та підтримки. Слов’янське міфологічне мислення було тісно пов’язане з певними моделями дій, спрямованими на захист колективу

або особи. Архетипи вчинків, які виконуються богами, героями чи предками, в ритуальній формі «допомагають» спільноті формувати філософію допомоги. Наслідування їхніх дій встановлювало норми альтруїстичної поведінки в групі. Пізніше шанування богів проявлялося у братчинах, які святкувалися сільськими громадами на честь святих покровителів. Це стало традиційним корпоративним святом, яке могло відзначатися цілим селищем або кількома сусідніми селищами, де кожен учасник надавав частину своїх продуктів для спільних потреб.

Свята виконували роль подяки богам за отримані блага (таких як їжа) і водночас слугували механізмом «мирного перерозподілу» ресурсів, підтримуючи економічну рівновагу в умовах соціальної нерівності. Зрозуміло, чому у наших предків було стільки свят протягом року: окрім 80 офіційно визнаних, у деяких регіонах відзначали власні свята, загальна кількість яких сягала до 150. Оскільки багато свят тривало 3-8 днів, це суттєво допомагало членам громади через розподіл і перерозподіл матеріальних благ.

Іншим важливим елементом реципрокних відносин, пов’язаних із сакральними практиками, були родові обряди вшанування предків, які обожнювалися, і до яких зверталися через культові ритуали. Це сприяло родовому єднанню. В дні поховань та поминань родичі жертвували милостиню або їжу. Культ поминання пізніше адаптувався в християнській традиції (поминання батьків), адже вважалося, що померлі предки сприяли родючості й врожаю. Ця форма допомоги вимагала частування «дзядів». Обов’язковими учасниками таких трапез були магічні посередники з потойбічного світу: жебраки, прочани та колядники, яким роздавали страви, наприклад, млинці [9, с. 32-33].

Отже, в той час існували соціальні форми допомоги, пов’язані з культом смерті, такі як громадська тризна, милостиня та натуральні подаяння. Нарешті, важливим аспектом сакралізації процесу допомоги був культ героя, дотримання громадських традицій і підпорядкування суспільним нормам попередніх поколінь. Яскравим прикладом є княжі бенкети, на які запрошували дружинників (членів княжої дружини). Участь у цих бенкетах могла брати не лише дружина, а й будь-

хто, хто завітав. Легенди про княжі бенкети згадують про калік, жебраків та прочан як обов’язкових учасників трапези. Наприклад, грецька церква ще до прийняття християнства в Русі надсилала ченців-прочан, які приносили «щедру милостиню» зі слов’янських земель.

Формою допомоги та взаємодопомоги між князем і дружинниками був викуп полонених. Це зафіксовано в договорах князя Олега з Царгородом (911 р.) та князя Ігоря (945 р.) «Про порятунок полонених», які визначали взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків, де б вони не перебували, та їх повернення на батьківщину. Цей договір вважається першим документальним свідченням турботи держави про своїх громадян, які потребували допомоги.

*Общинно-родові форми допомоги та захисту в роді, сім'ї та поселенн*і. Ці форми допомоги мають корені в поганському родовому устрої. В епоху язичництва було закладено традицію піклування про вразливих і немічних. Інститут старців не виник одразу; громада поступово формувала своє ставлення до людей, які не брали активної участі в трудовому та колективному житті. Водночас у суспільстві старі й діти перебували в одній соціально-віковій групі.

Важливою практикою стала усиновлення всередині родової громади, що проявилася, зокрема, у південних слов’ян. Зазвичай сиріт приймали до родини літні люди, які не могли більше вести господарство або не мали спадкоємців. Прийнятий у родину зобов'язаний був вести господарство, поважати нових батьків і, в разі потреби, поховати їх. Іншою формою підтримки сиріт була громадська допомога. Вона відбувалася подібно до підтримки немічних старців: діти переходили з хати до хати на харчування. У сироти могли бути «громадські» батьки, які брали на себе відповідальність за його утримання. Проте, якщо сирота мав власне господарство, громада не дозволяла усиновлення; таких дітей називали вихованцями або годованцями.

Вдови, подібно до старих і дітей, також вважалися соціально незахищеними. На ранніх етапах нашої історії інститут вдов не існував, оскільки, згідно з поганською традицією, жінка повинна була йти за чоловіком у смерті, тобто бути

похованою або спаленою разом із ним і предметами культу. Інститут вдов почав з'являтися незадовго до прийняття християнства східними слов'янами. У перших руських законодавчих актах «удовиці» були визначені як особливі суб'єкти, яким надавалася особлива увага, а в духовних наставленнях заповідалося їм допомагати і захищати. Перша форма допомоги вдовам могла розвиватися за принципом дару в системі сакральних відносин. Як «чисті», вдови виконували обряди з обмивання та одягання померлих, а в нагороду отримували речі небіжчика. Сільська громада також надавала їм землю, і на них поширювалися ті ж пільги громадського догляду, що й на старших.

Не менш давнім звичаєм було «ходіння за навальним», яке ще спостерігалося на півдні України в XIX столітті. Цей звичай полягав у тому, що нужденним жінкам надавали харчову допомогу, зазвичай восени, після збору врожаю. Коли жінці приносили продукти, вона запрошувала гостей випити та закусити. Поряд із зазначеними індивідуальними формами захисту виникали також колективні форми взаємопідтримки, коли допомога надавалася родині, сусідській громаді або цілому роду [8, с. 76].

Г*осподарські форми допомоги та взаємодопомоги*. Ці форми ґрунтуються на принципі взаємодопомоги, зокрема в економічному сенсі, що виник у первісних громадах з появою розподілу праці та особистої власності. Перші прояви допомоги та взаємодопомоги (реципрокації) мали ритуальний характер і зберігалися до XIX століття у вигляді народних свят. Найдавніші слов'янські свята дослідники пов'язують із чотирма порами року, кожна з яких супроводжувалася своїми братчинами, вечорницями та бесідами. Зазвичай ці свята були пов'язані з ритуальним персонажем Ярилом, який символізував родючість і врожай.

Різноманітні форми селянських «помочей», незважаючи на їх різноманітність, слідували певному сценарію, що зберігав елементи магічних аграрних культів. Цей сценарій включав ритуальний договір (обов'язковим елементом якого були «хліб-сіль і магарич»), спільну трудову діяльність у визначені терміни, а також спільну

трапезу, ігри, танці та розваги. «Помочі» розглядалися як трудове свято, у якому брало участь все сільське населення, незалежно від соціального статусу [8, с. 30-31].

Серед різних видів «помочей» можна виділити обов'язкові позасезонні та сезонні. Позасезонні «помочі» виникали в екстремальних ситуаціях, таких як пожежі, повені або масове падіння худоби, коли частину приплоду віддавали постраждалим безкоштовно. Особливу роль відігравали «наряди громадою», коли працездатні члени сім'ї хворіли, і потрібна була допомога в домашньому господарстві (допомога у догляді за дітьми, худобою, опаленні). Сюди ж відносять сирітські «помочі» та підтримку вдов, коли вони отримували хліб, дрова та інші матеріали від громади. Різновидом архаїчної моделі допомоги є толоки. Це була форма спільної діяльності та допомоги бідним селянам, яка включала спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, гною, а також будівництво хат або млинів (зазвичай за частування помічників господарем). Жінки також збиралися на толоки, щоб разом обробляти льон, оскільки це дозволяло зекономити час і зусилля. Своєрідною формою толок були складки — спільна годівля та заготівля кормів для худоби. Ще одним видом господарської допомоги було спільне використання робочої худоби («супряга»), коли обробка землі здійснювалася за допомогою «найманих» волів. Це передбачало взаємообмін послугами, коли одна і та ж особа надавала й отримувала ці послуги.

Отже, в найдавніший період історії слов'ян та українців формуються основні моделі допомоги та взаємодопомоги. На цьому етапі реципрокні та редистрибутні відносини отримують суспільне визнання, виникає найдавніша практика підтримки на сакральній основі, що пов'язана з аграрно-магічними культами та громадськими нормами поведінки. Відбувається оформлення групових форм допомоги для стариків, вдів і дітей, а також розширення моделі взаємодопомоги за межі одного роду, формуючи засадами «сусідської» взаємодопомоги, архаїчні форми якої дійшли до XIX століття у вигляді спільних святкувань та збору врожаю.

5.2. Початки християнської благодійності за правління князя Володимира

Правління князя Володимира Великого (978–1015) стало знаковим періодом в історії України, оскільки саме тоді відбулося хрещення Русі, яке відкрила нову еру в розвитку держави та її соціальних інститутів, зокрема благодійності. Після прийняття християнства Володимир активно заохочував впровадження нових моральних та етичних норм, які були властиві християнству. Одним із основних принципів цієї релігії стало піклування про бідних, нужденних та вразливі верстви населення. Володимир, вважаючи себе християнським правителем, почав реалізовувати ініціативи, які підкреслювали соціальну відповідальність держави.

Однією з перших форм благодійності стали організовані допомоги для бідних і хворих. За ініціативою князя були засновані лікарні та притулки, де нужденні могли отримати медичну допомогу та харчування. Володимир також активно підтримував монастирі, які виконували роль центрів благодійності, надаючи притулок та допомогу тим, хто її потребував.

Серед інших важливих аспектів християнської благодійності за часів Володимира варто відзначити створення системи соціального забезпечення, яка включала в себе підтримку вдов, сиріт і старих людей. Ці групи населення вважалися особливо вразливими, і їх захист став пріоритетом для нового християнського суспільства. Володимир також пропагував ідею взаємодопомоги серед своїх підданих, закликаючи до милосердя та доброзичливості. Його правління відзначалося численними акціями милосердя, спрямованими на поліпшення життя простих людей. Підтримка бідних та нужденних ставала частиною не лише релігійних, а й світських обов’язків.

Таким чином, князь Володимир заклав основи християнської благодійності, яка стала важливою складовою соціальної політики Русі. Ці зміни мали глибокий вплив на подальший розвиток українського суспільства, сприяючи формуванню нових моральних цінностей та принципів, що визначали взаємини між людьми в новому християнському світі.

Завдяки християнству, благодійність отримала не лише нові форми, але й більш організовану структуру. Князь Володимир сприяв створенню монастирів, які не тільки виконували релігійні функції, а й ставали осередками соціального служіння. Тут допомагали бідним, сиротам, вдовам та іншим нужденним, забезпечуючи їм дах над головою, їжу та моральну підтримку.

Інституціоналізація благодійності. Володимир, розуміючи важливість організації благодійної діяльності, почав впроваджувати законодавчі норми, що регулювали питання соціальної допомоги. Це включало правила щодо забезпечення прав нужденних, які могли звертатися за підтримкою до церкви та місцевих громадах. З'являлися правила про розподіл майна та ресурсів для благодійних цілей, що спонукало заможні верстви населення брати активнішу участь у підтримці бідних [14, с. 45].

Вплив церкви на благодійність. Церква також активно пропагувала ідеї милосердя через проповіді, свята та інші релігійні практики. Храми стали місцями не лише для духовного збагачення, але й для збору пожертв на благодійні цілі. Святі дні та церковні свята часто супроводжувалися акціями милосердя, де громади збирали їжу, одяг і кошти для тих, хто цього потребував.

Поступовий розвиток суспільної свідомості. З часом, під впливом християнських цінностей, благодійність стала частиною загальної культури суспільства. Люди почали усвідомлювати свою відповідальність за тих, хто потребує допомоги, і це стало основою для формування нових соціальних зв'язків.

Князь Володимир, через свої дії та ініціативи, започаткував традицію благодійності, яка з часом стала глибоко вкоріненою в українському суспільстві. Християнська благодійність, яка зародилася за його правління, продовжувала розвиватися протягом наступних століть, ставши важливою частиною української ідентичності.

Завдяки князю Володимиру, благодійність у Київській Русі отримала нове дихання, а християнство стало основою для формування моральних цінностей, які виявлялися в конкретних справах милосердя. Ці традиції продовжують існувати в

українському суспільстві й до сьогодні, підкреслюючи важливість піклування про ближнього та соціальної справедливості.

Під впливом християнських цінностей почали формуватися нові соціальні інститути, які займалися допомогою нужденним. Монастирі, що функціонували під патронатом церкви, стали не лише духовними центрами, але й важливими осередками соціального служіння. Вони забезпечували притулок для мандрівників, хворих і бідних, а також організовували різноманітні заходи, спрямовані на підтримку громади.

Благодійні акції стали невід'ємною частиною суспільного життя. Зокрема, святкові дні, як Різдво і Великдень, супроводжувалися традиціями милостині, коли заможні верстви населення ділилися своїми благами з тими, хто цього потребував. Ці традиції не лише зміцнювали зв'язки між людьми, але й підкреслювали важливість спільноти та взаємодопомоги.

Впровадження благодійності в повсякденне життя також мало економічні та культурні наслідки. У селах та містах, де діяли церкви та монастирі, створювалися мережі підтримки, які сприяли розвитку місцевої економіки. Наприклад, сільські громади часто організовували спільні збори для вирішення питань потреби, які виникали через стихійні лиха чи інші екстремальні ситуації.

Крім того, на культурному рівні відбувався обмін ідеями, традиціями та досвідом між різними громадами, що стимулювало соціальну інтеграцію та зміцнення національної ідентичності [45, с. 87].

Звісно, християнська благодійність не була позбавлена викликів. Зі зростанням чисельності населення та соціальної нерівності потреба у допомозі тільки зростала. Це ставило під загрозу стабільність існуючих благодійних структур, і потребувало нових підходів до організації допомоги. Володимир, усвідомлюючи ці труднощі, продовжував підтримувати ініціативи, спрямовані на вдосконалення системи благодійності.

Правління князя Володимира стало вирішальним етапом у становленні християнської благодійності в Київській Русі. Започатковані ним практики

милосердя, співчуття та соціальної відповідальності продовжували розвиватися, впливаючи на суспільні цінності та культурні традиції. Християнська благодійність, укорінена в християнських принципах, стала основою для формування громадянського суспільства, яке готове підтримувати слабких та вразливих. Ці традиції залишилися важливою частиною української культури і до сьогодні, нагадуючи про значення взаємодопомоги та милосердя в суспільстві.

5.3. Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха

Ярослав Мудрий, один із найзначніших князів Київської Русі, вніс значний вклад у розвиток соціального захисту в державі. Його правління відзначалося стабільністю та культурним розквітом, а також активною політикою у сфері соціального забезпечення.

Одним із найважливіших досягнень Ярослава стало створення писаного кодексу законів, відомого як "Руська правда". Цей документ став основою для регулювання соціальних відносин і захисту прав різних соціальних груп. Він містив норми, що забезпечували захист прав вдів, сиріт і беззахисних членів громади. Зокрема, "Руська правда" надавала певні гарантії у випадках спадщини та соціального забезпечення.

За Ярослава активно розвивалася благодійність. Церкви та монастирі стали важливими центрами соціальної допомоги. Вони не лише забезпечували притулок бідним і хворим, але й організовували освітні заходи, які сприяли підвищенню рівня грамотності населення. Ярослав також закликав до милосердя, що закладало основи для формування соціальної відповідальності у суспільстві.

Гідним наступником свого батька Володимира у справах допомоги та підтримки нужденних був великий князь київський Ярослав, який правив з 1019 по 1054 рік. Його прозвали Мудрим за його видатний розум. Ярослав заснував сирітське училище, де на його кошти навчалося близько 300 юнаків. Це стало першим справжнім навчальним закладом на території України-Руси. Найбільшу популярність Ярослав здобув завдяки складанню першого письмового зведення

законів – «Руської Правди». Цей документ об’єднав загальноприйняті на той час закони та став правовим кодексом для всієї країни, систематизуючи й частково змінюючи існуючі норми. «Руська Правда» містить 37 розділів, серед яких є статті не лише кримінального, але й соціального характеру, що було незвично для тогочасної Європи.

У XXXI розділі проявляється турбота про молодше покоління. Зокрема, у питанні спадщини зазначено: «Батьківське обійстя завжди без поділу належить молодшому синові», що свідчить про те, що молодший син, як правило, був менш захищений у соціальному плані від старших братів. Раніше конфлікти між братами вирішувалися силою, але з появою «Руської Правди» молодші сини отримали законний захист. Це стало простим і мудрим рішенням. У той же час, у Західній Європі така важлива соціальна проблема залишалася нерозв'язаною, що призводило до формування класу рицарів-розбійників, які, як правило, складалися з молодших синів шляхти, вигнаних з домівок старшими братами, які привласнили батьківську спадщину.

Закони Ярослава щодо опіки над дітьми були дуже гуманними для свого часу, адже охоплювали найактуальніші питання. Наприклад, у XXXII розділі регулюються відносини при поділі спадщини між дітьми одного батька, але від різних матерів. Тут вперше виявляється турбота про жінку: «Діти не можуть вигнати матір, що залишилася вдовою, з подвір’я, або забрати їй те, що було дано чоловіком».

Щоб уникнути сирітства під час життя матері, Ярослав наказав передавати дітей найближчим родичам, якщо мати вирішить вийти заміж вдруге. Це рішення, хоч і не зовсім справедливе для матері, слугувало своєрідною страховкою від можливих зловживань вітчима щодо дітей. Кровна помста була замінена грошовою компенсацією, яку встановлював князь і його намісники. Під захист княжого суду потрапляли ізгої (вигнанці та знедолені, яких відцуралося суспільство). Більшість ізгоїв були селянами, які втратили зв'язок із громадою, а також холопами, які викупилися або отримали свободу. До цієї категорії входили звільнені раби,

збанкрутілі купці та сини священиків, яких не допускали до сану через неписьменність. Ці люди, будучи матеріально незабезпеченими, осідали на чужих землях і ставали залежними від землевласників. Окрім захисту князівського суду, ізгої також отримували підтримку від церкви.

«Руська Правда» стала першим слов'янським правовим кодексом, що містив елементи соціальної програми. Це підтверджує той факт, що з 37 статей Ярослава 8 були присвячені захисту дітей. Ця перша спроба створення руського законодавства визначила подальший розвиток законотворчості в Україні-Русі та Росії. Наступні кодекси значною мірою базувалися на «Руській Правді», що заклало основи соціальної політики.

Онук Ярослава Мудрого, Володимир II Мономах, який правив з 1113 по 1125 роки, залишив після себе своєрідне моральне повчання для молодшого покоління, пронизане щирістю та християнською добротою. Він закликав: «О діти мої! Хваліть Бога! Любіть людство. Не піст, не усамітнення, а тільки благодіяння врятує вас. Не забувайте бідних, годуйте їх, пам'ятайте, що всі ваші надбання є Божими і довірені вам тимчасово... Будьте опорою сиріт, підтримуйте вдовиць, не дозволяйте сильним гнобити слабших. Не вбивайте ані правих, ані винних: життя і душа християнина священні».

Володимир II звертав увагу на скарги нижчих верств населення та систематизував їхні права і обов'язки в своєму правовому кодексі. Сестра Володимира, Анна, заснувала в Києві училище для дівчат, яке утримувала і навчала їх грамоти та різних ремесел.

Княжа та церковно-монастирська підтримка нужденних у часи Володимира Мономаха також здобули визнання. Літописи свідчать: «Володимир, богоугодний, мав любов до священичого чину, і монахів любив, та бідних годував і поїв, немов мати своїх дітей».

Інші князі того періоду, такі як Ізяслав та Всеволод Ярославовичі, також були відомі своїми благодіяннями. Єпископ Єфрем, наприклад, у 1091 році побудував лікарні для бідних і сиріт, призначив лікарів, щоб безкоштовно лікувати хворих.

Отже, в середньовічному суспільстві почали формуватися нові соціальні зв’язки, які передбачали не лише економічну підтримку, але й захист з боку держави. Проте допомога князів та інших достойників не була систематичною. У літописах майже не фіксувалися їхні дії в екстремальних ситуаціях, таких як голод, епідемії чи повені. Наприклад, у період з 1034 року Ярославль пережив голод, але князь не вжив жодних заходів для його подолання. Як записано в Лаврентіївському літопису, він лише констатував: «Бог накладає на землю голод або мор». Тоді жителі самостійно вирушили по Волзі до Болгарії, щоб привезти жито.

Аналогічні ситуації відбувалися в Новгороді в 1128 та 1230 роках. Хоча під час голоду ціни на харчі зростали, питання ці не регулювалися князівською владою. Допомога часто приходила з-за кордону, коли німецькі купці, дізнавшись про голод, привозили продукти до Новгорода для вигідного продажу.

Ярослав Мудрий та Володимир Мономах суттєво вплинули на розвиток соціального захисту в Київській Русі. Їхні ініціативи, спрямовані на захист прав і інтересів вразливих верств населення, заклали основи для формування соціальної політики, яка сприяла розвитку справедливого та відповідального суспільства. Ці принципи залишилися важливими для наступних поколінь і продовжують впливати на сучасне українське суспільство.

5.4. Церковно-монастирська система благодійності

Монастирі, завдяки високому рівню культури життєдіяльності, формували багатофункціональну систему самопідтримки, де розвивалася унікальна форма самодопомоги, що охоплювала ключові сфери життя: спілкування, навчання, спільне проживання, лікування та ведення господарства. Традиційні функції монастирів сприймалися населенням Київської Русі як новаторські.

Зміцнивши економічну основу, монастирі стали центрами благодійної та соціальної діяльності, виконуючи чотири основні функції: лікування, допомога незаможним (у вигляді натуральної допомоги), навчання та контроль. При кожному

монастирі створювалися особливі форми підтримки, що дозволяло їм не обмежуватися лише одним видом допомоги, на відміну від західних церков.

Києво-Печерський монастир, заснований у 1051 році, мав богодільню, яка забезпечувала допомогу нужденним та хворим, фінансуючи її за рахунок 10% доходів монастиря. Чернець Феодосій Печерський збудував будинок для убогих і калік. Перші безкоштовні лікарні для бідних були відкриті в 1091 році Київським митрополитом Сфремом Переяславським. ПоступВажливим аспектом благодійної діяльності того часу було надання допомоги без розгляду особи прохача: «Ти не повинен дізнаватися, ким є бідні, адже ти допомагаєш їм в ім'я Христа» (І. Златоуст). Поступово формувалася система ктиторської (засновницької) підтримки, згідно з якою чернець, що постригався, мав приносити дари монастирю, зазвичай у вигляді земель.

Альтернативну систему підтримки представляла парафіяльна система допомоги, в якій провідну роль відігравали церква та парафія. Розвиток цієї системи відбувався в умовах монголо-татарської навали, що спонукало населення до міграції на нові території, де поселення починалося зі зведення храму.

Парафія виконувала не лише адміністративні функції, а й була соціальним інститутом підтримки хворих, немічних, інвалідів та сиріт. Громада обирала старосту, який виконував як економічні, так і соціальні обов'язки, займаючись добробутом громади. Парафіяльна допомога включала виховання парафіян і була більш адаптованою до реальних потреб бідних, ніж звичайна милостиня.

Монастирі також виконували функції контролю за суспільством, виступаючи місцем покарання для жінок, звинувачених у подружній невірності. Перед монголо-татарським нашестям у Київській Русі налічувалося 120 монастирів, з яких 99 знаходилися в містах. Монастирська система допомоги стала самостійним суб'єктом благодійництва, витіснивши княже. Під час нашестя церква та монастирі повністю взяли на себе благодійні функції, підтримуючи духовність та віру людей у доброту і справедливість, що надихало їх на боротьбу за національне визволення.

Церковно-монастирська система благодійності відігравала важливу роль у суспільному житті, забезпечуючи підтримку найбільш вразливих верств населення. Монастирі ставали осередками не лише духовного, а й соціального життя, надаючи допомогу нужденним, хворим та бездомним.

Внутрішня організація монастирів дозволяла ефективно координувати благодійні ініціативи. Тут створювалися спеціальні установи, такі як богодільні, де отримували притулок та догляд люди, які цього потребували. Монахи і монахині активно залучалися до надання медичної допомоги та організації святкових обідів для бідних. Цей вид діяльності сприймався як святий обов'язок, а допомога надавалася без жодних умов.

Крім того, монастирі збирали пожертви, які використовувалися для підтримки соціально вразливих груп. Це дозволяло їм не лише підтримувати свою інфраструктуру, але й активно залучати громаду до благодійної діяльності. Люди часто приносили до монастирів продукти харчування, гроші та інші необхідні речі, вважаючи це благим вчинком.

Значна частина цієї діяльності була спрямована на виховання моральних цінностей серед населення. Церква заохочувала людей до милосердя, навчала їх співчуттю та солідарності. Завдяки цьому створювалася атмосфера взаємодопомоги та підтримки, що сприяло зміцненню соціальних зв'язків у громадах.

Таким чином, церковно-монастирська система благодійності стала важливим елементом соціальної структури, забезпечуючи не лише матеріальну допомогу, але й духовну підтримку, формуючи при цьому цінності, що залишаються актуальними й сьогодні.

5.5. Основні тенденції у сфері соціальної допомоги європейських країн. Зміна статусу особи, яка потребує допомоги

Цей період характеризується розпадом феодального ладу та зародженням капіталістичних відносин, що відкриває шлях до нової культурної епохи. В епоху Відродження (XIV–XVI століття) в Європі поширюються гуманістичні ідеї, які все

частіше акцентують увагу не лише на релігійних, а й на світських аспектах соціальної допомоги. Людина починає сприйматися як найвища цінність.

Общинні традиції поступово перетворюються на ефективні муніципальні зв’язки, з’являються нові організації допомоги — гільдії. Ці об'єднання, що виникли під час раннього феодалізму в Західній Європі, стали важливими для суспільного життя, надаючи благодійну підтримку своїм членам, утримуючи лікарні, розподіляючи їжу під час голоду та забезпечуючи притулок для знедолених. Інша форма допомоги проявляється в приватних фондах, створених на пожертви благодійників, які організовують притулки та лікарні, а також надають допомогу на поховання [9, с. 63].

Однак ці заходи не могли повністю вирішити проблеми бідності і голоду. Розорення селян та масове зубожіння призводили до бунтів, правопорушень і жебрацтва. Милосердя почало адресуватися лише тим, хто дійсно не міг забезпечити себе самостійно. У XVI столітті протестантизм, який виникає під час Реформації, радикально змінює ставлення до праці і бідності, оголошуючи працю божественним покликанням, а неробство — соціальним злом.

У зв'язку з цими змінами змінюється і статус осіб, які потребують допомоги. У християнській традиції, що панувала до XIII-XIV століть, бідність і жебрацтво ідеалізувалися, а нужденні вважалися Божими людьми. Однак із часом бідність починає сприйматися як щось принизливе, а багатство — як ознака успіху. Ставлення до бідних та жебраків стає негативним, їхнє становище вважається наслідком лінощів і бездуховності.

З XVI століття уряди європейських країн починають активніше втручатися в соціальну сферу. Через війни, голод і епідемії кількість бідних і безпритульних зростає, що створює загрозу для суспільної стабільності. У різних країнах вводять закони, які забороняють жебрацтво. Наприклад, в Англії в 1531 році було запроваджено ліцензування жебраків, дозволяючи просити милостиню лише старим і калікам. У Німеччині закони 1536 року класифікують убогих, а "незаконні"

жебраки притягуються до суду. Допомога надається лише зареєстрованим бідним і інвалідам, тоді як здорових дорослих примушують до праці, а дітей — до навчання.

У XVII столітті, коли контроль над нужденними не дає бажаних результатів, в Європі поширюються соціальні установи закритого типу, де виховання та корекція поведінки здійснюються через релігію, регульоване життя і працю. Це століття називають епохою "великого ув'язнення". По всій Європі створюються шпиталі, робітні будинки та арештантські заклади, де люди утримуються проти власної волі. Застосовуються навіть депортації до колоній, таких як Австралія. Відзначається песимістичне сприйняття людини як вроджено гріховної істоти, з відсутністю віри в її доброту.

Одними з перших закладів закритого типу в Європі стали робітні будинки для здорових жебраків в Англії, де вводився суворий трудовий режим. Вважалося, що праця під загрозою покарання стане ефективним засобом боротьби з жебрацтвом. Перший такий заклад, Бридвел, був відкритий у Лондоні в 1557 році за ініціативи короля Едуарда VI. У 1575 році створення подібних установ закріплено законодавством, і незабаром їх кількість зросла до близько 200. Лондонський Бридвел функціонував як майстерня з тюремною дисципліною, де дотримувалися суворі правила, а харчування залежало від результатів праці ув'язнених, які часто виконували важкі фізичні роботи [9, с. 64].

Шпиталі, засновані в Парижі, отримали назву «загальних». Попри цю назву, вони не виконували медичних функцій, а були звичайними адміністративними установами, що діяли поряд з іншими органами влади. Ці заклади мали право самостійно ухвалювати рішення та виконувати їх без звернення до суду. Французькі ізолятори для бідноти не суттєво відрізнялися від робітних домів інших європейських країн. Тут також проводилася диференціація клієнтів за віком та статтю (шпиталі для чоловіків, жінок, дітей і хворих). Ув'язнені (окрім тяжко хворих) змушені були працювати «від світанку до смерканку». Існувала також спеціалізація шпиталів і робіт, а виплата зарплати була частковою (лише чверть зароблені суми, решта йшла на утримання шпиталю). Невиконання норм праці

каралося зменшенням харчування, а за повторні порушення — ув'язненням у темниці або вигнанням зі шпиталю. Незважаючи на в'язничний характер режиму, направлення до цих закладів вважалося благодійним актом, і тільки паризькі бідняки могли на це сподіватися, тоді як «чужі» мали бути покарані та вигнані з міста.

У 1656 році був ухвалений спеціальний декрет про створення Загального шпиталю в Парижі, який став єдиним управлінським органом для кількох вже існуючих закладів (шпиталів, притулків, виправних установ тощо). Цей шпиталь підпорядковувався безпосередньо королю і не підлягав контролю церкви. З того часу кількість закладів у складі Загального шпиталю та його клієнтів постійно зростала. Наприклад, чисельність жінок у виправному будинку для повій збільшилася з 2300 осіб у 1666 році до 4000 у 1679 році. Загальна чисельність ув'язнених у Загальному шпиталі за чотири роки досягла 5-6 тисяч осіб (приблизно один відсоток населення Парижа) і на кінець XVII століття вже становила 10 тисяч осіб. Незабаром мережа шпиталів охопила всю Францію: у 1676 році королівський едикт наказав заснувати загальний шпиталь у кожному місті королівства. В другій половині XVIII століття їхня кількість зросла до 32.

Хоча робітні доми, що виникли в різних країнах Європи, мали свої національні особливості, всі вони виконували дві основні функції: 1) ізоляція безробітних та профілактика заворушень з метою збереження соціального порядку; 2) використання дешевої праці ув'язнених [53, с. 43].

Слідство цих радикальних змін у сфері соціальної допомоги залишатиметься актуальним в Європі протягом наступних століть, незважаючи на соціальні революції та прогресивні суспільно-політичні рухи, які вимагатимуть змін. У XVIII столітті закриті заклади починають піддаватися критиці з боку гуманістів, які відвідують їх і інформують суспільство про жахливі умови утримання.

5.6. Шкільне виховання в Київській Русі (X –XII ст.)

Шкільне виховання в Київській Русі в X–XII століттях було важливим елементом формування культури та суспільства. Це період, коли на території Русі почали активно впроваджуватися християнські традиції, що суттєво вплинуло на освітні процеси. Перші навчальні заклади, зокрема школи при монастирях, виникли внаслідок прийняття християнства, що спонукало до потреби в освіті для духовенства та мирян. Вчителями часто ставали монахи, які навчали молодь грамоті, богослужінню, основам риторики та філософії. Основною метою освіти було підготовка людей до служіння церкви та держави.

Навчання відбувалося в традиційних формах, де велися усні лекції, а також практикувалося читання священних текстів. Студенти вивчали не лише церковні науки, але й елементи класичної освіти, запозичені з Візантії. Освітні програми включали знання з арифметики, географії, історії, а також початкові елементи логіки та граматики.

Важливим аспектом виховання була моральна складова. Учні вчилися чесноті, патріотизму та повазі до старших. Серед вихованців особливу роль відігравала родина, яка теж впливала на формування цінностей та знань дітей. Оскільки освіта була привілейованою і здебільшого доступною для дітей з вищих верств, вона формувала еліту, яка згодом брала участь у державних справах.

Київська Русь також активно обмінювалася знаннями з сусідніми країнами, такими як Польща та Візантія, що сприяло розвитку освіти. Цей період став основою для подальшого розвитку української культури та науки, закладаючи фундамент для освітніх традицій, які продовжували формуватися в наступні століття.

У Київській Русі освіта та виховання мали глибокий зв’язок із соціальними і політичними реаліями того часу. Важливими аспектами виховання стали ідеали князівської влади, яка підкреслювала значення знання як інструмента управління та контролю. Князі підтримували освітні заклади, заохочуючи навчання молоді, яка могла стати їхніми радниками та воєначальниками.

Поряд із монастирськими школами, існували також школи при церквах, які надавали базову освіту. В таких закладах навчалися не лише хлопці, а й дівчата, хоча їх освіта зазвичай була обмежена. Ці школи ставали місцем не тільки для вивчення релігії, але й для засвоєння основ побутових навичок, що також було важливим для родинного життя.

З розвитком писемності та книгодрукування на території Русі з'явилися нові можливості для навчання. Книги, що привозилися з Візантії або створювалися місцевими майстрами, стали основним джерелом знань. Це спонукало до активнішого вивчення старослов'янської мови та літератури, а також розширення кола навчальних предметів.

Освіта в Київській Русі також була пронизана народними традиціями та фольклором. Навчальні заклади включали елементи усної народної творчості, що сприяло розвитку пам'яті та ораторських навичок у молоді. Виховання відбувалося не лише в класах, а й на празниках, де проходили конкурси, ігри та змагання, які розвивали фізичну витривалість і командний дух.

Однак, незважаючи на розвиток шкільного виховання, доступ до освіти був обмежений. Основну роль у навчанні відігравали хлопці з привілейованих верств, тоді як простолюдини часто залишалися поза освітнім процесом. Це створювало певний соціальний розрив, який мав наслідки для подальшого розвитку суспільства.

У підсумку, шкільне виховання в Київській Русі було складним процесом, що поєднував традиційні, релігійні та культурні елементи. Воно заклало основи для формування освітніх систем у майбутньому, впливаючи на розвиток української культури, літератури та науки. Цей період став важливою віхою в історії освіти, що відображало прагнення до знань та морального вдосконалення суспільства.

Продовжуючи тему шкільного виховання в Київській Русі, варто звернути увагу на роль особистостей, які вплинули на розвиток освіти та виховання в той час. Значними фігурами стали київські князі, які підтримували освітні ініціативи. Наприклад, князь Володимир Великий, який запровадив християнство як державну релігію, також сприяв розвитку освіти, заохочуючи створення шкіл та запрошуючи

вчених з Візантії. Це свідчило про усвідомлення значення знання для зміцнення держави.

Не менш важливими були і місцеві святі, такі як святий Нестор, автор "Повісті минулих літ", який відіграв важливу роль у розвитку історичної думки та літератури. Його праці не лише документували події, але й навчали молодь важливості історичної пам’яті та культурної спадщини. Крім того, варто зазначити, що освіта в Київській Русі була тісно пов’язана з національною ідентичністю. Через християнську релігію та давні традиції формувалися цінності, які визначали світогляд і поведінку молоді. Виховання підкреслювало важливість патріотизму, родинних зв’язків та моральної відповідальності.

Соціальні зміни, що відбувалися в суспільстві, також впливали на шкільну освіту. Зростання торгівлі, розвитку міст і нових соціальних структур сприяло потребі в освічених кадрах для управління та бізнесу. Це призвело до появи нових форм навчання, які відповідали вимогам часу.

На кінець XII століття, з огляду на політичні та соціальні зміни, шкільне виховання почало відчувати вплив нових культурних ідей. Однак, з послабленням центральної влади і початком періоду феодальних роздрібнень, освіта зазнала змін: акцент змістився з централізованого навчання до місцевих традицій.

Загалом, шкільне виховання в Київській Русі стало основою для формування освітньої традиції, що відобразилася в наступних століттях. Хоча в той час система освіти була ще далею від сучасних стандартів, саме в цей період закладалися основи, які вплинули на розвиток української культури, літератури та духовності.

Варто підкреслити, що освітні традиції та навчальні методи того часу формувалися під впливом культурного обміну з іншими країнами, особливо з Візантією. Візантійські ідеї, зокрема християнська етика та філософія, стали важливими складовими освіти в Київській Русі. Це не лише збагачувало навчальні програми, але й створювало підґрунтя для формування моральних цінностей, які передавалися з покоління в покоління.

Крім традиційних предметів, таких як риторика та граматика, акцент на музичному вихованні та мистецтві також мав велике значення. Музика і танці використовувалися не лише для розваги, але й для розвитку емоційної чутливості та естетичного сприйняття. Це стало важливим елементом формування особистості молоді.

Удосконалення методів навчання відбувалося завдяки взаємодії з усною народною творчістю. Багато зразків фольклору, казок та легенд, які передавалися з покоління в покоління, використовувалися для навчання дітей життєвим урокам та моральним цінностям. Ці елементи допомагали виховувати дітей у дусі патріотизму та поваги до свого народу.

Шкільне виховання також сприяло формуванню громади. Навчальні заклади ставали центрами соціальної активності, де відбувалися різноманітні заходи, які об’єднували людей. Зібрання, святкування та вистави створювали спільний простір для обміну думками і досвідом, що зміцнювало соціальні зв’язки.

У XII столітті, з розвитком міст і зростанням торгівлі, з’явилася потреба в нових формах освіти, які могли б забезпечити знаннями не лише духовенство, а й представників міської еліти. Це спонукало до створення нових навчальних закладів, які могли б адаптувати навчальні програми під потреби змінюваного суспільства.

Однак, незважаючи на позитивні зміни, система освіти залишалася неформальною, і доступ до знань все ще був обмежений. Соціальна структура суспільства, в якій освіта переважно стосувалася лише заможних верств, залишала багато дітей без можливості отримати знання. Це ставило під сумнів справедливість освітньої системи, яка в майбутньому вимагала реформ.

Таким чином, шкільне виховання в Київській Русі стало важливим етапом у розвитку української освіти. Воно заклало основи для подальших трансформацій в освітній системі, відображаючи потреби суспільства і його культурні традиції. Ці освітні практики, які виникли в X–XII століттях, стали основою для формування національної ідентичності та розвитку української культури в наступні століття.

5.7. Соціальне виховання у творах письменників княжих часів. Педагогічні ідеї Павла Русина і Юрія Дрогобича

Соціальне виховання в княжих часах, особливо в літературних творах, що залишилися від цього періоду, відображало цінності, які були важливими для формування особистості та громадянина. Твори українських письменників, таких як Павло Русин і Юрій Дрогобич, містять глибокі педагогічні ідеї, що сприяли соціальному вихованню.

Павло Русин, один із ранніх українських письменників, був представником духовної культури. У його творах особливо підкреслюється важливість моральних цінностей, таких як чесність, справедливість і доброта. Русин акцентує увагу на вихованні особистості, здатної до морального вибору, що, у свою чергу, формувало соціально свідомого громадянина.

У його "Книжці" відображено ідею, що освіта повинна бути заснована на вивченні не лише релігійних, а й світських наук. Це свідчить про прагнення до гармонійного розвитку особистості. Русин вважав, що знання сприяють не лише інтелектуальному розвитку, але й моральному вдосконаленню, що робить людину відповідальною перед суспільством.

Юрій Дрогобич, відомий як вчений і педагог, також вніс значний внесок у соціальне виховання. Його "Прогностична оцінка 1483 року" містить не лише астрономічні прогнози, але й соціально-педагогічні ідеї. Він підкреслював важливість освіти для всіх верств населення, наголошуючи на тому, що знання мають бути доступними не лише для знаті, а й для простолюду.

Дрогобич стверджував, що освіта — це шлях до підвищення свідомості народу, що є необхідним для розвитку держави. У своїх творах він вказував на необхідність виховання у молоді патріотизму, поваги до традицій і культури, а також здатності до критичного мислення. Він вважав, що освічений громадянин здатен приймати обґрунтовані рішення, що є основою стабільного суспільства.

Обидва письменники, Павло Русин і Юрій Дрогобич, через свої твори підкреслювали важливість освіти як основи соціального виховання. Вони

акцентували увагу на моральних і етичних аспектах виховання, на ролі знання у формуванні свідомості людини та її відповідальності перед суспільством. Це свідчить про їх розуміння освіти як потужного інструмента, здатного змінювати соціальні реалії і сприяти розвитку культури.

Таким чином, ідеї Русина і Дрогобича стали важливими складовими педагогічної думки, що закладали основи для майбутніх освітніх традицій в Україні, відображаючи прагнення до морального і соціального розвитку суспільства.

Продовжуючи тему соціального виховання у творах Павла Русина та Юрія Дрогобича, можна зазначити, що їхні погляди на освіту й виховання мали значний вплив на формування освітніх традицій в Україні. Обидва автори акцентували увагу на важливості моральних цінностей у процесі виховання. Вони розуміли, що тільки освіта, що базується на етиці та моралі, може сприяти розвитку свідомого та відповідального громадянина. У своїх творах Русин і Дрогобич закликали до етичного самовдосконалення, підкреслюючи, що знання — це не лише інформація, а й інструмент для служіння суспільству.

Павло Русин, акцентуючи на важливості чеснот, часто порівнював освічену людину з неосвіченою. Він наголошував на тому, що освічена особа не лише повинна володіти знаннями, але й діяти на благо інших, бути прикладом для наслідування. Його творчість стала виявом прагнення до соціальної відповідальності та колективного добра, що було важливим для формування громади.

Юрій Дрогобич, у свою чергу, обґрунтував свою позицію щодо соціального виховання, стверджуючи, що освічений народ — це запорука процвітання держави. Він вважав, що знання сприяють розвитку критичного мислення, що дозволяє людям аналізувати реалії свого життя і робити свідомий вибір на користь загального блага. Таким чином, його твори пропагували ідею, що освіта має бути інструментом соціальних змін.

Русин і Дрогобич у своїх педагогічних поглядах об’єднували традиційні елементи виховання з новими ідеями, запозиченими з європейської освіти. Вони підкреслювали важливість класичних знань, але водночас пропонували адаптувати

їх до потреб українського суспільства. Це свідчить про їхнє прагнення до інтеграції української культури в європейський контекст.

Творчість Русина і Дрогобича заклала підвалини для розвитку освітньої системи в Україні. Їхні ідеї про соціальну відповідальність, моральність і доступність освіти стали основою для подальших реформ і ініціатив у сфері виховання. Вони надихнули наступні покоління педагогів та мислителів, які продовжували розвивати ці ідеї, впроваджуючи їх у реальність.

Соціальне виховання, представлене в творах Павла Русина та Юрія Дрогобича, відображає не лише їхні особисті переконання, а й широкі суспільні прагнення до морального й інтелектуального зростання. Це формувало основи для розвитку освітніх традицій в Україні, які зберігають актуальність і в наш час.

Продовжуючи тему соціального виховання в творах Павла Русина і Юрія Дрогобича, важливо звернути увагу на те, як їхні ідеї відображали складні соціальні реалії того часу і як вони могли вплинути на майбутнє освіти в Україні.

У період княжої доби в Україні суспільство зазнавало значних змін. Християнство стало основою для нових моральних цінностей, а література і освіта почали формуватися під впливом релігійних традицій. Русин і Дрогобич, живучи в цей період, відчували потребу в освіті, яка б не лише відповідала традиціям, але й адаптувалася до нових викликів.

Павло Русин, зокрема, закликав до використання освіти як інструменту соціальних змін. Його ідеї про моральність та етичні норми стали важливими у формуванні громадянської свідомості. Він пропонував, щоб освіта була доступною для всіх верств населення, підкреслюючи, що знання здатні змінити життя людей на краще.

Юрій Дрогобич, підкреслюючи важливість патріотизму і культурної ідентичності, закликав молодь цінувати свою історію і традиції. У його працях можна знайти ідеї про необхідність збереження національної культури через освіту. Він вважав, що освічені громадяни здатні формувати сильну націю, яка може протистояти зовнішнім впливам.

Дрогобич також акцентував на важливості інтелектуального розвитку, який був необхідний для участі в політичному та соціальному житті. Це свідчить про його усвідомлення зв'язку між освітою і демократією. Він бачив у знаннях основу для формування свідомого та активного громадянина.

Ідеї Русина і Дрогобича про соціальне виховання стали основою для подальших реформ в освіті. Їхні погляди надихнули наступні покоління мислителів і педагогів, які прагнули вдосконалити освітню систему. Вони зрозуміли, що освітні зміни можуть призвести до соціального прогресу, тому активно працювали над впровадженням нових підходів у вихованні.

Наслідки їхньої роботи можна побачити і в сучасній освіті. Ідеї про доступність знань, моральну відповідальність та важливість національної ідентичності залишаються актуальними й сьогодні. Сучасні освітні програми часто ґрунтуються на принципах, закладених в працях цих авторів, відзначаючи важливість гуманістичного підходу до виховання.

Таким чином, соціальне виховання у творах Павла Русина і Юрія Дрогобича не лише відображає культурні й моральні цінності їхнього часу, але й закладає основи для формування освіти як важливого інструмента соціальних змін і розвитку національної ідентичності. Їхні ідеї, що були попередниками освітніх реформ, залишаються актуальними і сьогодні, підкреслюючи важливість знань у формуванні свідомого та відповідального суспільства.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні гуманістичні цінності були притаманні древнім слов'янам?
2. Як впливали традиції усної народної творчості на соціальне виховання слов'ян?
3. Яку роль відіграло християнство у формуванні благодійних практик за князя Володимира?
4. Які конкретні заходи соціальної підтримки були впроваджені під час правління князя Володимира?

5. Які зміни в соціальному захисті відбулися за правління Ярослава Мудрого?
6. Як Володимир Мономах підтримував соціальну стабільність у князівстві?
7. Яка роль церковно-монастирської системи у наданні соціальної допомоги?
8. Які види благодійності практикували монастирі в Київській Русі?
9. Які основні тенденції у соціальній допомозі спостерігалися в європейських країнах у цей період?
10. Як змінився статус осіб, які потребують допомоги, у результаті соціальних реформ?
11. Які навчальні предмети викладалися в школах Київської Русі?
12. Як вплинули традиції християнства на шкільне виховання в цей період?
13. Які ідеї соціального виховання пропагували Павло Русин та Юрій Дрогобич?
14. Як твори цих авторів відображають суспільні цінності княжої доби?
15. Які спільні риси у соціальному вихованні Київської Русі та сучасних соціальних практиках ви можете назвати?
16. Яким чином соціальна підтримка та виховання вплинули на формування української національної ідентичності?
17. Які історичні джерела можуть бути використані для вивчення соціальної підтримки на Русі?
18. Яка роль держави у забезпеченні соціальної підтримки на Русі у X-XII ст.?
19. Які виклики стояли перед соціальною підтримкою у той час?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1: Гуманістичні традиції

Напишіть есе (400–600 слів) на тему "Гуманістичні традиції древніх слов'ян". Включіть аналіз основних цінностей та їхнього впливу на соціальне виховання в суспільстві.

Завдання 2: Християнська благодійність

Досліджте початки християнської благодійності за правління князя Володимира. Підготуйте презентацію (10 слайдів), в якій представите ключові аспекти благодійних практик цього періоду.

Завдання 3: Соціальний захист

Напишіть короткий звіт (300–500 слів) про соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Включіть приклади політик і заходів, які вони запровадили для підтримки населення.

Завдання 4: Церковно-монастирська система

Підготуйте реферат (500–700 слів) на тему "Церковно-монастирська система благодійності в Київській Русі". Оцініть її роль у забезпеченні соціальної підтримки та виховання.

Завдання 5: Європейські тенденції

Проаналізуйте основні тенденції у сфері соціальної допомоги європейських країн у X-XII ст. Напишіть аналітичну статтю (600–800 слів), в якій порівняєте ці тенденції з практиками соціальної підтримки в Київській Русі.

Завдання 6: Шкільне виховання

Підготуйте таблицю, в якій порівняєте шкільне виховання в Київській Русі (X–XII ст.) з сучасними освітніми системами. Включіть категорії, такі як предмети, методи навчання, роль учителів і учнів.

Завдання 7: Соціальне виховання у літературі

Виберіть одну з праць Павла Русина або Юрія Дрогобича та напишіть аналіз (400–600 слів) їхніх педагогічних ідей. Визначте, як ці ідеї вплинули на соціальне виховання в княжий період і їхню актуальність у сучасності.

Тема 6. Особливості соціальної допомоги та підтримки населення у XIV-XVIII ст. на українських землях

6.1. Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних у XIV ст. - XV ст. Формування державної системи захисту

6.2. Особливості соціальної допомоги та опіки в період Українського Відродження

6.3. Традиції соціальної та соціального виховання підтримки братств (з XV до XVIII ст.)

6.4. Соціальний захист за часів козаччини. Виникнення приватної благодійності

6.5. Розвиток системи виховання та освіти у XIV ст. – XV ст. Особливості соціального виховання та опіки в період Українського Відродження

6.6. Соціальне виховання за часів козаччини

6.1. Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних у XIV ст. - XV ст. Формування державної системи захисту

У XIV-XV століттях в Україні розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних відбувався на фоні соціальних і політичних змін, що зумовили потребу в організованих формах соціальної підтримки. Монастирі стали центрами благодійності, де здійснювалися не лише релігійні, а й соціальні функції. Багато монастирів відкривали свої двері для бідних, безпритульних, хворих та тих, хто потребував допомоги.

Ці заклади часто забезпечували їжу, притулок і лікування, зберігаючи при цьому традиції християнської милосердності. Вони здійснювали благодійні акції, організовували кормління, роздачу одягу та інші форми підтримки. Монастирі стали не лише релігійними, але й соціальними інституціями, які активно брали участь у житті своїх громад.

З іншого боку, в цей період почали формуватися перші елементи державної системи соціального захисту. В умовах феодальної роздробленості та частих війн зростала потреба у стабільності та безпеці для населення. Державні інституції, зокрема, почали зосереджуватися на забезпеченні підтримки для найбільш

вразливих верств населення. Це включало розробку правил і норм, що регулювали взаємини між людьми та організаціями, які надавали допомогу.

Князі, усвідомлюючи важливість соціального захисту для підтримки порядку в суспільстві, активно спонсорували монастирі та благодійні установи. Вони виділяли земельні наділи та ресурси для забезпечення діяльності цих закладів, що підкреслювало важливість соціальної підтримки в їхній політиці.

У XIV-XV століттях також розпочинається розвиток системи соціального страхування, хоч і в дуже обмеженому вигляді. Наприклад, в окремих містах з'являються організації, які пропонували фінансову допомогу тим, хто потрапляв у складні ситуації. Це ставало відповіддю на зростаючі соціальні виклики, зокрема, епідемії та економічні кризи.

Таким чином, розвиток монастирської системи допомоги та формування державної системи соціального захисту у XIV-XV століттях відбувався в умовах, коли релігійні інституції активно взаємодіяли з новими державними структурами, створюючи основу для майбутніх соціальних реформ. Це було важливим етапом у розвитку соціальної підтримки, що закладало основи для більш системного підходу до соціального захисту населення.

Концептуальна схема допомоги та взаємодопомоги у XIV ст. істотно не змінюється. Для неї характерними стають три основні форми соціальної допомоги:

а) монастирська,

б) державна (захисту) і

в) перші світські прояви доброчинності (благодійності).

Справа в тому, що ці форми соціальної допомоги набувають нового, іншого, характеру. Варто зазначити, що починаючи з другої половини XIV ст., відбувається об’єднання земель навколо монастирів. Пов’язано це зі зміною характеру монастирського управління, котре переорієнтовує їх життєдіяльність у напрямку розв’язання нагальних господарських завдань. А це перетворює монастирі у самостійні феодальні вотчини (володіння земельними ділянками), що прийшли на

зміну ктиторським (монастирів, які збудовані за рахунок коштів певної особи), які свого часу створювалися князями та єпископами.

Ось такі монастирі розвивалися понад 200 років і заклали «пансіонну» систему підтримки для чоловіків і жінок: новий чернець, зробивши певний майновий внесок, отримував у монастирі довічне утримання – пансіон.

У цей час отримує правове визнання «Інститут удів», що дозволяло цій категорії жінок доживати віку в монастирях з гарантованим забезпеченням. Багато заможних жінок (княгині, боярині), або їхні чоловіки, спеціально будують монастирі для проведення решти життя у їх стінах. Постриги у черниці стали поширеним явищем серед жіноцтва. Отож і шлях до монастиря був відкритий для жінок усіх суспільних верств.

Оскільки однією із основних форм соціальної допомоги у XIV-XVI ст. є монастирська, тому важливо детальніше розглянути які ж форми допомоги практикували у тоді ще існуючих Ктиторські монастирі, але знаходяться вони зазвичай у містах. Їхній інтенсивний розвиток пов’язаний з тим, що на початку вони були більш відкритими помічними системами для всіх бажаючих. Вони масово скуповували землі і ставали великими землевласниками, скуповувалися цілі села і навіть міста. Тим самим монастирі як суб’єкти допомоги та підтримки набували функції сильних, могутніх, тобто функції, які раніше мали лише князі.

Слід зауважити, що селяни із задоволенням приєднувалися до монастирських маєтків, адже саме тут вони отримували значно ліпші умови життєдіяльності – звільнялися від податків, юрисдикції місцевої влади, заїжджих княжих чиновників, яким треба було давати вози, коней, корми, провідників. Крім цього, у старості їм забезпечували притулок у монастирі зі статусомченця, або людини, яка не була посвячена у ченці, але того, який проживав у межах монастиря і перебував під його захистом. Це насправді був своєрідний страховий поліс, хоча для його отримання треба було зробити певний внесок у загальну монастирську скарбницю.

Таким чином, масовий наплив робочої сили робив монастирі багатими і сильними. Але їх багатство збільшували і приватні внески у вигляді предметів

культу, майна, земельних угідь. Внески жертвувалися на різних умовах: поминання вкладників після смерті, годування від їхнього імені жебраків тощо. Поступово монастирі-вотчини вводили обов’язковий внесок (дар) при вступі до монастиря у вигляді натуральних продуктів, власності, грошових внесків. З плином часу розмір цих внесків щораз зростав.

Другою, не менш важливою, формою соціальної допомоги, починаючиз 14 ст. була державна система захисту. Як же вона формувалась? Виникають відомства, які беруть на себе функції соціального захисту, тобто прослідковується тенденція до утворення державних реципрокних (який повертається) інститутів.

Паралельно відбувалося зміцнення законодавства щодо державної опіки знедолених. Воно ставало мірилом вчинків, норм і вимог до опіки. Законодавство замінило собою княжі моральні імперативи на категорії державних зобов'язань

Законодавство, що формувалось, було тісно пов'язане з проблемами бідності, державного захисту нужденних. Наприклад, як охоронна грамота потерпілим від пожежі, з'являється указ про відстрочення виплати ними боргів на 5 років.

У зв'язку з тим, що проблеми жебрацтва монастирі-вотчини (які тепер переважали) не розв'язували, державній владі нічого не залишається як офіційно легалізувала інститут жебрацтва (таким чином воно перетворюється у певний спосіб життєдіяльності). Це пояснюється традиційним стереотипом християнської поведінки, де милостиня розглядається як складова християнської культури. І це в той час, коли у Західній Європі з'явилася низка законів, що забороняли це явище.

Що ж відбувалось у цей період у Західній Європі (14-16 ст –епоха Відродження)? Коли в питаннях суспільної допомоги все частіше проглядаються не тільки релігійні, а й світські мотиви. Ставлення до бідних, жебраків набуває негативного характеру, їхнє становище розглядається як породження власних лінощів і бездуховності. По всій Європі з’являються закони і укази про заборону жебрацтва і бродяжництва. Та навіть більше, в Англії 1531 р. запроваджено ліцензування убогих, жебрати дозволялося лише старим і калікам.

На Заході ж реформація церкви трансформує релігійну мораль. У протестантських і католицьких країнах Європи широко пропагується необхідність праці. Під захист закону потрапляють міські жебраки, а особи, що здійснили щодо них насильство, мають платити штраф.

Легалізація і захист професійного жебрацтва пов'язані були не тільки з відсутністю відповідної опіки, а й з тим, що в суспільстві під впливом християнського вчення склалися такі стереотипи поведінки, згідно з якими милостиня є один із способів у повсякденному житті прилучитися до таїнства церкви.

Тобто любити ближнього - це, насамперед, нагодувати голодного, напоїти спраглого, відвідати в'язня у темниці. Благодійність була не стільки допоміжним засобом суспільного благоустрою, скільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: вона більше була потрібна самому благодійнику, ніж потребуючому.

«До раю входять святою милостинею», - казали тоді. Жебрацтво вважалося не економічним тягарем для народу, не хворобою суспільного порядку, а одним з головних засобів морального виховання народу. Завдяки такому погляду на жебрацтво навколо церков і монастирів утворилися згодом цілі слобідки, де мешкали люди, головним джерелом існування яких стала милостиня. Люди інколи починали жебрати не тому, що несподівано потрапили в біду, а тому що це було вигідніше, ніж сумлінною працею заробляти свій хліб.

Жебраків було кілька категорій:

«блаженні» - ті, що роздали своє майно і добровільно несли хрест терпіння і покірливості «заради Христа»;

«юродиві» - віщуни, ясновидці, всупереч з нинішніми уявленнями зовсім не божевільні, частіше за все симулювали безумство;

«немічні» - сліпі, старі, справжні душевнохворі;

«гультяї» - ті, що бродяжили для свого задоволення або укривалися від влади.

Державний контроль і підтримка здійснюються в різних напрямках, у тому числі і шляхом регулювання цін на хліб у період масового голоду. В 1603 році виходить указ, що дозволяв ―відпускати на волю" під час голоду кріпаків на прокорм без оформлення відпуску.

Переосмислення відбувається й у підходах до допомоги вдовам і дітям. Скарбниця (казна) бере на себе опікування тими вдовами і дітьми, чиї чоловіки чи батьки загинули на державній службі. Це «пенсійне» право виражалося у формі роздавання «земель на прожиток».

Держава як суб'єкт допомоги у першу чергу здійснювала підтримку тих осіб, які стоять на захисті інтересів чинної влади. На початку влада надає милість, а не здійснює законне право суб'єкта на підтримку, коли він потерпає за інтереси влади. Тобто не можна ще говорити про якусь систему державного патронату над службовцями (милість надавалася не всім, а вибірково).

6.2. Особливості соціальної допомоги та опіки в період Українського Відродження

Соціальна допомога та опіка в період Українського Відродження (кінець XVIII – початок XX століття) мали свої особливості, які відображали соціальні, культурні та політичні зміни в українському суспільстві.

Гуманістичні ідеї та соціальна активність. Українське Відродження відзначалося відродженням національної свідомості, зростанням інтересу до української культури та мови. Це стимулювало розвиток гуманістичних ідей, які підкреслювали важливість соціальної відповідальності. Інтелігенція, що діяла в цей період, почала усвідомлювати свою роль у вирішенні соціальних проблем, таких як бідність, неосвіченість та соціальна нерівність.

Розвиток благодійних організацій. У цей час почали формуватися різноманітні благодійні організації та товариства, які займалися соціальною допомогою. Наприклад, виникли різні братства, які надавали підтримку нужденним, організовували навчання для дітей з бідних сімей і займалися охороною здоров'я.

Це свідчило про зростання свідомості суспільства щодо важливості соціальної підтримки.

Освіта та просвіта. Особливу увагу приділяли освітнім ініціативам. Ідеї просвіти стали центральними у багатьох програмах соціальної допомоги. Гуманітарні товариства, такі як "Просвіта", активно працювали над поширенням знань серед населення, намагаючись подолати неосвіченість. Це включало організацію курсів, лекцій і публікацію літератури українською мовою.

Важливою особливістю цього періоду була активізація ролі жінок у соціальній опіці. Багато жінок брали участь у благодійних організаціях, надаючи допомогу бідним та хворим. Це стало важливим кроком до формування жіночого руху, який пізніше вплинув на соціальні зміни в Україні.

Політичні обставини також мали значний вплив на соціальну допомогу. Під час боротьби за автономію та національну ідентичність соціальна опіка стала важливим інструментом для підтримки національного духу. Відзначався зв’язок між соціальною допомогою та політичними рухами, оскільки надання підтримки нужденним допомагало укріпити національну єдність.

В Україні, в умовах Відродження, відбулося також зміщення акценту на системний підхід до соціальних проблем. Виникала потреба не лише в разовій допомозі, але й у створенні механізмів, що забезпечували б тривалі рішення для покращення соціального становища населення. Це заклало основу для подальших соціальних реформ у ХХ столітті.

Соціальна допомога та опіка в період Українського Відродження стали важливими аспектами національного відродження, відображаючи зростаючу соціальну свідомість, гуманістичні ідеї та прагнення до покращення життя українського народу. Соціальна допомога в цей період нерозривно пов’язувалася з культурними ініціативами. Багато благодійних організацій активно підтримували українських митців, письменників і науковців, створюючи умови для розвитку української культури. Це стало важливим елементом національного відродження, оскільки культура і мова були ключовими компонентами національної ідентичності.

Особливу увагу приділяли підтримці соціально вразливих груп, таких як сироти, вдови, бідні селяни та інваліди. Організації намагалися забезпечити цим категоріям населення базові потреби: харчування, житло, медичну допомогу. Братства та товариства часто організовували спеціальні фонди для збору коштів на допомогу нужденним.

Поступово ідеї соціальної допомоги, що розвивалися в середовищі інтелігенції та благодійних організацій, почали впливати на державну політику. Виникала потреба у створенні системи соціального захисту, яка б забезпечувала підтримку на рівні держави. Це призводило до обговорення можливих реформ у царині соціального забезпечення, хоча реалізація таких реформ часто натрапляла на політичні та економічні труднощі.

Соціальна допомога і опіка, що сформувалися в період Українського Відродження, залишили важливу спадщину для подальших соціальних рухів і реформ у XX столітті. Ідеї соціальної відповідальності, просвіти та національної єдності стали основою для формування сучасних концепцій соціального захисту в Україні.

Попри позитивні зрушення, період Відродження також стикався з численними викликами. Економічні кризи, політичні репресії і соціальна нерівність ускладнювали процеси соціальної допомоги. Тому, незважаючи на активну діяльність благодійних організацій, багато людей залишалися без належної підтримки.

Важливою частиною соціальної підтримки в цей час стали також університети та навчальні заклади. Вони не лише навчали молодь, а й формували суспільну свідомість. Програми, які пропонували освітні можливості для бідних студентів, допомагали розширити доступ до знань, тим самим сприяючи соціальній мобільності.

З початком XX століття соціальні рухи в Україні почали набувати нових форм. Політичні зміни, зокрема революційні події, призвели до нових викликів і можливостей для соціального захисту. Ідеї, що виникли в період Відродження, стали

основою для подальших перетворень у сфері соціальної політики та благодійності, впливаючи на формування нових інститутів і механізмів соціальної допомоги.

Особливості соціальної допомоги та опіки в період Українського Відродження були визначені взаємодією культурних, соціальних і політичних факторів, які спільно сприяли розвитку національної свідомості та соціальної відповідальності. Цей період став важливим етапом у формуванні сучасних українських соціальних практик і цінностей.

Важке економічне, геополітичне становище, війни, постійна боротьба українського народу за свободу, мову – головні моменти періоду Українського Відродження. Але незважаючи на таке становище, в Україні у ці часи з'являються й нові елементи соціальної роботи.

Україна з XIV ст. перебуває в складі Литви і Польщі (після Люблінської унії 1569 р. – Речі Посполитої), тому вирішальний вплив на форми суспільно-економічного розвитку і на відносини допомоги мали взаємини українців з поляками, а через них із Західною Європою.

Втрата незалежності, послаблення центральної влади руйнували створені у княжий період форми соціальної допомоги. Але за таких умов в українців завжди вступали в дію потужні механізми самоорганізації населення.

Із початком Литовського періоду в українських землях поширилися чотири основні форми (системи) допомоги та підтримки нужденних:

- церковно-монастирська система;
- світська (приватна) благодійність;
- общинне опікування нужденними на селі;
- державно-муніципальна система допомоги та взаємодопомоги.

Основні напрямки діяльності держави і суспільства у сфері допомоги були ті ж самі, що і в Західній Європі. До першої групи відносять ті, що в тому чи іншому вигляді були поширені в інших світових спільнотах (общинно-вічова, цехова організації, міське самоврядування в межах Магдебурзького права тощо).

До другої – національно-самобутні форми (козацьке самоуправління в межах козацької автономії, братства).

До законодавчих актів Великого князівства Литовського, які мали вирішувати проблему бідності, належать статті «Уставу замків, держав і дворів» короля Сигізмунда Августа. У них передбачалися пільги селянам у голодні роки та пільги потерпілим при пожежах.

«Устави на волоки» (1557 р.) передбачали звільняти від покарання тих селян, які не сплатили податків через пожежу чи хворобу годувальника, а худобу не забирали за рахунок податків.

Загалом законодавство ВКЛ у справі соціальної допомоги нужденним знаходилось на рівні загальноєвропейського. Основні напрямки цієї допомоги були зафіксовані юридично у трьох Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р.

У статті 10 Розділу XI Статуту 1529 р. заборонявся продаж у рабство вільної людини в голодні роки, коли жебракування набувало найбільшого поширення.

До профілактичних заходів проти бідності населення слід віднести практику видачі охоронних грамот («залізних листів») великого князя Литовського на термін до 3 років шляхтичам, купцям та іншим збіднілим людям. Ідеї гуманізму, що мали розповсюдження в Європі, отримали поширення і у ВКЛ. Згідно зі Статутом 1588 р., (ст. 57, розділ IV) бідному, убогому чи вдові суд призначав безкоштовного адвоката (його послуги були на той час досить дорогі).

Система покарання до різних прошарків населення також була набагато м’якшою, ніж в інших країнах Європи. Так, заборонялось притягати до кримінальної відповідальності дітей та підлітків; було введено заборону смертної кари для вагітних жінок; встановлення юридичної відповідальності шляхтичів за вбивство простолюдина; дітовбивство тощо. У Великому князівстві Литовському, як і в Західній Європі, існував ряд законів, які забороняли професійне жебрацтво.

Литовські статути передбачали захист прав сиріт та малолітніх дітей. В «Уставі замків, держав і дворів» передбачалось навчання дітей селян ремеслам.

Велике князівство Литовське було однією з небагатьох держав, де жінки мали значні права. Законодавство ВКЛ забезпечувало допомогу особам з інвалідністю. Глухі, німі та сліпі були юридично правоздатні і були одним із основних об'єктів соціальної допомоги. Бідні божевільні утримувались у закритих закладах.

Для лікування хворих при православних церквах діяли лічниці, а також первинну лікарську допомогу надавали «бербери» (перукарі).

Законодавство ВКЛ, місцеві органи міського та сільського самоврядування велике значення приділяли питанням профілактики та боротьби з проявами соціальної патології, такими, як пияцтво, проституція та інфатицид (боротьба з незаконним виробництвом горілчаних виробів, заходи для боротьби з проституцією, смертна кара для жінок, які убили власну чи чужу дитину).

Основні напрямки розвитку приватної благодійності в литовсько-польську добу були обумовлені соціально-економічними, ідеологічними, військовими та соціокультурними вимогами суспільства. Правову основу системи державно-муніципальної опіки в українських землях було закладено Литовськими статутами 1566 р., 1588 р., 1629 р. та іншими нормативно-правовими актами. Ця система була побудована на засадах гуманізму і покликана допомагати всім нужденним.

6.3. Традиції соціальної та соціального виховання підтримки братств (з XV до XVIII ст.).

У період з XV до XVIII століття в Україні братства відігравали важливу роль у соціальному вихованні та підтримці населення. Ці організації, які виникли в умовах складної політичної ситуації та соціальних викликів, стали центрами не лише релігійного, але й культурного та соціального життя.

Так, багато українських міст у Литовський період отримали Магдебурзьке право, яке давало городянам значну самостійність і незалежність від державної влади. Міська рада порядкувала всіма справами міста, громада обирала бургомістра. Ремісники кожного фаху об'єднувалися в громаду, що звалася «цехом» або «братством». Кожне братство врядувало справами своєї громади і мало свою

скарбницю, з якої надавали допомогу своїм членам і брали гроші на спільні справи. У наступні століття міщани почали формувати на зразок цехових релігійні православні братства.

Братства – це українські релігійно-національні організації в XV–XVIII століттях. Вони були специфічним різновидом громад, які брали активну участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем своїх членів і тогочасного українського суспільства. Існує думка, що їх діяльність пов'язана з давніми звичаями «братчин», коли зібрані на громадських трапезах засоби йшли на добродійні цілі. Зародившись як релігійно-національні організації православного міщанства, братства виконували переважно просвітницькі й політичні функції (протидіяли полонізації, католізації українців).

Спочатку це були замкнені осередки заможних міщан, а згодом привернули на свій бік українські шляхту, духівництво і простий люд. Важливу роль вони почали відігравати з другої половини XVI ст. Братства приділяли значну увагу і питанням соціальної допомоги та підтримки населення. Кожне братство на власні кошти утримувало «шпиталі», де жили бідні, старезні, немічні братчики, закладали «шпиталі» (притулки) і для міської бідноти. У передмістях Львова місцеве братство відкрило чотири лікарні. Київське братство мало свою школу і «шпиталь для людей вбогих, уломних (скалічених), старих, як духовних і цивільних, так і лицарських».

- З братських кас надавали допомогу зубожілим міщанам, тим, хто не міг сплатити борги, позичали значні суми під заставу цінних речей, утримували бідних, учнів.

- Брали участь у похованні померлих, оплачували службу Божу за їх душі.

- Крім членських внесків, до фондів братських надходили кошти й у вигляді прибутків від господарськоторгової діяльності, добровільних пожертвувань, заповітів, дарунків і вкладів братчиків, а також пожертвування української знаті – нащадків князів, гетьманів.

- Поширювали свою діяльність і на школи, які відрізнялися від інших своєю демократичністю – тут мали можливість навчатися діти батьків різних майнових станів, у т.ч. сироти.

- На братські кошти утримувалися й опікувалися бідні діти.

Братчики закладали школи і бібліотеки, поширювали книги, утримували шпиталі, дбали про бідних, слабих і немічних. У створених братствами шпиталях запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости займалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі «старечі» шинки, доходи від яких направлялись на утримання шпиталів . Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт.

Братства мали чітку структуру, були досить дисциплінованими організаціями. Значна увага приділялась благодійній та філантропічній діяльності, що виливалась у різні форми допомоги бідним, убогим і сиротам, будівництво шпиталів, сиротинців тощо. Братчики турбувались про матеріальне забезпечення дітей, виховуючи бідніших, – за їх утриманням і опікою на кошти братські, бо школа організовувалась для дітей різного стану, убогих та багатих – за рівним внеском.

В Україні в XVI, й особливо у XVII, століттях було досягнуто певних успіхів. В описі Павла Алеппського, котрий з антіохійським патріархом Макарієм подорожував Україною до Москви в 1654 р., зазначено: «Починаючи з цього міста (Рашків на Дністрі) по всій землі козацькій, у кожному місті, в кожному селі для убогих, немічних і сиріт збудовано на краю чи всередині населеного місця будинки, в яких вони мають притулок». Ці примітивні братські притулки, де, зрозуміло, медичного догляду не було, у XVI ст. називали шпиталями.

Крім шпиталів, що утримувалися на громадські кошти, в Україні були ті, існування яких забезпечувалося завдяки заповітам заможних осіб, котрі відписували для цього села, млини й навіть шинки.

У XVII–XVIII ст. в Україні про кількість шпиталів. Так, у 1732 р. у Чернігівському полку налічувалось 118 шпиталів, Полтавському – 42, Переяславському – 52. Ці шпиталі займалися опікуванням. Так, Київське братство, яке було засновано в 1615 р., мало школу й шпиталь «для людей убогих, старих, скалічених та духовних, як свецьких, так і лицарських».

Отже, благодійна діяльність українських братств далеко виходила за межі меценатської та філантропічної спрямованості, а скоріше була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, бідність.

Соціальна допомога на селі здійснювалася громадою, на яких ліг основний тягар. Традиція колективно вирішувати широке коло питань господарського і суспільного життя набула розвитку у селянській громаді. У XVI–XVIII ст. громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською громадою, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти його життєдіяльності.

Важливу роль у формі самоуправління відігравали громадські ради, діяло звичаєве право, прості процесуальні норми, включаючи обрання і призначення посадових осіб. До їх функцій входив і розгляд соціальних питань. Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за убогих, жебраків, знедолених. Згідно зі статутом, вона була зобов’язана утримувати убогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, видачу готівки для придбання найнеобхіднішого.

На найнижчому соціальному щаблі люди опинялися з різних причин. Найпоширенішою причиною були втрата землі, худоби через надмірне оподаткування або лихварські махінації, стихійні лиха (неврожай, повені, пожежі), особисті вади (пияцтво, марнотратство, лінощі), трагічні випадки (каліцтво, втрата годувальника тощо).

Щоб не потрапити у залежність до лихварів, члени громад створювали позикові каси, де зберігався «на чорний день» недоторканний запас збіжжя. Керівники громади мали за мету – організувати притулок убогим (у спеціальному будинку або вільних хатах).

Старцям, а також збіднілим сім'ям односельців допомагали харчами напередодні свят, особливо Великодня і Різдва. Заборонялося їм ходити на жебри в інші села, оскільки це впливало на репутацію громади. Водночас стимулювалося благодійництво.

Наші предки вірили, що за обдарювання бідних, скривджених віддасться на небесах, а в земному житті буде краще вестися в господарстві. Подекуди існував звичай, за яким заможні люди дарували бідним, особливо вдовам, ягня або теля, цінні речі, продукти. Найчастіше це робилося в межах сусідських і родинних зв'язків. Обов'язковою була громадська допомога тим, в кого згоріло майно «погорільцям». З її коштів громада або з власних запасів заможні селяни допомагали потерпілим одягом, харчами, насінням, будівельними матеріалами, оперативно влаштовували толоку для зведення житла. Допомогу громада надавала сиротам і вдовам, до яких проявляла особливу турботу. Таке ставлення випливало з християнської моралі: скривджених долею ніхто не смів ні в чому неволити чи принижувати.

Тому до XX ст. кожне велике село мало сирітську раду і сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю своїх підопічних. У виборі опікуна для сиріт вирішальна роль належала родині, але не менш важливою була й громадська думка. Бралися до уваги не тільки ступінь родинного зв'язку між сиротою та опікуном, а й риси характеру останнього, його вік (не менше, ніж 25 років), якості. Основним критерієм при цьому було його вміння вести господарство, бо від збереження і примноження спадку сиріт залежала їхня подальша доля.

Якщо сироти не мали родичів, а серед чужих не знаходилося опікуна, то залишене майно громада оцінювала і продавала. За відсотки від виручені суми призначали опікуна, який доглядав дітей до повноліття. Кожна громада була зобов'язана мати свій фонд убогих і сиріт (хоч це траплялося не часто). При потребі громада шукала кошти з внутрішніх резервів (продаж власного майна, лісу, штрафи тощо), залучала для допомоги церкву.

У XVIII ст. церква набуває характеру демократичної установи. Матеріально церква живе переважно за рахунок коштів парафіян, які беруть участь у вирішенні питань, пов’язаних з використанням пожертвувань, призначенням священиків, служителів, їх оплатою. Тому українська церква поступово перетворилася на духовний центр, що поєднував у собі храм, школу і шпиталь. У храмові дні (празники) біля церков влаштовувалися громадські обіди, обдаровування старців, калік, сиріт. Заохочувалася милостиня і в інші дні. Велику благодійну діяльність провадили також монастирі. Крім релігійної і просвітницької діяльності, вони розвивали різного роду ремесла, садівництво, городництво, надавали притулок і допомогу старцям, осиротілим, потерпілим від лиха.

Братства часто засновувалися на основі місцевих традицій і об’єднували людей, що мали спільні інтереси та цінності. Вони надавали своїм членам можливість отримувати освіту, проходити духовне виховання та розвивати моральні цінності. Братства активно впроваджували ідеї гуманізму, що посилювало їхній вплив на соціальне виховання. Ці організації організовували лекції, дискусії, а також культурні заходи, сприяючи формуванню свідомості національної ідентичності.

Соціальна підтримка, яку надавали братства, була різноманітною. Вони організовували благодійні акції для допомоги бідним, хворим і безпритульним, забезпечуючи їм їжу, одяг та медичну допомогу. У братських домах часто відкривалися притулки для нужденних, що підкреслювало важливість соціальної відповідальності в їхній діяльності.

Братства також виконували роль посередників між населенням і місцевою владою. Вони могли представляти інтереси громади, виступаючи за поліпшення умов життя та соціального захисту. Це підвищувало їхній авторитет і сприяло формуванню громадської свідомості.

Важливим аспектом діяльності братств було залучення молоді до активного соціального життя. Братства організовували школи, де навчали дітей, забезпечуючи доступ до освіти, що стало важливим елементом соціального виховання. Такі освітні

ініціативи сприяли формуванню нових поколінь свідомих громадян, готових до активної участі в житті суспільства.

Крім того, братства забезпечували підтримку в періоди соціальних та економічних криз. В умовах війни або природних катастроф вони могли швидко організувати допомогу для постраждалих, продемонструвавши солідарність і готовність прийти на допомогу.

Таким чином, традиції соціальної допомоги та виховання, закладені братствами, відіграли важливу роль у формуванні українського суспільства в XV-XVIII століттях. Їхня діяльність допомогла зберегти культурну спадщину, підтримати нужденних та сприяти соціальному розвитку, що вплинуло на формування національної свідомості.

6.4. Соціальний захист за часів козаччини. Виникнення приватної благодійності

Соціальний захист за часів козаччини, зокрема в XVI-XVIII століттях, набув особливого значення на фоні військових конфліктів, економічних труднощів і соціальної нестабільності. Козацьке суспільство, яке формувалося в умовах боротьби за автономію та національну ідентичність, стало основою для розвитку системи соціального захисту, що включала не лише державні, а й приватні ініціативи.

Козацтво було організоване на принципах рівності та братерства, що формувало певні соціальні норми та цінності. Козаки підтримували один одного у складних ситуаціях, що створювало атмосферу солідарності. Якщо хтось із козаків зазнавав втрат, інші брали на себе його обов'язки або допомагали родині, забезпечуючи матеріальну підтримку.

Крім того, козацькі громади організовували спільні збори для обговорення соціальних проблем та пошуку рішень. Це дозволяло вирішувати питання бідності, безробіття та інших соціальних викликів. Козацька рада могла ухвалювати рішення

про виділення коштів для допомоги нужденним, що свідчило про активну участь громади в соціальному захисті.

Паралельно з колективними ініціативами почали виникати і приватні форми благодійності. Знатні козаки, як і представники інших соціальних верств, почали засновувати фонди та організації, що займалися допомогою бідним і хворим. Ці ініціативи часто мали характер особистої відповідальності, оскільки заможні козаки та купці прагнули продемонструвати свою доброчесність і соціальну відповідальність. Приватна благодійність проявлялася у формах, як-от надання фінансової підтримки для навчання дітей із бідних родин, допомога в лікуванні, а також забезпечення їжею і житлом. Це сприяло підвищенню загального рівня життя в громадах і покращенню соціальної стабільності.

Церковні організації також активно займалися соціальним захистом. Церкви та монастирі надавали притулок, годували бездомних і організовували благодійні акції. Це стало важливим елементом соціальної підтримки, оскільки церква користувалася великим авторитетом у суспільстві. Крім того, церковні установи часто співпрацювали з приватними благодійними ініціативами, об'єднуючи зусилля для вирішення соціальних проблем. Вони організовували спільні акції, які забезпечували підтримку найбільш вразливим верствам населення.

Соціальний захист за часів козаччини та виникнення приватної благодійності стали важливими аспектами життя українського суспільства в XVI-XVIII століттях. Ці процеси формували культуру підтримки та солідарності, що заклала основи для подальшого розвитку соціальної відповідальності в Україні. Соціальні ініціативи, що виникли в цей час, вплинули на формування системи соціального захисту, що відображала цінності козацького суспільства і допомагала зберегти національну ідентичність.

Протест українського народу проти національного, релігійного та соціального гніту вилився в особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне та педагогічне явище – козацький рух. Запорізька Січ започаткувала самобутні зразки благодійних установ та прояви соціальної опіки.

У козацькому братстві всі були рівні. Навіть ватажок, наділений владою, носив одежу, однакову з іншими. Це добровільне товариство стало засновником Запорізької Січі, де переховувався козацький військовий припас, була лицарська школа козацької молоді.

Про незлобливість і любов до людей, уміння співчувати та відкритість душі говорять писемні свідчення західних мандрівників, істориків того часу, які побували в Україні, та інші історичні документи, які одноголосно характеризують гостинність, чуйність козаків, хвалять їх устрій, гуманне ставлення до полонених ворогів. На підтвердження цього факту, цитати відомих істориків.

Після заснування Запорізької Січі та частих військових походів, сутичок, остання стала місцем скупчення кількох тисяч людей, особливо для багатьох поранених, частина з яких назавжди залишалася особами з інвалідністю, Січ змушена була збудувати власний шпиталь при Трахтемирівському монастирі над Дніпром. Завдяки великим коштам, які надавала Січ, цей монастир став одним з найвідоміших в Україні. Його з козацьким шпиталем не раз грабували й руйнували, але Січ його швидко відбудовувала.

На думку Д. Яворницького, "…запорізька община доходила до повного ідеалу рівності, не відомої ні в давньому світі, ні в середніх, ні в нових віках; пануюче тут начало рівності проходило скрізь: під час загальних зборів, при виборах військових старшин, при управлінні січовому, при управлінні паланковому, в усіх запорізьких школах, при загальній трапезі, при поділі майна і в приватному житті по куренях".

Запорізька Січ започаткувала самобутні філантропічні заклади та соціальну опіку над нужденними. По всій Україні створювалися благодійні установи для старих воїнів, що були водночас і лікарнями, і притулками, і громадськими осередками для тих, хто не міг працювати. Запорізькі козаки завжди гостинно ставилися до заїжджих і захожих людей, любили мандрівників. Таким був звичай у запорожців, якого вони дуже суворо дотримувалися.

Будь-який бажаючий міг жити в курені, їсти, пити, не висловлюючи вдячності за гостинність. Там ніхто не смів докоряти старій людині, що вона даремно їсть

хліб. Одинокі козаки жили у бурдюках, які завжди і для всіх були відкритими. Коли господар помешкання йшов куди-небудь у степ, він залишав на столі продукти харчування. У бурдюк міг зайти будь-який мандрівник. Господар зустрічав гостя як рідного батька, оскільки поряд не було ні родичів, ні друзів

Широким попитом користувалася серед запорізьких козаків народна медицина. Чимало їх зналося на траволікуванні. Під час походів, боїв зпоміж козаків визначались особи, яким доручалося лікувати хворих і поранених за винагороду з військового скарбу.

За свідченнями французького інженера і дослідника Боплана, котрий бував на Січі, козаки застосовували дуже своєрідні та ефективні засоби медичної самодопомоги і взаємодопомоги.

Накопичення певних матеріальних статків у руках козацької верхівки спонукало її до благодійництва. Не тільки гетьмани, а й полковники, козацька старшина будували церкви, монастирі, шкільні споруди. У 1620 р. Петро Конашевич-Сагайдачний разом з усім Військом Запорізьким записався до Київського Богоявленського братства, матеріально допомагав Київській братській школі. Цей аспект діяльності гетьмана сприяв національному відродженню українського суспільства, оскільки Київська братська школа (з 1632 р. – колегіум) була осередком виховання національно свідомої української молоді, розвитку культури, оберегом національних українських традицій. У діяльності Запорізької Січі виразно простежувалися два провідні напрями суспільної опіки, що мали місце в Україні в епоху Відродження: особиста благодійність і громадська (державна) при збереженні та заохоченні філантропічної функції церкви.

Військова ради Запорізької Січі видала постановою, за якою вирішено було створити шпиталь при Межигірському монастирі поблизу Києва. У 1680 р. кошовий Іван Сірко передав у підлеглість цьому монастиреві Самаро-Миколаївський Січовий монастир. При останньому також був військовий шпиталь.

Всі ці монастирі охоче перебирали на себе піклування про запорізьких козаків, оскільки мали від цього матеріальний прибуток у вигляді коштовного оздоблення

церков і великих внесків. Зокрема, під час визвольної війни Січ розподіляла своїх поранених та інвалідів в інші шпиталі при монастирях і церквах, виділяла на лікування і догляд певні кошти із загальновійськового скарбу. Лікували та доглядали хворих у шпиталях ченці.

Можна зробити висновок, що деякі прояви соціальної роботи за часів козацтва були обов’язкові для козаків. Повага до людей похилого віку, турбота про дітейсиріт та інших уразливих верств населення набувала великих розмірів, поширюючись та вдосконалюючись. Діяльність соціальної сфери була одним із пріоритетних напрямів життєдіяльності козацького суспільства.

У вказаний період починають здійснюватися світські підходи до підтримки та допомоги нужденним, що згодом отримало назву приватна благодійність. Вона виражалася у допомозі голодуючим, а також у заснуванні лікарень для бідних, їх лікуванні. Такого роду діяльністю займалися і колишні державні діячі, і духовні особи (колишній патріарх Никон).

Якщо для державних службовців медична допомога була нагородою за вірність, мужність тощо, то в новій традиції, що зароджувалася, вона виступає як доброчинна акція, як ідея християнського служіння ближньому. Наприклад, поміщиця Уляна Осор'їна у голодні роки розділила долю своїх селян, а також доглядала за хворими та немічними. Таку благодійність професор С. Зеньковський називає "християнською соціальною роботою".

Імовірно, основний профіль такої благодійності даного періоду пов'язаний з підтримкою жебраків і лікуванням. Проте не менш важливим напрямком її був і викуп полонених І тут можна говорити не про поодинокі акції окремих доброчинців, а про масове явище.

Українські князі Острозькі, Вишневецькі, гетьмани Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа знали нужди своїх співвітчизників, у критичних ситуаціях намагалися допомогти найбільш знедоленим. Зокрема, Петро Сагайдачний дарував гроші монастирям і храмам, визволяв з неволі полонених, турбувався про освіту і

влаштування народних шкіл. Для скалічених на війні козаків влаштовував шпиталі й робив грошові внески на їхнє утримання.

Щедрі пожертви на церкви, школи, шпиталі і друкарні робив також Іван Мазепа. Гетьман Іван Степанович Мазепа – найвидатніший в українській історії приклад патріота-мецената. Мазепа зробив церковну та благодійну діяльність однією з важливих складових свого гетьманства. Дослідники з'ясували, що з ініціативи та власними коштами гетьмана побудовано 28 соборів та церков.

Благодійність українських князів Острозьких і Вишневецьких, а також гетьманів Сагайдачного, Хмельницького та Мазепи, стала важливою складовою соціального життя в Україні в XV-XVIII століттях. Ці діячі не лише були військовими лідерами та політичними діячами, але й активними меценатами, які вносили значний вклад у розвиток культури, освіти та соціального забезпечення.

Князі Острозькі, зокрема, відігравали ключову роль у просвітницькій діяльності. Вони заснували Острозьку академію, перший вищий навчальний заклад на українських землях, де навчалися діти з різних соціальних верств. Це стало основою для розвитку української інтелігенції і сприяло підвищенню загального рівня освіти. Острозькі також підтримували церкви та монастирі, які виконували важливу роль у благодійності, надаючи допомогу бідним та хворим.

Князі Вишневецькі, у свою чергу, активно сприяли розвитку культури і соціальної підтримки. Вони фінансували будівництво церков і монастирів, організовували благодійні акції для допомоги нужденним. Ці діячі намагалися створити стабільні умови для життя населення, розуміючи, що добробут громади безпосередньо впливає на їхній авторитет і владу.

Гетьман Богдан Хмельницький, відзначений не лише військовими успіхами, але й політичним генієм, також виявляв увагу до соціальних потреб. Він надавав допомогу козакам та їхнім родинам, дбаючи про соціальний захист найбільш вразливих верств населення. Хмельницький розумів, що зміцнення козацької спільноти залежить від підтримки тих, хто пережив труднощі внаслідок воєнних дій.

Гетьман Петро Сагайдачний також відзначався своєю благодійною діяльністю. Він підтримував православні церкви, організовував допомогу для бідних і хворих, намагаючись забезпечити добробут козаків і населення. Його активність у соціальних питаннях сприяла зміцненню козацької держави та національної ідентичності.

Гетьман Іван Мазепа, незважаючи на політичні та військові виклики свого часу, також зробив багато для соціального захисту. Він сприяв відкриттю шкіл і навчальних закладів, підтримуючи розвиток освіти. Мазепа фінансував будівництво церков і монастирів, які стали центрами благодійності, допомагаючи нужденним.

Таким чином, благодійність українських князів і гетьманів відзначалася активним прагненням покращити соціальну ситуацію в Україні. Їхня діяльність не лише сприяла розвитку освіти, культури та духовності, але й укріплювала соціальні зв’язки, підтримуючи солідарність і єдність у суспільстві. Ця спадщина благодійності стала важливим елементом національної свідомості та культурної ідентичності українського народу.

Продовжуючи тему благодійності українських князів та гетьманів, слід зазначити, що їхні зусилля в соціальному забезпеченні мали глибокий вплив на формування культурних та соціальних традицій в Україні.

Багато з цих діячів також активно підтримували розвиток українського мистецтва та літератури. Князі Острозькі та Вишневецькі спонсорували митців, письменників і науковців, що сприяло культурному відродженню. Наприклад, під їхнім покровительством розцвіли наукові дослідження, переклади та видання книг, що дозволило зберегти і розвинути українську культурну спадщину.

Церкви та монастирі, під опікою князів і гетьманів, стали осередками благодійності. Вони не лише надавали духовну підтримку, а й виконували соціальну роль, забезпечуючи притулок і їжу для нужденних. Це стало важливим елементом в суспільному житті, адже церкви часто були єдиними місцями, де можна було отримати допомогу.

Козацьке населення, завдяки благодійній діяльності своїх лідерів, відчувало підтримку та солідарність. Гетьмани, зокрема, вживали заходів для поліпшення умов життя козаків, що включало не лише матеріальну підтримку, але й створення можливостей для розвитку. Вони організовували навчання та професійні курси, що допомагало козачим родинам отримувати нові навички та покращувати своє становище.

Однак, благодійна діяльність не завжди була безперешкодною. Політичні та соціальні виклики, з якими стикалися князі і гетьмани, часто ускладнювали їхні зусилля. Війни, грабежі і соціальні конфлікти зменшували ресурси для благодійності, що потребувало від них пошуку нових шляхів підтримки своїх громад. Тому часто благодійні ініціативи реалізовувалися в умовах обмежених можливостей.

Спадщина благодійності князів Острозьких, Вишневецьких і гетьманів Сагайдачного, Хмельницького та Мазепи мала тривалий вплив на українське суспільство. Їхні зусилля стали основою для формування соціальних традицій, де солідарність і підтримка один одного вважалися важливими цінностями. Ця спадщина продовжувала жити через століття, формуючи нові хвилі благодійності та соціальної відповідальності в наступних поколіннях.

В результаті, благодійна діяльність цих українських лідерів не лише підтримувала своїх сучасників, але й заклала основи для соціальних і культурних ініціатив, які продовжують впливати на українське суспільство і сьогодні. Їхня діяльність відображала глибокий зв’язок між соціальною відповідальністю та національною ідентичністю, який залишається актуальним у сучасному світі.

Благодійність українських князів і гетьманів особливо яскраво проявлялася у сфері освіти та науки. Вони розуміли, що освічене населення є запорукою розвитку суспільства та зміцнення державності. Завдяки їхній підтримці створювалися нові навчальні заклади, школи та університети, які надавали можливості для здобуття знань як для шляхти, так і для простих людей.

Наприклад, під опікою князів Острозьких відбулася активна діяльність Острозької академії, яка стала важливим центром гуманітарних наук та освіти в Україні. Завдяки таким ініціативам молодь отримувала можливість вчитися, розвивати свої таланти та отримувати знання, які були необхідні для їхньої участі в соціальному і політичному житті.

У контексті соціальної допомоги важливу роль також відігравали ініціативи, пов'язані з охороною здоров'я. Князі та гетьмани фінансували лікарні, шпиталі та інші медичні заклади, намагаючись забезпечити населення необхідною медичною допомогою. Ці заклади часто ставали притулками для хворих і поранених, особливо в періоди воєн і соціальних конфліктів. Вони також підтримували лікарів та медичних працівників, забезпечуючи їм необхідні ресурси для виконання своїх обов'язків. Такі зусилля допомагали покращувати загальний стан здоров’я населення, знижуючи рівень смертності та покращуючи якість життя.

У деяких випадках благодійність українських князів і гетьманів поширювалася на міжнародний рівень. Вони встановлювали зв’язки з іншими країнами, намагаючись залучити допомогу або обмінюватися досвідом у сфері соціального забезпечення. Це сприяло розвитку української культури і посилювало позиції українського народу на міжнародній арені.

Попри активну благодійну діяльність, князі та гетьмани стикалися з численними викликами. Війни, політичні інтриги та економічні труднощі часто обмежували їхні можливості в реалізації благодійних ініціатив. Керівники мусили балансувати між військовими потребами та соціальними зобов’язаннями, що іноді призводило до конфліктів і розчарувань.

Острозька академія, одна з перших вищих навчальних закладів в Україні та найзначніша серед православних шкіл XVI-XVII століть, здійснила значну просвітницьку і соціальну діяльність. Заснована князем Костянтином Острозьким на його кошти в 1576 році, вона відігравала важливу роль у протистоянні колонізаторському впливу католицько-єзуїтських навчальних закладів на українську

та білоруську молодь. У навчальному процесі особливу увагу приділяли вихованню патріотизму, любові до рідної культури, мови та традицій.

Гальшка Іллівна Острозька, племінниця Костянтина, у своєму заповіті залишила значну суму для матеріальної підтримки академії, шпиталю та монастиря святого Спаса, розташованого поблизу Луцька. Схожим чином діяла Єлизавета (Галина, Галшка) Василівна Гулевич, одна з засновниць Київського монастиря та школи при ньому. Вона передала свої спадкові землі на Подолі для братської школи, готелю, притулку для сиріт і монастиря.

З початку XVII століття релігійне, національне та культурне життя почало переміщатися зі Львова до Києва. У 1615 році в Києві було засноване братство, до якого вступив гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний разом з усім запорізьким військом. Таким чином, братська школа отримала численних покровителів серед представників шляхти, а козацтво стало офіційним захисником культурно-національного руху в Києві. Сагайдачний, похований у братській церкві на Подолі, за п’ять днів до смерті заповів кілька тисяч золотих на Київське братство та півтори тисячі – на Львівське, призначивши їх на науково-просвітницькі потреби.

Серед меценатів варто згадати Петра Могилу – молдавського боярина та київського митрополита, який зробив значний внесок у розвиток культури і релігії. Він організував реставрацію численних київських святинь, зокрема собору святого Софії, Михайлівського храму та церков Трьохсвятительської і Спаса на Берестові, а також побудував нову церкву на місці руїн Десятинної церкви. У 1631 році він відкрив Лаврську школу, яка в 1632 році була реформована в колегію за зразком західноєвропейських вищих навчальних закладів. Могила заповів колегії своє майно, кошти, бібліотеку, нерухомість, а також інші цінності, просячи зберігати колегію як найціннішу спадщину свого життя.

Цей навчальний заклад пізніше знаходився під опікою гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Івана Скоропадського та інших.

Спадщина благодійності князів Острозьких, Вишневецьких та гетьманів Хмельницького, Сагайдачного та Мазепи залишається актуальною й сьогодні. Вона

нагадує про важливість соціальної відповідальності, солідарності та підтримки один одного в умовах труднощів. Ідеї, закладені цими діячами, продовжують надихати нові покоління на активну участь у суспільному житті та благодійності.

Українське козацтво являло собою унікальний соціальний феномен, що активно захищав права та свободи українського народу. З часом, набираючи впливу, воно перетворилося на важливий фактор історичного розвитку суспільства. Українські козаки швидко консолідувалися та створили власну форму державності, яка мала чітку ієрархію, що поєднувала в собі елементи жорсткого контролю з певними демократичними принципами, відома як Запорозька Січ.

В Запорізькій Січі зародилися оригінальні зразки благодійних установ і прояви соціальної опіки. В селищах запорожців церква була центральним елементом життя, з шпиталем з одного боку та школою з іншого. Запорізькі козаки часто приймали на виховання хлопчиків-сиріт та напівсиріт, що відображало стиль і характер козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами та літніми людьми формувало в дітей почуття доброти, милосердя та співчуття, а для старших людей це було джерелом підтримки.

По всій Україні, зокрема на берегах річки Самари, в Трахтемирові, в Лебединському монастирі поблизу Чигирина та при Левківському храмі біля Овруча, діяли благодійні установи для поранених та старих воїнів Запорізької республіки. За даними джерел, у Ніжинському полку налічувалося 138 шпиталів, у Чернігівському – 118, у Лубенському – 107, у Переяславському – 52, у Полтавському – 42 і так далі. Ці заклади виконували функції лікарень, притулків і громадських центрів для тих, хто не міг боротися або працювати, та отримував підтримку від українського суспільства того часу.

Таким чином, їхня діяльність у сфері благодійності стала важливим елементом не лише соціального захисту, але й формування національної свідомості, культурної спадщини та загального добробуту українського народу. Спадок цих благодійних ініціатив і сьогодні служить прикладом для наслідування, підкреслюючи важливість соціальної активності та взаємодопомоги в суспільстві.

6.5. Розвиток системи виховання та освіти у XIV ст. – XV ст. Особливості соціального виховання та опіки в період Українського Відродження

У XIV-XV століттях система виховання та освіти зазнала значних змін, що були зумовлені соціально-економічними, культурними та політичними факторами. Цей період ознаменувався розвитком міст і зростанням торгівлі, що, в свою чергу, вплинуло на попит на освіту.

Основною формою навчання залишалися монастирські школи, де освіта здебільшого була пов'язана з релігійними навчаннями. Однак поступово почали з’являтися світські навчальні заклади. У великих містах виникали університети, які ставали центрами наукової думки. Університети, такі як Падуанський і Болонський, почали пропонувати навчання з різних дисциплін, включаючи право, медицину та філософію.

Значна увага приділялася вивченню класичних текстів, що знову стало популярним завдяки гуманістичному руху. Гуманісти акцентували на важливості ораторського мистецтва, риторики та граматики, що сприяло розвитку нових навчальних програм. Це також призвело до появи нових жанрів літератури та мистецтва, які відображали зміни у світогляді суспільства.

Виховання дітей та молоді почало зосереджуватися не лише на релігійних аспектах, а й на моральних, етичних цінностях та фізичному розвитку. З’являлися нові методи навчання, які включали практичні заняття і використання різних матеріалів. Крім того, в цей час активізувався обмін знаннями між різними культурами, що сприяло розширенню освітніх традицій [26 с. 67-68].

У XIV-XV століття стали періодом трансформації системи освіти та виховання, що відображало загальні зміни в суспільстві і культурі того часу. Цей розвиток заклав основи для подальших освітніх реформ у наступних століттях.

Продовження розвитку освіти у XIV-XV століттях виявилося також у зростанні популярності друкованих книг. Винахід друкарського верстата у середині XV століття змінив спосіб поширення знань, зробивши книги більш доступними. Це дозволило не лише знизити вартість освіти, а й стимулювало цікавість до навчання

серед широких верств населення. Значну роль у цьому процесі відіграли нові педагогічні підходи. Освітні методики почали зміщуватися від суто заучування до активного спілкування та критичного мислення. Вчителі заохочували учнів до дискусій і самостійних досліджень, що стало важливим елементом освітнього процесу.

Також слід зазначити, що у цей період починає з'являтися ідея про важливість освіти для жінок, хоча вона ще не була широко поширена. В деяких європейських країнах, зокрема в Італії, почали з'являтися школи для дівчат, що свідчить про поступове усвідомлення необхідності освіти для всіх членів суспільства. Крім того, значна увага приділялася професійній освіті. Зростаючі міста потребували фахівців у різних галузях: торгівлі, ремеслах, медичній практиці. Це призвело до створення цехів та гільдій, які навчали своїх членів специфічним навичкам, сприяючи розвитку професійних стандартів [34, с. 124].

Важливою особливістю освіти цього періоду було також прагнення до систематизації знань. Виникали перші енциклопедичні роботи, які об'єднували знання з різних галузей, що сприяло їхній організації та доступності.

Розвиток системи виховання та освіти у XIV-XV століттях відбувався на фоні змін у суспільстві, економіці та культурі, закладаючи основи для подальшої еволюції освітніх традицій. Цей період став передвісником нових ідей, які знайшли своє відображення в епоху Відродження, що далі розвивало освітні концепції, зробивши їх більш демократичними і універсальними.

Варто зазначити, що одним із важливих аспектів цього періоду було формування національних мов. Уряди і культурні діячі почали усвідомлювати значення національної ідентичності, що відобразилося у літературі та освіті. Мова навчання почала змінюватися з латини на національні мови, що зробило освіту більш доступною для широких верств населення.

Цей процес супроводжувався зростанням інтересу до філософії, науки і мистецтва, що також сприяло розвитку освітніх програм. Наприклад, в університетах почали викладати нові предмети, такі як математика та астрономія,

які раніше вважалися другорядними. Гуманісти закликали до вивчення природи, фізики та інших природничих наук, що стало основою для наукового підходу в освіті.

На соціальному рівні зростання міського населення сприяло розвитку нових освітніх установ, таких як братства та школи при церквах, які пропонували різні форми навчання. Паралельно з цим, виникли й нові освітні ініціативи, спрямовані на надання освіти дітям бідніших верств населення, що дозволило збільшити рівень грамотності в суспільстві. Однак цей період не був позбавлений і труднощів. Освіта залишалася нерівномірною; в багатьох регіонах доступ до навчання був обмежений через бідність, політичну нестабільність або відсутність інфраструктури. Це призвело до значної соціальної нерівності в освіті.

Важливо також зазначити, що розвиток освіти був нерозривно пов'язаний із реформами в релігійній сфері. Відродження інтересу до особистої віри та безпосереднього зв’язку з Богом, що стало наслідком гуманістичного руху, вплинуло на навчальні програми, які почали акцентувати на етичних аспектах.

Отже, XIV-XV століття стали ключовими у формуванні нових освітніх концепцій, що згодом призвели до значних змін у суспільстві, створивши підґрунтя для Ренесансу та Просвітництва. Цей період заклав основи для сучасної освіти, яка продовжує еволюціонувати, пристосовуючись до потреб суспільства і викликів часу.

В період Українського Відродження, яке охоплює кінець XIX — початок XX століття, соціальне виховання та опіка набули особливого значення в контексті національної ідентичності та культурного відродження. Цей час характеризувався активізацією громадської діяльності, розвитком освіти, літератури та мистецтва, що сприяло формуванню нових соціальних норм і цінностей.

Однією з ключових особливостей соціального виховання в цей період була активна роль українських культурних і просвітницьких організацій, таких як "Просвіта", "Союз українських земель" та інші. Вони займалися організацією навчання, просвітницьких заходів, лекцій та семінарів, що мали на меті підвищення

рівня освіти і культури серед населення. Освіта стала інструментом не лише для інтелектуального розвитку, але й для формування національної свідомості.

Важливу роль у соціальному вихованні відігравали також різноманітні благодійні та соціальні організації. Вони надавали підтримку бідним верствам населення, організовували соціальні програми для дітей-сиріт і людей похилого віку, що сприяло зміцненню соціальної відповідальності у суспільстві. Це була епоха, коли громади активно брали на себе функції опіки, реалізуючи проекти, які відповідали потребам конкретних людей.

Культурні заходи, такі як театри, виставки, концерти, стали важливими складовими соціального виховання. Вони не лише просвічували населення, але й формували почуття національної гордості та єдності. Література цього періоду активно відображала соціальні проблеми, закликаючи до змін і активної участі громадян у суспільному житті. У період Відродження розпочалися і соціальні реформи, які мали на меті поліпшення умов життя населення. Це включало впровадження нових соціальних політик, що стосувалися праці, освіти і медицини. Проте, попри всі зусилля, соціальні проблеми залишалися актуальними, зокрема нерівність у доступі до освіти та соціальних послуг [9, с. 231].

Отже, соціальне виховання та опіка в період Українського Відродження були невід’ємною частиною процесу національного відновлення. Вони не лише сприяли розвитку культурної ідентичності, але й формували нові соціальні цінності, які залишили слід в історії України. Цей період став основою для подальшого соціального та культурного розвитку в наступних десятиліттях.

В період Українського Відродження, важливо зазначити, що цей час також характеризувався певними викликами, які впливали на розвиток соціальних інститутів. Політичні умови, в яких проходило Українське Відродження, накладали свій відбиток на систему соціального виховання. Відсутність автономії, репресивна політика імперських властей і соціальна нестабільність створювали труднощі для реалізації освітніх і соціальних проектів. Проте, незважаючи на ці перешкоди,

українське суспільство демонструвало високий рівень самовідданості та ініціативи в справі національного і культурного розвитку.

Інтелігенція відігравала ключову роль у процесах соціального виховання. Освічені українці, поети, письменники та науковці активно залучалися до громадського життя. Вони не лише створювали культурні цінності, але й активно пропагували ідеї соціальної справедливості, рівності та свободи. Під їхнім впливом формувалися нові уявлення про громадянську відповідальність, моральність і солідарність. У цьому контексті важливим аспектом соціального виховання стало формування національної самоідентифікації. Через літературу, мистецтво та народні традиції українці шукали способи збереження своєї культури та мови. Проводились етнографічні дослідження, які підкреслювали унікальність української ідентичності. Це сприяло розвитку почуття гордості за свою націю, що було важливим для соціального єднання [9, с. 234].

Соціальне виховання також включало дослідження потреб різних верств населення. Урядові та громадські організації почали активно збирати дані про соціально-економічні умови життя, що дозволило краще зрозуміти проблеми, з якими стикалися люди. Це стало основою для розробки нових програм соціальної підтримки, які враховували специфіку кожного регіону.

Культура та мистецтво в цей період стали засобами соціального виховання. Через театри, літературу та музику передавалися ідеї про свободу, гідність і справедливість. Творчі колективи активно працювали над створенням нових образів, які підкреслювали соціальну відповідальність та роль кожної людини в суспільстві.

Таким чином, соціальне виховання та опіка в період Українського Відродження були складними, багатогранними процесами, які проходили в умовах соціальних та політичних викликів. Це була епоха, коли українці прагнули до освіти, національної самоідентифікації та соціальної справедливості. Формування нових цінностей та ідеалів, які виникли в цей час, стало важливим кроком у становленні української нації та її майбутнього.

6.6. Соціальне виховання за часів козаччини

Соціальне виховання за часів козаччини було складовою частиною життя українського народу, що відображало його цінності, традиції та спосіб життя. Козацьке суспільство, яке базувалося на принципах братерства, взаємодопомоги і відповідальності, створювало умови для формування соціальної свідомості серед молоді.

Козаки вважали важливим виховувати в дітях повагу до старших, любов до рідної землі та гордість за свій народ. Діти залучалися до традиційних обрядів, свят і військових навчань, що сприяло їх соціалізації та формуванню почуття належності до громади. Виховання відбувалося через приклад батьків, старшого покоління та інших козаків, які служили взірцем мужності, честі та гідності.

Особливе місце в соціальному вихованні займали козацькі традиції, які передавалися з покоління в покоління. Зокрема, молодь навчалася бойовим мистецтвам, що не лише формувало фізичну витривалість, але й зміцнювало дух і братерство. У процесі навчання молоді козаки отримували уроки моралі, зокрема вірності, честі і самопожертви, що мали вирішальне значення для їхнього становлення як справжніх захисників рідної землі.

Соціальне виховання також включало елементи співпраці та спільної діяльності, коли козаки разом брали участь у будівництві укріплень, зборі врожаю або виконанні інших громадських обов’язків. Це зміцнювало почуття колективізму та відповідальності за свою спільноту.

Крім того, козаки відзначали важливість духовності, що проявлялося в релігійних звичаях і обряді. Виховання віри та моральних цінностей відбувалося через спільні молебні, участь у святкових службах та шанування традицій. Таким чином, соціальне виховання за часів козаччини мало комплексний характер, поєднуючи військові, культурні та духовні аспекти, що в цілому сприяло формуванню сильної національної ідентичності.

Дослідники зазначають, що українське козацтво створювало, втілювало та затверджувало духовність, яка стала гордістю, окрасою та вершиною української

національної культури. Освітньо-виховний і емоційно-естетичний потенціал козацтва став основою не лише для його власної системи виховання, а й для всієї української національної системи. Ми погоджуємося з думкою, що козацьке виховання – це «історично сформована система духовних багатств лицарської верстви рідного народу, яка відобразила найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду та ідеології». Це поняття уособлює українця як активного учасника історії свого народу, господаря своєї землі, володаря, охоронця і примножувача національних матеріальних і духовних багатств. З огляду на це, існує нагальна необхідність відродження та популяризації традицій козацького виховання в умовах освітніх змін і суспільних викликів, а також розробки його науково-методичного, організаційно-педагогічного та дидактичного забезпечення.

Українське козацтво, як історична спільнота народу, уособлює національний характер, силу й мужність, традиційні вираження способу життя та поведінки, а також є символом безсмертя української нації та її демократичного, вільного існування в колі європейських держав. У цьому контексті козацьке виховання є невід'ємною частиною народної педагогіки, що формує в юних поколіннях українців вірність рідній землі, Батьківщині та народу, виховуючи в них незламний дух, стійку волю й високі моральні якості, притаманні козакам. Аналіз козацької виховної традиції свідчить про її ефективність і активний розвиток у сучасних умовах, що вимагає відповідного навчально-методичного та дидактичного забезпечення, з урахуванням особливостей освітніх закладів, вікових та індивідуальних можливостей учнів, а також актуальних соціальних викликів.

Основна мета козацького виховання полягає у формуванні козака-лицаря, мужнього громадянина і захисника рідної землі, який має яскраво виражену українську національну свідомість, активний патріотизм та високий рівень духовності.

Завдання козацького виховання включають:

1. Формування у молодого покоління українського козацького характеру, світогляду, ідеалів та інших національних і загальнолюдських цінностей.

2.Виховання високих лицарських якостей, патріотизму, моральних чеснот, гуманізму та почуття милосердя.

3. Підготовка фізично загартованих воїнів-захисників рідного народу від чужоземного поневолення та агресії.

4. Виховання непримиренності до зла і ворожості, а також розвитку навичок боротьби з цими явищами.

5. Формування готовності до альтруїзму, пріоритету громадських обов’язків та інтересів української нації і Батьківщини.

6. Виховання громадян, які сприятимуть розвитку культури, економіки та інших сфер життєдіяльності народу на світовому рівні [6].

Соціальне виховання в козацькому середовищі також передбачало активну участь молоді в житті громади. Важливими аспектами були традиції взаємодопомоги, коли козаки підтримували один одного в складних ситуаціях, організовували свята та збори, де мали можливість ділитися досвідом та вчитися один у одного. Такі спільні заходи не тільки зміцнювали соціальні зв'язки, але й формували в молоді почуття гордості за свою спільноту та відповідальності за її добробут.

Козацькі родини також відігравали важливу роль у соціальному вихованні. Батьки, передаючи свої знання та навички, виховували в дітей любов до традицій, культури та мови. Вони навчали молодь поважати старших, дотримуватися моральних норм і принципів, що закладалися в козацькій етиці. Цей процес виховання був глибоко інтегрований у повсякденне життя, де кожен день надавав нові можливості для навчання та розвитку.

Необхідність захисту рідної землі формувала в молоді не лише фізичну силу, але й патріотичний дух. Через участь у військових походах, навчаннях та маневрах молоді козаки вчилися бути відданими своїй Батьківщині. Патріотизм, розуміння своєї ролі в суспільстві та готовність стати на захист народу ставали невід’ємними рисами їхнього характеру.

Духовність і моральні цінності, вихованні в козацькому середовищі, мали великий вплив на формування світогляду молоді. Вони навчалися жити в злагоді з природою, поважати традиції предків і шанувати свою історію. Важливими були також уявлення про честь, гідність і вірність, що утверджувалися в побуті та соціальних стосунках.

У духовному житті молоді козацька система виховання приділяла особливу увагу лицарській честі та звитязі — кодексам, що визначали якості шляхетної особистості. Кожен молодий козак прагнув розвивати ці гідні поваги риси, які й досі мають значний виховний потенціал. Неписаний кодекс лицарської честі включав:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі та ставленні до Батьківщини;

- готовність захищати слабших і дбати про молодших;

- шляхетне ставлення до жінок, матерів та бабусь;

- непохитну вірність ідеям народної моралі, правдивість, справедливість, працьовитість та скромність;

- відстоювання свободи і незалежності особистості, народу та держави;

- турботу про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної землі та природи;

- намір жертвувати для будівництва храмів, навчальних і культурних закладів;

- цілеспрямований розвиток фізичних і духовних сил, волі;

- уміння діяти благородно й шляхетно у будь-якій ситуації;

Козацька система освіти та виховання сприяла формуванню у молоді не лише якостей лицарської честі, а й системи доблесті та звитяги, яка включала: готовність боротися за волю, честь і славу України, нехтування небезпекою заради життя та щастя рідних і друзів; ненависть до ворогів і прагнення визволити рідний край від чужих завойовників; здатність відстоювати рідну мову, культуру та право бути господарем на власній землі; героїзм і самовідданість у праці та бою на благо свободи й незалежності України.

Система козацького виховання ґрунтується на загальних принципах педагогіки, таких як дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, а також врахування вікових і індивідуальних особливостей. Водночас вона включає й специфічні принципи:

Національна спрямованість: формування національної самосвідомості, любові до рідної землі та поваги до культури українського народу, а також до культур усіх народів України. Це сприяє збереженню національної ідентичності та активній участі в розбудові держави.

Історична і соціальна пам'ять: збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців, відтворення її в сучасних формах козацького життя.

Міжпоколінна наступність: збереження зразків матеріальної та духовної культури козацтва для майбутніх поколінь, а також вивчення його соціально-економічної, військово-політичної та культурно-релігійної історії.

Самоактивність і саморегуляція: розвиток у вихованців критичного мислення, самостійності у прийнятті рішень та формування громадянської позиції з відповідальністю за свої вчинки.

Соціальна відповідність: узгодження змісту й методів виховання з реальними соціальними умовами, що формує у молоді готовність до захисту Батьківщини та ефективного вирішення життєвих проблем [6].

Соціальне виховання в козацькому середовищі також включало елементи навчання, які були тісно пов’язані з практичним життям. Козаки вчили молодь не лише військовим справам, а й ремеслам, аграрним навичкам і торгівлі. Це забезпечувало самозабезпеченість та розвиток економічних знань, що були важливими для виживання громади. Залучення до різноманітних видів діяльності сприяло розвитку різнобічних навичок у молоді та формувало в них прагнення до самовдосконалення.

Особливу роль у соціальному вихованні відігравали традиції народної мудрості, які передавалися через усну творчість – пісні, казки, приказки. Ці елементи культури містили в собі моральні уроки, приклади відваги, честі та

доблесті, що допомагали молоді усвідомити свої обов'язки перед родиною та суспільством.

Важливою складовою соціального виховання було також формування вміння долати труднощі та труднощі, з якими стикаються люди в житті. У процесі участі в різноманітних заходах, змаганнях і військових тренуваннях, молоді козаки вчилися проявляти стійкість, рішучість та командний дух. Це виховання в контексті викликів та небезпек, з якими стикалася козацька громада, допомагало формувати сильні особистості, здатні не лише до самозахисту, але й до активного захисту інтересів свого народу.

Не можна обійти увагою й культурні традиції, які мали важливе значення для соціального виховання. Козацькі свята, обряди, танці та пісні створювали можливості для спілкування та зміцнення зв'язків між членами громади. Це дозволяло формувати в молоді почуття належності до великої родини козаків, де кожен міг знайти своє місце.

Отже, соціальне виховання за часів козаччини було складним і багатогранним процесом, який поєднував військові, моральні, економічні та культурні аспекти. Це виховання формувало не лише індивідуальні якості, але й зміцнювало соціальну структуру та згуртованість громади, що в свою чергу забезпечувало виживання і процвітання козацького народу.

Таким чином, соціальне виховання за часів козаччини було багатогранним і всебічним процесом, що формував не лише індивідуальність молодої людини, а й зміцнював всю громаду. Це виховання сприяло формуванню національної свідомості, що збереглася і розвивалася в наступних поколіннях, залишаючи глибокий слід в історії українського народу.

Питання для самоперевірки:

1. Яку роль відігравали монастирі в системі соціальної допомоги в XIV-XV ст.?
2. Які основні форми соціальної підтримки населення розвивалися в цей період?
3. Як змінювалася система захисту населення у XIV-XV ст.?

4. Які організації або установи забезпечували соціальну допомогу в період Українського Відродження?
5. Які особливості соціальної допомоги можна виділити в цей історичний період?
6. Як братства впливали на соціальне виховання та підтримку населення з XV до XVIII ст.?
7. Які традиції соціального виховання були характерні для братств у цей час?
8. Які соціальні потреби населення найбільше задовольнялися за часів козаччини?
9. Як виникнення приватної благодійності вплинуло на соціальну допомогу в цей період?
10. Які аспекти соціального виховання були притаманні козацькому суспільству?
11. Які нововведення в системі виховання були характерні для XIV-XV ст.?
12. Як вплинули історичні обставини на розвиток системи освіти в цей час?
13. Які методи соціального виховання використовувалися в період Українського Відродження?
14. Як впливали війни та соціальні конфлікти на систему соціального захисту населення?
15. Яка роль держави в соціальному захисті населення в XIV-XVIII ст.?
16. Які види соціальної підтримки надавалися найбільш уразливим групам населення?
17. Як взаємодіяли різні соціальні інституції у забезпеченні соціальної допомоги?
18. Які виклики стояли перед системою соціального виховання в часи козаччини?
19. Як змінилася роль церкви в соціальному захисті населення в досліджуваний період?
20. Які важливі історичні постаті або події вплинули на розвиток соціальної допомоги в Україні?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Дослідження джерел: Знайдіть та проаналізуйте первинні історичні джерела, що описують монастирську систему допомоги в XIV-XV ст. Які основні принципи цієї системи?

Завдання 2. Порівняльний аналіз: Порівняйте традиції соціальної допомоги в українських братствах з аналогічними системами в інших європейських країнах цього періоду. Які спільні риси та відмінності ви можете виявити?

Завдання 3. Мапа соціального захисту: Створіть мапу основних установ соціальної допомоги (монастирі, братства, благодійні організації) на території України в XIV-XVIII ст. Позначте їх функції та регіони впливу.

Завдання 4. Роль козаків у соціальному захисті: Напишіть короткий есе про те, як козаки сприяли соціальному захисту населення. Які особливості їх підходів до допомоги нужденним?

Завдання 5. Історичні постаті: Досліджте одну або кілька історичних постатей, які мали значний вплив на розвиток соціальної допомоги в Україні в досліджуваний період. Які їхні внески були найбільш вагомими?

*Завдання 6. Культурний впли*в: Вивчіть, як культурні традиції і звичаї впливали на систему соціальної допомоги в Україні. Які народні обряди чи звичаї сприяли соціальному вихованню?

Завдання 7. Сучасні паралелі: Проведіть аналіз сучасних систем соціальної допомоги в Україні, порівнявши їх з історичними моделями соціального захисту, що існували у XIV-XVIII ст. Які уроки можна винести з історії для сьогодення?

Тема 7. Соціальне виховання в Україні на світі наприкінці XVIII-XIX ст. Соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського

7.1. Середня і вища освіта в Україні в XVШ – першої половини XIX ст.

7.2. Статути початку XIX ст. щодо освіти. Валуєвський циркуляр 1863 р. Емський указ 1876 р.

7.3. Проблеми щастя людини та гармонійного розвитку у творчості Г.С. Сковороди. Т.Г. Шевченко та І.Я. Франко про виховання

7.4. М.І. Пирогов про необхідність зв'язку школи із життям

7.5. Філантропічна діяльність О.В. Духновича, Х.Д. Алчевської, М.О. Корфа. Соціально-педагогічні погляди С.Ф. Русової

7.6. Внесок К.Д. Ушинського у розвиток соціального виховання

7.7. Соціально-педагогічні ідеї філософів країн Західної Європи (XVIII – XIX ст.)

7.8. Експериментальні пошуки оптимальної моделі виховання Й.Г. Песталоцці

7.9. Ідеї соціалізації дитини Ф. Фребеля

7.10. Внесок А. Дістервега у розвиток соціального виховання

7.11. Соціально-педагогічний проект Р. Оуена

7.1. Середня і вища освіта в Україні в XVШ – першої половини XIX ст.

На Лівобережній Україні, яка відійшла до Росії, до другої половини XVIII ст. діяв полковий устрій на чолі з гетьманом. Однією з найпоширеніших форм навчання дітей були початкові школи. Діяли і цифірні школи (школи з математичним нахилом), в яких діти різних станів здобували елементарні знання. Вони проіснували до середини XVIII ст., відтак поступово об'єдналися з полковими, що призначалися для солдатських дітей. Полкові школи утримувалися на кошти батьків, у них навчали читати, писати і рахувати.

У середині XVШ ст. в Україні почали створюватися державні школи. Набули поширення народні школи грамоти (школи мандрівних дяків), що існували при православних церквах і призначалися для дітей селян, яких навчали рідною мовою

лічби, письма і читання. Їм читали церковнослов'янські тексти, прищеплювали любов до рідної землі, народну мораль тощо.

Із посиленням закріпачення селян і козаків, втратою Україною автономії та зруйнуванням Запорозької Січі у другій половині XVIII ст. школи грамоти, полкові й запорозькі школи престали існувати.

Однією з форм початкової освіти в Лівобережній Україні було домашнє навчання і виховання дітей панівної верхівки, яке здійснювали вихованці Києво-Могилянської академії або вчителі-іноземці.

Розвиток освіти в останній чверті XVIII ст. відбувався під впливом катеринінської освітньої реформи. Широкі маси українського народу, по суті, були позбавлені можливості здобувати освіту, та й сам її зміст мав антинародний характер: у школах заборонялася українська мова, ігнорувалися народні звичаї, традиції виховання. Переслідувалися прогресивні діячі освіти, школа перетворилася у знаряддя русифікації українського населення. Український народ, як і раніше, хотів навчати своїх дітей у дяківських школах, але уряд змушував віддавати їх в урядові.

Підкреслюючи свою показну турботу про освіту, Катерина II все робила, аби затримати її розвиток. Так, багато мандрівних дяків, за її розпорядженням, було направлено на військову службу. Інші змушені були обрати постійне місце проживання і потрапили у кріпосну залежність. Посилення кріпосного права не лише затримало розвиток освіти, а й призвело до знищення уже існуючих шкіл. У 1789 р. були закриті всі українські школи і заборонено викладання українською мовою у всіх навчальних закладах.

З зруйнуванням Січі (1775 р.) полкові і запорозькі школи також перестали існувати.

Новий шкільний статут, прийнятий у 1787 році, визнав українську мову основною для шкіл Галичини, а згодом уряд Австрії дав згоду на відкриття українських шкіл. Однак, цісарські урядовці робили все, аби не допустити українську мову до державних шкільних установ. Єдиними школами, в яких не

заборонялося навчати українською мовою, були парафіяльні (хоч рівень їх вважався дуже низьким).

Набули популярності серед простого населення народні школи грамоти (школи мандрівних дяків), що існували при православних церквах і призначалися для дітей селян.

Кінець XVIII ст. охарактеризувався посиленням політики царського уряду в Україні. Були закриті всі українські школи і заборонено викладання українською мовою у всіх навчальних закладах.

Українські школи у Галичині були відсутні, практично не існувало і початкової освіти. У лічених однокласних школах, які інколи ще існували по селах, навчання вели напівписьменні дяки, які ледве могли дати своїм учням щось більше, ніж початки абетки й Святого письма.

7.2. Статути початку XIX ст. щодо освіти. Валуєвський циркуляр 1863 р. Емський указ 1876 р.

На початку XIX ст. в Україні спостерігалися значні зміни в освітній сфері, пов’язані з політичними та соціальними умовами того часу. Одним із важливих документів цього періоду був Валуєвський циркуляр 1863 року, який мав на меті посилення контролю над освітою в Україні. У ньому зазначалося, що навчання українською мовою у навчальних закладах не може бути основним, адже влада вважала, що це може сприяти національному самосвідомості та сепаратизму. Документ обмежив використання української мови в освіті, що стало серйозним ударом по культурному розвитку.

Емський указ 1876 року, у свою чергу, став ще одним кроком до подальшого обмеження української освіти та культури. Цей указ забороняв видання книг українською мовою, а також проведення навчальних занять. Він був спрямований на ліквідацію української мови як навчального засобу в усіх освітніх установах, включаючи школи та університети. Таким чином, українська мова та культура опинилися під загрозою, а влада намагалася нав’язати російську мову як єдину.

Ці документи відображали політику імперії, спрямовану на асиміляцію українського населення та обмеження національної самосвідомості. Вони мали значний вплив на освітній процес, призводячи до зниження рівня освіти та обмеження можливостей для розвитку української мови та культури. Суперечливі настрої серед населення з приводу цих заходів лише загострювали ситуацію, адже бажання зберегти свою ідентичність ставало дедалі актуальнішим.

Ці укази також мали далекосяжні наслідки для розвитку українського суспільства. Валуєвський циркуляр і Емський указ спровокували активізацію культурного та освітнього руху в Україні, незважаючи на жорсткі обмеження. На фоні цих репресій формувалися нові освітні ініціативи, які намагалися зберегти та популяризувати українську мову і культуру.

В результаті обмежень, запроваджених Валуєвським циркуляром та Емським указом, виникла потреба в підпільній освіті. Відкривалися недільні школи та таємні навчальні заклади, де навчали українською мовою. Такі ініціативи відображали глибоке прагнення народу до збереження власної ідентичності та культурних традицій.

Серед освітян та інтелігенції формувалися нові ідеї щодо важливості освіти для національного відродження. Це призвело до появи літературних і культурних товариств, які активно пропагували українську мову, літературу та історію, незважаючи на репресії. Інтелігенція стала важливим носієм національної свідомості, за що й піддавалася переслідуванням з боку влади.

У результаті цих політичних і культурних викликів відбувалися також трансформації у самій освітній системі. Попри репресії, суспільство усвідомлювало значення освіти для свого майбутнього, що заклало основи для подальшого розвитку національної ідентичності. Цей процес тривав і в наступні десятиліття, коли українське суспільство поступово знаходило нові форми боротьби за свої культурні та освітні права.

Цей період також спостерігав зростання національної свідомості серед українського населення, що проявлялося в активізації культурних та освітніх

ініціатив. Незважаючи на жорсткі обмеження, українці почали шукати нові способи підтримки своєї культури та мови. Виникали підпільні товариства, які займалися просвітою, організовували лекції, літературні вечори та театральні вистави українською мовою.

Одним з важливих аспектів цього руху стало створення мережі недільних шкіл, які працювали неофіційно і мали на меті навчати дітей українською мовою. Це стало важливим кроком у збереженні мови та культури, оскільки саме тут формувалися нові покоління українців, свідомих своєї національної ідентичності.

Також варто зазначити, що період репресій спонукав до розвитку української літератури та мистецтва. Письменники і поети, такі як Тарас Шевченко, Іван Франко та Леся Українка, почали використовувати свою творчість для вираження національних прагнень і боротьби за права українців. Їхні роботи стали важливими інструментами формування національної свідомості, намагаючись привернути увагу до проблем, які переживала українська нація.

Ці процеси підготували ґрунт для подальших зрушень у суспільстві. Серед молоді зростав інтерес до ідеї автономії, що в свою чергу сприяло формуванню нових політичних рухів, які виступали за права українців на освіту та культуру. Система освіти почала змінюватися, і хоча офіційні документи продовжували обмежувати українську мову, суспільство знайшло способи опору і розвитку.

Ці зміни в освітній та культурній сферах не тільки відображали прагнення українського народу зберегти свою ідентичність, але й активізували суспільні рухи, які намагалися забезпечити права українців на освіту та самовираження. Досвід підпільної освіти, недільних шкіл і культурних товариств створив основу для формування нової генерації українських інтелігентів, які ставали активними учасниками політичного життя.

У результаті цих зусиль почали з'являтися перші публікації українською мовою в газетах та журналах, що сприяло поширенню української культури серед широких мас. Література, журналістика та театр ставали важливими засобами для

висвітлення соціальних проблем, що переживало суспільство, а також для популяризації національної ідеї.

Цей процес об'єднання навколо освітніх та культурних ініціатив підживлював національне відродження. Зокрема, у 1900-х роках з'явилися перші українські університети та навчальні заклади, які прагнули відновити традиції української освіти, навіть якщо це часто відбувалося в умовах жорсткого контролю з боку влади.

Крім того, культурні акції, такі як святкування річниць видатних постатей української історії, також стали способом протесту проти репресій. Ці події об'єднували людей навколо спільної мети — збереження культурної спадщини і національної ідентичності.

Однак, попри позитивні зрушення, ситуація залишалася складною. Репресивні заходи продовжували мати місце, і українські культурні діячі неодноразово стикалися з переслідуваннями за свої погляди. Проте дух опору та прагнення до самостійності тільки зміцнювалися. Кожен новий успіх у сфері освіти чи культури ставав важливим кроком на шляху до національного відродження, що врешті-решт призвело до активізації політичних рухів на початку XX століття.

Цей процес став основою для формування нових суспільних і політичних рухів, які прагнули змінити існуючий статус-кво. У середині і наприкінці XIX століття з'явилися різноманітні національні організації та політичні партії, які вимагали прав на освіту українською мовою, культурної автономії та політичних свобод.

Одним із важливих аспектів цього руху стало усвідомлення ролі освіти як інструмента соціального та національного прогресу. Інтелігенція, зокрема, активно підтримувала ідею доступності освіти для всіх верств населення. Це призвело до ініціатив щодо відкриття нових навчальних закладів, які б забезпечували освіту українською мовою та в контексті української культури.

Важливими віхами цього періоду стали й численні культурні події, які відзначалися національними святами, конкурсами та фестивалями, що сприяли популяризації української мови та літератури. Такі заходи об'єднували людей,

сприяли зміцненню національної свідомості та формуванню громадянської ідентичності.

Однак не всі спроби розвитку української освіти і культури мали успіх. У відповідь на зростання національної свідомості з боку українців, влада продовжувала впроваджувати нові обмеження. Це ще більше підкреслювало протиріччя між національними прагненнями та імперською політикою. Незважаючи на труднощі, український народ проявляв незламний дух у боротьбі за свої права. Кожен новий прояв української культури, кожен успіх в освіті ставав знаком надії на краще майбутнє. Це заклало основи для подальших зусиль у боротьбі за незалежність, що врешті-решт призвело до революційних подій на початку XX століття.

Таким чином, незважаючи на всі репресії і обмеження, які накладалися на українську освіту та культуру, цей період став важливим етапом у формуванні сучасної української ідентичності. На основі культурних, освітніх і політичних ініціатив, що виникли у відповідь на репресії, українське суспільство зуміло знайти сили для подальшої боротьби за свої права, що виявилося в активізації національного руху і прагненні до автономії та незалежності.

Отже, період Валуєвського циркуляра та Емського указу, незважаючи на свої репресивні характер, став каталізатором для формування нової української ідентичності, яка виявилася в активних культурних і освітніх ініціативах, що заклали основи для подальших національних рухів. Українське суспільство, долаючи перешкоди, продовжувало прагнути до самовираження, що стало важливим етапом на шляху до відновлення української державності.

Попри всі репресії, які супроводжували освітню політику Російської імперії, українське суспільство продовжувало шукати шляхи для збереження своєї мови і культури. Це стало основою для подальшого національного відродження в Україні, яке отримало новий імпульс наприкінці XIX – на початку XX століття.

7.3. Проблеми щастя людини та гармонійного розвитку у творчості Г.С. Сковороди. Т.Г. Шевченко та І.Я. Франко про виховання

Григорій Сковорода (1722–1794) був українським просвітителем, гуманістом, філософом, поетом і педагогом. Під час викладання поетики в Переяславському колегіумі він проявив себе як старанний, чесний та оригінальний викладач: писав байки, навчав стародавнім мовам і етичним нормам, яких завжди дотримувався. Оскільки не було підручника з етики, він створив його сам, що стало його першим філософським твором, де висловлюється думка, що ледарство є найбільшою вадами людини. Студенти любили його, але невдовзі він змушений був залишити колегіум через цькування і доноси — можновладці прагнули усунути того, хто наважився заявити: «Весь світ спить, пора прокидатися!».

Сковорода вбачав щастя не в багатствах чи славі, а в житті згідно з совістю, вважаючи самопізнання шляхом до щастя. Навіть Катерині II він сміливо заявив: «Моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця». Філософ навчав, що в природі панує краса і гармонія, а в суспільстві — несправедливість, і що зміни можливі лише тоді, коли кожен змінює себе. Його ідея «сродної праці» закликала людей пізнавати себе, щоб правильно визначити своє місце в суспільстві і приносити користь. Багато людей займалися справами, не притаманними їхньому покликанню: один обробляв землю, хоча був за покликом музикантом, інший працював суддею, тоді як його призначенням було пасти череду. Сковорода доводив, що щастя неможливе без дотримання своєї природи.

Основний принцип його педагогіки полягав у тому, що потрібно слідувати природі. Джерелом його педагогічних поглядів, згідно з сучасними дослідниками, були традиції народної педагогіки, мудрість народу та ідеї прогресивних європейських філософів. У вихованні він акцентував увагу не на соціальному статусі дітей, а на їх природі, нахилах, інтересах і обдаруваннях, критикуючи сліпе наслідування іноземних зразків.

Сковорода вважав, що школа і вчитель відіграють вирішальну роль у вихованні. Він рекомендував враховувати обдарованість дітей, їх вікові та

індивідуальні особливості. У виховному процесі він радив діяти не лише словами, а й вчинками, закликати до критичного аналізу власних дій і дотримуватися режиму.

Філософ вірив, що через освіту можна забезпечити щастя народу, стверджуючи, що щастя людини залежить від її діяльності. Він пропонував концепцію «сродної праці», де успіх і щастя людини визначаються відповідністю її покликанню. Для цього людина повинна пізнати себе, щоб знайти прийнятну для себе працю, яка відповідала б її здібностям і приносила користь суспільству.

Сімейне виховання, на думку Сковороди, базується на повазі і любові до батьків. Він вважав батьків прикладом для наслідування, і діти повинні слідувати їхньому доброму прикладу. Справжнім вчителем, за його словами, є той, хто вміє любити дітей, є чесним і благородним, і самовіддано служить добру.

Григорій Сковорода, український філософ і педагог, порушував важливі питання гармонійного розвитку особистості, обґрунтовуючи свою концепцію через поєднання внутрішнього світу людини та зовнішніх соціальних умов.

Основною проблемою, на яку звертав увагу Сковорода, була ідея «сродної праці». Він вважав, що справжнє щастя та гармонія досягаються тоді, коли людина займається справою, що відповідає її природі, здібностям і нахилам. Якщо особа не знає себе і не реалізує свої таланти, вона неминуче зазнає внутрішньої боротьби та незадоволення.

Сковорода також підкреслював важливість самоосвіти і самопізнання як шляхів до гармонійного розвитку. Він вважав, що кожен має знайти своє місце в житті через самосвідомість, що допомагає уникнути дисгармонії між особистими прагненнями і соціальними очікуваннями.

Додатково, філософ акцентував на взаємозв'язку між людиною і природою. Для нього гармонія була не лише внутрішнім станом, а й відображенням єдності з навколишнім світом. Він навчав, що краса і гармонія в природі можуть бути взірцем для особистого розвитку, а життя в гармонії з природою сприяє душевному спокою.

Сковорода також порушував питання виховання. Він вважав, що навчання має враховувати індивідуальні особливості учнів, їх нахили та інтереси, а не нав’язувати

універсальні шаблони. У такому підході він вбачав шлях до розвитку гармонійної особистості.

Таким чином, проблеми гармонійного розвитку у творчості Г.С. Сковороди виявляються в його філософських і педагогічних поглядах, які підкреслюють важливість самопізнання, природної відповідності та індивідуалізації в навчанні і вихованні. Його ідеї залишаються актуальними й до сьогодні, пропонуючи цінні уроки для сучасного суспільства.

Тарас Шевченко та Іван Франко, два визначні українські митці, глибоко досліджували питання виховання у своїй творчості, кожен з них на своєму унікальному рівні.

Тарас Шевченко у своїй поезії та прозі акцентував на важливості морального і духовного виховання. Його твори, такі як "Кобзар", містять потужні соціальні й національні ідеї, які підкреслюють значення освіти як засобу просвітництва народу. Шевченко часто порушував питання самоосвіти і самопізнання, зауважуючи, що справжнє виховання повинно виходити з глибинної любові до рідної землі та культури. Він вірив, що особистість може розвинутися лише через пізнання своїх коренів і історії народу. У його віршах звучать заклики до боротьби за права та гідність, що також є важливим аспектом виховання національної свідомості.

Іван Франко в своїх творах, таких як "Зів’яле листя" і "Борислав сміється", акцентує на важливості освіти і виховання як факторів соціального прогресу. Він виступав за активну участь людини у формуванні свого майбутнього і підкреслював значення знань і освіти для розвитку особистості. Франко вважав, що виховання повинно включати не лише академічні знання, але й розвиток моральних цінностей, таких як чесність, відповідальність і патріотизм. У своїх творах він порушує питання соціальної справедливості, підкреслюючи, що виховання має на меті формування свідомого та активного громадянина.

У літературній спадщині І.Франка знаходимо його погляди на підготовку людини до життя її виховання, адаптацію у суспільстві, виховний ідеал тощо.

Каменяр вказував на необхідності виховання і навчання людини рідною мовою, боровся за створення шкіл.

Ідеал виховання – людини-каменяр, будівник нового суспільства. Такій людині притаманні внутрішній спокій, сила, ясність переконань, чиста совість і боротьба проти темноти, дармоїдства. Дружбу розумів як здатність іти на самопожертву заради людини, яку вважаєш другом.

Велику увагу Іван Франко приділяв проблемі вчителя. У своїх статтях і художніх творах показав тяжке становище галицьких учителів, показав їх позитивні (п'єса «Учитель» – Омелян Ткач) і негативні сторони («Грицева шкільна наука»).

Важливе значення для Івана Франка мали питання національного виховання. Він писав: «Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації».

Але не словом а ділом треба доводити свою любов до рідної землі і народу: «Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не потертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею».

Тарас Шевченко та Іван Франко вважали, що виховання не обмежується формальними навчальними закладами, а є невід'ємною частиною повсякденного життя та взаємин у суспільстві.

Шевченко акцентує на вихованні через приклад. У його творах ми можемо спостерігати, як важливими є рідні звичаї, народні традиції та моральні цінності. Він часто використовує образи простих людей, які, незважаючи на свої матеріальні труднощі, мають глибокі моральні якості. Таким чином, поет підкреслює, що справжнє виховання формується не тільки в навчальних закладах, а й у родинному колі, серед односельців та у щоденному житті.

Франко, у свою чергу, порушує питання про важливість критичного мислення у вихованні. У його творах можна знайти заклики до молоді мислити самостійно, не приймати на віру усталені догми. Франко вважав, що справжнє виховання має спонукати молодь ставити питання, аналізувати інформацію і формувати власні думки. У його поглядах чітко простежується ідея про те, що освічена людина повинна бути активним учасником суспільного життя, здатною до дій і рішень.

Обидва автори підкреслюють, що виховання має бути всебічним. Шевченко вважав, що поетичне слово може виховувати почуття національної гідності та любові до Батьківщини, а Франко пропагував активну соціальну позицію, закликаючи до боротьби за права українського народу.

Таким чином, Тарас Шевченко та Іван Франко в своїх творах розглядають виховання як комплексний процес, що включає моральні, культурні, соціальні і національні аспекти. Їхні ідеї залишаються актуальними й сьогодні, адже вони формують основу для виховання свідомих, активних і відповідальних громадян.

Обидва митці підкреслювали, що виховання є складовою частиною особистісного розвитку, і відзначали важливість моральних і етичних аспектів у цьому процесі. Шевченко і Франко прагнули виховати в українському народі почуття гідності, патріотизму та відповідальності, що є основою для формування сильної і незалежної нації.

Шевченко і Франко також порушують питання про необхідність виховання в дусі патріотизму та соціальної відповідальності. У Шевченка відчувається глибокий біль за страждання свого народу. У своїх віршах він заохочує українців до боротьби за свободу, наголошуючи на важливості єдності та підтримки один одного. Шевченко вважав, що кожен має свою роль у справі визволення, і виховання повинно виховувати в людині готовність боротися за права інших.

Франко, зі свого боку, також акцентує увагу на колективній відповідальності. У його творах ми бачимо, як важливо об’єднувати зусилля для досягнення спільних цілей. Він пропагує ідею активного громадянства, підкреслюючи, що виховання не може обмежуватись індивідуальними досягненнями — важливо бути частиною

суспільства та працювати на його благо. Франко заохочує молодь не тільки до навчання, а й до участі в суспільному житті, що, на його думку, є важливим елементом виховання.

Обидва митці звертають увагу на важливість духовного розвитку. Шевченко у своїх творах закликає до пошуку справжніх цінностей, відстоюючи ідеї гуманізму та любові до ближнього. Він вважає, що виховання має формувати в людях доброту, співчуття та бажання допомагати іншим. Франко, в свою чергу, акцентує на розвитку критичного мислення і самоусвідомлення, заохочуючи людей до рефлексії над своїм місцем у світі.

Таким чином, Т. Шевченко та І. Франко пропонують комплексний підхід до виховання, де моральні, соціальні, національні та інтелектуальні аспекти переплітаються, формуючи цілісну особистість. Вони закликають до виховання людей, які не лише знають, але й відчувають, що таке бути частиною суспільства, готові до дій на благо своєї країни та народу. Ці ідеї залишаються надзвичайно актуальними у сучасному світі, підкреслюючи важливість виховання активних, свідомих і відповідальних громадян.

7.4. М.І. Пирогов про необхідність зв’язку школи із життям

М.І. Пирогов здобув репутацію видатного дослідника з широким кругозором, видатного хірурга та талановитого педагога. Він виступав проти традиційної станової освіти і відстоював ідею загальнолюдського виховання, яке повинно готувати до активної участі в суспільному житті. Свою педагогічну концепцію він називав «духовно-моральною», акцентуючи на важливості високих моральних цінностей, які, на його думку, дозволяють людині протистояти спокусам сучасного світу.

Пирогов приділяв значну увагу вищій освіті, підкреслюючи її перетворюючу роль у звільненні людини. Він піднімав питання про доступність вищої освіти для всіх. Розробив нову систему народної освіти, основою якої стала двокласна елементарна школа, що включала вивчення Закону Божого, грамоти та арифметики.

Середня освіта повинна була представлена двома типами: реальною і класичною гімназією. Реальні гімназії рекомендувалося відкривати відповідно до місцевих потреб, в них вивчалися практичні, математичні та комерційні науки, а випускники могли продовжити навчання у вищих технічних закладах. Класична гімназія, натомість, готувала до університетського навчання. При цьому освіта повинна враховувати національні, вікові та індивідуальні особливості кожного учня.

М. Пирогов надавав великого значення грі, яку вважав важливим елементом початкової освіти. Він вірив, що правильно організована гра сприяє розвитку мислення, почуттів та фантазії. Для нього було очевидним, що кожен вчитель повинен не лише навчати, а й виховувати учнів, адже школа повинна стати провідником у їхньому житті.

Він також вважав важливим, щоб вчителі займалися самовдосконаленням своєї педагогічної майстерності, спонукаючи їх до творчого підходу до роботи та відповідальності за своє громадянське покликання. Пирогов із сумом зазначав, що питання виховання поки що не стали пріоритетними у суспільстві, яке не приділяло їм достатньої уваги і не дбало про їхнє правильне спрямування.

М.І. Пирогов вважав освіту та виховання невід'ємними складовими формування особистості. Він підкреслював, що освіта має бути загальнолюдською, орієнтованою на моральні цінності та потреби суспільства. Пирогов виступав проти традиційної станової системи навчання, пропонуючи натомість модель, яка б забезпечувала доступність освіти для всіх.

Він вважав, що основою освіти повинна бути елементарна школа, де вивчаються основи релігії, грамоти та арифметики. Середня освіта, на його думку, повинна включати реальні та класичні гімназії, які готували б учнів до технічних або університетських навчальних закладів. Пирогов наголошував на важливості відповідності освіти національним та індивідуальним особливостям учнів [9, с. 234].

.

У вихованні він акцентував увагу на значенні моральних якостей і розвитку критичного мислення. Для Пирогова було важливо, щоб вчителі не лише навчали, а

й виховували учнів, ставали їхніми наставниками. Він вважав, що правильно організована гра є важливим елементом у навчальному процесі, оскільки вона сприяє розвитку мислення та емоцій.

Пирогов також підкреслював необхідність самовдосконалення педагогів, закликаючи їх бути відповідальними за своє громадянське покликання. Він висловлював стурбованість, що питання виховання не стали пріоритетними у суспільстві, закликаючи до більшого усвідомлення важливості освіти для розвитку нації.

М.І. Пирогов вважав, що освіта повинна бути орієнтована на розвиток особистості, яка здатна самостійно мислити та аналізувати. Він наполягав на тому, що навчальний процес не має обмежуватися лише теоретичними знаннями; важливо також формувати практичні навички та вміння. Пирогов був переконаний, що освіта має готувати молодь до активної участі в суспільному житті, підкреслюючи необхідність формування громадянських цінностей та моральних орієнтирів.

У своїх працях він також підкреслював важливість виховання в сімейному середовищі. Пирогов вважав, що сім'я повинна бути основним джерелом моральних принципів і етичних цінностей. Він закликав батьків брати активну участь у вихованні своїх дітей, формуючи у них повагу до традицій та культурної спадщини.

Пирогов також висловлював ідею, що школа має бути не лише навчальним закладом, а й центром соціалізації, де учні вчаться взаємодіяти між собою та формувати дружні стосунки. Він підкреслював, що вчителі повинні бути прикладом для своїх учнів, демонструючи чесність, порядність та відданість своїй справі.

Крім того, М. Пирогов надавав великого значення науковій діяльності та інноваціям у навчанні. Він закликав до впровадження нових методів навчання, які б відповідали потребам часу. Для нього було важливо, щоб освіта була динамічною та адаптувалася до змін у суспільстві, адже лише так вона могла б виконати свою місію щодо підготовки активних та свідомих громадян [53, с. 123].

М.І. Пирогов також акцентував увагу на необхідності індивідуального підходу до кожного учня, оскільки вважав, що кожна особистість має свої унікальні

здібності та потреби. Він підкреслював, що вчитель повинен вміти розпізнати ці особливості та адаптувати навчальний процес відповідно до них, створюючи сприятливе середовище для розвитку учнів.

Крім того, він вбачав у грі важливий елемент навчання, вважаючи її потужним засобом розвитку дітей. Пирогов стверджував, що правильно організована гра сприяє не лише розвитку мислення, а й емоцій, творчої фантазії та соціальних навичок. Це відображало його загальний підхід до виховання, який базувався на інтеграції різних методів і форм навчання.

У контексті вищої освіти, Пирогов виступав за доступність навчання для всіх верств населення. Він наголошував на важливості наукової підготовки, яку вважав основою для розвитку суспільства. Пирогов бачив вищу освіту як засіб розширення горизонтів та можливостей для молоді, а також як інструмент для вирішення соціальних проблем. Він також критикував існуючу в той час систему освіти, яка, на його думку, була занадто формальною і не відповідала потребам суспільства. Пирогов закликав до реформ, які б забезпечили не лише якісне навчання, а й формування моральних цінностей, активної громадянської позиції та відповідальності.

Пирогов вірив, що справжнє виховання ґрунтується на любові, довірі та повазі між учителем і учнями. Він наголошував, що вчитель повинен не лише навчати, а й виховувати, формуючи у дітей почуття гідності, патріотизму та соціальної відповідальності. Таким чином, М.І. Пирогов став важливою постаттю в історії освіти, чия діяльність і погляди на виховання залишили глибокий слід у розвитку педагогіки. Його ідеї про гуманістичний підхід, індивідуалізацію навчання та інтеграцію теорії з практикою продовжують бути актуальними і сьогодні.

М.І. Пирогов також підкреслював важливість взаємозв'язку між освітою та соціальним розвитком. Він вірив, що якісна освіта може змінити суспільство на краще, сприяючи формуванню свідомих громадян, готових брати на себе відповідальність за своє життя та життя оточуючих. Пирогов акцентував на

необхідності підготовки не лише фахівців, а й активних учасників суспільного життя, які здатні впливати на соціальні процеси.

У своїх працях він наголошував, що виховання не повинно обмежуватися лише формальним навчанням, а має включати і розвиток моральних цінностей, таких як співчуття, чесність та справедливість. Пирогов вважав, що вчителі мають бути прикладом для своїх учнів, адже їхні вчинки та ставлення можуть істотно вплинути на формування особистості дитини.

Важливим аспектом його педагогічної концепції було також поєднання теорії та практики. Пирогов вірив, що знання, отримані в навчальному процесі, мають бути застосовані на практиці, що дозволяє учням зрозуміти їхню важливість і корисність. Він підтримував ідею навчання через досвід, заохочуючи учнів до активної участі в житті школи та громади.

Крім того, Пирогов розумів, що освіта повинна адаптуватися до змінюваних умов життя та викликів часу. Він закликав до постійного вдосконалення навчальних програм, щоб вони відповідали потребам сучасності і готували молодь до життя в динамічному світі.

Таким чином, погляди М.І. Пирогова на освіту та виховання мали глибокий гуманістичний зміст. Він прагнув створити систему, яка б не лише забезпечувала знання, а й формувала моральні цінності, емоційну зрілість і активну громадянську позицію. Його ідеї залишили значний вплив на розвиток педагогічної думки, й досі залишаються актуальними в контексті сучасної освіти.

Отже, М. Пирогов вбачав у вихованні і освіті не лише процес передачі знань, але й формування цілісної особистості, готової до викликів сучасного життя. Його педагогічні погляди і сьогодні залишаються актуальними, підкреслюючи важливість гуманістичного підходу в освіті.

7.5. Філантропічна діяльність О.В. Духновича, Х.Д. Алчевської. Соціально-педагогічні погляди С.Ф. Русової

Одним з напрямів соціальної педагогіки є соціально-педагогічна діяльність, спрямована на створення благодійних або подібних навчально-виховних закладів. В Україні такими установами, передусім, стали недільні школи, у розвиток яких значний внесок зробили Х. Алчевська та С. Русова. Їх появу тепло прийняв і матеріально підтримав Т. Г. Шевченко.

Серед великих меценатів і активістів у створенні шкіл для простого народу також варто відзначити О. Духновича і М. Корфа.

Олександр Васильович Духнович (1803-1865) — найвизначніший представник культурно-освітнього руху в Закарпатті, письменник та один із перших професійних педагогів у Західній Україні. Він народився в селі Тополя на Пряшівщині у родині священика. Закінчив гімназію в Ужгороді, а потім духовну семінарію. Спочатку працював домашнім учителем, згодом нотаріусом у єпископській канцелярії. У 1844-1865 роках був священиком і каноніком Пряшівської єпархії, а також викладав російську мову в Пряшівській гімназії [54].

Духнович став автором першого народного букваря в Закарпатті — ~~–К~~Книжиці читальної для початківців" (1847), а також підручників з географії, історії і російської мови. Його праця ~~–Н~~Народна педагогіка на користь училищ та вчителів сільських" (1857) стала першим систематизованим підручником з педагогіки для народних вчителів не тільки Закарпаття, а й інших регіонів Західної України.

Олександр Духнович пропонував у кожному селі обирати ~~–ш~~шкільного куратора", який би відповідав за збір коштів на будівництво шкіл, оплату вчителів та створення шкільного фонду для забезпечення дітей з малозабезпечених сімей навчальними матеріалами.

У 30-40-х роках Духнович розпочав свою літературну та педагогічну діяльність на Закарпатті, активно виступаючи за народність навчання та викладання рідною мовою. Він відіграв важливу роль у відкритті понад 70 шкіл, вважаючи науку і просвіту ~~–є~~диним засобом до майбутнього щастя народу". Серед соціальних

чинників формування особистості він підкреслював значення праці та ідею поєднання навчання з сільськогосподарською діяльністю.

Духнович був прихильником принципу природовідповідності у вихованні, вимагаючи врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Він надавав вирішальну роль у формуванні особистості вчителю, а сімейне виховання розглядав як природний обов'язок батьків.

Діяльність О. Духновича була спрямована на те, щоб діти з міста і села, незалежно від їх матеріального становища, мали змогу здобувати освіту. Він адаптував передові педагогічні ідеї свого часу, творчо розвиваючи їх на основі народності, демократизму та гуманізму.

Олександр Васильович Духнович, видатний педагог і культурний діяч, відомий своїми поглядами на виховання. У своїх працях він підкреслював важливість народності в освіті, акцентуючи на мові та методах навчання, які відображають історичні та національні традиції народу.

Принцип природовідповідності в розумінні Духновича охоплює такі ідеї: саморозвиток особистості, вдосконалення людини, визнання природних задатків кожного індивіда та усвідомлення закономірностей розвитку дітей. Він наголошував на важливості врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів.

Духнович вважав, що успіх навчання багато в чому залежить від вчителя, і висував до нього високі вимоги: учитель має бути покликаним до педагогічної діяльності, глибоко знати предмет, бути моральним авторитетом і мати ефективні методи викладання. Він вказував, що заучування незрозумілого матеріалу завдає шкоди духовному розвитку дітей.

Христина Данилівна Алчевська (1841-1920) була українським педагогом і просвітителем, харківською вчителькою, яка зіграла важливу роль у розвитку недільних шкіл в Україні. Наприкінці 50-х років ці школи набули значної популярності. Вони були призначені для дорослих і підлітків, а також для дітей, включаючи чоловічі, жіночі та змішані класи.

Перша недільна школа відкрилася 11 жовтня 1859 року в Києві на Подолі в будинку повітового дворянського училища, і її керівництво було покладено на професора університету Павлова. Студенти університету безкоштовно виконували обов'язки вчителів. Вже в перший день до школи прийшло 50 учнів, а через кілька днів їх кількість зросла до 110. Це свідчило про те, що трудові люди прагнули здобувати освіту. У школах викладали читання, письмо, а також основи рідної історії.

Наприкінці 1859 року недільні школи були засновані в Білій Церкві (одна), Могилів-Подільському (чотири), а в 1860 році в Одесі діяло вже п'ять таких шкіл. Їх створювали також у Полтаві, Миколаєві, Єлисаветграді та інших містах. Аристократія, незалежно від національності, з самого початку ставилася до недільних шкіл як до непотрібних і навіть небезпечних. У 1862 році Христина Алчевська заснувала недільну школу в Харкові.

Вона народилася в 1841 році в Борзні на Чернігівщині в сім'ї вчителя. Її батько, маючи обмежене мислення, був проти жіночої освіти, тому Христина вчилася читати і писати самостійно. Її педагогічна діяльність розпочалася в 60-х роках, коли вона відвідувала молодіжні гуртки, захоплювалася творами Г. Чернишевського та О. Герцена, а також писала вірші, закликаючи жінок прокинутися та змінити країну.

Недільна школа, яку Алчевська відкрила в 1862 році, вісім років діяла нелегально через заборону уряду на подібні навчальні заклади. Лише після зняття заборони у 1870 році школа отримала офіційний статус. Недільна школа Х. Алчевської стала унікальним явищем в історії української педагогіки, існуючи протягом півстоліття і ставши центром організації недільних шкіл для дорослих і підлітків в Україні. Щороку в ній навчалися сотні учениць. Робота школи була представлена на всесвітніх виставках, і її відвідували як дівчатка, так і дорослі жінки, зокрема мешканки сіл навколо Харкова. Класи формувалися за віком і рівнем підготовки, а навчання було безкоштовним. Всі предмети викладалися за

спеціальними програмами з акцентом на класну роботу, а домашнє завдання включало читання художніх творів [54].

На власні кошти Алчевська відкрила школу для сільських дітей у селі Олександрівка на Луганщині. Для дорослих вона організовувала недільні читання і розробила методико-бібліографічний посібник "Що читати народові?", який отримав позитивні відгуки прогресивної громадськості.

Алчевська підтримувала ідею загального навчання рідною мовою та стала основоположником методики навчання дорослих. Вона розробила зразки уроків письма і читання, а також бесід про прочитане. Разом з групою вчительок вона створила трьохтомний навчальний посібник "Книга дорослих".

Христина Данилівна Алчевська – вчителька і визначний діяч народної освіти, яка організувала недільні школи і була відомою письменницею. Вона брала участь у міжнародних конференціях, де представляла досвід роботи Харківської недільної школи. У своїй педагогічній діяльності Алчевська спиралася на погляди К.Д. Ушинського, використовуючи звуковий метод навчання грамоти. Вона акцентувала увагу на проведенні літературних бесід та використанні наочності у викладанні різних предметів, а також організовувала бібліотеки в школах.

Софія Федорівна Русова (Лідфорс) (1856-1940) була активною громадською діячкою української революції, першою жінкою-педагогом-теоретиком в Україні, соціальним педагогом і письменницею. Її внесок у просвітництво став значним, і дослідники вважають, що Русова стоїть на одному рівні з Оленою Пчілкою та Христиною Алчевською. Своїм пристрасним захистом української культури та мови вона може змагатися з Лесею Українкою.

Вірш Т. Шевченка можна вважати епіграфом до її соціально-педагогічних ідей: "Мені однаково, чи буду Я жить в Україні, чи ні...".

Софія народилася 18 лютого 1856 року в селі Олешня на Чернігівщині. Її батько, Федір Ліндфорс, мав шведське походження, а мати, Анна Жерве, — французьке. Мати померла, коли Софії було чотири роки, а згодом її брат і сестра також пішли з життя. До 10 років вона жила з батьком і старшою сестрою. У 1866

році сім'я переїхала до Києва, де Софія навчалася у Фундукліївській гімназії, яку закінчила з золотою медаллю в 1870 році. Наступного року помер її батько.

Софія вирішила зайнятися педагогікою. У 1871 році разом з сестрою Марією вона відкрила в Києві перший Фребелівський дитячий садок, що став центром української національної культури, де збирався український інтелектуальний гурток, до якого входили М. Старицький, М. Лисенко, М. Драгоманов, О. Русов та інші.

Після заміжжя Софія та Олександр Русови у Празі видали безцензурне повне видання "Кобзаря" Т. Шевченка. Творчу діяльність Русової можна умовно поділити на чотири періоди: перший – наприкінці XIX століття до 1905 року, другий – 1906-1916 роки, третій – 1917-1921 роки, четвертий – 1921-1940 роки (еміграція до Чехії). У теоретичній спадщині Русової є багато книг і статей з педагогіки, історії освіти, порівняльної та соціальної педагогіки. Вона систематизувала кращі досягнення світової педагогіки і зробила глибокі висновки про майбутню українську школу.

Основною ідеєю її досліджень є концепція національного виховання. Як дочка двох народів, вона зацікавлена у розвитку національного шкільництва. Впливаючи на педагогічну систему К.Д. Ушинського, Русова стверджувала, що успішне виховання можливе лише за умови, що школа буде національною.

Софія Федорівна вважала, що для реформування школи недостатньо лише націоналізувати її. Необхідно змінити всю її структуру, запровадити нові цілі та принципи виховання. Школа повинна бути активною, заснованою на самодіяльності дітей і соціальному вихованні.

Вона детально аналізувала принципи індивідуалізації та соціалізації виховання. Індивідуалізація була для неї основною вимогою справедливого виховання, що має формувати моральну свідомість дитини. Соціальне виховання, своєю чергою, розвиває в дитині особистісні риси, необхідні для активної участі в суспільному житті.

Русова підкреслювала, що кожну людину потрібно розглядати як частину суспільства, і важливо вводити дітей у соціальні відносини. Школа має бути місцем,

де всі моральні враження переробляються в свідомості дитини відповідно до товариської атмосфери, що складається серед однолітків і в стосунках з вчителями.

Основні умови для соціального виховання в новій школі включають:

Дружню атмосферу між вчителями та учнями.

Учнівське самоврядування.

Використання рухливих груп замість традиційних класів.

Зміни в методах навчання на активні.

Оновлення навчальних програм.

Разом із школою, державні, церковні та інші соціальні організації також повинні впливати на виховання дитини. Ідея колективного виховання є важливою в спадщині Русової. Вона вважала, що колективне виховання, зосереджене на спільній меті і діяльності, є ключовим для розвитку особистості. Гра та праця є важливими засобами для згуртування дитячого колективу.

Софія Федорівна вважала, що соціальне виховання починається з 4-5 років – у дитсадках, школах і на ігрових майданчиках. Діти до 5 років проявляють індивідуалізм, проте з розвитком мови в них пробуджується інтерес до товаришування, спочатку з іграшками, а згодом з друзями. Праця також має велике соціальне значення в вихованні. Колективна праця приносить більш значні результати, ніж індивідуальна. Серед інших факторів, що впливають на соціалізацію учнів, Русова виділяла самонавчання та навчальні програми, де історія та географія мають особливий вплив на національну свідомість.

Русова також приділяла увагу родинному вихованню і ролі матері. Вона вважала, що жінки на селі мають отримати освіту, щоб підвищити свідомість жіноцтва та роль матері у вихованні дітей. У педагогічній діяльності Русової також були важливі питання релігійного виховання та моральності. Вона визнавала кожну дитину як дитину Божу, що вимагало моральної основи виховання.

Для соціальної педагогіки важливою є її стаття "Дещо про дефективних дітей у школі", де вона описала підходи до виховання дітей з особливими потребами.

Русова вважала, що для забезпечення загальної освіти необхідно використовувати народні бібліотеки, шкільні книгозбірні, читальні, недільні школи та інші ресурси. Її відданість соціальній педагогіці видно в меті виховання, що полягає у сприянні вільному розвитку дитини та формуванні гармонійно розвинутої особистості, здатної активно брати участь у суспільному житті.

Софія Русова ввійшла в історію як видатний теоретик дошкільного виховання. Спочатку вона підтримувала фребелівську систему, але згодом, вивчивши її, звернулася до системи Монтессорі, яка акцентувала увагу на гігієні та розвитку дітей. У своїх працях Русова підкреслювала важливість благодійності та моральності, ставши відомою філантропкою, яка допомагала жінкам, дітям та іншим вразливим категоріям населення.

7.6. Внесок К.Д. Ушинського у розвиток соціального виховання

Костянтин Дмитрович Ушинський, видатний український педагог і один із засновників педагогічної науки, займає почесне місце в світовій освітній думці. Його внесок у педагогіку, зокрема в розвиток народної школи, має безпрецедентне значення. Завдяки масштабності і глибині своїх ідей Ушинський став яскравою постаттю свого часу, а його творчий доробок закріпився в культурній спадщині України та світу.

К.Д. Ушинський народився 2 березня 1824 року в місті Тулі в родині дрібнопомісного дворянина. Його батько, Дмитро Григорович, був ветераном Вітчизняної війни 1812 року, який, через проблеми зі здоров'ям, пішов у відставку і працював у різних державних установах.

Мати, Любов Степанівна Гулак-Капніст, українка за походженням, походила з родини знаного письменника Василя Капніста. Костянтин провів своє дитинство в Україні, у родовому маєтку на березі річки Десни, де формувалася його любов до рідної культури і мови.

Спілкуючись з українськими дітьми, відчуваючи вплив народної педагогіки та культури, Ушинський отримав глибоке виховання. Його мати, яка сама навчала

його, прищепила йому любов до України і розвиток допитливості. Втрата матері в 11 років залишила глибокий слід у його серці, але її уроки супроводжували його все життя. Хоча К. Ушинський писав російською мовою через обставини свого часу і заборони на українську, він залишався патріотом України, переживаючи її труднощі та виклики. Його діяльність в умовах репресій була справжнім героїзмом в ім'я волі українського народу.

Навчання в Новгород-Сіверській гімназії, під керівництвом видатного директора Фітимківського, заклало основи його знань і шанобливого ставлення до науки. У 1840 році він вступив до Московського університету на юридичний факультет, проте літні канікули завжди проводив в Україні, у родинному колі. Університетський товариш Ушинського, Ю.С. Рехневський, описує його як молодого, харизматичного студента з розумними очима і жвавою мовою, який вражав своїми оригінальними думками та критичним мисленням, що викликало загальне зацікавлення серед однокурсників.

У 1844 році, після блискучого завершення навчання в Московському університеті, К. Ушинський отримав можливість залишитися там на два роки для підготовки до викладацької діяльності. З 1846 року він розпочав роботу на посаді професора Ярославського юридичного ліцею, проте в 1849 році був звільнений через демократичний характер своїх лекцій.

Довгий час Ушинський змушений був працювати в Міністерстві внутрішніх справ, виконуючи обов'язки, які його не задовольняли ані морально, ані матеріально. Влітку 1851 року, перебуваючи в службовій поїздці в Чернігівській губернії, він одружився з Надією Семенівною Дорошенко, своєю подругою дитинства, яка належала до відомого українського роду [46, с. 111].

У 1854 році Ушинський став вчителем та згодом інспектором Гатчинського сирітського інституту, де значно поліпшив навчально-виховний процес. З 1852 року він активно публікував статті в педагогічних журналах, зокрема у "Журнале для воспитания", де в 1857 році опублікував кілька своїх робіт, серед яких "Про користь педагогічної літератури" та "Шкільна реформа в Північній Америці".

Наприкінці 1859 року Ушинського призначили інспектором класів Смольного інституту шляхетних дівчат, де йому вдалося подолати серйозні труднощі та перетворити заклад на якісний навчальний заклад, запровадивши нову навчальну програму і залучивши талановитих педагогів. Водночас він активно займався літературною діяльністю, підготувавши хрестоматію "Дитячий світ" (1861) та редагуючи "Журнал Министерства народного просвещения". У своїх листах Ушинський часто висловлював тривогу щодо відриву від рідної землі, вважаючи своє відрядження за кордон схожим на заслання.

Хоча його здоров'я погіршувалося, він продовжував працювати над науковими проектами, видавши книгу "Рідне слово" (1864) та статтю "Педагогічна подорож до Швейцарії", а також підготував до публікації два томи праці "Людина як предмет виховання" (1868).

Основою педагогічної системи Ушинського був принцип народності, що підкреслював право кожного народу на освіту рідною мовою. Він детально розкрив цей принцип у своїй важливій праці "Про народність у громадському вихованні" (1857). Ушинський вважав, що виховання, яке базується на народній основі, має велику виховну силу, на відміну від систем, побудованих на абстрактних ідеях. Він підкреслював, що лише народна педагогіка може стати основою історичного розвитку народу [49, с. 137].

У своїх творах Ушинський стверджував, що виховання має ґрунтуватися на культурних цінностях народу та історичному контексті. Він активно впроваджував поняття "народна педагогіка", доводячи її важливість для наукової педагогіки та закликаючи до всебічного вивчення народного виховного досвіду.

У статті "Про необхідність зробити російські школи російськими" (1867) Ушинський закликав до того, щоб українські школи також були українськими, підкреслюючи важливість вивчення рідної мови.

К. Ушинський пишався своєю національною ідентичністю та створив важливу працю з українознавства, яка поки що не була опублікована. Він виступав за право

кожного народу на свою національну школу і критикував зросійщення українських дітей, наполягаючи на навчанні українською мовою.

У своїх роботах Ушинський обґрунтовував необхідність правильного підходу до вивчення іноземних мов, наголошуючи на важливості глибокого засвоєння рідної мови. Дидактика Ушинського була різноманітною та оригінальною. Він підкреслював важливість врахування національних і психологічних особливостей учнів, роль повторення в навчанні та принципи наочності й систематичності. Велику увагу він приділяв оптимізації пізнавальної активності учнів, розвитку їхнього мислення та мови, організації самостійної роботи. Ушинський не лише пропагував свої ідеї, а й надавав їм наукове обґрунтування, що видно з його підручників "Дитячий світ" та "Рідне слово".

Духовно-моральне виховання, за його концепцією, мало розвивати в дитині почуття гуманності, національної гордості, чесності, правдивості та працьовитості. Він вважав важливим формування у дітей характеру, волі та громадянського обов'язку, спираючись на народні й християнські цінності. Ушинський також акцентував на важливості трудового виховання, вважаючи працю основою всіх напрямів виховання. Він вказував на необхідність зміцнення здоров'я, розвитку фізичних здібностей і формування гігієнічних навичок у дітей.

Таким чином, К.Д. Ушинський підняв питання про необхідність кардинальних змін у суспільстві, які можливі лише через освіту та виховання. На думку цього видатного педагога, успіх досягається лише тоді, коли вплив на виховання здійснюють в однаковій мірі церква, сім’я та школа. Батьки, зокрема матері, повинні в першу чергу піклуватися про релігійне виховання своїх дітей. Ушинський наголошував, що в навчальному процесі Закон Божий не можна відокремлювати від інших предметів. Він стверджував, що релігійне виховання триває протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства, продовжуючи в юності, проникаючи в усі шкільні предмети і ніколи не завершуючись.

Також він надавав значення естетичному вихованню, вважаючи, що основними його засобами є природа, зміст шкільної освіти та мистецтво. У

навчальний план народних шкіл він пропонував включити естетичні дисципліни, такі як малювання, музика і спів. Особливо цінував участь дітей у хоровому співі, вважаючи: –Якщо співає школа, співає країна".

Ушинський вірив, що для естетичного розвитку дитини важливо ознайомити її з народною поезією і традиціями, проводячи у школі свята, що символізують зміни пір року. У цьому контексті він акцентував на важливості художньої освіти для вчителів і вихователів.

Як зазначала одна з його учениць, Водовозова, якщо б потрібно було змалювати портрет Ушинського, він би зображувався як Пророк з палаючими очима і суворим, серйозним обличчям. На основі його праць сформувалося кілька поколінь педагогів, і його вважають вчителем для російських вчителів. Його творчість сприяла розвитку соціально-педагогічних досліджень як в Україні, так і за її межами.

Ушинський розглядав всі напрями виховання як єдину систему, акцентуючи важливість сімейного, громадського та шкільного впливу на виховання. За його словами, справжній учитель постійно вчиться і вдосконалює свої знання, що підкреслюється в його статті "Про користь педагогічної літератури" [46].

К. Ушинський вважав одним з основних недоліків тодішньої освіти недостатню підготовку вчителів. У своїй статті "Проект учительської семінарії" (1861) він докладно розглядав питання підготовки кваліфікованих педагогів та наголошував на необхідності створення педагогічних факультетів при університетах.

К.Д. Ушинський зробив величезний внесок у розвиток педагогічної думки, ставши основоположником системи, яка забезпечила світову славу української педагогіки в усіх її напрямках, зокрема в теорії виховання, дидактиці та підготовці учительських кадрів.

7.7. Соціально-педагогічні ідеї філософів країн Західної Європи (XVIII – XIX ст.

У XIX столітті завершився процес формування класичної педагогіки Нового часу, яка зосередилася на вивченні безмежних можливостей людини та її індивідуальності. Важливою була усвідомленість самоцінності та унікальності людської особистості. У західній педагогіці накопичувалися знання, запозичені з філософії та інших наук, що стосуються людини і виховання. Особлива увага приділялася цілям, змісту і методам навчання, а також методології педагогічної науки. Відзначався психологічний аспект, який обґрунтовував навчально-виховний процес, що привело до зародження сучасних теорій соціального виховання.

Шкільна система в Західній Європі та США існувала в умовах соціальних потрясінь, зокрема європейських революцій та громадянської війни в США. Важливу роль у розвитку освіти відігравали глобальні події та соціальні зміни в кожній країні. Освіта розвивалася на тлі економічного зростання і інтенсивного розвитку промисловості, що зумовило потребу у створенні нової освітньої системи. Особливо цього прагнув клас промислової буржуазії, яка з другої половини XIX століття зайняла ключові політичні позиції. До кінця століття в провідних країнах Західної Європи та США були закладені законодавчі основи нової школи. Цей період ознаменувався великими реформами, що призвели до формування національних освітніх систем, зменшення впливу церкви на школу та підвищення рівня загальної освіти. Проте значна частина населення все ще залишалася без освіти, а вплив клерикалів залишався суттєвим. Хоча деякі аспекти демократизації освітнього процесу були закріплені законодавчо, їх реалізація ще залишалася попереду [40, с. 231].

Наприкінці XVIII та в першій половині XIX століття в Німеччині активно розвивався філософський рух, що підкреслював діалектику як теорію і метод пізнання. Цей рух відомий як "німецька класична філософія". Його представники, такі як І. Кант, Ф. Шлейермахер, І. Фіхте і Г. Гегель, зробили значний внесок у розвиток педагогіки Нового часу.

Іммануїл Кант (1724–1804) — німецький філософ і засновник німецької класичної філософії. У своїх працях він стверджував, що пізнання можливе завдяки загальнозначимим апріорним формам, які упорядковують відчуття. Ідеї Бога, свободи і безсмертя, хоча й недоведені теоретично, становлять постулати "практичного розуму" — необхідну умову моральності. Центральним принципом етики Канта є категоричний імператив.

Кант вважав, що відчуття організуються за допомогою апріорних форм чуттєвості — простору і часу. Відчуття, що послідовно виникають, формують предмети сприйняття, але сприйняття залишається суб'єктивним. Щоб перетворити відчуття на досвід, необхідна участь розуму, який підводить чуттєві факти під загальні поняття. Таким чином, ми пізнаємо лише те, що створюємо самі. Однак розум не є вищою пізнавальною здатністю, йому не вистачає мети — стимулу, що його веде.

Ця рушійна сила пізнання проявляється в ідеях і уявленнях про мету. Проте ідеї не є ідентичними реальним предметам. Коли розум звертається до концепції світу, він стикається з антиноміями — протиріччями, які не можна розв'язати. Кант виділяв чотири основні антиномії: перша — світ має кінець у просторі та часі, але водночас є безмежним; друга — все у світі просте та неподільне, але також і складне; третя — свобода існує, проте в світі панує необхідність; четверта — Бог як першопричина світу існує або не існує. Кант робить висновок, що розумове пізнання світу неможливе, тому ми можемо пізнати лише явища, а не "речі самі по собі". Для Канта це не є трагедією — те, що втрачає теорія пізнання, компенсує віра. Релігія стає предметом віри, а не науки, і ця віра є необхідною. Хоча Кант дійшов до агностицизму, який викликав суперечки, він все ж детально розкрив механізм та труднощі процесу пізнання [59, с.153-154].

Будучи професором університету в Кенігсберзі, Кант викладав курси філософії та педагогіки. Він вважав, що сенс філософії полягає в інтеграції людської волі та існування в систему законів, які є такими ж невід'ємними, як закони природи. Розмірковуючи про самовизначення особистості, Кант акцентував увагу на

важливості розвитку "морального почуття" — голосу совісті, який виконує роль внутрішнього судді. Він говорив: "Дві речі, які викликають найбільше захоплення — це зоряне небо над нами і моральний закон усередині нас". Зоряне небо символізує божественний порядок, тоді як моральний закон є частиною духу, що робить душу людини безсмертною. Цей моральний закон, як духовний інстинкт, дозволяє відчувати різницю між добром і злом і забезпечує виконання найважливішого людського обов'язку — права вибору.

Кант підкреслював, що моральність і доброта не залежать від знань. Він вважав, що в людях закладені природні задатки до добра. У релігійному вихованні Кант пропонував починати не з теології, а з прагнення пізнати Бога. На відміну від Ж. Руссо, він не поділяв думку, що культура і суспільство приносять лише зло. Кант вбачав у вихованні шлях до виходу дитини з первісного стану, її окультурення та адаптацію в суспільстві. Для Канта шлях морального розвитку — це безперервний процес саморефлексії, метою якого є правильне визначення життєвих цінностей. Він вважав, що особистісна свобода і спокій досягаються через оволодіння знаннями про моральність, обов'язок і самовладання, що у його філософії зводяться до категоричного імперативу: "Чини так, щоб твоя поведінка могла стати загальним законом".

З точки зору Канта, виховання є активним процесом, що укріплює волю людини. Така педагогіка поєднує примус і свободу, необхідні для подолання дикості та розвитку культури. Він виділяв два аспекти морального виховання: негативний (дисципліна) і позитивний (самовиховання). Кант вказував на складність поєднання законного примусу з можливістю використовувати свою свободу: "Я маю навчити свого вихованця переносити обмеження своєї свободи та в той же час вчити його користуватися нею. Без цього все марно, і той, хто позбувся виховання, не зможе скористатися своєю свободою".

Йоганн Готліб Фіхте (1762–1814) акцентував увагу на незалежності та активності особистості. Він виступав проти сліпого копіювання чужих ідей, вважаючи це "мертвим образом". Ідеалом Фіхте було живе знання, що пояснює світ.

Він розглядав виховання як шлях усвідомлення кожним німцем своєї належності до єдиної нації. Фіхте підкреслював, що освіта є насамперед засобом оволодіння національною культурою, що відкриває доступ до загальнолюдської.

Фрідріх Шлейєрмахер (1768–1834) наголошував на соціальних аспектах виховання та освіти, стверджуючи, що теорія і практика виховання є історичними явищами. За його словами, виховання є ключовим способом уникнення конфліктів між поколіннями, забезпечуючи спадкоємний зв'язок між ними. Шлейєрмахер розглядав педагогіку як "мистецтво", що полягає в узгодженні змісту виховання з етикою та політикою, враховуючи конкретний соціальний і державний устрій.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) — німецький філософ, який систематизував діалектичну теорію. Основним поняттям його вчення є розвиток, що відображає діяльність світового духу, його прояви в царині чистої думки через все більш конкретні категорії. Діалектика розглядається як протиставлення тези, антитези та синтезу. Гегель вважав, що людина є продуктом історії і відіграє роль як творця, так і самотворця.

З його філософії випливають ключові принципи діалектики, серед яких: перехід кількісних змін у якісні, принцип тотожності протилежностей і принцип заперечення заперечення. Гегель акцентує на тому, що зміни буття є не просто переходом з однієї величини в іншу, але й взаємозв'язком якісного та кількісного. Аналізуючи зростання якісних характеристик у кількісних категоріях, він розробляє категорію міри, що поєднує ці два аспекти в єдність. Розвиток якості призводить до збільшення кількісних характеристик, які, в свою чергу, стимулюють покращення якості [59, с.155].

Гегель характеризує сутність як філософську категорію, що містить в собі як відмінності явищ, так і їх спільні риси. Процес переходу від буття до сутності, а потім до поняття відбувається через етапи тотожності, суперечності та нової тотожності. Гегелівська категорія тотожності є діалектичною і включає в себе елемент відмінності, що свідчить про розвиток і внутрішню дисгармонію.

На думку Гегеля, через пізнання відносин тотожності та відмінності виявляється суперечність, яка лежить в їх основі. Суперечність, за його визначенням, є джерелом руху та життєвості, що виступає загальним принципом саморозвитку. Він вбачав у формуванні особистості відображення конкретно-історичного процесу: «кожна людина — син свого часу і свого народу».

Гегель стверджував, що виховання є важкою працею, що вимагає боротьби із самим собою. Він намагався діалектично пов'язати історію розвитку виховання з історією людської цивілізації, підкреслюючи, що це не означає приреченість на пасивне існування. Навпаки, виховання надає особистості можливість активно брати участь у культурному житті суспільства та формуватися через взаємодію з навколишнім середовищем.

Він високо цінував роль виховання, яке здатне змінювати людину: «Людина стане тим, ким вона має бути, лише завдяки вихованню». Гегель вважав, що виховання народжує розумну, «духовну істоту». Таким чином, людина формується «з самої себе», проходячи процес «заперечення» попереднього «Я» з частковим збереженням минулого та переходом на новий рівень якості.

У середині XIX століття відбулися значні зміни, коли універсальні світоглядні моделі в контексті педагогічних питань почали доповнюватися філософськими концепціями, що ґрунтувалися на фактах «позитивних» наук, зокрема соціології. Позитивне знання визнається результатом виключно наукового пізнання, яке не є філософським. У педагогіці позитивізм, представлений ідеями таких вчених, як Огюст Конт, Джон Стюарт Мілль та Герберт Спенсер, акцентує увагу на досвіді як єдиному джерелі істинного знання, заперечуючи цінність філософських теорій та абстрактного мислення.

Основні принципи позитивізму можна узагальнити наступним чином: справжня наука обмежується фактами та чуттєвими спостереженнями; наука, що досліджує факти, має безмежні можливості; соціальні явища також підлягають науковому вивченню, де соціологія виступає як наука про суспільство; прогрес науки і техніки, а також соціології є основою для розвитку суспільства.

Найбільш яскраво позитивізм проявився в експериментальному напрямі педагогіки, який стверджував, що нові знання і підтвердження вже відомих істин можуть бути отримані лише шляхом експерименту. Прагматична педагогіка також має позитивістський характер, оскільки виховання розглядається як підготовка дитини до ефективних дій у конкретних ситуаціях.

Один з основоположників позитивізму, *Огюст Конт (1798–1857),* наголошував на зростаючій значущості соціального фактора в освіті та вихованні. Він стверджував, що виховання і освіта становлять «сукупність об'єктивного життя, яка осягається з метою поступової підготовки до суб'єктивного життя».

Джон Стюарт Мілль (1806–1873) вважав, що критерієм ефективності освіти є готовність людини діяти на користь суспільства та сприяти його розвитку. Він вбачав у вихованні засіб подолання егоцентризму, формуючи громадську активність, що є основою демократії і свободи в суспільстві.

Герберт Спенсер (1820–1903) намагався поєднати ідею поступальної еволюції природи та суспільства з дарвіністським концептом природного відбору. Спираючись на ці ідеї, він обґрунтував необхідність виховання як одного з ключових соціальних явищ. У своїх статтях про освіту Спенсер підкреслював важливість природничих наук, вважаючи їх найкориснішими для людини, тоді як гуманітарні дисципліни (такі як мови, література і історія) він вважав другорядними. Спенсер також зазначав, що в суспільстві посилюється прагнення до індивідуальної свободи, і здобуття корисної освіти є важливим фактором для її досягнення. Як і Руссо, Спенсер підтримував метод виховання, заснований на природних наслідках.

7.8. Експериментальні пошуки оптимальної моделі виховання Й.Г. Песталоцці

Йоганн Генріх Песталоцці вважав виховання центральним аспектом розвитку дитини, вважаючи, що освіта повинна бути гуманістичною і орієнтованою на особистість. Він вірив, що навчання має відбуватися в природному середовищі і через практичні досвіди, які допомагають дітям зрозуміти навколишній світ.

Песталоцці підкреслював важливість емоційного зв’язку між вчителем і учнем, вважаючи, що любов і співчуття є основними елементами виховання. Він вірив, що кожна дитина унікальна і потребує індивідуального підходу, що дозволяє розкрити її потенціал.

Песталоцці також стверджував, що виховання повинно бути інтегративним, поєднуючи розумове, фізичне та моральне навчання. Він прагнув, щоб діти навчилися думати критично, розвивали свої навички та вміння в контексті соціальної відповідальності. Важливою частиною його філософії було виховання через дію, де досвід і практика стали важливими інструментами навчання. Загалом, Песталоцці вбачав у вихованні можливість формування гармонійної, цілісної особистості, готової до життя в суспільстві.

Песталоцці також акцентував увагу на важливості сімейного виховання, вважаючи, що основи особистісного розвитку закладаються в домашньому середовищі. Він вірив, що батьки повинні бути активними учасниками навчального процесу, оскільки їхня підтримка та увага є вирішальними для успішного розвитку дитини.

На його думку, навчання має бути радісним і цікавим, що сприяє природній допитливості дітей. Він стверджував, що через гру та творчість діти можуть глибше зрозуміти світ навколо них, тому важливо створювати середовище, яке заохочує експериментування і самовираження. Песталоцці також підкреслював значення морального виховання, вважаючи, що діти повинні вчитися чесності, співчуттю і справедливості. Він вірив, що навчання цим цінностям не менш важливе, ніж отримання академічних знань.

Крім того, Песталоцці активно виступав за соціальну справедливість і рівність в освіті, вважаючи, що кожна дитина, незалежно від свого походження, має право на якісну освіту. Він бачив у вихованні шлях до покращення суспільства, вірячи, що добре виховані діти стануть відповідальними громадянами, які сприятимуть розвитку своїх спільнот.

У результаті, Песталоцці вбачав виховання як процес, що виходить за межі традиційних навчальних методів, акцентуючи на всебічному розвитку дитини, де важливими є як інтелектуальні, так і емоційні, фізичні та моральні аспекти.

Песталоцці також наголошував на важливості індивідуального підходу до кожної дитини. Він вірив, що кожна особистість унікальна, тому навчання повинно враховувати індивідуальні здібності, інтереси та потреби. Це дозволяло дітям відчувати свою значущість і розвивати впевненість у власних силах.

Він запроваджував ідею "виховання серцем", що означало важливість емоційної підтримки та чуйності в навчальному процесі. Діти повинні відчувати любов і підтримку з боку вихователів, щоб розкривати свій потенціал. Песталоцці вважав, що через такі стосунки формується справжня мотивація до навчання, що є ключем до успішного виховання.

Крім того, Песталоцці підкреслював важливість практичного навчання. Він вірив, що знання мають бути застосовані в реальному житті, і що через практику діти можуть краще зрозуміти теоретичні концепції. Це був його спосіб з'єднати знання з реальними життєвими ситуаціями, що, на його думку, робило навчання більш значущим.

Песталоцці також був переконаним у важливості суспільного виховання. Він вірив, що виховання не повинно обмежуватися лише формальними навчальними закладами, а має включати й соціальні аспекти, такі як спільна діяльність, волонтерство та участь у житті громади. Це сприяло формуванню відповідальних та активних громадян.

В цілому, Песталоцці розглядав виховання як комплексний і багатогранний процес, що має на меті не лише передачу знань, але й формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, готової до активної участі в житті суспільства.

Песталоцці також акцентував увагу на важливості гри в навчальному процесі. Він вірив, що гра є природним способом, через який діти досліджують світ і навчаються. Це дозволяло їм розвивати не лише когнітивні навички, але й соціальні, емоційні та фізичні якості. Гра, за його словами, сприяла формуванню творчого

мислення і розвивала уяву, що було критично важливим для всебічного розвитку дитини.

Він підкреслював, що навчання має бути радісним і захопливим процесом, а не лише механічним засвоєнням знань. Цей підхід передбачав створення комфортного і підтримуючого навчального середовища, де діти могли б вільно висловлювати свої думки і почуття, ставити запитання та шукати відповіді.

Песталоцці також вірив у роль сім'ї у вихованні. Він вважав, що батьки мають бути активними учасниками навчального процесу, адже саме в сімейному середовищі закладаються основи для формування цінностей, етики та соціальної відповідальності. Він закликав до тісної співпраці між школою і сім'єю, адже така взаємодія могла б суттєво підвищити ефективність виховання.

Також Песталоцці наголошував на важливості розвитку моральних і етичних якостей у дітей. Він вірив, що виховання має сприяти формуванню гуманності, співчуття та відповідальності. На його думку, навчання повинно бути не лише інтелектуальним, а й моральним процесом, який допомагає дітям зрозуміти їхнє місце у світі та важливість служіння іншим.

Усі ці аспекти виховання, які підкреслював Песталоцці, спрямовані на те, щоб допомогти дітям стати активними, свідомими та відповідальними членами суспільства, здатними до саморозвитку та внеску в покращення свого оточення. Його концепція виховання залишається актуальною і сьогодні, надихаючи педагогів і батьків у їхній роботі з дітьми.

Йоганн Готліб Песталоцці вважав, що виховання має бути природним, інтуїтивним і орієнтованим на потреби дитини. Він активно експериментував із різними підходами, прагнучи знайти оптимальну модель, яка б поєднувала навчання, виховання і розвиток. Його практичний досвід виходив із спостережень за дітьми, що дозволяло йому розуміти, як найкраще адаптувати навчальний процес.

Песталоцці вірив у важливість навчання через практику, вважаючи, що діти найбільш ефективно засвоюють знання через безпосередній досвід. Він використовував різноманітні ігри, творчі заняття та природні явища, щоб спонукати

дітей до активного дослідження світу навколо. Цей підхід дозволяв дітям розвивати свої навички і знання в контексті реального життя.

Він також зосереджувався на формуванні емоційного зв'язку між вихователем і дитиною. Песталоцці вірив, що підтримка, увага та любов з боку дорослих є критично важливими для розвитку особистості дитини. Цей емоційний аспект виховання допомагав дітям почуватися впевненими і безпечними, що, у свою чергу, сприяло їхньому навчальному процесу.

Песталоцці також експериментував із організацією навчального середовища. Він намагався створити атмосферу, де діти могли вільно висловлювати свої думки і почуття, заохочуючи їх до самостійності і творчості. Він вірив, що навчання має бути не тільки інтелектуальним, а й емоційним та духовним процесом, який сприяє всебічному розвитку дитини.

У своїх пошуках оптимальної моделі виховання Песталоцці активно використовував методи спостереження і саморефлексії. Він вивчав, як діти реагують на різні підходи, і намагався коригувати свої методи відповідно до їхніх потреб і інтересів. Це дозволяло йому постійно вдосконалювати свою практику, знаходячи нові способи заохочення дітей до навчання. Таким чином, експериментальні пошуки Песталоцці були спрямовані на створення гармонійного, природного і чуйного виховного процесу, який враховував би індивідуальність кожної дитини. Його ідеї про виховання досі надихають педагогів у пошуках ефективних методів навчання і розвитку.

Песталоцці акцентував увагу на інтеграції різних аспектів розвитку дитини. Він вважав, що освіта не повинна бути односторонньою; замість цього, навчальний процес мав би охоплювати інтелектуальний, фізичний і моральний розвиток. Песталоцці вірив, що тільки шляхом гармонійного розвитку всіх цих компонентів можна досягти справжнього виховання.

Крім того, він активно заохочував співпрацю між дітьми. Песталоцці вважав, що спільні навчальні досвіди сприяють розвитку соціальних навичок, емпатії та

комунікативних здібностей. Він організовував групові заняття, під час яких діти могли ділитися своїми ідеями, обговорювати проблеми і спільно шукати рішення.

Песталоцці також підкреслював важливість культурного контексту в освіті. Він вважав, що знання і цінності, які передаються дітям, мають бути зв’язані з їхнім життям і досвідом. Це дозволяло дітям не тільки засвоювати факти, а й розуміти їхню значущість у повсякденному житті. Відзначаючи важливість рефлексії у процесі виховання, Песталоцці активно пропагував самоаналіз і саморозвиток. Він вважав, що вихователі також мають постійно вдосконалюватися, щоб краще відповідати на потреби дітей. Песталоцці наполягав на тому, що розвиток педагога не менш важливий, ніж розвиток його учнів [59, с. 161].

Завдяки своїм експериментам і пошукам, Песталоцці залишив значний спадок у педагогічній теорії. Його підходи до виховання і навчання, зосереджені на цілісності, індивідуальності та гуманності, продовжують надихати нові покоління педагогів. Песталоцці довів, що виховання — це не лише передача знань, а й формування особистості, здатної до активного і свідомого життя в суспільстві.

7.9. Ідеї соціалізації дитини Ф. Фребеля

Фрідріх Фребель (1782 – 1852) був німецьким педагогом і теоретиком дошкільного виховання, що народився в Тюрінгії в сім'ї пастора. Він отримав початкову освіту вдома, а потім навчався у брата матері. У 15 років Фребель був відданий на навчання до лісника, де вивчав природознавство та математику, а згодом відвідував лекції в Єнському університеті. У 1805 році він працював під керівництвом Песталоцці в Івердоні, де піддався впливу його ідей. Пізніше Фребель намагався створити школи на основі песталоцціанської системи, але ці спроби виявилися невдалими, що спонукало його переїхати до Швейцарії.

У 1836 році Фребель повернувся до Тюрінгії і в 1837 році заснував «Заклад для ігор і занять дітей молодшого шкільного віку». Цей заклад став основою для його системи дошкільного виховання, яка незабаром здобула популярність і поширилася в різних країнах. Фребель, вихований у традиціях ідеалістичної

німецької філософії, вважав, що педагогіка повинна базуватися на ідеалістичних принципах. Він стверджував, що дитина природно має чотири основні інстинкти: діяльності, пізнання, художній і релігійний. Інстинкт діяльності, за його словами, виявляє божественний творчий початок у дитині, тоді як інстинкт пізнання відображає прагнення зрозуміти суть речей.

Фребель також релігійно обґрунтував погляди Песталоцці на виховання, трактуючи саморозвиток дитини як виявлення божественного в ній. Він наголошував на важливості врахування природних особливостей дітей молодшого віку, таких як рухливість, безпосередність і допитливість. Фребель вважав, що розвиток дитини має починатися з фізичного розвитку, тісно пов’язаного з інтелектуальним.

Щоб задовольнити потреби дітей у діяльності та спілкуванні, Фребель запропонував організувати заняття у товаристві однолітків, назвавши цей формат «дитячим садком». Основною метою дитячого садка було підтримувати природний розвиток дитини, адже він вважав, що дитина подібна до рослини, яка має розвиватися [59, с. 163-164].

Фребель активно пропагував створення дитячих садків і готував вихователів для них, розробивши специфічну методику роботи. Він підкреслював важливість розвитку органів чуттів, руху і мови через гру та систематичні вправи. Основним принципом його педагогіки була природовідповідність: виховання повинно враховувати внутрішні закони та потреби дитини, підтримуючи її зв'язок з природою.

Фребель вважав, що виховання має забезпечувати «саморозкриття» дитини, однак це неможливо без зовнішніх впливів. Тому важливо використовувати різноманітні методи, такі як гра, ритмічні рухи, конструювання та сільськогосподарська праця. Він також вважав гру важливим засобом етичного виховання, оскільки в процесі гри діти можуть виражати свої емоції та розуміння світу. Основними предметами для гри були різні матеріали, які Фребель називав «подарунками», вважаючи, що вони мають глибоке символічне значення. Гра, на

думку Фребеля, повинна супроводжуватися бесідами, поезією та співом, що формує моральність дитини.

Отже, Фрідріх Фребель є засновником концепцій і практик суспільного дошкільного виховання, зокрема терміна «дитячий сад», в якому дитину порівнюють з рослиною, що розвивається у природному середовищі. Його підходи базувалися на принципах природовідповідності та фізичних вправах, зокрема через гру і використання так званих «подарунків Фребеля», таких як кольорові м’ячі, кульки на ниточках, кубики та дощечки. Фребель також розпочав підготовку вихователів дошкільних закладів, яких він називав «дитячими садівницями». Важливим завданням для школи вихователь ок було вивчення психофізіологічних основ розвитку дітей, оволодіння засобами впливу на них та методами керівництва їхнім розвитком через добір відповідного дидактичного матеріалу.

7.10. Внесок А. Дістервега у розвиток соціального виховання

Адольф Дістервег (1790–1866) – видатний німецький педагог-демократ і один з найзначніших учнів Песталоцці. Він народився в місті Зіген у сім'ї юриста. Дістервег отримав освіту в Герборнському та Тюбінгенському університетах, де здобув ступінь доктора філософії. Протягом свого життя він працював домашнім учителем, викладав у середніх школах Вормса та Франкфурта-на-Майні. З 1819 по 1847 рік обіймав посаду директора учительських семінарій у Мерсії та Берліні, де викладав педагогіку, математику та німецьку мову. Його ще за життя називали «вчителем німецьких учителів». Дістервег прагнув об'єднати німецьке вчительство; у 1848 році він був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки» та представляв учительство в прусській Палаті депутатів [30, с. 145].

З 1827 року і до кінця життя він видавав журнал «Рейнські листки для виховання і навчання», в якому опублікував понад 400 статей. З 1851 року він також почав випускати «Педагогічний щорічник». У своїх публікаціях Дістервег особливо акцентував на питаннях народної школи. Він написав більше 20 підручників для

учнів та кілька посібників для вчителів, найвідомішим з яких є «Керівництво до освіти німецьких учителів» (1835).

Дістервег виступав за концепцію загальнолюдського виховання, підкреслюючи важливість формування в людей почуття любові як до свого народу, так і до всього людства. Він, як і Песталоцці, вважав, що людська природа виявляється у задатках, але на відміну від нього, наголошував, що цим задаткам лише надається потенціал для розвитку та освіти. Основним завданням виховання він бачив у виявленні та належному спрямуванні самостійного розвитку цих задатків.

Дістервег визначав головну мету виховання в гармонійному розвитку всіх можливих задатків особистості для служіння істині, красі і добру, і вважав, що це досягається через самодіяльність. Він зазначав, що правильно організований виховний процес має ґрунтуватися на трьох основних принципах: природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності.

Принцип природовідповідності Дістервег вважав ключовим, пояснюючи його як необхідність проводити виховання відповідно до природного розвитку дитини, враховуючи її вікові та індивідуальні особливості. Він стверджував, що мистецтво виховання може бути успішним лише в гармонії з природою, яка є потужною силою. «Природа в людині також є силою, тому не варто намагатися придушити те, що вона заклала в людину. У кожному з нас пригноблена природа прагне відродитися», – зазначав він.

Принцип культуровідповідності підкреслює, що виховання, яке відповідає природі, має також узгоджуватися з конкретними соціально-історичними умовами життя дитини та духовним життям суспільства. Важливо виховувати дитину, враховуючи культуру її народу та час, у якому вона живе.

Принцип самодіяльності акцентує увагу на розвитку творчої активності та ініціативи дитини, що дозволяє їй вільно визначати свою особистість і розвивати свої задатки. «Тільки тоді, коли юнак активно щось робить, з нього може вийти щось хороше», – вказував Дістервег.

На основі своїх принципів Дістервег розробив метод навчання, що акцентує увагу на активності учня та його самостійності. Цей підхід передбачає, що викладач веде навчання у формі діалогу. Він зазначав: «Поганий учитель лише повідомляє правду, тоді як хороший навчає її знаходити».

Основним завданням навчального процесу, за Дістервегом, є розвиток розумових здібностей дітей. Хоча він надавав перевагу формальній освіті, не зневажаючи матеріальних аспектів, вважав, що їх зв'язок є критично важливим. На його думку, відрив між формальними і матеріальними цілями навчання призводить до втрати його змісту.

Дістервег підкреслював важливість безперервності в освіті та врахування індивідуального розвитку учнів. Він порівнював учнів, зазначаючи, що те, що є постійним для одного, може бути непросунутим для іншого. «Не вчи нічому передчасно, старайся спростити важкі завдання, щоб їх було легше засвоїти», — вказував він. Також він підкреслював, що навчання має бути значущим для майбутнього учня.

Велику роль у навчанні він відводив наочності, висловлюючи це в принципі переходу від чуттєвого сприймання до абстрактних понять. Принцип наочності тісно пов'язувався з послідовністю та безперервністю навчання.

Для того щоб знання учнів були міцними, Дістервег рекомендував частіше повертатися до раніше вивченого матеріалу та повторювати його. Він також акцентував на свідомому навчанні, яке виявляється у здатності учнів чітко формулювати свої думки. Тому він ставив високі вимоги до мовлення учнів, зазначаючи: «Спонукайте учня більше говорити, ніж слухати».

На думку Дістервега, справжнє та успішне навчання завжди має виховний аспект. Воно не лише розвиває інтелектуальні здібності учнів, але й формує їхню особистість, волю, почуття та поведінку.

Методика Дістервега також акцентує на необхідності робити навчальний процес захоплюючим та цікавим. Для цього важливо пробуджувати у учнів інтерес до навчання. Це можна досягти через три основні елементи: різноманітність,

енергійність і особистість вчителя. Процес навчання має бути динамічним і стимулюючим. «Зупинка — це крок назад», — вказував він.

У вихованні Дістервег надає велику роль вчителю, який повинен глибоко знати свій предмет, мати сильний характер і впевненість, сприяти постійному прогресу учнів, а також бути носієм високих моральних цінностей. Це допомагає ефективніше реалізовувати виховні цілі та формувати особистість учнів. Як зазначав Дістервег: «Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе».

Отже, Адольф Дістервег — видатний німецький педагог-демократ і один з найвідоміших послідовників Песталоцці, якого називають «вчителем німецьких учителів». Він значну увагу приділяв підготовці вчителів і підвищенню їхньої кваліфікації.

7.11. Соціально-педагогічний проект Р. Оуена

Роберт Оуен, видатний англійський соціальний реформатор і педагог, запропонував інноваційний соціально-педагогічний проект, який став важливою віхою в історії освіти. Оуен вірив у можливість покращення суспільства через реформування виховання дітей і створення нових моделей навчання. Його підхід зосереджувався на важливості середовища для розвитку особистості, адже він вважав, що умови життя і виховання значною мірою впливають на поведінку і здібності людей.

Оуен започаткував експериментальний проект у Нью-Ланарку, де створив ідеальні умови для виховання дітей, акцентуючи увагу на їхніх потребах і інтересах. У цьому закладі діти отримували освіту, яка поєднувала навчальні предмети з практичною діяльністю. Оуен розробив програму, що включала фізичні, моральні та розумові аспекти розвитку, підкреслюючи важливість гри та активного навчання.

Він активно пропагував ідеї колективізму і соціальної відповідальності, вважаючи, що співпраця і взаємодопомога можуть значно поліпшити умови життя. Оуен вірив, що навчання має бути доступним для всіх, незалежно від соціального

статусу, і що виховання має стати основою для створення справедливого і гармонійного суспільства.

Проект Оуена вплинув на подальші соціальні та освітні реформи, закладаючи основи для сучасних педагогічних концепцій, які підкреслюють важливість індивідуального підходу до кожної дитини і формування позитивного соціального середовища.

Оуен також акцентував увагу на важливості емоційного і соціального розвитку дітей, вважаючи, що виховання має включати елементи, які сприяють формуванню моральних цінностей і соціальних навичок. У його моделі навчання велика роль відводилась взаємодії між дітьми, що допомагало розвивати вміння працювати в команді і розуміти цінність співпраці.

Він запровадив нові методи навчання, які включали практичні заняття, експерименти та творчі проекти, що стимулювали інтерес до знань і дозволяли дітям вільно висловлювати свої думки. Оуен вірив, що навчання повинно бути не лише процесом отримання знань, а й способом розвитку критичного мислення і креативності.

Крім того, його проект передбачав створення комфортного і здорового середовища для дітей, що включало продумане планування простору, умови для фізичної активності та ігрову діяльність. Оуен був переконаний, що фізичний стан і емоційне благополуччя дітей є важливими складовими їхнього навчання і розвитку.

Незважаючи на те, що його ідеї не були повністю реалізовані у той час, концепція Оуена справила значний вплив на розвиток сучасної педагогіки, надихнувши наступні покоління реформаторів і педагогів. Його підхід до виховання і навчання залишається актуальним і сьогодні, підкреслюючи важливість гуманістичних цінностей у освіті.

Соціально-педагогічний проект Р. Оуена також наголошував на необхідності спільноти як важливого елемента виховання. Оуен вірив, що діти повинні виховуватися в середовищі, де панують співпраця та взаємодопомога. Він прагнув

створити середовище, де всі учасники — від дітей до дорослих — могли б вчитися один в одного, підтримувати та надихати.

Крім того, Оуен виступав за демократичний підхід у вихованні, де кожен голос був важливий, і всі мали можливість висловлювати свої думки. Це сприяло розвитку особистісної відповідальності у дітей та формуванню їхніх соціальних навичок. Він вірив, що така форма виховання допомагає дітям зрозуміти свою роль у суспільстві і сприяє формуванню активних, свідомих громадян.

Також важливим аспектом його проекту було впровадження практичних навичок у навчання. Оуен вважав, що освіта повинна бути пов'язана з реальним життям, тому навчання включало елементи сільського господарства, ремесел і інших практичних занять. Це допомагало дітям не лише отримати знання, а й розвивати корисні навички, що були б їм корисні в майбутньому.

Його проект не обмежувався лише навчальними методами. Оуен також активно працював над соціальними реформами, прагнучи поліпшити умови життя для робітничого класу. Він виступав за покращення житлових умов, освіту для всіх і доступ до медичних послуг, переконуючи, що здоров'я і добробут дітей — це основа успішного виховання.

Таким чином, соціально-педагогічний проект Р. Оуена залишив важливу спадщину в освітній реформі, підкреслюючи важливість цілісного підходу до виховання, який враховує не лише інтелектуальний, а й емоційний, фізичний та соціальний розвиток дітей. Його ідеї продовжують надихати сучасних педагогів у пошуку нових форм і методів навчання.

Р. Оуен також підкреслював значення колективної роботи в навчальному процесі. Він вважав, що спільна діяльність сприяє розвитку соціальних навичок і підвищує мотивацію учнів. У його школах діти працювали разом над проектами, що дозволяло їм навчатися один від одного, обмінюватися ідеями та створювати спільні результати. Це формувало у них почуття відповідальності за спільну справу і зміцнювало їхні стосунки.

Оуен акцентував увагу на важливості ігрової діяльності в освіті. Він вірив, що гра є природним способом пізнання світу і розвитку особистості дитини. Тому в його навчальних закладах значну частину часу відводили на ігри, які мали виховне значення, розвивали уяву і творчість. Оуен створював ігри, що стимулювали соціальну взаємодію і навчали дітей працювати в команді.

Не менш важливим аспектом його проекту було забезпечення психоемоційного комфорту для учнів. Оуен вважав, що діти повинні відчувати себе у безпеці, мати можливість вільно висловлювати свої думки і почуття. Він створював середовище, де учні могли відкрито говорити про свої переживання, що сприяло розвитку їхньої емоційної інтелігентності.

Соціально-педагогічний проект Р. Оуена став важливим кроком у розвитку гуманістичної педагогіки. Його ідеї про співпрацю, активне навчання, практичний підхід та увагу до емоційних потреб дітей продовжують впливати на сучасні освітні практики. Оуен довів, що виховання не лише передача знань, а й комплексний процес, що формує гармонійну особистість, готову до життя у суспільстві. Його внесок у педагогіку залишився актуальним і сьогодні, заохочуючи педагогів шукати нові способи залучення дітей до навчання та розвитку їхніх здібностей у дружньому та підтримуючому середовищі.

Продовжуючи свою діяльність, Р. Оуен активно пропагував ідею реформування освітніх систем не лише у Великобританії, а й за її межами. Він мріяв про створення великих освітніх установ, які б об’єднували навчання, виховання і трудову діяльність в одному комплексі. Ці установи мали б стати моделлю для суспільства, де цінувалися б колективізм, співпраця та взаємопідтримка.

Оуен також звертав увагу на соціальні проблеми того часу, такі як бідність і нерівність. Він вважав, що освіта має стати доступною для всіх верств населення, а не лише для заможних. В його уявленні, освітні реформи мали б супроводжуватися соціальними змінами, які сприятимуть поліпшенню умов життя для всіх.

Крім того, Р. Оуен акцентував увагу на важливості виховання в дусі моральних цінностей. Він вірив, що освіта повинна формувати у дітей не лише

інтелектуальні, а й етичні якості, такі як співчуття, чесність і відповідальність. Це допомогло б виховати свідомих громадян, які готові брати участь у житті суспільства та вносити свій вклад у його розвиток.

У своїх працях Оуен намагався обґрунтувати новий підхід до виховання, спираючись на наукові дослідження і спостереження. Він заохочував педагогів експериментувати з методами навчання, використовувати новітні технології і підходи для залучення дітей до процесу. Його проекти стали основою для подальших педагогічних досліджень і практик.

Вплив Р. Оуена на розвиток освіти відчувається й сьогодні. Його принципи колективного навчання, акцент на моральності та увага до емоційних потреб дітей залишаються важливими складовими сучасної педагогіки. Ідеї Оуена, що пропагують інклюзивність, активне залучення учнів до навчального процесу та їхнє всебічне розвиток, продовжують надихати педагогів у всьому світі на створення більш гуманістичного підходу в освіті.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні етапи розвитку середньої освіти в Україні в XVIII – XIX ст.?
2. Як змінилася структура вищої освіти в Україні в зазначений період?
3. Яку роль відігравали духовні навчальні заклади в освіті України?
4. Які основні положення містили статути початку XIX ст. щодо освіти в Україні?
5. Що таке Валуєвський циркуляр 1863 року, і які його наслідки для освіти?
6. Які зміни в освіті приніс Емський указ 1876 року?
7. Які основні ідеї Г.С. Сковороди стосуються щастя і гармонійного розвитку?
8. Як Т.Г. Шевченко і І.Я. Франко підходили до питання виховання?
9. Які ідеї М.І. Пирогова стосуються зв’язку освіти з практичним життям?
10. Які конкретні приклади впровадження його ідей можна навести?
11. Яка роль О.В. Духновича в розвитку освіти та виховання?
12. Як діяльність Х.Д. Алчевської вплинула на соціальне виховання?

13. Які основні досягнення М.О. Корфа в освітній сфері?
14. Які соціально-педагогічні погляди С.Ф. Русової?
15. Які основні ідеї К.Д. Ушинського у розвитку соціального виховання?
16. Як К.Д. Ушинський визначав роль вихователя у процесі навчання?
17. Які ідеї філософів XVIII – XIX ст. вплинули на соціальне виховання?
18. Які принципи виховання пропонували ці філософи?
19. Які основні аспекти експериментів Й.Г. Песталоцці у вихованні?
20. Як його підходи вплинули на подальший розвиток освіти?
21. Які основні ідеї Ф. Фребеля стосуються соціалізації дитини?
22. Які методи виховання він пропонував для розвитку дітей?
23. Які основні концепції А. Дістервега в розвитку соціального виховання?
24. Як Дістервег підходив до проблеми виховання дітей?
25. Які основні ідеї соціально-педагогічного проекту Р. Оуена?
26. Яким чином Оуен впроваджував свої ідеї у практику?
27. Яка роль соціального виховання в розвитку суспільства в XVIII – XIX ст.?
28. Які основні виклики стояли перед освітою в Україні в цей період?
29. Як ідеї виховання вплинули на соціальну політику в Україні?
30. Яким чином соціально-педагогічні ідеї тих часів залишили слід у сучасній освіті?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Аналіз документів: Розгляньте Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року. Визначте їхній вплив на освіту в Україні. Підготуйте короткий звіт про результати аналізу.

Завдання 2. Дослідження: Проведіть дослідження соціально-педагогічної діяльності О.В. Духновича. Складіть презентацію про його основні досягнення та ідеї.

Завдання 3. Порівняльний аналіз: Порівняйте соціально-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського та Й.Г. Песталоцці. Які спільні риси та відмінності ви можете визначити?

Завдання 4. Групова дискусія: Організуйте дискусію про значення ідей Г.С. Сковороди в контексті сучасного виховання. Які з його принципів можуть бути корисними сьогодні?

Завдання 5. Створення проекту: Розробіть проект соціально-педагогічної ініціативи, заснованої на ідеях К.Д. Ушинського. Які цілі, завдання та методи ви використаєте?

Завдання 6. Кейс-стаді: Оберіть одну з філантропічних постатей (Х.Д. Алчевську, М.О. Корфа, С.Ф. Русову) та підготуйте кейс-стаді, в якому проаналізуйте їхній внесок у соціальне виховання.

Завдання 7. Написання есе: Напишіть есе на тему "Вплив соціально-педагогічних ідей філософів Західної Європи на розвиток освіти в Україні". Використовуйте приклади з творчості філософів.

Завдання 8. Розробка уроку: Створіть план уроку, в якому будуть використані принципи природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності, запропоновані Дістервегом.

Завдання 9. Презентація: Підготуйте презентацію про внесок А. Дістервега у розвиток соціального виховання. Включіть ключові моменти його педагогічної теорії.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У XX СТОЛІТТІ

Тема 8. Система соціальної допомоги в Україні XIX – початку XX ст.

8.1. Суспільно-економічні фактори, що сприяли розвитку соціальної допомоги в XIX – поч. XX ст. Роль органів самоуправління у соціальній допомозі населенню

8.2. Діяльність благодійних товариств і громадських організацій

8.3. Становлення пенсійного забезпечення, кредитної справи та кооперації

8.4. Наукові дослідження соціальних проблем та їх роль у розробці питань суспільної допомоги

8.1. Суспільно-економічні фактори, що сприяли розвитку соціальної допомоги в XIX – поч. XX ст. Роль органів самоуправління у соціальній допомозі населенню

У другій половині XIX — на початку XX століття в країнах Америки та Західної Європи діяльність у сфері соціальної допомоги почала набувати чітких рис професійної роботи. Професія в цьому контексті визначається як діяльність, що вимагає спеціальних знань і навичок, а також служить джерелом існування для особи.

До цього часу механізми надання соціальної підтримки були тісно пов'язані з релігійними, державними, самоврядними та громадськими інституціями, а професійність фахівців у цій сфері не виділялася окремо. Соціальна робота була скоріше складовою частиною інших занять.

Проте, приблизно з другої половини XIX століття, відбулися значні суспільні зміни, які створили умови для запиту на соціальну допомогу як професійної послуги. Розвиток суспільства завжди супроводжується новими формами поділу праці, що стосується і соціальної сфери. Потреба у виокремленні соціальної роботи як окремої професії стала актуальною через нові соціальні обставини та специфіку реальності.

Швидка індустріалізація та урбанізація, з одного боку, сприяли зростанню міст і розвитку економіки, а з іншого — створили виклики для багатьох громадян, які не могли адаптуватися до змін. Тисячі людей відривалися від традиційних форм життя, ставши вразливими в нових умовах і утворюючи маргінальні групи населення.

Маргіналізація не лише погіршувала матеріальний стан людей, але й руйнувала соціальні зв'язки, викликаючи психологічний дискомфорт, страх і поведінкові розлади. Працівники, які втратили приватну власність та традиційні способи підтримки, потребували нових форм соціальної допомоги.

Особливо активно процес становлення соціальної роботи як професії проходив у США після Громадянської війни (1861–1865). Тоді постало питання про піклування за бідними, людьми з обмеженими можливостями та правопорушниками. Ці групи потрапляли під опіку адміністрацій штатів і добродійних організацій, але не могли впоратися з проявами соціальної патології. У цей період почали з'являтися добровільні організації, які надавали соціальну допомогу, зокрема в догляді за дітьми. Проте стало зрозуміло, що соціальні проблеми будуть виникати постійно, тому необхідно було знайти нові рішення.

Пошуки нового «соціального інструментарію» призвели до двох напрямків, які іноді навіть суперечили один одному в розумінні природи соціальних проблем. Один напрямок вважав, що важке становище людей є наслідком природних змін у суспільстві, і проблему слід вирішувати, допомагаючи особі прийняти реальність. Інший напрямок стверджував, що соціальні негаразди є наслідком хвороб суспільства, які потрібно вирішувати через соціальні реформи, спираючись на досвід добродійності.

Цей процес був характерний як для США, так і для багатьох європейських країн, зокрема Великобританії, Нідерландів та Німеччини, де розвиток соціальної роботи на обох континентах взаємно стимулював один одного.

У багатьох країнах все більше уваги до вирішення соціальних проблем почали приділяти представники громадянського суспільства, які становлять свого роду

колективний інтелект. У 60-х роках XIX століття в США на рівні місцевих органів самоврядування почали формуватися громадські Ради добродійності та перетворень. Кожен штат мав свої, іноді досить різні, функції та структуру, але їх об'єднувало спільне завдання — надання консультаційної підтримки законодавцям у сфері управління соціальними установами. До складу Рад входили відомі філантропи, добровольці та освічені особи того часу, які працювали безкоштовно.

У 1865 році представники різних штатів об'єдналися в Американську Асоціацію суспільних наук. Проте незабаром стало очевидно, що різні групи, що займалися наданням допомоги, мали різні погляди та цілі. Працівники, які безпосередньо опікувалися нужденними та контролювали процес надання допомоги, більше зосереджувалися на розробці простих прикладних методик для практичного застосування. Натомість прихильники соціальних реформ стверджували, що вирішення практичних соціальних проблем має базуватися на теоретичних знаннях про людину.

Ці суперечливі інтереси стали дедалі помітнішими, і в 1874 році практичні працівники вийшли з Асоціації, заснувавши власне об'єднання — Національну конференцію добродійності (згодом перейменовану на Національну конференцію добродійності та корекційних дій). Це створення вважається початком професійної соціальної роботи.

Наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття нові капіталістичні відносини вимагали скасування кріпосного права, яке стало перешкодою для економічного прогресу. Праця кріпаків, незважаючи на свою дешевизну, виявилася неефективною і не могла забезпечити належний економічний результат. Кримська війна 1853–1856 років ще більше ускладнила ситуацію в суспільстві, викликавши численні селянські виступи, особливо в Україні, де пам'ятали традиції визвольної боротьби.

Поразка в цій війні підштовхнула до усвідомлення необхідності соціальних реформ. Відміну кріпосного права було оголошено маніфестом імператора Олександра II 19 лютого 1861 року, також була проведена аграрна реформа. Селяни

отримали певні громадянські права, але уряд вживав заходів, щоб ускладнити їхнє користування цими правами та обмежити їхню свободу. За наділи землі, які часто були меншими за попередні та гіршими за якістю, селяни змушені були платити викуп поміщикам. Це створювало умови для перетворення робочої сили на товар, що свідчило про розвиток капіталістичного виробництва.

Промисловий розвиток призвів до міграції населення з Центральної Росії, особливо до Донецько-Криворізького регіону, що зумовило переважання російського населення в деяких містах Східної України. Попри швидкий розвиток промисловості, Україна залишалася технічно та економічно відсталою, а індустріалізація була перервана Першою світовою війною [8, с. 81].

Крім аграрної реформи, царський уряд запровадив також інші, зокрема земську (1864 р.) та міську (1870 р.) реформи, які вплинули на систему соціальної допомоги. Земська реформа сприяла створенню органів місцевого самоврядування. На території України до російського підкорення існували різні форми самоврядування, такі як маґдебурзьке право та козаче самоуправління, які дозволяли місцевим жителям організовувати допомогу своїм співгромадянам. Але ці форми були ліквідовані, і певний час їх замінювала військово-поліційна адміністрація, що не могла ефективно вирішувати питання соціальної підтримки на місцях.

Земства забезпечували медичну допомогу, освіту, поштові послуги, збирали статистичні дані та покращували інфраструктуру. В основному їхніми провідними членами були поміщики, для яких земства стали певною компенсацією за втрату кріпосного права. Контроль за діяльністю місцевого самоврядування здійснювали губернатори та міністр внутрішніх справ, які мали право скасовувати рішення земств.

У другій половині XIX століття змінилося й управління соціальним захистом. Міністерство внутрішніх справ залишалося відповідальним за нагляд за суспільною опікою, хоча на місцях цю функцію виконували земські та міські установи, які стали правонаступниками старих органів. У губерніях без земських установ продовжували

діяти старі прикази. Наприкінці XIX століття державна фінансова підтримка закладів опіки почала набувати системного характеру.

У цей період з'явилися нові категорії осіб, які потребували соціальної опіки, зокрема незаконнонароджені діти, підкидьки, безробітні, сім'ї солдатів, які служили, а також хронічно хворі, психічно хворі та особи з лепрою. Згідно з Лікарським статутом, нагляд також поширювався на породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, людей, яких покусали скажені тварини, та алкоголіків. Коло осіб, які потребували допомоги, змінювалося залежно від місцевих умов, адже в суспільстві не було єдиної думки з цього питання.

Земства відповідали за опіку бездоглядних дітей, хоч і не мали чіткої системи в своїй діяльності. Проте можна помітити певні тенденції, зокрема в опіці над позашлюбними дітьми та дітьми, які були підкинуті. У багатьох губерніях патронаж цих дітей здійснювали земські лікарі, вчителі, священики разом із поліцією. Форми піклування були різноманітні: у Київському земстві, наприклад, існувало шість видів патронажу, серед яких годування немовлят удома, віддання їх на вигодовування, навчання ремеслу, утримання школярів у сім'ї та інші варіанти.

Відсутність батьків, які через роботу чи інші обставини залишали дітей вдома, сприяла розвитку таких форм опіки, як безкоштовні колиски, денні притулки та ясла. У кінці XIX – на початку XX ст. в Катеринославщині земства почали організовувати притулки для дітей під час польових робіт, що ініціювали повітові депутати, які зверталися за фінансуванням до губернського земства. Притулки розташовувалися в найманих приміщеннях або в будинках народних шкіл [8, с. 83].

Досить поширеною залишалася також архаїчна форма допомоги – милостиня. Спеціалізовані соціальні заклади в селах були малочисельними через обмежене фінансування, і багато старших людей віддавали перевагу жебракуванню, а не життю в закритих установах.

Згідно з міською реформою 1870 року, в усіх містах України були створені міські думи, яким ставилися завдання щодо розвитку місцевої промисловості, торгівлі, кредитних установ та страхових компаній. Вони відповідали за міське

господарство, включаючи освітлення, водопостачання, транспорт, будівництво доріг, а також благодійні та медичні заклади. Єдиної системи соціальної підтримки в містах не існувало, проте найбільш поширеними методами були надання фінансової допомоги, оплата лікування та опіка над дітьми.

У цей час також продовжувала існувати церковно-парафіяльна опіка, що включала матеріальну, медичну та освітню допомогу. Матеріальна підтримка охоплювала роздачу одягу, їжі, сплату за навчання та проживання, а медична допомога полягала в оплаті послуг лікарів і наданні безкоштовних ліків. Церковно-парафіяльні школи також відігравали важливу роль у народній освіті.

Друга половина XIX – початок XX століття стали періодом активної філантропічної діяльності в Україні, зокрема завдяки внеску роду Симиренків у благодійництво.

Василь Симиренко (1835–1915) протягом 40 років регулярно виділяв 10% своїх доходів на підтримку української культури. Він фінансував періодичні видання, такі як «Киевская Старина», «Літературно-громадський вісник», «Україна», а також україномовну газету «Рада» і видавництво «Вік». Симиренко також надавав матеріальну підтримку українським діячам та письменникам, зокрема М. Драгоманову, М. Коцюбинському, Б. Грінченку, і взяв на роботу Павла Чубинського після його заслання. У 1912 році він пожертвував значну суму через М. Грушевського на потреби Товариства імені Тараса Шевченка, включаючи купівлю нового приміщення та бібліотеки. У селі Сидорівці Симиренко заснував один з найкращих народних театрів, а також збудував школу і лікарню. Весь свій маєток, оцінений у близько 10 мільйонів рублів, він заповів на українські культурні цілі, призначивши опікуватися цими фондами Товариству допомоги українській літературі, мистецтву й науці. Однак війна та революція завадили реалізації цього плану. Його брат, Платон Симиренко (1821–1863), також активно підтримував українську культуру, фінансуючи видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 року [28].

Соціальну допомогу вразливим категоріям населення також надавали сім'ї М. Дегтярьова, С. Могилевцева, Т. Гладинюка, І. Бродського, Харитоненків та інших, які створювали притулки для дітей-сиріт, богадільні для старих і самотніх.

В умовах західноукраїнських земель соціальна підтримка мала свої особливості. На відміну від Східної України, промисловість розвивалася повільніше. Лише в 70–80-х роках через зростання попиту на нафтопродукти почалося переоснащення нафтодобувної промисловості, з'явилися перші нафтоочисні заводи у Львові та Дрогобичі. Значний внесок у народне господарство вносив видобуток кам'яної та кухонної солі, який з року в рік зростав.

Разом із розвитком ринкових відносин відбувалося зростання міст, таких як Львів, Броди, Тернопіль, Чернівці та інші. Найшвидше зростало населення Львова, яке, за даними 1910 року, порівняно з 1850 роком збільшилося майже втричі. Проте західноукраїнські землі залишалися відсталістю в складі Австро-Угорської імперії.

Сільське господарство зберігало екстенсивний характер, характеризуючись низькими капіталовкладеннями та продуктивністю. Поміщицьке землеволодіння переважало в аграрних відносинах. На початку XX століття близько 90% сільських господарств були малоземельними або безземельними. Багато селян Закарпаття вийшли з кріпацтва без землі, а поміщики часто позбавляли селян доступу до лісів і сіножатей. Селяни сплачували непосильні викупні платежі та податки, що призводило до протестів і страйків [8, с. 83-84].

Економічні труднощі змусили багатьох селян емігрувати, зокрема до США, Бразилії, Канади, Аргентини та на Балкани. До Першої світової війни близько мільйона осіб виїхали з цих земель.

Незважаючи на ці труднощі, в 1860 році в Галичині відбулося пожвавлення суспільного життя, зокрема завдяки новій конституції в Австрії, яка передбачала створення крайових сеймиків. Виникли різноманітні товариства, такі як «Просвіта» (1868) та «Товариство імені Шевченка» (1873), а також молодіжні організації. Благодійна діяльність стала важливою частиною їхньої програми.

Серед молодіжних об'єднань, які займалися благодійництвом, слід згадати «Пласт» (1911) – організацію, засновану на морально-християнських принципах. Одним із засновників був Петро Франко, син І. Я. Франка. Окрім виховання духу та характеру, серед завдань «Пласту» була і самарянська милосердна служба.

Церква продовжувала відігравати важливу роль у наданні соціальної допомоги в Галичині, сприяючи вихованню та національному відродженню. Священики та вище духовенство активно боролися за навчання дітей рідною мовою, засновували громадські організації, навчальні заклади та підтримували молоді таланти у здобутті освіти в провідних європейських університетах, а також сприяли розвитку книговидання. На відміну від російської православної церкви, яка сприяла русифікації українського населення, греко-католицька церква в Галичині захищала українську мову та культуру.

Завдяки частковій лібералізації національної політики, Галичина стала центром української літератури та науки, тоді як у підросійській Україні забороняли українську мову та проводили жорстку русифікацію, що призводило до дискримінації української культури.

Однією з найзначніших постатей цього періоду був митрополит Андрей (Роман) Шептицький (1865–1944). Він активно підтримував культурні інституції, такі як «Просвіта», «Сільський господар», Наукове товариство імені Шевченка, «Рідна школа» та «Пласт». Шептицький сприяв заснуванню Національного музею (1905), Богословської академії (1928) та інших соціальних установ. Щорічно він утримував двадцять бідних юнаків і дівчат, допомагаючи їм отримати різноманітну освіту. За його ініціативи були відкриті притулки для сиріт, а також організовувалося вивезення хворих дітей у село. Він домігся також допомоги від австрійського уряду для вдов священиків.

Під час Другої світової війни, після вторгнення німецьких військ, Шептицький виступив проти нацизму у своїх пастирських посланнях. Під його захистом багато євреїв ховалися в греко-католицьких монастирях та навіть у митрополичій

резиденції. Єврейська громада України визнала його Праведником у травні 2008 року, посадивши «Дерево Життя» біля синагоги Лазаря Бродського в Києві.

Отже, в другій половині XIX – на початку XX століття інститут соціальної допомоги в українських землях продовжував функціонувати. Основною рисою цього періоду стало збільшення ролі міських і сільських органів місцевого самоврядування. Значну підтримку вразливим категоріям населення надавали релігійні та світські організації, активно розвивалася приватна благодійницька діяльність.

8.2. Діяльність благодійних товариств і громадських організацій

На початку XX століття в Україні активізувалася діяльність благодійних товариств і громадських організацій, які стали важливими елементами соціальної підтримки населення. Ці організації відповідали на численні соціальні проблеми, що виникали внаслідок економічних труднощів, соціальної нерівності та політичних змін.

Однією з ключових функцій благодійних товариств було надання допомоги найбільш вразливим верствам населення — дітям-сиротам, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам і хворим. Зокрема, багато товариств організовували притулки, лікарні та їдальні для бідних. Наприклад, Товариство «Червоного Хреста» активно працювало над медичною допомогою та соціальною підтримкою.

Громадські організації також займалися культурно-освітньою діяльністю. Вони організовували курси, лекції, театральні вистави та інші заходи, що сприяли розвитку української культури та національної свідомості. Товариство «Просвіта» стало важливим центром національного відродження, популяризуючи українську мову, літературу та традиції.

На цьому етапі також зростала роль жінок у благодійництві. Багато жіночих організацій активно долучалися до соціальної роботи, організовуючи заходи для підтримки жінок і дітей, а також борючись за їхні права.

Крім того, благодійні товариства здійснювали тісну співпрацю з державними органами, що допомагало їм отримувати фінансову підтримку для реалізації своїх проектів. Однак, незважаючи на всі зусилля, благодійна діяльність часто стикалася з фінансовими труднощами та адміністративними бар'єрами. Таким чином, на початку XX століття благодійні товариства та громадські організації відігравали важливу роль у формуванні соціальної політики в Україні, підтримуючи тих, хто цього потребував, і сприяючи розвитку національної культури та свідомості.

Продовжуючи про діяльність благодійних товариств і громадських організацій на початку XX століття, варто зазначити, що значна частина цих ініціатив була спрямована на соціальну адаптацію та інтеграцію різних верств населення.

Благодійні організації активно займалися освітніми проектами, особливо в умовах недостатнього державного фінансування. Вони створювали безкоштовні школи, гуртки для дітей та молоді, а також організовували навчання для дорослих. Наприклад, багато товариств підтримували освіту жінок, що сприяло підвищенню їхньої соціальної ролі.

У сфері охорони здоров’я благодійні організації також вносили суттєвий вклад. Вони фінансували будівництво лікарень, амбулаторій та санаторіїв, особливо у сільських районах, де доступ до медичних послуг був обмежений. Товариство «Червоного Хреста» стало основним гравцем у медичній допомозі під час епідемій та війни, організовуючи медичні бригади та мобільні госпіталі.

Культурна діяльність громадських організацій включала проведення різноманітних культурних заходів, таких як виставки, концерти, театральні вистави та літературні вечори. Це не лише сприяло розвитку місцевої культури, але й формувало національну ідентичність. Наприклад, «Просвіта» проводила заходи, що популяризували українську мову та літературу, у тому числі видання книг та журналів.

Попри всі зусилля, благодійні організації часто стикалися з труднощами, пов’язаними з адміністративними обмеженнями з боку влади. Вони змушені були діяти в умовах, коли державна політика не завжди сприяла розвитку громадських

ініціатив. Однак, у деяких випадках, державні органи намагалися співпрацювати з благодійними товариствами, що дозволяло їм отримувати фінансову та організаційну підтримку.

У цей період також відзначалося зростання кількості благодійних ініціатив, які охоплювали різні сфери життя. Наприклад, з'являлися товариства, що займалися захистом прав жінок, дітей, а також трудящих. Ці організації активно працювали над усуненням соціальних несправедливостей і покращенням умов життя для тих, хто потрапив у складні ситуації.

Деякі українські благодійні товариства почали налагоджувати зв'язки з міжнародними організаціями. Це відкривало нові можливості для фінансування та обміну досвідом, що сприяло більш ефективному вирішенню соціальних проблем. Наприклад, співпраця з організаціями Червоного Хреста та іншими міжнародними фондами допомогла мобілізувати ресурси під час епідемій та природних катастроф.

Громадська активність на початку XX століття також виявлялася у формуванні нових форм соціальної солідарності. Багато організацій організовували збори, мітинги та кампанії на підтримку певних соціальних ініціатив, що залучало до процесу широкі верстви населення. Ця активність стала важливою складовою громадянського суспільства, формуючи нове усвідомлення колективної відповідальності за покращення соціальних умов.

У той же час економічні труднощі, пов'язані з війнами та соціальними змінами, ставили під загрозу фінансування благодійних ініціатив. Зростання цін, нестача ресурсів і загальна економічна нестабільність ускладнювали роботу організацій. Проте вони знаходили нові шляхи для залучення ресурсів, такі як організація благодійних ярмарків, концертів та інших заходів, які дозволяли збирати кошти для важливих проектів.

На початку XX століття благодійні товариства та громадські організації в Україні стали важливими гравцями у вирішенні соціальних проблем, впливаючи на життя багатьох людей. Їх діяльність не лише покращувала умови життя для вразливих верств населення, але й сприяла розвитку національної свідомості та

активізувала суспільні рухи. Цей період став основою для подальших змін у суспільстві, закладаючи основи для більш комплексного підходу до соціального захисту та розвитку громадських ініціатив у наступні десятиліття.

На кінець XIX – початок XX століття в Україні діяло кілька важливих благодійних товариств, які активно працювали в різних сферах соціальної допомоги. Ось кілька з них:

1. Товариство «Просвіта»

Це товариство було засноване в 1868 році і стало важливим осередком національної освіти та культури. Його діяльність включала організацію лекцій, бібліотек і читальних залів, що сприяло розвитку української мови та культури.

2. Товариство імені Шевченка

Засноване в 1873 році у Львові, це товариство займалося підтримкою української культури, науки і освіти. Воно організовувало конференції, публікувало наукові праці та працювало над розвитком національної свідомості.

3. Товариство «Сільський господар»

Це товариство було створене для підтримки аграрного сектора. Його діяльність зосереджувалася на покращенні умов життя селян через освіту в агрономії, надання кредитів та розвиток сільського господарства.

4. «Пласт»

Засноване в 1911 році, це молодіжне об'єднання активно займалося вихованням молоді на основі морально-християнських принципів. «Пласт» також реалізував благодійні ініціативи, допомагаючи вразливим верствам населення.

5. Громадська організація «Дружна родина»

Ця організація була орієнтована на допомогу багатодітним сім'ям і матеріальну підтримку незаможних родин. Вона активно працювала в містах і селах, організовуючи благодійні акції.

6. Жіночі товариства

Важливу роль у соціальній допомозі відігравали жіночі товариства, які займалися допомогою бідним, сиротам та хворим. Наприклад, товариство «Жіноча громада» організовувало медичні та освітні проекти.

7. Червоний Хрест

Ця міжнародна організація також активно діяла в Україні, надаючи допомогу в періоди війни, епідемій та природних катастроф. Вона забезпечувала медичну допомогу та організовувала лікування постраждалих.

Ці товариства не лише надавали соціальну допомогу, але й сприяли розвитку національної свідомості та формуванню громадянського суспільства в Україні.

Таким чином, на початку XX століття благодійні товариства та громадські організації відігравали важливу роль у соціальному, культурному та економічному житті України. Вони не лише підтримували вразливі верстви населення, але й сприяли формуванню нових соціальних цінностей, зміцнювали громадську свідомість і активізували національний рух. Попри виклики та труднощі, їхня діяльність стала важливим етапом у розвитку українського суспільства, закладаючи основи для подальших змін у соціальному та культурному контекстах.

8.3. Становлення пенсійного забезпечення, кредитної справи та кооперації

На кінець XIX – початок XX століття в Україні почали формуватися основи пенсійного забезпечення, що стало важливим кроком у соціальному захисті населення. Основними напрямками розвитку пенсійної системи стали:

Введення пенсійних фондів. В різних галузях, особливо в державних установах і військових структурах, почали створюватися пенсійні фонди, що забезпечували фінансову підтримку для пенсіонерів. Це включало як державні, так і приватні ініціативи.

Соціальні пенсії. Поява перших соціальних пенсій для людей, які не мали змоги працювати через вік або стан здоров'я, стала важливим кроком у забезпеченні соціальної справедливості.

Реформа пенсійної системи: У 1912 році в Російській імперії була проведена реформа, що дозволила створити обов'язкове пенсійне забезпечення для робітників. Ця реформа включала в себе формування страхових фондів, що виплачували пенсії по старості та інвалідності.

У цей період також активно розвивалася кредитна система, що сприяло економічному зростанню та підтримці аграрного сектора:

- створення кредитних спілок. Кредитні спілки почали з’являтися як альтернативний спосіб отримання кредитів для селян і дрібних підприємців. Вони дозволяли отримати фінансову допомогу під помірні відсотки.

- земельні банки. У 1910 році в Україні були засновані земельні банки, які надавали кредити для придбання землі. Це стало важливим кроком у розвитку аграрного сектору та підвищення рівня життя селян.

- сільськогосподарські кооперативи. Кредитна справа тісно пов'язувалася із сільськогосподарською кооперацією. Селяни об'єднувалися в кооперативи для отримання кредитів на закупівлю техніки та засобів виробництва.

Кооперативний рух став одним з ключових аспектів економічного та соціального життя:

- сільськогосподарські кооперативи. Вони почали формуватися на основі потреб селян у спільному обробітку землі та реалізації продукції. Кооперативи сприяли зниженню витрат на виробництво і підвищенню прибутковості.

- споживчі кооперативи. Ці організації забезпечували населення товарами повсякденного попиту за доступними цінами. Вони допомагали боротися з спекуляцією та підвищенням цін на ринку.

- кредитні спілки. Кредитна кооперація давала можливість членам спілок отримувати фінансову підтримку без посередників, що сприяло розвитку підприємництва та зменшенню залежності від банків.

- розвиток кооперативних ідей. Кооперативний рух отримав підтримку від національних організацій, які популяризували ідеї самодопомоги та взаємодопомоги серед населення.

Таким чином, на кінець XIX – початок XX століття в Україні відбувалося становлення пенсійного забезпечення, розвитку кредитної системи та кооперації, що сприяло соціально-економічному зростанню та підвищенню життєвого рівня населення.

На початку XX століття в Україні відбувалися значні зміни в пенсійному забезпеченні, кредитній справі та кооперації. Поява пенсійних фондів була важливим етапом у забезпеченні соціального захисту, адже вони давали можливість людям, які вийшли на пенсію, отримувати фінансову підтримку. В багатьох галузях, зокрема в державних установах, почали запроваджувати системи, що дозволяли накопичувати кошти для майбутніх пенсій.

Кредитна система зазнала значних змін, що відображало потреби населення в отриманні фінансування. Кредитні спілки стали популярним інструментом для селян і підприємців, які шукали способи отримати кредити на вигідних умовах. Це дозволяло уникати високих відсотків у традиційних банках і давало можливість реалізувати різноманітні проекти [16].

Також відзначалася активність у створенні земельних банків, які сприяли фінансуванню аграрного сектору. Селяни отримували можливість купувати землю і розвивати свої господарства, що, в свою чергу, зміцнювало економіку регіону.

Кооперативний рух, що розвивався в цей час, виявився особливо важливим для сільського населення. Споживчі кооперативи пропонували товари за доступними цінами, допомагаючи зменшити фінансовий тягар на родини. Селяни почали організовуватися для спільної роботи, що сприяло не лише покращенню їхнього економічного становища, а й формуванню суспільної свідомості.

Крім того, кооперативи забезпечували селян не лише товаром, а й можливістю взаємодопомоги. Це створювало атмосферу солідарності та підтримки серед односельців, що було особливо важливим у складних соціально-економічних умовах.

Загалом, ці процеси мали великий вплив на соціальну структуру суспільства, адже збільшували рівень життя, зменшували економічну залежність від великих

землевласників і банківських установ, а також формували нову економічну культуру, де важливу роль грала взаємодопомога та кооперація.

8.4. Наукові дослідження соціальних проблем та їх роль у розробці питань суспільної допомоги

Наукові дослідження соціальних проблем у кінці XIX – першій половині XX століття відіграли важливу роль у формуванні політики суспільної допомоги в Україні. Цей період характеризувався активним вивченням соціальних умов, аналізом проблем бідності, безробіття, освіти, охорони здоров'я та інших аспектів життя населення, що допомогло у розробці ефективних механізмів соціальної підтримки.

Відзначаючи зростання соціальних викликів, дослідники почали активно аналізувати умови життя різних верств населення. Наукові установи, університети та соціальні товариства почали проводити дослідження, спрямовані на вивчення бідності, її причин та наслідків. Серед основних тем, що досліджувалися, були міграційні процеси, проблеми сільського господарства, стан охорони здоров'я та освітньої системи.

Дослідники, зокрема, акцентували увагу на впливі економічних і політичних факторів на соціальне становище населення. Соціологи, економісти та психологи вивчали, як соціальна структура, рівень освіти, доступ до медичних послуг та умови праці впливають на життя людей. Це дозволило створити обґрунтовані рекомендації для урядових структур і благодійних організацій.

Важливим аспектом наукових досліджень стало визначення ролі різних соціальних інститутів у забезпеченні соціальної підтримки. Учені вивчали, як релігійні організації, благодійні товариства та місцеві громади можуть ефективно взаємодіяти для вирішення соціальних проблем. Це сприяло розвитку нових форм співпраці між державними і недержавними структурами.

Дослідження також вказували на необхідність системного підходу до соціальної допомоги, що включало як економічні, так і соціальні аспекти. Це

підштовхнуло до створення комплексних програм, які враховували потреби різних груп населення. Наприклад, вивчення особливостей життя селян дозволило розробити програми, спрямовані на підтримку сільського господарства, розвиток кооперативів та покращення умов життя в селі.

Наукові дослідження також слугували основою для впровадження реформ у сфері соціального забезпечення. Зокрема, рекомендації вчених стали підґрунтям для створення пенсійних фондів, системи соціального страхування, а також різноманітних благодійних програм. Вони сприяли усвідомленню важливості державної підтримки вразливих верств населення.

Крім того, активність науковців у розробці соціальних питань призвела до формування нової соціальної політики, що базувалася на принципах гуманізму, рівності та справедливості. Важливу роль у цьому процесі відіграли громадські організації, які використовували результати наукових досліджень для просування своїх ініціатив на рівні місцевої влади.

Завдяки науковим дослідженням, питання соціальної допомоги стали об’єктом широких дискусій у суспільстві. Вчені, активісти та державні службовці обговорювали нові підходи до соціальної політики, визначали пріоритети у наданні допомоги та шукали ефективні механізми реалізації соціальних програм. Це призвело до значних зрушень у розумінні соціальних проблем та зобов’язань держави щодо їх вирішення.

Таким чином, наукові дослідження соціальних проблем наприкінці XIX – першій половині XX століття стали важливим чинником у розвитку соціальної політики та суспільної допомоги в Україні. Вони сприяли формуванню обґрунтованих рішень, що відповідали реальним потребам населення, і допомогли створити основи для подальших реформ у цій сфері.

Наукові дослідження соціальних проблем у цей період не тільки вплинули на формування політики соціальної допомоги, але й підкреслили важливість міждисциплінарного підходу в аналізі соціальних явищ. Соціологи, економісти,

медики і педагоги почали працювати спільно, що дозволило створити більш комплексні програми соціальної підтримки.

Одним із важливих напрямів досліджень стало вивчення впливу промислової революції на соціальні умови життя населення. Зростання урбанізації та індустріалізації призвело до нових соціальних викликів: зростання безробіття, погіршення житлових умов, збільшення кількості дітей-сиріт та бездомних. Ці проблеми стали об’єктом уваги дослідників, які намагалися зрозуміти їхню природу та знайти ефективні способи їх вирішення.

На основі наукових досліджень з’явилися нові концепції соціальної допомоги, які підкреслювали важливість профілактичних заходів, а не лише реакцій на існуючі проблеми. Учені наполягали на тому, що підтримка має бути системною і спрямованою на поліпшення умов життя населення, а не лише на надання разової допомоги.

Серед основних досягнень у цій сфері слід виділити розвиток концепції соціального страхування, яка стала популярною в багатьох країнах. Дослідники підкреслювали важливість створення механізмів, які б забезпечували соціальний захист населення в умовах економічної нестабільності. Це включало в себе ідеї щодо запровадження пенсійних систем, медичного страхування та безробітних.

Також варто зазначити, що дослідження соціальних проблем спонукали до створення нових організацій та ініціатив, які працювали над вирішенням цих проблем. Громадські організації, благодійні товариства, волонтерські групи почали активно взаємодіяти з науковцями, впроваджуючи в життя їхні рекомендації та результати досліджень. Це сприяло розвитку соціальної роботи як професії, де фахівці використовували наукові методи для надання допомоги людям у складних життєвих ситуаціях.

Наукові дослідження також стали основою для освіти і підготовки нових кадрів у сфері соціальної роботи. Університети почали впроваджувати нові програми навчання, що включали в себе соціальну політику, соціологію, психологію

та інші дисципліни, що допомагали майбутнім спеціалістам зрозуміти складність соціальних проблем та шляхи їх вирішення.

Завдяки активній науковій діяльності, питання соціальної допомоги та підтримки вразливих верств населення стали предметом обговорення не лише серед фахівців, але й у суспільстві загалом. Це спонукало до збільшення державної уваги до соціальних програм та їх фінансування, а також до створення нових законодавчих ініціатив, спрямованих на покращення соціального захисту населення.

Відтак, наукові дослідження соціальних проблем наприкінці XIX – першій половині XX століття стали важливим чинником, що визначав напрямок розвитку соціальної політики в Україні. Вони сприяли формуванню обґрунтованих рішень, які відповідали реальним потребам населення, та заклали основи для подальших реформ у цій важливій сфері.

Запитання для самоперевірки:

1. Які соціально-економічні зміни в Україні наприкінці XIX століття вплинули на потребу в соціальній допомозі?
2. Яку роль відігравала урбанізація у розвитку системи соціальної допомоги?
3. Як сільське господарство впливало на соціальні умови населення в цей період?
4. Які демографічні зміни спостерігалися в Україні та як вони вплинули на соціальні проблеми?
5. Які функції виконували органи місцевого самоврядування у системі соціальної допомоги?
6. Які інституції брали участь у реалізації соціальних програм на місцевому рівні?
7. Як взаємодіяли державні органи та громадські організації у забезпеченні соціальної допомоги?
8. Які благодійні товариства діяли в Україні в кінці XIX – на початку XX століття?

9. Яку роль відігравали жіночі організації в наданні соціальної допомоги?
10. Як громадські організації впливали на розвиток культури і освіти в Україні?
11. Які види допомоги надавали благодійні товариства?
12. Як благодійні товариства взаємодіяли з державними структурами?
13. Які конкретні ініціативи були реалізовані благодійними організаціями для підтримки дітей-сиріт?
14. Які проблеми виникали у діяльності благодійних організацій?
15. Як формувалися системи пенсійного забезпечення в Україні в цей період?
16. Які основні типи пенсійних систем існували в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття?
17. Яка роль кооперативів у соціальній допомозі населення?
18. Які фактори вплинули на розвиток кредитної справи в Україні?
19. Як кооперативний рух сприяв економічній стабільності населення?
20. Які соціальні наслідки мали ініціативи в сфері кредитної справи?
21. Які наукові дослідження проводилися в Україні щодо соціальних проблем у цей період?
22. Як наукові дослідження вплинули на розробку нових моделей соціальної допомоги?
23. Яку роль грали університети та академічні інституції в розвитку соціальної політики?
24. Які основні результати наукових досліджень було впроваджено в практику соціальної допомоги?
25. Як взаємодіяли науковці з державними і громадськими організаціями у вирішенні соціальних проблем?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Аналіз джерел: Знайдіть та проаналізуйте один або кілька документів, які відображають діяльність благодійних товариств в Україні

наприкінці XIX – на початку XX ст. Які соціальні проблеми вони намагалися вирішити?

Завдання 2. Історичний портрет: Напишіть есе про одного з відомих меценатів або діячів соціальної допомоги того часу. Який його внесок у розвиток системи соціальної допомоги?

Завдання 3. Порівняльний аналіз: Порівняйте діяльність благодійних організацій в Україні та інших країнах (наприклад, в Росії чи Австро-Угорщині) у цей період. Які були спільні риси, а які відмінності?

Завдання 4. Дослідження випадків: Виберіть конкретну соціальну проблему (наприклад, допомога дітям-сиротам) і досліджуйте, як її вирішення реалізувалося через благодійні товариства. Які ініціативи були найбільш успішними?

Завдання 5. Роль кооперації: Вивчіть, як кооперативи вплинули на економічну стабільність населення в Україні. Які види кооперативів були найбільш поширеними?

Завдання 6. Наукові дослідження: Ознайомтеся з науковими працями того часу, які стосуються соціальних проблем. Які нові ідеї або концепції були запропоновані?

Завдання 7. Формулювання політики: Напишіть пропозиції щодо вдосконалення системи соціальної допомоги в Україні, базуючись на досвіді XIX – початку XX століття. Які елементи сучасної соціальної політики можна запозичити з минулого?

Завдання 8. Дослідження статистики: Знайдіть статистичні дані про демографічні зміни в Україні в цей період. Як ці дані вплинули на потребу в соціальній допомозі?

Завдання 9. Ессе на тему: Напишіть есе на тему "Вплив війни та революцій на систему соціальної допомоги в Україні". Які зміни відбулися у відповідь на соціальні потрясіння?

Завдання 10. Презентація: Підготуйте презентацію про роль органів місцевого самоврядування у розвитку соціальної допомоги в Україні. Які конкретні приклади їх діяльності можна навести?

Тема 9. Соціальне виховання наприкінці XIX – XX ст. в Україні та за кордоном

9.1. Реформаторські течії у соціальному вихованні (теорія «вільного виховання», скаутський рух, «педагогіка дії», теорія «трудової школи», «нові школи»)

9.2. Соціальна педагогіка у США (Джон Дьюї). Метод проектів У. Кілпатріка. Вальдорфська школа Р. Штайнера

9.3. Нові системи виховання на початку XX ст.

9.4. Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера. Теорія потреб А. Маслоу. Теорія пошуку смислу життя (логотерапія) В. Франкла

9.5. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання. Національна освіта в 1920-ті роки

9.6. Українізація: завершення формування української радянської системи соціального виховання у 30-ті роки XX ст.

9.7. Виховання та освіта в роки Великої вітчизняної війни та після її закінчення

9.1. Реформаторські течії у соціальному вихованні (теорія «вільного виховання», скаутський рух, «педагогіка дії», теорія «трудової школи», «нові школи»)

Зростаючі суспільні вимоги до освіти були зумовлені розвитком промисловості, змінами у виробничих відносинах та загостренням різних криз — соціальної, політичної, економічної, екологічної тощо. Освітня система того часу не відповідала викликам, що призвело до активних пошуків нових рішень з боку вчених щодо оптимізації виховання, створення нових концепцій і підходів.

Ключовим завданням для інтелектуалів кінця XIX — початку XX століття стало формування такої системи соціального виховання, яка б допомогла виростити ініціативних і творчих людей, здатних адаптуватися до різних життєвих ситуацій, зокрема у виробничій сфері. У той період акцентували увагу не лише на професійній підготовці, але й на загальному розвитку особистості, її моральних якостях і фізичному здоров'ї. Нагальною стала потреба в оновленні навчального змісту,

методів передачі соціального досвіду та формуванні особистості. Саме тоді з’явилася реформаторська педагогіка, відома як рух нового виховання.

Однією з прогресивних ідей того часу стала ***теорія "вільного виховання",*** представлена такими діячами, як Еллен Кей та Марія Монтессорі. Основною концепцією "вільного виховання" було створення умов, за яких дитина могла б вільно розвивати свої здібності та реалізовувати свій природний творчий потенціал. Ця ідея базувалася на теорії природного виховання, вперше сформульованій Жан-Жаком Руссо в XVIII столітті [59, с. 178].

Еллен Кей (1849–1926) була шведською громадською діячкою, письменницею, педагогом і феміністкою, яка активно підтримувала ідеї "вільного виховання". Її родина мала впливове походження: батько був засновником Шведської аграрної партії, а мати походила з аристократії. Еллен отримала домашню освіту, де її навчали читанню, письму та іноземним мовам. З раннього віку вона проявляла інтерес до літератури, зокрема до творів Генріка Ібсена.

У своїх педагогічних поглядах Еллен Кей акцентувала увагу на особистому досвіді дитини, її інтересах і самостійності, критикуючи традиційні методи навчання. Вона вважала, що мета освіти полягає не тільки у передачі знань, а й у формуванні допитливості та активного ставлення до життя.

Кей закликала до створення єдиної школи, де хлопчики та дівчатка навчалися б разом, пропонувала скоротити навчальні години, запровадити 5-денний робочий тиждень та забезпечити різноманітні форми і методи навчання. Її основна праця "Вік дитини" стала маніфестом "вільного виховання", де вона стверджувала, що ключ до успішного виховання полягає в наданні дитині можливості "спокійно і повільно допомагати собі".

Кей пропагувала ідею соціальної важливості материнства та закликала суспільство до підтримки матерів і дітей, підкреслюючи, що домашнє виховання є важливим для розвитку індивідуальності. Її ідеї значно вплинули на соціальне законодавство багатьох країн, зокрема щодо підтримки матерів та дітей.

Школа повинна враховувати індивідуальні особливості кожного учня при організації навчання та виховання. Важливо забезпечити зв'язок із домашнім вихованням, заохочувати активність учнів і сприяти розвитку їхніх здібностей. За словами Еллен Кей, справжнє виховання полягає в наданні дитині можливості самостійно розвиватися, при цьому не заважаючи цьому процесу, а лише створюючи умови для природного розвитку [59, с. 173-174].

Марія Монтессорі (1870–1952) з'явилася на світ поблизу Адріатики в родині військового. Її батьки були глибоко релігійними людьми, які суворо дотримувалися католицьких традицій. Виховання дочки проходило в такому ж дусі. У шістнадцять років вона вступила до Технічної школи Мікеланджело Буанарроті, спочатку маючи намір стати інженером. Проте незабаром її інтереси змістилися до медицини, і вона стала студенткою медичного факультету. Це було ризиковане рішення, оскільки жінки в той час не мали широких можливостей для отримання вищої освіти. У липні 1896 року Монтессорі стала першою жінкою в Італії, яка отримала диплом доктора терапії та хірургії в Римському університеті.

Після завершення навчання Марія відкрила спеціальну школу та медико-педагогічний інститут для дітей з малозабезпечених сімей і сиріт, де розробила різноманітний дидактичний матеріал, що увійшов в історію як «Золотий матеріал» Монтессорі. Завдяки її методи, діти навчалися читати і писати, демонструючи на вступних іспитах до народної школи значно кращі результати, ніж їх однолітки з забезпеченіших сімей. Це стало справжнім відкриттям у педагогіці. Монтессорі вважала, що успішність навчання залежить від підходів: розвиток дітей з неблагополучних сімей підтримувався і стимулювався, тоді як діти з нормальних сімей не отримували індивідуального підходу.

Під час роботи асистенткою лікаря в університетській клініці, Марія спостерігала за лікуванням дітей з обмеженими розумовими можливостями. Вона бачила, як ці діти були ізольовані від суспільства, і вважала їх маленькими полоненими, яким навіть не надавали іграшок або книг. Одного разу вона помітила, як діти гралися з залишками хліба — це було їх єдине розвагою.

Марія Монтессорі почала вивчати роботи французьких психологів Ітарда та Сегена, які займалися навчанням дітей з особливими потребами. Ітард, відомий своєю роботою з «дикуном з Аверона», намагався розвинути інтелект таких дітей. Учні Ітарда та Сегена, що мали розумові відхилення, отримували навчальні матеріали для сенсомоторних вправ, хоча ці засоби більше підходили для діагностики, ніж для практичного використання. Попри це, ці психологічні інструменти, такі як дошки і рамки Сегена, залишилися актуальними до сьогодні [59, с. 175].

Вивчаючи роботи цих психологів, Монтессорі усвідомила, що проблеми дітей з обмеженими можливостями — це не лише медичні, а й виховні питання. Вона вирішила, що працювати з такими дітьми слід не в лікарні, а в навчальних закладах.

На той час в Римському університеті вже функціонував інститут експериментальної психології, де Марія Монтессорі розпочала свої наукові дослідження. Тут вона зустріла батька свого майбутнього сина. Вони працювали разом, будучи колегами та закоханими, але шлюб так і не відбувся. Коли в 1898 році у Марії народився син, вона, побоюючись осуду католицької церкви, швидко відправила його з нянькою до села неподалік Риму. Маріо виріс без матері, у робітничій родині, навчався в інтернаті і довгий час не знав про існування мами. Їхня перша зустріч відбулася, коли Маріо вже став молодим чоловіком. Спочатку йому сказали, що вона його тітка. Згодом пояснили, що Марія Монтессорі – його мати, що стало для нього справжнім шоком радості. Відтоді вони завжди були разом.

Навесні 1900 року Ліга жінок Італії відкрила в Римі школу, і Монтессорі погодилася стати її директором. У неї було лише три місяці для організації навчання. Це був її перший досвід створення спеціального середовища для дітей з обмеженими можливостями. У 1907 році Марія отримала можливість реалізувати свою теорію та результати спостережень. Генеральний директор Римської домобудівної асоціації, інженер Едуардо Каламо, запропонував їй відкрити новий тип дошкільного закладу – денний притулок для малюків у передмісті Риму, в Сан-

Лоренцо. «Будинок дитини» («Casa dei Bambini») став для неї експериментальним майданчиком.

Середовище в цьому закладі було спроектовано для стимулювання природного розвитку дітей, які навчалися з 9 до 16 годин. Заняття поєднували вільні ігри з молитвами та різноманітною пізнавальною діяльністю. Усе в школі було орієнтовано на формування самостійності у дітей та їх різносторонній розвиток. Монтессорі відмовилася від класно-урочної системи, змінюючи інтер'єри кімнат для навчання. Діти могли самостійно пересувати легкі столи та стільці відповідно до своїх потреб. Вона формувала різновікові групи, об'єднуючи дітей від двох з половиною до шести років, де кожен міг працювати як самостійно, так і в групі, підтримуючи один одного.

За таких умов у дітей швидко виникав внутрішній інтерес до навчання, що стало основною метою виховання. Соціально-педагогічний експеримент Монтессорі виявився успішним. Проте політичні події негативно вплинули на популярність її системи. Вільні монтессорі-школи були заборонені в Іспанії, розгромлені в нацистській Німеччині та фашистській Італії. У пошуках притулку, Марія Монтессорі спочатку поїхала до Іспанії, потім до Голландії, а в 1936 році, за запрошенням Теософського товариства, вирушила до Індії, де читала лекції [8, с. 99].

Після війни, у віці 76 років, вона повернулася до Європи і оселилася в Голландії, країні, яку дуже любила, разом із сином. У 1950 році їй було присуджено почесний ступінь доктора в Амстердамському університеті, а її роботи були номіновані на Нобелівську премію. Марія Монтессорі померла в Голландії в травні 1952 року і була похована в Нордвійку на маленькому католицькому кладовищі.

На відміну від своїх попередників, М. Монтессорі вважала, що дитина ще до народження має внутрішній потенціал, який вона називала духовним ембріоном. Вона переконана, що лише у процесі вільного виховання цей ембріон може повноцінно розвинутися. Для цього, на її думку, необхідні дві умови: 1) дитина та її розвиток постійно взаємодіють з навколишнім середовищем; 2) дитина повинна

мати свободу. Якщо хоча б одна з цих умов не буде виконана, потенціал дитини не зможе повністю розкритися, і її особистісний розвиток може загальмуватися.

Концепція виховання М. Монтессорі відображається в таких висловлюваннях: «Не шукайте парт – їх немає. Є килим – можете лежати. Є низький столик – можете стояти на колінах. Можна сидіти за столом чи на стільці, хочете – стійте, хочете – гуляйте класом. Якщо потрібно до туалету – йдіть. Хочете перекусити – їжте бутерброд. Це може здаватися хаосом, але насправді це урок, що триває більше години».

У такій атмосфері дитина ніколи не відчуває приниження. Її успіхи, поведінка та зусилля не порівнюються з досягненнями інших, її не карають і не хвалять, а вчать самостійно оцінювати свої дії, будувати стосунки з оточуючими та жити за спільними правилами. Монтессорі також підкреслила, що у кожної дитини є сензитивні періоди, коли вона особливо схильна до певного виду діяльності. Цей період завершується після засвоєння навички. Якщо в цей час дитину відволікають від обраної діяльності, вона може втратити можливість природно здобути знання чи навички.

Ідеї «вільного виховання» не завжди сприяли особистісному розвитку дитини; інколи вони обмежували його, адже передбачали відмову від регулярних навчальних занять, що стосуються основ наук. Тому цей підхід до реформаторської педагогіки отримав критику. Проте сьогодні концепції вільного виховання набувають популярності в Україні, і активно відкриваються нові приватні освітні заклади, що реалізують ці ідеї [13].

Наприкінці XIX – на початку XX століття у Великобританії з'явилася та набула популярності позашкільна ***скаутська організація*** для дітей віком від 8 до 18 років, яка згодом поширилася в багатьох країнах світу. Засновником цієї організації став *Роберт Баден-Поуелл* (1857–1941), який об’єднав підлітків у дві течії: «girlscout» (для дівчат) і «boyscout» (для хлопців). Кожна з цих груп мала свій статут, символіку та визначені обов’язки. В ході активної діяльності загонів у їх учасників розвивалися сила волі та почуття громадянськості.

Скаутська організація виникла як ініціатива, спрямована на розвиток молоді через активну участь у різноманітних заходах і програмах. Основна мета цієї організації полягає в формуванні у дітей та підлітків таких цінностей, як відповідальність, співпраця, лідерство та повага до природи.

Гаслом першої скаутської організації, заснованої британським полковником Робертом Бейден-Пауеллом, стало «Будь готовий» (Be prepared). Емблемою скаутів є біла трилиста лілея, що містить елементи національної символіки різних країн. Наприклад, українські скаути-пластуни інтегрували цей символ у свій національний герб «Тризуб».

Табірне життя на природі, ініціативність, сміливість, спритність та здатність самостійно реалізовувати свої ідеї приваблювали молодь і робили скаутинг популярним. Це надавало навички, які особливо цінуються для лідерів у політиці, військовій справі, бізнесі та державній службі. Ідеї скаутингу швидко поширилися по всьому світу, і різні нації, що дбали про розвиток молоді та майбутнє своїх суспільств, заснували власні національні організації, адаптуючи скаутські принципи до своїх культурних традицій. Наприклад, німці мають «Пфадфіндерс», угорці – «Чейкейсів», поляки – «Харцерів», а українці – «Пластунів».

Сьогодні Скаутський Рух налічує понад 28 мільйонів учасників у більш ніж 216 країнах, користуючись підтримкою високопосадовців, зокрема президентів і монархів. Незважаючи на різноманітність форм, які скаутинг набув за роки свого існування, його основні принципи залишаються спільними для всіх скаутських організацій світу.

Скаутський Рух ґрунтується на трьох ключових принципах: «Обов'язок перед Богом», «Обов'язок перед іншими» і «Обов'язок перед собою». Перший принцип акцентує відданість духовним цінностям і релігії, другий – любов до Батьківщини та співпрацю з іншими, а третій підкреслює відповідальність за власний розвиток.

Скаутський Закон містить десять основних положень, що визначають поведінку скаута. Серед них: довіра до честі скаута, вірність, готовність допомагати

іншим, чемність, дбайливе ставлення до тварин, виконання наказів, оптимістичне ставлення до труднощів, ощадливість і чистота думок, слів та вчинків.

«Пласт» – український скаутинг, був заснований у 1911 році Олександром Тисовським, Петром Франком та Іваном Чмолою, поєднуючи скаутські традиції з українськими національними цінностями. Днем заснування Пласту вважається 12 квітня 1912 року, коли перший пластовий гурток прийняв присягу у Львові. Назва «пластуни» походить від терміна, який використовувався в чорноморському козацькому війську для позначення кращих стрільців, що виконували завдання на варті, здібних до тривалого перебування у воді та очеретах.

Члени скаутських загонів займаються численними активностями, які включають в себе подорожі, кемпінг, навчання навичкам виживання, а також участь у соціальних проектах. Ці заходи не лише сприяють фізичному розвитку, але й допомагають учасникам розвивати соціальні навички, вдосконалювати комунікацію та вміння працювати в команді.

Скаутська організація також акцентує увагу на формуванні моральних цінностей, таких як чесність, доброта та справедливість. Важливим аспектом є можливість для молоді брати участь у різноманітних конкурсах та заходах, що дозволяє їм не лише перевірити свої вміння, але й отримати нові знання і досвід.

Ця організація часто працює в партнерстві з місцевими громадами, що сприяє розвитку соціальної активності серед молоді та формує відчуття єдності і підтримки в суспільстві. Участь у скаутських програмах допомагає молодим людям стати більш впевненими в собі, а також готовими до викликів дорослого життя.

У скаутській організації важливу роль відіграє менторство, де досвідчені лідери діляться своїми знаннями та навичками з молодшими учасниками. Це створює атмосферу підтримки та довіри, що дозволяє молодим людям вчитися один у одного та розвивати свої таланти.

Крім того, скаутські організації заохочують участь у різноманітних громадських проектах, які можуть включати екологічні ініціативи, допомогу місцевим спільнотам чи участь у благодійних акціях. Це не лише навчає учасників

активній громадянській позиції, але й показує їм, як важливо допомагати іншим і працювати на благо суспільства.

Ще одним ключовим аспектом скаутської діяльності є взаємозв'язок із природою. Багато скаутських програм передбачають проведення часу на свіжому повітрі, що допомагає молоді зрозуміти цінність навколишнього середовища та важливість його збереження. Це формує екологічну свідомість, яка стає важливою частиною їхнього світогляду. Скаутська організація також часто інтегрує елементи культурного обміну, що дозволяє учасникам познайомитися з традиціями та звичаями інших народів. Це сприяє формуванню відкритості та толерантності, які є необхідними для сучасного глобалізованого світу.

В цілому, скаутська організація виступає важливим інститутом, що допомагає молоді формувати комплексні навички, цінності та установки, необхідні для успішного життя в суспільстві. Через різноманітні активності та навчальні програми скаути отримують можливість не лише розвиватися особистісно, але й робити свій внесок у розвиток громади та світу в цілому.

Ця багатогранна діяльність формує не лише особистість, а й характер молодих людей, допомагаючи їм стати зрілими, відповідальними громадянами. Важливими елементами скаутської програми є навчання лідерства та самоуправління, що дозволяє учасникам брати на себе відповідальність за власні дії та рішення.

Крім того, скаутські табори та заходи створюють унікальну атмосферу, де молодь може познайомитися з однолітками, які поділяють спільні інтереси. Ці зв'язки часто переростають у тривалі дружби, що сприяє формуванню соціальної мережі підтримки. Скаутська організація також надає можливість молодим людям відчути себе частиною більшого спільноти, де їхня праця і зусилля цінуються. Це почуття приналежності є важливим фактором, який підвищує їхню самооцінку та впевненість у собі.

Завдяки своїй гнучкості, скаутські програми можуть адаптуватися до потреб різних груп населення, враховуючи культурні та соціальні особливості. Це робить

скаутство доступним для всіх бажаючих, незалежно від їхнього походження чи матеріального стану.

Крім того, волонтерська діяльність у рамках скаутських організацій може стати потужним стимулом для особистісного розвитку та професійного зростання. Участь у таких програмах не лише покращує навички, але й відкриває нові можливості для кар'єри, оскільки багато роботодавців цінують досвід роботи у волонтерських організаціях.

На завершення, скаутська організація є не лише місцем для розваг і активного відпочинку, а й потужним інструментом для виховання молоді. Вона допомагає формувати цінності, які залишаються з людьми на все життя, і вчить їх брати на себе відповідальність за свої дії, бути чуйними до інших і активно долучатися до розвитку свого суспільства.

«Педагогіка дії» — це концепція навчання, що акцентує увагу на активному залученні учнів у процес навчання через практичні дії та досвід. Цей підхід був розроблений у 20 столітті, проте його корені можна простежити в традиціях, які підкреслювали важливість активного навчання.

Засновниками «педагогіки дії» вважаються такі постаті, як *Джон Дьюї*, який у своїх працях наголошував на значенні досвіду в навчанні. Він стверджував, що знання не є простою сумою фактів, а формується через активну взаємодію з навколишнім світом. Дьюї вважав, що навчання має бути пов’язане з реальними ситуаціями, де учні можуть застосовувати отримані знання на практиці. Його ідеї мали великий вплив на розвиток освітніх теорій, які прагнули адаптувати навчальний процес до потреб учнів.

Основні ідеї «педагогіки дії» полягають у тому, що навчання є активним, соціальним і контекстуальним процесом. Учні не є пасивними спостерігачами, а активними учасниками, які здобувають знання через практичний досвід. Це означає, що навчальні програми мають включати діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення, творчості та комунікаційних навичок.

Цей підхід також підкреслює важливість співпраці між учнями. Групова робота та проекти дозволяють учасникам обмінюватися ідеями, вчитися один у одного і розвивати навички командної роботи. Це не лише збагачує навчальний процес, але й формує соціальні навички, які будуть корисні в подальшому житті.

Крім того, «педагогіка дії» акцентує увагу на індивідуальних потребах учнів. Викладачі мають бути готовими адаптувати свої методи навчання відповідно до особливостей і інтересів кожного учня. Це підходить до концепції диференційованого навчання, що є важливим елементом сучасної освіти.

Іншою важливою складовою цього підходу є рефлексія. Учні повинні мати можливість аналізувати свої дії, оцінювати результати і вчитися на своїх помилках. Рефлексивний процес допомагає учням усвідомлювати, як їх досвід впливає на навчання і як вони можуть покращити свої дії в майбутньому.

«Педагогіка дії» також активно використовує різноманітні методи, такі як рольові ігри, проекти, дослідницька діяльність і практичні завдання. Ці методи сприяють глибшому розумінню матеріалу, оскільки учні можуть бачити, як теорія застосовується на практиці.

Загалом, «педагогіка дії» є потужним підходом, що заохочує активну участь учнів у навчальному процесі, формуючи у них важливі життєві навички. Цей підхід продовжує розвиватися і впроваджуватися в різних освітніх системах, наголошуючи на важливості практичного досвіду та соціальної взаємодії у навчанні.

«Педагогіка дії» також підкреслює важливість інтеграції знань із різних предметних областей. Це дозволяє учням бачити зв’язки між різними концепціями, що робить навчання більш цілісним і контекстуальним. Інтердисциплінарний підхід стимулює критичне мислення, оскільки учні повинні аналізувати та синтезувати інформацію з різних джерел.

Значна роль у «педагогіці дії» відводиться технологіям і інноваційним методам навчання. Сучасні технології, такі як мультимедійні презентації, онлайн-платформи та симуляційні програми, відкривають нові можливості для

інтерактивного навчання. Це дозволяє учням взаємодіяти з матеріалом у динамічний спосіб, що підвищує їхню мотивацію та інтерес до навчання.

Важливим аспектом цього підходу є формування спільноти навчання. Створення безпечного і підтримуючого середовища, де учні можуть вільно висловлювати свої думки і ділитися ідеями, сприяє розвитку відкритого спілкування та взаємоповаги. Це також допомагає знизити тривогу, пов’язану з навчанням, і створює умови для експериментування та дослідження.

«Педагогіка дії» також акцентує увагу на соціальній відповідальності учнів. Залучення до волонтерських проектів, суспільних ініціатив або екологічних кампаній допомагає формувати у молоді активну позицію щодо навколишнього середовища і соціальних проблем. Це не тільки розвиває їхні практичні навички, а й виховує почуття громадянської відповідальності.

Важливим аспектом є підготовка викладачів до впровадження цього підходу. Педагоги повинні володіти відповідними навичками і знаннями, щоб створювати навчальні ситуації, які сприяють активному залученню учнів. Це включає в себе не тільки знання предмета, але й уміння моделювати навчальний процес, створювати умови для співпраці та забезпечувати підтримку учнів у їхніх зусиллях.

Критики «педагогіки дії» можуть зазначити, що такий підхід може вимагати більше часу на підготовку і реалізацію навчальних занять. Однак прихильники стверджують, що хоча підготовка може бути складнішою, результати варті зусиль, оскільки учні здобувають знання та навички, які є актуальними в сучасному світі.

Таким чином, «педагогіка дії» пропонує новий погляд на навчання, в центрі якого стоїть учень і його досвід. Цей підхід не лише формує знання, але й розвиває особистість, допомагаючи учням стати активними, свідомими і відповідальними членами суспільства. В умовах швидких змін у світі, де потрібні гнучкі та адаптивні навички, «педагогіка дії» стає все більш актуальною і необхідною.

У контексті «педагогіки дії» важливу роль також відіграє зворотний зв'язок. Педагоги повинні активно залучати учнів до оцінювання своїх досягнень і прогресу. Це допомагає учням усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, розвиваючи

навички самооцінки та саморефлексії. Зворотний зв'язок може здійснюватися не лише через традиційні оцінювання, а й через дискусії, групові обговорення та особисті зустрічі, що створює атмосферу підтримки і взаєморозуміння. Крім того, цей підхід стимулює розвиток креативності. Завдяки активному залученню учнів у навчальний процес, вони отримують можливість експериментувати, генерувати нові ідеї та вирішувати проблеми. Це особливо важливо в сучасному світі, де інноваційність і здатність до адаптації стають ключовими для успішної кар'єри.

У «педагогіці дії» також часто використовуються проекти, які сприяють інтеграції знань і практичного досвіду. Проектна діяльність дозволяє учням працювати над реальними завданнями, що надає сенс навчальному процесу. Це може включати дослідницькі проекти, соціальні ініціативи або навіть підприємницькі ідеї, що підвищує мотивацію учнів і розвиває їхні навички командної роботи.

Цей підхід також відкриває можливості для міждисциплінарного навчання, коли учні можуть бачити, як знання з різних предметів можуть взаємодіяти і доповнювати одне одного. Наприклад, проект, пов’язаний із екологічними проблемами, може включати елементи науки, мистецтва, математики та соціальних досліджень, що дозволяє учням отримати більш глибоке та комплексне розуміння теми. Ще одним важливим аспектом є виховання толерантності та поваги до різноманіття. Педагогіка дії часто передбачає роботу в групах, що дозволяє учням взаємодіяти з однолітками з різними культурними і соціальними фонами. Це формує у них відкритість до нових ідей, повагу до думок інших і вміння працювати в багатокультурному середовищі.

Важливо зазначити, що «педагогіка дії» має певні виклики, зокрема у впровадженні в традиційні навчальні системи. Зміна навчальної парадигми може вимагати значних зусиль з боку адміністрацій навчальних закладів, які повинні підтримувати педагогів у цій трансформації. Однак успіхи, які можуть бути досягнуті завдяки активному навчанню, переважують труднощі.

Таким чином, «педагогіка дії» постає як ефективний та інноваційний підхід до освіти, що сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку особистісних якостей, соціальних навичок та активної громадянської позиції. Це сприяє формуванню нового покоління, готового до викликів сучасного світу, здатного адаптуватися до змін і брати на себе відповідальність за своє навчання та життя в суспільстві.

У Німеччині, через незадоволеність формалізмом і пасивністю традиційної освіти, з'явилася концепція ***трудової школи***. Основи цього напрямку заклав швейцарський педагог Роберт Зейдель, який у своїй праці «Трудова школа як соціальна необхідність» окреслив основні принципи, що лягли в основу такої школи. Перша трудова школа була організована в 1882 році як колективно-трудова колонія, де запровадили близько 20 видів продуктивної праці. Кожен учень мав можливість поглиблено вивчити одне ремесло та ознайомитися з іншими.

Наукове обґрунтування цієї концепції надав німецький педагог *Георг Кершенштейнер*, який у своїй праці «Поняття трудової школи» стверджував, що в умовах розподілу праці, властивого розвитку культури, кожна особа повинна мати професійну спеціалізацію та розвивати почуття патріотизму. Для реалізації цих принципів шкільне виробництво слід організувати на основі трудової громади.

Кершенштейнер підкреслював, що трудова школа повинна готувати дітей до майбутньої трудової діяльності, акцентуючи на формуванні елементарних трудових навичок та вихованні дисципліни. Він вважав, що важливим є залучення учнів до активної самодіяльності, і ручна праця має займати центральне місце в навчальному процесі. Вміння писати і рахувати також є формою праці, але справжнім джерелом розвитку повинна стати різноманітна практична діяльність.

Кершенштейнер акцентував, що такий баланс між інтелектуальною і фізичною працею відповідає природі дітей, оскільки більшість з них має образне, а не абстрактне мислення і воліє займатися практичною діяльністю. Він також підкреслював важливість зв'язку між працею, професією та домашніми обов'язками батьків, що допомагає інтегрувати сімейні цінності в освітній процес.

Отже, Кершенштейнер пропонував відмовитися від традиційних методів навчання, акцентуючи на практиці як основі розумового, професійного і морального розвитку майбутніх громадян. У школах, організованих за його моделлю, учні отримували професійні навички, формуючи певні стереотипи поведінки, що відповідали ролі робітника чи ремісника в суспільстві. Проте його підхід критикували за недостатню увагу до загальноосвітньої підготовки, що призводило до акценту на вузькопрофесійних навичках і обмеженого культурного розвитку.

Теорія громадянського виховання також була важливою складовою концепції Кершенштейнера. У своїй праці «Поняття громадянського виховання» він описав роль народної школи та армії як ключових інститутів, які формують у молоді бажання трудитися на благо Батьківщини і захищати її.

В кінці XIX – на початку XX століття в Західній Європі відбулося важливе становлення альтернативної освіти, яке стало можливим завдяки появі мережі «нових шкіл». Ці установи, зазвичай приватні та платні, були створені для дітей із заможних сімей. Основною метою «нових шкіл» було підготовка майбутніх лідерів для промисловості та політики. Педагоги цього руху акцентували увагу на загальноосвітньому характері початкового навчання, тоді як у старших класах навчання мало бути спеціалізованим, орієнтуючись на інтереси учнів.

У «нових школах» велике значення надавалося моральному вихованню, яке полягало у розвитку сильної волі та здатності контролювати власні бажання. Авторитет вчителя, дотримання правил, встановлених самими учнями, і самоуправління були важливими елементами навчального процесу.

Першу таку школу заснував Сесілем Редді в 1889 році в Абботсхольмі (Великобританія). Подібні школи з'явилися також в Англії (Бідельська школа Джона Бедлі), Франції (школа де Рош Едмона де Молен), Бельгії (школа в Б’єржі Фаріа де Васконселлоса) та Німеччині (сільські школи-інтеранати Герман Літца). У 1912 році прихильники «нових шкіл» заснували «Міжнародне бюро нових шкіл», яке очолив Адольф Фер’єр. Бюро сформулювало 30 принципів, що характеризують діяльність

«нових шкіл», включаючи педагогічне експериментування, спільне навчання хлопчиків і дівчаток, групову роботу та активне використання фізичної праці.

Зростаючі суспільні вимоги до освіти, зумовлені розвитком індустрії, вимагали змін у навчальних системах. Освіта того часу не відповідала новим викликам, що призвело до активного пошуку нових концепцій і підходів. Саме тоді зародилася реформаторська педагогіка, що була пов'язана з ідеєю «вільного виховання» (Еллен Кей, Марія Монтессоррі). Вона передбачала створення умов для всебічного розвитку кожної дитини. Еллен Кей закликала до об'єднання навчання хлопчиків і дівчаток, встановлення зв'язку між школою та життям, а також до індивідуалізації навчання. Вона пропонувала різноманітність методів навчання, скорочення занять до мінімуму та запровадження п’ятиденного робочого тижня. Кей вважала, що таємниця виховання полягає в тому, щоб дати дітям можливість самостійно розвиватися, і виступала за створення нового покоління освічених матерів. У 1907 році Марія Монтессоррі відкрила в Римі «Будинок дитини», де все було спрямоване на розвиток самостійності дітей. Вона відмовилася від класно-урочної системи, створивши вільний простір для навчання, де діти могли самостійно пересувати меблі за своїм бажанням. У таких різновікових групах діти мали можливість працювати як самостійно, так і у співпраці з однолітками.

9.2. Соціальна педагогіка у США (Джон Дьюї). Метод проектів У. Кілпатріка. Вальдорфська школа Р. Штайнера

На рубежі XIX і XX століть в країнах Західної Європи відбулися суттєві зміни в соціально-політичній, економічній та культурній сферах, які сприяли переходу від аграрного до індустріального суспільства. Це створило нові можливості для соціалізації особистостей, проте супроводжувалося серйозними соціальними проблемами. Розвиток машинного виробництва призводив до звільнень на підприємствах, оскільки власники прагнули зменшити витрати. Також відбулися фінансові кризи, як, наприклад, Велика депресія в США 1929-1932 років, а війни в Європі створювали додаткові економічні труднощі [11].

Ці обставини підштовхнули людей шукати кращі умови життя, що призвело до масової міграції в інші країни та континенти. Процес адаптації переселенців супроводжувався численними проблемами соціального, економічного, культурного та політичного характеру, що особливо помітно було в Великобританії та США.

У Великобританії в цей період поширився рух сетльмент-центрів, які були осередками для емігрантів. Перший такий центр був заснований Самуелом Барнетом у 1884 році в Тойнбі-Холі. Це доброчинне об'єднання об'єднувало студентів університетів, які оселялися в найбідніших районах Лондона, щоб на власному досвіді зрозуміти проблеми бідності та вести соціально-педагогічну роботу. Вони прагнули реалізувати утопічну ідею вирішення соціальних проблем через освіту.

На початку XX століття в США також активізувався рух сетльментів у зв'язку з масштабною еміграцією. Першим американським сетльментом стала сусідська гільдія, заснована в Нью-Йорку в 1886 році Стентоном Койтом, який раніше жив у Тойнбі-Холі. До 1896 року в США вже налічувалося 44 сетльменти, а до 1911 року – близько 400. Їх основними завданнями були освіта, організація дозвілля та підтримка соціально незахищених, зокрема іноземців.

Один із найвідоміших центрів, Холл-Хаус, був заснований Джейн Адамс та Еллен Гейтс Старр у 1889 році в Чикаго. Тут надавали житло жінкам, які працювали, та обслуговували людей різних національностей. Холл-Хаус пропонував різноманітні послуги, зокрема вечірні школи, дитячі садки, спортивні секції та культурні програми. Вечірні школи стали прообразом сучасних систем підвищення кваліфікації, де використовувалися групові методи навчання [59, с. 187].

Діяльність сетльментів перетворила їх на важливу політичну силу. Завдяки їхнім зусиллям були прийняті закони, які регулювали дитячу працю, суспільне здоров'я, створення дитячих садків та організацію курсів для дорослих. Сетльмент-центри стали основою для соціальної групової роботи, фокусуючи свої зусилля на консультуванні та освітній підтримці емігрантів, на відміну від традиційних благодійних організацій, які в основному надавали матеріальну допомогу.

На початку 1900-х років з метою розширення своєї діяльності сетльменти та місцеві центри почали реорганізовуватися в міські федерації. У 1911 році була створена Національна федерація сетльментів, яка на початку 1950-х років об'єднувала вже 250-300 колективних членів. У 1979 році організація отримала нову назву — Об'єднання місцевих центрів Америки.

Однією з ключових фігур прагматичної педагогіки, спрямованої на соціально-педагогічні аспекти, став американський філософ, педагог і психолог Джон Дьюї (1859-1952). Він першим у американській освіті висловив думку, що виховання має соціальний характер.

Дослідження праць Дьюї та відповідних наукових джерел дозволяє визначити основні філософські принципи, що лежать в основі прагматичної педагогіки. Основними з них є: пізнання світу людиною обумовлено її потребами, а людська діяльність є вихідною точкою для всього пізнання; критерієм істинності ідей є їх практичне застосування, підтверджене експериментом; істина, знання та наука слугують інструментами для подолання життєвих труднощів; знання завжди є практичним; розумові здібності формуються через досвід і активну діяльність; інтелект слугує головним інструментом для вирішення проблем, у тому числі наукових; мораль є результатом поведінки, що залежить від реальних дій; демократія розуміється як моральний спосіб життя, в якому кожна людина має можливість до самореалізації [13].

Дьюї розширив теорію прагматизму, ввівши поняття інструменталізму, яке трактувало всі види діяльності як інструменти для вирішення індивідуальних і соціальних проблем. Він вважав, що мета освіти полягає у формуванні вмінь адаптуватися до реальності та досягати практичних цілей, використовуючи навички.

Досліджуючи розвиток особистості, Дьюї акцентував увагу на тому, що спадковість є основою формування індивіда в суспільстві. Він вважав, що в демократичному суспільстві рівність полягає лише у наданні рівних можливостей для розвитку, адже люди відрізняються з народження. Розвиток особистості, на його

думку, є результатом взаємодії біологічного, соціального і безпосередньої діяльності дитини. Дьюї розглядав розвиток як безперервний і багатогранний процес.

При Чиказькому університеті Дьюї заснував експериментальну школу-лабораторію (1896-1904 роки), де традиційні навчальні програми і методи були замінені на трудову та ігрову діяльність, що ґрунтувалася на інтересах і досвіді учнів. Школа функціонувала як "кооперативне співтовариство", об'єднуючи дітей, їх батьків і педагогів. Організація навчання та позаурочних заходів базувалася на принципах колективної діяльності та проблемного навчання. Вихованці активно брали участь у вирішенні питань шкільного життя, організації праці, випуску шкільних газет та інших заходів.

У цій школі реалізувалися принципи діяльнісного підходу до навчання, активності, зв'язку з життям, індивідуалізації, інтеграції та інтелектуальної свободи учнів. Основним принципом була індивідуалізація навчального процесу, що передбачала залучення дітей до різних трудових процесів та експериментування, відповідно до їхніх інтересів і потреб.

Сетльмент-центри особливо активно розвивалися на Сході та Середньому Заході США, де проживало багато емігрантів. Один із найвідоміших будинків для емігрантів, Холл-Хаус, був заснований Джейн Адамс і Еллен Гейтс Старр у 1889 році в Чикаго. Тут надавали допомогу людям дев'ятнадцяти національностей та житло дівчатам, які працювали. У Холл-Хаусі діяли вечірня школа, дитячі садки, гуртки для підлітків, кухня, галерея, кав'ярня, спортзал, баня, музична школа, театральний гурток, бібліотека та кілька трудових підрозділів. Вечірні школи Холл-Хауса стали прообразом сучасних систем підвищення професійної кваліфікації, де активно використовувалася групова робота та організація громади. На піку своєї діяльності Холл-Хаус обслуговував близько 2000 осіб. За свій внесок у рух сетльментів Джейн Адамс була удостоєна Нобелівської премії в 1931 році.

Соціальна педагогіка в США значною мірою розвивалася завдяки Джону Дьюї, який представляв прагматизм — філософський напрям, що ґрунтується на практиці як критерію істинності. Дьюї доповнив цю теорію новим підходом —

інструменталізмом, згідно з яким всі види діяльності розглядалися як інструменти, створені людьми для вирішення індивідуальних і соціальних проблем. Він вважав, що головною метою освіти є формування вміння адаптуватися до реальності та досягати практичних цілей, використовуючи свої навички та вміння як інструменти.

Метод проектів, розроблений американським педагогом *У. Кілпатріком*, є інноваційним підходом до навчання, який фокусується на практичній діяльності учнів і їх активній участі в навчальному процесі. Кілпатрік вважав, що навчання має бути пов'язане з реальними життєвими ситуаціями, що допомагає учням не лише здобувати знання, а й розвивати критичне мислення та практичні навички.

Суть методу проектів полягає в тому, що учні працюють над конкретними завданнями чи проектами, які мають значення для них самих та їхньої громади. Ці проекти можуть бути різного масштабу — від невеликих класних завдань до великих соціальних ініціатив. Учні формують групи, обирають тему проекту, планують етапи роботи та реалізують його, використовуючи дослідження, експерименти та креативні підходи.

Важливою частиною методу є інтеграція різних предметів. Учні можуть вивчати математику, науку, соціальні науки і мистецтво, працюючи над єдиним проектом. Це дозволяє їм бачити зв'язки між різними галузями знань і розуміти, як застосувати отримані знання в реальному житті. Метод проектів також акцентує увагу на розвитку навичок співпраці та комунікації. Під час роботи в групах учні вчаться слухати один одного, обговорювати ідеї, вирішувати конфлікти та досягати консенсусу. Цей аспект навчання є важливим у сучасному суспільстві, де командна робота є невід’ємною частиною професійної діяльності.

Кілпатрік підкреслював важливість рефлексії — учні повинні мати можливість оцінити свій досвід, обговорити, що вони дізналися, які труднощі зустрічали та як їх долали. Це сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку самостійності у навчанні.

Метод проектів У. Кілпатріка також пропонує унікальний підхід до оцінювання учнів. Оцінювання не зводиться лише до традиційних тестів чи

контрольних робіт. Натомість, акцент робиться на процесі виконання проекту та кінцевому результаті, що дає змогу враховувати не лише знання, а й навички, які учні розвинули під час роботи. Вчителі можуть використовувати різні форми оцінювання: самооцінювання, оцінювання однолітків і, звісно, оцінювання з боку вчителя. Це дозволяє створити більш цілісну картину навчальних досягнень учнів.

Ще один аспект методу — це залучення громади. Проекти можуть бути пов'язані з місцевими проблемами, що допомагає учням краще розуміти свою роль у суспільстві. Взаємодія з місцевими організаціями, підприємствами чи експертами надає проектам практичного контексту і підсилює їхню значущість. Це також може включати обговорення актуальних соціальних тем, що допомагає учням розвивати критичне мислення і соціальну свідомість.

Кілпатрік вважав, що навчання через проекти має відбуватися в атмосфері підтримки і відкритості. Важливо, щоб учні відчували себе комфортно у вираженні своїх ідей та обговоренні їх з однокласниками. Це сприяє розвитку впевненості у собі та творчого мислення, оскільки учні мають можливість експериментувати з новими ідеями без страху перед помилками.

Метод проектів також підкреслює важливість вміння адаптуватися до змін. У сучасному світі, де зміни відбуваються швидко, здатність до гнучкості і швидкого реагування на нові виклики є надзвичайно важливою. Учні, залучені до проектної діяльності, розвивають ці навички через практичний досвід, працюючи над реальними завданнями [24].

У підсумку, метод проектів У. Кілпатріка створює багатогранне навчальне середовище, яке стимулює активну участь учнів, їхнє критичне мислення та творчість. Цей підхід допомагає формувати не лише академічні знання, а й соціальні, емоційні та практичні навички, необхідні для успішної адаптації у світі, що швидко змінюється. Кілпатрік вірив, що освіта має бути не лише підготовкою до майбутнього, а й активним процесом, який готує учнів до життя в суспільстві.

Вальдорфська школа, заснована Рудольфом Штайнером у 1919 році, є унікальною освітньою системою, що ґрунтується на антропософії – філософському

напрямі, який акцентує увагу на гармонії між духовним і матеріальним, а також на розвитку особистості. Основна ідея вальдорфської освіти полягає в тому, що навчання має бути цілісним і гармонійним, охоплюючи розумові, фізичні і духовні аспекти розвитку дитини.

Процес навчання у вальдорфських школах орієнтований на природні стадії розвитку дитини. Рудольф Штайнер визначив три основні етапи: перший – від народження до 7 років, другий – від 7 до 14 років і третій – від 14 до 21 року. На кожному з цих етапів освіта має бути адаптована до потреб і можливостей учнів. Наприклад, у ранньому віці акцент робиться на чуттєвий досвід, гру і творчість, тоді як у старших класах більше уваги приділяється критичному мисленню та аналізу.

Вальдорфська освіта акцентує важливість мистецтва та творчості. Уроки часто інтегрують різні форми мистецтва, такі як живопис, музика, театр і ручні роботи. Це не лише сприяє розвитку художніх навичок, а й формує у дітей емоційну чутливість, креативність і здатність до самовираження. Творчий підхід до навчання стимулює дітей мислити нестандартно, а також допомагає їм розвивати впевненість у власних здібностях.

Вальдорфська школа також акцентує увагу на важливості природи. Учні мають можливість проводити час на свіжому повітрі, вивчати природознавство через безпосередній контакт з природою, що сприяє формуванню екологічної свідомості та поваги до навколишнього середовища. Природні матеріали використовуються в процесі навчання, і діти навчаються цінувати простоту і натуральність [4].

Один з ключових аспектів вальдорфської освіти – це створення спільноти. Вчителі і батьки активно співпрацюють, щоб забезпечити підтримку і розвиток учнів. У вальдорфських школах зазвичай існує тривалий зв'язок між учителем і учнями, оскільки вчителі часто супроводжують один клас протягом кількох років. Це дозволяє їм краще зрозуміти потреби і індивідуальність кожної дитини, що веде до більш глибоких стосунків і підтримки.

Крім того, у вальдорфських школах акцентується увага на етичному вихованні. Учні навчаються основам моральності і відповідальності, їм прищеплюються цінності, такі як співчуття, повага до інших і усвідомлення власної ролі у суспільстві. Це формується через інтеграцію моральних і етичних питань у навчальний процес, а також через практичні проекти, що сприяють соціальній активності.

У навчальному процесі вальдорфських шкіл також важливе місце займає свобода вибору. Учні мають можливість вибирати з предметів, які їх цікавлять, що сприяє формуванню їхньої самостійності і відповідальності за власне навчання. Це також допомагає їм виявляти свої інтереси та здібності, що важливо для їхнього подальшого розвитку.

Рудольф Штайнер підкреслював важливість духовного розвитку. У вальдорфських школах діти отримують можливість розвивати свої духовні аспекти через практики медитації, йоги та інші духовні практики. Це не означає нав'язування релігійних переконань, а скоріше стимулювання учнів до роздумів про сенс життя, моральність і етику. Вальдорфська освіта також активно використовує інноваційні методи навчання, зокрема, інтеграцію технологій у навчальний процес, хоча й із обережністю, щоб не відволікати від творчого і практичного навчання. Це дозволяє учням бути в курсі сучасних технологій, водночас не втрачаючи традиційних цінностей.

У підсумку, вальдорфська школа Рудольфа Штайнера пропонує цілісну освітню систему, яка акцентує увагу на всебічному розвитку особистості, інтегруючи навчання, мистецтво, природу та етику. Ця система освіти покликана виховувати не лише розумних, а й відповідальних, чутливих і творчих особистостей, готових до активної участі в суспільстві [36].

У методі проектів навчання відбувається через досвід, і це робить його особливо ефективним для молодих учнів. Успіх методу залежить від добре спланованої організації навчального процесу, підтримки вчителя та активного залучення учнів. Вчитель виступає не лише як джерело знань, а й як модератор, що

допомагає учням орієнтуватися в їхніх дослідженнях та забезпечує ресурсами. Метод проектів У. Кілпатріка підкреслює важливість практичного навчання, яке допомагає учням розвивати не лише академічні знання, а й важливі життєві навички, що робить цей підхід актуальним і в сучасній освіті.

Вальдорфська школа також акцентує увагу на важливості ритму в навчальному процесі. Рудольф Штайнер вважав, що ритми є природними елементами життя і мають бути відображені у навчанні. Це може проявлятися через регулярні цикли навчання, сезонні проекти та святкування, які зближують учнів і створюють відчуття спільноти. Цей ритм допомагає учням відчувати зв’язок із природними циклами, що, в свою чергу, зміцнює їхню ідентичність і відчуття місця у світі.

Важливою складовою вальдорфської освіти є використання художніх та практичних предметів. Діти вчаться не лише теорії, але й застосовують свої знання в практичних ситуаціях, що дозволяє їм бачити реальні результати своєї праці. Наприклад, заняття ручною працею, кулінарією, садівництвом чи ремеслами сприяють розвитку моторики, терпіння та навичок співпраці.

Уроки проводяться в так званому "блочному" форматі, коли діти занурюються в один предмет протягом кількох тижнів, що дозволяє їм глибше розуміти тему та розвивати інтерес до навчання. Цей підхід також стимулює креативність, оскільки учні мають можливість досліджувати матеріал з різних сторін і через різні форми мистецтва.

Вальдорфські школи часто є незалежними та некомерційними закладами, що дозволяє їм зберігати свою автономію та дотримуватися своїх принципів. Багато з них працюють на основі батьківського фінансування та активної участі батьків у житті школи, що посилює співпрацю між родинами та педагогами.

Викладання у вальдорфських школах також враховує індивідуальні потреби учнів. Педагоги прагнуть зрозуміти особливості кожної дитини, її сильні сторони та інтереси. Це дозволяє створити індивідуалізоване навчальне середовище, в якому

кожен учень може розвиватися у власному темпі, отримуючи підтримку та заохочення.

Крім того, вальдорфські школи часто залучають до навчального процесу батьків і громаду, що сприяє створенню більшої спільноти. Це може бути реалізовано через спільні проекти, благодійні заходи чи культурні події, що не лише зближує людей, але й виховує у дітей почуття відповідальності за свою спільноту.

Вальдорфська система освіти також має свої виклики та критику. Деякі вважають, що через акцент на творчість та мистецтво втрачається важливість класичних предметів, таких як математика і природничі науки. Однак, прихильники вальдорфського підходу запевняють, що навчання математики та науки в рамках цього підходу не є менш важливим, а просто має іншу форму, що враховує інтереси та здібності дітей.

В результаті, вальдорфська школа Рудольфа Штайнера є новаторською моделлю освіти, яка пропонує цілісний підхід до розвитку дитини, зосереджуючи увагу на гармонії між інтелектуальним, фізичним і духовним аспектами. Ця система виховує не лише учнів, які мають знання, але й чутливих, відповідальних громадян, готових до активного життя у суспільстві. Вальдорфська освіта продовжує розвиватися, адаптуючись до змінюваних умов сучасного світу, проте залишається вірною своїм основним принципам, які визначають її унікальність і цінність.

9.3. Нові системи виховання на початку XX ст.

На початку XX століття розвинулися нові підходи до виховання, що відповідали вимогам економічного і соціального прогресу індустріального суспільства. Серед них можна виділити такі системи, як вінетка-план, дальтон-план, єна-план, а також мангеймська система.

Віннетка-план, що виник у США в 1919-1920 роках, отримав свою назву від містечка Віннетка поблизу Чикаго, де вперше застосувався. Цю систему розробив К. Уошборн, керівник шкіл. Вона передбачала індивідуальне навчання, при якому кожен учень слідував особистим навчальним планом і темпом. Для цього

використовувалися спеціально підготовлені друковані матеріали, а роль вчителя полягала в контролі за процесом навчання.

Дальтон-план, що з'явився в Долтоні, США, на початку XX століття, базувався на принципі індивідуалізації навчання. Метод, розроблений Хелен Паркхерст, дозволяв учням виконувати завдання самостійно, обирати порядок вивчення предметів і розподіл часу на виконання завдань. Весь навчальний матеріал поділявся на місячні блоки, кожен з яких складався з щоденних завдань. Учні працювали в спеціальних кабінетах, що зумовило назву системи.

Йена-план, започаткований П. Петерсеном, розглядає навчання як "світ ситуацій", де учням пропонуються проблеми, які вони повинні вирішувати. Петерсен вважав, що забезпечення базового обсягу знань повинно поєднуватися з комплексним розвитком дитини, готуючи її до орієнтації у навколишньому середовищі. Він заперечував традиційні методи навчання та виступав за інтеграцію активних форм навчання, таких як бесіди, трудові завдання та ігри, у шкільний процес.

Система "Йєна-план" акцентувала на ігрових формах навчання, що включали різноманітні види діяльності, особливо в ранні роки навчання. Вона базувалася на діалогічних методах, що забезпечували рівноправне партнерство між учнем та вчителем. Петерсен також критикував систему оцінок, вважаючи, що вона заважає розвитку самостійності у дітей. Натомість у школах за Йєна-планом діти взаємно оцінювали свою роботу, а також отримували детальні характеристики від вчителів.

Мангеймська система, впроваджена доктором Йозефом-Антоном Зіккінгером у Німеччині, передбачала диференціацію навчання. Він поділив учнів на чотири групи за здібностями, базуючись на результатах психометричних тестів. Найбільший недолік цієї системи полягав у її акценті на біологічних факторах, які, на думку розробників, визначали успіх навчання.

Отже, на початку XX століття виникли нові підходи до виховання, які відповідали потребам економічного та соціального розвитку індустріального

суспільства. Серед них виділяються: вінетка-план, дальтон-план, єна-план, мангеймська система та інші.

Віннетка-план є однією з систем індивідуалізованого навчання, що з'явилася в США в 1919-1920 роках. Назва походить від містечка Віннетка, розташованого поблизу Чикаго, де ця система вперше була реалізована. Її автором став керівник шкіл К. Уошборн. У рамках віннетка-плану кожен учень навчався за індивідуальним планом, що дозволяло йому визначати власний темп навчання.

Дальтон-план – це система організації навчально-виховного процесу, заснована на принципі індивідуального навчання. У цій системі учні отримували завдання від вчителя, виконували їх самостійно та здавали на перевірку. Вони мали свободу у виборі предметів, черговості їх вивчення та розподілі робочого часу. Учні працювали в спеціалізованих предметних кабінетах, що обґрунтовує назву «лабораторний план». П. Петерсен розглядав навчальний процес як «світ ситуацій», де учням пропонувалися проблеми, що спонукали їх до вивчення. Він вважав, що забезпечення базового обсягу знань має поєднуватися з діяльністю, спрямованою на загальний розвиток дитини та її адаптацію до навколишнього середовища.

Мангеймська система, запроваджена доктором Йозефом-Антоном Зіккінгером у Німеччині, реалізувала концепцію диференціації навчання.

9.4. Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера. Теорія потреб А. Маслоу. Теорія пошуку смислу життя (логотерапія) В. Франкла

Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера є важливою концепцією в психології, яка акцентує увагу на цінностях як основних детермінантах поведінки та характеру особистості. Ця теорія, розроблена німецьким психологом, пропонує класифікацію особистостей, виходячи з їхніх ціннісних орієнтацій.

Основні положення теорії:

1. Цінності як основа особистісних типів. Шпрангер стверджує, що цінності формують не лише поведінку людини, а й її характер і світогляд. Він виділяє кілька основних ціннісних орієнтацій, які визначають типи особистості.

2. Типи цінностей. Шпрангер ідентифікує шість основних типів цінностей:

- Екзистенціальні (цінності життя, здоров'я, фізичної безпеки).

- Соціальні (цінності, пов'язані з міжособистісними відносинами, такими як дружба, любов, співпраця).

- Естетичні (цінності краси, гармонії, творчості).

- Наукові (цінності знань, досліджень, раціонального пізнання).

- Етичні (цінності моральності, справедливості, чесності).

- Політичні (цінності влади, впливу, суспільної організації).

Виходячи з ціннісних орієнтацій, Шпрангер класифікує особистості на основі їхніх домінуючих цінностей. Це дозволяє виділити різні типи, наприклад:

- творча особистість (орієнтована на естетичні цінності);

- соціальна особистість (зосереджена на соціальних цінностях);

- наукова особистість (прагне до знань і досліджень);

- етична особистість (орієнтована на моральні цінності).

Типи особистостей, визначені за ціннісними орієнтаціями, можуть впливати на вибір кар'єри, способи взаємодії з іншими людьми та способи розв'язання конфліктів. Наприклад, соціальна особистість, орієнтована на міжособистісні стосунки, буде шукати колективну підтримку, тоді як наукова особистість більше зосередиться на індивідуальному дослідженні.

Шпрангер також підкреслює, що цінності можуть змінюватися протягом життя в залежності від обставин, досвіду та розвитку особистості. Це дозволяє людям розвивати нові аспекти своєї особистості та адаптуватися до змінюваного середовища.

Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Шпрангера знайшла застосування в різних сферах:

- Освіта. Для розробки освітніх програм, які враховують індивідуальні ціннісні орієнтації учнів.

- Кадровий менеджмент. При підборі персоналу, орієнтації на цінності компанії та розробці команд.

- Психотерапія. Для розуміння мотивації клієнтів і їхніх цінностей у процесі терапії.

Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера пропонує цінний інструмент для аналізу та розуміння особистості через призму цінностей. Ця теорія допомагає зрозуміти, як цінності формують поведінку та відносини людей, відкриваючи нові можливості для особистісного зростання та розвитку.

Теорія типів особистості за ціннісним підходом Е. Шпрангера не лише класифікує особистості, а й пропонує глибше розуміння їхньої мотивації та способів взаємодії з навколишнім світом. Вона акцентує увагу на тому, що особистість формується не в вакуумі, а у взаємодії з соціальним, культурним та економічним контекстом.

Ціннісні орієнтації, за Шпрангером, виникають в результаті впливу соціального середовища, культурних традицій і особистого досвіду. Наприклад, у суспільствах, де домінують естетичні цінності, індивіди можуть розвивати творчі здібності, тоді як у більш прагматичних культурах наголос може бути на досягненні матеріального успіху. Це свідчить про те, що середовище може або сприяти розвитку певних типів особистостей, або, навпаки, обмежувати їх.

Шпрангер підкреслює, що особистість не є статичним утворенням. Вона змінюється протягом життя, адаптуючись до нових умов і викликів. Цей динамічний аспект важливий для розуміння особистісного зростання: людина може переходити від одних ціннісних орієнтацій до інших, що відкриває можливості для нових досягнень і змін у поведінці.

Ціннісна структура особистості визначає не лише індивідуальні прагнення, а й спосіб, яким людина взаємодіє з іншими. Наприклад, особа з сильною соціальною орієнтацією може шукати співпраці та підтримки у групі, тоді як інша, орієнтована

на наукові цінності, може більше цінувати індивідуальне досягнення та самостійність. Це впливає на формування міжособистісних стосунків, конфліктів і способів їх вирішення.

Розуміння типів особистості за ціннісним підходом Шпрангера може бути корисним у різних практичних ситуаціях. Наприклад, у сфері освіти викладачі можуть адаптувати свої методи навчання, враховуючи ціннісні орієнтації учнів, що дозволить більш ефективно залучати їх до навчального процесу. У бізнесі це може сприяти покращенню командної роботи та підбору співробітників, чиї цінності збігаються з місією компанії.

З точки зору психології, теорія Шпрангера надає важливі інсайти щодо самосприйняття. Люди, усвідомлюючи свої цінності, можуть краще зрозуміти свої потреби, мотиви та прагнення. Це усвідомлення сприяє особистісному розвитку та допомагає уникати криз, пов'язаних із невідповідністю між особистими цінностями і зовнішніми вимогами.

Теорія типів особистості на основі ціннісного підходу Е. Шпрангера пропонує цілісний погляд на особистість, підкреслюючи значення цінностей у формуванні поведінки, міжособистісних стосунків і самосприйняття. Цей підхід може стати цінним інструментом для розуміння себе та інших, сприяючи більш глибокому аналізу поведінки в різних сферах життя.

Теорія потреб Абрахама Маслоу є однією з найвідоміших концепцій у психології, яка пропонує розуміння мотивації людської поведінки через призму потреб. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що людина має ієрархію потреб, які спонукають її до дій. Ця ієрархія представлена у вигляді піраміди, де нижні рівні потреб є основними і базовими, тоді як вищі рівні пов’язані з особистісним розвитком і самореалізацією.

Основні аспекти теорії:

1. Базові потреби: На нижніх рівнях піраміди розташовані фізіологічні потреби, які є критично важливими для виживання: їжа, вода, повітря, сон, тепло. Коли ці потреби не задовольняються, вони стають домінуючими у поведінці

людини. Наприклад, голод може змусити людину шукати їжу будь-якими доступними способами.

2. Потреба в безпеці: Після задоволення фізіологічних потреб з'являється потреба в безпеці, що включає фізичну, емоційну та фінансову безпеку. Люди прагнуть до стабільності, порядку і захисту від загроз. Це може проявлятися в бажанні мати постійну роботу, безпечне житло і надійні стосунки.

3. Соціальні потреби: Наступним етапом є соціальні потреби, які пов’язані з міжособистісними відносинами. Люди прагнуть до любові, дружби, належності до групи та соціальної інтеграції. Взаємодія з іншими є критично важливою, і відсутність таких зв’язків може призвести до почуття самотності і ізоляції.

4. Потреба в повазі: Після задоволення соціальних потреб з'являється потреба в повазі. Це включає як самоповагу, так і визнання з боку інших. Люди прагнуть до досягнень, статусу і поваги в своїй спільноті. Відчуття поваги важливе для розвитку впевненості в собі та особистісної цінності.

5. Самореалізація: На вершині піраміди розташована потреба в самореалізації, що означає прагнення реалізувати свій потенціал, розвивати таланти і здібності. Це може включати творчість, навчання, досягнення особистих цілей та внесок у суспільство. Самореалізація є індивідуальною і може мати різні форми, в залежності від особистісних цінностей та життєвого контексту [9].

Маслоу зазначає, що потреби не є статичними, а мають динамічний характер. Коли нижчі потреби задовольняються, людина переходить до вищих, але в ситуаціях стресу або криз можна спостерігати повернення до більш базових потреб. Наприклад, у випадку втрати роботи людина може знову зосередитися на забезпеченні фізіологічних потреб і безпеки.

Теорія потреб Маслоу має широкий спектр застосувань у різних сферах. Вона може бути використана в психології для розуміння мотивації клієнтів, у менеджменті для покращення мотивації співробітників, а також у освіті для адаптації навчальних програм під потреби учнів. Зокрема, розуміння потреб може

допомогти у створенні підтримуючого середовища, яке сприяє розвитку особистості.

Незважаючи на свою популярність, теорія Маслоу також зазнала критики. Деякі дослідники стверджують, що ієрархія потреб може бути занадто спрощеною і не враховує культурні та індивідуальні відмінності. Наприклад, у деяких культурах соціальні потреби можуть мати пріоритет навіть над фізіологічними, а в інших – потреба в самореалізації може бути визнана менш важливою.

Теорія потреб А. Маслоу пропонує глибоке розуміння людської мотивації та поведінки. Вона підкреслює важливість потреб у формуванні життєвих прагнень і дій, а також демонструє, як задоволення цих потреб впливає на загальний добробут людини. Ця теорія продовжує залишатися актуальною та корисною для розуміння людської природи в різних аспектах життя. Теорія потреб Маслоу широко використовується в різних сферах для покращення якості життя, роботи і навчання. Ось декілька прикладів, як ця теорія може бути застосована на практиці:

Менеджери можуть використовувати принципи теорії для створення мотивуючого робочого середовища. Розуміння потреб співробітників дозволяє керівникам адаптувати свої підходи до управління, забезпечуючи задоволення фізіологічних та безпекових потреб через справедливу оплату праці та стабільність. Далі, створення позитивної команди та належних умов для розвитку міжособистісних відносин може задовольнити соціальні потреби.

Викладачі можуть враховувати цінності потреб учнів, забезпечуючи не лише академічні знання, а й соціальну інтеграцію через групові проекти та активну участь у шкільному житті. Створення підтримуючого навчального середовища, де учні відчувають повагу та визнання, може допомогти їм розвиватися не лише інтелектуально, а й емоційно.

Психологи можуть використовувати цю теорію для оцінки потреб клієнтів. Наприклад, якщо клієнт відчуває тривогу через фінансову нестабільність, терапевт може зосередитися на допомозі в забезпеченні базових потреб, перш ніж переходити до глибших психологічних питань.

Теорія Маслоу також стимулює дискусії про те, як культурні особливості можуть впливати на ієрархію потреб. У колективістських культурах соціальні потреби можуть бути важливішими за індивідуальні, тоді як в індивідуалістичних культурах акцент може бути на самореалізації. Це свідчить про те, що різні культури можуть по-різному сприймати ієрархію потреб, і практичне застосування теорії потреб може вимагати адаптації.

Важливо зазначити, що теорія потреб Маслоу демонструє тісний зв'язок між потребами та мотивацією. Люди діють, щоб задовольнити свої потреби, і це формує їхнє бачення світу та способи взаємодії з ним. Задоволення базових потреб забезпечує фундамент для розвитку вищих потреб. Наприклад, людина, яка почувається в безпеці і має стабільні соціальні зв’язки, буде більш схильна прагнути до самореалізації і досягнення особистих цілей.

У сучасній психології та соціології теорія потреб Маслоу продовжує викликати інтерес, хоча й підлягає критиці. Дослідники зазначають, що не всі люди слідують ієрархії потреб у лінійний спосіб. Люди можуть перескакувати через рівні потреб або задовольняти їх у різному порядку в залежності від обставин, особистого досвіду або навіть впливу культурних норм.

Деякі сучасні дослідження вказують на те, що задоволення емоційних і психологічних потреб може мати більш значущий вплив на загальне щастя і добробут, ніж базові фізіологічні потреби. Це підкреслює важливість психосоціального аспекту у розумінні потреб.

Теорія потреб А. Маслоу надає цінну основу для аналізу мотивації людської поведінки через призму потреб. Вона демонструє, як фізіологічні, безпекові, соціальні, поважні та самореалізаційні потреби взаємопов’язані та впливають на кожен аспект життя. Незважаючи на критику і потребу в адаптації, теорія продовжує залишатися важливим інструментом для психологів, педагогів і керівників у їхньому прагненні зрозуміти та підтримати розвиток особистості.

Віктор Еміль Франкл (1905-1997) був видатним професором медицини та філософії, спеціалізуючись на психіатрії та неврології у Віденському університеті.

Він також викладав у численних університетах США, включаючи Сан-Дієго, Гарвард, Стенфорд, Даллас та Піттсбург. Його лекції охопили всі п’ять континентів, а за свою кар’єру він отримав 29 почесних докторських ступенів з різних країн.

Франкл розробив свою концепцію логотерапії та екзистенційного аналізу в 1930-х роках. Перебування у чотирьох концтаборах під час Другої світової війни стало для нього серйозним випробуванням. У цих надзвичайно важких умовах він підтвердив свою віру у безумовну значущість життя та незнищенність людської гідності, знаходячи підтвердження в поведінці інших в’язнів, охоронців і, в першу чергу, у собі. Ці переживання він описав у своїй відомій книзі «Сказати життю «так»», яка була опублікована незабаром після закінчення війни.

Основою логотерапії та екзистенційного аналізу є критичний перегляд теорій Зигмунда Фрейда та Альфреда Адлера. Франкл виявив, що ці підходи не враховують духовний аспект людського існування, через що він вважав їх обмеженими з точки зору психофізичних процесів.

Термін «логос» у Франкла насамперед означає «сенс». Тобто логотерапія передбачає підтримку у пошуку сенсу життя.

Для Франкла існування визначається як специфічний спосіб життя, що включає здатність людей реагувати на важливі фізичні, психічні, соціальні, економічні та культурні обставини. «Аналіз існування» полягає у усвідомленні сучасних умов життя та спробах творчо впливати на них, керуючись свободою та особистою відповідальністю. Франкл вважає, що людина не обмежена своїм фактичним станом, а створена для можливості стати іншим. Існування не є статичним, а є динамічним процесом постійного розвитку.

В основі концепції особистості Франкла лежать три ключові поняття: «свобода волі», «воля до сенсу» та «сенс життя». За його словами, питання сенсу життя є природним для сучасної людини. Основною причиною психологічних труднощів і відчуття безглуздості є те, що людина не завжди знає, як досягти цього сенсу. Часто це викликано зосередженням на собі, що заважає відкритися до інших або до сенсу, який існує в житті. Сенс, за Франклом, об'єктивно присутній у

кожному моменті, навіть у найскладніших ситуаціях. Психолог не може дати людині сенс, адже у кожного він свій, але може допомогти в його усвідомленні. Втрата сенсу життя найчастіше трапляється під час серйозних психотравмуючих подій, таких як смерть близьких або участь у війні. Завдання логотерапії полягає в тому, щоб допомогти людині знайти сенс у своєму житті.

9.5. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання. Національна освіта в 1920-ті роки

Радянська тоталітарна школа та система виховання були складними і багатогранними структурами, які функціонували в контексті політичного та ідеологічного контролю. Однією з характерних рис була жорстка централізація управління освітою, що означала контроль держави над усіма аспектами навчального процесу. Ця централізація забезпечувала однозначність ідей, які мали пропагуватися в школах, зокрема марксистсько-ленінської ідеології. Програми навчання були стандартизовані, що виключало будь-які альтернативні погляди чи методи навчання.

Виховання в школах акцентувало увагу на колективізмі, що вважалося важливим елементом формування особистості громадянина. Учні заохочувалися до співпраці в групах, а індивідуальні досягнення могли бути сприйняті як прояв егоїзму. Цей акцент на колективізмі супроводжувався культивуванням патріотизму та відданості державі, що часто виявлялося через участь учнів у різних масових заходах, таких як паради, святкування, і піонерські збори.

Школа також виконувала роль інструменту політичної пропаганди. Вчителі мали бути лояльними до комуністичної партії і несли відповідальність за формування у школярів правильних політичних поглядів. Це виявлялося у викладанні «історії КПРС» та інших предметів, що містили ідеологічні наративи, які змінювалися залежно від потреб партії. Оцінювання учнів часто було пов'язане з їхньою політичною активністю і поведінкою, а не лише з академічними досягненнями.

Система виховання також зазнавала впливу соціального контексту, в якому виховувалися діти. Існувала спроба формування «нової людини», що передбачала не лише освітній, але й моральний аспект виховання. Учнів навчали цінностей, які відповідали ідеалам соціалізму, таких як трудова етика, відповідальність перед суспільством та служіння державі.

Важливою рисою була відсутність реальної свободи вибору для учнів і батьків у процесі навчання. Діти зазвичай не мали можливості обирати предмети, які їх цікавили, або розвивати свої таланти. Уся система була побудована на принципах, які підпорядковували індивідуальні інтереси загальному добробуту.

Система виховання також демонструвала певну жорстокість у методах, зокрема, в аспектах дисципліни. Учні підлягали суворим правилам, а покарання за їхнє порушення могли бути серйозними, що формувало атмосферу страху і підпорядкування.

Загалом, радянська тоталітарна школа і система виховання мали на меті формування не лише освічених, але й лояльних громадян, готових служити інтересам держави. Ці процеси тісно переплiталися з ідеологічними настановами та політичними вимогами, що впливали на всі аспекти життя учнів.

У радянській тоталітарній системі виховання також спостерігалося значне використання науково-технічного прогресу для підвищення ефективності навчання. Однак ця технологічна модернізація часто мала ідеологічний підтекст, коли нові методи та технології застосовувалися для формування бажаних уявлень у школярів. Наприклад, комп'ютеризація навчальних процесів та використання аудіовізуальних матеріалів часто слугували для поширення державної пропаганди, а не для розвитку критичного мислення [24].

Додатково, роль вчителя в цій системі була двоякою. З одного боку, вчителі мали бути носіями знань і моралі, а з іншого — вони повинні були слугувати інструментами державної політики. Багато педагогів зазнавали тиску, щоб адаптувати свої методи викладання відповідно до вимог партії. Це призводило до конфліктів між їхнім бажанням навчити дітей і тиском з боку системи.

Ще одним важливим аспектом була культурна однорідність. Національні меншини часто піддавалися асиміляції, що супроводжувалося зниженням значення їхньої культури та мови в освітньому процесі. Це викликало негативні наслідки для ідентичності цих груп і призводило до соціальної напруги.

Також, система освіти виявляла значну увагу до фізичного виховання і спорту. Однак цей акцент не стільки відповідав потребам учнів, скільки служив цілям підвищення спортивної майстерності країни на міжнародній арені. Діти залучалися до змагань, що часто мали ідеологічне підґрунтя і використовувалися для демонстрації сили та успіхів комуністичного режиму.

Під час навчання особлива увага приділялася вихованню почуття приналежності до держави та комуністичної партії. Це проявлялося в регулярних заходах, таких як збори, святкування важливих дат та участь у піонерських організаціях. Піонерська організація, зокрема, ставала важливим елементом формування громадянської свідомості та відповідальності, навчала молодь цінностей, які відповідали ідеалам соціалізму.

Загалом, радянська система виховання намагалася створити цілісну картину ідеального громадянина, який брав би на себе обов'язки перед суспільством і державою. Цей підхід виявлявся не лише в освітніх програмах, а й у соціальному, культурному та політичному контекстах, формуючи в учнів не лише знання, але й певний тип мислення і поведінки, що відповідали вимогам тоталітарного суспільства [29].

Національна освіта в 1920-ті роки переживала значні зміни, зумовлені соціально-політичними трансформаціями того часу. Після Першої світової війни та розпаду імперій, зокрема Австро-Угорської та Російської, на теренах нових національних держав постала необхідність формування власних систем освіти.

У цей період багато країн, які здобули незалежність, намагалися створити освітні системи, що відповідали їхнім національним потребам. Установлення національних мов як основи навчання стало важливим кроком у зміцненні національної ідентичності. Це стосувалося не лише шкіл, але й вищих навчальних

закладів, де почали з'являтися програми, що акцентували увагу на національній культурі, історії та мовах.

Держави також активно підтримували розвиток освіти для різних соціальних верств населення. Зокрема, було започатковано численні програми для освіти жінок і представників меншин. Важливим аспектом стало прагнення до ліквідації неписьменності. У багатьох країнах проводилися кампанії, спрямовані на підвищення рівня освіти серед населення, що включали масові курси та лекції.

З іншого боку, освіта часто використовувалася як інструмент політичного впливу. У деяких країнах, особливо тих, що зазнали впливу тоталітарних режимів, навчальні заклади ставали ареною для пропаганди ідеологій. Система освіти підпорядковувалася потребам держави, а програми навчання могли включати елементи політичної пропаганди.

У 1920-ті роки також розвивалися різні педагогічні течії. Педагоги шукали нові підходи до навчання, акцентуючи увагу на індивідуальних потребах учнів, практичних навичках та критичному мисленні. Це призводило до виникнення альтернативних шкіл, які експериментували з методами навчання та організації освітнього процесу.

Таким чином, національна освіта в 1920-ті роки була багатогранним явищем, яке поєднувало в собі елементи націоналізації, соціальної справедливості та політичного впливу. Вона стала важливим інструментом у формуванні нових національних ідентичностей та в становленні громадянських суспільств.

Варто звернути увагу на роль міжнародного контексту та співпраці між державами. У цей період багато країн обмінювалися досвідом у сфері освіти, намагаючись знайти ефективні моделі навчання, які б відповідали їхнім соціальним та культурним особливостям. Ця співпраця також поширювалася на міжнародні організації, такі як Ліга Націй, яка підтримувала ініціативи, спрямовані на розвиток освіти як інструмента миру та стабільності.

У багатьох регіонах акцент на національну освіту супроводжувався пошуками балансу між традиційними цінностями та новими освітніми підходами. Виховні

програми включали елементи національного патріотизму, але також звертали увагу на світові досягнення в науці та культурі. Це відображало прагнення інтегрувати місцеві традиції в глобальний контекст, що стало важливим фактором для розвитку сучасних національних ідентичностей.

Також слід відзначити, що в 1920-ті роки наукові та педагогічні дослідження набирали популярності. Вчені почали більш серйозно вивчати педагогіку як окрему дисципліну, пропонуючи нові методи навчання та виховання. Це призводило до формування нових концепцій, таких як прогресивна освіта, яка акцентувала на активному залученні учнів до навчального процесу через практичні заняття, дослідження та творчість [9].

Однак незважаючи на позитивні зрушення, багато країн також стикалися з серйозними викликами. Війни, політична нестабільність і економічні труднощі негативно впливали на освітні системи. Наприклад, у країнах, які пережили громадянські війни чи політичні перевороти, освітні заклади часто зазнавали закриття або переорієнтації. Багато вчителів і студентів опинилися в ситуації, коли їхня освіта та кар'єри були під загрозою.

Зростаюча урбанізація також змінювала обличчя освіти. Міста ставали центрами навчання, де з'являлися нові школи, університети та культурні інституції. Це, в свою чергу, призводило до збільшення мобільності населення та інтеграції різних культурних впливів. Наприклад, в містах можна було спостерігати появу нових шкільних програм, які враховували мультикультурність населення.

У підсумку, національна освіта 1920-х років стала ареною для складних взаємодій між політикою, культурою та суспільством. Вона виявилася не лише засобом передачі знань, а й важливим інструментом формування громадянської свідомості, національної ідентичності та соціальної справедливості. Цей період залишив глибокий слід у розвитку освіти в наступні десятиліття, формуючи основи сучасних освітніх систем.

Важливо зазначити, як цей період вплинув на формування нових педагогічних ідей і підходів. Освіта почала більш активно орієнтуватися на потреби сучасного

суспільства, включаючи елементи соціального навчання, що підкреслювало важливість колективної діяльності та громадянської відповідальності.

Соціальні рухи, зокрема феміністський, робітничий і рухи за права національних меншин, значно вплинули на зміст і структуру освіти. Активісти піднімали питання доступу до освіти, якості навчання і рівних можливостей для всіх верств населення. Це спонукало держави розробляти програми, які сприяли б рівноправному доступу до освіти, що особливо стосувалося жінок і представників меншин. У деяких країнах, наприклад, у Польщі, освітні реформи акцентували увагу на просвіті жінок, що призводило до збільшення кількості жінок, які здобували вищу освіту. В освітніх програмах з'являлися курси з гендерної рівності, що підтримувало ідеї феміністичного руху.

На міжнародному рівні також спостерігався тренд до інтернаціоналізації освіти. Студенти з різних країн почали обмінюватися досвідом, навчанням і культурою, завдяки чому виникали нові університети, що пропонували міжнародні програми. Це стало важливим етапом у розвитку глобальної освітньої системи, де з'являлися нові можливості для академічного обміну та спільних досліджень.

Технологічні зміни також почали впливати на освіту. Хоча в 1920-ті роки масова комп'ютеризація ще не стала реальністю, але впровадження нових методів навчання, таких як використання проєкційних апаратів, почало змінювати підходи до викладання. Це дозволило вчителям наочно демонструвати матеріал, роблячи навчання більш інтерактивним і доступним [34, с. 234].

Незважаючи на численні досягнення, система освіти в 1920-ті роки також стикалася з критикою. Багато людей вказували на недостатню якість освіти, нерівномірний доступ до ресурсів і недостатнє фінансування. В умовах економічних криз деякі держави змушені були скорочувати бюджети на освіту, що негативно впливало на навчальні заклади.

Додатково, існуючі системи освіти часто не могли встигати за швидкими соціальними змінами, що призводило до розриву між потребами суспільства і

освітніми програмами. Це викликало заклики до реформ, які б відображали сучасні виклики і потреби.

Національна освіта в 1920-ті роки стала важливим етапом у розвитку суспільства, формуючи основи для подальших змін у освіті. Вона відображала складну взаємодію між національними ідентичностями, соціальними змінами і глобальними трендами. Цей період заклав основи для модернізації освітніх систем, що, у свою чергу, вплинуло на формування сучасних концепцій освіти і виховання, які продовжують розвиватися до сьогодні.

9.6. Українізація: завершення формування української радянської системи соціального виховання у 30-ті роки XX ст.

У 1930-ті роки в Україні відбувався активний процес українізації, що мав суттєвий вплив на формування системи соціального виховання в рамках радянської держави. Цей період характеризувався прагненням радянського уряду інтегрувати українську культуру і мову в освітню та виховну діяльність, водночас з метою зміцнення соціалістичних цінностей.

Процес українізації почався в контексті нової політики, яка стала наслідком як внутрішніх, так і зовнішніх обставин. Радянська влада прагнула створити більш ефективну систему управління національними республіками, а також задовольнити національні прагнення місцевого населення, яке страждало від політики русифікації. Під час Непу, який тривав до початку 1930-х років, українська культура і мова почали отримувати більше уваги, що проявлялося в створенні українських навчальних закладів, виданні підручників українською мовою і активному залученні українських діячів до культурного і освітнього життя.

У 1933 році було затверджено нові програми, які акцентували увагу на українській культурі, історії та мові. Ці програми ставили за мету виховання патріотизму серед молоді, формування нової генерації свідомих громадян, які підтримували соціалістичний лад. Школи почали активно впроваджувати українську мову як основну, що суттєво змінило атмосферу навчання. Усі рівні освіти, від

початкової до вищої, намагалися впровадити елементи української культури та історії, що сприяло формуванню національної свідомості.

Важливим етапом стало створення мережі українських шкіл і культурних установ. Освітні заклади стали центрами не лише навчання, але й виховання молоді в дусі соціалістичних ідеалів. Виховні програми охоплювали не лише навчання предметів, а й залучення дітей до громадської діяльності, гуртків, спортивних секцій, що підкреслювало значення колективізму.

Проте, незважаючи на проголошену політику українізації, в 1937 році почалося поступове згортання цих процесів. З одного боку, це пов'язано з загальною політикою сталінського режиму, що сприяла посиленню централізації та русифікації. З іншого боку, в контексті політичних репресій, які охопили країну, почалися утиски українських інтелектуалів та діячів культури. Багато з них стали жертвами «чисток», що негативно вплинуло на розвиток української освіти та культури.

У 1930-ті роки з'явилася нова генерація вихователів, які пройшли через систему соціалістичного виховання, що включала в себе комуністичну ідеологію. Ці вихователі намагалися сформувати у молоді почуття гордості за українську спадщину, але в межах радянської ідеології, що вимагала лояльності до центральної влади [9].

У 30-х роках основними завданнями соціального забезпечення стали працевлаштування та навчання інвалідів, а також підтримка родин червоноармійців і забезпечення пенсіями військових інвалідів, сімей загиблих у війні та непрацездатних. Важливими аспектами також були організація кас взаємодопомоги в колгоспах, надання допомоги людям із вадами зору та слуху, а також підтримка інвалідних кооперативів. У цей період активно розвивалися різні кооперативи та громадські організації для осіб з обмеженими можливостями, такі як Українське товариство сліпих і об'єднання глухонімих. Ці організації створювали артілі та кооперативи, що дозволяло залучати інвалідів до праці та сприяти проведенню лікувальних заходів, протезування, навчання та працевлаштування. Вони мали певні

пільги щодо оподаткування, оренди приміщень, медичного обслуговування та інших соціальних аспектів. У 1931 році при Народному Комісаріаті соціального забезпечення була заснована спеціальна Рада з працевлаштування інвалідів, якою було затверджено бронювання 2% робочих місць на промислових підприємствах.

У сфері соціального добробуту основна увага приділялася підвищенню заробітної плати для низькооплачуваних категорій працівників. Суспільні фонди споживання, які фінансувалися з державного бюджету, також покривали витрати на пенсії, стипендії, оплату відпусток та різні соціальні допомоги, а також утримання закладів охорони здоров'я, освіти і культури.

Законодавство про пенсійне забезпечення почало розроблятися у 1928-1932 роках, коли були впроваджені перші пенсії для робітників текстильної промисловості. Пенсійний вік був встановлений на рівні 60 років для чоловіків і 55 для жінок, а трудовий стаж для отримання пенсії складав не менше 25 років. У 1929 році була ухвалена постанова про введення пенсійного забезпечення для робітників інших важливих галузей промисловості, таких як гірництво, енергетика, металургія, залізничний та водний транспорт. Ці акти стали основою для подальшого розвитку пенсійного законодавства.

У 1937 році з'явилося нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення, яке розширило його функції. Зокрема, це включало державну підтримку інвалідів праці, організацію матеріально-побутового та культурного обслуговування, а також медичних послуг. НКЗС контролював діяльність різних організацій, які займалися підтримкою інвалідів, таких як Рада кооперації інвалідів та Товариство сліпих.

Не можна не згадати й про трагічні події цього періоду в Україні, зокрема, розкуркулення, яке досягло піку у 1929-1930 роках, та голодомор 1932-1933 років, що мали величезні соціальні, психологічні та демографічні наслідки.

Багато дослідників вважають, що однією з помилок того часу було зосередження соціальної допомоги виключно в руках держави, що призвело до згортання діяльності громадських і благодійних організацій. Держава, яка залежала

лише від бюджетних коштів, не могла забезпечити належний рівень соціальної допомоги. У період переходу до нового економічного ладу відмова від участі широких верств населення у соціальних програмах обмежила можливості надання допомоги. Негативним аспектом політики 20-30-х років також було те, що соціальні проблеми одних категорій громадян вирішувалися за рахунок прав інших, зокрема віруючих. Багато священників були вигнані зі своїх церков і залишилися без засобів до існування, часто зазнаючи тиску з боку влади.

Важливим аспектом українізації стало формування нових ідентичностей. Національна свідомість стала змішуватися з класовими ідеалами, що підкреслювало важливість соціального виховання у формуванні нових соціалістичних цінностей. Соціальне виховання стало важливим інструментом для втілення політики радянського режиму, адже воно мало на меті формування нових «советских людей», які б мали чітку ідентичність, пов'язану із соціалістичними ідеалами, і в той же час визнавали свою приналежність до української нації.

Отже, 1930-ті роки стали періодом завершення формування української радянської системи соціального виховання. Хоча українізація відкрила нові можливості для розвитку української культури, її реалізація відбувалася в контексті політичних репресій і зміни курсу радянської політики. Це привело до складної та суперечливої ситуації в освітній системі, де прагнення до національної ідентичності співіснувало з вимогами центральної влади. В результаті, процеси українізації стали важливим етапом у формуванні українського радянського виховання, який залишив глибокий слід у суспільній свідомості.

Соціальна допомога і захист під час Другої світової війни зосереджувалися на підтримці родин військових, лікуванні поранених, працевлаштуванні інвалідів і опіці над дітьми-сиротами. Важливими аспектами були також соціальна реабілітація поранених, що вимагала термінових дій не лише щодо їх евакуації, але й відновлення після травм.

У жовтні 1941 року були створені комітети допомоги для обслуговування хворих та поранених бійців Червоної Армії. З червня того ж року почали виходити

укази, які регламентували соціальне забезпечення сімей фронтовиків, зокрема порядок призначення та виплати допомог для сімей військовослужбовців рядового та молодшого складу. Сім'ї загиблих та зниклих безвісти отримували пільги, включаючи звільнення від сільськогосподарського податку та безкоштовне постачання пального та продуктів для дітей.

З початком війни в тил СРСР були евакуйовані промислові підприємства, кваліфіковані спеціалісти, а також діячі науки та культури. Приблизно 3,5 мільйона українців переселилися до міст і сіл Росії, Казахстану та Середньої Азії. Відзначалася значна робота з переміщення та обслуговування цивільного населення, яке потребувало тимчасового житла, харчування, працевлаштування та допомоги.

Проблеми охорони дитинства і догляду за сиротами набули нових масштабів, зокрема вихованців дитячих будинків евакуювали до глибини країни, відкриваючи нові заклади. Велику роль у цьому відіграла діяльність Червоного Хреста України, яка рятувала життя тисячам поранених через переливання крові від донорів. Товариство направило на фронт тисячі медичних працівників, які допомагали пораненим на полях битв, під час транспортування та в госпіталях.

У 1945 році Червоний Хрест організував спеціальну службу розшуку, яка займалася встановленням долі зниклих безвісти військовослужбовців та цивільних осіб, а також збором даних для компенсацій за збитки, завдані під час війни. Забезпечення інвалідів стало важливим соціальним питанням.

Повоєнний розвиток народного господарства України проходив у складних умовах. Загальні демографічні втрати становили не менше 14 мільйонів людей, що включало загиблих, жертв концтаборів та депортованих. Понад 714 міст і селищ було зруйновано, а більше 28 тисяч сіл постраждало. Втрата понад 80% промислових об'єктів ускладнила відновлення економіки.

Процес відбудови ще більше ускладнився через голод 1946–1947 років, викликаний посухою. Тоді померло близько мільйона людей, а більше 3 мільйонів страждали від дистрофії та анемії.

Для стимулювання промислового виробництва застосовувалися директивні економічні заходи: перерозподіл коштів, реформа грошової системи та примусове придбання облігацій. Легка промисловість і сільське господарство відчували дефіцит ресурсів, а традиційні командні методи, такі як тиск на селян і депортації, ставали нормою. Політика укрупнення колгоспів, що розпочалася в 1950 році, також відзначала спроби структурної перебудови сільськогосподарського виробництва.

Сталінський режим застосовував репресії і до інвалідів. У 1948 році, напередодні тридцятиріччя Радянської армії, за указом Президії Верховної Ради СРСР інваліди війни були виселені з міст до концтаборів ГУЛАГу, які стали своєрідними резерваціями. Лише в ніч з 21 лютого 1948 року з Києва було відправлено 5-6 ешелонів, що містили не менше трьох тисяч осіб. Ці резервації проіснували до 60-80-х років за правління Л. І. Брежнєва. Наявність інвалідів у суспільстві вважалася небажаною, адже вони могли нагадувати про помилки, поразки та злочини комуністичної влади, що загрожувало репутації соціалістичного ладу.

Таким чином, на кінець 40-х – початок 50-х років завершилася відбудова народного господарства України, хоча технічне переоснащення промисловості не відбулося. Заходи з розвитку промисловості були поверхневими і не враховували міжнародний досвід і досягнення науково-технічної революції. Проте завдяки самовідданій праці людей вдалося налагодити торгівлю, скасувати карткову систему розподілу продуктів у 1947 році, збільшити кількість загальноосвітніх шкіл і розширити мережу вищих навчальних закладів, перевищивши довоєнну чисельність студентів. Відновлено систему медичного та побутового обслуговування.

Сільське господарство, яке все ще страждало від наслідків голоду, залишалося відсталим і не задовольняло потреб населення. Після смерті Сталіна в 1953 році економічні та соціальні реформи стали часто непослідовними і поспішними, супроводжуючись численними обіцянками, більшість з яких не було виконано. Наприкінці 50-х років почали виникати негативні тенденції в соціальній сфері, зокрема дефіцит товарів, підвищення цін та замороження зарплат. Держава

реагувала новими утопічними планами. На XXII з'їзді КПРС у 1961 році була ухвалена третя програма партії – план побудови комунізму до 1980 року, що включав завдання підвищення добробуту населення і демократизації суспільства, хоч і без політичного плюралізму. Багато людей вірило в ці плани, що сприяло виникненню комуністичного романтизму та ентузіазму в суспільстві.

Деякі заходи також сприяли покращенню рівня життя: тривалість робочого дня скоротили на дві години перед вихідними і святами, скасували закон 1940 року, який обмежував свободу працівників, збільшили тривалість відпустки для жінок до 112 календарних днів, запровадили шестигодинний робочий день для підлітків до 18 років і скасували плату за навчання у старших класах та вищих навчальних закладах. У 1964 році був прийнятий закон «Про пенсії та допомоги членам колгоспів», а в хрущовський період селяни отримали паспорти, яких не мали з 1932 року.

У 1961 році Міністерству соціального забезпечення були розширені функції, які включали виплату пенсій, організацію лікарсько-трудової експертизи, працевлаштування інвалідів, обслуговування пенсіонерів і багатодітних матерів, а також надання протезно-ортопедичної допомоги. Основними напрямками діяльності в соціальному обслуговуванні були державне соціальне забезпечення, страхування та підтримка колгоспників. Фінансування забезпечення здійснювалося з різних бюджетів та за рахунок страхових внесків. Усі громадяни СРСР отримували безкоштовне медичне обслуговування, хоча його якість була неоднаковою.

Громадські організації, такі як Товариство сліпих і Рада ветеранів Великої Вітчизняної війни, виконували певну роль у соціальному забезпеченні, хоча були під контролем держави. Їхні основні завдання полягали в контролі за громадським порядком, а фінансування переважно надходило з державного бюджету.

Порівняно з попередніми періодами, в другій половині 60-х – наприкінці 70-х років досягнуто певної соціальної та матеріальної стабільності. Проте радянська влада опинилася в системній кризі, що проявлялася в усіх сферах життя: економічній, політичній, соціальній та моральній.

Важливо звернути увагу на кілька ключових аспектів, які визначили цей період:

- зміни в освітніх програмах. В умовах українізації змінилися не лише мова навчання, але й зміст освітніх програм. Включення української літератури, фольклору, історії та культури стало важливим елементом навчання. Підручники почали переписувати, акцентуючи увагу на досягненнях українського народу, що допомагало формувати у молоді позитивне ставлення до своєї національної ідентичності. У той же час, незважаючи на намагання створити позитивний образ української культури, програми часто мали за мету формування в учнів комуністичної свідомості, що виражалося в пропаганді класової боротьби та ідей соціалізму. Зокрема, освітні програми включали навчання основам марксизму-ленінізму, що було обов'язковим у всіх навчальних закладах .

- соціальне виховання через колективізм. Соціальне виховання стало важливою складовою частиною системи освіти, що базувалася на принципах колективізму. У школах активно впроваджувалися комсомольські організації, які ставили за мету залучення молоді до активної участі в громадському житті. Діти заохочувалися до участі в різних соціальних проектах, що розвивало в них почуття відповідальності за суспільство та країну. Також проводилися заходи, спрямовані на виховання фізично здорового та морально стійкого покоління. Спорт, культмасові заходи та колективні ігри стали невід'ємною частиною шкільного життя. Це не лише сприяло зміцненню фізичного стану дітей, але й допомагало формувати в них командний дух і соціальну активність [45].

- політичний тиск і його наслідки. Проте в умовах політичного тиску система освіти почала зазнавати змін, які відображали загальний курс сталінського режиму. Відзначаючи кризу та економічні труднощі, радянський уряд ініціював зміни, які стосувалися не лише культурної, а й мовної політики. З початку 1937 року акценти змісту освітньої політики знову змістилися на русифікацію, що позначилося на кількості шкіл з українською мовою навчання, їхній якості та наявності ресурсів.

В умовах масових репресій багато українських педагогів, які підтримували українізацію, опинилися під загрозою. Деякі з них стали жертвами політичних чисток, що призвело до втрати кваліфікованих кадрів у системі освіти. У результаті, це призвело до зниження якості освіти та згортання процесів, пов'язаних із розвитком української культури.

- взаємодія національної та радянської ідентичності. Завершення формування української радянської системи соціального виховання в 1930-ті роки виявилося у складній взаємодії між національною та радянською ідентичностями. Хоча українізація на певному етапі сприяла розвитку національної свідомості, згодом це стало під загрозою через політику централізації та акцент на єдиній радянській ідентичності.

В результаті, молодь, вихована в умовах українізації, змушена була адаптуватися до нових реалій, які вимагали від них відмови від певних національних аспектів на користь єдиної радянської ідентичності. Ця ситуація сприяла формуванню складних відносин між поколіннями, адже одні з них виховувалися в атмосфері національного піднесення, а інші — у контексті суворого контролю та репресій.

- література і мистецтво як інструменти виховання. Література і мистецтво в 1930-ті роки стали важливими інструментами для формування соціального виховання. Українські письменники і митці, які працювали в рамках радянської системи, прагнули створити новий образ українського героя, який би втілював цінності соціалізму, патріотизму і колективізму. Твори, написані в цей період, активно пропагували ідеї єдності українського народу та радянської держави, спонукаючи молодь до активної участі в побудові соціалістичного суспільства.

У школах використовувалися не лише підручники, а й художня література, що допомагала формувати уявлення про моральні цінності та соціальні обов’язки. Шкільні програми включали вивчення українських класиків, а також сучасних авторів, які писали в дусі соцреалізму. Це формувало у учнів уявлення про ідеальний соціалістичний образ життя та виховувало почуття патріотизму.

- наукова діяльність і педагогіка. Наукова діяльність в галузі педагогіки також активно розвивалася в цей період. З'явилися нові дослідження, що стосувалися вікових особливостей дітей, психології навчання та виховання. Це сприяло появі нових методик, які акцентували увагу на індивідуальних потребах учнів, а також на важливості практичної діяльності. Університети почали готувати спеціалістів, які вивчали нові підходи до виховання і навчання. Водночас, з'явилися нові педагогічні концепції, що базувалися на принципах колективізму і комунізму. У рамках цих концепцій акцентувалася важливість спільної діяльності, взаємодії та соціальної відповідальності.

- соціальна активність молоді. У рамках освітньої системи молодь залучалася до різноманітних соціальних ініціатив і проектів, що сприяло розвитку їхньої соціальної активності. Програми, які передбачали участь у громадських акціях, створювали умови для формування почуття відповідальності за своє оточення. Діти і підлітки активно долучалися до сільськогосподарських робіт, благоустрою міст і сіл, а також до екологічних кампаній. Ця активність формувала в молоді цінності колективізму, де інтереси групи ставилися вище індивідуальних. Проте така система виховання мала й свої недоліки, адже часто молоді люди зазнавали тиску з боку організацій, що вимагали виконання планів і завдань.

- виклики і суперечності. У той же час, система соціального виховання в 1930-ті роки стикалася з численними викликами. Постійний контроль з боку партійних структур обмежував свободу творчості та самовираження. Вчителі та вихователі часто відчували тиск з боку адміністрації, яка контролювала зміст навчання та виховання, що негативно впливало на їхню професійну діяльність.

Крім того, наявність різних ідеологічних наративів створювала певну напругу в освітньому середовищі. Багато вчителів намагалися адаптуватися до нових умов, однак це часто призводило до конфліктів із власними поглядами на виховання та освіту.

Таким чином, українізація та формування української радянської системи соціального виховання в 1930-ті роки стали складним і суперечливим процесом. Він

поєднував в собі елементи розвитку національної свідомості та радянської ідеології, які взаємодіяли в умовах політичного тиску і соціальних змін. Цей період залишив глибокий слід у пам’яті поколінь, адже він став основою для подальшого розвитку української освіти і виховання в радянський період. Формування нових ідентичностей, зіткнення культурних традицій і соціалістичних ідеалів, а також вплив політичних факторів на освітню систему — все це визначило шлях, яким пішла українська освіта в наступні десятиліття.

Таким чином, 1930-ті роки стали часом завершення формування української радянської системи соціального виховання, яка пережила періоди як активного розвитку, так і стрімкого згортання. Процес українізації привніс нові елементи у виховання, які сприяли формуванню національної свідомості. Проте політичні репресії і зміни в курсі держави в подальшому вплинули на якість освіти та культурного розвитку, заклавши основи для складної взаємодії між національними прагненнями та вимогами радянської ідеології. Цей період залишив глибокий слід у пам'яті поколінь, формуючи подальший розвиток української освіти в наступні десятиліття.

9.7. Виховання та освіта в роки Великої вітчизняної війни та після її закінчення

З 1939 року до території України була приєднана Західна Україна, де радянська влада активно впроваджувала свої порядки. У школах західної частини країни запроваджувалися нові навчальні програми, де російська мова замінила польську. Викладання польської історії та культури було скасовано, а підручники заповнилися антирелігійними матеріалами та інформацією про більшовицьких лідерів.

Однією з позитивних змін стало введення рідної мови в навчальний процес, а також безкоштовна освіта. Проте перетворення шкільної системи на радянський лад супроводжувалося русифікацією: всі команди під час фізкультури подавалися російською, використовувалися російськомовні пісні та ігри, а "націоналістичні елементи" активно виключалися з навчальних програм. Ідеї українських культурних

діячів, які були незручні для центральної влади, замовчувалися, натомість підкреслювалася роль комуністичної партії. Атеїстична позиція радянської школи не допускала церкви до формування української духовності, що призводило до байдужості учнів до національних питань.

Велику шкоду українським навчальним закладам завдали німецькі окупанти. Під час окупації фашисти знищили 8 тисяч шкіл та зруйнували 10 тисяч навчальних приміщень. Їхня освітня політика в окупованих районах була спрямована на асиміляцію населення та виховання покірності Німеччині. Гітлер вважав, що освіта для східних народів може зашкодити інтересам Німеччини, і стверджував, що слов'яни не повинні знати більше, ніж дорожні знаки, а географія має обмежуватися лише відомостями про столицю рейху — Берлін. Для реалізації своїх планів фашисти намагалися організувати "народні школи", які мали лише чотири класи, з акцентом на базові навички, такі як підрахунок і вміння підписуватися, а читання вважалося непотрібним. Окупанти повністю заперечували існування середніх та вищих навчальних закладів на цих територіях.

Слід зазначити, що до населення Галичини німці ставилися більш лояльно, ніж до наддніпрянців. Вони майже не закривали початкові школи, де навчання проводилося рідною мовою, а програми відображали певні аспекти української культури, включаючи уроки релігії. Проте вже з третього класу учні починали вивчати німецьку мову.

У Києві, що перебував під окупацією, було створено "Український науково-методичний інститут шкільної освіти", який видавав журнал "Українська школа" і відкривав кілька семінарій для підготовки вчителів, лояльних до німецької влади. Український науково-методичний інститут шкільної освіти був заснований під час німецької окупації Києва в 1941 році. Ця організація мала на меті реорганізацію та адаптацію навчального процесу в умовах війни та зміни політичної ситуації в Україні.

Основні функції та завдання:

1. Науково-методичне забезпечення: Інститут відповідав за розробку та впровадження нових навчальних програм і методик викладання, які відповідали вимогам німецької окупаційної влади. Це включало адаптацію навчальних матеріалів, створення нових підручників та посібників, що відповідали новій ідеології.

2. Підготовка вчителів: В інституті відбувалися курси для підготовки вчителів, які мали бути лояльними до німецької влади. Це включало навчання педагогічним принципам, які відповідали політиці окупантів, а також інструктажі щодо впровадження нових предметів у навчальний процес.

3. Видавнича діяльність: Інститут видавав педагогічний журнал "Українська школа", що слугував платформою для обговорення методичних нововведень, досвіду викладання та результатів досліджень.

4. Збір і поширення інформації: Інститут активно займався збором даних про стан освіти в Україні, аналізував результати навчання, вивчав потреби шкіл і викладачів, а також розробляв рекомендації для покращення навчального процесу.

Хоча інститут існував в умовах жорстокої окупації, його діяльність все ж вплинула на освітній процес. Він став своєрідним мостом між старою системою освіти та новими вимогами, які диктувала окупаційна адміністрація. На жаль, основна мета інституту — підготовка вчителів, які мали впроваджувати пропагандистські ідеї — призвела до значного спотворення освіти, підкреслюючи німецькі цінності та відкидаючи українську ідентичність.

Після закінчення війни, з відновленням радянської влади, діяльність інституту була переосмислена. Радянська адміністрація почала активно ліквідовувати всі сліди німецької політики в освіті, а також запроваджувати нові стандарти, що відповідали радянським вимогам. Багато ініціатив, які були започатковані в інституті, були відкинуті, а вчителі, підготовлені в цей час, часто зазнавали критики за зв'язки з окупаційною адміністрацією.

Таким чином, Український науково-методичний інститут шкільної освіти відіграв важливу роль в адаптації освіти в умовах окупації, але його спадщина залишилася неоднозначною через вплив німецької ідеології на навчальний процес.

Після початку війни радянська система освіти в Україні поділялася на два періоди: перший (1941-1942 роки) був орієнтований на збереження шкіл і адаптацію їх до умов війни; другий (1943-1944 роки) передбачав відновлення шкіл на звільнених територіях і покращення якості освіти.

На початку війни було організовано евакуацію дітей, вчителів і навчальних закладів на схід. У вересні 1941 року навчальний процес відновився лише в окремих школах Донбасу, Одеси та Севастополя, тоді як багато шкіл були евакуйовані до інших республік, таких як Росія та Казахстан. Під час війни з'явилися "лісні школи", які відкривали партизани. Зазвичай вони були початковими, діяли в складних умовах, без належних приміщень і матеріально-технічного забезпечення.

З визволенням України від окупантів розпочалася відбудова шкіл. У лютому 1943 року було ухвалено постанову про відновлення навчального процесу в звільнених районах. До вересня 1944 року школи були відновлені, хоча в умовах загальної руйнації.

Згідно з постановою уряду від 8 вересня 1943 року, прийом до школи почався з 7-річного віку, а в загальноосвітніх школах запроваджувалося роздільне навчання хлопчиків і дівчаток. Під час війни з'явилися нові навчальні заклади, такі як школи робітничої і селянської молоді та військові училища, а також розширилась мережа дитячих будинків для сиріт.

У 1944 році було ухвалено кілька постанов, які відновили 5-бальну систему оцінювання, запровадили випускні екзамени та нагородження медалями для відмінників. Після звільнення Галичини були направлені вчителі-добровольці для відновлення освіти, яка зазнала значних втрат. У школах використовувалися підручники зі Східної України, активізувалися піонерські та комсомольські організації. Після війни в Україні відновилися школи, у 1949 році запроваджено

загальну обов'язкову семирічну освіту, а з 1956 року почали створювати школи-інтернати для дітей з неблагополучних родин.

24 грудня 1958 року ухвалили закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР", який передбачав перехід до обов'язкової 8-річної освіти, організацію виробничого навчання та нову структуру навчальних закладів.

З 1964 року тривалість навчання в середній школі була скорочена до 2 років на базі 8 класів, перетворивши школу на 10-річну. У 1966 році скасували обов'язкову професійну підготовку в загальноосвітніх школах. У листопаді 1966 року прийнято постанову про факультативні курси, а у 1972 році визначено основні завдання загальної середньої освіти та розпочато перехід до обов'язкової загальної середньої освіти.

У 70-х і на початку 80-х років ухвалювалися нові документи для покращення системи народної освіти, але вони не принесли бажаних результатів. У 1984 році розроблено план шкільної реформи, що включав покращення якості освіти, трудового виховання, дисципліни та авторитету вчителя. Проте через економічну кризу реформи не дали результатів, і школа залишалася в кризовому стані на момент проголошення незалежності України.

У 1949 році НКСЗ було перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, і з кінця 50-х років розпочався новий етап розвитку соціального забезпечення в СРСР. У 1956 році Верховна Рада СРСР ухвалила Закон про державні пенсії, який не лише розширив коло осіб, що отримують пенсії, але й відокремив законодавство про соціальне забезпечення в окрему галузь. Цей закон став основою для загального державного пенсійного забезпечення працюючих, яке завершилося ухваленням Закону про пенсії та грошову допомогу членам колгоспів у 1964 році. Раніше колгоспники не мали пенсійного забезпечення, а розмір їх пенсій часто не досягав прожиткового мінімуму.

У 1961 році було змінено структуру Міністерства соціального забезпечення, в результаті чого його функції значно розширилися в порівнянні з 1937 роком.

Міністерство відповідало за виплату пенсій, організацію медико-соціальної експертизи, працевлаштування та професійне навчання інвалідів, матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, а також надання протезно-ортопедичної допомоги.

Найважливішою сферою соціального обслуговування населення стало матеріальне забезпечення, яке реалізовувалося через три основні напрямки: державне соціальне забезпечення, соціальне страхування та забезпечення колгоспників. Фінансування державного соціального забезпечення здійснювалося з союзного, республіканських і місцевих бюджетів, охоплюючи військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян. Соціальне страхування фінансувалося через страхові внески підприємств та дотації з державного бюджету і поширювалося на робітників і службовців. Забезпечення колгоспників відбувалося за рахунок коштів колгоспів та державних дотацій.

Безкоштовне медичне обслуговування поширювалося на всіх громадян СРСР, але його якість значно варіювалася. Лише партійна еліта, включаючи «Кремлівську» лікарню, отримувала медичні послуги на рівні клінік Заходу. Партійні та державні чиновники республіканського, обласного та районного рівнів також мали доступ до безкоштовного медичного обслуговування, включаючи додаткові кошти на лікування та безкоштовні путівки до санаторіїв. Простим громадянам пропонували лише основне лікування з обмеженими умовами, у той час як якість медичних послуг для сільського населення була значно нижчою.

У 1970-х роках були проголошені основні принципи соціального забезпечення в СРСР, серед яких загальність, різноманітність видів обслуговування та забезпечення громадян соціальною допомогою за рахунок державних і громадських коштів. На початку 80-х років основним напрямком діяльності Міністерства соціального забезпечення стало обслуговування непрацевлаштованих.

В роки Великої Вітчизняної війни в Україні дитячі будинки стали важливими установами, які забезпечували тимчасовий прихисток і виховання для дітей, що залишилися без батьків або опіки внаслідок військових дій. Під час війни ці заклади

стикалися з великими труднощами: нестача ресурсів, голод, хвороби та небезпека військових дій позначалися на якості виховання.

У дитячих будинках, як правило, було недостатньо вихователів, і часто їх заміняли волонтери або медичний персонал. Виховання дітей проходило в умовах обмежених можливостей. Вихователі намагалися забезпечити базові потреби, такі як харчування та медичне обслуговування, але часто бракувало іграшок, книг і навчальних матеріалів. Однак, незважаючи на всі труднощі, вихователі намагалися створити атмосферу підтримки та тепла, в якій діти могли б почуватися в безпеці.

Освіта в дитячих будинках під час війни була нерегулярною, але вихователі намагалися проводити заняття, адаптуючи навчальні програми до умов часу. Діти вчилися читати, писати та рахувати, а також отримували знання про навколишній світ, історію та культуру. Однак через обмежений доступ до ресурсів, програми були спрощені.

Після закінчення війни дитячі будинки стикнулися з новими викликами. В країні почалася відбудова, і для багатьох дітей це означало пошук нової ідентичності в нових соціальних умовах. Багато з них залишилися без батьків і мали психологічні травми, пов'язані з війною. Вихователі мали докласти зусиль для того, щоб допомогти цим дітям впоратися зі спогадами про війну і відновити їх довіру до дорослих. З часом дитячі будинки почали отримувати більше фінансування і ресурсів, що дозволило поліпшити умови життя і виховання. Відновилися навчальні програми, вводилися нові дисципліни, зокрема, художня освіта та фізкультура. Діти отримували можливість брати участь у культурних заходах, конкурсах та виступах, що сприяло розвитку їхніх творчих здібностей і соціалізації.

Важливою частиною виховання в дитячих будинках стала психологічна підтримка. Психологи і соціальні працівники почали працювати з дітьми, щоб допомогти їм впоратися з емоційними труднощами, пов’язаними з втратами. Це стало важливим кроком у відновленні психічного здоров'я дітей і їх інтеграції в суспільство.

З часом дитячі будинки почали більш активно співпрацювати з місцевими громадами та соціальними службами. Це дало змогу залучати волонтерів, які допомагали з організацією навчання та дозвілля. Діти отримували можливість брати участь у різноманітних програмах, що сприяли їхній соціалізації та розвитку.

Після завершення війни, особливості виховання та освіти в дитячих будинках продовжували змінюватися в залежності від соціально-економічних умов і державної політики. Важливою метою стало не лише надання базової освіти, але й допомога дітям у формуванні світогляду, моральних цінностей і соціальних навичок, необхідних для інтеграції в нове суспільство.

Протягом відбудови акцентували увагу на культурному розвитку дітей. Були організовані гуртки, секції, театри та спортивні команди. Це дозволяло дітям реалізувати свої творчі здібності, а також формувати командний дух і вміння працювати в колективі. Вихователі прагнули створити атмосферу підтримки, де діти могли б вільно висловлювати свої почуття та думки, що сприяло розвитку їхньої емоційної стійкості.

Психологічна підтримка залишалася критично важливою. У дитячих будинках працювали спеціалісти, які вивчали потреби і проблеми дітей, розробляли індивідуальні програми підтримки. Це допомагало дітям долати травми і стрес, пов’язані з війною. Важливу роль відігравали також групові терапії, де діти мали змогу обговорювати свої переживання та підтримувати один одного.

Державна політика у сфері освіти стала більш сприятливою. Було запроваджено програми, які забезпечували дітей необхідними навчальними матеріалами, підручниками та канцелярським приладдям. Дитячі будинки отримали можливість співпрацювати з місцевими школами, що дозволяло вихованцям відвідувати уроки і брати участь у шкільному житті. Це допомагало їм адаптуватися до навчального процесу і готувало до подальшого навчання.

З часом акцент на вихованні та освіті став зміщуватися у бік інклюзії та соціалізації. Діти, які виховувалися в дитячих будинках, мали можливість брати участь у різноманітних громадських ініціативах, що сприяло їхньому розвитку як

активних членів суспільства. Важливим стало формування у дітей почуття відповідальності, співчуття і прагнення допомагати іншим.

Соціальні програми, спрямовані на підтримку дітей-сиріт, почали розвиватися, що давало можливість молодим людям після виходу з дитячого будинку отримати допомогу у вигляді житла, освіти чи професійної підготовки. Це створювало умови для більшої автономії та самостійності.

Отже, у післявоєнний період виховання та освіта в дитячих будинках стали комплексним процесом, який поєднував навчання, психологічну підтримку і соціальну адаптацію. Незважаючи на труднощі, вихователі та спеціалісти намагалися забезпечити дітям гідне життя, допомагаючи їм впоратися з наслідками війни та знайти своє місце в новому світі. Цей досвід залишив значний слід у системі виховання, формуючи основи для подальшого розвитку соціальної політики в Україні.

Таким чином, в роки війни та після її закінчення дитячі будинки виконували надзвичайно важливу роль у вихованні і освіті дітей, які втратили батьків або опіку. Незважаючи на величезні труднощі, вихователі намагалися створити умови, які б дозволяли дітям відчувати себе в безпеці, отримувати освіту і розвиватися. Цей процес триває й сьогодні, адже виховання дітей в умовах кризи завжди залишатиметься викликом, але також і можливістю для розвитку нових підходів та ідей.

Проте, як і передбачали багато мислителів XX століття, більшовицька модель політичного, економічного і соціального устрою виявилася нездатною до подальшого розвитку. Після понад 70 років існування, що базувалося на примусі та насильстві, система зрештою розвалилася. Утопічність ідеології та застарілість політичної системи не дозволили створити ефективну економіку, яка б могла забезпечити належний рівень соціального захисту. Це призвело до значного відставання від капіталістичних країн Заходу в технологічному та економічному розвитку, а також за рівнем життя.

Хоча масового голоду в СРСР після 1947 року не спостерігалося, велика частина населення жила в умовах бідності, постійно відчуваючи нестачу ресурсів, не отримуючи необхідної медичної допомоги та можливостей для отримання освіти для своїх дітей.

На початку 80-х років продовольча проблема в країні значно загострилася. Основним джерелом для закупівель став експорт нафти та інших природних ресурсів. Спостерігалося приховане підвищення цін, швидке зниження реальних доходів населення, а спроби "перебудувати" економіку в середині 80-х років виявилися невдалими. Ця криза призвела до розпаду СРСР.

Загалом можна стверджувати, що в Радянському Союзі була створена вражаюча, але популістська система соціального забезпечення, яка складалася з кількох елементів:

державне соціальне страхування, фінансоване централізованими союзними фондами;

пенсії (за віком, за інвалідністю, за вислугою років, у випадку втрати годувальника) та різні види допомог (у разі тимчасової непрацездатності, під час вагітності і пологів, для дітей з малозабезпечених сімей, для багатодітних і одиноких матерів);

соціальне обслуговування інвалідів і літніх людей (утримання в будинках-інтернатах з повним державним забезпеченням, протезування, забезпечення засобами пересування, пільги на транспорті, житлові, побутові та податкові знижки);

безкоштовна медична допомога (медичні послуги в поліклініках, лікування в лікарнях і санаторіях);

безкоштовне виховання дітей (у яслах, дитячих садах, дитячих будинках, санаторіях, піонерських таборах).

Проте з’ясувалося, що держава не могла підтримувати цю систему. Загалом соціальне забезпечення, яке сформувалося в радянський період, мало характер того часу та відображало ідеологію державної опіки. Організаційно цю функцію

виконували органи соціального забезпечення, діяльність яких відповідала централізовано-плановій економіці, адміністративно-командній системі управління і патерналістському, медично-орієнтованому підходу до надання суспільної допомоги.

Під час Другої світової війни університети в Україні пережили значні зміни. Багато навчальних закладів були евакуйовані до східних регіонів, де намагалися продовжувати навчання в умовах війни. Викладачі та студенти зіткнулися з труднощами, пов'язаними з нестачею ресурсів, відсутністю приміщень і бомбардуваннями. Деякі університети змушені були скоротити програми навчання або запроваджувати змішане навчання, коли частина студентів навчалася дистанційно.

Коли території знову потрапили під контроль радянської влади, університети зіткнулися з новими викликами. Відновлення навчального процесу вимагало не тільки повернення до старих програм, але й адаптації їх до нових радянських реалій. Декілька університетів було закрито, а інші - реорганізовано. На перший план вийшли питання, пов’язані з підготовкою кадрів для відбудови країни, що вимагало зміни навчальних планів і введення нових дисциплін.

У післявоєнний період університети зазнали значної централізації. Радянська влада активно контролювала освітній процес, намагаючись впроваджувати комуністичні ідеї в навчання. Це відбилося на змісті навчальних програм, які стали більш ідеологічними, з акцентом на марксизм-ленінізм. Багато викладачів зазнали переслідувань, особливо ті, хто мав незгоди з офіційною лінією.

Водночас, з відновленням мирного життя, університети почали відновлювати свої традиції. З’явилася можливість проводити наукові дослідження, організовувати конференції та інші заходи. Активізувалася студентська діяльність, було створено різноманітні студентські організації. Це стало важливим етапом у розвитку освітньої системи, яка знову набирала обертів, хоча й у рамках радянських реалій.

Таким чином, університети в Україні під час Другої світової війни та після її завершення проходили через складні періоди адаптації до нових умов, зміни

навчальних програм, реорганізації та відновлення, що зумовлювалося історичними подіями та політичними змінами в країні.

Після проголошення незалежності України університети зіткнулися з новими викликами, зокрема економічними труднощами, нестачею фінансування та необхідністю модернізації навчальних програм. Система вищої освіти вимагала не лише структурних змін, але й перебудови уявлень про навчання та підготовку фахівців.

Університети почали запроваджувати демократичні принципи управління, залучаючи студентів і викладачів до процесу прийняття рішень. Це включало створення студентських самоврядувань, які мали можливість впливати на якість освіти та університетське життя. З'явилися нові форми навчання, такі як заочна та дистанційна освіта, що дало можливість більшій кількості людей отримати вищу освіту, незважаючи на обмеження часу або місця.

Зміни в освітній політиці дозволили університетам активно впроваджувати міжнародні програми, що сприяло інтеграції України в європейську освітню спільноту. Багато українських університетів почали брати участь у програмах обміну, що дозволяло студентам навчатися за кордоном, отримуючи цінний досвід та нові знання. Це також сприяло відкриттю нових факультетів і спеціальностей, таких як інформаційні технології, бізнес-адміністрування та міжнародні відносини.

З розвитком приватних університетів виникла конкуренція, що стимулювало державні навчальні заклади покращувати якість освіти та впроваджувати нові технології навчання. Державні університети почали адаптувати свої програми до потреб ринку праці, активніше співпрацюючи з підприємствами та установами.

Водночас, система освіти стикалася з проблемами корупції, неякісного навчання та нерівного доступу до освітніх ресурсів. Це вимагало додаткових зусиль з боку держави для реформування вищої освіти, підвищення її доступності та якості. Були проведені численні реформи, спрямовані на модернізацію університетів, підвищення їх автономії та залучення інвестицій у науку.

У 2010-х роках акцент у розвитку вищої освіти почав зміщуватися в бік інноваційних підходів. Університети активно впроваджували стартап-інкубатори, що сприяло розвитку підприємництва серед студентів. Створення креативних лабораторій та інноваційних центрів дозволяло молодим людям реалізовувати свої ідеї та проекти.

Після 2014 року, з початком військових дій на сході України, університети зіткнулися з новими викликами. Виникла потреба в підготовці фахівців у сфері безпеки, військових наук та психології. Університети стали активно залучати експертів для розробки програм, які б відповідали новим реаліям.

Загалом, університети в Україні, починаючи з часу війни і закінчуючи сучасними викликами, пройшли довгий шлях трансформації. Вони стали важливими центрами наукового та культурного життя, впливаючи на розвиток суспільства в цілому. Незважаючи на всі труднощі, українські університети продовжують адаптуватися до змін, прагнучи відповідати сучасним вимогам і потребам суспільства.

Під час та після Другої світової війни в Україні працювали багато педагогів та вчителів, які зробили значний внесок у розвиток освіти та виховання. Серед них можна виділити декілька відомих постатей.

Один з таких педагогів — Станіслав Гнатевич, який активно займався впровадженням нових методів навчання в умовах повоєнного відновлення. Його підходи до виховання акцентували увагу на індивідуальному розвитку учнів і формуванні їхньої самостійності.

Також слід згадати Надію Костянтинівну Кравченко, яка після війни активно працювала над відновленням шкільної системи. Вона розробила численні програми, спрямовані на виховання патріотизму та любові до рідної культури серед дітей.

Павло Федорович Грузін був ще одним відомим педагогом, який у своїй практиці акцентував увагу на інтеграції знань з різних предметів. Його методики допомагали учням бачити зв'язки між навчальними дисциплінами, що сприяло глибшому розумінню матеріалу.

Наталія Олександрівна Левченко, учителька, яка працювала в дитячих будинках, стала відомою завдяки своїй роботі з дітьми-сиротами. Вона розробила програми, які допомагали дітям долати психологічні травми, надаючи їм підтримку і увагу.

Крім того, важливу роль відіграли педагоги, які створювали нові навчальні заклади. Серед них — Іван Андрійович Ткаченко, який працював над створенням шкіл з профільним навчанням, що враховували потреби промисловості та сільського господарства.

Ці та інші педагоги стали прикладом для багатьох вчителів, їхній внесок у розвиток освіти в Україні був вагомим і вплину на формування нової генерації, готової до викликів часу. Їхні зусилля не лише відновили освітню систему, але й заклали основи для майбутніх реформ у сфері виховання та освіти.

Важливо також згадати про роль організацій та інститутів, які підтримували педагогічну діяльність.

Зокрема, Варвара Василівна Плахотнюк, працюючи в обласних методичних центрах, розробляла нові методики навчання, які відповідали потребам післявоєнного часу. Її роботи з навчальних планів і програм стали основою для вдосконалення шкільної освіти, особливо в контексті відновлення матеріальної бази шкіл. Серед активних діячів також варто відзначити Олександра Олександровича Лук'янова, який сприяв інтеграції нових технологій у навчальний процес. Його ініціативи щодо впровадження засобів навчання, таких як проекційні апарати та радіо, значно поліпшили якість освітнього процесу.

Не менш важливими були й зусилля вчителів, які працювали в дитячих будинках і інтернатах. Наприклад, Людмила Іванівна Дружкова стала відомою завдяки своєму підходу до соціальної адаптації вихованців. Вона організовувала різноманітні культурні заходи, що сприяло розвитку особистості дітей і їх інтеграції в суспільство.

Педагоги також активно співпрацювали з родинами вихованців, залучаючи їх до навчального процесу. Це дозволяло не тільки підвищити якість освіти, але й

створити атмосферу підтримки і довіри. З початком 1950-х років, коли в Україні почалися перші кроки до відновлення національної культури, особливо важливим стало залучення творчих педагогів, таких як Валентина Яківна Білоус. Вона впроваджувала уроки української літератури та історії, які допомагали вихованцям глибше зрозуміти свою культурну спадщину.

Весь цей період був справжнім випробуванням для педагогічної спільноти, але також і можливістю для розвитку нових ідей та підходів у вихованні. Ці вчителі не лише навчали дітей, але й виховували в них стійкість, патріотизм і прагнення до знань, що було надзвичайно важливим у повоєнний час.

Завдяки таким педагогам, як зазначені вище, відбувся поступовий процес відновлення освіти в Україні, що вплинуло на формування нової генерації, готової до викликів часу та суспільних змін. Їхній внесок у виховання дітей, особливо в умовах труднощів, був справжнім подвигом, який залишив глибокий слід в історії української освіти.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні реформаторські течії у соціальному вихованні виникли наприкінці XIX – початку XX ст.?
2. Що таке теорія «вільного виховання» і які її основні принципи?
3. Яку роль відіграв скаутський рух у соціальному вихованні молоді?
4. Як «педагогіка дії» вплинула на навчальні методи того часу?
5. Які ідеї лежать в основі теорії «трудової школи»?
6. Що таке «нові школи», і які їхні особливості?
7. Які основні принципи соціальної педагогіки у США, представлені Джоном Дьюї?
8. Як метод проектів У. Кілпатріка змінює підходи до навчання?
9. Що характеризує вальдорфську школу Р. Штайнера?
10. Які нові системи виховання з'явилися на початку XX ст.?
11. Як теорія типів особистості Е. Шпрангера вплинула на виховання?

12. Яка роль теорії потреб А. Маслоу у соціальному вихованні?
13. Що таке логотерапія В. Франкла і як вона пов'язана з вихованням?
14. Які характерні риси радянської тоталітарної школи?
15. Як радянська система виховання відрізнялася від західних підходів?
16. Які зміни відбулися в національній освіті в Україні у 1920-ті роки?
17. Що таке Українізація у контексті соціального виховання?
18. Як завершувалося формування української радянської системи соціального виховання у 30-ті роки ХХ ст.?
19. Які особливості виховання були в Україні під час Великої вітчизняної війни?
20. Як війна вплинула на освітню систему в Україні?
21. Які зміни в освіті відбулися після закінчення війни?
22. Які нові методи виховання були впроваджені в Україні після війни?
23. Як війна позначилася на соціальному становищі дітей в Україні?
24. Які виклики стояли перед системою освіти в повоєнний період?
25. Яка роль педагогів у відновленні освіти після війни?
26. Як змінювалися цінності виховання в Україні в цей період?
27. Які соціальні ініціативи були реалізовані для підтримки дітей-сиріт після війни?
28. Як радянська ідеологія впливала на соціальне виховання в Україні в середині ХХ ст.?
29. Які культурні аспекти були важливими для виховання в Україні в цей період?
30. Як освіта та виховання адаптувалися до соціально-економічних змін в Україні після війни?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Аналіз концепцій: Напишіть есе, в якому порівняєте основні принципи теорії «вільного виховання» і «педагогіки дії». Які з них вам здаються найбільш актуальними для сучасного виховання?

Завдання 2. Дослідження скаутського руху: Виберіть один з країн скаутського руху (наприклад, США або Великобританія) і досліджуйте його вплив на соціальне виховання молоді.

Завдання 3. Соціальна педагогіка в США: Вивчіть основні ідеї Джона Дьюї щодо соціальної педагогіки. Напишіть реферат, в якому підкресліть його вплив на сучасну освіту.

Завдання 4. Метод проектів: Розробіть власний проект, що використовує метод проектів у навчанні. Оформте його у вигляді презентації.

Завдання 5. Теорії особистості: Виберіть одну з теорій, що обговорюються на лекції (Шпрангер, Маслоу або Франкл) і підготуйте доповідь про її вплив на соціальне виховання.

Завдання 6. Аналіз радянської системи виховання: Напишіть критичну статтю, в якій проаналізуєте основні риси радянської тоталітарної школи та їх наслідки для виховання в Україні.

Завдання 7. Українізація: Досліджте процес Українізації в 30-ті роки XX ст. Які зміни відбулися у системі соціального виховання в Україні в цей період?

Завдання 8. Виховання під час війни: Зберіть інформацію про систему виховання дітей під час Великої вітчизняної війни. Підготуйте звіт про виклики, з якими зіткнулася освітня система.

Завдання 9. Відновлення освіти: Досліджте, які ініціативи були реалізовані для відновлення освіти в Україні після Другої світової війни. Напишіть короткий звіт про результати цих зусиль.

Завдання 10. Культурні аспекти виховання: Вивчіть, які культурні елементи впливали на соціальне виховання в Україні в середині XX ст. Підготуйте доповідь на цю тему.

Завдання 11. Сучасні тенденції: Проаналізуйте, як сучасні концепції виховання в Україні пов'язані з історичними течіями, обговорюваними на лекції. Напишіть есе на цю тему.

Завдання 12. Тестові завдання:

Яка з наведених концепцій є основою теорії «вільного виховання»

a) Дисципліна як головний елемент виховання

b) Свобода вибору та індивідуальний розвиток

c) Соціалізація через контроль

d) Формальне навчання

Хто був основоположником скаутського руху?

a) Джон Дьюї

b) Роберт Баден-Пауелл

c) Франкл

d) Штайнер

Який метод навчання запровадив У. Кілпатрік?

a) Метод підготовки

b) Метод проектів

c) Метод дії

d) Метод ігрового навчання

Яка з цих теорій була розроблена А. Маслоу?

a) Теорія вільного виховання

b) Теорія потреб

c) Теорія активного навчання

d) Теорія типів особистості

Які основні риси характеризують радянську школу?

a) Деконструктивізм

b) Тоталітаризм та централізоване управління

c) Декларація свободи вибору

d) Інклюзивність

Яка з наступних систем виховання з’явилася в Україні у 30-ті роки XX ст.?

a) Трудова школа

b) Вальдорфська школа

c) Нові школи

d) Духовна школа

Який напрямок освіти підтримував Джон Дьюї?

a) Професійна освіта

b) Екстернатна форма навчання

c) Практичне навчання та реформа шкільної освіти

d) Дистанційна освіта

Яка теорія підкреслює важливість цінностей у формуванні особистості?

a) Теорія потреб

b) Теорія типів особистості Е. Шпрангера

c) Логотерапія

d) Педагогіка дії

Що стало одним з основних викликів для освіти під час Другої світової війни?

a) Високий рівень фінансування

b) Втеча вчителів з країни

c) Знищення інфраструктури

d) Підвищення рівня грамотності

Яка з цих концепцій виховання не є новою для початку XX ст.?

a) Педагогіка дії

b) Скаутський рух

c) Трудова школа

d) Традиційна школа

Хто був автором ідеї вальдорфської школи?

a) А. Маслоу

b) Рудольф Штайнер

c) Джон Дьюї

d) У. Кілпатрік

Яка з цих концепцій найбільше зосереджується на духовному вихованні?

a) Трудова школа

b) Вальдорфська школа

c) Скаутський рух

d) Теорія потреб

Що стало основною метою Українізації в 30-ті роки?

a) Підвищення економічної стабільності

b) Залучення іноземних інвестицій

c) Формування української радянської системи виховання

d) Відновлення культурних традицій

Яка з наступних теорій акцентує увагу на пошуку сенсу життя?

a) Теорія потреб

b) Логотерапія В. Франкла

c) Теорія типів особистості

d) Педагогіка дії

Яке із зазначених тверджень про радянську освіту є хибним?

Тема 10. Зародження професійної соціальної роботи (кінець XIX –початок XX ст.

10.1. Передумови становлення професійної соціальної роботи. Суть процесу професіоналізації

10.2. Основоположники соціальної роботи за рубежем

10.3. Перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи

10.1. Передумови становлення професійної соціальної роботи. Суть процесу професіоналізації

Становлення професійної соціальної роботи в Україні має складні історичні, соціальні та економічні передумови, які формувалися протягом тривалого часу. Ось детальний аналіз цих передумов:

1. Соціально-економічні зміни.

Наприкінці XIX — на початку XX століття промислова революція сприяла масовій урбанізації, що призвело до збільшення чисельності населення в містах. Це викликало нові соціальні проблеми, такі як бідність, безробіття, погані умови праці та життя. Промислова революція, що розпочалася в кінці XVIII століття у Великій Британії і згодом поширилася на інші країни, стала ключовим моментом у розвитку сучасного суспільства. Вона спричинила значні зміни в економіці, соціальній структурі та способах життя людей. Поява нових технологій, машин і фабрик призвела до масової урбанізації, коли люди почали переїжджати з сіл до міст у пошуках роботи.

Цей процес супроводжувався численними соціальними проблемами. Погані умови праці на фабриках, тривалі робочі години, низька зарплата та відсутність соціального захисту стали звичайним явищем. Люди, які працювали на промислових підприємствах, часто стикалися з експлуатацією, а їхні родини відчували наслідки бідності та соціальної ізоляції.

Значна частина населення, особливо жінки та діти, працювала в небезпечних умовах, що призводило до високого рівня травматизму і хвороб. Зростання кількості

безпритульних, алкоголізм і зростання кримінальної активності стали важливими аспектами, які потребували термінового вирішення.

Відповіддю на ці соціальні виклики стало виникнення руху за соціальну справедливість. Різні благодійні організації, соціальні реформи та активісти почали працювати над поліпшенням умов життя для найбільш уразливих груп населення. Перші спроби створити системи соціальної допомоги зосереджувалися на наданні гуманітарної допомоги, медичних послуг та захисту прав працівників.

Важливим кроком у розвитку соціальної роботи стало усвідомлення необхідності професійної підготовки фахівців, які б могли ефективно вирішувати соціальні проблеми. Виникли перші навчальні програми та курси, спрямовані на підготовку соціальних працівників, які могли б займатися проблемами бідності, безпритульності, правами дітей та інших вразливих груп.

Промислова революція також сприяла розвитку теоретичних підходів у соціальній роботі. Соціальні науки, такі як соціологія та психологія, почали формуватися на основі нових досліджень, що вивчали вплив промислових змін на суспільство. Це призвело до появи різноманітних моделей соціальної роботи, які враховували не лише індивідуальні потреби, але й соціальні, економічні та культурні контексти [8].

Отже, промислова революція стала важливим каталізатором для розвитку соціальної роботи. Вона відкрила нові горизонти для вивчення соціальних проблем і сформувала необхідність професійного підходу до їх вирішення, що стало основою для становлення сучасної соціальної роботи.

2. Соціальні проблеми.

Поява соціальних проблем, таких як безпритульність, наркоманія, алкоголізм, сімейні конфлікти, вимагала нових підходів до їх вирішення, що стало передумовою для формування професійної соціальної роботи. Соціальні проблеми, які виникли внаслідок різноманітних соціальних, економічних та політичних змін, суттєво вплинули на становлення професійної соціальної роботи. Однією з ключових причин виникнення соціальної роботи стало швидке зростання міст у результаті

індустріалізації. Протягом промислової революції в 18-19 століттях мільйони людей залишили сільське господарство в пошуках роботи на фабриках. Це призвело до перенаселення міст, утворення трущоб, збільшення бідності, злочинності і соціальної ізоляції.

Наприклад, у Великій Британії, коли населення міст значно зросло, постало питання про умови життя робітників. Багато людей проживало в неналежних умовах, де відсутні були санітарні норми. Це викликало сплеск епідемій та зниження якості життя. Відповіддю на ці проблеми стало створення соціальних служб, які почали працювати над покращенням умов життя, наданням медичної допомоги та підтримкою сімей.

Іншою важливою соціальною проблемою стало збільшення кількості неповнолітніх правопорушників. В умовах економічної кризи багато дітей ставали безпритульними або втікали з дому через насильство чи бідність. Відповідно до цих викликів, почали створюватися притулки для дітей і програми реабілітації. Це зумовило потребу в професійно підготовлених соціальних працівниках, які могли б надавати допомогу цим дітям.

Соціальні проблеми, пов’язані з війнами та конфліктами, також стали каталізатором для розвитку соціальної роботи. Після Другої світової війни було багато ветеранів, які потребували медичної та психологічної підтримки, а також інвалідів, які зіткнулися з новими викликами в житті. Це спонукало держави розвивати системи соціального забезпечення та надавати спеціалізовані послуги, такі як психологічна підтримка та реабілітація [9, с. 239].

Крім того, рухи за права людини в 20-му столітті, зокрема боротьба за рівноправність рас і статей, також сприяли розвитку соціальної роботи. Соціальні працівники почали активно підтримувати права жінок, меншин та інших вразливих груп населення. Вони працювали над створенням програм, які забезпечували б доступ до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг для всіх верств населення.

В цілому, соціальні проблеми стали основним імпульсом для розвитку професійної соціальної роботи. Вони продемонстрували необхідність системного підходу до розв'язання соціальних питань, а також важливість професійної підготовки соціальних працівників для ефективного вирішення цих викликів. Тому соціальна робота сформувалася як відповідь на реальні потреби суспільства, адаптуючись до змінюваних умов і нових викликів.

Соціальні проблеми продовжують формувати контекст, у якому функціонує професійна соціальна робота. Наприклад, глобалізація і економічні зміни призводять до нових викликів, таких як безробіття, бідність та соціальна нерівність. Підвищення рівня безробіття, особливо внаслідок економічних криз, призводить до зростання соціальної напруги та вимог до державних служб. Соціальні працівники виступають як посередники, які допомагають людям знайти нові можливості для працевлаштування, надають консультації та підтримку у подоланні труднощів.

Сучасні виклики, такі як міграція та інтеграція, також потребують розширення практик соціальної роботи. Мігранти часто стикаються з труднощами в адаптації до нових культурних і соціальних умов. Соціальні працівники розробляють програми підтримки, які допомагають мігрантам інтегруватися, отримувати доступ до освіти, медичних послуг та правової допомоги. Це вимагає від соціальних працівників глибокого розуміння культурних відмінностей і чутливості до потреб різних груп населення.

Ще однією важливою соціальною проблемою, що вплинула на розвиток соціальної роботи, є психічні захворювання та їхня стигматизація. Зростання усвідомлення проблем психічного здоров'я призвело до створення програм, які надають допомогу людям з психічними розладами. Соціальні працівники працюють у медичних установах, реабілітаційних центрах та надають підтримку у впровадженні інклюзивних програм, що допомагають людям з психічними захворюваннями інтегруватися в суспільство.

Крім того, проблеми насильства в сім'ї та насильства за ознакою статі стали основними питаннями для соціальної роботи. Підвищена увага до цих проблем

зумовила появу спеціалізованих служб, які надають притулки, консультування та юридичну підтримку постраждалим. Соціальні працівники беруть активну участь у розробці програм профілактики насильства та освітніх кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про ці питання в суспільстві.

Соціальні проблеми не лише спонукали до виникнення професійної соціальної роботи, але й продовжують формувати її еволюцію та напрямки розвитку. Соціальні працівники вчаться адаптувати свої підходи відповідно до нових викликів, що виникають у суспільстві. Це вимагає постійного вдосконалення професійних навичок, знань і чутливості до змінюваних умов життя населення, що, в свою чергу, забезпечує більш ефективну підтримку для людей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях.

3. Економічні кризи.

Економічні кризи, які спостерігалися в Україні, зокрема у 1920-х та 1930-х роках, загострили соціальні проблеми. Державні органи не могли справитися з масштабом потреб населення, що створювало затребуваність у соціальних службах. Економічні кризи значно вплинули на розвиток професійної соціальної роботи, формуючи нові потреби та виклики, які вимагали спеціалізованих підходів і рішень. Під час економічних спадів, таких як Велика депресія 1930-х років або фінансова криза 2008 року, збільшувався рівень безробіття, бідності та соціальної незахищеності. Це призводило до різкого зростання попиту на соціальні послуги.

Наприклад, під час Великої депресії в США, коли мільйони людей втратили роботу, соціальна робота почала активно розвиватися як професія. Уряди штату і федерації створили програми, спрямовані на допомогу безробітним, включаючи навчання новим професіям та надання фінансової допомоги. Соціальні працівники почали відігравати ключову роль у реалізації цих програм, працюючи безпосередньо з постраждалими, надаючи їм підтримку та допомогу в пошуку роботи.

Під час фінансової кризи 2008 року економічні труднощі знову викликали потребу у послугах соціальної роботи. Багато сімей опинилися на межі бідності, втратили свої домівки та доступ до медичних послуг. Соціальні працівники

розробили програми для підтримки таких сімей, надаючи юридичні консультації, допомогу у вирішенні проблем з житлом і доступом до соціальних виплат. Вони також працювали над психологічною підтримкою людей, які переживали стрес і тривогу через фінансові труднощі.

Економічні кризи часто підкреслюють нерівність у суспільстві, приводячи до збільшення числа вразливих груп, таких як безпритульні, мігранти або особи з обмеженими можливостями. У таких умовах соціальні працівники змушені адаптувати свої методи, щоб задовольнити потреби цих груп, включаючи створення притулків, організацію ресурсів для харчування та доступу до медичних послуг.

Крім того, економічні кризи стимулювали розвиток нових моделей соціальної роботи. Наприклад, у відповідь на кризу виникла потреба в програмах соціального підприємництва, які поєднують соціальні цілі з економічною вигідністю. Соціальні працівники почали розвивати проекти, які не лише надають допомогу, але й сприяють створенню робочих місць і самозабезпеченню. Економічні кризи виступали каталізаторами для розвитку професійної соціальної роботи, формуючи нові запити, потреби та моделі взаємодії з різними групами населення. Соціальні працівники в умовах змінюваної економічної ситуації адаптують свої підходи, вчаться новим навичкам і працюють над розробкою інноваційних рішень, щоб ефективно відповідати на виклики, які постають перед суспільством.

Економічні кризи також вплинули на зміни в законодавстві та політиці соціального забезпечення. Під час криз уряди часто були змушені вносити корективи в існуючі програми соціального захисту, щоб адресувати зростаючі потреби населення. Наприклад, в умовах кризи зростало усвідомлення важливості соціальної підтримки для запобігання ще більшим соціальним потрясінням. Це спонукало до створення нових законів, які регламентують соціальні послуги, їх доступність та якість.

Під час економічних спадів акцент на превентивні заходи також стає важливим. Соціальні працівники починають впроваджувати програми, які намагаються вирішити проблеми до того, як вони стануть критичними. Це може

включати навчання фінансовій грамотності, розвиток навичок управління ресурсами або програми підтримки для сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Соціальні кризи також активізують волонтерський сектор, оскільки багато людей прагнуть допомогти тим, хто постраждав. Це сприяє розвитку соціальної роботи через співпрацю між професіоналами та волонтерами. Важливість партнерства в таких умовах стає очевидною: волонтери можуть доповнити роботу соціальних працівників, забезпечуючи додаткову підтримку та ресурси.

Кризи також підкреслюють необхідність міждисциплінарного підходу в соціальній роботі. Соціальні працівники починають тісно співпрацювати з представниками інших професій, такими як психологи, економісти, юристи та медики. Це дозволяє створювати комплексні програми, які адресують різні аспекти проблеми, від психологічної підтримки до юридичних консультацій та економічної допомоги.

Наприклад, під час фінансової кризи в Греції, соціальні працівники об’єднали зусилля з медичними установами та освітніми організаціями для створення інтегрованих програм, які пропонували медичну допомогу, навчання та професійну підготовку. Цей підхід не тільки підвищив ефективність програм, але й забезпечив комплексну підтримку для людей, які пережили кризу.

Отже, економічні кризи стали важливими каталізаторами для становлення та розвитку професійної соціальної роботи, формуючи нові потреби, підходи та моделі взаємодії. Вони підкреслили важливість соціального захисту, показали необхідність адаптації і розвитку нових методів, сприяли міждисциплінарній співпраці та активізації волонтерства. Це все робить професійну соціальну роботу важливою складовою в системі підтримки суспільства, особливо в часи соціальних та економічних викликів [9].

4.Історичні фактори

Наприкінці XIX століття в Російській імперії почали виникати перші соціальні ініціативи, такі як організація допомоги нужденним, створення товариств для допомоги хворим та бідним, що заклало основи для розвитку соціальної роботи.

Становлення професійної соціальної роботи зумовлено рядом історичних факторів. В епоху індустріалізації, коли населення почало масово мігрувати до міст у пошуках роботи, виникла потреба в соціальній підтримці для людей, які опинилися в складних умовах. Соціальні проблеми, такі як бідність, безпритульність і безробіття, привернули увагу суспільства та влади.

Важливу роль відіграло також зростання громадських рухів і організацій, які прагнули покращити життя незахищених верств населення. У цей період з'явилися перші соціальні служби та програми підтримки, що заклали основи професійної соціальної роботи. Крім того, розвиток психології та соціології в XIX-XX століттях сприяв формуванню нових підходів до розуміння соціальних проблем та потреб людини. Професійна освіта в цій сфері почала з'являтися в університетах, що формувало нову категорію фахівців — соціальних працівників.

Зміни у суспільних цінностях, зокрема, зростання уваги до прав людини та соціальної справедливості, також стали важливими передумовами. Різні міжнародні угоди і декларації, що проголошували права людини, спонукали держави створювати системи соціального захисту.

Важливим фактором стало й усвідомлення значення міждисциплінарного підходу в роботі з людьми, що передбачало співпрацю між соціальними працівниками, психологами, лікарями та іншими фахівцями. Ці процеси в сукупності сприяли становленню соціальної роботи як професії, здатної реагувати на виклики часу та потреби суспільства.

Становлення соціальної роботи в Україні та за кордоном зумовлене різними історичними факторами, які варіюються в залежності від регіону. В Україні соціальна допомога має глибокі корені, зокрема в традиціях громади, де підтримка один одного була нормою. Це заклало основи для сучасних форм соціальної роботи.

5. Суспільно-політичні зміни.

Після революції 1917 року та створення радянської держави соціальна робота набула нового виміру. Держава активно втручалася у сферу соціального захисту, що призвело до створення системи соціального забезпечення.

Незалежність України: Після 1991 року в Україні почався процес реформування соціальної сфери, що включав впровадження нових підходів до соціальної роботи, орієнтованих на права людини та індивідуальні потреби.

Історичні фактори, такі як економічні зміни, війни, соціальні рухи та політичні трансформації, суттєво вплинули на становлення соціальної роботи як в Україні, так і в інших країнах. Сьогодні ця сфера продовжує еволюціонувати, реагуючи на нові виклики та потреби суспільства.

6. Створення професійних асоціацій.

У другій половині XX століття почали з'являтися професійні асоціації, які об'єднували соціальних працівників та сприяли розвитку стандартів професії. Створення професійних асоціацій у другій половині XX століття стало важливим етапом у становленні соціальної роботи, суттєво вплинувши на розвиток цієї галузі. Асоціації виступили не лише як об'єднання професіоналів, але й як платформи для формування стандартів, етики та навчальних програм [14].

У цей період спостерігався бурхливий розвиток соціальних наук, що сприяло усвідомленню важливості професійної підготовки соціальних працівників. Асоціації почали активно займатися розробкою освітніх програм, визначаючи необхідні компетенції для фахівців. Це дозволило закласти основи для формальної освіти у соціальній роботі, що в свою чергу підвищило престиж професії та забезпечило її визнання на рівні суспільства.

Однією з основних функцій асоціацій стало сприяння обміну досвідом між фахівцями. Це допомогло створити мережі підтримки, де соціальні працівники могли ділитися практиками, обговорювати проблеми та шукати рішення. Такі взаємодії збагачували професійну спільноту, сприяючи впровадженню нових методів і підходів у соціальній роботі.

Асоціації також стали важливими лобістами на рівні держави, відстоюючи інтереси професіоналів і впливаючи на формування політики в сфері соціального захисту. Завдяки активній позиції асоціацій, соціальна робота отримала більше

уваги з боку урядів, що призвело до збільшення фінансування та розвитку програм соціального забезпечення.

У багатьох країнах створення професійних асоціацій стало свідченням зрілості галузі, що прагнула до підвищення якості послуг і забезпечення професійного зростання фахівців. Вони визначили етичні норми, які стали основою для професійної практики, що підвищило довіру з боку клієнтів і суспільства загалом.

Таким чином, професійні асоціації у другій половині XX століття стали ключовими гравцями у розвитку соціальної роботи. Вони сприяли формуванню стандартів, розвитку освіти, створенню мереж підтримки та впровадженню нових підходів. Це все в свою чергу значно вплинуло на становлення соціальної роботи як професії, підвищуючи її статус та ефективність у вирішенні соціальних проблем.

Варто звернути увагу на їхню роль у розвитку міжнародних стандартів і практик. У другій половині XX століття асоціації почали активно співпрацювати на міжнародному рівні, обмінюючись досвідом і кращими практиками. Це призвело до створення глобальних стандартів для соціальної роботи, які забезпечили єдність підходів у різних країнах. Зокрема, таких як Міжнародна асоціація соціальних працівників (IASSW) і Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW), що активно впливали на формування професійних норм і етики в багатьох регіонах світу.

Асоціації також сприяли розвитку наукових досліджень у сфері соціальної роботи. Вони ініціювали конференції, семінари та публікації, що дозволили соціальним працівникам краще розуміти нові виклики та тенденції у своїй сфері. Це сприяло підвищенню академічного інтересу до соціальної роботи, що, в свою чергу, вплинуло на формування більш складних і обґрунтованих практик.

Крім того, асоціації стали майданчиками для професійного розвитку фахівців. Вони організовували курси, тренінги та сертифікаційні програми, що дозволяло соціальним працівникам постійно вдосконалювати свої навички та знання. Це сприяло не лише підвищенню їхньої кваліфікації, але й стимулювало розвиток кар'єри, що зробило професію більш привабливою для нових поколінь.

Важливою складовою стала і популяризація соціальної роботи як галузі знання серед широкої аудиторії. Асоціації почали проводити інформаційні кампанії, що підвищували усвідомленість суспільства про роль соціальних працівників і їх внесок у розвиток соціального захисту. Це дозволило знизити стигматизацію професії та підвищити рівень довіри до соціальних служб.

Професійні асоціації стали ключовими елементами у становленні соціальної роботи, формуючи стандарти, підвищуючи кваліфікацію фахівців, сприяючи міжнародному співробітництву та поширенню знань. Це не лише зміцнило позиції соціальних працівників у суспільстві, але й сприяло розвитку самих соціальних служб, що відображалося на якості послуг, які вони надавали. Професійні асоціації стали гарантами інновацій і прогресу в соціальній роботі, що вкрай важливо для адаптації до нових соціальних викликів у сучасному світі.

Професійні асоціації у сфері соціальної роботи також стали важливими агентами змін у підходах до політики соціального захисту. Вони активно впливали на законодавство, представляючи інтереси соціальних працівників та клієнтів. Завдяки зусиллям асоціацій, в багатьох країнах з'явилися нові закони, що регулюють діяльність соціальних служб, зокрема в питаннях захисту прав дітей, людей з інвалідністю та вразливих груп населення. Це не лише забезпечило юридичні гарантії, але й встановило етичні стандарти, які соціальні працівники повинні дотримуватися у своїй діяльності.

У часи соціальних та економічних криз асоціації також виступали важливими ресурсами для відстоювання прав та інтересів людей, які потребують допомоги. Вони організовували кампанії для підвищення обізнаності про соціальні проблеми, такі як бідність, безпритульність і насильство в сім’ї. Ці кампанії не лише привертали увагу суспільства, але й залучали фінансування і ресурси для програм підтримки.

Асоціації також активно працювали над інтеграцією новітніх технологій у соціальну роботу. Це включало впровадження інформаційних систем для управління даними про клієнтів, використання соціальних мереж для просування послуг, а

також розробку онлайн-платформ для надання консультацій та підтримки. Такі інновації дозволили соціальним працівникам бути більш ефективними у своїй роботі, надаючи послуги в зручний і доступний спосіб.

У результаті, створення професійних асоціацій в другій половині XX століття стало визначальним моментом для розвитку соціальної роботи. Вони забезпечили не лише професійне зростання соціальних працівників, але й зміцнили основу для системного підходу до соціальних проблем, акцентуючи увагу на етичних нормах, правах людини і важливості міждисциплінарної співпраці.

Ці асоціації продовжують грати важливу роль у формуванні нових трендів у соціальній роботі, реагуючи на сучасні виклики, такі як глобалізація, зміна клімату, міграційні процеси та технологічні інновації. Вони залишаються важливими гравцями у розвитку цієї галузі, сприяючи її еволюції та адаптації до нових соціальних умов. Таким чином, вплив професійних асоціацій на становлення соціальної роботи важко переоцінити, адже вони стали потужним рушієм змін, які формують цю професію в усьому світі.

7. Політичні зміни.

Політичні зміни відіграли ключову роль у становленні соціальної роботи, формуючи її структуру, підходи та цінності. У різні історичні періоди політичні трансформації суттєво впливали на соціальну політику та організацію соціальних служб.

Наприклад, після Другої світової війни в багатьох країнах спостерігалася потреба в відновленні соціальних структур. Урядові програми, спрямовані на підтримку ветеранів, відновлення економіки та забезпечення соціального захисту, стали основою для розвитку соціальної роботи. Держава почала усвідомлювати свою відповідальність за добробут населення, що призвело до створення нових служб і ініціатив.

У країнах із соціалістичними системами соціальна робота стала важливим елементом державної політики. Влада брала на себе роль гарантів соціального захисту, що створило умови для системного підходу до проблем соціальної

несправедливості. Проте така централізація також призвела до обмежень у творчості та інноваціях, оскільки фахівці мали працювати в рамках строгих державних норм.

З іншого боку, політичні зміни в країнах з ринковою економікою, особливо під час економічних криз, поставили соціальну роботу перед новими викликами. Зменшення бюджетного фінансування призвело до скорочення соціальних програм, що викликало потребу в нових моделях партнерства між державою, приватним сектором і громадськими організаціями. Це стимулювало появу інноваційних підходів до соціального забезпечення, таких як соціальні підприємства та волонтерські програми.

Політичні зміни також вплинули на розвиток правозахисних рухів, які підкреслювали важливість прав людини та соціальної справедливості. Ці рухи привертали увагу до проблем дискримінації, бідності та нерівності, що спонукало до розширення сфер діяльності соціальної роботи. Соціальні працівники почали активно залучатися до адвокації прав своїх клієнтів, працюючи на перетині соціальної допомоги та політики.

Зі зміною політичних режимів у різних країнах спостерігалася еволюція підходів до соціальної роботи. Демократизація сприяла більшій відкритості та гнучкості у системах соціального захисту, дозволяючи соціальним працівникам адаптувати свої методи до потреб громади. Це, в свою чергу, сприяло розвитку участі громадян у процесах прийняття рішень, підвищуючи відповідальність і прозорість соціальних служб.

Таким чином, політичні зміни мали значний вплив на становлення соціальної роботи, формуючи її цінності, структуру та підходи. Вони сприяли розвитку нових моделей соціального захисту, підвищуючи відповідальність держави за добробут населення, а також активізуючи участь громадськості у вирішенні соціальних проблем. Це створювало нові можливості та виклики для соціальних працівників, формуючи сучасний ландшафт соціальної роботи.

Політичні зміни також мали значний вплив на професійну підготовку та освіту в галузі соціальної роботи. Залежно від політичного контексту, освіта соціальних

працівників могла варіюватися від суворо контролюваних програм у соціалістичних країнах до більш гнучких і інноваційних підходів у демократичних суспільствах. Політика держави щодо освіти і професійної підготовки визначала, які компетенції вважалися важливими, а також які курси та програми були доступні для студентів.

У країнах з розвинутою демократією політичні зміни сприяли впровадженню нових навчальних програм, які акцентували увагу на правах людини, культурній компетентності та міждисциплінарному підході. Це відповідало загальносвітовим тенденціям, що підкреслювали важливість різноманітності та інклюзії в соціальному обслуговуванні. Соціальні працівники почали отримувати знання не лише про технічні аспекти допомоги, але й про соціальні, економічні та культурні контексти, в яких вони працюють.

Політичні зміни також вплинули на фінансування соціальних програм. У періоди економічного зростання держави могли збільшувати видатки на соціальну допомогу, що дозволяло розширити спектр послуг. Проте в умовах економічних криз або політичних нестабільностей бюджети часто скорочувалися, що ставило під загрозу існуючі програми. Це змушувало соціальних працівників шукати нові способи забезпечення фінансування через гранти, партнерства з приватним сектором або залучення благодійних внесків.

Також варто зазначити, що політичні зміни впливали на роль і статус соціальних працівників у суспільстві. В умовах активізації соціальних рухів та правозахисних ініціатив, соціальні працівники стали більш помітними фігурами в суспільстві, відіграючи роль адвокатів для вразливих груп населення. Це підвищило суспільне визнання професії та дозволило соціальним працівникам займати активнішу позицію у суспільних дебатах щодо соціальної справедливості.

Зміни в політичному ландшафті також спонукали до переосмислення етики та стандартів професії. Асоціації соціальних працівників почали розробляти нові кодекси етики, які відображали сучасні виклики та потреби суспільства. Це включало акцент на клієнтоорієнтованому підході, конфіденційності, повазі до культурних особливостей та прав клієнтів [17, с. 298].

В умовах глобалізації політичні зміни на міжнародному рівні також вплинули на соціальну роботу. Зростання міграційних процесів, конфліктів і гуманітарних криз вимагали нових стратегій і підходів, що часто узгоджувалося через міжнародні організації та угоди. Соціальні працівники стали активними учасниками міжнародних проектів, співпрацюючи з колегами з інших країн і обмінюючись досвідом для покращення практик.

Таким чином, політичні зміни не лише формували рамки для соціальної роботи, але й активно впливали на її розвиток, перетворюючи професію у динамічну та адаптивну сферу. Соціальні працівники стали не лише надавачами послуг, а й активними учасниками соціальних змін, підвищуючи рівень обізнаності про соціальні проблеми та захищаючи інтереси вразливих груп населення. Це все сприяло формуванню сучасного вигляду соціальної роботи як важливої і необхідної професії у глобальному контексті.

Науковий етап розвитку соціальної роботи був обумовлений численними факторами, що вплинули на її еволюцію, зокрема, змінами в суспільних відносинах у багатьох європейських країнах і США до початку XX століття. Це включало руйнування традиційних спільнот, урбанізацію, індустріалізацію та розширення соціальних зв'язків.

Огляд наукових і теоретичних підходів до допомоги нужденним почався з розподілу за різними рівнями практики соціальної роботи, зокрема, на рівні окремих осіб, груп, сімей, організацій і суспільства в цілому. Значну роль у розвитку теорії соціальної роботи на Заході відіграли роботи таких вчених, як З. Фрейд, Б. Скіннер і Ж. Піаже.

Історія показує, що соціальна робота формувалася як специфічний вид діяльності з найдавніших часів у різних країнах. Вона набула особливого значення в контексті задоволення потреб соціально вразливих категорій населення, таких як особи з обмеженими можливостями, літні люди, сироти та безробітні.

У XIX столітті становлення наукових підходів до соціальної допомоги стало тісно пов'язаним з економічними змінами і промисловою революцією, що

відбувалися в багатьох європейських і американських країнах. Розрив традиційних соціальних зв’язків через індустріалізацію та урбанізацію сприяв появі нових соціальних проблем, таких як безробіття, бездомність, жебрацтво та правопорушення. Ці питання привернули увагу держави, яка намагалася вирішувати їх через законодавчі заходи, а також зацікавили представників суспільних наук та політичних рухів. У цей період виникла соціологія як наука про суспільство, а також активно розвивалися філософія, психологія і педагогіка. Соціальні дослідження, що використовували наукові методи, давали змогу об'єктивно оцінити різні аспекти суспільного життя та аналізувати причини бідності і злочинності. Інтерпретація бідності як особистісної нездатності вписатися в соціальну структуру отримала критику з боку прогресивних науковців і громадських діячів.

Ці тенденції суттєво вплинули на суспільну думку щодо допомоги нужденним, що виражалося у поширенні благодійності. Вони також сприяли розвитку соціального законодавства. У Німеччині, Великій Британії та Російській імперії були прийняті закони щодо пенсійного забезпечення для певних груп населення.

Система державної соціальної допомоги в XIX столітті в Європі (включаючи Україну) складалася з двох основних компонентів: розвиненого законодавства, що регулювало соціальні відносини, та відповідних органів і установ, завданням яких було реалізувати політику держави. Безпосередня робота з користувачами соціальних послуг здійснювалася, переважно, членами благодійних організацій, які, хоч і мали ентузіазм, часто страждали від нестачі знань і матеріальної підтримки.

Створення соціального законодавства і відповідних органів засвідчувало визнання державою сфери суспільної допомоги як свого обов'язку. Проте стало очевидним, що ефективне виконання цих обов'язків вимагало спеціальної підготовки, якої не вистачало ані чиновникам, ані волонтерам благодійних організацій, які не мали офіційного статусу для представлення держави. Наприкінці XIX століття в США, поряд із "дружніми візитерами", в благодійних організаціях почали працювати оплачувані фахівці.

У цьому контексті в суспільній свідомості та серед соціальних реформаторів визріла необхідність наукових підходів до допомоги людям, які не могли самостійно вирішити свої проблеми. Це стало основою для професіоналізації соціальної роботи, що в кінцевому підсумку призвело до виникнення професії соціального працівника на початку XX століття.

Перші соціальні працівники з’явилися в кінці XVIII століття в таких країнах, як Великобританія, Німеччина та США. Це були представники благодійних організацій, що надавали допомогу бідним на добровільній основі, навчали їх самодопомозі, а також допомагали в освіті і працевлаштуванні.

Великобританія та США стали країнами, де соціальна робота вперше оформилася як окрема діяльність, а згодом набула професійного статусу. Професійна підготовка почалася у 90-х роках XIX століття в Лондоні, пов'язана з діяльністю Товариства благодійності. Однак перше навчальне заклад, спеціалізоване на підготовці соціальних працівників, було засноване в Амстердамі в 1899 році. До початку XX століття в Європі та Америці вже функціонувало 14 шкіл соціальної роботи.

Соціальна робота у Великобританії виникла в XIX столітті як частина філантропічного руху. У 1869 році було засновано Товариство організованої благодійності, яке ставило за мету координувати різноманітні філантропічні ініціативи і надати їм наукове обґрунтування. Спочатку благодійна діяльність виконувалася волонтерами, переважно жінками з забезпечених родин, але згодом стало очевидно, що для успішної роботи потрібна спеціальна підготовка.

Історичний зв'язок з традиціями благодійності призвів до повільного розвитку професії соціального працівника в Великобританії, Німеччині та інших європейських країнах. Спеціалізовані відділення для підготовки соціальних працівників почали відкриватися в університетах тільки в 1950-х роках, хоча на початку століття вже існували кілька навчальних закладів для підготовки фахівців у цій сфері. Остаточне формування соціальної роботи як професійної спільноти в Великобританії відбулося на початку 1950-х років.

У США соціальна робота виникла пізніше й була під впливом британських традицій. Наприкінці XIX століття замість "дружніх візитерів" в благодійних організаціях з’явилися оплачувані фахівці, від яких очікували особливих навичок. Створювалися клуби соціальної роботи в громадах, а також фахові асоціації, що відображало зростання спеціалізації в цій сфері. У 1917 році була заснована перша національна громадська організація соціальної роботи в США, членом якої міг стати будь-хто.

Навчання соціальних працівників також активно розвивалося. Наприкінці Першої світової війни в США вже функціонувало 17 шкіл соціальної роботи. У 1919 році було досягнуто угоди про стандартизацію навчальних програм. На базі цієї групи в 1928 році на I-й Міжнародній конференції з соціальної роботи в Парижі була заснована Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи, спочатку відома як Міжнародний комітет, що об’єднував 51 школу соціальної роботи, переважно в Європі. Після Другої світової війни організація розширила свою діяльність на інші країни та змінила назву на Міжнародну асоціацію шкіл соціальної роботи (МАШСР).

У міжвоєнний період навчальні заклади з’явилися в Латинській Америці та країнах Британської співдружності; після Другої світової війни школи соціальної роботи відкрилися в багатьох країнах Азії, Близького і Середнього Сходу, Східної Є вропи та пізніше в Африці. У США професію відразу стали називати соціальною роботою, тоді як у Європі використовували термін соціальна медицина. Згодом і в Європі прийняли американську термінологію, і тепер цей термін визнається в усьому світі.

Соціальна робота, попри зовнішню схожість систем, завжди залишається конкретною, унікальною та неповторною в кожному суспільстві. Тому вивчення міжнародного досвіду соціальної роботи потребує врахування особливостей форм соціальної роботи в різних країнах.

Аналіз світового досвіду свідчить про те, що, незважаючи на унікальність, викликану соціально-економічними, політичними умовами та культурними

традиціями, соціальній роботі притаманне спільне, без якого вона втратила б свої основні характеристики.

Узагальнюючи, можна сказати, що допомога нужденним завжди була присутня в суспільстві. Основною передумовою виникнення професії соціального працівника стало надання благодійної допомоги на церковно-приходському та світському рівнях. Таким чином, професія соціального працівника з'явилася внаслідок практичної діяльності благодійних організацій в США та Європі. Завдяки досвіду активістів цих організацій вдалося не лише поліпшити якість соціальної допомоги, а й визначити перспективи розвитку, розробити наукові методи та започаткувати спеціальну підготовку кадрів, заклавши основи нової професії.

В процесі розвитку своїх ініціатив громадські організації відчували потребу в професіоналах, які могли б займати керівні позиції та ефективно управляти діяльністю волонтерів і непідготовлених працівників. Багато людей відгукнулися на цю потребу, обравши соціальну роботу як свою професію, залишивши попередні заняття в бізнесі, релігійній сфері, журналістиці або праві. Особливо активно цю можливість використовували жінки, оскільки соціальна робота здавалася їм більш привабливою альтернативою порівняно з такими професіями, як продавець, секретар, вихователь, медсестра, бібліотекар, журналіст чи економіст.

Соціальна робота вимагала певної освітньої підготовки та сертифікації, що підтверджувала наявність спеціальних навичок. Однак соціальні працівники швидко стикнулися з труднощами у визначенні своєї професійної ідентичності. При отриманні роботи в медичних і освітніх установах виникали суперечки про те, чи є соціальна робота аналогічною діяльності медсестер, лікарів або вчителів. Обговорювалися питання щодо рівня освіти (середня школа чи коледж), практичної спрямованості та спеціалізації.

У 1915 році Національна конференція благодійності в США запросила видатного спеціаліста в галузі професійної освіти Абрахама Флекснера для висловлення думки про соціальну роботу. Хоча він не вважав її професією за своїми

критеріями, це не зменшило зацікавленості до цієї діяльності. Це спонукало до розробки більш структурованої програми підготовки фахівців.

Таким чином, визнання соціальної роботи як професії та здобуття нею офіційного статусу стали результатом тривалої еволюції. Для розуміння цього процесу важливо виділити основні етапи професіоналізації, які включають:

— трансформацію діяльності в основне заняття для певної групи людей; — створення спеціалізованих навчальних закладів; — формування професійних асоціацій; — політичну кампанію для прийняття законодавства, що надає асоціаціям офіційні повноваження; — розробку та затвердження етичного кодексу.

Групи, що прагнуть професійного статусу, намагаються переконати суспільство в тому, що:

— складність цієї діяльності вимагає спеціалізованої освіти; — лише ті, хто пройшов таку підготовку, можуть працювати на високому рівні; — соціальні потреби, які ця діяльність обслуговує, є настільки важливими, що потребують високої професійної компетенції.

У цьому контексті соціальна робота може розглядатися як історичний процес, в результаті якого вона набуває рис, властивих визнаним професіям. Проте її зв'язок із традиціями благодійності призвів до повільнішого розвитку професії в країнах Європи, таких як Великобританія і Німеччина. У США, де соціальна робота виникла пізніше і під впливом британських традицій, розвиток відбувався швидше.

Питання теоретичної та практичної первинності в соціальній роботі також залишається актуальним. В історії соціальної роботи досліджують, що стало основним для її розвитку, розглядаючи це в рамках традиційної дихотомії "від теорії до практики" і "від практики до теорії".

Постановка проблеми вимагає з'ясування, що було первинним: соціальна практика, для якої використовувалися вже існуючі ідеї про соціальний розвиток, чи навпаки — ідеї, що народилися у представників різних соціальних наук, стали поштовхом для розвитку практики соціальної роботи.

Наприкінці XIX — на початку XX століття погляди практиків соціальної роботи формувалися під впливом багатьох наукових традицій: структуралізму, феноменології, марксизму, позитивізму та психоаналізу. Вони стали основою наукового обґрунтування соціальної роботи.

Підхід "від практики до теорії" виходить з ідеї, що саме практика соціальних реформ стимулює розвиток наукового мислення. У цьому контексті соціальна робота зосереджується на практичній діяльності, метою якої є допомога людям, що стикаються із соціальними проблемами. Теоретичний аспект такого підходу пов'язаний із соціальною взаємодопомогою.

Цей підхід включає дві протилежні концепції щодо причин соціальних проблем. Одна з них стверджує, що проблеми є наслідком суспільства і його перетворень, тому потрібно "лікувати" суспільство, спираючись на традиції благодійності і милосердя. Друга концепція акцентує увагу на внутрішньому світі особи, вважаючи, що зміни повинні насамперед спрямовуватись на перебудову особистості та її адаптацію до соціальних проблем.

Ці протилежні концепції відображаються у поглядах основоположників соціальної роботи, таких як М. Річмонд і Д. Адамс, які, займаючись однією справою, використовували різні підходи до розуміння причин проблем клієнтів. Деякі дослідники вважають, що ідеологічні конфлікти ускладнювали становлення соціальної роботи. Проте, в цілому, визнано, що різноманітність підходів і концепцій суттєво вплинула на розвиток соціальної роботи як сфери діяльності.

10.2. Основоположники соціальної роботи за рубежем

Першою країною, де соціальна робота сформувалася як окремий вид діяльності та набула професійного статусу, стали Сполучені Штати Америки. У США в кінці XVIII століття почали з’являтися перші благодійні організації, які називалися агентствами, переважно в великих містах. У 1843 році Р. Хартлі заснував Нью-Йоркську асоціацію допомоги біднякам, і незабаром її філії відкрилися в інших

містах країни. Вся благодійна діяльність проводилася на добровільних засадах і була спрямована на боротьбу з бідністю.

У другій половині XIX століття в США діяло безліч агентств, що надавали допомогу безробітним, бідним, хворим та сиротам. Проте програми цих агентств часто дублювали одна одну і не координувалися, що призводило до неефективності їхньої діяльності.

Зародження соціальної роботи як професії пов'язують з діяльністю таких видатних осіб, як Мері Річмонд (1861-1928, США), Аліса Саломон (1872-1948, Німеччина) та Джейн Адамс (1860-1935, США). М. Річмонд вважається класиком теорії і методології соціальної роботи. У 1887 році вона очолила одну з професійних благодійних організацій у Буффало. Основною ідеєю її підходу стало визнання, що причини бідності та соціальних проблем криються в самих людях, і важливо працювати з ними, а не лише з проблемами суспільства. Ці концепції були розроблені у багатьох її наукових працях.

Основоположники соціальної роботи за рубежем заклали основи цієї професії, пропонуючи нові підходи та ідеї, що мали значний вплив на розвиток соціальної допомоги.

Мері Річмонд (1861-1928, США) є однією з ключових фігур у становленні соціальної роботи. Вона впровадила концепцію case-work, яка акцентує увагу на індивідуальних потребах клієнта та на його активній участі у вирішенні проблем. Річмонд вважала, що соціальна робота повинна базуватися на детальному аналізі особистих обставин клієнта та його соціального оточення. Вона також підкреслювала важливість навчання соціальних працівників, розробляючи програми підготовки і написавши численні праці, що стали основою для навчальних курсів [25].

Джейн Адамс (1860-1935, США) була піонером у сфері соціальної роботи і засновницею Халл-Хаузу в Чикаго. Вона акцентувала увагу на необхідності соціальних реформ, які б змінювали умови життя бідних. Адамс вважала, що бідність — це результат соціальних умов, а не особистих вад. Її діяльність була

спрямована на покращення життя громади через освіту, медичну допомогу та інші програми соціальної підтримки. Вона стала першою жінкою, яка отримала Нобелівську премію миру за свої зусилля у соціальній реформі.

Аліса Саломон (1872-1948, Німеччина) також зробила значний внесок у розвиток соціальної роботи. Вона була активною у формуванні освіти для соціальних працівників і підкреслювала важливість підготовки фахівців, які б мали знання в психології, педагогіці та праві. Саломон виступала за комплексний підхід до соціальної допомоги, вважаючи, що ефективна підтримка має базуватися на наукових дослідженнях та практичному досвіді.

Фердинанд Теніс (1853-1936, Німеччина) та Еміль Дюркгейм (1858-1917, Франція) внесли значний вклад у соціологічні аспекти соціальної роботи. Теніс розробив концепцію "соціального інтегратора", наголошуючи на важливості соціальних зв’язків для індивіда. Дюркгейм вивчав вплив соціальних факторів на поведінку людей і соціальні відхилення, що допомогло краще зрозуміти природу соціальних проблем.

Основоположники соціальної роботи не лише розробили нові методики, але й активно впроваджували свої ідеї в суспільство, створюючи організації та програми, які стали моделями для наслідування.

Джейн Адамс, наприклад, активно працювала з громадами, реалізуючи проекти, що охоплювали освіту, охорону здоров'я та професійну підготовку. Халл-Хауз, заснований нею в 1889 році, став місцем, де безробітні та бідні могли отримати не лише матеріальну підтримку, але й навчання, що допомагало їм покращувати свої життєві умови. Її підхід акцентував увагу на активному залученні громади до вирішення своїх проблем, що стало важливим елементом соціальної роботи.

Мері Річмонд, крім своєї роботи в агентствах допомоги, також займалася навчанням нових кадрів. Її метод case-work став основою для багатьох програм підготовки соціальних працівників в США та Європі. Вона підкреслювала важливість індивідуального підходу до кожного клієнта, що дозволяло не лише

розв'язувати термінові проблеми, але й працювати над їх запобіганням у майбутньом.

Аліса Саломон, засновниця Німецької академії жіночої соціальної і педагогічної роботи, зробила акцент на науковій підготовці соціальних працівників. Її програми навчання включали психологію, медицину, право та соціальну політику, що забезпечувало комплексний підхід до соціальної роботи. Вона активно популяризувала ідеї про важливість емоційного зв'язку між соціальним працівником і клієнтом, що покращувало ефективність допомоги.

Також важливим був вклад теоретиків, таких як Еміль Дюркгейм, який досліджував вплив соціальних умов на індивідуумів. Його роботи в області соціальної теорії дозволили краще зрозуміти, як соціальні проблеми, такі як безробіття та бідність, впливають на людей, а також розробити стратегії для їх вирішення.

Завдяки зусиллям цих основоположників соціальна робота як професія отримала визнання та сформувалася як важлива складова суспільної системи. Їхні концепції та підходи залишили глибокий слід в історії, створивши основу для розвитку сучасних моделей соціальної роботи, що продовжують еволюціонувати у відповідь на нові виклики і потреби суспільства. Сьогодні ці ідеї впливають на практику соціальних працівників у всьому світі, адже вони акцентують на важливості емпатії, розуміння соціального контексту та комплексного підходу до вирішення проблем.

Усі ці особи стали основоположниками соціальної роботи, заклавши її теоретичні та практичні основи, які продовжують розвиватися до сьогодні. Їхні ідеї та підходи сформували основи для сучасної соціальної роботи, зосереджуючи увагу на потребах клієнтів, важливості соціальних зв'язків і необхідності наукових досліджень для підтримки ефективності соціальної допомоги.

Мері Річмонд стала засновницею методу case-work (індивідуалізованої соціальної допомоги), запропонованого нею в 1908 році. Цей метод включає визначення індивідуального діагнозу з урахуванням оточення клієнта. Вона вважала,

що особи мають власні цілі і волю, і соціальні працівники повинні допомагати їм знаходити внутрішні ресурси. Завдяки її ініціативам увага стала зосереджуватися не на моралізаторстві, а на розробці раціональних стратегій втручання.

М. Річмонд підготувала ряд видань з теорії соціальної роботи, які стали посібниками для навчальних закладів США та Європи. Її роботи, зокрема книга ―Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих в благодійних організаціях" (1899), надають наукове обґрунтування методів соціальної діяльності. Індивідуальний метод вона детально описала в публікаціях ―Соціальні діагнози" (1917) та ―Що таке соціальна індивідуальна робота?" (1922).

Завдяки ініціативі М. Річмонд у 1898 році в США була створена перша національна школа прикладної філантропії (тепер факультет соціальної роботи Колумбійського університету). Вона обґрунтувала необхідність професійної підготовки, зазначаючи: ―Співчуття і доброта відкривають багато дверей. Але якщо до цих якостей додати знання про людське мислення і соціальні процеси, наші можливості зростають".

Однією з її перших значущих праць стала фундаментальна книга ―Дружній візит до бідняків", в якій допомога нужденним розглядається як дружня акція. Вплив не обмежується лише підтримкою тих, хто потребує, але також націлений на зміну негативного ставлення суспільства до них.

У 1917 році виходить наступна книга ―Соціальні діагнози", в якій вона узагальнює теоретичні та методологічні основи індивідуальної соціальної роботи, закладаючи основи наукового підходу до цієї діяльності. Бідність розглядається як хвороба, що призводить до адаптації медичних підходів діагнозу та лікування в індивідуальній соціальній роботі. У теорії соціальної роботи з'являється термінологія з медицини, така як ―діагноз", ―лікування", ―клієнт", але з новим значенням. З часом ця модель отримала назву ―медична модель" індивідуальної роботи.

У 1920 році метод індивідуальної роботи зазнав змін, оскільки до нього були додані елементи психоаналізу, що розширило розуміння діагнозу та дозволило

вивчати не тільки особистість, а й соціальні відхилення, що є важливим для соціальних працівників. М. Річмонд, спираючись на психоаналітичні концепції, розробила нові принципи роботи, зокрема методи опосередкованого і неопосередкованого лікування. Це призвело до формування певної школи соціальної роботи, відомої як діагностична.

Д. Адамс брала участь у діяльності професійної благодійної організації — Гільдії сусідів, заснованої в 1886 році в Нью-Йорку. Основна ідея руху полягала у визнанні, що бідність і страждання людей зумовлені соціальними умовами, які потрібно змінювати. Разом з однодумцями Д. Адамс проживала в бідних районах, де надавала допомогу тим, хто її потребував [56].

Учасники Руху поселенців намагалися поєднати свою практику з науковими дослідженнями, встановлюючи зв'язки з вченими у сфері соціальних наук. Це сприяло створенню Чиказької школи громадянства та філантропії, яка з 1920 року стала Школою соціального адміністрування при Чиказькому університеті

Отримавши освіту в Європі після закінчення жіночого медичного коледжу у Філадельфії, Д. Адамс працювала в притулку Тойнбі в Лондоні — першому закладі, який надавав комплексну соціальну допомогу бездомним. Тут реалізовувалися програми для дітей, бібліотеки, їдальні та інші ініціативи. Пізніше вона заснувала подібний притулок у Чикаго (Халл Хаус), який став моделлю для розвитку соціальної роботи.

Д. Адамс протягом багатьох років працювала над поліпшенням становища різних маргінальних груп у США, що принесло їй визнання, і вона обиралася президентом багатьох громадських організацій.

У XIX столітті соціальна робота як професійна діяльність зародилася в Німеччині. Вона розглядалася поруч із благодійними організаціями на фоні інтенсивного розвитку капіталізму та посилення соціальної експлуатації.

А. Саломон, ґрунтуючи свої концепції на шестирічному досвіді роботи в соціальній допомозі, у 1899 році очолила курси підготовки спеціалістів у цій сфері. Вона акцентувала увагу на якості навчання, виступаючи за необхідність практики та

вивчення психологічних, медичних, педагогічних та правових дисциплін. Після створення у 1925 році Німецької академії жіночої соціальної і педагогічної роботи, вона активно займалася науковими дослідженнями та підготовкою викладацьких кадрів.

Як експерт з освіти, А. Саломон виступала з доповідями в Європі та Північній Америці. У 1928 році вона була однією з організаторів Міжнародної конференції з соціальної роботи в Парижі, що зібрала близько 5000 учасників. У 1929 році в Швейцарії було створено Міжнародний комітет соціальних шкіл, який очолила А. Саломон.

Проте з приходом до влади націонал-соціалістів Німецька жіноча академія була закрита, а сама А. Саломон змушена була емігрувати до США. У 1926 році вона випустила книгу "Соціальний діагноз", у якій критикувала підходи до соціальної роботи, які зводять соціальні проблеми до особистих недоліків. Вона підкреслювала важливість "емоційної включеності" соціальних працівників у процес надання допомоги.

Розробка методики соціальної роботи в Німеччині почалася з вивчення американського досвіду. Однак з приходом фашистів соціальна робота перетворилася на інструмент контролю населення. У середині 60-х років у соціальній сфері був розроблений єдиний підхід до роботи з клієнтами залежно від ступеня соціальних проблем.

У середині 1990-х років у Німеччині функціонувало понад 6000 служб і організацій соціальної роботи, а також близько 410 тисяч установ самодопомоги. Сьогодні соціальні послуги в Німеччині діляться на кілька категорій: консультаційні, медичні, інформаційні, правові та організаційні. Важливо зазначити, що соціальними послугами вважаються послуги некомерційних установ, які спрямовані на поліпшення і захист життєвих умов вразливих груп населення.

Підготовка кадрів соціальних працівників залишається важливим елементом розвитку соціальної роботи в Німеччині, де навчають за накопиченим досвідом. Сьогодні ім'я А. Саломон носить вища школа соціальної роботи і соціальної

педагогіки в Німеччині, яка є центром підготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників і має широкі зв’язки з закордонними аналогічними установами.

Сучасна соціальна робота, спираючись на спадщину основоположників, розвивається в умовах постійних змін у суспільстві. Соціальні працівники сьогодні стикаються з новими викликами, такими як безпритульність, психічні розлади, насильство в сім’ї та проблеми з наркотиками. Ці питання потребують комплексного підходу, що поєднує традиційні методи соціальної допомоги з новими ідеями та технологіями.

Важливим аспектом сучасної соціальної роботи є інтердисциплінарність. Соціальні працівники співпрацюють з фахівцями з різних галузей, включаючи психологію, медицину, право та освіту. Це дозволяє розробляти більш ефективні програми допомоги, які враховують різноманітність потреб клієнтів. Наприклад, у випадках, коли клієнти стикаються з психічними розладами, важливо не лише надавати соціальну підтримку, а й забезпечити доступ до медичних послуг і терапії.

Технології також відіграють важливу роль у сучасній соціальній роботі. Використання електронних ресурсів для моніторингу потреб, управління випадками та підтримки зв'язку з клієнтами стало звичайною практикою. Це не лише підвищує ефективність роботи соціальних працівників, але й робить процес більш прозорим для клієнтів.

Соціальна справедливість залишається ключовою метою соціальної роботи. Сьогодні фахівці активно виступають за права маргіналізованих груп, включаючи етнічні меншини, ЛГБТ+ спільноти та людей з обмеженими можливостями. Зміна соціальних умов, що призводять до нерівності, є важливим завданням для соціальних працівників, і це узгоджується з поглядами Джейн Адамс про необхідність соціальних реформ. Крім того, сучасні тренди в соціальній роботі акцентують увагу на профілактиці соціальних проблем. Соціальні програми все частіше спрямовані на запобігання кризовим ситуаціям, а не лише на реагування на

них. Це може включати освітні програми, тренінги для батьків, підтримку молоді та програми розвитку громади.

Важливим напрямком сучасної соціальної роботи є також адаптація до глобальних викликів, таких як міграція та зміна клімату. Соціальні працівники все частіше працюють з біженцями та людьми, які постраждали від природних катастроф, надаючи їм підтримку та допомогу в адаптації до нових умов.

Загалом, соціальна робота сьогодні є динамічною та багатогранною сферою, яка продовжує еволюціонувати, враховуючи потреби суспільства. Основоположники, такі як Мері Річмонд, Джейн Адамс і Аліса Саломон, залишили глибокий слід у цій професії, і їх ідеї продовжують впливати на практику соціальних працівників у всьому світі, формуючи цінності та стандарти, на яких базується сучасна соціальна допомога.

10.3. Перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи.

Витоки соціальної роботи в Україні мають глибоке коріння, які сягають початків підтримки та взаємодопомоги серед східнослов'янських племен. Ці спільноти були на стадії розвитку, що відповідала первісному суспільству, і вирізнялися доброзичливістю та співчуттям. Серед важливих рис їхнього характеру були гостинність і чуйність.

З розвитком соціальної опіки в Україні виникло питання про фахівців, які б займалися цим напрямом. Спочатку акцент робився на добровільній допомозі, але з часом стало очевидним, що необхідні спеціально підготовлені професіонали. Благодійні товариства почали організовувати навчальні курси тривалістю від кількох місяців до року, впроваджуючи програми та практики. Перші спроби навчання в Закарпатті реалізувалися за методом наставництва, що вважався найбільш ефективним, де нові спеціалісти отримували практичний досвід під керівництвом досвідчених працівників.

Аналізуючи процес професіоналізації соціальної роботи в Україні, дослідники вказують на схожість з тенденціями, що спостерігалися в європейських країнах та

США до 1917 року. Однак розвиток професії зазнав уповільнення внаслідок нової політичної доктрини соціалістичного розвитку, яка не визнавала соціальну роботу як окрему сферу.

Протягом семи десятиліть соціальна робота в Україні розвивалася в рамках системи соціального забезпечення, охорони здоров'я та державного страхування, зокрема у сфері материнства і дитинства, патронажу та освіти.

У 1921 році Американський Червоний Хрест започаткував підготовку соціальних працівників у Закарпатті, організувавши медичні консультації в містах, таких як Берегово та Мукачево. Під керівництвом американських фахівців жінки з Чехословаччини вчилися основам соціальної роботи, поєднуючи теорію та практику.

На початку 1990-х років в Україні починає формуватися підготовка соціальних працівників як окремого виду професійної діяльності. У 1991 році була затверджена нова кваліфікація «спеціаліст із соціальної роботи». Протягом наступних років соціальна робота активно розвивалася, зокрема завдяки створенню Української асоціації соціальних працівників.

Згодом в Україні відкрили факультети та школи соціальної роботи в більш ніж 30 вишах. Професійні об'єднання, зокрема Ліга соціальних працівників, внесли значний вклад у розвиток цієї сфери. Прийняття «Етичного кодексу спеціаліста із соціальної роботи України» підвищило стандарти роботи та відповідність міжнародним вимогам.

Розвиток соціальної роботи відображає суспільні потреби в допомозі та підтримці окремих категорій населення. Від первісних форм взаємодопомоги до сучасних структур і підходів, включаючи наукову філантропію, соціальна робота стала важливим елементом суспільної системи. Процес підготовки кадрів для соціальної роботи з часом включав формалізацію методів і розробку теоретичних моделей, що підвищили ефективність цієї діяльності.

Перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи в Україні розпочалися на початку XX століття, коли суспільство почало усвідомлювати

важливість системної підтримки людей, які потребують допомоги. У цей період відбувалися значні соціально-економічні зміни, викликані індустріалізацією та урбанізацією, що призводило до появи нових соціальних проблем, таких як бідність, безробіття та соціальна нерівність. У відповідь на ці виклики з'явилася необхідність організації соціальної роботи як спеціалізованої діяльності.

Спочатку акцент робився на благодійних ініціативах. У багатьох містах, особливо у Львові, Одесі та Києві, почали виникати благодійні товариства, які активно займалися допомогою нужденним. Ці організації стали своєрідними центрами, де зосереджувалася соціальна підтримка, а також формувались перші ідеї щодо професіоналізації цієї діяльності. У рамках цих товариств створювалися курси, що навчали волонтерів основам соціальної допомоги, проте ці ініціативи залишалися на рівні аматорства.

На Закарпатті, зокрема, у 1921 році, з ініціативи Американського Червоного Хреста, розпочалася підготовка соціальних працівників у контексті медичних консультацій. Це було важливим кроком, оскільки вперше фахівці почали отримувати структуровану освіту в цій галузі. До програм навчання входило знайомство з медичною та соціальною роботою, а також проходження практики під наглядом досвідчених спеціалістів. Так, жінки з Чехословаччини вчилися основам соціальної роботи, отримуючи теоретичні знання та практичні навички, що дозволяло їм згодом успішно працювати в цій сфері [32, с. 111].

На початку 20-х років XX століття соціальна робота в Україні зазнала значних змін під впливом соціально-політичних процесів. Після революції 1917 року почали з'являтися нові соціальні інституції, які мали на меті реалізацію соціальних реформ. Проте, через політичну нестабільність і відсутність єдиного підходу до організації соціальної роботи, професіоналізація цієї діяльності була уповільнена.

Важливим моментом стало усвідомлення необхідності створення системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Перші спроби в цій сфері мали місце в межах благодійних організацій, які намагалися налагодити навчальні програми для своїх працівників. Ці курси часто тривали від кількох місяців до року, включаючи як

теоретичні знання, так і практичну діяльність. Хоча на той час професійна підготовка ще не була офіційно визнана, все ж вона закладала основи для подальшого розвитку соціальної роботи в Україні.

Період між двома світовими війнами став критично важливим для формування соціальної роботи як окремої професії. Незважаючи на труднощі, викликані політичними змінами та економічними проблемами, з'явилися нові соціальні ініціативи, які почали включати елементи професіоналізації. Соціальні працівники почали усвідомлювати важливість спеціалізованої підготовки та професійних стандартів, що відкривало нові горизонти для подальшого розвитку галузі.

Таким чином, перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи були покладені на основі благодійних ініціатив та експериментальних програм підготовки фахівців. Цей процес був сповнений викликів, але став важливим кроком на шляху до створення ефективної системи соціальної допомоги, що, у свою чергу, підготувало ґрунт для подальшого розвитку соціальної роботи як окремої професії в Україні.

Продовження процесу професіоналізації соціальної роботи в Україні стало можливим завдяки змінам у суспільному усвідомленні та зростанню соціальних потреб. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років XX століття, з огляду на політичні та соціальні виклики, що постали перед країною, акцент у соціальному обслуговуванні почав зосереджуватися на державних програмах і механізмах контролю.

У цей період система соціальної роботи зазнала трансформацій, оскільки політичні зміни вимагали адаптації до нових умов. Соціальна робота, зазвичай асоціювалася з благодійними ініціативами, почала формуватися під егідою держави. Соціальні працівники, які раніше діяли у межах неформальних структур, тепер стали частиною державних установ, що контролювали надання соціальних послуг.

Державна політика у сфері соціального забезпечення почала включати елементи формалізації та стандартизації діяльності. Хоча соціальна робота вважалася важливою частиною соціального забезпечення, визнання її як окремої

професії затрималося на тривалий час. Однак, уже в 1930-ті роки спостерігалося зростання інтересу до освіти в цій сфері. Протягом цього періоду розроблялися програми підготовки фахівців, що акцентували увагу на важливості теоретичних знань та практичних навичок.

У середині XX століття, в умовах післявоєнної відбудови, суспільство знову потребувало фахівців, здатних надавати підтримку людям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Під час цього періоду соціальні працівники почали відігравати важливу роль у вирішенні соціальних проблем, проте їхня діяльність все ще залишалася в тіні політичних наративів. Необхідність у соціальній допомозі стала більш помітною, і, відповідно, виникала потреба в освічених та підготовлених кадрах.

Кінець 1980-х – початок 1990-х років відзначився відновленням національної ідентичності та прагненням до демократичних змін. Це вплинуло на сприйняття соціальної роботи як професії. В Україні почали формуватися нові організації, що підтримували професіоналізацію соціальної роботи. З'явилися перші наукові публікації та дослідження, які прагнули визначити місце соціальної роботи в системі соціальних послуг. Сформувалася перша хвиля соціальних працівників, які активно залучалися до різних програм підтримки населення.

У квітні 1991 року в Україні, у зв'язку з реформами, було ухвалено Постанову Держкомпраці СРСР про затвердження кваліфікаційних характеристик нових посад, що включали «соціальний працівник» та «соціальний педагог». Це стало важливим кроком у легітимації професії соціального працівника та визначенні її ролі в системі соціального забезпечення.

З подальшими реформами та переходом до ринкових відносин виникла потреба в розширенні освіти в галузі соціальної роботи. В Україні почали відкриватися факультети, відділення та школи соціальної роботи в університетах та коледжах. Паралельно створювалися асоціації, які об’єднували фахівців у цій сфері, зокрема Українська асоціація соціальних працівників, що сприяла обміну досвідом та інформацією.

Ці зміни стали основою для розвитку соціальної роботи як самостійної професії в Україні, що надалі дозволило розширити спектр послуг, які надаються соціальними працівниками, та сприяло формуванню професійних стандартів. Таким чином, перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи стали важливим етапом на шляху до створення структурованої та ефективної системи соціальної підтримки в Україні, відзначеної фаховим підходом і відповідними навчальними програмами.

У 1990-х роках професіоналізація соціальної роботи в Україні набула нових обертів завдяки активному залученню міжнародних організацій та досвіду інших країн. Це включало в себе програми навчання та стажування, які проводилися за підтримки західних фондів і установ. Соціальні працівники почали отримувати можливість навчатися за міжнародними стандартами, впроваджувати нові методи і підходи в свою практику.

Зокрема, розвиток освітніх програм у сфері соціальної роботи дозволив створити нову генерацію фахівців, які могли ефективно реагувати на потреби суспільства. З’явилися перші наукові дослідження, які почали висвітлювати специфіку української соціальної роботи, її методи, технології та етичні аспекти. Важливими кроками стали створення підручників і навчальних посібників, що включали в себе як теоретичні знання, так і практичні інструменти для роботи з різними категоріями населення. Одним із знакових моментів у розвитку професії стало прийняття "Етичного кодексу спеціаліста із соціальної роботи України". Цей документ заклав основи професійної етики, визначив ключові принципи роботи соціальних працівників, такі як повага до особистості клієнта, конфіденційність та відповідальність за результати своєї діяльності. Кодекс сприяв формуванню професійної ідентичності соціальних працівників і підвищенню довіри до них з боку суспільства.

Крім того, зросла увага до спеціалізації у соціальній роботі. Соціальні працівники почали спеціалізуватися на різних аспектах, таких як соціальна допомога сім'ям, робота з дітьми, людьми похилого віку, особами з інвалідністю

тощо. Це дозволило розширити спектр послуг і зробити їх більш адаптованими до конкретних потреб клієнтів.

Важливими віхами стали також створення нових моделей соціального обслуговування, які базувалися на принципах партнерства з громадами та залучення клієнтів до процесу надання допомоги. Ці моделі дозволили соціальним працівникам ефективно співпрацювати з іншими службами та організаціями, що забезпечувало комплексний підхід до вирішення соціальних проблем.

На початку 2000-х років у зв'язку з подальшими реформами в Україні, особливу увагу почали приділяти проблемам соціальної політики та соціального захисту. Соціальна робота стала невід’ємною частиною національної системи соціального забезпечення, що вимагало від соціальних працівників не тільки професійних знань, але й розуміння економічних, політичних та культурних контекстів, в яких вони працюють.

Таким чином, перші вітчизняні спроби професіоналізації соціальної роботи в Україні стали основою для подальшого розвитку галузі. Вони заклали принципи, які й досі залишаються актуальними: важливість спеціалізації, підготовки кадрів, етичних стандартів та партнерства. Завдяки цим зусиллям соціальна робота в Україні продовжує еволюціонувати, адаптуючись до нових викликів і потреб суспільства, зберігаючи при цьому свою гуманістичну суть.

Запитання для самоперевірки:

1. Які соціально-економічні зміни в кінці XIX століття сприяли становленню соціальної роботи?
2. Як індустріалізація вплинула на виникнення потреби в соціальній допомозі?
3. Яка роль урбанізації у формуванні соціальних проблем?
4. Що таке "соціальна проблема", і які приклади її можуть бути в цей період?
5. Які ідеї соціального реформізму стали основою для професіоналізації соціальної роботи?
6. Як зміни в законодавстві вплинули на розвиток соціальної роботи?

7. Які суспільні рухи сприяли виникненню професійної соціальної роботи?
8. Що таке професіоналізація, і які етапи цього процесу можна виділити?
9. Які ключові характеристики професійної соціальної роботи відрізняють її від волонтерської діяльності?
10. Які знання та навички були необхідні для професіоналів у соціальній сфері на початку XX століття?
11. Хто такі основоположники соціальної роботи, і які їхні внески?
12. Які ідеї та концепції були запропоновані Джейн Аддамс?
13. Як вплинула діяльність Говарда Бекера на розвиток соціальної роботи?
14. Які підходи до соціальної допомоги розробили інші провідні фігури цього періоду?
15. Які організації були засновані для підтримки професійної соціальної роботи за кордоном?
16. Як соціальна робота в США відрізнялася від європейської моделі на початку XX століття?
17. Які методи соціальної роботи розробили основоположники в цей період?
18. Які важливі концепції соціальної справедливості були популяризовані у цю епоху?
19. Які передумови виникнення соціальної роботи в Україні в кінці XIX – на початку XX століття?
20. Які перші організації в Україні займалися соціальною допомогою?
21. Як вплинули ідеї зарубіжних основоположників на вітчизняну соціальну роботу?
22. Хто були перші українські соціальні працівники і які їхні досягнення?
23. Які соціальні проблеми в Україні потребували професійної соціальної роботи?
24. Які закони та ініціативи сприяли розвитку соціальної роботи в Україні?
25. Яка роль освітніх установ у підготовці соціальних працівників в Україні?
26. Які методи і підходи до соціальної роботи використовувалися в Україні на початку XX століття?

27. Як українські соціальні працівники адаптували зарубіжний досвід до місцевих умов?
28. Які виклики та проблеми постали перед соціальною роботою в Україні на той час?
29. Як зміни в політичній ситуації вплинули на розвиток соціальної роботи в Україні?
30. Які перспективи розвитку соціальної роботи були закладені в цей період в Україні?

Завдання для самостійної роботи:

Яка з наступних причин була основною для виникнення соціальної роботи в кінці XIX століття?

А) Розвиток технологій

Б) Зростання населення міст

В) Зменшення кількості бідних

Г) Підвищення рівня освіти

Хто з наступних діячів вважається основоположником соціальної роботи?

А) Фредерік Тейлор

Б) Джейн Аддамс

В) Карл Маркс

Г) Макс Вебер

Яка організація була створена для допомоги бідним у США?

А) Червоний Хрест

Б) Асоціація допомоги бідним

В) Громадянська організація

Г) Суспільство дослідження бідності

Які з наведених проблем були характерними для соціальної роботи на початку XX століття?

А) Проблеми психічного здоров'я

Б) Зловживання наркотиками

В) Бідність та безробіття

Г) Всі наведені

Яка роль індустріалізації у становленні соціальної роботи?

А) Збільшила потребу в освіті

Б) Призвела до збільшення бідності

В) Сприяла розвитку сільського господарства

Г) Зменшила соціальні проблеми

Кому з основоположників соціальної роботи належать слова про "соціальну справедливість"?

А) Джон Дьюї

Б) Джейн Аддамс

В) Сігмунд Фрейд

Г) Говарду Бекеру

Яка з наступних рис не є характерною для професійної соціальної роботи?

А) Використання наукових знань

Б) Добровільна участь

В) Орієнтація на потреби клієнта

Г) Професійна етика

Яка організація вплинула на становлення соціальної роботи в Україні в XX столітті?

А) Соціалістична партія

Б) Товариство "Червоний Хрест"

В) Українська академія наук

Г) Міжнародний Олімпійський комітет

Які методи соціальної роботи були популярні в Україні на початку XX століття?

А) Психотерапія

Б) Соціальне консультування

В) Соціальна реабілітація

Г) Всі наведені

Яка з наведених концепцій вплинула на розвиток соціальної роботи в Україні?

А) Соціалізм

Б) Лібералізм

В) Консерватизм

Г) Націоналізм

Хто з українських діячів зробив внесок у професіоналізацію соціальної роботи?

А) Іван Франко

Б) Леся Українка

В) Володимир Вернадський

Г) Григорій Сковорода

Який аспект соціальної роботи став важливим у зв'язку з урбанізацією?

А) Зменшення сільського населення

Б) Зростання потреб у соціальних послугах

В) Поліпшення економічної ситуації

Г) Зменшення соціальних конфліктів

Яка з наступних проблем була основною у соціальній політиці на початку XX століття?

А) Екологічні проблеми

Б) Права жінок

В) Соціальне забезпечення

Г) Право на освіту

Які з наведених характеристик притаманні соціальним працівникам?

А) Емпатія

Б) Лідерські якості

В) Здатність до аналізу

Г) Всі наведені

Які зміни в суспільстві сприяли формуванню соціальної роботи в Україні?

А) Підвищення рівня доходів

Б) Зростання міграції

В) Зниження соціальних конфліктів

Г) Удосконалення системи охорони здоров'я

Коли розпочався процес професіоналізації соціальної роботи в Україні?

А) Наприкінці XVIII століття

Б) На початку XX століття

В) У середині XX століття

Г) У XXI столітті

Які організації в Україні були першими, що займалися соціальною допомогою?

А) Лікарні

Б) Благодійні товариства

В) Освітні установи

Г) Державні установи

Яка з наведених категорій населення потребувала соціальної роботи на початку XX століття?

А) Діти-сироти

Б) Бездомні

В) Люди з обмеженими можливостями

Г) Всі наведені

Яка з наведених функцій соціальної роботи є найважливішою?

А) Соціальна підтримка

Б) Організація заходів

В) Проведення досліджень

Г) Освіта населення

Яка роль держави у становленні соціальної роботи в Україні на початку XX століття?

А) Не брала участі

Б) Виступала як регулятор

В) Сприяла розвитку благодійності

Г) Проводила політику соціального забезпечення

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Тема 11. Становлення наукових основ соціальної роботи (методи, теорії і моделі)

11.1. Становлення індивідуального методу соціальної роботи. Особливості практичної роботи на індивідуальному рівні згідно з концепціями діагностичної та функціональної шкіл

11.2. Виникнення групового та общинного методу

11.3. Взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи. Обґрунтування практики соціальної роботи в основних теоретичних моделях

11.1. Становлення індивідуального методу соціальної роботи. Особливості практичної роботи на індивідуальному рівні згідно з концепціями діагностичної та функціональної шкіл

Становлення індивідуального методу соціальної роботи — це важливий етап в еволюції практики соціальної роботи, який зосереджений на підтримці і допомозі окремій особі. Цей метод базується на принципах індивідуалізації, врахування потреб, ресурсів та унікального контексту життя кожного клієнта.

У 19 столітті соціальна робота почала формуватися як професія, зокрема у відповідь на індустріалізацію та урбанізацію. Проблеми бідності, злочинності, психічних захворювань та соціальної ізоляції вимагали нових підходів до допомоги. На початку 20 століття в США та Європі почали розвиватися соціальні служби, які акцентували увагу на індивідуальних потребах. Соціальні працівники почали використовувати особистісний підхід, щоб зрозуміти клієнтів краще.

Метод передбачає, що кожен клієнт має свої унікальні потреби, проблеми та ресурси. Соціальні працівники досліджують життєві обставини клієнтів, щоб розробити персоналізовані плани підтримки. Важливою складовою є партнерство між соціальним працівником і клієнтом. Соціальний працівник не тільки надає

допомогу, але й залучає клієнта до процесу прийняття рішень, що підвищує їхню автономію та відповідальність.

Методологія соціальної роботи, як наука, що досліджує методи, виникла з усвідомлення найефективніших способів надання соціальної допомоги, які довели свою ефективність через практичне застосування.

Згідно з дослідженнями Г. Попович, термін "метод" увійшов до європейської соціальної роботи після Другої світової війни під впливом американських концепцій. Виникнення вчення про методи соціальної роботи відбувалося у спільноті практиків, які узагальнювали свій досвід.

Проте перші спроби формування методології соціальної роботи почалися ще раніше, пов’язані з діяльністю "дружніх візитерів" у благодійних організаціях США і Канади. У перші десятиліття XIX століття вони здійснювали візити до бідних верств населення великих міст з метою налагодження особистих контактів.

Візитери поділяли міста на райони, де за кожним районом закріплювалося кілька членів товариства. Їх завданнями були знайомство з місцевими жителями, обстеження сімей, що опинилися в скрутному становищі, та надання консультацій у професійній діяльності, навчанні дітей і веденні домашнього господарства, в залежності від потреб.

Основним засобом роботи була порада. Матеріальна допомога зосереджувалася на базових потребах, тому навіть предмети першої необхідності надавалися обмежено, щоб не принизити клієнтів. Фінансова допомога особам, які не проживали в соціальних установах, розглядалася як неефективна витрата ресурсів, тому не практикувалася [42].

Постійні візити до нужденних змушували соціальних працівників шукати нові підходи для подолання бар'єрів відчуження та надання коригуючої допомоги. Це включало навчання соціально необхідній поведінці, що полегшувало адаптацію до умов життя.

Соціальна робота з клієнтами на рівні особи та сім'ї залишалася домінуючою тривалий час. Концепція базувалася на використанні всіх можливостей для

допомоги людині в адаптації до соціальних умов та формуванні її "життєвої програми", що стало основою для індивідуальної соціальної роботи.

Наукове обґрунтування індивідуального методу було надано М. Річмонд у її праці "Соціальні діагнози". Вона ввела термін "casework", що перекладається як робота з окремим випадком. Цей метод став відомим як індивідуальний метод соціальної роботи.

Річмонд розглядала бідність як хворобу, вважаючи, що клієнт потребує "соціального лікування". Соціальна робота спиралася на медичну модель, яка включала етапи: збирання даних, соціальна діагностика та терапія. Допомога розглядалася як комбінація заходів, спрямованих на зміну індивіда і його соціального середовища.

М. Річмонд поділила методи на два: прямі (безпосередні) та непрямі (опосередковані). Перші включали прямий вплив на клієнта, а другі — зміни в його соціальному оточенні.

Метод індивідуальної соціальної роботи в різних формах став класичним. Популярним також став метод групової соціальної роботи, який почали застосовувати наприкінці XIX століття, коли в Європі і Росії почали з’являтися притулки та гуртожитки. Працівники цих закладів стали піонерами в роботі з групами [33, с. 112].

Групова соціальна робота почала розвиватися як окремий метод з 30-х років XX століття. Група вважається об'єднанням осіб зі спільними проблемами, які намагаються знайти підтримку одне в одному.

Цей метод надає допомогу клієнтам через обмін груповим досвідом, що сприяє розвитку фізичного і духовного потенціалу та формуванню соціальної поведінки. Невелика група людей з подібними інтересами регулярно зустрічається для досягнення спільних цілей.

Отже, соціальна групова робота, як і індивідуальна допомога, орієнтована на зміни в житті індивіда, проте різниться способом впливу: через групу або безпосередньо.

Слід зазначити, що переважання індивідуального та групового методів з 60-х років XX століття виявилося нестійким. Соціальна робота почала включати групи населення з проблемами, зумовленими їхнім середовищем, що вимагало нових підходів. Тому в 60-х роках у США активно розвивалася общинна робота як ще один класичний метод.

Виникнення методу общинної роботи пов'язують із заснуванням Тойнбі-холлу в Лондоні англійським пастором Самуелем Барнетом у 1884 році. Для покращення умов життя бідних він разом із родиною та студентами переїхав до одного з найбільш занедбаних районів столиці. Ця ініціатива здобула підтримку серед гуманістично налаштованих людей, зокрема студентів, які, як волонтери, оселялися в найбідніших міських зонах Великобританії, ставши помічниками в налагодженні освіти та культурної діяльності, а також у реалізації соціальних реформ.

Цю концепцію пізніше перенесли до США, де вона утвердилася у професійній практиці. Один із найвідоміших центрів — Холл-Хаус — заснувала Джейн Адамс у Чикаго в 1889 році. Надалі діяльність у громадах розвинули представники благодійних організацій різних країн, які вбачали причини соціальних проблем у соціально-економічних і політичних умовах життя своїх клієнтів.

Загалом у контексті соціальної роботи діяльність в общині сприймається як процес втручання, спрямованого на вирішення соціальних питань, підвищення якості надання послуг та активізації соціально-політичного життя членів громади. Основна увага приділяється просвітницькій роботі та створенню структур, які можуть розширити можливості громади.

Класичні методи соціальної роботи поступово доповнюються новими підходами, особливо в останні десятиліття XX століття, у відповідь на загострення соціальних проблем. У Нідерландах і Швеції в 70-х роках розробили психологічні моделі та терапевтичні техніки, на основі яких пропонуються нові методи: індивідуальна, сімейна та групова терапія.

Ці інноваційні підходи призвели до виникнення мобільної соціальної роботи, яка стала відповіддю на соціальні виклики, зокрема бездомність, наркоманію та

правопорушення серед молоді. Ця форма роботи, що виникла в США, швидко поширилася в Європі, зберігши англійську термінологію, зокрема у німецькій та французькій мовах, як "стрітворк". У вітчизняній літературі іноді використовується термін "вулична соціальна робота".

Перший досвід мобільної соціальної роботи в Україні було реалізовано в рамках проекту ЮНІСЕФ, і сьогодні ця практика впроваджується Соціальною службою для молоді Київської міської держадміністрації серед безпритульних дітей. Деякі елементи мобільної роботи використовують соціальні установи, які виїжджають на вулиці, де перебуває багато людей, що потребують допомоги.

Отже, методи соціальної роботи формувалися під впливом соціальних змін і нових вимог до її змісту. Різноманітні знання з суспільних наук (психології, соціології, педагогіки, філософії) стали основою для розробки формалізованих методів, які реалізуються за певними схемами. У різні історичні періоди в різних країнах виникали соціальні проблеми, що суттєво впливали на розвиток і застосування методів.

Окрім цієї еволюційної концепції, в науковій літературі існують й інші підходи до періодизації розвитку методології соціальної роботи. Наприклад, А. Кікало в своїх дослідженнях спирається на типологію методів. На його думку, розвиток методології соціальної роботи починається з моменту становлення професії. Саме в той час, коли соціальна робота стає оплачуваною спеціальністю і починає викладатися у навчальних закладах, стає очевидною потреба в розробці її методологічних основ.

Починаючи з методу casework, науково обґрунтованого М. Річмонд, А. Кікало також звертає увагу на альтернативний рух — рух сетльментів. Термін "сеттльмент", який виник у 1884 році в Англії, пов’язаний з об’єднанням студентів університетів навколо пастора С. Барнета, які оселилися в бідних районах, населених єврейськими та ірландськими емігрантами. У США та Франції активно розвивався рух політичних активістів різних напрямків, які підтримували расову інтеграцію, пацифізм і фемінізм. Багато з основоположників сетльментів, таких як

Джейн Адамс, були жінками, що підкреслює американську версію соціального фемінізму. Коли Рузвельт створював свою соціальну програму, він черпав натхнення з практик сетльментів.

Для перших професійних соціальних працівників характерною була невизначеність у змісті їх діяльності. Вони намагалися знайти відповіді на питання, що виникали через труднощі, наприклад, стосовно молодіжних банд, які не приймали їхню допомогу, або конфлікту поколінь між новими переселенцями та їхніми дітьми. Це розчарування, за думкою Р. Парк та Б. Бургес, призвело до формування першої концепції соціального конфлікту. Відчуваючи труднощі з науковим обґрунтуванням своєї діяльності, соціальні працівники налагодили співпрацю з університетами, які проводили дослідження. У результаті такої колаборації виникли методи, спрямовані на відновлення соціальної рівноваги в містах.

Сьогодні в практиці соціальної роботи використовують класифікацію методів на первинні (класичні та нові) та вторинні. Класичні методи включають індивідуальну допомогу, групову роботу та роботу у громадах, тоді як нові методи охоплюють індивідуальну, сімейну та групову терапію. Вторинні методи включають супервізію, планування, консультування, супровід практики, розвиток організації та менеджмент.

Індивідуальний метод соціальної роботи є важливою складовою професійної практики, спрямованою на підтримку і допомогу окремим особам у вирішенні їхніх соціальних, психологічних і економічних проблем. Цей метод акцентує увагу на унікальності кожного клієнта, його потребах, ресурсах і потенціалі.

Основна мета індивідуального методу полягає в тому, щоб допомогти людині адаптуватися до соціального середовища, покращити її життєві умови і сприяти розвитку особистісних навичок. Соціальний працівник, використовуючи цей метод, здійснює глибоке вивчення проблем клієнта, його сімейного контексту, а також соціальних і економічних факторів, які можуть впливати на його життя.

Процес роботи з клієнтом часто починається з установлення довірливих відносин. Це важливий етап, оскільки відкритість і співпраця між соціальним працівником і клієнтом є запорукою успішного вирішення проблем. Працівник вислуховує, підтримує і направляє клієнта, допомагаючи йому усвідомити свої можливості і ресурси.

Соціальний працівник також застосовує різні методи оцінювання, які допомагають визначити потреби та проблеми клієнта. Це може включати інтерв'ювання, анкетування та спостереження. На основі отриманих даних розробляється індивідуальний план роботи, який враховує особисті цілі клієнта та специфіку його ситуації.

Крім того, індивідуальний метод передбачає використання різноманітних технік і підходів, таких як психологічні інтервенції, консультування, навчання навичкам самообслуговування тощо. Соціальний працівник може також залучати до процесу роботи родичів або інших значущих людей у житті клієнта, що допомагає створити більш підтримуюче середовище.

Однією з ключових рис індивідуального методу є його орієнтованість на зміни. Соціальний працівник працює з клієнтом не лише для вирішення поточних проблем, а й для розвитку його потенціалу, щоб клієнт міг самостійно справлятися з труднощами в майбутньому. Це включає навчання навичкам самодопомоги та особистісного розвитку, що є важливими для зміцнення особистісної впевненості.

Індивідуальний метод соціальної роботи, таким чином, є динамічним і адаптивним процесом, який передбачає глибоке розуміння індивідуальних потреб клієнтів, а також їх активну участь у процесі змін. Цей метод підкреслює важливість співпраці, довіри та взаєморозуміння, які є основою для успішної соціальної допомоги.

Індивідуальний метод соціальної роботи також вимагає постійної рефлексії з боку соціального працівника. Він повинен бути готовим до адаптації своїх підходів та стратегій відповідно до змін у потребах клієнта та умовах його життя. Це

передбачає не лише оцінку прогресу, а й перегляд поставлених цілей, адже ситуація може змінюватися, і клієнт може виявити нові потреби або ресурси.

Крім того, важливо враховувати культурні, соціальні та економічні особливості клієнта. Індивідуальний підхід дозволяє краще зрозуміти контекст життя особи, її цінності та переконання, що може суттєво вплинути на ефективність роботи. Соціальний працівник повинен бути чутливим до цих аспектів і використовувати їх у своїй практиці, щоб забезпечити найбільш ефективну підтримку.

Ще одним важливим елементом є міждисциплінарний підхід. Соціальний працівник може співпрацювати з іншими професіоналами — психологами, лікарями, педагогами, юридичними консультантами — для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем клієнта. Таке партнерство розширює можливості допомоги та забеззпечує більш цілісний підхід до ситуації.

Індивідуальний метод також включає в себе елементи оцінювання результатів. Соціальний працівник повинен стежити за прогресом клієнта та аналізувати, які стратегії виявилися ефективними, а які потребують коригування. Це дозволяє не лише оцінити результативність роботи, але й вдосконалювати власні навички та знання.

На завершення, індивідуальний метод соціальної роботи є складним і багатогранним процесом, що вимагає від соціального працівника глибоких знань, емоційної чуйності та готовності до постійного навчання. Його успішність залежить від здатності налагоджувати ефективну взаємодію з клієнтом, враховувати його унікальні обставини та адаптувати свої дії відповідно до змін у його житті. Цей підхід не лише допомагає вирішити поточні проблеми, а й сприяє розвитку особистісного потенціалу, що є ключовим для довгострокового благополуччя клієнта.

Індивідуальний метод соціальної роботи також включає важливий аспект — навчання клієнта. Соціальний працівник не лише надає підтримку, а й навчає навичкам, які допоможуть клієнту стати більш незалежним і впевненим у собі. Це

можуть бути навички самоорганізації, управління фінансами, вирішення конфліктів, а також навички комунікації. Забезпечуючи клієнта необхідними знаннями та інструментами, соціальний працівник підвищує його здатність до адаптації та самостійного вирішення проблем у майбутньому.

Крім того, важливим аспектом є робота з ресурсами клієнта. Соціальний працівник допомагає клієнту виявити й використати наявні ресурси, які можуть включати підтримку з боку родини, друзів, сусідства або громади. Під час роботи акцент робиться не лише на вирішенні проблем, а й на зміцненні позитивних аспектів життя клієнта, таких як його сильні сторони, інтереси та здібності.

Слід зазначити, що індивідуальний метод соціальної роботи не є ізольованим процесом. Він часто входить у більш широкий контекст соціальних послуг, де можуть використовуватися групові або спільнотні методи. Це означає, що, працюючи з окремим клієнтом, соціальний працівник може також взаємодіяти з різними групами або організаціями, що підтримують інтереси та потреби клієнта. На етапі оцінювання та моніторингу соціальний працівник активно залучає клієнта до аналізу досягнутого прогресу. Це не лише сприяє кращому розумінню ситуації, а й підвищує рівень відповідальності клієнта за своє життя та процес змін. Клієнт стає активним учасником у власному розвитку, що веде до зростання його впевненості у власних силах [50, с. 198].

Індивідуальний метод соціальної роботи також підкреслює етичні аспекти взаємодії. Соціальні працівники зобов'язані дотримуватися принципів конфіденційності, поваги та гідності клієнтів. Це забезпечує створення безпечного простору для клієнта, де він може відкрито обговорювати свої переживання та проблеми.

Зрештою, індивідуальний метод соціальної роботи є не лише інструментом допомоги, а й засобом особистісного розвитку для клієнта. Його ефективність залежить від здатності соціального працівника створювати підтримуюче середовище, що спонукає клієнта до змін, навчання та самовдосконалення. Це, у

свою чергу, забезпечує більш стійкі результати і позитивні зміни в житті людей, з якими працює соціальний працівник.

У рамках індивідуального методу соціальної роботи важливою є також роль підтримуючих відносин. Соціальний працівник створює довірчу атмосферу, що дозволяє клієнту відкрито ділитися своїми переживаннями та переживаннями. Ця довіра формує базу для продуктивної роботи, адже клієнт відчуває, що його почуття і переживання приймаються і визнаються.

Соціальний працівник, використовуючи активне слухання та емпатію, допомагає клієнту знайти нові перспективи в складних ситуаціях. Це може стати поштовхом для особистісних змін і розвитку нових стратегій подолання труднощів. Психологічна підтримка, що надається у цьому контексті, може бути критично важливою для успішного проходження кризових моментів у житті клієнта.

Також важливим є аспект самоусвідомлення клієнта. Під час роботи з соціальним працівником клієнт може розуміти, які чинники впливають на його поведінку і вибори, та як вони пов’язані з його минулим досвідом. Це усвідомлення може стати ключовим для особистісного зростання та зміни моделей поведінки, які не сприяють його добробуту.

Індивідуальний метод соціальної роботи також може включати використання різноманітних терапевтичних підходів. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія може допомогти клієнту зрозуміти й змінити негативні патерни мислення, що заважають його адаптації. Це дозволяє соціальному працівникові не лише надавати підтримку, а й активно працювати над зміною поведінки та установки клієнта.

Крім того, у контексті індивідуальної роботи важливо використовувати оцінювальні інструменти. Це можуть бути анкети, опитування чи інтерв’ю, які допомагають виявити потреби та проблеми клієнта. Таке оцінювання не лише підвищує точність визначення потреб, але й дозволяє відстежувати прогрес у вирішенні поставлених цілей.

Необхідно також враховувати, що індивідуальний метод соціальної роботи може бути адаптований для різних категорій клієнтів — від дітей і підлітків до

людей похилого віку. Кожна з цих груп має свої специфічні потреби, і соціальний працівник повинен мати можливість змінювати свої підходи, враховуючи ці особливості.

У сучасному світі, де соціальні проблеми стають усе більш складними, індивідуальний метод соціальної роботи залишається важливим інструментом для забезпечення підтримки, розвитку та позитивних змін. Завдяки своєму адаптивному характеру, він може бути ефективно інтегрований у різні аспекти соціальної роботи, що робить його незамінним у наданні комплексних послуг.

Індивідуальний метод соціальної роботи є динамічним і багатоаспектним процесом, що базується на глибокому розумінні потреб клієнта, активному співробітництві та постійній рефлексії. Його успіх залежить від здатності соціального працівника не лише надати допомогу, а й спонукати клієнта до саморозвитку та активного долучення до змін у своєму житті.

У процесі індивідуальної соціальної роботи важливо також враховувати культурні та соціальні контексти, в яких живе клієнт. Різноманітність культур, традицій та цінностей може суттєво впливати на сприйняття проблем, підходів до їх вирішення та навіть на методи, які будуть найбільш ефективними. Соціальний працівник має бути чутливим до цих аспектів, аби побудувати діалог, який поважає особистість клієнта та його оточення.

Крім цього, індивідуальний метод не обмежується лише безпосередньою взаємодією між соціальним працівником і клієнтом. Важливою складовою є також співпраця з іншими фахівцями, такими як психологи, лікарі, освітяни тощо. Крос-дисциплінарна співпраця дозволяє більш комплексно підходити до потреб клієнта, надаючи йому доступ до різних форм допомоги, які можуть бути критично важливими для його прогресу.

Також слід зазначити, що індивідуальна соціальна робота має своє місце в превентивній діяльності. Соціальний працівник може не лише реагувати на існуючі проблеми, але й працювати на випередження, допомагаючи клієнтам усвідомити

потенційні труднощі та запобігти їм. Це може включати навчання стратегіям подолання стресу, управлінню емоціями та зміцненню соціальних зв'язків.

Нарешті, важливою складовою індивідуального методу є процес рефлексії. Соціальний працівник має постійно аналізувати свою практику, вивчати, які підходи були ефективними, а які потребують коригування. Цей процес самооцінки не лише підвищує професійну майстерність, а й допомагає уникати вигорання, що може бути наслідком емоційного навантаження в роботі з клієнтами, які переживають складні життєві ситуації.

Отже, індивідуальний метод соціальної роботи є багатогранним та адаптивним підходом, який ставить у центрі уваги потреби та можливості клієнта. Завдяки цій гнучкості, метод здатний реагувати на змінювані соціальні умови та виклики, що постають перед суспільством. Успіх соціальної роботи залежить від здатності фахівця працювати у партнерстві з клієнтом, створюючи середовище, яке сприяє позитивним змінам та розвитку.

Завдяки цій спрямованості на клієнта, індивідуальний метод соціальної роботи не лише вирішує негайні проблеми, але й допомагає формувати більш стійкі механізми для подолання труднощів у майбутньому. Це підкреслює значення тривалої підтримки, навчання та залучення клієнтів у процес змін, що робить соціальну роботу важливою частиною підтримки добробуту в суспільстві.

Ідеї М. Річмонд зробили вагомий внесок у формування основ нової професії, заклавши теоретичні підвалини соціальної роботи. Серед найбільш відомих теоретичних шкіл можна виділити діагностичну та функціональну. Діагностична школа тісно пов'язана з Коледжем Сміта в Нью-Йорку, де з 1918 року готують соціальних працівників. Тоді виникла потреба у фахівцях, здатних допомагати ветеранам Першої світової війни та їхнім родинам у вирішенні психологічних проблем [9, с. 304].

У цій школі для взаємодії соціального працівника з клієнтом використовувалася медична модель. Представники діагностичної школи піддалися значному впливу теорії З. Фрейда, зокрема його поглядам на психічний детермінізм,

несвідомі процеси та важливість ранніх дитячих переживань. Це призвело до акцентування уваги на внутрішньому світі клієнта, а соціальні фактори відходили на другий план, що суперечило підходам М. Річмонд. Навколишнє середовище сприймалося як джерело дезадаптації, яке негативно впливає на психічне здоров'я особи та змінює її соціальні ролі.

Діагностична школа акцентує увагу на формуванні діагнозу, вважаючи, що для визначення методів втручання необхідно зібрати якомога більше об'єктивної інформації про клієнта. З посиленням впливу психоаналізу акцент змістився на вивчення дитинства клієнта, тоді як оцінка соціального оточення стала другорядною. В цей час вводиться термін "втручання", що запозичений з медичної практики.

У 1930-х роках у Пенсильванській школі соціальних працівників виникає інший підхід, що зосереджується на соціальному середовищі та наданні допомоги не як лікувального процесу, а як послуги в рамках соціальної служби. Цей напрямок отримав назву функціональної школи.

Ідеї австрійського психоаналітика Отто Ранка суттєво вплинули на розвиток теоретичних засад функціональної школи. Згодом до цього напрямку приєднався Карл Р. Роджерс, який наголошував на важливості самоідентифікації особистості. Представники функціональної школи, на відміну від діагностичної, акцентували увагу не на ранніх дитячих переживаннях, а на процесі змін. У межах цієї школи була розроблена методика організації допомоги, що зосереджувалася на взаємодії між соціальним працівником та клієнтом, а не на лікуванні.

Центральним елементом стало надання допомоги, де соціальний працівник пропонує клієнту вибір – прийняти чи відхилити цю допомогу. Важливим є встановлення правильних відносин між соціальним працівником і клієнтом. Представники функціональної школи вважають, що клієнт сам здатний оцінити свою ситуацію краще за професіонала, а завдання соціального працівника полягає в підтримці процесу надання допомоги.

Одночасно з функціональною школою розвивається психосоціальний підхід, представлений у працях Г. Гамільтон, яка під впливом гештальтпсихології вводить концепцію "особистість в ситуації". Це підкреслює активну участь клієнта у процесі змін.

У повоєнний період школи соціальної роботи починають готувати фахівців для психіатричних установ, оскільки суспільство вимагало нейропсихіатричного лікування. Надалі психосоціальний підхід акцентує на цілісному ставленні до соціальної роботи, зокрема значення навколишнього середовища у виникненні психічних розладів.

У 1960-х роках розвивається модель соціальної роботи, представлена Еллен Харріс Перлман, яка ставить у центр проблемно-орієнтований підхід. Її метод "вирішення проблем" фокусується на ситуаціях, коли особа не може самостійно задовольнити свої потреби, що ускладнює її соціальну адаптацію. Процес визначається як послідовна модель дій, що веде до позитивних змін у житті клієнта.

Основні підходи теорії Е. Перлман базуються на двох ключових компонентах: процесі допомоги та індивідуальних ресурсах. Подальший розвиток теоретичних основ соціальної роботи має інтеграційний та міждисциплінарний характер, з впливом соціології, психології, педагогіки, психіатрії, антропології та юриспруденції.

Щодо зв'язку американських і європейських традицій у соціальній роботі, мобільна соціальна робота виникла у відповідь на загострення соціальних проблем серед молоді, таких як безпритульність, наркоманія та правопорушення. Цей рух, що почався в США, швидко поширився Європою, зберігаючи терміни, як "стрітворк". В Україні також використовується калька "вулична соціальна робота". Методи, які прийшли з Америки, мають свої корені у європейських школах, а європейські соціальні працівники в еміграції сприяли їх відродженню, сподіваючись відновити традиції, перервані нацизмом. Взаємозв'язок між американськими та європейськими підходами в соціальній роботі досліджувала Гізелла Конопка, яка

пережила переслідування за зв'язки з соціалістичним рухом і пізніше емігрувала до США.

Типові індивідуальні труднощі в соціальній роботі охоплюють емоційні розлади, сімейні та особистісні кризи, конфлікти в родині, проблеми на роботі та в навчанні, а також втрату робочого місця. Розглянемо найбільш поширені з них.

Метод вирішення проблем, розроблений Х. Перлман, базується на психодинамічному підході, що трактує життя як "процес вирішення проблем". Соціальний працівник має допомогти клієнту в цій ситуації.

Психосоціальний метод, запропонований Ф. Холлісом, зосереджується на виявленні причин девіантної або дезадаптивної поведінки та створенні "історії хвороби" клієнта. Цей метод включає складну діагностику, в якій активну участь бере сам клієнт. Він особливо ефективний, коли клієнт усвідомлює свої проблеми, зокрема ті, що стосуються здоров’я.

Метод втручання охоплює дії, спрямовані на полегшення сприйняття клієнтом його актуальних труднощів. Успішність цього методу залежить від правильної ідентифікації проблеми та чіткого виконання завдань. Цей підхід був розроблений у 1970 році Рідом і Енштейном, а його ефективність підтверджена практичними дослідженнями в соціальних агенціях.

Поведінковий підхід акцентує увагу на особистісних ресурсах зовнішнього середовища, які можна мобілізувати для стимулювання позитивних змін у поведінці. Модифікація поведінки здійснюється через два основних напрямки: оперантне та респондентне навчання.

Екологічний підхід пропонує поліпшення взаємодії між людиною та навколишнім середовищем на основі взаємовигідного обміну. Людина та її оточення розглядаються як взаємодоповнюючі системи, в яких особистість формує своє середовище.

Підхід Ранка зосереджений на процесі надання допомоги, проявляючи менший інтерес до дитячих переживань клієнта, ніж психоаналіз. Основними компонентами є воля і здатність до змін.

Кризово-орієнтований метод комбінує елементи психотерапії, практичної психології та раціональних дискусій у соціальній роботі. Він використовується в умовах криз, таких як тривога, почуття провини чи ворожості.

Раціональний метод індивідуальної соціальної роботи, запропонований Г. Вернером, слугує альтернативою психоаналітичним моделям. Він грунтується на когнітивній теорії, де інтенсивність дій залежить від сили волі особи. Метою є зміна свідомості клієнта, що охоплює його емоції, уявлення та поведінку, і застосовується в ситуаціях, коли клієнт шукає вирішення своїх проблем.

Метод терапії реальністю, запропонований В. Глассером, базується на необхідності людини відчувати любов і цінність, що досягається через відповідну поведінку. Мета – допомогти людям усвідомити відповідальність за свої дії.

У практиці індивідуальної соціальної роботи також використовують інші методи, зокрема для роботи з агресивною поведінкою, сексуальними проблемами, наркозалежними. Серед них: ігрова терапія, сексуальна терапія, психодрама, техніка "відрази" тощо.

Діагностична школа виникла завдяки діяльності Коледжу Сміта в Нью-Йорку, де з 1918 року готують соціальних працівників. Основну увагу тут приділяли внутрішньому світу клієнта, тоді як соціальні проблеми і середовище ставилися на другий план. Головний акцент робився на діагностиці, і вважалося, що для ефективного лікування потрібно зібрати максимум об’єктивних даних про клієнта та його обставини.

З розвитком психоаналізу представники цієї школи акцентували на зборі інформації про дитинство клієнта та оцінці його особистісних рис, тоді як соціальне середовище залишалося поза увагою. Взаємодія між соціальним працівником і клієнтом розумілася як "лікування", яке має допомогти клієнту адаптуватися до середовища.

Функціональна школа отримала значний вплив від ідей Отто Ранка та Карла Р. Роджерса. Представники цієї школи зосередилися на бажанні клієнта до змін і його готовності приймати допомогу. На відміну від діагностичної школи, функціоналісти

більше уваги приділяли процесу змін, а не раннім переживанням чи точному діагнозу.

У функціональній школі акцентуємо на відносинах, які встановлюються в процесі взаємодії соціального працівника і клієнта, адже це визначає допомогу. Процес став провідним елементом теоретичних побудов школи. Основне завдання полягало в усвідомленні і прийнятті клієнтом допомоги. У цьому контексті стосунки між соціальним працівником і клієнтом були партнерськими, з розподіленою відповідальністю за зміну ситуації.

Функціональна школа розробила оригінальні методики надання і прийому допомоги, запозичивши у Джона Дьюї поняття "самовизначення", яке стосується права клієнта приймати власні рішення. Важливу роль у теоретичних засадах функціональної школи відіграла праця Вірджінії Робінсон "Психологія змін у соціальній індивідуальній психотерапії", де клієнт став центром процесу надання допомоги, а динаміка відносин між клієнтом і соціальним працівником – основним інструментом для здійснення змін. Представники цієї школи вважали, що індивід несе відповідальність за свою самореалізацію, знаходячи баланс між особистісним розвитком і належністю до суспільства чи групи.

11.2. Виникнення групового та общинного методу

Історія виникнення групового та общинного методу в соціальній роботі відображає еволюцію підходів до роботи з людьми, які потребують підтримки, та підкреслює важливість соціальної взаємодії в процесі вирішення проблем.

Груповий метод соціальної роботи почав формуватися на початку 20-го століття в контексті зростання урбанізації та індустріалізації. У цей період багато людей залишали свої села та переїжджали в міста в пошуках роботи. Це призводило до соціальної дезінтеграції та ізоляції, і виникла потреба в нових формах підтримки. У таких умовах соціальні працівники почали організовувати групи, в яких люди могли ділитися своїм досвідом, отримувати підтримку та навчатися один у одного.

Однією з перших ініціатив у сфері групової роботи була програма "Соціального досвіду", що стартувала в 1905 році в Нью-Йорку. Ця програма покладала в основу принципи спільного навчання, підтримки та взаємодопомоги. У 1920-х роках групова робота вже стала визнаним методом у соціальному обслуговуванні, а її розвиток тривав у контексті психоаналізу, когнітивної психології та соціології. Соціальні працівники почали розуміти, що група може слугувати потужним середовищем для зміни поведінки, навчання нових навичок та соціалізації.

Паралельно з розвитком групового методу, общинний метод також набував популярності. Його основи закладалися в 1930-х роках, коли соціальні працівники почали звертати увагу на важливість суспільного контексту в вирішенні проблем окремих індивідів. Під впливом соціальних рухів, які прагнули до поліпшення умов життя в громадах, виникали ініціативи, спрямовані на розвиток спільнот.

Общинний метод став відповіддю на потребу в залученні місцевих жителів до вирішення соціальних проблем. Це передбачало активне включення членів громади в процес прийняття рішень, а також формування місцевих організацій для реалізації соціальних проектів. Соціальні працівники стали працювати як фасилітатори, що допомагали громадам ідентифікувати їхні потреби, ресурси та можливості для розвитку.

Важливу роль у становленні общинного методу відіграли концепції "соціального капіталу" та "участі". Вони підкреслювали важливість соціальних зв’язків та взаємодії між членами громади як чинників, що сприяють розвитку та процвітанню спільнот. Поступово з’явилися моделі, що акцентували увагу на збереженні культурних традицій, розвитку місцевих ініціатив та створенні умов для активної участі жителів у суспільному житті.

У 1960-х і 1970-х роках ідеї групового та общинного методів отримали подальший розвиток в контексті соціальних рухів, що прагнули до рівності, справедливості та прав людини. З’явилися нові підходи до роботи з громадами, які акцентували на залученні до процесу зміни різних груп населення, включаючи

молодь, жінок та меншин. У цей час було започатковано безліч програм, спрямованих на підтримку та розвиток спільнот через організацію різних груп, тренінгів та освітніх заходів.

Історія виникнення групового та общинного методу в соціальній роботі є складним процесом, що триває вже понад століття. Вона відображає зміни в суспільстві, потреби людей та прагнення соціальних працівників знайти ефективні способи підтримки клієнтів у їхніх соціальних контекстах. Обидва методи сьогодні вважаються невід'ємною частиною практики соціальної роботи, що сприяє зміцненню зв'язків між людьми та розвиткові здорових, життєздатних спільнот.

Розвиток групового та общинного методу продовжувався в 1980-х і 1990-х роках, коли на перший план вийшли нові соціальні виклики, такі як зростання бідності, безробіття та соціальна нерівність. Соціальні працівники стали ще активніше впроваджувати принципи групової роботи та громади, намагаючись відповісти на ці виклики.

У цей період з’явилися нові технології та підходи, які дозволили поліпшити процеси групового навчання та залучення громади. Інформаційні технології почали використовуватися для організації зустрічей, комунікації та обміну досвідом, що робило групову роботу більш доступною і ефективною. Соціальні медіа стали потужним інструментом для мобілізації громади та поширення інформації про соціальні проблеми, ініціативи та ресурси.

Важливим аспектом стало також підвищення значення мультидисциплінарного підходу. Соціальні працівники почали співпрацювати з фахівцями з різних галузей, таких як медицина, освіта, юриспруденція та психологія, що дозволяло створювати більш цілісні програми підтримки. Це дало можливість краще враховувати потреби різних груп населення і адаптувати методи роботи під конкретні ситуації.

На початку 2000-х років відзначалося зростання інтересу до соціального підприємництва та інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем. Соціальні працівники та активісти почали експериментувати з новими формами

організації громади, які поєднували елементи бізнесу з соціальними ініціативами. Це сприяло створенню нових можливостей для розвитку спільнот, залучення ресурсів і забезпечення стійкості проектів.

Одночасно з цим посилилася увага до питань гендерної рівності, расової справедливості та прав меншин. Груповий і общинний методи стали важливими інструментами для роботи з уразливими групами населення, забезпечуючи їм платформу для висловлення своїх потреб і проблем. Соціальні працівники вчилися враховувати культурні особливості та контексти, щоб бути ефективними у своїй роботі.

Сьогодні груповий і общинний методи є невід'ємними складовими соціальної роботи, які продовжують еволюціонувати. Вони відображають зміни в суспільстві, соціальні трансформації та нові виклики, з якими стикаються громади. Успішна соціальна робота все частіше покладається на колективні зусилля, залучення членів громади до активних дій та спільного вирішення проблем.

Ці методи демонструють, як соціальні працівники можуть служити не лише як помічники, але й як каталізатори змін, що сприяють розвитку спільнот та поліпшенню якості життя людей. Вони підкреслюють важливість соціальної підтримки, спільної відповідальності та активної участі в житті громади, що веде до більш справедливого та гармонійного суспільства.

Продовження еволюції групового та общинного методів у соціальній роботі також супроводжувалося змінами в суспільному контексті. Наприклад, глобалізація та урбанізація сприяли появі нових соціальних проблем, таких як міграція, культурні конфлікти та нестабільність на ринку праці. Соціальні працівники почали більше уваги приділяти інтеграції нових іммігрантів, створюючи групи підтримки та ініціативи, що сприяли культурному обміну і взаєморозумінню між різними громадами.

У 2010-х роках почав активно розвиватися підхід, що акцентує увагу на стійкості громад. Соціальні працівники почали досліджувати, як громади можуть адаптуватися до змін та викликів, таких як зміна клімату, економічні кризи та

соціальна поляризація. Цей підхід підкреслює важливість розвитку локальних ресурсів, здатності громади до самоорганізації та участі в процесах прийняття рішень.

Додатково, зростання усвідомлення важливості психічного здоров'я та емоційного благополуччя стало ще однією ключовою темою в рамках групового та общинного методу. Соціальні працівники все частіше використовують групові терапевтичні підходи для допомоги людям, які переживають стрес, травму або кризу. Це веде до розвитку підтримуючих груп, які не тільки пропонують емоційну підтримку, але й надають навички, необхідні для подолання труднощів.

Сьогодні груповий та общинний методи соціальної роботи включають в себе різноманітні інноваційні практики, такі як арт-терапія, медитація, театральні та музичні заходи, які допомагають залучити громаду до активної участі. Ці підходи підкреслюють важливість творчості в процесі соціального втручання, дозволяючи людям виражати свої почуття, зміцнювати соціальні зв'язки та розвивати критичне мислення.

Глобальні виклики, такі як пандемії, економічні кризи та соціальні заворушення, також вплинули на груповий та общинний методи. Соціальні працівники почали використовувати дистанційні технології для підтримки своїх клієнтів, проводячи онлайн-зустрічі та вебінари, що стало особливо актуальним під час COVID-19. Ця адаптація дозволила зберегти зв'язок з клієнтами та надати необхідну підтримку, незважаючи на фізичну дистанцію.

Відзначається, що груповий та общинний методи постійно еволюціонують у відповідь на зміни в суспільстві, технології та потреби населення. Вони демонструють, як важливо зберігати гнучкість і адаптивність в соціальній роботі, щоб ефективно реагувати на виклики сучасності. Підтримка громади, спільна відповідальність та участь усіх членів суспільства залишаються основними принципами, які формують основу для успішної соціальної роботи в XXI столітті.

Завдяки цим зусиллям груповий та общинний методи не лише допомагають вирішувати конкретні соціальні проблеми, але й сприяють розвитку відчуття

спільності, довіри та взаємопідтримки серед людей. Вони формують основи для сталого розвитку громад, що в свою чергу сприяє покращенню загального соціального клімату.

Під час розвитку групового та общинного методів соціальної роботи також стали помітними певні тенденції у залученні нових технологій та інновацій. Соціальні медіа та онлайн-платформи відкрили нові можливості для взаємодії між соціальними працівниками та громадами. Через ці платформи організації можуть не лише розповсюджувати інформацію про свої послуги, але й створювати віртуальні групи підтримки, де люди можуть ділитися своїм досвідом і отримувати консультації.

Сьогодні соціальні працівники активно використовують технології для збору даних, моніторингу результатів своїх програм та оцінки потреб громади. Це дозволяє більш ефективно планувати і реалізовувати соціальні програми, базуючись на фактичних потребах та відгуках учасників. Адаптація до нових умов, зокрема зміни в організації роботи під час пандемії, продемонструвала важливість технологічних рішень для підтримки клієнтів.

Ще одна значна зміна полягає в посиленні уваги до соціальної справедливості та інклюзивності в рамках групового та общинного методів. Соціальні працівники почали зосереджуватися на потребах маргіналізованих груп, забезпечуючи їм доступ до ресурсів і підтримки. Це включає роботу з меншинними етнічними групами, людьми з обмеженими можливостями та іншими вразливими категоріями населення. Таким чином, соціальні працівники стають не лише консультантами, а й активістами, які борються за права своїх клієнтів і сприяють змінам у політиці на місцевому та національному рівнях.

Важливу роль у розвитку групового та общинного методів відіграє також підвищення професійних стандартів і навчання соціальних працівників. Сучасні програми підготовки акцентують увагу на важливості мультидисциплінарного підходу, що дозволяє соціальним працівникам інтегрувати знання з різних сфер, таких як психологія, соціологія, педагогіка та менеджмент. Це забезпечує їм

можливість краще розуміти потреби клієнтів та розробляти більш ефективні стратегії втручання.

На сьогодні груповий та общинний методи соціальної роботи продовжують адаптуватися до нових викликів та потреб суспільства. Вони демонструють, як важливо підтримувати спільноти в складних умовах, сприяючи їх розвитку, самоорганізації та стійкості. Ці підходи забезпечують не лише допомогу окремим особам, але й створюють основи для здорового і гармонійного суспільства, де кожен має можливість реалізувати свій потенціал і бути почутим.

Таким чином, історія виникнення та розвитку групового і общинного методів соціальної роботи свідчить про їхню значущість у сучасному світі. Вони не лише відповідають на актуальні соціальні потреби, але й формують нові моделі взаємодії, засновані на принципах рівності, партнерства та підтримки. Впроваджуючи інновації, соціальні працівники здатні адаптуватися до змін, підтримуючи громади у їхньому прагненні до кращого життя.

Сьогодні груповий та общинний методи соціальної роботи стають все більш важливими в контексті глобалізації та швидких соціальних змін. Виклики, такі як міграція, зміни клімату, економічна нестабільність та пандемії, вимагають нових підходів до роботи з громадами. Соціальні працівники все частіше виступають посередниками між різними групами, створюючи платформи для діалогу та співпраці.

Зокрема, в умовах економічних криз та соціальної нерівності зростає значення соціальної інтеграції. Групові методи дозволяють людям відчувати підтримку одне одного, обмінюватись досвідом та ресурсами, а також спільно працювати над вирішенням проблем. Це особливо актуально для молоді, яка стикається з труднощами у пошуку роботи та соціальному становленні. Через групові програми соціальні працівники можуть допомогти молодим людям розвивати навички, отримувати підтримку та знаходити можливості для працевлаштування [17, с. 111].

Общинний метод також відіграє важливу роль у підвищенні соціальної відповідальності. Суспільства, що працюють над покращенням своїх умов, стають

більш стійкими до зовнішніх впливів. Соціальні працівники сприяють розвитку проектів, які залучають громади до активної участі у вирішенні своїх проблем. Це може бути реалізація ініціатив у сферах екології, освіти, охорони здоров'я чи культури.

Необхідність у такій інтеграції та співпраці також підкреслюється важливістю адвокації. Соціальні працівники використовують свої платформи для привернення уваги до соціальних питань, борючись за права людей та зміну політики на користь найбільш вразливих верств населення. Це може включати організацію кампаній, надання інформації про права, а також залучення громад до участі у процесах прийняття рішень.

Усе це свідчить про те, що групові та общинні методи не лише відповідають на сучасні виклики, а й сприяють формуванню здорового, інтегрованого суспільства, де кожен член має можливість реалізувати свій потенціал. Вони забезпечують платформу для обміну ідеями та ресурсами, що, в свою чергу, підвищує соціальну згуртованість.

Виклики майбутнього вимагатимуть від соціальних працівників ще більшої гнучкості, творчого підходу та готовності адаптуватися до нових умов. З огляду на швидкий розвиток технологій, зокрема в галузі зв'язку та інформаційних технологій, соціальні працівники повинні бути готовими використовувати ці інструменти для підтримки та розвитку своїх методів.

Таким чином, історія виникнення групового та общинного методів соціальної роботи не лише демонструє еволюцію практики, а й підкреслює їхню важливість у сучасному світі, де співпраця, взаємопідтримка та активна участь громад у вирішенні соціальних питань стають ключовими аспектами для створення справедливого та сталого суспільства.

Важливо також зазначити, що груповий та общинний методи соціальної роботи мають глибоке коріння в культурних та історичних традиціях різних народів. В багатьох культурах завжди існували практики колективної підтримки та взаємодопомоги, які формувалися на основі спільного переживання труднощів,

святкування успіхів та збереження традицій. Ці елементи відображаються і в сучасних підходах, які інтегрують культурні аспекти у соціальну роботу.

Коли соціальні працівники звертаються до групових методів, вони враховують культурний контекст, в якому живе громада. Це означає, що підходи повинні бути адаптовані до потреб і традицій конкретних груп людей. Наприклад, в громадах, де є сильні традиції спільної праці, соціальні працівники можуть використовувати це для розвитку колективних проектів, що сприяють соціальному, економічному та культурному розвитку.

Участь громади у процесі прийняття рішень також є ключовим аспектом обох методів. Через залучення членів громади до визначення пріоритетів і цілей проектів, соціальні працівники забезпечують, що ці ініціативи будуть більш відповідними та ефективними. Це підвищує рівень довіри та відповідальності серед учасників, оскільки вони відчувають, що їхні голоси і думки мають значення.

Групова робота також часто передбачає навчання та розвиток навичок. Соціальні працівники організовують тренінги, семінари та воркшопи, які допомагають учасникам не лише розвивати особисті якості, але й отримувати знання, які можуть бути використані в повсякденному житті. Це включає навички комунікації, управління конфліктами, лідерства та організації.

Одним із важливих аспектів групового методу є те, що він може служити платформою для соціальної інтеграції. Люди з різним досвідом та з різних соціальних груп мають можливість взаємодіяти, ділитися своїми історіями і отримувати підтримку один від одного. Це може бути особливо важливо для людей, які відчувають ізоляцію, такі як нові іммігранти, молодь, що зіткнулася з труднощами, або люди похилого віку.

Общинний метод, в свою чергу, фокусується на колективній силі громади. Соціальні працівники можуть допомагати організовувати громади для вирішення конкретних проблем, таких як безробіття, відсутність доступу до медичних послуг чи екологічні питання. Через колективні дії громади можуть створювати стійкі рішення, які сприяють покращенню якості життя.

З розвитком технологій соціальна робота також адаптується до нових можливостей. Інтернет та соціальні медіа стають важливими інструментами для створення онлайн-спільнот, де люди можуть ділитися досвідом, ресурсами та підтримкою. Це відкриває нові горизонти для групових та общинних методів, дозволяючи залучати більше людей до процесів зміни та розвитку.

Загалом, історія групового та общинного методів соціальної роботи продовжує розвиватися, реагуючи на виклики сучасності. Ці підходи залишаються невід'ємною частиною соціальної роботи, підкреслюючи важливість колективних дій та участі громади у вирішенні соціальних проблем. Сприяючи змінам на рівні громади, соціальні працівники допомагають створити більш справедливе та сталий соціальний простір для всіх його членів.

З розвитком суспільства груповий та общинний методи соціальної роботи зазнають постійних трансформацій, адже нові виклики вимагають нових підходів. Одним з важливих аспектів цього процесу є використання інноваційних технологій. Наприклад, онлайн-платформи та мобільні додатки дозволяють не лише організовувати зустрічі та тренінги, але й забезпечувати доступ до ресурсів і підтримки у віддалених або недостатньо обслуговуваних громадах.

Сучасні соціальні працівники все більше покладаються на методи, які сприяють активному залученню громади. Це включає проведення опитувань для визначення потреб членів громади, організацію фокус-груп для обговорення важливих питань та формування стратегій розвитку. Такі підходи сприяють створенню відчуття спільності та відповідальності за вирішення локальних проблем.

Крім того, значна увага приділяється культурним і соціальним бар'єрам, які можуть перешкоджати ефективній взаємодії. Соціальні працівники навчаються враховувати різноманіття культурних традицій та цінностей при реалізації своїх програм. Це дозволяє забезпечити більш чутливий підхід до роботи з різними групами населення, включаючи меншини, іммігрантів і людей з особливими потребами.

Однією з ключових ідей, що лежать в основі групових та общинних методів, є концепція соціального капіталу. Це означає, що соціальні зв’язки, довіра та співпраця в рамках громади можуть суттєво вплинути на її здатність до саморозвитку та вирішення проблем. Соціальні працівники активно працюють над зміцненням цих зв’язків, створюючи платформи для комунікації та взаємодії між різними групами.

Крім того, зростає роль обміну досвідом між громадами. Соціальні працівники мають можливість ділитися успішними практиками, адаптуючи їх до специфіки своїх локальних умов. Це не лише сприяє поширенню інноваційних ідей, але й створює відчуття глобальної єдності та співпраці.

Важливим аспектом є також включення молоді в процеси соціальної роботи. Молодіжні ініціативи стають рушійною силою для змін у громадах, де молоді люди пропонують нові ідеї, підходи і технології. Це підкреслює важливість міжпоколінного діалогу та співпраці для створення стійких соціальних змін.

Взагалі, групові та общинні методи соціальної роботи в сучасному світі демонструють гнучкість і адаптивність. Вони еволюціонують, враховуючи нові соціальні, економічні та технологічні реалії. Це дозволяє соціальним працівникам ефективно реагувати на виклики часу, зберігаючи при цьому основні цінності співпраці, поваги та взаємодопомоги. Зрештою, такі підходи не лише вирішують нагальні соціальні проблеми, але й формують основи для більш стійкого і справедливого суспільства.

11.3. Взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи. Обґрунтування практики соціальної роботи в основних теоретичних моделях

Взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи має глибокі корені, які простежуються в історії розвитку обох систем. Виникнення соціальної роботи як професії у США в значній мірі було під впливом європейських ідей та практик, зокрема британських, німецьких та скандинавських традицій. Цей

процес супроводжувався адаптацією іноземних методів до специфічних умов американського суспільства, що формувало унікальну модель соціальної роботи.

У 19 столітті в Європі активно розвивалися концепції благодійності та соціальної допомоги, що стали основою для виникнення соціальної роботи в США. Зокрема, ідеї про відповідальність суспільства за соціальне благополуччя громадян були запозичені з європейських теорій. Американські соціальні працівники, такі як Джейн Адамс, активно переймали досвід європейських колег, запроваджуючи принципи соціальної справедливості та активної участі громади.

З часом американські традиції соціальної роботи почали еволюціонувати, адаптуючись до специфічних соціальних умов, таких як міграція, індустріалізація та урбанізація. Це призвело до розвитку унікальних методів, таких як кейс-менеджмент і групова соціальна робота, які стали популярними в США, але мали своє коріння в європейських практиках.

У 20 столітті взаємозв'язок між американськими та європейськими традиціями поглиблювався завдяки міжнародним обмінам досвідом, конференціям та науковим дослідженням. Американські соціальні працівники часто відвідували Європу для вивчення нових підходів, тоді як європейські колеги запозичували з американського досвіду методи, пов’язані з інноваційними підходами до соціального втручання та підтримки громад.

У післявоєнний період обидві традиції зазнали істотних змін під впливом соціальних рухів, таких як рух за права людини та феміністичний рух. Це спонукало до зростання уваги до соціальної справедливості, прав людини та громадських ініціатив, що стало спільним знаменником для обох систем. Обидві традиції почали акцентувати увагу на активізації громади та підтримці людей у досягненні соціальної інтеграції.

Сьогодні зв’язок між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи продовжує розвиватися, відображаючи нові виклики глобалізації, технологічного прогресу та змін у соціальних структурах. Соціальні працівники з обох континентів обмінюються досвідом у сферах, таких як управління кризами,

інтеграція мігрантів і використання нових технологій у соціальному обслуговуванні. Цей діалог сприяє формуванню більш гнучких і ефективних стратегій соціальної роботи, які відповідають потребам сучасного суспільства.

Таким чином, взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи є динамічним процесом, що базується на спільних цінностях, досвіді та прагненні до покращення умов життя людей. Цей процес не лише збагачує практику соціальної роботи, але й сприяє розвитку глобальної солідарності та співпраці у вирішенні соціальних проблем.

Взаємозв'язок між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи також помітний у розвитку теоретичних основ. Обидві системи впроваджують міждисциплінарний підхід, що поєднує соціологію, психологію, антропологію та інші науки. Це дозволяє краще зрозуміти соціальні явища та розробляти ефективніші методи роботи з клієнтами.

Крім того, американська соціальна робота, зосереджуючи увагу на індивідуальних потребах, активно запозичує з європейських моделей, що акцентують важливість соціального контексту. Цей обмін призводить до створення нових програм, які враховують культурні особливості та потреби різних груп населення. Наприклад, в останні роки в США спостерігається зростання інтересу до спільнотного підходу, що було спочатку популяризовано в європейських країнах.

Взаємозв'язок також проявляється в формуванні політики соціальної роботи. Європейські країни, такі як Швеція та Норвегія, з їхніми потужними системами соціального забезпечення, слугують прикладом для США, де ведуться дискусії про вдосконалення соціальних програм. З іншого боку, американські інновації, такі як моделі управління випадками, починають впроваджуватися в європейських системах, сприяючи їх модернізації.

Крім теоретичних та практичних аспектів, важливою частиною взаємозв'язку є також професійна освіта соціальних працівників. Обидві традиції розвивають спільні освітні програми, семінари та курси, що дозволяє майбутнім фахівцям

отримувати різнобічні знання і навички. Цей обмін знаннями є важливим для підвищення професійних стандартів та розвитку нових практик.

Нарешті, актуальні виклики, з якими стикається сучасне суспільство, такі як зміна клімату, міграційні процеси та соціальна нерівність, вимагають міжнародної співпраці. Соціальні працівники з обох континентів спільно працюють над вирішенням цих проблем, обмінюючись досвідом та розробляючи спільні проекти.

Отже, взаємозв'язок між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи є багатогранним і динамічним процесом, який продовжує формуватися під впливом глобальних соціальних змін. Цей діалог між культурами та підходами сприяє розвитку ефективних стратегій, які відповідають сучасним потребам суспільства та забезпечують соціальну справедливість для всіх його членів.

Цей діалог між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи також включає спільні дослідження та оцінки ефективності програм. Соціальні працівники з обох континентів активно співпрацюють у проведенні досліджень, які аналізують вплив різних підходів на покращення якості життя клієнтів. Це дозволяє не лише оцінити успішність методів, а й адаптувати їх до конкретних культурних і соціальних умов.

Важливу роль у взаємозв'язку відіграють міжнародні конференції та форуми, на яких фахівці з різних країн обмінюються досвідом, ідеями та практиками. Ці заходи сприяють налагодженню професійних зв’язків, створенню мереж підтримки та спільних ініціатив, які можуть мати значний вплив на розвиток соціальної роботи.

Окрім цього, сучасні технології та цифровізація відкривають нові можливості для міжнародної співпраці. Соціальні працівники можуть обмінюватися знаннями та досвідом через онлайн-платформи, що дозволяє миттєво реагувати на нові виклики та адаптувати практики відповідно до змінюваних умов.

Соціальні проблеми, такі як бідність, бездомність, насильство та психічні розлади, вимагають комплексного підходу, і співпраця між країнами може призвести до створення більш ефективних рішень. Наприклад, підходи до роботи з

уразливими групами населення можуть бути вдосконалені завдяки обміну досвідом між країнами, що мають різні традиції та моделі соціального забезпечення.

Загалом, інтеграція ідей та методів з обох традицій робить соціальну роботу більш адаптивною та чутливою до потреб різних суспільств. Це дозволяє створювати програми, які не лише враховують індивідуальні потреби, а й забезпечують врахування соціального контексту та культурних особливостей.

Взаємозв'язок між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи є важливим елементом розвитку цієї сфери, сприяючи вдосконаленню практик, підвищенню професійних стандартів та забезпеченню соціальної справедливості в глобальному масштабі. Цей процес триває і буде продовжуватися в умовах швидких змін у суспільстві, вимагаючи від соціальних працівників гнучкості, креативності та готовності до співпраці.

Взаємозв'язок між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи також підсилюється впливом глобалізації, яка впливає на соціальні проблеми в усіх куточках світу. Проблеми, такі як міграція, зміна клімату та соціальна нерівність, не знають кордонів і потребують спільних рішень. Це стимулює міжнародні організації та фонди до підтримки ініціатив, які об’єднують фахівців з різних країн для розробки інноваційних підходів до вирішення складних соціальних викликів.

Додатково, освітні програми та академічні обміни між університетами та науковими установами в США та Європі сприяють інтеграції знань і практик. Студенти та аспіранти мають можливість проходити стажування в інших країнах, що дозволяє їм ознайомитися з різними моделями соціальної роботи, отримати практичний досвід та внести нові ідеї в свою рідну країну.

Ще один важливий аспект – це підготовка фахівців. Навчальні програми, які включають елементи з обох традицій, можуть краще підготувати соціальних працівників до роботи в багатокультурному середовищі. Це особливо актуально в умовах зростання глобальної мобільності, коли фахівці повинні бути готовими

працювати з різними групами населення, які мають різний соціальний, економічний та культурний бекграунд.

Діалог між американськими та європейськими традиціями соціальної роботи не лише збагачує теоретичні основи, але й має практичні наслідки для покращення соціального обслуговування. Обмін досвідом, спільні дослідження та освітні програми забезпечують глибше розуміння складних соціальних проблем та можливість розробки адаптивних, ефективних стратегій їх вирішення.

У цілому, цей взаємозв'язок є динамічним і постійно розвивається, відповідаючи на виклики сучасності. Він підкреслює важливість міжнародної співпраці в соціальній сфері, яка сприяє не лише професійному зростанню соціальних працівників, але й загальному покращенню якості життя людей у всьому світі.

Дослідження показують, що багато соціальних працівників недооцінюють важливість теорій у своїй практичній діяльності. Вони часто висловлюють скептицизм через наявність численних теорій, які можуть суперечити одна одній. Деякі фахівці вважають, що теорії занадто загальні, що ускладнює їх застосування при формуванні стратегій та тактик для роботи з конкретними клієнтами. Їх також турбує те, що теоретичні моделі переважно зосереджуються на терапевтичних аспектах, забуваючи про правові та процедурні питання, які насправді є щоденною реальністю для більшості соціальних працівників. Деякі вчені дотримуються думки, що основою соціальної роботи є практика, а наукове знання є лише доповненням. Вони вважають, що абстрактні теоретичні концепції можуть лише заважати ефективному наданню соціальної допомоги. На їхню думку, знання повинні розвиватися від практики до теорії, а не навпаки. Проте теорія не є антиподом практики; вона виникає з неї, сприяє її розвитку та вдосконаленню.

Оскільки теорії та практика соціальної роботи постійно еволюціонують, соціальні працівники виступають не лише споживачами наявних теорій, а й їхніми творцями. Вони часто комбінують різні знання, створюючи нові підходи та системи, які потім реалізують у своїй діяльності.

Кожен соціальний працівник має право вибрати стратегію втручання, спираючись на певну теоретичну модель, що зазвичай визначається місією та філософією соціальної служби. Цей вибір зумовлений цілями втручання, потребами клієнта, інформацією про ефективність методик у схожих ситуаціях, можливостями клієнта та ресурсами служби.

Вибір теорії визначає напрями роботи та функції соціальних працівників, оскільки від нього залежить зміст та структура соціальної роботи. Наприклад, реабілітаційні програми для людей, залежних від психоактивних речовин, формуються відповідно до теоретичних моделей, яким дотримуються фахівці.

Прихильники різних теорій обирають різні методи: одні віддають перевагу груповій терапії, інші - трудотерапії чи активній роботі з родинами. Наприклад, соціальний працівник, що допомагає клієнту з депресією, може базувати свої дії на різних теоретичних концепціях. Якщо він вважає, що причини депресії кореняться в ранніх втрат, він використовуватиме соціально-психологічне консультування. Якщо ж він переконаний, що депресію спричиняє відчуття безвиході, він шукатиме шляхи подолання цього відчуття.

Таким чином, фахівець повинен чітко усвідомлювати, на якій теоретичній основі він працює, які цінності сповідує та на яких концепціях будує свою стратегію.

Усі теорії соціальної роботи є продуктом соціальної конструкції, адже вони формуються під впливом культури суспільства. Наприклад, пояснення дій людини соціальним працівником з християнського контексту може відрізнятися від пояснення фахівцем, що представляє мусульманську культуру. Це вплине на оцінку стану клієнта та очікування від роботи соціальних працівників, а також на прийнятність різних методів для різних груп клієнтів. Соціальні працівники повинні бути уважними до можливих упереджень щодо клієнтів, які можуть виникнути через релігійні, етнічні, соціально-економічні чи інші відмінності.

Соціальна робота є синтезом наукових концепцій та практичних підходів, що робить її міждисциплінарною наукою. У зв'язку з цим існує безліч класифікацій теорій та моделей, які базуються на різних критеріях, зокрема:

Призначення теорій, які можуть пояснювати цілі соціальної роботи, методи практичної діяльності та світогляд клієнтів.

Спорідненість із соціально-гуманітарними науками, включаючи психологічно орієнтовані теорії, які фокусуються на психологічних аспектах, соціологічно орієнтовані, що акцентують увагу на соціальному середовищі, і комплексно орієнтовані, що враховують обидва фактори.

Деякі дослідники вважають за краще говорити не про теорії, а про теоретичні моделі, пропонуючи замінити терміни «психологічно орієнтовані теорії», «соціологічно орієнтовані теорії», «комплексно орієнтовані теорії» на «психологічні моделі», «соціологічні моделі» та «комплексні моделі».

Група теорій	***Характеристика групи***	***Теоретичні моделі, які застосовують у соціальній роботі***
1	2	3
Психологічні моделі соціальної роботи	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які ґрунтуються на пізнанні закономірностей психологічного розвитку і статусу людини в суспільстві	о Психодинамічна модель о Когнітивно-біхевіористська модель о Гуманістична модель
Соціологічні моделі соціальної роботи	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, основою яких є пізнання закономірностей соціального розвитку, структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів	— Системна модель — Екологічна модель — Соціально-радикальна модель — Теорія ролей і стигматизації
Комплексні (біопсихосоціальні) моделі соціальної роботи	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які орієнтують на цілісне бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти	— Кризове втручання — Модель, зосереджена на завданні — Сімейна терапія — Психосоціальна терапія — Соціально-педагогічна модель

Поділ теорій соціальної роботи має певний умовний характер. Багато з цих теорій походять із соціальної психології, соціології, філософії, літературознавства та суспільно-політичної думки, або ж сформувалися на основі багаторічного досвіду в

соціальній роботі. Незважаючи на умовність класифікації, представлена в таблиці, вона виглядає доцільною, оскільки є універсальною і дозволяє обґрунтовувати цілі діяльності, обирати методи втручання, а також аналізувати стан клієнта і прогнозувати його поведінку.

Психологічні моделі соціальної роботи. Ця категорія охоплює теоретичні моделі, що базуються на концепції допомоги клієнту шляхом оптимізації його можливостей у використанні особистих і соціальних ресурсів для подолання складних життєвих ситуацій.

Психодинамічна модель соціальної роботи, одна з найпоширеніших, ґрунтується на принципах психоаналізу, розроблених Зігмундом Фройдом. Вона підкреслює важливість несвідомого в поведінці особистості та його взаємодії зі свідомістю. Цей підхід розширив уявлення про допомогу в соціальній роботі, зосередивши увагу на внутрішньому світі індивіда та трактуючи його дії як наслідок процесів мислення, а не лише міжособистісних чи соціальних відносин. Психодинамічна модель пропонує ефективні методи для діагностики соціальних відхилень і прогнозування покращення психоемоційного стану особи.

Когнітивно-біхевіористська модель соціальної роботи базується на принципі, що важливо враховувати мислення клієнта, його установки, які впливають на його дії. Основна мета цієї моделі — допомогти клієнту засвоїти відповідні соціальним умовам навички поведінки.

Гуманістична модель соціальної роботи вважає, що основні резерви для змін закладені в самій людині, в її потенціалі до добра, психічного здоров'я та прагненні до самовдосконалення. У цьому контексті клієнти виступають як активні учасники у формуванні власного життя, обмеженого лише фізичними та соціальними чинниками.

Соціологічні моделі соціальної роботи фокусуються на соціальному контексті допомоги: вивчають соціальні причини виникнення складних життєвих ситуацій, соціальні норми, паталогії та контроль за поведінкою клієнта.

Системна модель соціальної роботи є найактуальнішою у сучасній практиці. Вона розглядає суспільство як складну соціальну систему, що складається з взаємопов'язаних організацій та інститутів, які впливають на життя людини. Ця модель стверджує, що якість життя залежить від оточуючих систем, таких як сім'я та соціальні інститути. Відповідно, завдання соціальної роботи полягає в аналізі оточення клієнта та впливу на нього соціальних факторів.

Екологічна модель соціальної роботи підходить до допомоги як до процесу, спрямованого на підтримку балансу між клієнтом та його оточенням. Спеціалісти, які працюють за цією моделлю, використовують активні методи адаптації та соціалізації, прагнучи забезпечити відповідність між внутрішнім станом клієнта та зовнішніми вимогами. Також соціальні працівники можуть модифікувати зовнішнє соціальне і фізичне середовище, щоб воно відповідало правам, потребам і цілям клієнта.

Соціально-радикальна модель соціальної роботи акцентує увагу на розвитку соціальної самосвідомості клієнтів, особливо в аспектах політичної та правової свідомості. Ця модель спирається на принципи марксизму, який прагне усунути класову нерівність і приватну власність через революційні зміни, а також на радикальний фемінізм, що бореться за рівноправність жінок. Прихильники соціально-радикальної моделі вважають, що важливо аналізувати баланс влади, використовувати структурні засоби для розв’язання проблем та підтримувати колективні дії, акцентуючи на підвищенні самоконтролю та відповідальності клієнта [49].

Теорія ролей ґрунтується на розумінні рольової поведінки клієнта. Рольова модель соціальної роботи фокусується на проблемах, пов’язаних із очікуваннями щодо поведінки клієнта, його минулим досвідом та уявленнями про власну роль у житті.

Комплексні (біопсихосоціальні) моделі соціальної роботи формуються на основі підходів різних гуманітарних наук, таких як соціологія, психологія, педагогіка і соціальна психіатрія. Ці моделі виникають як відповідь на складність

проблем, з якими стикаються люди з обмеженими можливостями, та на потребу інтеграції знань і методів з різних галузей.

Модель кризового втручання призначена для надання допомоги клієнтам, які переживають глибоку психологічну кризу. Вона вимагає швидкого втручання для повернення клієнта до нормального стану і включає чітку послідовність діагностування проблем та роботи з ними, що дозволяє фахівцям усвідомити ефективність свого підходу.

Модель сімейної терапії показала свою дієвість у ситуаціях, що вимагають консультування сімей або індивідів. Вона ґрунтується на розумінні, що вирішення проблем між людьми залежить від усвідомлення їх минулих і поточних стосунків. Отже, основна увага має бути зосереджена на міжособистісних конфліктах, а не на проблемах окремих особистостей.

Модель психосоціальної терапії стала популярною у західних країнах останнім часом. Вона передбачає тривале співробітництво клієнта з соціальним працівником, акцентуючи увагу на їхніх взаєминах. Цей підхід спрямований на виявлення проблем, що походять із середовища клієнта, зміцнення його сильних сторін і механізмів, які допоможуть йому самостійно впоратися з труднощами за підтримки фахівця.

Соціально-педагогічна модель базується на важливості виховного впливу для соціалізації індивіда або групи. Цей процес реалізується через різні інститути, такі як сім’я, школа та позашкільні заклади, які мають коригувати формування соціальних якостей особистості відповідно до суспільних цінностей.

Соціальним працівникам потрібно оцінювати ефективність застосовуваних технік і методів, які пропонуються теоретичними моделями, і, за потреби, коригувати план допомоги клієнту. Однак відмовлятися від певної моделі не варто, оскільки, хоча немає універсально правильної теорії, кожна з них має свої сильні та слабкі сторони, а також специфічний набір інструментів, які дозволяють фахівцям знаходити оптимальні рішення в складних ситуаціях.

Основні положення концепції "держави загального добробуту" (соціальної держави) стали популярними з 1960-х років, хоча їх економічні та політичні основи формуються в Європі ще з кінця XIX століття, активніше після Другої світової війни. Державу загального добробуту часто називають соціальною, підкреслюючи її роль у вирішенні соціальних проблем. Її основне завдання полягає в забезпеченні добробуту та розвитку всіх громадян.

Поняття "загальний добробут" охоплює конкретні напрямки діяльності держави в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом, боротьба з бідністю та дискримінацією. Розвиток демократичних принципів у Європі супроводжувався поступовим розширенням соціальної бази демократії та прав громадян.

Виділяють три групи прав: громадянські, політичні та соціальні, відповідно, існують три види громадянства, де соціальне громадянство представляє найвищий рівень гарантій прав людини. Соціальні права стали реальністю лише в XX столітті, вони менш чітко визначені, ніж громадянські чи політичні, і їх зміст варіюється в різних країнах. Соціальні права пов'язані з перерозподілом доходів відповідно до суспільних уявлень про справедливість. Розвиток соціальних прав підвищує цінність приналежності до соціальної держави, закріплюючи легітимність уряду.

Аналізуючи останні дослідження в політології, можна виділити дві основні тенденції щодо "держави загального добробуту". Перша акцентує на кризі соціальної держави, вказуючи на зменшення централізованої влади та неефективність її заходів. В умовах зростаючих соціальних проблем така інституція все частіше виявляється нездатною впоратися з викликами, а комерціалізація суспільного життя знижує її управлінські можливості.

Конструювання моделей є одним з ключових підходів до опису та порівняння соціальної політики. Політичні стратегії і заходи мають спільні риси та основні принципи, які дозволяють їх диференціювати та виділяти певні моделі – «ідеальні типи», що утворюють єдине ціле з узгодженим функціонуванням усіх елементів. Ці моделі слугують зразками для порівняння з реальними процесами і фактами.

Моделювання є процесом виділення і створення цих моделей. Виявлення відмінностей між різними стратегіями соціальної політики та їх класифікація важливі для розуміння її сутності, закономірностей розвитку, оцінки змін та прогнозування майбутніх подій у цій галузі.

Однією з найвідоміших класифікацій соціальної політики є ідеологічна класифікація. Соціальна політика займає центральне місце в ідеологічних концепціях усіх політичних сил, оскільки є потужним інструментом впливу, реалізація якого не може відбуватися в ізоляції від політичного контексту.

Типологія Г. Еспінг-Андерсена стала класичним прикладом сучасного моделювання і основою для подальших досліджень. Вона ґрунтується на ідеологічних критеріях і розмірах соціальних виплат, в результаті чого виділяються консервативна, ліберальна та соціал-демократична моделі соціальної політики.

Загалом, поняття "модель соціальної політики держави" охоплює певний стійкий набір характеристик, які визначають і описують функціонування економіки країни, зокрема в соціальній сфері, щодо забезпечення добробуту та соціального захисту громадян. Ці характеристики моделей соціальної політики були систематизовані відомими зарубіжними та вітчизняними вченими.

Моделі соціальної політики відіграють ключову роль у формуванні та реалізації стратегій, які впливають на добробут громадян та соціальний захист у суспільстві. Вони представляють собою структуровані концепції, які відображають різноманітні підходи до вирішення соціальних проблем.

У центрі уваги моделей соціальної політики лежить ідея забезпечення соціальної справедливості та рівності можливостей. Ці моделі розробляються на основі історичних, економічних, політичних та соціокультурних контекстів країни. Вони можуть включати елементи, які регулюють соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров’я, трудові відносини та інші сфери життя.

Одним із важливих аспектів моделей соціальної політики є їх адаптивність. В умовах швидко змінюваного світу, де соціальні та економічні виклики можуть виникати раптово, моделі повинні бути гнучкими та готовими до корекцій. Це

включає в себе використання нових технологій, вивчення міжнародного досвіду та врахування потреб населення.

Соціальні політики також враховують специфіку населення, що обслуговується. Моделі можуть бути спрямовані на підтримку вразливих груп, таких як пенсіонери, люди з інвалідністю, безробітні та бідні. Наприклад, програми соціального забезпечення можуть включати фінансову допомогу, доступ до медичних послуг або освітні можливості.

Крім того, моделі соціальної політики визначають механізми фінансування. Вони можуть базуватися на податкових надходженнях, внесках від роботодавців або прямому фінансуванні з державного бюджету. Вибір джерел фінансування впливає на стабільність та ефективність реалізації соціальних програм.

Не менш важливим є моніторинг та оцінка ефективності соціальних політик. Моделі повинні включати механізми оцінки результатів впроваджених заходів, що дозволяє вчасно виявляти проблеми та адаптувати стратегії. Це може включати як кількісні, так і якісні показники, які допомагають зрозуміти, наскільки успішно досягаються поставлені цілі.

Соціальна політика також має певний вплив на економічний розвиток. Впровадження соціальних програм може стимулювати економічну активність, підвищуючи купівельну спроможність населення. Справедлива система соціального захисту може сприяти зменшенню соціальної напруги та підвищенню загального рівня життя в суспільстві.

У світлі глобалізації, моделі соціальної політики все частіше підлягають впливу міжнародних організацій та рекомендацій. Це може включати в себе впровадження міжнародних стандартів у сфері прав людини, соціального захисту та розвитку. Залучення міжнародного досвіду дозволяє країнам адаптувати свої політики відповідно до найкращих практик.

Моделі соціальної політики є комплексними структурами, що враховують численні чинники та інтереси. Вони спрямовані на забезпечення добробуту

населення, соціальної справедливості та економічної стабільності, а їх ефективність залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх умов.

Продовжуючи тему моделей соціальної політики, варто зазначити, що їхня реалізація також передбачає активну участь різних соціальних акторів, таких як державні інституції, неурядові організації, підприємства, а також самі громадяни. Взаємодія між цими групами є критично важливою для успішного впровадження соціальних програм.

Залучення громадян до процесу формування та реалізації соціальної політики забезпечує не лише демократичність, але й підвищує ефективність цих програм. Громадські консультації, опитування та фокус-групи дозволяють виявити потреби населення, а також отримати зворотний зв'язок про реалізацію вже існуючих ініціатив. Таке партнерство між державою та громадянами допомагає адаптувати політики до реальних умов і потреб суспільства.

Сучасні технології відкривають нові можливості для вдосконалення моделей соціальної політики. Впровадження інформаційних систем для збору та аналізу даних дозволяє ефективніше моніторити реалізацію соціальних програм і оперативно вносити корективи. Технології, такі як електронні платформи для надання соціальних послуг, можуть значно спростити доступ громадян до інформації та послуг, що позитивно вплине на якість життя.

Моделі соціальної політики також тісно пов'язані з економічними процесами. Стан економіки може визначати ресурси, які доступні для фінансування соціальних програм. У періоди економічного зростання країни мають більше можливостей для інвестицій у соціальні програми, тоді як у кризові часи можуть виникати обмеження у фінансуванні, що вплине на якість і доступність соціальних послуг.

Глобалізація ставить нові виклики для національних систем соціальної політики. Країни змушені враховувати міжнародні тренди та стандарти, а також адаптувати свої моделі до нових економічних умов. Це може призводити до запозичення іноземного досвіду, що, в свою чергу, може бути як позитивним, так і

негативним. Наприклад, перенесення моделей з однієї країни до іншої без урахування місцевих умов може призвести до неефективності.

Серед основних викликів, з якими стикаються моделі соціальної політики, можна виділити:

1. Демографічні зміни: Старіння населення вимагає нових підходів до соціального забезпечення та охорони здоров'я.

2. Економічні кризи: Під час економічних сплесків та спадів виникає необхідність корекції соціальних програм.

3. Технологічні зміни: Автоматизація та цифровізація впливають на ринок праці і, відповідно, на потреби в соціальній політиці.

4. Соціальна нерівність: Зростання розриву між багатими та бідними ставить перед урядами завдання розробки нових стратегій для забезпечення соціальної справедливості.

Моделі соціальної політики є динамічними структурами, які постійно адаптуються до нових викликів і змін. Їхнє успішне функціонування залежить від злагодженої взаємодії між різними соціальними акторами, ефективного використання технологій, а також уважного аналізу економічних та соціальних процесів. В умовах глобалізації та постійних змін в суспільстві, моделі соціальної політики повинні бути гнучкими, інноваційними та орієнтованими на потреби людей.

Однією з ключових характеристик сучасних моделей соціальної політики є їхня гнучкість. Це означає, що політики повинні бути готові реагувати на зміни в соціальних, економічних та культурних умовах. Наприклад, у разі виникнення нових соціальних проблем, таких як збільшення безробіття або зміни в структурі сімей, державні інституції повинні бути здатні швидко адаптувати свої програми для ефективного реагування на ці виклики.

Гнучкість також передбачає можливість експериментування з новими підходами та стратегіями. Соціальні програми можуть бути реалізовані в рамках

пілотних проектів, що дозволяє тестувати нові ідеї на обмеженій базі перед їх широким впровадженням.

Інтеграція соціальної політики з іншими секторами, такими як охорона здоров'я, освіта, трудові відносини та економічний розвиток, є важливим аспектом ефективності моделей. Це дозволяє створити цілісну систему, яка забезпечує комплексний підхід до вирішення соціальних проблем. Наприклад, програми з покращення освіти можуть бути інтегровані з ініціативами щодо зайнятості, що допоможе молоді не лише отримати знання, але й знайти роботу після закінчення навчання. Подібна інтеграція сприяє більш ефективному використанню ресурсів та досягненню кращих результатів.

Взаємодія з приватним сектором також є важливою складовою сучасних моделей соціальної політики. Партнерство з бізнесом може забезпечити додаткові ресурси, інноваційні рішення та нові підходи до соціальних проблем. Наприклад, приватні компанії можуть брати участь у програмах соціальної відповідальності, сприяючи фінансуванню проектів у сфері освіти чи охорони здоров'я. Також важливо, щоб бізнес усвідомлював свою соціальну відповідальність, що може призвести до зменшення соціальних проблем, таких як безробіття або бідність.

Сучасні моделі соціальної політики все частіше базуються на даних і аналітиці. Використання великих даних дозволяє глибше розуміти соціальні проблеми, виявляти тенденції та оцінювати ефективність реалізованих програм. Аналітичні інструменти можуть допомогти в ідентифікації груп населення, які потребують особливої уваги, що дозволяє більш точно адресувати ресурси та заходи.

Крім того, систематичний моніторинг і оцінка результатів допомагають зрозуміти, які стратегії працюють, а які потребують корекції. Це забезпечує прозорість і підзвітність у використанні бюджетних коштів.

Основним принципом, який має лежати в основі всіх моделей соціальної політики, є дотримання прав людини та соціальна справедливість. Це означає, що усі програми повинні забезпечувати рівний доступ до послуг і ресурсів для всіх груп

населення, включаючи найбільш уразливі категорії. Важливою є також боротьба з дискримінацією та забезпечення правових гарантій для всіх громадян.

У майбутньому моделі соціальної політики, ймовірно, будуть продовжувати еволюціонувати, враховуючи нові виклики, такі як зміни клімату, технологічні інновації та глобальні соціально-економічні зміни. Підходи, орієнтовані на стійкий розвиток, можуть стати важливими у формуванні нових стратегій, які будуть зосереджені на довгострокових цілях, а не лише на короткострокових вигодах.

Отже, моделі соціальної політики залишаються динамічними і багатогранними. Вони вимагають постійного перегляду та адаптації до змінюваних умов, щоб забезпечити ефективне вирішення соціальних проблем і покращення якості життя для всіх членів суспільства. Успіх у цій сфері залежить від здатності держави, бізнесу та суспільства працювати разом, використовуючи інноваційні підходи та орієнтуючись на реальні потреби населення.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні характеристики індивідуального методу соціальної роботи?
2. Які концепції лежать в основі діагностичної школи соціальної роботи?
3. Які особливості практичної роботи на індивідуальному рівні відповідно до функціональної школи?
4. Які методи використовуються в індивідуальному соціальному консультуванні?
5. Як індивідуальний підхід впливає на ефективність соціальної роботи?
6. Які основні етапи процесу індивідуальної соціальної роботи?
7. Які фактори слід враховувати при оцінці потреб клієнта?
8. Як формується довіра між соціальним працівником і клієнтом в індивідуальному методі?
9. Які основні проблеми можуть виникнути під час роботи з окремими клієнтами?

10. Які стратегії можуть бути використані для подолання труднощів у індивідуальній роботі?
11. Які основні характеристики групового методу соціальної роботи?
12. Як груповий метод відрізняється від індивідуального?
13. Які переваги має групова робота для клієнтів?
14. Які види груп можуть бути створені у рамках соціальної роботи?
15. Які методи використовуються в груповій соціальній роботі?
16. Які принципи лежать в основі общинного методу соціальної роботи?
17. Які фактори сприяли розвитку общинного методу?
18. Які основні завдання соціального працівника при використанні общинного методу?
19. Як общинний метод може впливати на розвиток соціальної інфраструктури?
20. Які виклики можуть виникати при реалізації групового та общинного методів?
21. Які основні відмінності між американською та європейською традиціями соціальної роботи?
22. Як історичні контексти вплинули на розвиток соціальної роботи в США та Європі?
23. Які основні теоретичні моделі соціальної роботи використовуються в Америці?
24. Які теоретичні моделі соціальної роботи популярні в Європі?
25. Які спільні риси можна виявити в обох традиціях соціальної роботи?
26. Як вплинули соціальні рухи на розвиток соціальної роботи в різних регіонах?
27. Які сучасні тенденції в соціальній роботі спостерігаються в обох традиціях?
28. Які інновації в методах соціальної роботи походять з американської традиції?
29. Як європейські традиції впливають на практики соціальної роботи в інших країнах?
30. Які перспективи інтеграції американських і європейських підходів у соціальній роботі?

Завдання для самостійної роботи:

Який метод соціальної роботи передбачає роботу з окремими особами?

- a) Груповий метод
- b) Індивідуальний метод
- c) Общинний метод
- d) Системний метод

Яка школа соціальної роботи акцентує увагу на діагностиці потреб клієнта?

- a) Функціональна школа
- b) Діагностична школа
- c) Психоаналітична школа
- d) Педагогічна школа

Що є основним принципом індивідуального методу соціальної роботи?

- a) Робота з групами
- b) Оцінка та підтримка індивідуальних потреб
- c) Соціальне планування
- d) Організація комунальних проектів

Груповий метод соціальної роботи почав розвиватися в:

- a) 19 столітті
- b) 20 столітті
- c) 18 столітті
- d) 21 столітті

Що є основною метою групового методу?

- a) Підтримка індивідуума
- b) Розвиток групової динаміки та взаємодії
- c) Проведення досліджень
- d) Створення нових теорій

Общинний метод соціальної роботи фокусується на:

- a) Індивідуальних потребах
- b) Розвитку громади та її ресурсів
- c) Організації соціальних служб
- d) Психологічній підтримці

Яка теорія пояснює зв'язок особи та її соціального середовища?

- a) Теорія адаптації
- b) Системна теорія
- c) Теорія конфлікту
- d) Психоаналітична теорія

Яка з цих моделей соціальної роботи акцентує увагу на взаємодії між соціальним працівником і клієнтом?

- a) Модель потреб
- b) Модель ресурсів
- c) Модель адаптації
- d) Модель відносин

Яка з наступних характеристик є основною для функціональної школи соціальної роботи?

- a) Акцент на особистісних якостях клієнта
- b) Орієнтація на системи та їх функції
- c) Використання психологічних методів
- d) Вивчення історії соціальної роботи

Американська традиція соціальної роботи найбільше вплинула на:

- a) Групову терапію
- b) Психоаналітичну практику
- c) Професіоналізацію соціальної роботи
- d) Соціальну політику

Яка з цих моделей не є традиційно американською?

- a) Клієнт-центрована модель
- b) Модель соціального конструктивізму
- c) Модель обслуговування
- d) Модель екологічного підходу

Основною метою теорії систем у соціальній роботі є:

- a) Підтримка індивідуумів
- b) Вивчення групових процесів
- c) Розуміння взаємозв'язків у соціальному середовищі
- d) Дослідження соціальних норм

Яка концепція є основою функціональної школи?

- a) Концепція адаптації

- b) Концепція групової динаміки
- c) Концепція потреб і ресурсів
- d) Концепція взаємодії

Взаємозв'язок американських і європейських традицій соціальної роботи полягає в:

- a) Відсутності спільних рис
- b) Спільних цінностях та підходах
- c) Протилежності методів
- d) Виключно в теоретичних розробках

Який метод в соціальній роботі використовується для роботи з соціальними групами?

- a) Індивідуальний метод
- b) Груповий метод
- c) Общинний метод
- d) Дослідницький метод

Основними напрямками досліджень у соціальній роботі є:

- a) Соціальна політика і економіка
- b) Психологія і педагогіка
- c) Соціальні проблеми та потреби суспільства
- d) Культурні традиції

Яка з наступних теорій не відноситься до соціальної роботи?

- a) Теорія економічного детермінізму
- b) Теорія соціального навчання
- c) Теорія конструктивізму
- d) Теорія психоаналізу

Який з методів соціальної роботи є найбільш адаптивним до змін у суспільстві?

- a) Індивідуальний метод
- b) Груповий метод
- c) Системний метод
- d) Общинний метод

Функціональний підхід у соціальній роботі акцентує увагу на:

- a) Психологічних аспектах

- b) Взаємодії систем
- c) Соціальних змінах
- d) Індивідуальних потребах

В якому столітті почалося формування професійної соціальної роботи?

- a) 17 століття
- b) 18 століття
- c) 19 століття
- d) 20 століття

Основними характеристиками групового методу є:

- a) Інтенсивна індивідуальна робота
- b) Взаємодія між учасниками
- c) Використання технік психоаналізу
- d) Конфіденційність інформації

Яка з наступних характеристик є типово європейською у соціальній роботі?

- a) Індивідуалізм
- b) Колективізм
- c) Комерційна орієнтація
- d) Професійна стандартизація

Яка теорія соціальної роботи включає елементи екології?

- a) Теорія соціального конструктивізму
- b) Системна теорія
- c) Теорія психоаналізу
- d) Теорія конфлікту

Що є головною метою соціальної роботи згідно з функціональною школою?

- a) Вирішення індивідуальних проблем
- b) Забезпечення стабільності соціальних систем
- c) Підтримка індивідуальної самосвідомості
- d) Дослідження соціальних явищ

Яка модель соціальної роботи акцентує на потребах громади?

- a) Індивідуальна модель
- b) Групова модель
- c) Общинна модель
- d) Психоаналітична модель

Який підхід у соціальній роботі підкреслює роль культурних факторів?

- a) Системний підхід
- b) Екологічний підхід
- c) Психологічний підхід
- d) Функціональний підхід

Основою роботи соціального працівника є:

- a) Наукові дослідження
- b) Розуміння соціальних проблем
- c) Розробка політики
- d) Викладання

Яка з цих концепцій є частиною діагностичної школи?

- a) Оцінка потреб клієнта
- b) Розробка стратегій громади
- c) Групова терапія
- d) Психоаналіз

Який метод соціальної роботи є найбільш орієнтованим на ресурси?

- a) Індивідуальний метод
- b) Груповий метод
- c) Общинний метод
- d) Екологічний метод

Взаємозв'язок між особистістю і суспільством досліджується в рамках:

- a) Соціальної психології
- b) Соціальної роботи
- c) Соціології
- d) Економіки

Тема 12. Розвиток вітчизняної системи соцзабезпечення у XX ст.

12.1. Основні напрямки соціального забезпечення населення у довоєнний період

12.2. Особливості соціальної роботи в період Великої Вітчизняної війни

12.3. Реформування соціальної політики України в сучасних умовах

12.4. Особливості становлення системи підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні

12.5. Становлення та розвиток професії «соціальний педагог», «соціальний працівник» у вітчизняній практиці

12.6. Вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціального педагога, соціального працівника

12.7. Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників

12.1. Основні напрямки соціального забезпечення населення у довоєнний період

У довоєнний період соціальне забезпечення населення охоплювало різноманітні аспекти, спрямовані на підтримку людей у складних життєвих ситуаціях. Основні напрямки включали забезпечення фінансової допомоги, соціального захисту та медичного обслуговування.

Фінансова підтримка була надана у формі державних дотацій, пенсій для літніх людей, а також допомоги для безробітних. Це дозволяло зменшити соціальну напругу та забезпечити базові потреби населення. Особлива увага приділялася сім'ям з дітьми, де надавалися виплати для підтримки дітей та забезпечення їхнього розвитку.

Соціальний захист виявлявся в різноманітних програмах, спрямованих на підтримку вразливих груп, таких як інваліди, літні люди та сім'ї, що втратили годувальників. Важливою складовою цього напрямку була діяльність благодійних організацій, які забезпечували допомогу і підтримку тим, хто її потребував.

Медичне обслуговування також стало важливою частиною соціального забезпечення. Держава прагнула забезпечити доступ до медичних послуг, лікування

та профілактики захворювань. Створення лікарень, поліклінік та інших медичних установ забезпечувало населення необхідною медичною допомогою.

Крім того, у цей період почали розвиватися програми з підвищення рівня освіти та професійної підготовки, що сприяло соціальній мобільності та покращенню життєвих умов. Важливим елементом стало також формування системи соціального страхування, яка надавала захист у випадку хвороби, безробіття чи інших ризиків.

Соціальне забезпечення у довоєнний період було багатогранним і комплексним, намагаючись врахувати потреби різних верств населення та забезпечити їм гідні умови життя.

У довоєнний період соціальне забезпечення також включало розвиток інфраструктури для забезпечення більш комфортних умов життя. Це включало будівництво житлових комплексів, дитячих садків, шкіл та культурних установ. З метою поліпшення житлових умов, держава впроваджувала програми забезпечення доступним житлом, що дозволяло багатьом родинам покращити свої умови проживання.

Державна політика у сфері працевлаштування також грала важливу роль. Для зменшення безробіття вводилися програми підготовки кадрів, професійного навчання та перенавчання, що допомагало людям адаптуватися до змін на ринку праці. Це особливо було важливим у зв'язку з індустріалізацією та розвитком нових технологій, які вимагали нових знань і навичок.

Соціальні служби активно працювали над організацією допомоги для безпритульних і людей, що опинилися в кризових ситуаціях. Пунктів допомоги, притулків та соціальних центрів ставало все більше, і вони забезпечували не лише укриття, а й психологічну, медичну та правову підтримку.

У сфері освіти також реалізовувалися програми, спрямовані на забезпечення рівного доступу до навчання. Держава намагалася забезпечити всіх дітей безкоштовними навчальними матеріалами та можливістю отримати освіту,

незалежно від соціального статусу їхніх батьків. Це сприяло підвищенню загального рівня освіти населення та формуванню освіченого суспільства.

Крім того, у сфері культури та спорту також було помітно зростання активності. Держава підтримувала розвиток культурних ініціатив, організовувала спортивні заходи та фестивалі, що сприяло зміцненню соціальної згуртованості та покращенню морального духу населення.

Загалом, соціальне забезпечення у довоєнний період характеризувалося комплексним підходом до вирішення соціальних проблем, прагненням до зменшення нерівності та створення умов для гідного життя всіх верств населення. Ці заходи заклали основи для подальшого розвитку соціальної політики в післявоєнний період, коли потреби суспільства стали ще більш актуальними.

У довоєнний період соціальне забезпечення також звертало увагу на забезпечення прав людини і соціальної справедливості. Зокрема, програми, спрямовані на захист прав жінок і дітей, стали важливою частиною соціальної політики. Зростала усвідомленість про необхідність ліквідації дискримінації, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, що дозволяло поступово змінювати суспільні стереотипи.

Особливу увагу приділяли питанням психічного здоров’я. Відкриття нових психіатричних закладів та центрів реабілітації свідчило про прагнення суспільства забезпечити підтримку людям, які страждали від психічних розладів. Це допомагало не лише надавати медичну допомогу, а й інтегрувати людей у суспільство, зменшуючи стигму, пов’язану з психічними захворюваннями.

Крім того, зростала роль громадських організацій у соціальному забезпеченні. Вони активно залучалися до реалізації соціальних програм, виконуючи функції, які доповнювали державні ініціативи. Ці організації часто мали доступ до тих верств населення, які не завжди могли скористатися традиційними формами допомоги, що значно розширювало масштаби підтримки.

У сфері охорони здоров'я особливу увагу приділяли профілактиці захворювань, вакцинації та популяризації здорового способу життя. Держава

активно впроваджувала освітні кампанії, що сприяли покращенню здоров'я населення та підвищенню обізнаності про медичні послуги.

Важливим аспектом соціального забезпечення була також підтримка ветеранів. Держава намагалася забезпечити їм медичну допомогу, соціальні пільги та можливості для професійної підготовки, що допомагало їм адаптуватися до цивільного життя після служби. Соціальне забезпечення в довоєнний період стало основою для формування більш комплексного підходу до соціальної політики, який враховував потреби різних груп населення. Ці зусилля заклали важливі основи для подальшого розвитку соціальної роботи та політики у післявоєнний час, коли світ стикався з новими викликами і потребами.

Таким чином, соціальне забезпечення у довоєнний період не лише вирішувало нагальні соціальні проблеми, але й створювало умови для формування більш соціально відповідального суспільства, спроможного до співпраці та підтримки своїх членів.

У довоєнний період також відзначалося зростання значення наукових досліджень у сфері соціального забезпечення. Соціальні науковці і дослідники почали активно вивчати потреби населення, аналізувати ефективність існуючих програм і розробляти нові підходи до вирішення соціальних проблем. Це дозволило створити більш обґрунтовану соціальну політику, яка враховувала реальні потреби людей. Крім того, важливу роль відігравала міжнародна співпраця у сфері соціального забезпечення. Залучення досвіду інших країн і міжнародних організацій допомагало запроваджувати нові методи і практики, адаптуючи їх до місцевих умов. Це, в свою чергу, сприяло підвищенню стандартів соціального забезпечення та покращенню якості життя населення [40, с. 229-230].

Зростання промисловості та урбанізації також вплинуло на соціальне забезпечення. Переміщення населення з сільських районів до міст вимагало нових підходів до вирішення соціальних проблем, таких як безробіття, житлові умови і доступ до соціальних послуг. Влада вживала заходів для забезпечення належних

умов для нових городян, створюючи програми соціальної адаптації, які допомагали людям інтегруватися в нове середовище.

Соціальне забезпечення у довоєнний період також включало розвиток системи освіти, що стало основою для формування свідомого і активного громадянства. Освіта не лише відкривала нові можливості для людей, але й сприяла розвитку соціальної відповідальності, активності та участі в громадському житті.

Також у цей період з'явилася тенденція до залучення приватного сектору до соціальних ініціатив. Бізнес почав усвідомлювати свою відповідальність перед суспільством, активно підтримуючи соціальні проекти і програми. Це призвело до розвитку партнерських відносин між державою, бізнесом і громадськими організаціями, що сприяло більш комплексному підходу до вирішення соціальних проблем.

Соціальне забезпечення у довоєнний період стало важливим етапом у розвитку соціальної політики, що відображало прагнення суспільства до справедливості, рівності та гуманізму. Цей період заклав основи для подальшого розвитку соціальних програм і ініціатив, які відіграватимуть ключову роль у післявоєнний час, коли потреби населення ставали ще більш нагальними.

У довоєнний період важливим аспектом соціального забезпечення також було підвищення рівня усвідомлення громадськості щодо соціальних проблем. Освітні кампанії, що проводилися державними установами та громадськими організаціями, сприяли формуванню активної соціальної позиції у населення. Люди почали більш активно брати участь у вирішенні місцевих проблем, що призвело до зростання волонтерського руху та ініціатив, спрямованих на підтримку сусідів і громади.

Під час цього періоду також розвивалася система соціальних служб, що забезпечувала професійну підтримку для тих, хто потрапив у складні життєві обставини. Соціальні працівники, психологи та консультанти почали відігравати важливу роль у наданні допомоги людям у кризових ситуаціях. Вони стали посередниками між населенням і державними структурами, що допомагало більш ефективно використовувати наявні ресурси.

Крім того, зростала роль культури у соціальному забезпеченні. Різноманітні культурні заходи, такі як виставки, фестивалі та концерти, не лише розважали населення, але й зміцнювали соціальні зв'язки, підвищуючи моральний дух громад. Культурні проекти часто реалізувалися з участю місцевих жителів, що дозволяло їм відчути свою значущість і залученість до суспільного життя.

Також варто зазначити, що у цей період відбувалася еволюція ставлення до інвалідності. Замість маргіналізації людей з обмеженими можливостями, суспільство почало рухатися до інтеграції таких осіб у активне життя. Відкриття нових програм навчання та працевлаштування для інвалідів стало важливим кроком у забезпеченні їхніх прав і можливостей.

Важливими стали екологічні ініціативи. Хоча в той час екологічні питання не отримували такої уваги, як сьогодні, почали виникати перші рухи, що акцентували увагу на необхідності збереження природних ресурсів і покращення умов життя населення. Це свідчило про зростаючу усвідомленість суспільства щодо взаємозв'язку між соціальним благополуччям та екологічною ситуацією.

Соціальне забезпечення у довоєнний період було багатогранним і динамічним, охоплюючи широкий спектр аспектів, які включали не лише матеріальну підтримку, але й соціальну інтеграцію, культурний розвиток та екологічну свідомість. Ці зміни заклали основи для подальших реформ у післявоєнний час, коли соціальна політика повинна була адаптуватися до нових викликів і потреб суспільства, що переживало великі трансформації.

12.2. Особливості соціальної роботи в період Великої Вітчизняної війни

Соціальна робота під час Великої Вітчизняної війни мала специфічні риси, що зумовлені екстремальними умовами воєнного часу. У цей період суспільство зіткнулося з величезними викликами, які вимагали швидкої та ефективної реакції з боку соціальних служб. Перш за все, важливою була евакуація населення з небезпечних районів. Соціальні працівники організовували переселення людей, допомагаючи знайти тимчасове житло та забезпечуючи їх основними потребами.

У тилу розгорнулася масштабна робота з надання допомоги біженцям, які втратили свої домівки. Соціальні працівники займалися організацією харчування, медичної допомоги, а також психологічної підтримки для тих, хто пережив травми війни. Громадські ініціативи, часто підтримувані волонтерами, сприяли створенню мережі допомоги для сімей, які втратили годувальників.

Значним викликом стала потреба в підтримці військовослужбовців та їхніх родин. Соціальні служби забезпечували грошові виплати, допомогу у працевлаштуванні, а також різноманітні форми підтримки для тих, хто чекав на своїх рідних з фронту. Програми соціального забезпечення ставали важливим ресурсом для родин фронтовиків, адже дозволяли їм виживати в умовах нестачі.

У цей час активно розвивалася система допомоги інвалідам війни. Соціальні працівники займалися їх реабілітацією, забезпечуючи професійне навчання та адаптацію до нових умов життя. Багато ветеранів поверталися з фронту з фізичними та психологічними травмами, і соціальна робота відігравала ключову роль у їх інтеграції в суспільство.

Додатковою особливістю була активізація жінок у соціальній роботі. У часи війни багато жінок стали соціальними працівниками, взявши на себе обов’язки, що традиційно виконували чоловіки. Це призвело до нових форм співпраці та взаємодії в громаді, де жінки активно долучалися до волонтерства і надання допомоги.

Крім того, соціальна робота набула рис мобільності та гнучкості. У зв’язку з швидкими змінами в ситуації на фронті та в тилу, соціальні працівники повинні були оперативно реагувати на нові виклики, адаптуючи свої програми та підходи до потреб населення. Цей досвід став важливим уроком для майбутніх поколінь у плануванні і реалізації соціальних програм в умовах кризових ситуацій.

Таким чином, соціальна робота під час Великої Вітчизняної війни відзначалася комплексним підходом до вирішення проблем, пов’язаних із війною, а також значною мобільністю та адаптивністю, що сприяло порятунку тисяч життів і підтримці тих, хто найбільше цього потребував. На початку Другої світової війни

життя мільйонів людей було підпорядковано вимогам військових дій. Екстремальна ситуація вимагала надзвичайних заходів, що стосувалися евакуації, мобілізації робочої сили та розподілу матеріальних ресурсів, зокрема продовольства. Промислові підприємства, кваліфіковані спеціалісти, а також діячі науки і культури були евакуйовані до тилових районів. Внаслідок цього 3,5 мільйона українців переселилися до міст і сіл Російської Федерації, Казахстану та Середньої Азії. Український уряд також евакуювався та розмістився в Уфі.

Цей процес вимагав організації підтримки для евакуйованих, включаючи тимчасове житло, харчування, працевлаштування, а також допомогу з товарами першої необхідності, пенсіями і виплатами. Місцеві жителі приймали евакуйованих, ділилися їжею та одягом. Особливу активність проявили жінки, які допомагали українським родинам, що опинилися в Середній Азії.

Війна призвела до значного зростання числа біженців. У 1939-1940 роках з Галичини до Польщі втілися 20-30 тисяч українських політичних біженців, центр їхньої діяльності був у Кракові. Після німецької окупації Польщі виникли численні комітети самодопомоги, здебільшого сформовані з членів або прихильників ОУН. Навесні 1940 року ці комітети створили у Кракові Український Центральний Комітет, очолений географом Володимиром Кубійовичем. УЦК взяв на себе відповідальність за соціальне забезпечення, догляд за хворими, літніми людьми та безпритульними дітьми, організацію охорони здоров'я, освіти та допомогу військовополоненим.

Червоний Хрест України також відігравав важливу роль у цей час. Завдяки донорству тисяч добровольців була врятована життя багатьох поранених. Товариство відправляло медсестер, санітарів та волонтерів на фронт, де вони брали участь у лікуванні військових і допомагали цивільному населенню, яке страждало від нападів.

У 1945 році Червоний Хрест створив службу розшуку, яка займалася встановленням долі пропалих безвісти військовослужбовців і цивільних осіб, а також збором інформації для отримання компенсацій за завдані збитки.

Діяльність Червоного Хреста під час Другої світової війни була надзвичайно важливою та різноманітною, охоплюючи широкий спектр гуманітарних послуг, які включали надання медичної допомоги, підтримку поранених, біженців та тих, хто постраждав від військових дій. Ось детальний огляд цієї діяльності.

Однією з основних функцій Червоного Хреста під час війни була медична допомога. Товариство активно залучало волонтерів, медичних сестер і санітарів для роботи на фронті та в тилу.

1.Евакуація поранених: Червоний Хрест організовував евакуацію поранених бійців з полів битв. Медичні потяги та автомобілі забезпечували транспортування поранених до госпіталів, де вони отримували необхідну допомогу.

2. Медичні пункти: Створювалися польові лікарні та медичні пункти, де поранені могли отримати первинну медичну допомогу. Ці пункти часто працювали в безпосередній близькості до фронту.

3. Донорство крові: Червоний Хрест організовував кампанії з донорства крові, що допомогло врятувати життя багатьом пораненим. Донори в тилу та на фронті здавала кров, яка використовувалася для переливання.

У результаті бойових дій мільйони людей стали біженцями або втратили свої домівки. Червоний Хрест активно допомагав цивільному населенню. Продуктова допомога: Організовувалися поставки їжі та медикаментів для біженців та осіб, які постраждали від війни. Червоний Хрест забезпечував продовольчими наборами, які включали основні продукти харчування. Тимчасове житло: Для біженців надавалися тимчасові притулки. Червоний Хрест співпрацював із місцевими організаціями для забезпечення житлом тих, хто його втратив. Психологічна підтримка: Волонтери Червоного Хреста надавали психологічну підтримку постраждалим від війни. Це включало консультування, а також організацію заходів для підняття морального духу.

Червоний Хрест також відігравав важливу роль у захисті прав військовополонених:

1.Моніторинг умов утримання. Представники Червоного Хреста відвідували табори для військовополонених, щоб перевірити умови утримання та забезпечити дотримання міжнародних норм.

2.Передача листів і посилок: Червоний Хрест організовував передачу листів і посилок між військовополоненими та їхніми родинами, що допомагало підтримувати моральний дух як полонених, так і їхніх близьких.

3.Медична допомога: Військовополонені отримували медичну допомогу через представників Червоного Хреста, які забезпечували необхідними ліками та медичним обслуговуванням.

Червоний Хрест тісно співпрацював з іншими гуманітарними організаціями. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ): МКЧХ координував дії на міжнародному рівні, забезпечуючи підтримку національним товариствам Червоного Хреста в різних країнах. Спільно з іншими міжнародними організаціями, Червоний Хрест здійснював гуманітарні місії для допомоги цивільному населенню та біженцям.

Після закінчення війни Червоний Хрест продовжив свою діяльність:

1. Реабілітація: Червоний Хрест брав участь у програмах реабілітації для поранених солдатів та цивільного населення, що пережило травми війни.

2. Допомога в відновленні: Організація допомагала в відновленні зруйнованих інфраструктур і забезпеченні населення основними потребами.

3. Відновлення зв’язків: Червоний Хрест продовжував працювати над відновленням зв’язків між людьми, які були розділені війною.

Діяльність Червоного Хреста під час Другої світової війни була критично важливою для порятунку життів і підтримки людей, які постраждали від конфлікту. Завдяки зусиллям цієї організації, мільйони людей отримали необхідну допомогу, що включала медичну допомогу, гуманітарну підтримку та захист прав. Червоний Хрест залишився символом надії та гуманізму в найскладніші часи [9].

Діяльність Червоного Хреста під час Другої світової війни була невід'ємною частиною гуманітарних зусиль, які охоплювали широкий спектр допомоги.

Організація активно працювала на фронті, забезпечуючи поранених бійців медичною допомогою та перевезенням до госпіталів. Вони організовували поля для надання першої допомоги, де медичні сестри і волонтери надавали термінову медичну допомогу, а також відправляли поранених до спеціалізованих лікарень.

Крім медичних зусиль, Червоний Хрест організовував евакуацію біженців і людей, що постраждали від бойових дій. У багатьох країнах, охоплених війною, волонтери забезпечували тимчасове житло, їжу і одяг для тих, хто втратив усе. Вони також займалися організацією постачання необхідних товарів, таких як продукти харчування, медикаменти та інші предмети першої необхідності.

Важливою частиною роботи Червоного Хреста було забезпечення зв'язку між військовополоненими і їхніми родинами. Організація працювала над тим, щоб листи та повідомлення могли доходити до рідних, допомагаючи зберігати моральний дух полонених. Червоний Хрест відвідував табори для військовополонених, контролюючи умови їх утримання і забезпечуючи медичну допомогу.

Під час війни Червоний Хрест також реагував на гуманітарні катастрофи, які виникали внаслідок бомбардувань і військових дій. Організація проводила рятувальні операції, надаючи допомогу постраждалим від нальотів, організовуючи роздачу їжі, води та медичних засобів. Вони співпрацювали з місцевими громадами та іншими гуманітарними організаціями, щоб ефективно реагувати на потреби населення [14].

На етапі післявоєнної реабілітації Червоний Хрест брав участь у відновленні зруйнованих інфраструктур і наданні допомоги в реабілітації осіб, які постраждали внаслідок війни. Це включало програми з відновлення психічного здоров'я, а також заходи для інтеграції ветеранів назад у суспільство.

Завдяки зусиллям Червоного Хреста, тисячі життів були врятовані, а мільйони отримали необхідну допомогу. Ця організація стала символом надії та гуманізму в часи великих страждань, продовжуючи свою місію й після закінчення війни, забезпечуючи підтримку тим, хто її найбільше потребував.

З початком війни в 1941-1945 роках було видано ряд указів щодо соціального забезпечення родин військових. Перший з них, що регулював виплату допомоги, з'явився вже 26 червня 1941 року. Наступні укази уточнювали порядок виплат і пільг для родин загиблих.

Соціальна допомога та реабілітація поранених стала ще однією важливою проблемою. Мільйони поранених вимагали термінових заходів, тому в 1941 році були створені комітети для допомоги бійцям. У 1942 році організували будинки для інвалідів, де ветерани отримували професійну підготовку.

Також значну увагу приділяли охороні дитинства. Уряд організував евакуацію дітей з дитячих будинків і відкривав нові заклади для їх утримання. На 14 грудня 1941 року з 7887 вихованців було евакуйовано 664 дитячі будинки.

У 1946-1947 роках відбувся третій голодомор в Україні, внаслідок якого, за офіційними даними, загинуло близько 800 тисяч осіб. Ця трагедія залишалася невизнаною, що унеможливлювало організацію будь-якої допомоги голодуючим.

У 1949 році НКСЗ було перетворено на Міністерство соціального забезпечення. Наприкінці 50-х років розпочався новий етап у розвитку соціального забезпечення в СРСР, зокрема, у 1956 році було ухвалено Закон про державні пенсії, який розширив коло осіб, що мають право на пенсію.

У 1961 році Міністерство соціального забезпечення отримало нові повноваження, включаючи виплату пенсій, організацію лікарсько-трудової експертизи та матеріальну допомогу.

Соціальне забезпечення в СРСР реалізовувалося через державне соціальне забезпечення, соціальне страхування та підтримку колгоспників. Фінансування цих програм відбувалося з різних бюджетів, охоплюючи військовослужбовців, учнів та інших громадян.

Попри наявність безкоштовного медичного обслуговування, його якість суттєво варіювалася. Найвищі стандарти надавалися партійній еліті, тоді як звичайні громадяни отримували лише обмежену медичну допомогу, що часто потребувала додаткових витрат.

У 70-х роках в СРСР було проголошено принципи соціального забезпечення, включаючи універсальність і різноманітність послуг. У 80-х роках основним напрямком стало забезпечення соціально незахищеного населення.

Відзначаючи розвиток соціального забезпечення, слід зазначити, що більшовицька модель управління виявилася нежиттєздатною. За 70 років існування система базувалася на насильстві і репресіях, що врешті-решт призвело до її краху. Неефективна економіка не змогла забезпечити належний рівень соціального захисту, у результаті чого капіталістичні країни Заходу значно випередили "Країну Рад" у технологічному та економічному розвитку.

Незважаючи на задекларовані гарантії підтримки соціально вразливих груп, рівень соціальної допомоги залишався на низькому рівні, особливо для колгоспників, інвалідів і багатодітних родин. Політичні репресії та ідеологічні переслідування знижували доступ до допомоги для багатьох категорій населення. Хоча голоду після 1947 року не було, значна частина людей жила в умовах постійної бідності та браку медичної допомоги.

12.3. Реформування соціальної політики України в сучасних умовах

У соціології соціальна політика розглядається як діяльність держави та суспільства, що має на меті розвиток соціальної сфери, покращення добробуту населення та поліпшення життєвих умов. Вона також визначає принципи і види соціальної діяльності, які регулюють взаємовідносини між індивідами, групами, спільнотами та соціальними інститутами, а також впливають на розподіл ресурсів і загальний рівень добробуту. Основною метою соціальної політики є забезпечення всім громадянам можливостей для розвитку та нормального життя.

Деякі дослідники, зокрема П.І. Шевчук, пропонують ширше розуміння соціальної політики, включаючи в її зміст усі сфери людської діяльності — виробничу, соціальну, політичну і духовну. Це визначення, однак, може бути занадто загальним і ускладнює розуміння суті соціальної політики.

У сучасній юридичній літературі державна соціальна політика сприймається як складна багатофункціональна система, що може забезпечити економічний і соціальний розвиток країни через активізацію людського потенціалу та максимізацію його інноваційних можливостей.

Аналізуючи різні підходи до визначення соціальної політики, ми підтримуємо думку вчених, які пов'язують це поняття з соціальною державою. Соціальна політика також повинна бути пов'язана з реалізацією соціальної функції держави та забезпеченням соціальних і культурних прав громадян. У цьому контексті її можна розглядати як систему заходів, спрямованих на реалізацію цієї функції через різні сфери взаємодії.

Здається, що соціальна політика не може охопити всі аспекти людської діяльності, тому вона зосереджується на різних сферах суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією соціальної функції держави. Це охоплює широкий спектр взаємин у соціально-гуманітарній сфері.

Соціальна політика є важливим продуктом цивілізації з власною історією формування та розвитку. Вона є динамічною та підлягає змінам під впливом різних чинників, що виникають у кожній державі впродовж певного історичного періоду.

Концептуальне розуміння соціальних функцій держави, теорій, практик і моделей соціальної політики, а також виникнення феноменів держави загального добробуту, солідарності, соціальної і економічної безпеки має багатовікову історію. У загальноприйнятій схемі розвитку сучасних країн, що відображає перехід від традиційних до індустріальних суспільств, усі країни стикаються з однаковими соціальними викликами: подолання наслідків природних катастроф, епідемій, соціальних протестів, бідності та голоду. Ці завдання, насамперед, вирішувалися завдяки зусиллям релігійних організацій, а пізніше — державних структур. Сучасна соціальна політика формується в контексті індустріального розвитку, у процесі становлення громадянського суспільства, правової держави та демократичних систем [17].

У 18-19 століттях теоретичні підходи до соціальної політики виникли внаслідок розвитку економічної і політичної думки. Ідеї «Союзу соціальної політики», заснованого німецькими економістами в 1872 році, значно вплинули на формування Німеччини як лідера у сфері соціального забезпечення. Представники цієї групи, такі як Л. Брентано, Г. Шмоллер, А. Гельд, пропонували концепцію сильної патерналістської держави, яка мала б забезпечувати соціальний захист найманих працівників і обмежувати свободу профспілок через низький рівень освіти робітників. Натомість деякі інші представники, наприклад, А. Шефле і А. Вагнер, підкреслювали, що соціальна політика повинна об'єднувати зусилля держави і профспілок для проведення реформ.

Поняття і зміст соціальної політики тісно пов’язані з ідеями лібералізму, синтез яких нині втілюється в системі держави загального добробуту в США. На початку 20 століття, у контексті розвитку міжособистісних відносин у виробництві, з’явився новий вектор соціальної політики, що акцентував на звільненні від класової свідомості, захисті прав працівників, створенні профспілок і вирішенні трудових конфліктів на користь робітників, а також на системі соціального захисту працівників та їхніх сімей. У 1930-1940-х роках П. Сорокін вважав соціальну політику особливою четвертою галуззю соціології, описуючи її як практично-прикладну дисципліну, «соціальну медицину» або «науку про щастя».

На початку 21 століття можна спостерігати різні моделі державної соціальної політики, зокрема монетарну, патерналістську та модель держави загального добробуту.

1. Монетарна модель характеризується мінімальним втручанням держави в соціально-економічні процеси та високим рівнем конкуренції, що забезпечує ефективність ринкових механізмів. Ця модель передбачає законодавче регулювання конкуренції, захист приватної власності та створення рівних можливостей для всіх учасників ринку. В ній не існує контролю за цінами та заробітною платою. Індивідуалізм та економічна свобода громадян, а також непередбачуваність ринку призводять до різних рівнів успіху серед людей, що, в свою чергу, визначає

загальний рівень добробуту та доступність соціальних благ. Важливо зазначити, що в рамках монетарної моделі соціальна функція держави є обмеженою, що призводить до відсутності підтримки для малозабезпечених і соціально вразливих груп населення. Така модель була поширена в країнах з ліберальною економікою, як-от США, до другої половини XX століття. Проблеми бідності та нерівності багатства стали суттєвими навіть під час стабільного економічного розвитку, що зумовило зміни в цій моделі в багатьох розвинених країнах.

2. Патерналістська модель соціальної політики характеризується всебічним державним контролем над соціально-економічними процесами та домінуванням держави в сфері соціального захисту. Ця модель була властива СРСР та іншим соціалістичним країнам, де переважали державна власність і планова економіка. Основний принцип патерналізму полягав у тому, що держава брала на себе відповідальність за вирішення соціальних проблем і задоволення потреб громадян. Влада гарантувала кожному працездатному громадянину право на працю, а також забезпечувала єдині соціальні стандарти для всіх [9].

Перевагами цієї моделі є високий рівень соціального захисту для всіх верств населення, незалежно від віку чи статі, а також значна реалізація соціальних функцій держави, на відміну від попередніх моделей. Проте до недоліків можна віднести обмежену економічну свободу, недостатні можливості для індивідуальної самореалізації та обмежену самостійність громадян у визначенні суспільних інтересів. Державні стандарти зарплат і соціальних виплат можуть знижувати мотивацію до праці, що, в свою чергу, веде до зменшення продуктивності і високого рівня залежності, що створює дефіцит державних ресурсів для реалізації соціальних програм. Кризові явища в цій моделі вказують на її неефективність.

Модель соціальної держави почала формуватися в розвинених країнах після Другої світової війни, акцентуючи увагу на плюралізмі форм власності та активній участі держави в соціально-трудових відносинах. Основними елементами цієї моделі є трипартійна система, що включає партнерство між найманими

працівниками, роботодавцями та державою, а також перерозподіл доходів через прогресивну податкову систему та пільги для соціально вразливих груп.

Соціальна політика в СРСР вплинула на розвиток соціальних систем у європейських країнах і Північній Америці, де формувалася модель спільної соціальної держави. Ця модель поєднує ринкові механізми, співпрацю між державою та бізнесом, створення стабільного середнього класу та активізацію зусиль громадян для досягнення особистого добробуту. У рамках моделі загального добробуту різні дослідники виділяють кілька підходів.

За Г. Еспінгом-Андерсеном, існують три основні моделі соціальної держави: неоліберальна модель, характерна для США та Великої Британії. США пізніше ніж інші розвинені країни розпочали створення соціально орієнтованої держави, визнаючи, що ринкова економіка не може самостійно подолати соціальну нерівність без державного втручання. Основна мета цієї моделі в США — забезпечення мінімального соціального захисту громадян і більш рівномірного розподілу доходів через різноманітні програми соціального забезпечення на різних рівнях управління. Запроваджена соціальна політика компенсації економічних витрат та податкові пільги для обох секторів економіки сприяли досягненню консенсусу між ліберально-консервативними і соціально-економічними напрямами розвитку [19].

Деякі дослідники підкреслюють, що впровадження маркетингових стратегій у державних структурах, які займаються наданням соціальних послуг, приносить кращі результати в порівнянні з традиційними бюрократичними підходами.

Що стосується консервативно-корпоративної моделі, яку можна спостерігати у Франції, Німеччині та Італії, то, наприклад, німецька соціальна політика орієнтована як на працююче населення, так і на людей з інвалідністю. Вона включає добре розвинену систему соціального забезпечення, яка забезпечує соціальні послуги для вразливих верств населення, а також захист найбільш нужденних. Німецька модель не спрямована на рівномірний розподіл соціальних благ між усіма громадянами, а на створення такого соціального порядку, при якому мінімальна кількість людей потребує допомоги.

Соціал-демократична модель, яка представлена в країнах, таких як Фінляндія, Швеція та Данія, характеризується принципами соціальної безпеки, солідарності, рівності, справедливості, універсальності та колективізму. У Швеції соціальне забезпечення реалізується незалежно від соціально-економічного статусу особи і ґрунтується на прогресивній системі оподаткування. Одна з особливостей шведської моделі — це тісний зв'язок між державною політикою та ринковими механізмами, де соціальна політика виступає важливим інструментом для зменшення соціальної нерівності.

Однак критики зазначають, що ця модель може бути складною для реалізації в інших країнах з різними соціально-економічними системами. Гарантований доступ усіх громадян до соціальних послуг, разом із високими податками на підприємства та фізичних осіб, може призвести до байдужості громадян щодо активної участі в економічному житті, а також до проблем у сімейній структурі та у сфері освіти, хоча Швеція сама знаходить рішення для цих викликів.

Реформування соціальної політики України в сучасних умовах є складним і багатогранним процесом, який викликаний як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Основними аспектами цього реформування є адаптація до нових економічних реалій, забезпечення соціальної справедливості, покращення життєвого рівня населення та ефективність державних витрат.

По-перше, важливим елементом реформ є забезпечення доступності соціальних послуг для всіх верств населення, особливо для вразливих груп: пенсіонерів, людей з інвалідністю, багатодітних сімей та осіб, які втратили роботу. В Україні реалізується програма дотацій та субсидій, яка спрямована на підтримку малозабезпечених громадян. Це включає в себе субсидії на житлово-комунальні послуги, що дозволяє знизити фінансовий тягар на родини з низьким доходом.

По-друге, в Україні активно проводиться реформа пенсійної системи. Важливим кроком стало запровадження накопичувальної пенсійної системи, що передбачає, що частина пенсійних відрахувань йде на індивідуальні рахунки

громадян. Це має на меті зменшення навантаження на державний бюджет та підвищення рівня пенсій у майбутньому.

Крім того, соціальні послуги підлягають модернізації. Держава намагається перейти від традиційних форм соціального забезпечення до більш гнучких і адаптивних моделей, що дозволяють враховувати потреби конкретних осіб. Це може включати індивідуальні програми підтримки, направлені на соціальну реабілітацію, професійну підготовку, а також надання психологічної допомоги.

Також важливою складовою реформування є підвищення ефективності управління соціальними програмами. Уряд прагне запровадити електронні платформи для обліку і надання соціальних послуг, що зменшить корупційні ризики і спростить доступ до допомоги. Зокрема, реалізація електронного документообігу дозволить знизити паперову тяганину та пришвидшити процес отримання субсидій і допомог.

Не менш важливим є питання фінансування соціальних програм. Уряду необхідно знайти баланс між соціальними витратами та економічними можливостями. З одного боку, потреби населення зростають, з іншого — економічна ситуація залишається нестабільною, особливо в умовах війни та її наслідків. Реформування податкової системи, спрямоване на збільшення надходжень до бюджету, є критично важливим для забезпечення фінансової стабільності.

Слід також згадати про розвиток соціального підприємництва, яке може стати новим інструментом для підтримки соціальних ініціатив та створення нових робочих місць. Держава заохочує інвестиції у соціально відповідальний бізнес, що може позитивно вплинути на вирішення соціальних проблем.

У рамках реформ також важливо забезпечити інтеграцію України до європейських соціальних стандартів. Це передбачає гармонізацію національного законодавства з європейським, що, в свою чергу, покращить умови життя населення і сприятиме соціальному розвитку.

На фоні всіх цих змін необхідно також враховувати виклики, з якими стикається країна, такі як війна на сході, що значно ускладнює ситуацію. Військовий

конфлікт призвів до величезної кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують термінової допомоги та підтримки. Уряд України повинен зосередити увагу на вирішенні проблем цих людей, забезпечуючи їм житло, роботу та соціальні послуги.

Отже, реформування соціальної політики України в сучасних умовах є багатогранним процесом, що вимагає комплексного підходу, ефективного управління, а також активної участі громадянського суспільства. Тільки через злагоджені дії всіх складових суспільства можна досягти суттєвих змін на краще в соціальному секторі.

Важливо зазначити, що одним із ключових аспектів є активна участь громади у формуванні та реалізації соціальних програм. Громадянське суспільство, неурядові організації та місцеві ініціативи відіграють значну роль у виявленні проблем і потреб населення, а також у контролі за ефективністю використання бюджетних коштів. Взаємодія між державними структурами та громадськими організаціями може значно підвищити якість соціальних послуг і забезпечити більш оперативну реакцію на виклики.

Окрему увагу варто приділити реформам у сфері охорони здоров'я. Зміни в цій галузі безпосередньо впливають на соціальну політику, адже здоров’я населення є важливим фактором добробуту. Україна вже розпочала реалізацію програми медичної реформи, яка передбачає перехід до системи фінансування на основі капітаційних ставок. Це має на меті забезпечити більш ефективне використання ресурсів та поліпшити доступ до медичних послуг.

У контексті освіти також відбуваються важливі зміни. Реформа освіти орієнтована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу. Зокрема, акцент робиться на інклюзивній освіті для дітей з особливими потребами. Такі зміни сприяють формуванню більш справедливого суспільства, де кожен має можливість реалізувати свій потенціал.

Важливою частиною реформ є також підтримка молоді. Держава реалізує програми, спрямовані на підвищення рівня зайнятості серед молоді, надання їй можливостей для професійного розвитку та створення сприятливих умов для старту власного бізнесу. Підтримка молодіжного підприємництва може стати ефективним інструментом для боротьби з безробіттям і стимулювання економічного зростання.

Ще однією важливою складовою є боротьба з бідністю. Для цього необхідно запроваджувати програми, які забезпечать соціальний захист найбільш вразливих верств населення, зокрема через розвиток системи соціального страхування. Це включає в себе підтримку безробітних, надання соціальних виплат, а також активні заходи, спрямовані на підвищення рівня зайнятості населення.

Важливим аспектом реформування соціальної політики є також удосконалення законодавства, яке регулює соціальні відносини. Це передбачає адаптацію норм законодавства до європейських стандартів, що має сприяти поліпшенню умов життя населення і забезпеченню прав громадян. Реформи в цій сфері повинні включати посилення механізмів захисту прав споживачів, що також сприятиме підвищенню якості соціальних послуг.

Необхідно також враховувати міжнародний досвід у галузі соціальної політики. Україна може вчитися у країн, які успішно реалізують програми соціального забезпечення, адаптуючи їх до своїх умов. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, ВООЗ, Світовий банк, може забезпечити Україні необхідну підтримку та фінансування для реалізації реформ.

Загалом, реформування соціальної політики України в сучасних умовах є критично важливим для покращення соціально-економічної ситуації в країні. Це потребує комплексного підходу, що включає інноваційні рішення, активну участь всіх громадян, партнерство між державними структурами та суспільством, а також стратегічне планування та оцінку результатів. Успіх реформ можливий лише за умови прозорості, відкритості та готовності держави до діалогу з населенням. Тільки так можна забезпечити стабільний розвиток соціальної сфери та підвищити якість життя громадян України.

Варто звернути увагу на важливість інформаційної підтримки та освітніх кампаній, які допоможуть громадянам зрозуміти нововведення і механізми соціальної підтримки. Підвищення рівня обізнаності населення про доступні соціальні послуги, їхні права та можливості стане запорукою більш ефективного використання цих послуг. Організація семінарів, тренінгів та інформаційних кампаній може суттєво вплинути на рівень активності громадян у отриманні соціальної допомоги.

Не менш важливою є і роль моніторингу та оцінки ефективності соціальних програм. В Україні вже існують інституції, відповідальні за оцінку впливу соціальної політики, однак їхня робота потребує вдосконалення. Регулярний моніторинг і оцінка результативності програм допоможуть виявити слабкі місця, забезпечити корекцію заходів і оптимізувати використання ресурсів. Залучення незалежних експертів та громадськості до цих процесів також підвищить прозорість і підзвітність.

Ще одним важливим аспектом є інтеграція соціальної політики з економічною. Економічний ріст і стабільність є ключовими для забезпечення соціального захисту населення. Для цього Україні потрібно створити сприятливе середовище для бізнесу, залучення інвестицій, а також забезпечити розвиток інфраструктури, яка б підтримувала соціальні ініціативи. Стимулювання економіки через підтримку малого та середнього бізнесу може призвести до збільшення робочих місць та підвищення доходів населення.

В умовах постійних викликів, таких як війна на сході країни та вплив пандемії COVID-19, необхідно також зосередитися на гнучкості соціальної політики. Держава повинна бути готовою швидко реагувати на зміни в соціально-економічній ситуації, адаптувати програми до нових умов і забезпечувати відповідну підтримку. Це може включати у себе оперативні соціальні програми, адресовані конкретним групам населення, які опинилися в складних ситуаціях.

Крім того, важливо забезпечити інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у соціальну структуру. Це передбачає створення спеціальних програм, які

допоможуть цим людям знайти роботу, отримати доступ до житла та соціальних послуг. Реалізація ініціатив, спрямованих на їхню соціалізацію та адаптацію, стане важливим кроком у подоланні наслідків конфлікту.

На завершення, реформування соціальної політики України в сучасних умовах вимагає комплексного, системного підходу, який включає в себе ефективне управління, активну участь суспільства, прозорість у прийнятті рішень і постійний моніторинг результатів. Лише через спільні зусилля держави, громадських організацій та активних громадян можна досягти стійкого розвитку соціальної сфери, підвищити якість життя населення і створити умови для соціальної справедливості. Це не лише забезпечить підтримку для вразливих груп населення, але й сприятиме загальному економічному зростанню країни, створюючи більш стійке та заможне суспільство.

12.4. Особливості становлення системи підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні

Система підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні має свої унікальні особливості, що зумовлені історичними, соціально-економічними та культурними чинниками. Вона виникла в контексті трансформацій, які відбувалися в країні, особливо після здобуття незалежності в 1991 році.

Однією з характерних рис є те, що підготовка спеціалістів у цій сфері почала розвиватися в умовах потреби в соціальних інноваціях та змінах. В Україні зростала актуальність соціальної роботи через потребу у вирішенні соціальних проблем, таких як бідність, безробіття, соціальна ізоляція та наслідки кризових ситуацій. Це викликало потребу в спеціалістах, які могли б ефективно працювати з різними категоріями населення, включаючи вразливі групи.

Процес становлення системи підготовки соціальних педагогів і працівників супроводжувався необхідністю інтеграції міжнародних стандартів у вітчизняну освіту. В Україні почали впроваджуватися нові освітні програми, які відповідали вимогам сучасного суспільства. Це включало навчання на основі практичних кейсів,

розвиток комунікаційних навичок, а також акцент на етичні норми професійної діяльності.

Важливим аспектом є різноманітність форм підготовки. Соціальні працівники можуть здобувати освіту як у вищих навчальних закладах, так і на курсах підвищення кваліфікації. Це забезпечує гнучкість у підходах до навчання, дозволяючи враховувати індивідуальні потреби та можливості студентів.

Необхідно також зазначити, що система підготовки соціальних працівників і педагогів в Україні включає активну співпрацю з практичними закладами. Студенти проходять практику в соціальних службах, неурядових організаціях, що дозволяє їм отримати реальний досвід роботи в умовах, близьких до майбутньої професійної діяльності. Така інтеграція теорії і практики є важливою для формування компетентностей, які потрібні для ефективної соціальної роботи.

Оскільки соціальна політика в Україні продовжує еволюціонувати, система підготовки соціальних працівників повинна адаптуватися до нових викликів. Це передбачає оновлення навчальних планів відповідно до актуальних соціальних потреб, впровадження нових методик навчання та акцент на міждисциплінарному підході.

У той же час, важливою є роль професійних асоціацій та організацій, які сприяють розвитку професії. Вони активно беруть участь у навчанні, організації конференцій та семінарів, що підвищує кваліфікацію фахівців і створює платформу для обміну досвідом.

В цілому, становлення системи підготовки соціальних педагогів і працівників в Україні є динамічним процесом, який відображає зміни в суспільстві та потреби населення. Це не лише забезпечує якісну підготовку фахівців, але й сприяє розвитку соціальної сфери в країні, що вкрай важливо для соціального добробуту та стабільності.

Важливо зазначити, що цей процес супроводжується постійним вдосконаленням методик навчання та адаптацією до змінюваних умов соціального середовища. Зокрема, акцент на міждисциплінарний підхід дозволяє інтегрувати

знання з психології, соціології, права та інших наук, що є критично важливим для ефективної роботи соціальних фахівців.

В Україні активно розвивається дистанційна освіта, що відкриває нові можливості для навчання соціальних працівників. Це особливо актуально для тих, хто вже працює у сфері соціальних послуг, адже гнучкий графік навчання дозволяє поєднувати роботу з підвищенням кваліфікації. Онлайн-курси та вебінари стали популярними інструментами, які дозволяють отримувати нові знання та навички, не виходячи з дому.

Важливим елементом системи підготовки є практична підготовка студентів. В Україні активно розвивається система стажувань у соціальних службах та неурядових організаціях. Це дозволяє студентам отримувати реальний досвід роботи, знайомитися з актуальними соціальними проблемами, а також навчатися у досвідчених практиків. Такі стажування часто стають першим кроком до працевлаштування після завершення навчання. Крім того, слід зазначити важливість постійного професійного розвитку. Соціальні працівники повинні мати можливість регулярно підвищувати свою кваліфікацію через семінари, тренінги та спеціалізовані курси. Це допомагає їм залишатися в курсі новітніх тенденцій у соціальній політиці, законодавстві та методах роботи з населенням.

Окремої уваги заслуговує питання етики у соціальній роботі. В Україні активно розробляються та впроваджуються етичні кодекси, які регулюють діяльність соціальних працівників. Ці документи сприяють формуванню професійної ідентичності та підвищують відповідальність фахівців за свою діяльність. Дотримання етичних стандартів є важливим аспектом, оскільки соціальні працівники часто працюють із вразливими групами населення, що потребують особливого підходу та чутливості.

Необхідно також враховувати регіональні особливості підготовки соціальних працівників. В Україні існують різні соціально-економічні умови, що впливають на потреби в соціальних послугах. Тому важливо адаптувати навчальні програми до

специфіки конкретних регіонів, враховуючи їхні соціальні проблеми та потреби населення.

Останнім часом в Україні спостерігається активна інтеграція в європейський освітній простір. Це відкриває нові можливості для співпраці з закордонними університетами, обміну студентами та викладачами. Таке міжнародне співробітництво може сприяти впровадженню кращих практик, інноваційних методик навчання та підвищенню загального рівня освіти у сфері соціальної роботи.

Узагальнюючи, можна сказати, що становлення системи підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні є динамічним процесом, що постійно адаптується до змін у суспільстві. Це вимагає від навчальних закладів гнучкості, інноваційності та готовності до співпраці з різними секторами. Лише через комплексний підхід, активну участь усіх зацікавлених сторін та орієнтацію на реальні потреби суспільства можна досягти успіху в підготовці кваліфікованих фахівців, здатних ефективно реагувати на виклики сучасності та сприяти соціальному розвитку країни.

важливо підкреслити значення наукових досліджень у цій сфері. Сучасні дослідження соціальних проблем, трендів у соціальному розвитку та ефективних методів роботи стають основою для вдосконалення навчальних програм. Науковці, практики та викладачі співпрацюють для розробки нових моделей підготовки, які відповідають потребам суспільства.

Необхідно також зазначити важливість соціальної роботи в контексті інтеграції людей з інвалідністю. У підготовці фахівців все більше уваги приділяється інклюзивним підходам, які дозволяють розробляти стратегії, що враховують потреби усіх верств населення. Це включає навчання щодо доступності, розуміння особливостей взаємодії з людьми з різними формами інвалідності та створення умов для їхньої соціальної інтеграції.

Крім того, в Україні спостерігається зростання значення міжсекторного співробітництва у сфері соціальної роботи. Взаємодія між державними структурами, неурядовими організаціями та бізнесом стає ключовою для реалізації ефективних

соціальних програм. Це відкриває нові можливості для підготовки фахівців, які зможуть працювати в умовах партнерства, сприяючи розвитку соціальних інновацій.

З розвитком інформаційних технологій змінюються і підходи до навчання. Використання сучасних технологій, онлайн-платформ для дистанційного навчання, вебінарів та інтерактивних засобів сприяє підвищенню залученості студентів та розвитку їхніх навичок у реальному часі. Це також дозволяє легко адаптувати навчання до змін у суспільстві та швидко реагувати на нові виклики.

Важливою частиною підготовки соціальних працівників є формування навичок критичного мислення та аналітичного підходу. Студенти повинні вміти оцінювати ефективність програм соціальної допомоги, аналізувати дані та вносити пропозиції щодо їх покращення. Ці навички стануть основою для прийняття обґрунтованих рішень у їхній професійній діяльності [9].

Оскільки українське суспільство стикається з численними соціальними викликами, включаючи наслідки війни, економічні кризи та соціальну нерівність, роль соціальних працівників стає все більш важливою. Вони не лише допомагають у подоланні особистих криз, але й беруть участь у створенні і реалізації соціальної політики, що відповідає потребам населення.

Таким чином, становлення системи підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників в Україні відбувається на фоні динамічних змін в суспільстві. Це вимагає від усіх учасників процесу готовності до нових викликів, відкритості до інновацій та готовності до співпраці. Лише таким чином можна забезпечити ефективну підготовку фахівців, які будуть здатні відповідати на вимоги часу, працювати на благо суспільства та сприяти його розвитку.

Варто звернути увагу на виклики, з якими стикається ця система. Одним із найзначніших викликів є недостатнє фінансування освітніх програм. Це обмежує можливості для впровадження новітніх технологій, матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури навчальних закладів. Потреба у модернізації навчальних планів і програм часто натрапляє на бюрократичні бар’єри, що ускладнює процес реформування.

Ще одним викликом є стереотипи та упередження, які існують в суспільстві щодо соціальної роботи. В Україні соціальні працівники іноді асоціюються з функціями контролю, що може призводити до недовіри з боку громадян. Важливо працювати над формуванням позитивного іміджу професії, підвищуючи усвідомлення суспільством ролі соціальних працівників у вирішенні соціальних проблем. Це можна зробити через інформаційні кампанії, участь у громадських ініціативах та активне залучення соціальних працівників до медійних проектів.

Важливим є також питання професійного розвитку і підтримки спеціалістів у їхній діяльності. Багато соціальних працівників стикаються з емоційним вигоранням через роботу в складних умовах, тому необхідно створювати програми підтримки, які допомагатимуть зберігати їхнє психічне здоров'я. Навчання з управління стресом та емоційною стійкістю можуть стати важливою частиною підготовки та безперервного навчання.

Крім того, соціальні працівники повинні бути готовими до роботи в міжкультурному середовищі, оскільки Україна є багатонаціональною країною з різними соціальними групами. Це вимагає від фахівців гнучкості, чутливості до культурних особливостей і вміння працювати з різноманітними клієнтами. Навчальні програми повинні враховувати ці аспекти, включаючи курси з міжкультурної комунікації та етнопсихології.

Система підготовки соціальних працівників також повинна бути відкритою до нових ідей і практик. Уряди та освітні установи можуть звертати увагу на міжнародний досвід, адаптуючи його до українських реалій. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ, ООН та іншими, може допомогти у запровадженні нових програм та стандартів, які відповідають сучасним вимогам.

У перспективі, з огляду на глобальні тенденції, система підготовки соціальних працівників може стати більш інтегрованою в міжнародні процеси. Це відкриває можливості для студентів отримувати досвід закордоном, участі в міжнародних

програмах обміну та стажуваннях. Такі досвіди не тільки збагачують їхні знання, але й формують новий погляд на соціальні проблеми.

На завершення, становлення системи підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників в Україні є багатогранним процесом, що потребує постійної адаптації до змінюваних умов. Важливо, щоб усі учасники процесу — від навчальних закладів до державних структур і громадських організацій — працювали спільно, створюючи стійку та ефективну систему, здатну реагувати на виклики часу. Це стане запорукою успішної роботи соціальних працівників, які зможуть забезпечити підтримку тим, хто цього потребує, і внести вклад у соціальний розвиток країни.

12.5. Становлення та розвиток професії «соціальний педагог», «соціальний працівник» у вітчизняній практиці

Соціальна робота – це діяльність, що спрямована на підтримку людей, які потрапили в складні життєві ситуації, а також на забезпечення соціальної допомоги найуразливішим верствам населення. Основна роль соціального працівника полягає в тому, щоб допомогти людям адаптуватися до складного і технологічно розвиненого суспільства, яке включає їхнє оточення, таке як сім'я, колеги, сусіди та однолітки.

Крім того, соціальний працівник повинен надавати ефективні послуги окремим особам, сім'ям, групам, громадам та суспільству в цілому з метою покращення якості життя та функціонування соціуму. Підготовка фахівців у сфері соціальної роботи, як окремий напрямок практики та професійної діяльності, почала формуватися в Україні в 1990-х роках. У квітні 1991 року постановою Держкомпраці СРСР була введена кваліфікаційна характеристика для посад, таких як "спеціаліст із соціальної роботи", "соціальний педагог" та "соціальний працівник" [33].

У наступні роки соціальна робота як нова професія та спеціальність у системі вищої освіти почала активно розвиватися. Важливим кроком у цьому процесі стало

створення в 1992 році Української асоціації соціальних працівників і фахівців у соціальній роботі. Протягом останніх років в Україні відкрито факультети, відділення та школи соціальної роботи у понад 30 університетах і коледжах, що сприяло формуванню різних спеціалізацій у цій галузі.

Хоча традиції соціальної допомоги мають давнє коріння, професійна соціальна робота виникла наприкінці XIX століття в Європі та Північній Америці, коли з'явилася нова професія – соціальний працівник. Протягом понад століття ця професія зазнала значних змін: від простого піклувальника до фахівця, який здатний виявити та активізувати внутрішній потенціал людини, допомагаючи їй справлятися з психологічними труднощами та відновлювати контроль над своїм життям.

Сучасна соціальна робота не лише надає підтримку, але й сприяє поверненню людей до активного, самостійного життя. Цей підхід підтримує сталий соціальний і духовний розвиток суспільства, запобігаючи загостренню соціальних проблем і оптимізуючи використання ресурсів. Таким чином, соціальні працівники повинні оволодіти новітніми методами роботи з людьми та впливу на соціальні процеси.

Соціальна робота зосереджена на людині, що передбачає партнерські відносини. Клієнти діляться своїми особистими проблемами, надаючи соціальним працівникам доступ до своєї інтимної сфери. Робота з клієнтом можлива лише за умови довіри між ним та фахівцем.

Клієнти мають право на конфіденційність. Важливою складовою роботи соціального працівника є його роль посередника, що полягає у поясненні інтересів та поглядів однієї сторони іншій — клієнтам, родичам, чиновникам та представникам інших професій. Це також передбачає вислуховування скарг на упередженість з різних боків.

Таким чином, соціальні працівники формують особливий стиль мислення та специфічну термінологію. Зазвичай до посередника звертаються за допомогою, коли людина тривалий час перебуває в складній ситуації і не може самостійно її вирішити. Посередницька діяльність часто вимагає координації зусиль

представників різних професій для комплексного розв'язання проблем конкретної особи або сім'ї.

Соціальна робота в Україні як професійна діяльність почала активно розвиватися з початку 1990-х років. Основними причинами її появи стали погіршення економічної ситуації, соціальні проблеми, криза моральних цінностей, значне зростання кількості людей, які не змогли самостійно забезпечити належні умови життя, а також психологічна криза, викликана різкими змінами в суспільстві. До цього додалися негативні соціальні явища, такі як безробіття, дитяча бездоглядність, злочинність, алкоголізм і наркоманія.

У цих умовах виникла потреба в створенні різних соціальних агенцій і залученні фахівців, які здатні використовувати сучасні технології для запобігання соціальним проблемам і активізації потенціалу особистості. На сьогодні в Україні функціонують центри зайнятості, соціальні служби для молоді, служби у справах неповнолітніх, кризові центри, притулки для дітей і дорослих, територіальні центри обслуговування населення, будинки-інтернати та пансіонати, реабілітаційні центри для людей з особливими потребами, а також соціально-психологічні відділи в різних установах. Крім того, в країні діє близько 60 тисяч громадських організацій, які надають соціальні послуги, захищають права громадян та працюють над профілактикою соціальних проблем.

Організації, що займаються соціальною роботою, отримують активну підтримку з боку держави, а також національних і міжнародних благодійних фондів. У найближчі роки очікується зростання кількості таких організацій, оскільки легше запобігти соціальним проблемам, ніж боротися з ними. Найперспективнішими напрямами соціальної роботи є профілактика негативних явищ, формування здорового способу життя, організація приватних центрів соціального обслуговування, розвиток ринку соціальних послуг, робота в громадах для згуртування та активізації внутрішніх ресурсів, а також упровадження альтернативних форм опіки над дітьми-сиротами і особами з обмеженими можливостями.

З прийняттям Закону України «Про соціальні послуги» у 2003 році зросла потреба в спеціалістах із соціальної роботи. Це зумовило необхідність перегляду змісту підготовки фахівців, який повинен включати аналіз сучасного соціального розвитку, вміння оцінювати соціальну політику, знання сучасних моделей і методів соціальної роботи, а також розвиток особистісних якостей.

Соціальні працівники виконують різноманітні функції і працюють у тісному контакті з фахівцями різних галузей: психологами, юристами, лікарями та соціологами. Однак ключову роль відіграють саме спеціалісти з соціальної роботи. Соціальний працівник не лише надає допомогу незахищеним групам, але також виступає як суспільний діяч, який бере участь у реформуванні соціальної політики та законодавства.

Головне завдання соціального працівника полягає в тому, щоб клієнт, якому надається допомога, зміг надалі обходитися без неї, що вважається показником професійного успіху. Соціальна робота націлена на відновлення здатності клієнта діяти самостійно в певних соціальних умовах.

Діяльність соціального працівника вимагає знань у багатьох сферах, включаючи організацію системи соціального забезпечення, відповідне законодавство, елементи соціології та економіки, а також конкретні прийоми індивідуальної роботи з людьми. Це передбачає знання психології в контексті практичної роботи з особистістю.

Соціальний працівник має вміти виявляти соціальні проблеми, аналізувати їх причини та сприяти їх розв'язанню. Він допомагає людям, які потрапили в складні життєві ситуації, стати повноцінними членами суспільства. Однак соціальна робота має свої специфічні риси. Проблеми, з якими вона стикається, часто не мають простих і однозначних рішень, а недоліки в їх вирішенні стають помітними. Внаслідок цього помилки, допущені в рамках соціальної роботи, можуть призводити до негативних наслідків, за які нерідко звинувачують самих соціальних працівників. "Молодість" цієї професії пояснює її недостатнє визнання в академічних та адміністративних колах. Спроби спеціалістів впровадити наукові підходи до

вирішення соціальних проблем часто стикаються з недовірою, оскільки ця сфера вважається особистісною і побутовою.

Індивідуальні якості соціального працівника визначають його стиль поведінки та систему стосунків, які він налагоджує. Деякі фахівці добре почуваються у конфліктних ситуаціях, інші ж віддають перевагу співпраці та взаємодопомозі. Одні з легкістю спілкуються з балакучими клієнтами, інші швидше знаходять спільну мову з мовчазними. Деякі з них чутливі до потреб дітей, в той час як інші більше уваги приділяють людям похилого віку. Деякі можуть витримувати агресію, тоді як інші важко сприймають найменшу недовіру.

Ці приклади підкреслюють важливість особистісних якостей у професійній діяльності соціальних працівників. До найзначніших з них можна віднести: гуманістичний підхід, відповідальність, чутливість до справедливості, повагу до гідності інших, терпіння, ввічливість, порядність, емпатію, готовність зрозуміти клієнта і допомогти йому, стриманість, адекватну самооцінку, щирість та соціальну адаптивність.

Соціальні працівники повинні дотримуватись об'єктивності та неупередженості, хоча рідко залишаються байдужими, зважаючи на величезний обсяг людських страждань, з якими вони стикаються. Фахівці у цій галузі мають свій особливий статус та знання, що допомагають їм об'єктивно оцінювати ситуацію. Основою їх професійних знань є дві ключові концепції: професіоналізм та дотримання прав людини.

Соціальний працівник виконує різні обов'язки, серед яких: виявлення потреб людей у підтримці, допомога в їх влаштуванні в лікувальні та навчальні заклади, надання матеріальної та соціально-побутової допомоги; виявлення сімей та осіб, які потребують медичної, юридичної або психологічної підтримки; знання основ пенсійної справи та соціального захисту; організація захисту прав неповнолітніх правопорушників; сприяння створенню центрів соціальної служби для молоді; допомога в організації виховної діяльності в інтернатах і притулках; участь у

реабілітації осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, та у вирішенні інших соціальних проблем.

В Україні нині спостерігаються неприємні тенденції: зменшення чисельності населення, зростання кількості розлучень, проблемних сімей, сиріт, старіння населення, а також збідніння. Це призводить до зростання жебрацтва, погіршення медичних послуг, збільшення кількості дітей з вродженими дефектами, інвалідів і поширення венеричних захворювань, включно зі СНІДом. У таких умовах наростає соціальна напруга та злочинність.

Економічна ситуація в країні, зокрема спад виробництва, зниження продуктивності праці, інфляція, зменшення реальних доходів та зростання безробіття, серйозно впливає на соціальну сферу. Це призводить до деморалізації населення, і діяльність соціальних працівників стає все більш необхідною.

Ефективність соціального захисту можливе лише за наявності кваліфікованих фахівців, які володіють необхідними навичками та знаннями. Тому одним із найважливіших аспектів роботи в цій сфері є підготовка, професійна орієнтація та відбір кадрів для соціальних служб.

12.6. Вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціального педагога, соціального працівника

Вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників є надзвичайно високими, оскільки ці спеціалісти мають справу з найбільш вразливими верствами населення та забезпечують соціальну підтримку у складних життєвих ситуаціях. Однією з найважливіших вимог є глибоке знання соціальних, економічних і психологічних аспектів життя людей. Соціальні працівники і педагоги повинні мати вміння аналізувати соціальні проблеми, що вимагає знань у галузі соціології, психології, педагогіки та юриспруденції. Ці знання дозволяють їм оцінювати ситуації, в яких опинилися їхні клієнти, і пропонувати адекватні рішення.

Суспільство також очікує, що соціальні працівники та педагоги зможуть застосовувати теоретичні знання на практиці. Це передбачає, що їхня підготовка включатиме проходження стажувань та практичних занять у соціальних установах, де вони можуть набувати досвіду роботи з реальними проблемами. Уміння адаптуватися до різних умов і потреб людей стає необхідною умовою їхньої ефективності.

Комунікативні навички є ще однією критично важливою вимогою. Соціальні працівники і педагоги повинні вміти встановлювати довірливі стосунки з клієнтами, які часто відкривають їм свої найінтимніші проблеми. Це вимагає не лише вміння слухати, але й розуміння емоційного стану людей, з якими вони працюють. Емпатія, чуйність і терпіння допомагають створити сприятливу атмосферу для взаємодії та сприяють кращому розумінню потреб клієнтів.

Окрім цього, соціальні працівники і педагоги повинні бути обізнані в питаннях прав людини та етики, оскільки їхня діяльність часто пов’язана з захистом прав найбільш уразливих груп населення. Знання законодавства, що регулює соціальні відносини, стає важливим елементом їхньої роботи, оскільки фахівці повинні вміти надати юридичну допомогу і консультувати клієнтів з питань їхніх прав.

Важливою вимогою є також активна позиція фахівців у впровадженні нових соціальних програм і проектів, що сприяють соціальній адаптації різних груп населення. Соціальні працівники і педагоги повинні бути здатними планувати, організовувати і оцінювати ці програми, щоб забезпечити їхню ефективність і відповідність потребам суспільства.

Не менш важливими є особистісні якості, які впливають на професійний успіх. Суспільство очікує від соціальних працівників і педагогів високої моральної відповідальності, порядності та чесності. Ці якості дозволяють створити довірливу атмосферу, що сприяє відкритому спілкуванню з клієнтами. Соціальні працівники повинні бути готовими до викликів, які супроводжують їхню діяльність, та вміти справлятися зі стресом.

Суспільство також вимагає від соціальних працівників постійного самовдосконалення та професійного розвитку. Це означає, що фахівці повинні бути в курсі новітніх тенденцій у соціальній роботі, вдосконалювати свої навички та знання, щоб ефективно відповідати на виклики, які виникають у суспільстві.

Таким чином, вимоги до соціальних педагогів і працівників охоплюють широкий спектр навичок і знань, що необхідні для успішної роботи в цій складній і відповідальній сфері. Суспільство очікує від них не лише професійних компетенцій, а й особистісних якостей, які допоможуть у створенні гармонійних стосунків з клієнтами та сприятимуть соціальному розвитку.

Крім того, важливим аспектом вимог до професійної підготовки соціальних педагогів і працівників є здатність до критичного мислення. У ситуаціях, коли необхідно приймати швидкі рішення, вони повинні вміти аналізувати інформацію, оцінювати різні варіанти дій і вибирати найбільш ефективні рішення. Це вимагає гнучкості у мисленні та готовності адаптуватися до змінюваних умов, які часто виникають у соціальній сфері.

Ще однією важливою вимогою є уміння працювати в команді. Соціальні працівники і педагоги рідко працюють самостійно; зазвичай вони є частиною мультидисциплінарних команд, до складу яких входять психологи, юристи, медики та інші фахівці. Вміння ефективно взаємодіяти з колегами, ділитися інформацією та координувати свої дії є критично важливим для успішного вирішення соціальних проблем.

Суспільство також очікує від соціальних працівників і педагогів використання сучасних технологій. У епоху інформаційних технологій вміння користуватися комп'ютерами, програмами для управління проектами та засобами комунікації стає необхідним. Це дозволяє не лише покращити якість надання соціальних послуг, але й ефективніше збирати, аналізувати та представляти дані про потреби населення.

Не менш важливими є навички організації і управління проектами. Соціальні працівники повинні вміти планувати діяльність, розподіляти ресурси, оцінювати результати та коригувати свої дії відповідно до отриманих результатів. Це потребує

не лише знань у сфері менеджменту, але й уміння працювати з фінансовими та людськими ресурсами.

Також варто відзначити важливість міжкультурної компетенції. У багатокультурному суспільстві соціальні працівники і педагоги повинні вміти враховувати культурні особливості та потреби різних груп населення. Це дозволяє їм забезпечити інклюзивний підхід у своїй роботі та створити умови для рівноправної участі всіх членів суспільства.

Нарешті, суспільство очікує, що соціальні працівники і педагоги будуть активно залучати клієнтів до процесу прийняття рішень щодо їхнього життя. Підходи, які сприяють самозалученню та активності клієнтів, допомагають зміцнити їхню автономію та відповідальність за власну долю. Цей підхід не лише покращує якість соціальних послуг, але й сприяє загальному розвитку суспільства.

Отже, вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціальних педагогів і працівників є багатогранними та комплексними. Вони охоплюють широкий спектр навичок, знань та особистісних якостей, необхідних для ефективного виконання їхніх функцій у соціальній сфері. У сучасному світі, де соціальні проблеми набувають дедалі більшої складності, роль цих фахівців стає надзвичайно важливою для забезпечення соціальної стабільності та розвитку.

Важливою вимогою суспільства є етика професійної діяльності соціальних працівників і педагогів. У цій сфері високі моральні стандарти та дотримання етичних норм є основою довіри між фахівцями та клієнтами. Соціальні працівники повинні дотримуватися принципів конфіденційності, поваги до гідності людини, справедливості та неупередженості. Це не лише допомагає зміцнити відносини з клієнтами, але й сприяє позитивному іміджу професії в суспільстві.

Оскільки соціальні педагоги і працівники часто працюють із вразливими групами населення, від них вимагається також глибоке розуміння соціальних проблем, які можуть впливати на їхню роботу. Це означає, що вони повинні бути обізнані про сучасні тенденції в соціальній політиці, питання соціального захисту, а

також про механізми, що сприяють змінам у цій сфері. Постійне самоосвіта та професійний розвиток стають невід’ємною частиною їхньої кар'єри.

Крім того, важливою є здатність соціальних працівників та педагогів до саморефлексії. Уміння аналізувати свою діяльність, оцінювати свої дії та вчитися на власному досвіді є критично важливими для їхнього професійного зростання. Це дозволяє їм вдосконалювати свої навички, адаптувати методи роботи відповідно до нових викликів і потреб суспільства.

В умовах швидких змін у суспільстві, викликаних економічними, політичними та соціальними факторами, фахівці повинні бути готовими до постійного навчання та адаптації. Суспільство очікує, що соціальні працівники і педагоги будуть здатні реагувати на нові виклики, використовуючи інноваційні підходи та методи в своїй роботі. Це включає в себе впровадження нових технологій, таких як онлайн-інструменти для консультування та підтримки клієнтів, а також використання сучасних методик для роботи з різними соціальними групами.

Також важливою вимогою є здатність до міждисциплінарної співпраці. Соціальні працівники і педагоги часто взаємодіють із фахівцями з інших галузей, таких як право, медицина, психологія, освіта. Це вимагає від них знання основних принципів і підходів інших професій, що дозволяє ефективно співпрацювати і вирішувати складні соціальні проблеми [9].

Зрештою, суспільство має великі очікування щодо соціальних працівників і педагогів, вимагаючи від них не лише професійних навичок, але й глибокого розуміння соціальних процесів, чутливості до потреб клієнтів і готовності до постійного розвитку. Підтримка і розвиток цієї професії є важливими для створення справедливого і гармонійного суспільства, де кожна людина матиме можливість реалізувати свій потенціал. У зв’язку з цим, забезпечення високого рівня підготовки фахівців у цій сфері є пріоритетним завданням для держави та суспільства в цілому.

Однією з важливих вимог суспільства до соціальних педагогів і працівників є їхня здатність до критичного мислення. Вони повинні вміти аналізувати складні соціальні ситуації, оцінювати ефективність різних методів і стратегій роботи, а

також приймати обґрунтовані рішення. Ця навичка є важливою для того, щоб адекватно реагувати на виклики, з якими стикаються їхні клієнти, та забезпечувати високий рівень підтримки.

Також суспільство очікує, що соціальні працівники та педагоги будуть активними учасниками соціальних змін. Це включає в себе участь у громадських ініціативах, волонтерських проектах та програмах, спрямованих на покращення умов життя вразливих груп населення. Їхня активність у цій сфері підкреслює важливість їхньої ролі в розвитку громади і зміцненні соціальної справедливості.

У сучасному світі, де все більше значення має міжкультурна комунікація, соціальні працівники повинні володіти навичками роботи з різними культурами та групами. Здатність розуміти культурні особливості та адаптувати підходи до роботи з різними клієнтами є важливим аспектом їхньої професійної діяльності. Це сприяє більш ефективному вирішенню соціальних проблем і сприяє інтеграції різних груп у суспільство.

Не менш важливою є роль технологій у діяльності соціальних працівників і педагогів. Сучасні інструменти, такі як програмне забезпечення для управління випадками, онлайн-платформи для консультування та бази даних, допомагають оптимізувати їхню роботу і підвищують ефективність надання соціальних послуг. Суспільство вимагає від фахівців не лише вміння користуватися цими технологіями, але й розуміння, як їх можна застосувати для покращення результатів роботи.

Вимоги суспільства також стосуються особистих якостей соціальних працівників і педагогів. Вони повинні бути емоційно стабільними, адже робота з людьми, які переживають складні часи, може бути психологічно важкою. Уміння контролювати свої емоції та стрес, а також зберігати позитивний настрій, є необхідним для ефективної взаємодії з клієнтами.

Завершуючи, можна зазначити, що вимоги суспільства до рівня професійної підготовки соціальних педагогів і працівників є комплексними і багатогранними. Вони охоплюють як професійні, так і особистісні аспекти діяльності, що підкреслює важливість цієї професії в контексті сучасних соціальних викликів. Підготовка

фахівців у цій сфері повинна бути орієнтована на розвиток всіх цих компетенцій, щоб забезпечити їх здатність ефективно працювати на благо суспільства. Тільки таким чином можна досягти високої якості соціальних послуг і сприяти сталому розвитку громади.

Крім зазначених вимог, суспільство також очікує від соціальних працівників і педагогів здатності до постійного професійного розвитку. Світ соціальних послуг постійно змінюється, і нові методи, технології, а також зміни в законодавстві вимагають від фахівців актуалізації знань і навичок. Це може включати участь у семінарах, тренінгах, конференціях, а також самоосвіту через онлайн-курси та інші ресурси. Постійне вдосконалення професійних знань дозволяє соціальним працівникам і педагогам бути на передовій у своїй сфері, надавати якісні послуги та адаптуватися до нових викликів.

Також важливим є вміння працювати в команді. Соціальні працівники часто взаємодіють з іншими фахівцями — психологами, юристами, медиками та представниками громадських організацій. Ефективна координація дій та обмін інформацією між різними службами є критично важливими для забезпечення комплексного підходу до вирішення соціальних проблем. Вміння працювати в команді, слухати і враховувати думки інших спеціалістів підвищує загальну ефективність надання соціальних послуг [40].

Соціальні працівники також повинні бути обізнані в етиці професії. Розуміння етичних принципів, які регулюють їхню діяльність, є необхідним для забезпечення відповідального і чутливого підходу до роботи з клієнтами. Це включає повагу до конфіденційності, дотримання прав людини і недискримінацію. Дотримання етичних стандартів не лише зміцнює довіру клієнтів, але й підвищує авторитет самої професії в суспільстві.

Нарешті, важливою вимогою є активна участь у формуванні політики соціального захисту. Соціальні працівники повинні бути здатні висловлювати свої думки та рекомендації щодо поліпшення соціальної політики, базуючи їх на реальних потребах громади, з якою вони працюють. Це може включати участь у

громадських слуханнях, розробці проектів законодавчих ініціатив або співпрацю з державними органами. Така активність дозволяє не лише впливати на зміни, але й робити їх більш адаптованими до потреб суспільства.

Таким чином, вимоги суспільства до професійної підготовки соціальних педагогів і працівників є багатогранними і динамічними. Вони охоплюють широкий спектр навичок і знань, які дозволяють фахівцям ефективно виконувати свої обов'язки в умовах постійно змінюваного соціального контексту. Важливість адаптивності, комунікації, етики, а також готовності до навчання та професійного розвитку роблять цю професію життєво важливою для розвитку і підтримки соціального благополуччя в Україні.

12.7. Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників

Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників була заснована з метою підтримки, розвитку та інтеграції професіоналів у сфері соціальної роботи в Україні. Асоціація виступає як платформа для обміну досвідом, знаннями та найкращими практиками, а також займається просуванням соціальної роботи як важливої складової суспільного розвитку.

Однією з ключових цілей асоціації є забезпечення високих стандартів професійної підготовки соціальних педагогів і працівників. Це досягається через розробку навчальних програм, проведення тренінгів, семінарів та конференцій, де фахівці можуть підвищувати свою кваліфікацію та отримувати актуальну інформацію про нові методи і технології в соціальній сфері.

Асоціація також активно займається дослідженнями у сфері соціальної роботи, збираючи і аналізуючи дані про потреби населення, виклики, з якими стикаються соціальні працівники, та ефективність існуючих соціальних програм. Це дозволяє формувати рекомендації для державних органів влади, щоб вдосконалити політику у сфері соціального захисту і підтримки населення.

Крім цього, Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників є важливим голосом у захисті прав і інтересів своїх членів. Асоціація

сприяє формуванню професійної ідентичності соціальних працівників, представляючи їхні інтереси на різних рівнях — від місцевого до державного. Це включає участь у розробці законодавства, яке регулює діяльність соціальних працівників, а також у проведенні кампаній на підтримку соціальних ініціатив.

Важливою складовою діяльності асоціації є налагодження партнерства з міжнародними організаціями та асоціаціями, що дозволяє обмінюватися досвідом та залучати ресурси для розвитку соціальної роботи в Україні. Це включає співпрацю з такими організаціями, як ЮНІСЕФ, ПРООН та іншими, що займаються соціальним розвитком.

Асоціація також акцентує увагу на важливості етичних стандартів у соціальній роботі. Вона сприяє формуванню етичного кодексу, який би регулював поведінку фахівців, підвищуючи довіру до професії з боку суспільства. Це особливо важливо в умовах, коли соціальні працівники стикаються з численними викликами, такими як соціальна нерівність, бідність, безробіття, та інші.

Загалом, Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників відіграє ключову роль у розвитку соціальної роботи в Україні. Завдяки своїй діяльності, асоціація сприяє покращенню якості соціальних послуг, формуванню професійної спільноти та підвищенню соціальної відповідальності у суспільстві. Через свої програми і ініціативи, асоціація підтримує фахівців у їхній щоденній діяльності, надаючи ресурси і можливості для розвитку, а також виступаючи за права і інтереси всіх, хто працює у сфері соціальної роботи.

важливо також згадати про її внесок у формування мережі співпраці між різними соціальними службами та установами. Асоціація активно сприяє створенню платформ для взаємодії між соціальними працівниками, педагогами, психологами, медиками та іншими фахівцями, що займаються соціальним захистом населення. Це дозволяє не лише обмінюватися досвідом, але й розвивати комплексні підходи до вирішення соціальних проблем.

Одним з важливих аспектів роботи асоціації є організація освітніх заходів, спрямованих на підвищення професійного рівня її членів. Асоціація проводить серії

вебінарів, тренінгів і майстер-класів, де фахівці можуть освоювати нові методи роботи, знайомитися з актуальними дослідженнями та практиками. Такі заходи також забезпечують можливість для нетворкінгу, що допомагає встановлювати нові професійні контакти та співпраці.

Важливе місце в діяльності асоціації займає інформаційна підтримка. Асоціація веде активну просвітницьку роботу, інформуючи членів про новини у сфері соціальної роботи, зміни в законодавстві, нові програми та ініціативи. Це дозволяє соціальним працівникам бути в курсі всіх актуальних змін та адаптувати свої підходи до роботи в залежності від вимог часу.

Асоціація також акцентує увагу на важливості наукових досліджень у сфері соціальної роботи. Вона підтримує молодих науковців, допомагаючи їм у проведенні досліджень, що можуть стати основою для подальшого вдосконалення соціальних практик і програм. Члени асоціації мають можливість публікувати свої роботи у фахових виданнях, що сприяє популяризації наукових знань у практичній діяльності.

Одним з викликів, з якими стикається асоціація, є необхідність забезпечення фінансування для своїх програм і ініціатив. Це може включати залучення грантів, співпрацю з бізнесом та міжнародними фондами. Асоціація активно працює над розширенням своїх можливостей, що дозволяє їй реалізовувати нові проекти і програми, спрямовані на підвищення ефективності соціальної роботи в Україні.

Нарешті, важливим аспектом діяльності асоціації є її роль у формуванні суспільної думки щодо професії соціального працівника. Через медіа, соціальні мережі та інші платформи асоціація веде кампанії, що покликані підвищити престиж професії, розвінчати стереотипи та показати реальні досягнення соціальних працівників. Це допомагає залучати нових фахівців до сфери соціальної роботи, сприяючи її розвитку та покращенню якості наданих послуг.

Таким чином, Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників відіграє ключову роль у розвитку соціальної сфери в Україні, забезпечуючи професіоналізм, інновації та підтримку для всіх, хто працює у цій

важливій галузі. Завдяки своїй діяльності, асоціація не лише покращує умови для фахівців, але й позитивно впливає на життя багатьох людей, які потребують соціальної підтримки.

Варто зазначити, що асоціація також активно працює над інтеграцією міжнародних стандартів у сферу соціальної роботи в Україні. Вона сприяє обміну досвідом між українськими та іноземними фахівцями, організовуючи міжнародні конференції, семінари та стажування. Це дозволяє українським соціальним працівникам вивчати новітні методи, підходи та практики, які успішно застосовуються в інших країнах, адаптуючи їх до вітчизняних умов.

Асоціація також бере участь у формуванні політики в сфері соціального захисту населення. Вона представляє інтереси своїх членів на різних рівнях влади, забезпечуючи зворотний зв'язок між практиками та державними органами. Це дає змогу враховувати реальні потреби соціальних працівників у розробці нових законодавчих ініціатив, що стосуються соціальної політики та законодавства.

Крім того, важливим аспектом роботи асоціації є розвиток етики професії. Асоціація прагне встановити чіткі етичні стандарти для своїх членів, розробляючи кодекси поведінки та етичні норми. Це дозволяє створити єдині правила, які регулюють взаємодію соціальних працівників з клієнтами, колегами та іншими зацікавленими сторонами. Дотримання цих стандартів є важливим для підтримки довіри суспільства до професії та забезпечення високої якості соціальних послуг.

Важливим напрямком діяльності асоціації є також підтримка інклюзії та роботи з уразливими групами населення. Асоціація активно розробляє програми, які спрямовані на допомогу людям з обмеженими можливостями, дітям-сиротам, постраждалим від насильства, а також людям, які пережили травматичні події. Ці ініціативи покликані не лише надання допомоги, але й забезпечення їхнього активного включення в суспільне життя.

Асоціація активно підтримує волонтерський рух, заохочуючи молодь та інших небайдужих громадян долучатися до соціальної роботи. Це не лише розширює

ресурси асоціації, але й підвищує обізнаність населення про соціальні проблеми, формуючи активну громадську позицію.

Таким чином, Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників виконує численні функції, що стосуються розвитку професії, підтримки соціальних працівників та покращення якості соціальних послуг. Її діяльність має важливе значення для підвищення ефективності соціальної роботи в Україні, забезпечуючи професіоналізм, інновації та підтримку для всіх, хто займається цим важливим напрямком.

Додатково варто зазначити, що Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників активно займається науково-дослідницькою діяльністю. Асоціація ініціює та підтримує дослідження в сфері соціальної роботи, зокрема вивчаючи актуальні проблеми суспільства, розробляючи рекомендації для покращення соціальних послуг та оцінюючи ефективність існуючих програм. Результати цих досліджень часто публікуються у спеціалізованих виданнях, що забезпечує доступ до нових знань для практиків та студентів.

Асоціація також відіграє важливу роль у навчанні та підвищенні кваліфікації фахівців. Вона організовує тренінги, майстер-класи, курси підвищення кваліфікації, що допомагає соціальним працівникам постійно оновлювати свої знання та навички відповідно до сучасних вимог. Це є надзвичайно важливим, оскільки сфера соціальної роботи постійно змінюється, а нові виклики вимагають адаптації та впровадження нових підходів.

Асоціація також сприяє формуванню професійної спільноти, що включає не лише соціальних працівників, але й педагогів, психологів, соціологів та інших фахівців, які працюють у суміжних сферах. Це сприяє обміну досвідом, кращими практиками та формуванню міждисциплінарного підходу до розв'язання соціальних проблем.

Крім того, Асоціація активно займається інформаційною роботою, поширюючи знання про соціальну роботу серед населення. Вона організовує кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності про важливість соціальних послуг,

роль соціальних працівників у суспільстві, а також про права і можливості людей, які потребують допомоги.

Особливої уваги заслуговує роль Асоціації в підтримці інновацій у соціальній політиці. Вона активно виступає за впровадження нових форм соціального захисту, які відповідають сучасним реаліям, і підтримує ініціативи, спрямовані на розвиток соціальних підприємств та інших інноваційних форм надання соціальних послуг.

На завершення, можна підкреслити, що Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників виконує важливу роль у формуванні та розвитку соціальної роботи в Україні. Її діяльність сприяє підвищенню якості соціальних послуг, професіоналізації галузі, розвитку соціального діалогу та зміцненню довіри між суспільством і соціальними інституціями. Завдяки зусиллям асоціації, соціальна робота стає більш ефективною та адаптованою до потреб сучасного українського суспільства.

Асоціація також приділяє увагу розвитку системи оцінки ефективності соціальних програм та послуг. Вона ініціює впровадження механізмів моніторингу та оцінки, що дозволяє не лише відстежувати результати соціальної роботи, але й вносити корективи у програми на основі отриманих даних. Це підвищує відповідальність соціальних працівників і організацій, а також забезпечує прозорість у використанні ресурсів.

Крім того, важливим аспектом діяльності Асоціації є міжнародна співпраця. Вона активно налагоджує партнерські відносини з міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ, Європейський Союз та різні неурядові організації. Це дозволяє Україні переймати передовий досвід з інших країн, адаптуючи його до вітчизняних умов. Взаємодія з міжнародними структурами також відкриває можливості для отримання грантів та фінансування інноваційних проектів у соціальній сфері.

Асоціація займається також адвокацією соціальної політики. Вона активно веде діалог із державними органами, представляючи інтереси професійної спільноти та впливаючи на формування політики у сфері соціальної роботи. Це включає

пропозиції щодо законодавчих ініціатив, які можуть покращити умови роботи соціальних працівників, забезпечити їх права та гарантії.

У рамках своєї діяльності Асоціація організовує конференції, семінари та круглосутінки, що збирають фахівців з різних регіонів України. Це сприяє обміну досвідом, обговоренню актуальних проблем соціальної роботи та виробленню спільних рекомендацій. Такі заходи не лише стимулюють професійний розвиток, але й зміцнюють мережу підтримки між соціальними працівниками.

Також важливо зазначити, що Асоціація займається популяризацією професії соціального працівника серед молоді. Вона проводить інформаційні кампанії у навчальних закладах, розповідаючи про можливості кар'єри у соціальній сфері та важливість цієї професії для суспільства. Це може заохотити нове покоління обрати соціальну роботу як професійний шлях, що є особливо важливим у контексті зростаючих потреб у кваліфікованих фахівцях.

На завершення, Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників виконує надзвичайно важливу роль у розвитку соціальної роботи в Україні. Її діяльність охоплює широкий спектр напрямків — від професійної підготовки до адвокації соціальної політики — що робить її невід'ємною частиною системи соціального захисту та підтримки в країні. Зважаючи на постійні виклики, з якими стикається українське суспільство, роль асоціації стає дедалі більш значущою у забезпеченні соціальної справедливості та підтримки вразливих груп населення.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні напрямки соціального забезпечення населення були актуальні в Україні у довоєнний період?
2. Як змінилося соціальне забезпечення під час Великої Вітчизняної війни?
3. Які соціальні проблеми виникли в Україні в період після війни?
4. Які основні складові соціальної політики України в сучасних умовах?
5. Які ключові реформування соціальної політики відбулися в Україні після 1991 року?

6. Які особливості становлення системи підготовки соціальних педагогів в Україні?
7. Як вплинула незалежність України на професію "соціальний працівник"?
8. Які основні вимоги суспільства до соціальних педагогів і соціальних працівників?
9. Які методи навчання використовуються у підготовці соціальних працівників в Україні?
10. Які основні етапи розвитку професії соціального педагога в Україні?
11. Як українська система соціального забезпечення адаптується до сучасних викликів?
12. Які соціальні послуги надаються населенню в Україні сьогодні?
13. Яку роль відіграє Українська Асоціація соціальних педагогів і соціальних працівників у професійній підготовці?
14. Які інноваційні підходи використовуються в сучасній соціальній роботі в Україні?
15. Як війна вплинула на соціальну роботу і потреби населення?
16. Які програми підтримки сімей з дітьми реалізуються в Україні?
17. Як здійснюється моніторинг і оцінка ефективності соціальних послуг?
18. Які особливості надання соціальної допомоги у сільській місцевості в Україні?
19. Які проблеми виникають під час реалізації соціальної політики на місцевому рівні?
20. Як відбувається взаємодія соціальних працівників з іншими спеціалістами?
21. Які існують основні види соціального забезпечення в Україні?
22. Які соціальні групи населення потребують особливої уваги з боку соціальних служб?
23. Які правові основи регулюють діяльність соціальних працівників в Україні?
24. Як забезпечується захист прав дитини в системі соціального забезпечення?
25. Яка роль соціального педагога в системі освіти України?
26. Які проблеми існують у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю?

27. Які основні принципи професійної етики для соціальних працівників?
28. Як соціальні працівники вирішують конфлікти в своїй практиці?
29. Яка роль освіти у підвищенні кваліфікації соціальних працівників?
30. Які соціальні інновації впроваджуються в Україні для покращення соціального забезпечення?
31. Яким чином соціальні працівники можуть впливати на соціальну політику в Україні?
32. Які основні виклики стоять перед системою соціального забезпечення в Україні сьогодні?
33. Як українські соціальні працівники співпрацюють з міжнародними організаціями?
34. Яка роль громади у підтримці соціальних ініціатив?
35. Які прогнози щодо розвитку системи соціального забезпечення в Україні на найближчі роки?

Завдання для самостійної роботи:

Який документ став основою для соціального забезпечення в Україні після 1991 року?

A) Конституція України

B) Закон України "Про соціальні послуги"

C) Закон України "Про освіту"

D) Кодекс законів про працю України

Які основні напрямки соціального забезпечення були актуальні в довоєнний період?

A) Освіта і культура

B) Охорона здоров'я та соціальне страхування

C) Військова служба

D) Розвиток сільського господарства

У який період були найбільші зміни в соціальному забезпеченні в Україні?

A) 1941-1945

B) 1991-1995

C) 2005-2010

D) 2014-2020

Яка соціальна проблема стала особливо актуальною під час Великої Вітчизняної війни?

A) Безробіття

B) Дитяча бездоглядність

C) Погіршення екології

D) Злочинність

Яка з наведених організацій була створена для підтримки соціальних працівників в Україні?

A) Українська асоціація соціальних педагогів

B) Національна академія наук України

C) Міжнародний фонд розвитку

D) ООН

Який принцип є основним у соціальному забезпеченні населення?

A) Принцип ринкової економіки

B) Принцип солідарності

C) Принцип конкуренції

D) Принцип індивідуалізму

Яка професія виникла в Україні внаслідок соціальних змін у 1990-х роках?

A) Соціальний працівник

B) Юрист

C) Психолог

D) Вчитель

Який закон регулює діяльність соціальних працівників в Україні?

A) Закон "Про соціальні послуги"

B) Закон "Про освіту"

C) Закон "Про охорону здоров'я"

D) Закон "Про зайнятість населення"

Що з нижчепереліченого є одним із завдань соціальних працівників?

A) Виконання адміністративних функцій

B) Організація розваг

C) Надання соціальних послуг

D) Проведення наукових досліджень

Яка категорія населення є найбільш вразливою в Україні?

A) Молодь

B) Люди похилого віку

C) Підлітки

D) Працівники

Що є основною метою реформування соціальної політики в Україні?

A) Зменшення бюджетних витрат

B) Підвищення рівня життя населення

C) Збільшення податкових надходжень

D) Розширення прав владних структур

Яка форма соціального забезпечення є найпоширенішою в Україні?

A) Державне пенсійне забезпечення

B) Соціальні виплати

C) Медичне страхування

D) Освітні субсидії

Які методи використовуються для підготовки соціальних працівників?

A) Традиційні лекції

B) Практичні тренінги та стажування

C) Дистанційне навчання

D) Всі вищезгадані

Яка роль соціального педагога в Україні?

A) Освітня

B) Соціальна підтримка

C) Психологічна допомога

D) Всі вищезгадані

Яка з нижче перелічених проблем є актуальною для соціальних працівників?

A) Екологічні проблеми

B) Психічні розлади

C) Питання прав людини

D) Кримінологічні дослідження

Який із зазначених аспектів є важливим для роботи соціальних працівників?

A) Знання психології

B) Досвід в управлінні

C) Навички маркетингу

D) Технічні знання

Яка організація в Україні відповідає за розвиток соціального забезпечення?

A) Міністерство соціальної політики

B) Міністерство освіти

C) Міністерство охорони здоров'я

D) Міністерство юстиції

Які основні проблеми соціальної роботи в Україні?

A) Низька оплата праці

B) Недостатня підготовка кадрів

C) Брак ресурсів

D) Всі вищезгадані

Що таке "соціальна політика"?

A) Система заходів щодо соціального забезпечення

B) Політичні рішення уряду

C) Плани розвитку економіки

D) Соціальні ініціативи НУО

Яка із наведених груп потребує особливої уваги у соціальному забезпеченні?

A) Студенти

B) Багатодітні сім'ї

C) Підприємці

D) Безробітні

Яка з наведених форм допомоги є найбільш популярною?

A) Грошова допомога

B) Продуктові набори

C) Соціальні послуги

D) Транспортні витрати

Яка мета соціальної роботи в Україні?

A) Зменшення бідності

B) Підтримка економіки

C) Розвиток промисловості

D) Залучення інвестицій

Хто може стати членом Української Асоціації соціальних педагогів і соціальних працівників?

A) Тільки державні службовці

B) Усі, хто працює в соціальній сфері

C) Тільки випускники вузів

D) Лише соціальні педагоги

Яка з наведених організацій займається соціальною реабілітацією?

A) Місцеві ради

B) Реабілітаційні центри

C) Освітні установи

D) Політичні партії

Яка роль держави у системі соціального забезпечення?

A) Надання законодавчих ініціатив

B) Забезпечення фінансування

C) Контроль за якістю послуг

D) Усі вищезгадані

Тема 13. Історичні тенденції підготовки соціальних працівників та розвитку системи соціальних служб за кордоном

13.1. Тенденції підготовки соціальних працівників у Європі

13.2. Специфіка підготовки соціальних працівників в Австрії.

13.3. Історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб в Німеччині

13.4. Розвиток соціальної роботи в США

13.5. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Ізраїлі

13.1. Тенденції підготовки соціальних працівників у Європі

У світі існує безліч закладів вищої освіти, які займаються підготовкою професійних соціальних працівників, зокрема кілька сотень університетів і спеціалізованих факультетів. Лише в Європі налічується понад 500 навчальних закладів, що пропонують освіту в галузі соціальної роботи. У більшості країн фінансування цієї освіти забезпечується державою, хоча є також чимало приватних навчальних установ, зокрема в Італії та Франції. У деяких країнах приватні школи мають релігійне підґрунтя; наприклад, в Португалії, Іспанії та Латинській Америці заклади, що належать Римсько-католицькій церкві, переважають над світськими.

Найбільша кількість навчальних закладів була створена в 1960-х роках, коли соціальна робота переживала активний розвиток. В цей період з'явилися численні національні та міжнародні асоціації соціальних працівників, почали видаватися спеціалізовані журнали та професійні видання, а також був розроблений міжнародний етичний кодекс для соціальних працівників. Багато дослідників погоджуються з тим, що соціальна робота як окрема професія та академічна дисципліна утвердилася саме в 1960-70-х роках XX століття.

Досвід підготовки соціальних працівників в Україні налічує лише три десятиліття. Розглядаючи особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у нашій країні, важливо врахувати значний методологічний, методичний і практичний досвід, накопичений у різних країнах світу. Незважаючи

на спільність певних загальноєвропейських тенденцій у цій сфері, кожна країна має унікальний досвід підготовки соціальних працівників, що зумовлено специфікою соціальних проблем, які стоять перед їхніми суспільствами.

Ми звернули увагу на кілька європейських країн, які активно впроваджують інноваційні технології у підготовку соціальних працівників. При цьому ми орієнтувалися на накопичений досвід цих країн у підготовці фахівців за професією «соціальний працівник/соціальний педагог». До нашого списку увійшли, передусім, Німеччина, Польща, Великобританія, Франція та скандинавські країни, де, на нашу думку, найбільш успішно реалізуються новітні моделі соціальної роботи, а також сучасні форми і методи підготовки соціальних працівників.

При цьому ми не враховували, до яких хвиль створення Європейського Союзу належать ці країни, оскільки поняття «ЄС» є динамічним, а прогнози його майбутнього залишаються невизначеними. Ці прогнози формують комплекс соціальних проблем, з якими стикаються країни європейського співтовариства, що, в свою чергу, визначає вимоги до професійної кваліфікації соціальних працівників і педагогів. [26]

Як зазначає Я. Співак, першими соціальними працівниками в Європі були благодійники, філантропи та релігійні організації. Завдяки тривалій історії їх діяльності, сьогодні існує безліч загальноєвропейських організацій, які активно сприяють підготовці соціальних працівників для різних видів діяльності, включаючи співпрацю з іншими учасниками соціального захисту.

У Німеччині підготовка соціальних працівників і педагогів визначається сферами їх діяльності. Це охоплює освіту (організація вільного часу для учнів, залучення молоді до національно-патріотичних рухів), соціальну опіку (притулки, дитячі будинки, будинки для людей похилого віку, хосписи), підтримку сімей (консультації, ведення справ у сім'ї) та ресоціалізацію (робота з підлітками, реабілітація засуджених).

Становлення професії соціального працівника в Німеччині відбувалося з початку XX століття, коли з'явилися перші навчальні заклади соціальної освіти.

Спочатку більшість учнів у цих школах складали жінки, і до сьогодні гендерний баланс у сфері підготовки соціальних працівників не досягнуто — соціальна робота залишається переважно жіночою професією.

Серед основних досягнень німецької системи підготовки соціальних працівників виділяють: різноманітність навчальних програм, індивідуальний підхід у підготовці фахівців, широкий спектр спеціалізацій, орієнтованих на існуючі соціальні проблеми, а також інтеграцію теоретичної та практичної підготовки.

Ця система навчання має чітку практичну спрямованість, що особливо важливо для формування необхідних професійних компетенцій через практичну підготовку. Теоретична підготовка соціальних працівників відбувається на університетському рівні.

Система підготовки соціальних працівників у Німеччині має чотири рівні:

Допрофесійний, що реалізується через благодійні організації, такі як Червоний Хрест.

Професійні училища, які готують фахівців для соціальної опіки, з акцентом на комунікативні навички для роботи з дітьми з незахищених груп.

Середній спеціальний рівень, що охоплює підготовку працівників для дошкільних закладів і молодіжних центрів, з акцентом на взаємодію з дітьми та підлітками.

Вищі навчальні заклади, які готують фахівців до викладацької та наукової діяльності, забезпечуючи кадровий потенціал для попередніх ступенів.

О. Пришляк також визначає основні напрями підготовки фахівців у соціальній сфері, які, на відміну від українських освітніх стандартів, охоплюють не лише соціальну роботу та соціальну педагогіку, а й соціальну політику, психологію, педагогіку, охорону здоров'я та соціальне управління.

Проблема професійної підготовки соціальних працівників до практичної діяльності викликає значний інтерес серед польських дослідників, таких як А. Каніос, Е. Кантовіч та А. Корлак-Лукашевіч. Польська система підготовки спеціалістів у соціальній сфері має багатий історичний досвід, починаючи з 1925

року, коли була заснована перша школа соціальної роботи під керівництвом Хелени Радлінської.

Дослідники, зокрема Е. Кантовіч, підкреслюють, що професійні знання соціальних працівників формуються через практичний досвід та теоретичні знання, отримані в освітніх закладах. Водночас, у Польщі існує проблема з низьким статусом бакалавра соціальної роботи у порівнянні з іншими професіями, що також пов'язані з людьми, такими як педагоги чи психологи.

А. Корлак-Лукашевіч зазначає, що з 1995 року в країні зроблено спробу уніфікувати професійні компетенції, які соціальні працівники мають набути під час навчання. До них відносять методологічні та соціальні вміння, знання польського законодавства, здатність залучати компетентні соціальні інституції для вирішення клієнтських проблем, управлінські навички, а також вміння реалізовувати дослідницькі методики [26].

Е. Кантовіч пропонує запровадити новий навчальний предмет для соціальних працівників, який дозволить створити систему теоретичних понять та методології для науки соціальної роботи. Основні напрямки, які мають бути включені в цей курс, охоплюють опіку, виховання, ресоціалізацію та терапію. Вона підкреслює важливість ефективної взаємодії в професійній діяльності соціальних працівників, зазначаючи, що ця взаємодія повинна враховувати педагогічні цінності, оскільки соціальна робота є відповіддю на негативні соціальні явища [26].

А. Каніос також підкреслює труднощі, з якими стикаються соціальні працівники в Польщі, такі як велика кількість клієнтів, що ускладнює ефективну взаємодію, а також значний час, витрачений на документацію, що перешкоджає безпосередньому спілкуванню з клієнтами. Фахівці відзначають проблеми у співпраці з іншими соціальними установами, що вказує на недостатню ефективність у вирішенні соціальних проблем.

Важливість мовної компетенції у професійній діяльності соціальних працівників підкреслює Я. Пекарський, зазначаючи, що кількість мов, якими оперує соціальний працівник, може бути критично важливою для успішної взаємодії. Проте

в Польщі наразі немає спеціальних навчальних дисциплін, які б формували готовність майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії.

Підготовка соціальних працівників відображає особливості національних систем освіти, причому різні моделі мирно співіснують одна з одною.

У Японії є широкий спектр програм, що включають два роки навчання в коледжі або університеті — це найбільш поширений варіант, а також два роки аспірантури, що закінчується отриманням ступеня магістра. Два університети також пропонують докторантуру. Хоча школи соціальної роботи входять до системи вищої освіти і зазвичай мають такі ж вимоги до вступу, їх не слід порівнювати з університетами. Навчання тривалістю 3-4 роки вважається вузькоспеціалізованим, в той час як університети пропонують більш широку гуманітарну освіту. Випускники шкіл отримують дипломи або ступені соціального працівника.

В Об'єднаному Королівстві немає єдиного стандарту для навчання соціальних працівників. Підготовка проводиться в університетах, політехнічних інститутах та коледжах. Програми різняться: навчання на бакалавра триває чотири роки, аспірантура — один рік, а для випускників інших факультетів — два роки. Студенти, які не закінчили повний курс університету, можуть навчатися ще два або три роки. Випускники отримують кваліфікаційні дипломи та сертифікати.

У США професійна атестація відбувається на трьох рівнях. Ступінь бакалавра є першим професійним рівнем і отримується після чотирирічного навчання. Ступінь магістра надається через два роки навчання в спеціалізованій школі соціальної роботи, але може бути здобута також після коротшого навчання для тих, хто вже має ступінь бакалавра в цій сфері. Для отримання докторського ступеня потрібно ще два роки підготовки після магістратури. Існують також вдосконалені курси та програми для тих, хто вже має магістерську освіту. Студенти, які успішно закінчують курси, отримують свідоцтва. Крім того, в місцевих коледжах доступні дворічні програми підготовки для технічного (допоміжного) персоналу в соціальній роботі [33].

У Швеції програма підготовки соціальних працівників на рівні бакалаврату триває 8 семестрів. Перший рік навчання присвячено вивченню теоретичних основ соціальної роботи. На третьому та четвертому семестрах студенти освоюють базові знання з права, психології, соціальної політики, а також методики й технології соціальної роботи. Один з семестрів відводиться для проходження практики в соціальних установах і організаціях соціального захисту. Важливу роль у практичній підготовці відіграють наставники, які оцінюють сформовані практичні навички студентів після завершення практики. Після 20-тижневої практики студенти впродовж наступних трьох семестрів закріплюють отримані знання в обраній спеціалізації, яка також впливає на вибір місця проходження практики.

Випускники спеціальностей «Соціальна робота» або «Соціальна педагогіка» в Швеції можуть працювати в кризових центрах, молодіжних установах, закладах освіти та охорони здоров'я, притулках, будинках для людей похилого віку тощо. Основна увага в процесі професійної підготовки зосереджена на формуванні навичок надання превентивної соціально-консультативної допомоги, що вимагає готовності до ефективної взаємодії з усіма учасниками соціального захисту.

У Нідерландах підготовка соціальних працівників здійснюється як у середніх спеціальних, так і у вищих навчальних закладах. За даними О. Кравченко, голландські студенти вибирають різноманітні креативні дисципліни, що сприяють розвитку їх професійних компетенцій. Навчання відбувається переважно в малих групах, де студенти можуть у ігровій формі вирішувати практичні завдання, пов'язані з реальними ситуаціями у соціальній роботі. Досвід Нідерландів є важливим для української системи підготовки фахівців соціальної сфери завдяки активній участі стейкхолдерів у розробці змісту навчання, де практичні заняття займають близько половини навчального часу.

Важливу роль у підготовці соціальних працівників у різних країнах відіграє Міжнародна асоціація шкіл соціальних працівників (IASSW), заснована в 1920-х роках. Однією з її ключових функцій є проведення експертної оцінки національних програм підготовки у сфері соціальної роботи. Міжнародний комітет шкіл

соціальної роботи (ICSSW), що працює в рамках асоціації, активно співпрацює з ООН і Міжнародною організацією праці (МОП), яка має довідково-інформаційний центр у Женеві, де зберігається інформація про освіту соціальних працівників.

До середини 1960-х років освітні моделі в цій сфері значною мірою формувалися під впливом США та Великобританії, як безпосередньо, так і через ООН. Керівництво обох країн зацікавлено впроваджувало західні методи, запрошуючи фахівців і консультантів з цих країн. Вважалося, що кращі спеціалісти приїжджають з Заходу, особливо з США. Для відкриття шкіл соціальної роботи в різних країнах залучали десятки американських, британських і канадських експертів. Одночасно існував зворотний процес: стипендії та стажування залучали людей з усього світу до США, Великобританії та Канади. Це, в свою чергу, сприяло інтернаціоналізації професії та встановленню єдиних стандартів у навчанні, а також закріплювало вплив Заходу на глобальному рівні.

13.2. Специфіка підготовки соціальних працівників в Франції

Франція займає друге місце в Європі за величиною витрат державного бюджету на соціальні потреби населення, поступаючись лише Швеції. Загальний обсяг цих витрат становить 30% бюджету, що дорівнює приблизно 450 млрд євро на рік (в Швеції цей показник становить 31,2%).

Французька система соціального забезпечення характеризується проміжним становищем між двома основними концептуальними моделями, які сформувалися в західному суспільстві. Перша модель передбачає перерозподіл доходів від багатих до бідних через оподаткування та цільові державні програми, що спрямовані на боротьбу з бідністю і охоплюють все суспільство. Друга модель базується на фінансуванні соціальних програм за рахунок спеціальних відрахувань від заробітків працівників, і вона фокусується на вирішенні матеріальних і соціальних проблем конкретних груп населення.

Основний принцип соціальної допомоги в країні полягає в тому, що кожен працюючий громадянин сплачує внески, які використовуються для підтримки тих,

хто не має роботи. У Франції існує досить розгалужена система соціальних виплат, що включає близько 20 різних видів допомог. Наприклад, мінімальна грошова допомога для осіб старше 20 років без доходу становить 580 євро на місяць.

Ця система гарантує, що будь-яка людина, яка легально перебуває у Франції, отримає мінімальну соціальну підтримку, навіть якщо не працює. Проте вона має свої недоліки, оскільки іноді сприяє патерналістському підходу до взаємин між особою і державою. Тому в сучасній Франції розглядаються нові підходи, спрямовані на стимулювання громадян до активних дій у забезпеченні свого життя.

Соціальна політика в країні реалізується за двома основними напрямками, які перебувають у тісному зв'язку: політика соціального забезпечення, що включає надання матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам і родинам (за рахунок асигнувань для безробітних, осіб з обмеженими можливостями, літніх людей, неповних та багатодітних сімей) та політика соціальної підтримки, яка охоплює психологічні консультації, бесіди та допомогу в соціальній реабілітації й адаптації особистості.

У Франції соціальною роботою займається Міністерство соціальних справ і національної солідарності. Його основні функції включають:

1.Розробку та реалізацію заходів соціальної допомоги, спрямованих на підтримку окремих груп населення, які потребують особливої уваги.

2.Складання навчальних планів для підготовки соціальних працівників.

3.Видачу дипломів.

4.Визначення умов професійної діяльності.

Соціальні питання перебувають у полі зору всіх міністерств та уряду в цілому. Однак відповідальність за соціальні служби лежить на Міністерстві соціальних справ і національної солідарності, яке має ряд секретаріатів і відділів, що займаються різними аспектами соціальної роботи та охорони здоров'я.

Професії в соціальній сфері поділяються на дві основні групи. Перша група зосереджена на освітніх завданнях, працюючи з дітьми та підлітками з неблагополучних сімей. До неї входять: надзорні працівники для умовно

засуджених, спеціалісти в галузі освіти, викладачі соціальної роботи, соціальні педагоги в дошкільних закладах, працівники дитячих садків, медичні та психологічні асистенти [26].

Друга група соціальних працівників займається допомогою сім’ям та групам у розв'язанні їх повсякденних проблем. Вони можуть бути: асистентами соціальних служб, консультантами для сімей, соціальними аніматорами, домогосподарками.

Соціальні працівники можуть працювати в державному, напівприватному, приватному секторах і різних асоціаціях.

Державний сектор соціальних служб структурований таким чином:

1.Державна центральна адміністрація: Міністерство юстиції наймає соціальних працівників для роботи з умовно засудженими, юнаками та в адміністрації виправних установ (включаючи тюрми та закриті заклади). Міністерство освіти залучає соціальних працівників до середніх шкіл, університетів і спеціалізованих закладів для осіб з обмеженими можливостями.

2.Департаменти: Адміністрація області набирає соціальних працівників через обласні Управління соціальних справ і здоров'я, які займаються загальними або специфічними регіональними проблемами. Обласні служби повинні задовольняти потреби населення і виявляти соціальні проблеми, надаючи відповідну допомогу. Спеціалізовані служби відповідають за захист матерів, новонароджених, малолітніх дітей та забезпечення соціальної допомоги.

3.Місцева влада також покладається на соціальну допомогу районів; великі міста часто мають власні соціальні служби [26].

Напівприватні служби управляються державою, профспілками та комерційними підприємствами, які є соціальними партнерами. Різні асоціації займаються наданням послуг дітям, молоді, особам з інвалідністю, а також емоційно нестійким людям. До таких асоціацій належать організації, що захищають дітей і підлітків, соціальні служби для емігрантів та Національна федерація осіб з інвалідністю.

Приватний сектор охоплює позиції в комерційних фірмах, де працюють помічники соціальної роботи, які надають індивідуальну допомогу працівникам у випадках хвороби, нещасних випадків на виробництві, сімейних труднощів і підготовки осіб похилого віку до пенсії.

Французька система підготовки фахівців соціальної сфери має трансверсальний характер освіти, що забезпечує гнучкість програм навчання. Вона поєднує інваріантні та варіативні компоненти, організована модульно, інтегрує теоретичні та практичні аспекти, акцентує увагу на індивідуальному підході до студентів, моделюючи їхню майбутню професійну діяльність, та заохочує партнерство навчальних закладів із соціальними установами.

Практична підготовка є ключовим елементом професійної освіти в Франції. Вона реалізується через соціальне партнерство між навчальними закладами і соціальними організаціями, передбачаючи активну взаємодію між керівниками практики та студентами. Цей процес характеризується індивідуальним підходом до кожного студента, гнучкістю програм і різноманітними видами стажувань, які можуть бути ознайомлювальними або професійними. Також активно використовуються практично орієнтовані технології, що сприяють ефективній самостійній роботі студентів.

У професійній підготовці фахівців соціальної сфери застосовується широкий спектр методів і форм навчання, що забезпечують високу ефективність соціальної освіти у Франції. Основними формами навчання є лекції, практичні заняття, "робота під керівництвом", самостійна робота, навчальні дискусії, письмові та усні майстер-класи, а також проектна діяльність. Використовуються сучасні аудіо-візуальні методи, такі як відеозвіти, відеолекторії, фоторепортажі, навчальні фільми, а також роботи в Інтернеті та Інтранеті, включаючи розробку презентацій у PowerPoint. До специфічних форм навчання, які застосовують у підготовці соціальних працівників, належать групові аналізи практики, соціальна експертиза та складання досьє.

У Франції однією з характерних рис реалізації молодіжної політики та соціально-педагогічної роботи є залучення молодих людей до роботи з їх

однолітками. Важливим аспектом молодіжної політики в розвинених країнах є задоволення інформаційних потреб молоді, для чого створюються інформаційні центри.

У Франції такі центри надають інформацію за дев'ятьма основними напрямами: освіта, професійна орієнтація та підготовка, зайнятість, безперервне навчання та підвищення кваліфікації, соціальні питання, щоденні проблеми, дозвілля, канікули, міжнародні контакти та спорт. Ключовою особою в цих центрах є інформатор, який безпосередньо спілкується з молоддю.

Інформатор повинен бути обізнаним про проблеми, з якими стикається молодь, мати навички емпатії та творчі здібності. Тому важливо, щоб інформатори були частиною молодіжного середовища і добре знали його потреби. Якщо питання вимагає глибшого аналізу, інформатори можуть звертатися до фахівців з вищою кваліфікацією, таких як радники, консультанти або працівники з документацією.

Важливою особливістю роботи в центрах є те, що ті ж працівники, які збирають і систематизують інформацію, також приймають відвідувачів. Постійний контакт з молоддю допомагає інформаторам з’ясувати найактуальніші питання, що їх цікавлять.

На сучасному етапі в Франції підготовка фахівців у сфері соціальних послуг відбувається за різними освітніми рівнями: допрофесійна освіта, початкова професійна освіта, середня професійна освіта, вища професійна освіта, що складається з трьох навчальних циклів, а також післядипломна професійна освіта

Допрофесійна підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери реалізується через підготовчі курси, які діють у більшості навчальних закладів, а також через волонтерську діяльність і учнівство.

Вища освіта в соціальній сфері у Франції перебуває на стадії розвитку. Наявність диплома II циклу вищої освіти надає можливість обіймати адміністративні посади та отримувати кар'єрний ріст, хоча і не гарантує його. Дипломи включають як академічні, так і професійні компоненти. Навчання доступне для осіб, які мають вищу професійну освіту I циклу та щонайменше

трирічний досвід роботи у соціальній сфері. Відбір кандидатів відбувається на основі співбесіди, що дозволяє оцінити їхній професійний досвід та особистісні якості, необхідні для управлінських функцій.

Підготовку на цьому рівні пропонують як приватні, так і державні навчальні заклади. Державні університети готують кадрових і адміністративних працівників. Другий цикл вищої освіти має два рівні і покликаний поглибити знання, отримані на перших двох роках навчання в університеті. Після одного року навчання присвоюється диплом ліценціата (licence), а після двох років – диплом магістра (master). Для підготовки фахівців у затребуваних спеціальностях, зокрема в соціальній роботі, було запроваджено диплом "Професійна ліцензія" (Licence professionnelle), який свідчить про завершення II рівня (бакалаврат + 3 роки навчання) [26].

Особливість цього диплома полягає в організації навчального процесу, яка базується на тісній співпраці між університетами, іншими навчальними закладами та професійними підприємствами. Професійна ліцензія відповідає європейським стандартам якості освіти і включає підготовчий курс (pré-licence), що відповідає вимогам європейського ринку праці та потребам у нових кваліфікаціях. Це забезпечує студентам можливість швидко отримати професійну кваліфікацію, що відповідає конкретним вимогам професії.

У 2001 році у Франції функціонувало 377 професійних ліцензій (ПЛ), а на початку 2005 року їх кількість зросла до приблизно 700, охоплюючи всі професійні сектори: сільське господарство, промисловість (житлове будівництво, промислова інформатика, хімія, біотехнології), сферу обслуговування (торгівля, банківська справа, зв'язок) та надання послуг населенню (охорона здоров'я, соціальні професії, готельний бізнес, туризм, екологія, культурна спадщина тощо). Усі ПЛ згруповані у 46 національних категорій, що включають первинний та вторинний сектори, а також сферу обслуговування.

Випускники середніх шкіл традиційно отримують ступінь бакалавра у Франції, тоді як у багатьох інших країнах цей ступінь присвоюється випускникам

вищих навчальних закладів. Наразі в країні налічується близько 160 шкіл соціальної роботи, більшість із яких є приватними. Багато шкіл пропонують навчання за однією спеціальністю, і кожна школа має від 100 до 200 студентів.

Програми навчання в школах соціальної роботи варіюються за змістом і тривалістю, але мають спільну структуру, що включає теоретичну та практичну підготовку. Тривалість професійної підготовки становить:

3 роки – для помічників соціальної служби, сімейних радників, соціальних аніматорів та спеціалістів;

2 роки – для дошкільних соціальних педагогів та працівників дитячих садків;

8 місяців – для жінок-домогосподарок.

Підготовка до роботи в соціальних службах вимагає глибоких знань у наукових дисциплінах, необхідних для діяльності в цій сфері, а також володіння специфічними методами кожної дисципліни та аналізу їх практичного застосування.

Основою навчального процесу є п'ять ключових дисциплін:

Структура інститутів соціальної роботи.

Соціальна економіка.

Соціальне середовище.

Взаємодія між людьми.

Здоров'я, гігієна та медично-соціальний захист населення.

Основним курсом є "Теорія і практика соціальної служби", який інтегрує різні навчальні дисципліни. Студенти вважаються офіційно випускниками програми, якщо успішно завершують усі проміжні курси та екзамени. Наприкінці навчання проходять екзамени на отримання державного диплому, які включають письмовий тест з єдиною темою, усну презентацію соціальної проблеми, обрану під час практики, а також короткий виступ на захист письмового звіту. Після завершення навчання студенти отримують диплом асистента соціальної служби.

Система підготовки фахівців у Франції є безперервною і базується на принципах безперервної освіти, що дозволяє професіоналам постійно вдосконалювати свої навички, підвищувати кваліфікацію, а також отримувати нові

спеціальності на основі вже здобутих дипломів. Це також дозволяє підприємствам контролювати рівень професійної компетентності своїх працівників.

Отже, вдосконалення освітньої системи у Франції, зокрема в сфері соціальної освіти, є важливим елементом відновлення інтелектуального та духовного потенціалу нації, а також умовою для виходу національної науки, техніки і культури на міжнародний рівень. Основними завданнями реформування системи соціальної освіти в країні є: сприяння трансверсальності та взаємопроникності різних рівнів підготовки у соціальній роботі, визнання професійних компетенцій, розробка нових механізмів доступу до різних рівнів освіти, перегляд організації підготовки у соціальній сфері та вдосконалення модульного навчання.

13.3. Історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб в Німеччині

Історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб у Німеччині мають глибокі корені, що відображають соціальні, економічні та політичні зміни в країні.

У Німеччині традиції соціального забезпечення почали формуватися з кінця 19 століття, коли в умовах індустріалізації зростала потреба в професійному управлінні соціальними проблемами. Перші соціальні служби були створені для допомоги бідним та соціально вразливим групам населення, таким як безробітні, інваліди та жінки з дітьми. Цей період характеризувався зародженням соціальної роботи як професії, яка потребувала систематичної підготовки фахівців.

У 20-х роках 20 століття в Німеччині з'явилися перші програми навчання соціальних працівників. Основна увага приділялася теоретичному та практичному навчанню, з акцентом на соціальну справедливість і розвиток громади. У цей час починають формуватися спеціалізовані навчальні заклади, які зосереджувалися на підготовці соціальних педагогів. Програми навчання включали вивчення соціальної теорії, психології, педагогіки та соціального права.

Після Другої світової війни система соціальних служб у Німеччині зазнала значних змін. Відновлення країни вимагало нових підходів до соціальної політики, що призвело до розширення соціальних служб. У 1950-х роках з'являються нові моделі соціальної роботи, орієнтовані на профілактику соціальних проблем та активну участь громади. Соціальні педагоги починають грати важливу роль у вихованні молоді, особливо в контексті післявоєнного відновлення.

У 1970-80-х роках Німеччина спостерігає подальший розвиток соціальних служб, зокрема через зростання уваги до прав людини та соціальної інклюзії. Соціальні педагоги починають працювати не лише з дітьми та молоддю, але й з літніми людьми, людьми з інвалідністю та іншими вразливими групами. Важливим аспектом стає міждисциплінарність, що дозволяє інтегрувати знання з різних сфер у процесі підготовки фахівців.

З початку 1990-х років, після об'єднання Німеччини, система соціальних служб зазнала нових викликів. Були адаптовані існуючі програми підготовки соціальних педагогів для врахування специфіки нових регіонів, а також зростаючої мультикультурності суспільства. Розвивається концепція "соціального педагогічного супроводу", що охоплює широкий спектр послуг, спрямованих на підтримку сімей та окремих осіб у складних життєвих ситуаціях.

На сучасному етапі підготовка соціальних педагогів у Німеччині акцентується на практичних навичках, теоретичній основі та міждисциплінарному підході. У навчальних програмах включаються курси з управління проектами, соціальної політики, етики соціальної роботи та новітніх технологій у соціальній сфері. Особливу увагу приділяють навичкам комунікації та роботи в команді, що є критично важливими в сучасних умовах [13].

Розвиток системи соціальних служб в Німеччині також пов'язаний із новими законодавчими ініціативами, які сприяють більш ефективному управлінню соціальними програмами. Зокрема, реформи, спрямовані на децентралізацію соціальних послуг, дають більше повноважень місцевим органам влади. Це дозволяє краще адаптувати соціальні програми до потреб громади.

Таким чином, підготовка соціальних педагогів та розвиток системи соціальних служб у Німеччині пройшли складний шлях, від простих форм допомоги до комплексних програм, які відповідають сучасним соціальним викликам. Ці процеси продовжують еволюціонувати, адекватно реагуючи на зміни в суспільстві, технологічні новації та глобальні тенденції.

У сучасному контексті, підготовка соціальних педагогів у Німеччині стикається з новими викликами, пов'язаними з глобалізацією, міграційними процесами та соціальною неоднорідністю. Зростаюча різноманітність культур вимагає від соціальних педагогів не лише знання мов, але й розуміння культурних особливостей різних груп населення. Це передбачає інтеграцію тем, пов'язаних з мультикультуралізмом, у навчальні програми.

Сучасні соціальні педагоги повинні володіти навичками роботи в міждисциплінарних командах, оскільки соціальні проблеми часто вимагають комплексного підходу. Тому підготовка фахівців включає вивчення методів співпраці з представниками різних професій, таких як психологи, медики, юристи та економісти. Це сприяє більш ефективному вирішенню проблем клієнтів, з якими вони працюють.

В останні роки спостерігається також тенденція до використання нових технологій у соціальному забезпеченні. Соціальні педагоги повинні вміти використовувати цифрові інструменти для покращення комунікації з молоддю та громадами, а також для моніторингу та оцінки ефективності соціальних програм. Ця технологічна складова стає важливою частиною підготовки фахівців, які повинні бути готові до адаптації у швидко змінюваному середовищі [41].

Також варто зазначити, що в Німеччині активно обговорюються питання етики в соціальному обслуговуванні. Зростаюча увага до прав людини та соціальної справедливості підкреслює важливість етичних стандартів у практиці соціальних педагогів. Це відображає прагнення суспільства до відповідального підходу до соціальної роботи, який базується на повазі до гідності кожної особи.

Реформи системи соціальних служб продовжують впроваджуватися, зокрема, у контексті нових моделей соціального забезпечення, які акцентують на профілактиці соціальних проблем. Соціальні педагоги активно залучаються до розробки та реалізації програм, які допомагають уникнути кризових ситуацій, що, в свою чергу, знижує навантаження на соціальні служби.

У контексті всіх цих змін важливою є роль держави в забезпеченні фінансування та підтримки соціальних програм. Зміни в соціальному законодавстві та політиці мають безпосередній вплив на можливості соціальних служб і навчальних закладів, що готують фахівців у цій сфері.

Загалом, історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб в Німеччині демонструють динамічний процес, що постійно адаптується до нових соціальних умов і викликів. Професія соціального педагога стає все більш важливою у вирішенні сучасних проблем суспільства, що робить її актуальною і затребуваною в умовах змін. Система підготовки фахівців продовжує еволюціонувати, враховуючи потреби суспільства, нові знання та методи, що сприяє підвищенню якості соціальних послуг у Німеччині.

З подальшим розвитком соціальних служб у Німеччині важливу роль відіграє професійна спільнота. Соціальні педагоги беруть участь у професійних асоціаціях та мережах, що сприяють обміну знаннями, досвідом та кращими практиками. Ці організації також відіграють ключову роль у розробці стандартів професії, навчальних програм та етичних норм.

У процесі підготовки фахівців акцентується увага на практичних аспектах роботи. Студенти соціальних педагогічних програм проходять стажування в різних соціальних установах, що дозволяє їм отримати реальний досвід роботи. Це стажування часто організовується в партнерстві з місцевими органами влади, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами. Взаємодія між навчальними закладами та практичними інститутами є важливим елементом, що допомагає готувати фахівців до реальних умов праці.

У рамках підготовки соціальних педагогів активно впроваджуються новітні освітні технології. Застосування дистанційного навчання, онлайн-курсів та інтерактивних платформ сприяє доступності освіти та її адаптації до потреб сучасного суспільства. Це дозволяє фахівцям постійно вдосконалювати свої навички, не виходячи з професійного середовища.

Німеччина також активно розвиває концепцію інклюзивності у соціальному забезпеченні. Соціальні педагоги працюють над інтеграцією людей з обмеженими можливостями, іммігрантів та інших вразливих груп у суспільство. Це передбачає не лише створення відповідних умов для їхнього життя, а й активну участь у процесах прийняття рішень на рівні громади.

Соціальні служби в Німеччині також адаптуються до нових соціальних викликів, таких як старіння населення. Соціальні педагоги займаються не лише молоддю, а й літніми людьми, створюючи програми, що сприяють їхній соціалізації та активному життю. Це включає в себе організацію заходів, спрямованих на зміцнення міжпоколінних зв’язків та підтримку активності старшого покоління.

Крім того, система соціального забезпечення в Німеччині прагне до більшої ефективності через реалізацію концепції "інтегрованих послуг". Це передбачає тісну співпрацю між різними соціальними службами, організаціями та установами, що надають допомогу населенню. Соціальні педагоги стають важливими ланками у цій системі, координуючи зусилля різних фахівців для досягнення спільної мети.

В умовах глобалізації та зростаючих міграційних потоків зростає важливість культурної чутливості у соціальному обслуговуванні. Соціальні педагоги повинні бути готові до роботи в багатокультурному середовищі, враховуючи особливості різних етнічних і культурних груп. Це вимагає не лише знання мов, але й вміння адаптувати підходи до роботи в залежності від культурних традицій і цінностей.

Отже, історичні тенденції підготовки соціальних педагогів та розвитку системи соціальних служб у Німеччині свідчать про постійний процес вдосконалення та адаптації. Ця сфера не тільки реагує на соціальні виклики, але й активно формує їх, за допомогою інноваційних підходів, міждисциплінарної

співпраці та професійного розвитку. У результаті, соціальні педагоги стають важливими агентами змін, сприяючи покращенню якості життя громадян та розвитку суспільства в цілому.

Важливо звернути увагу на вплив сучасних технологій на цю сферу. Цифровізація вносить значні зміни в методи роботи соціальних працівників, зокрема в організації їхньої діяльності, комунікації з клієнтами та обміні інформацією. Соціальні мережі та онлайн-платформи стають важливими інструментами для залучення молоді до соціальних програм, сприяючи розвитку громадських ініціатив та створенню простору для обміну досвідом.

Одним із нових напрямів у підготовці соціальних педагогів є акцент на психічне здоров’я. Соціальні працівники все частіше зустрічаються з викликами, пов’язаними з психічними розладами та емоційними проблемами клієнтів. Це спонукає до інтеграції курсів з психології та психотерапії у навчальні програми, що дозволяє соціальним педагогам надавати більш комплексну підтримку.

Паралельно, зростає усвідомлення важливості профілактичних заходів у соціальному обслуговуванні. Соціальні педагоги активно займаються просвітою населення щодо здорового способу життя, запобігання соціальній ізоляції та розвитку соціальних навичок у молоді. Програми профілактики та підтримки здоров'я стають невід’ємною частиною їхньої діяльності.

Ще одним важливим аспектом є роль соціальних педагогів у сприянні сталому розвитку. В умовах екологічних викликів соціальні служби беруть участь у проектах, які пропагують екологічну свідомість серед населення. Соціальні педагоги організовують заходи, які сприяють охороні навколишнього середовища та залучають громади до активної участі в екологічних ініціативах.

Також варто зазначити, що Німеччина активно працює над інтеграцією біженців і іммігрантів у суспільство. Соціальні педагоги беруть участь у програмах адаптації, навчаючи новоприбулих мовам, культурним особливостям і соціальним нормам. Це допомагає не лише в їхній інтеграції, але й у зменшенні соціальної напруги в суспільстві.

Важливими є й аспекти професійного розвитку самих соціальних педагогів. Німеччина впроваджує системи безперервної освіти, що дозволяє фахівцям постійно підвищувати свою кваліфікацію та освоювати нові компетенції. Це особливо важливо в умовах швидких змін у соціальному середовищі та появи нових викликів.

Таким чином, підготовка соціальних педагогів і розвиток системи соціальних служб у Німеччині відображають динамічні соціальні, економічні та культурні зміни. Ці процеси демонструють прагнення до адаптації, інновацій та інтеграції, що в кінцевому підсумку сприяє покращенню якості життя населення і соціальної згуртованості в країні. Соціальні педагоги виступають важливими агентами цих змін, забезпечуючи підтримку, просвіту і розвиток у різних аспектах соціального життя.

Варто звернути увагу на еволюцію ролі соціальних педагогів у контексті сучасних соціальних проблем. Німеччина стикається з численними викликами, такими як старіння населення, зростання нерівності, соціальна ізоляція літніх людей, а також питання, пов’язані з міграцією та інтеграцією. Соціальні педагоги адаптують свої підходи для ефективного вирішення цих проблем, застосовуючи міждисциплінарні методи та співпрацюючи з різними професіями.

Старіння населення вимагає нових моделей соціальної підтримки. Соціальні педагоги активно беруть участь у створенні програм для літніх людей, які не лише забезпечують їхні базові потреби, але й сприяють соціалізації та залученню до активного життя. Це може включати організацію культурних, освітніх і спортивних заходів, що допомагають літнім людям зберігати зв’язок з суспільством і однолітками.

У сфері роботи з молоддю соціальні педагоги активно впроваджують проекти, що сприяють розвитку навичок, необхідних для успішної адаптації в сучасному світі. Це може включати тренінги з комунікаційних навичок, управління конфліктами, а також програми, спрямовані на підвищення медіаграмотності, що є надзвичайно важливим у контексті поширення дезінформації.

Крім того, важливо зазначити, що соціальні педагоги в Німеччині дедалі більше залучаються до роботи з людьми, які пережили травми. Це стосується не лише біженців, але й осіб, які зазнали насильства, або втратили близьких. Спеціальні тренінги в цій сфері допомагають соціальним педагогам забезпечити емоційну підтримку та допомогти клієнтам адаптуватися до нових умов.

Співпраця з громадами та волонтерськими організаціями також стала ключовим аспектом роботи соціальних педагогів. Вони беруть участь у розробці місцевих ініціатив, спрямованих на покращення якості життя в громадах. Це може бути підтримка проектів, пов’язаних з охороною навколишнього середовища, розвитком інфраструктури для активного відпочинку, або культурними заходами, що об'єднують різні соціальні групи.

Крім цього, Німеччина активно впроваджує концепції соціального підприємництва, які залучають соціальних педагогів до розробки бізнес-моделей, що не тільки генерують прибуток, але й вирішують соціальні проблеми. Це включає проекти, що сприяють зайнятості молоді, наданню послуг для літніх людей або інтеграції іммігрантів у суспільство [26].

Формування нових освітніх програм, що враховують ці виклики, є критично важливим для підготовки майбутніх соціальних педагогів. У навчальних закладах акцентується увага на практичному навчанні, яке включає стажування та співпрацю з соціальними службами. Це дозволяє студентам отримувати реальний досвід роботи та готуватися до специфічних викликів, з якими їм доведеться зіткнутися в майбутній кар'єрі.

Таким чином, історичні тенденції підготовки соціальних педагогів і розвитку системи соціальних служб у Німеччині ілюструють постійні зміни та адаптацію до нових соціальних умов. Соціальні педагоги виконують важливу роль у суспільстві, забезпечуючи підтримку, освіту та інтеграцію різних груп населення, що, в свою чергу, сприяє розвитку соціальної справедливості та згуртованості.

Узагальнюючи, варто зазначити, що еволюція системи підготовки соціальних педагогів у Німеччині та розвиток соціальних служб відображають не лише зміни в

суспільстві, а й адаптацію до нових викликів і потреб. Важливу роль у цьому процесі відіграє інтердисциплінарність, що дозволяє соціальним педагогам співпрацювати з фахівцями з інших сфер — психологами, соціологами, медиками, а також представниками громадських організацій.

Зокрема, акцент на міждисциплінарному підході в освіті соціальних педагогів підвищує їхню готовність до роботи в різних умовах. Навчальні програми все більше включають елементи управлінських та комунікаційних навичок, що допомагає майбутнім фахівцям ефективно взаємодіяти з клієнтами, колегами та партнерами. Відтак, соціальні педагоги стають не лише надавачами послуг, а й агентами змін у своїх громадах.

Крім того, важливим є зростання уваги до етичних аспектів соціальної роботи. Соціальні педагоги в Німеччині активно обговорюють питання етики в своїй професії, що підкреслює важливість відповідальності та дотримання принципів соціальної справедливості. Це включає розуміння культурних, соціальних та економічних контекстів, у яких вони працюють, що допомагає їм краще враховувати потреби та проблеми різних груп населення.

Важливим елементом є також постійна професійна підготовка та освіта для вже працюючих соціальних педагогів. У Німеччині існує різноманіття програм підвищення кваліфікації, які дозволяють фахівцям оновлювати свої знання та навички відповідно до нових тенденцій і змін у політиці соціального забезпечення. Це сприяє підвищенню якості надання соціальних послуг і дозволяє соціальним педагогам бути в курсі сучасних методик і технологій, що використовуються в їхній професії [26].

Також варто згадати про роль технологій у підготовці соціальних педагогів. У сучасному світі цифровізація стає все більш важливою. Соціальні педагоги навчаються використовувати нові технології для покращення комунікації з клієнтами, надання консультацій та ведення документації. Це також включає розвиток онлайн-курсів та електронних платформ, які розширюють доступ до освіти та ресурсів для фахівців.

В результаті, система підготовки соціальних педагогів у Німеччині, разом із розвитком соціальних служб, стала динамічною та адаптивною, реагуючи на сучасні виклики. Це не лише зміцнює соціальні структури в країні, а й сприяє розвитку більш інтегрованого, справедливого та відповідального суспільства, де соціальні педагоги грають ключову роль у підтримці та розвитку громади.

13.4. Розвиток соціальної роботи в США

У США підготовка соціальних працівників і соціальних педагогів є складним і багатогранним процесом, який відбувається в контексті сучасних соціальних викликів і потреб суспільства. Це освіта, що охоплює різні аспекти теорії, практики та етики, спрямована на формування професіоналів, здатних працювати з різними групами населення.

Перш за все, важливо зазначити, що підготовка соціальних працівників зазвичай здійснюється на рівні бакалаврату і магістратури. Програми бакалаврату в соціальній роботі тривають приблизно чотири роки і включають як теоретичні, так і практичні елементи. Студенти отримують знання про соціальні проблеми, психологію, соціологію, правознавство, етику та культурну чутливість. Основна мета бакалаврських програм полягає в наданні студентам основних навичок для роботи в соціальному секторі, включаючи вміння оцінювати потреби клієнтів, розробляти програми підтримки і проводити інтервенції.

Магістерські програми, які зазвичай тривають від одного до двох років, надають можливість спеціалізуватися у певних галузях соціальної роботи, таких як клінічна соціальна робота, управління соціальними службами, соціальна політика або міжнародна соціальна робота. На цьому етапі студенти поглиблюють свої знання та навички, отримуючи досвід роботи з реальними клієнтами через стажування, що є обов'язковим компонентом навчання. Ці стажування проходять під наглядом досвідчених фахівців і надають студентам можливість практично застосувати отримані знання в реальних умовах.

У процесі навчання особлива увага приділяється розвитку етичних принципів і стандартів, які є основою професії. Соціальні працівники в США зобов'язані дотримуватися Кодексу етики Американської асоціації соціальних працівників (NASW), який визначає основні цінності, такі як гідність і повага до особистості, соціальна справедливість і служіння суспільству. Цей кодекс служить орієнтиром для фахівців у їхній повсякденній практиці, допомагаючи їм приймати етичні рішення в складних ситуаціях.

Значну роль у підготовці соціальних працівників відіграють навчальні курси, які фокусуються на розвитку практичних навичок. Це включає вміння вести бесіди з клієнтами, проводити оцінки їхніх потреб, розробляти план лікування або підтримки, а також оцінювати результати роботи. Студенти також навчаються технікам, які допомагають у вирішенні конфліктів, розвитку групової динаміки та зміцненні соціальних зв'язків у громадах.

Соціальні педагоги, які спеціалізуються на роботі з дітьми та підлітками, також проходять подібну підготовку, але з акцентом на освітні аспекти. Програми підготовки соціальних педагогів включають в себе теми, пов'язані з розвитком дитини, навчальними методами, а також інклюзивною освітою. Ці фахівці працюють у школах, громадах та інших установах, допомагаючи молодим людям розвивати соціальні навички, управляти емоціями і налагоджувати позитивні стосунки з однолітками та дорослими.

Важливим аспектом підготовки соціальних працівників у США є постійна професійна освіта. Після завершення навчання фахівці зобов'язані регулярно оновлювати свої знання та навички, проходячи курси підвищення кваліфікації. Це особливо важливо в умовах швидко змінюваного суспільства, де з'являються нові проблеми, такі як криза психічного здоров'я, домашнє насильство, бідність та дискримінація.

Крім того, підготовка соціальних працівників і педагогів враховує культурну різноманітність населення. Програми навчання включають елементи, які стосуються культурної компетентності, що допомагає фахівцям ефективно працювати з різними

етнічними та соціальними групами, розуміючи їхні потреби та особливості. Це особливо актуально в контексті американського суспільства, яке складається з безлічі культур і традицій.

На додаток до академічних знань, соціальні працівники та педагоги отримують важливі навички в галузі управлінських та комунікаційних технологій. У сучасному світі все більше значення має використання цифрових технологій для взаємодії з клієнтами, ведення документації та доступу до інформації. Це дозволяє фахівцям більш ефективно здійснювати свою роботу і реагувати на виклики часу.

Таким чином, підготовка соціальних працівників і соціальних педагогів у США є комплексним і динамічним процесом, який постійно адаптується до змін у суспільстві. Він орієнтований на формування професіоналів, здатних справлятися з різними соціальними проблемами, підтримувати громади та сприяти розвитку суспільства в цілому.

варто зазначити, що системи навчання активно взаємодіють із практичними аспектами роботи в соціальних службах. Це означає, що освітні програми не тільки забезпечують теоретичні знання, а й акцентують увагу на реальних умовах роботи. Студенти мають можливість відвідувати різноманітні практики у соціальних службах, що дає їм змогу здобувати безпосередній досвід у взаємодії з клієнтами.

Однією з ключових складових навчання є супервізія, яка дозволяє студентам працювати під наглядом досвідчених професіоналів. Це важливо для розвитку навичок, адже супервізори можуть надавати зворотний зв'язок, допомагати аналізувати ситуації та навчати застосовувати теоретичні знання на практиці. Супервізія сприяє підвищенню професійної самосвідомості та етичної відповідальності.

Не менш важливим аспектом є акцент на розвитку критичного мислення. Соціальні працівники часто стикаються з складними етичними дилемами, тому здатність аналізувати ситуації, оцінювати різні варіанти дій і приймати зважені рішення є надзвичайно важливою. Навчальні програми включають курси, які

тренують студентів у навичках критичного мислення, а також у вмінні працювати з різноманітними джерелами інформації.

Крім того, соціальні працівники повинні бути добре обізнані з політичною та правовою системою країни. Це знання необхідне для того, щоб ефективно представляти інтереси клієнтів, розуміти права та можливості, які є у різних груп населення, і впливати на соціальну політику. Багато програм навчання передбачають вивчення соціальної політики та законодавства, що стосується соціальних послуг.

У контексті змін у суспільстві, підготовка соціальних працівників також звертає увагу на інновації в сфері соціальних послуг. Наприклад, в останні роки зросла популярність програм, які використовують технології для покращення доступу до послуг. Соціальні працівники вчаться використовувати цифрові платформи для надання консультацій, ведення електронної документації та взаємодії з клієнтами.

Також важливою складовою є підготовка до роботи з уразливими групами населення, такими як люди з інвалідністю, ветерани, жінки, які зазнали насильства, та представники меншин. Програми навчання включають курси, які розглядають специфіку роботи з цими групами, їхні потреби та методи підтримки. Це важливо для забезпечення справедливого і рівного доступу до соціальних послуг.

Ще однією важливою тенденцією є інтеграція міждисциплінарного підходу у підготовку соціальних працівників. Це означає, що студенти вивчають не тільки соціальні науки, а й інші дисципліни, такі як психологія, медицина, юриспруденція та економіка. Такий підхід дозволяє краще розуміти комплексність соціальних проблем і розробляти більш ефективні рішення.

Фінансування освіти у сфері соціальної роботи також є важливим аспектом. Урядові та приватні організації можуть надавати стипендії та гранти для студентів, які навчаються у цій галузі. Це може допомогти залучити більше людей до професії, зокрема з різних соціально-економічних верств населення.

Соціальні працівники та педагоги в США також активно залучаються до професійних асоціацій, таких як Американська асоціація соціальних працівників (NASW) та інші регіональні організації. Членство в таких асоціаціях надає можливості для мережевого спілкування, участі в професійних конференціях, семінарах і тренінгах. Це допомагає фахівцям залишатися в курсі останніх тенденцій, новин та інновацій у своїй галузі.

На завершення, система підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів у США є динамічною, адаптивною та орієнтованою на потреби суспільства. Вона включає широкий спектр навчальних програм, які сприяють формуванню кваліфікованих фахівців, готових працювати в різних умовах і з різними категоріями населення. Це забезпечує не лише професіоналізм у сфері соціальної роботи, а й позитивний вплив на суспільство в цілому.

Крім того, важливо відзначити, що підготовка соціальних працівників у США відповідає сучасним вимогам і викликам, які постають у суспільстві. Одним із таких викликів є глобалізація, яка впливає на соціальні структури і комунікації. Студенти соціальної роботи навчаться працювати в контексті багатокультурності, розуміти різні культурні норми та цінності, що допоможе їм ефективніше взаємодіяти з клієнтами з різних середовищ [42].

Навчальні програми також акцентують увагу на важливості етики в соціальній роботі. Студенти вивчають етичні принципи, що регулюють їхню професійну діяльність, такі як повага до гідності та цінності кожної людини, конфіденційність, а також справедливість. Це допомагає формувати професійну ідентичність і усвідомлення відповідальності перед суспільством.

Студенти також отримують знання про системи соціального захисту, доступні ресурси, а також про механізми підтримки вразливих груп. Це важливо для того, щоб вони могли ефективно сприяти покращенню життя своїх клієнтів і допомагати їм орієнтуватися в складних системах соціального забезпечення.

В умовах швидких змін у технологіях підготовка соціальних працівників також включає навчання використанню нових технологій. Це може включати як використання соціальних мереж для взаємодії з молоддю, так і застосування інформаційних систем для управління даними клієнтів та моніторингу прогресу. Технологічна грамотність стає важливою навичкою, яка дозволяє фахівцям залишатися актуальними у своїй діяльності.

Не можна не згадати про важливість досліджень у сфері соціальної роботи. Багато програм навчання заохочують студентів до проведення власних досліджень або участі в наукових проектах. Це сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок і вміння працювати з даними, що є важливими для формування доказової бази в соціальній роботі.

Окрім академічного навчання, студенти беруть участь у професійних асоціаціях, що дозволяє їм будувати мережу контактів у галузі. Це відкриває можливості для стажувань, волонтерської роботи та потенційного працевлаштування після закінчення навчання. Такі асоціації часто організують семінари, тренінги та конференції, що сприяють обміну досвідом між фахівцями різних рівнів. У контексті зростання потреби в соціальних працівниках, програми підготовки стають дедалі популярнішими. Згідно з прогнозами, попит на професіоналів у цій сфері буде продовжувати зростати, що, у свою чергу, стимулює університети та коледжі розширювати свої програми навчання і адаптувати їх до нових викликів [40].

Таким чином, система підготовки соціальних працівників і педагогів у США залишається динамічною, інноваційною та адаптивною, що дозволяє фахівцям ефективно справлятися з різноманітними викликами та забезпечувати високоякісні послуги для суспільства. Це, в свою чергу, сприяє розвитку соціальної справедливості та покращенню життя окремих осіб і спільнот.

Важливим аспектом підготовки соціальних працівників у США є інтердисциплінарний підхід, який передбачає інтеграцію знань і навичок з різних галузей. Це дозволяє студентам враховувати комплексність проблем, з якими вони

можуть зіткнутися у своїй практиці. Наприклад, у навчальні програми можуть бути включені курси з психології, юриспруденції, медицини та економіки, що допомагає формувати цілісний погляд на соціальні питання та підходи до їх вирішення.

Значна увага приділяється підготовці до роботи з уразливими групами населення, такими як діти, літні люди, особи з інвалідністю, біженці та етнічні меншини. Студенти отримують знання про специфіку роботи з цими групами, їхні потреби та права, а також вивчають техніки інтервенції, які можуть бути застосовані в різних ситуаціях. Це допомагає формувати чутливість до соціальних нерівностей та розвитку навичок справедливого і етичного ставлення до всіх клієнтів.

Практична підготовка є невід'ємною частиною освітнього процесу. Студенти проходять стажування в соціальних службах, неприбуткових організаціях, лікарнях та інших установах, де можуть набути реального досвіду роботи. Ці стажування не лише дозволяють їм застосовувати теоретичні знання на практиці, але й сприяють розвитку професійних зв'язків, які можуть стати важливими для їх кар'єри.

Крім того, акцент на самоосвіту та професійний розвиток після отримання диплома є важливим аспектом кар'єри соціального працівника. Багато штатів вимагають від фахівців проходження регулярного навчання для підтримки та оновлення їхніх ліцензій. Це може включати участь у тренінгах, семінарах або отримання додаткових сертифікатів у специфічних областях, таких як психічне здоров'я, управління випадками або стратегічне планування.

Розвиток технологій також впливає на підготовку соціальних працівників. Студенти вчаться використовувати програмне забезпечення для управління даними, комунікаційні платформи для взаємодії з клієнтами та інструменти для дистанційного консультування. Це важливо, оскільки сучасні соціальні працівники часто мають справу з випадками, які потребують швидкої та ефективної реакції, особливо у кризових ситуаціях.

В цілому, система підготовки соціальних працівників і педагогів у США демонструє гнучкість та готовність адаптуватися до змін у суспільстві та на ринку праці. Університети та коледжі продовжують удосконалювати свої програми, щоб

забезпечити випускників необхідними знаннями, навичками та компетенціями для ефективної роботи в динамічному і складному середовищі соціальної роботи. Цей підхід не лише покращує якість послуг, що надаються, але й сприяє загальному розвитку соціальної справедливості і благополуччя в суспільстві.

13.5. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Ізраїлі

У Ізраїлі підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників відбувається в контексті складної соціальної структури та різноманітності населення, що вимагає гнучкого підходу до освіти та практики в цих галузях. Соціальні працівники та педагоги грають важливу роль у суспільстві, забезпечуючи підтримку для вразливих груп, таких як іммігранти, люди з обмеженими можливостями, молодь, що знаходиться в ризику, та інші соціально уразливі категорії.

Підготовка фахівців у цій сфері здійснюється переважно на рівні вищої освіти, в університетах і коледжах, де пропонуються спеціалізовані програми за напрямками соціальної роботи та соціальної педагогіки. Програми навчання зазвичай поєднують теоретичні знання з практичними навичками, що дає можливість студентам отримати глибоке розуміння соціальних процесів, а також необхідні інструменти для їх аналізу та вирішення. Навчальний план включає курси з психології, соціології, антропології, етики та правознавства, що дозволяє студентам формувати цілісний погляд на різні соціальні проблеми. Зокрема, особлива увага приділяється питанням мультикультуралізму, оскільки Ізраїль є домом для багатьох етнічних і релігійних груп. Це вимагає від майбутніх фахівців не лише знань про конкретні культурні особливості, але й розвитку емпатії та чутливості до різноманіття.

Практична підготовка займає центральне місце у навчанні. Студенти проходять стажування в соціальних службах, громадських організаціях та інших установах, де вони можуть отримати реальний досвід роботи з клієнтами. Ця практика є невід’ємною частиною освітнього процесу, адже дозволяє студентам

застосовувати теоретичні знання на практиці, працювати з реальними ситуаціями і розвивати свої професійні навички.

Крім того, навчальні програми включають в себе методи групової роботи, консультування та управління соціальними проектами. Студенти вчаться не лише надавати допомогу окремим особам, але й розробляти програми соціальної підтримки для спільнот, що є важливим аспектом соціальної роботи в Ізраїлі.

В Ізраїлі також існує велика увага до професійного розвитку фахівців після отримання освіти. Соціальні працівники зобов'язані проходити регулярні курси підвищення кваліфікації, що дозволяє їм бути в курсі нових підходів та практик у своїй роботі. Це включає участь у семінарах, конференціях та спеціалізованих тренінгах, що є важливим для підтримки високих стандартів у професії.

Крім традиційних форм навчання, в Ізраїлі активно використовуються сучасні технології для підготовки фахівців. В онлайн-курсах і вебінарах студенти мають можливість отримати доступ до нових матеріалів і обговорювати їх з викладачами та колегами, що підвищує їхню освітню мобільність та доступність навчання.

Отже, підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників в Ізраїлі є комплексним процесом, що поєднує теоретичні знання з практичними навичками, з акцентом на мультикультуралізм і етичні аспекти професійної діяльності. Цей підхід забезпечує високий рівень підготовки фахівців, здатних ефективно працювати в різних соціальних контекстах і відповідати на виклики сучасного суспільства. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Ізраїлі також відзначається значною інтеграцією між теорією та практикою, що забезпечує здатність фахівців адаптуватися до швидко змінюваних соціальних умов. Університети та коледжі активно співпрацюють з різними соціальними службами, громадськими організаціями та державними установами, що дозволяє студентам отримати практичний досвід у реальних умовах. Такі партнерства створюють можливості для спільних проектів, досліджень і стажувань, що допомагає студентам зрозуміти, як теоретичні концепції реалізуються в повсякденному житті.

Програми навчання часто включають в себе теми, пов'язані з кризовим управлінням і соціальним втручанням, що є важливими в умовах, коли суспільство стикається з численними викликами, такими як економічні кризи, міграційні потоки, конфлікти та природні катастрофи. Студенти навчаються стратегічному плануванню, оцінці потреб населення та розробці проектів, які відповідають на ці потреби.

Оскільки Ізраїль — це країна з багатокультурним населенням, акцент у навчанні також робиться на розвитку навичок міжкультурного спілкування. Фахівці повинні бути здатні працювати з різними групами населення, враховуючи їх культурні, релігійні та соціальні особливості. Це включає навчання мовам, етиці спілкування та розумінню соціальних норм різних груп.

Крім формальної освіти, в Ізраїлі існує також велика роль неприбуткових організацій, які надають додаткові навчальні можливості для фахівців. Ці організації пропонують тренінги, семінари та сертифікаційні курси, що дозволяє соціальним працівникам постійно вдосконалювати свої навички. Після завершення навчання, нові фахівці часто залучаються до програми наставництва, де досвідчені соціальні працівники допомагають їм адаптуватися до професійного середовища, надаючи підтримку та ділячись знаннями про специфіку роботи в різних соціальних контекстах. Це не лише полегшує процес входження у професію, але й забезпечує якість надання соціальних послуг.

Професійна етика є ще однією важливою складовою підготовки. У курсах викладаються принципи етичної поведінки, конфіденційності та прав людини, що є основою для роботи соціальних працівників. Зокрема, акцентується увага на правах клієнтів, їхній гідності та праві на автономію, що особливо важливо в умовах складних соціальних ситуацій. У контексті розвитку соціальних служб, Ізраїль активно впроваджує інноваційні підходи до надання соціальних послуг, які базуються на доказових практиках. Це передбачає використання досліджень і статистичних даних для оцінки ефективності різних програм та служб, що, в свою чергу, підвищує якість надання соціальної допомоги.

Підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників в Ізраїлі є динамічним процесом, що постійно адаптується до нових викликів і потреб суспільства. Комбінування теорії з практикою, акцент на мультикультуралізм, міжкультурну комунікацію та етичні норми формує професіоналів, здатних ефективно працювати в складному соціальному середовищі, забезпечуючи підтримку та допомогу різним верствам населення.

Варто відзначити також важливість наукових досліджень у цій сфері. Вищі навчальні заклади активно заохочують студентів до участі в дослідницьких проектах, що дозволяє їм не тільки поглибити свої знання, а й внести внесок у розвиток професійної практики. Це створює умови для розвитку інноваційних методів і стратегій, які можуть бути застосовані в соціальній роботі.

Крім того, в Ізраїлі важливу роль у підготовці соціальних працівників відіграє система безперервного професійного розвитку. Соціальні працівники мають можливість регулярно проходити курси підвищення кваліфікації, семінари та конференції, що дозволяє їм бути в курсі новітніх тенденцій у галузі соціальної роботи. Це особливо важливо в умовах швидко змінюючогося соціального середовища, де нові виклики та потреби населення вимагають гнучкості та адаптивності від фахівців.

Також варто відзначити вплив технологій на підготовку соціальних працівників. Університети інтегрують новітні технології у навчальний процес, що дозволяє студентам освоювати інструменти, які можуть бути корисними у їхній подальшій практиці. Це включає використання соціальних мереж для комунікації з клієнтами, програмного забезпечення для моніторингу прогресу у наданні послуг, а також онлайн-ресурсів для навчання та самоосвіти. У контексті соціальних служб в Ізраїлі особливо актуальним є питання інтеграції мігрантів та біженців. Соціальні працівники отримують спеціальну підготовку для роботи з цими групами населення, що часто стикаються з численними труднощами. Це включає навчання з питань юридичних прав мігрантів, психологічної підтримки та культурної адаптації.

Також важливим аспектом є програми, спрямовані на працю з дітьми та молоддю. У рамках навчання студенти отримують знання про специфіку роботи з вразливими категоріями, такими як підлітки з проблемами поведінки або діти, які пережили травматичні події. Ці програми зазвичай передбачають залучення практикуючих фахівців, які діляться своїм досвідом і методами роботи.

На завершення, підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників в Ізраїлі є багатогранним і складним процесом, що включає численні аспекти — від теоретичних знань до практичних навичок, від етичних принципів до інноваційних технологій. Це забезпечує високий рівень професіоналізму та готовність фахівців відповідати на виклики сучасного суспільства, що постійно еволюціонує. У результаті, Ізраїль має сильну систему соціальної роботи, яка прагне досягти максимального соціального добробуту для всіх верств населення.

Слід звернути увагу на міждисциплінарний підхід, який активно впроваджується в освітні програми. Соціальні працівники навчаються взаємодіяти з представниками інших професій, такими як психологи, педагоги, медики та юристи. Це дозволяє їм не лише отримати більш широкий погляд на соціальні проблеми, але й забезпечити комплексний підхід до їх вирішення. Наприклад, під час роботи з сім'ями, що пережили кризу, важливо не тільки враховувати соціальні аспекти, але й психологічні, медичні та правові питання.

Система навчання також передбачає активну участь студентів у практичних проектах. Це може бути волонтерська діяльність в соціальних службах, участь у програмах допомоги для різних груп населення або реалізація соціальних ініціатив. Така практика дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання в реальних умовах, а також формує навички критичного мислення, управлінських здібностей та командної роботи.

Важливим аспектом підготовки є етика соціальної роботи. У навчальних програмах значна увага приділяється питанням етики, конфіденційності та відповідальності фахівців. Студенти навчаються, як вести себе в ситуаціях, коли

можуть виникнути етичні дилеми, а також як забезпечувати права та гідність клієнтів.

Окрім формальної освіти, в Ізраїлі є також платформи для обміну досвідом та знаннями серед практикуючих соціальних працівників. Це можуть бути професійні асоціації або мережі, що сприяють розвитку професії, організовують конференції, семінари та тренінги. Такі мережі є важливими для підтримки фахівців, адже дозволяють ділитися досвідом, обговорювати новітні тенденції та знаходити рішення для складних випадків.

Також варто зазначити, що в Ізраїлі існує чітка система акредитації освітніх програм у сфері соціальної роботи. Це забезпечує відповідність програм сучасним вимогам і стандартам. Університети і коледжі повинні пройти процедуру акредитації, щоб підтвердити якість навчання і професійної підготовки. У сфері соціальної роботи Ізраїлю активно підтримується мультикультурний підхід, що важливо для країни з різноманітним населенням. Програми підготовки соціальних працівників включають елементи, спрямовані на розуміння культурних особливостей різних груп населення, що дозволяє фахівцям краще взаємодіяти з різними спільнотами. Це особливо актуально в контексті роботи з арабським населенням, представниками етнічних меншин та іммігрантами.

Загалом, підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників в Ізраїлі є динамічним процесом, що враховує потреби сучасного суспільства. Завдяки інтеграції теоретичних знань, практичного досвіду та міждисциплінарного підходу, Ізраїль формує висококваліфікованих фахівців, готових до викликів соціальної роботи в умовах глобалізації та швидких соціальних змін. Цей підхід забезпечує ефективну підтримку та допомогу тим, хто її потребує, і сприяє зміцненню соціальної справедливості в країні.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні тенденції вплинули на підготовку соціальних працівників в Європі?

2. Як змінилася роль соціальних працівників в суспільстві протягом останніх десятиліть?
3. Які фактори вплинули на формування нових навчальних програм для соціальних працівників в Європі?
4. Які основні етапи підготовки соціальних працівників в Австрії?
5. Які навчальні заклади в Австрії здійснюють підготовку соціальних працівників?
6. Які ключові компоненти включає навчальна програма для соціальних працівників в Австрії?
7. Як практична підготовка соціальних працівників в Австрії інтегрується з теоретичними знаннями?
8. Які історичні події вплинули на розвиток системи соціальних служб у Німеччині?
9. Як змінювалися підходи до підготовки соціальних педагогів в Німеччині протягом XX століття?
10. Які сучасні виклики стоять перед системою соціальних служб у Німеччині?
11. Яка роль держави у формуванні та розвитку соціальних служб в Німеччині?
12. Які етапи розвитку соціальної роботи в США можна виділити?
13. Як змінилася роль соціальних працівників в американському суспільстві?
14. Які ключові організації відіграють роль у підготовці соціальних працівників у США?
15. Які основні методи навчання використовуються в підготовці соціальних працівників у США?
16. Які особливості підготовки соціальних працівників в Ізраїлі?
17. Як мультикультурність впливає на підготовку соціальних працівників в Ізраїлі?
18. Які навчальні програми існують для підготовки соціальних педагогів в Ізраїлі?
19. Які є практики стажування для майбутніх соціальних працівників в Ізраїлі?
20. Які компетенції вважаються основними для соціальних працівників у Європі?

21. Які виклики стоять перед соціальними службами в умовах глобалізації?
22. Як співпрацюють навчальні заклади і соціальні служби в різних країнах?
23. Які основні принципи етики враховуються під час підготовки соціальних працівників?
24. Як технології вплинули на підготовку соціальних працівників та педагогів?
25. Які тенденції формування професійної ідентичності соціальних працівників в різних країнах?
26. Які роль і функції соціальних працівників у суспільстві в сучасних умовах?
27. Як зміни в соціальній політиці впливають на підготовку соціальних працівників?
28. Які перспективи розвитку системи соціальних служб у світлі сучасних викликів?
29. Які успішні практики можна перейняти з інших країн для покращення системи соціальної роботи?
30. Які тенденції в підготовці соціальних працівників можуть визначити майбутнє цієї професії?

Завдання для самостійної роботи:

Яка з наведених країн першою почала формувати систему соціальних служб?

a) США

b) Німеччина

c) Великобританія

d) Австрія

У якому році в Німеччині було започатковано перші курси для підготовки соціальних працівників?

a) 1900

b) 1920

c) 1949

d) 1970

Яка організація у США відповідає за акредитацію програм підготовки соціальних працівників?

a) NASW

b) CSWE

c) AASW

d) IFSW

Які з наступних спеціалізацій є характерними для підготовки соціальних працівників в Австрії?

a) Соціальна психологія

b) Соціальна політика

c) Психотерапія

d) Соціальний менеджмент

У якому з наведених напрямків соціальної роботи в США особливу увагу приділяють проблемам бідності та соціальної нерівності?

a) Соціальна допомога

b) Клінічна соціальна робота

c) Освіта

d) Політика

Який документ регулює професійну діяльність соціальних працівників в Німеччині?

a) Соціальний кодекс

b) Закон про соціальну допомогу

c) Закон про соціальну роботу

d) Кодекс етики

В якій країні існує система "зелених" професій, що пов'язана із соціальною роботою?

a) Німеччина

b) Ізраїль

c) Франція

d) США

Як називається процес, в якому соціальні працівники здобувають додаткові знання після отримання диплома?

a) Постдипломна освіта

b) Неперервна освіта

c) Професійна підготовка

d) Сертифікаційне навчання

Яка основна мета підготовки соціальних працівників в Ізраїлі?

a) Надання юридичних послуг

b) Соціальна інтеграція

c) Психологічна підтримка

d) Освіта

Який ступінь отримують випускники програм соціальної роботи в Німеччині?

a) Бакалавр

b) Магістр

c) Диплом соціального працівника

d) Сертифікат

Яка з наведених спеціалізацій є типовою для підготовки соціальних педагогів в Німеччині?

a) Педагогіка раннього дитинства

b) Корекційна педагогіка

c) Спеціальна освіта

d) Всі вищезгадані

Яка організація у США працює над захистом прав соціальних працівників?

a) AASW

b) NASW

c) CSWE

d) IFSW

Який документ визначає основні компетенції соціальних працівників в Європі?

a) Європейська хартія соціальних прав

b) Кодекс етики соціальних працівників

c) Директива ЄС про соціальну роботу

d) Законодавство про соціальні послуги

У якій країні соціальні працівники проходять трирічну підготовку з теорії і практики соціальної роботи?

a) Ізраїль

b) Австрія

c) Німеччина

d) США

Яка форма навчання переважає у підготовці соціальних працівників в Австрії?

a) Дистанційне навчання

b) Очне навчання

c) Короткострокові курси

d) Самоосвіта

Які з наступних дисциплін є основними у підготовці соціальних працівників у США?

a) Соціальна психологія

b) Соціальна політика

c) Етика соціальної роботи

d) Усі вищезгадані

Який тип діяльності соціальних працівників вважається одним з найважливіших у Німеччині?

a) Правове консультування

b) Освітні програми

c) Соціальна інтеграція

d) Психотерапія

Яка з наведених категорій не є частиною професійної діяльності соціальних працівників в Ізраїлі?

a) Підтримка біженців

b) Соціальне планування

c) Виховання дітей

d) Консультації в галузі права

Який аспект підготовки соціальних працівників в Австрії відрізняє її від інших країн?

a) Висока тривалість навчання

b) Тісна співпраця з практичними службами

c) Відсутність практичних занять

d) Принципово нові методи навчання

Яка основна мета підготовки соціальних працівників у США?

a) Забезпечення матеріальної допомоги

b) Соціальна реабілітація

c) Поліпшення якості життя

d) Юридичне консультування

Яка з наступних характеристик є важливою для соціального працівника в Німеччині?

a) Економічна грамотність

b) Соціальна чутливість

c) Технічні навички

d) Політична активність

Яка форма підготовки є найбільш поширеною в Ізраїлі для соціальних працівників?

a) Вища освіта

b) Дистанційне навчання

c) Курсова підготовка

d) Самоосвіта

Який аспект соціальної роботи в США має найбільше значення для попередження соціальних проблем?

a) Клінічна соціальна робота

b) Соціальна політика

c) Профілактика

d) Соціальна допомога

Яка з наведених професій не є традиційною для соціальних працівників в Європі?

a) Соціальний аніматор

b) Соціальний педагог

c) Психолог

d) Соціальний менеджер

Яка основна мета соціальних служб в Австрії?

a) Забезпечення фінансової підтримки

b) Соціальна інтеграція і підтримка

c) Освіта населення

d) Політична діяльність

Тема 14. Соціальна робота та соціальне виховання у сучасному світі

14.1. Тенденції розвитку соціального виховання в сучасній науці. Еволюція ідеї національного соціального виховання в документах та положеннях

14.2. Реформування освіти на сучасному етапі (XXI ст.)

14.3. Соціальне виховання молоді як важлива педагогічна проблема. Особистісно орієнтовне виховання

14.4. Гуманістичне виховання дітей та молоді.

14.4. Диференційний підхід до виховання в сучасних закладах освіти

14.1. Тенденції розвитку соціального виховання в сучасній науці. Еволюція ідеї національного соціального виховання в документах та положеннях

Національна доктрина розвитку освіти в Україні, а також Концепція виховання дітей і молоді в рамках національної освітньої системи акцентують на необхідності формування соціальної активності та відповідальності у молоді через їх участь у процесах державного будівництва та реформування соціальних відносин. Водночас, істотні зміни у всіх сферах українського життя, які відбуваються в наш час, супроводжуються певними соціальними втратами та викликами: зростає кількість безпритульних дітей, злочинність, наркоманія, а також загострюється соціальна нерівність серед молоді, що призводить до збільшення числа знедолених громадян. Це викликає ускладнення для молодого покоління, яке часто демонструє соціальну інертність і має труднощі у вирішенні практичних соціальних завдань.

За таких умов виникає термінова потреба в ефективній і науково обґрунтованій системі соціального виховання, здатній захистити молодь від негативних наслідків кризи, що переживає країна. Сьогодні навчально-виховні заклади мають забезпечити молодим людям отримання соціального досвіду, ознайомлення з культурною спадщиною українського народу, а також сприяти розвитку духовності і загальної культури серед підлітків.

У сучасній вітчизняній та міжнародній соціально-педагогічній літературі представлено різні підходи до визначення терміна "соціальне виховання". Багато

дослідників фокусуються на інтересах і потребах суспільства та держави, акцентуючи увагу на соціальному замовленні, і вважають, що соціальне виховання має за мету регулювання поведінки дітей відповідно до норм і цінностей, які існують у суспільстві. Наприклад, у термінологічному словнику "Соціальна робота / соціальна педагогіка" (1994) соціальне виховання визначається як "процес, спрямований на розвиток, формування та зміну особистості; форма і метод соціальної роботи, які допомагають дітям і молоді засвоювати соціальний досвід та формувати необхідні для подальшого життя якості особистості".

Більш розширене трактування соціального виховання надають Г. Каджаспірова і А. Каджаспіров, які підкреслюють, що соціальне виховання є результатом стихійної взаємодії людини з її оточенням та умовами цілеспрямованого виховання. Тому його можна розглядати як "планомірне створення умов для цілеспрямованого розвитку особистості в процесі соціалізації".

А. Капська розглядає соціальне виховання в контексті соціалізації, вважаючи його одним з ключових інтегративних понять соціально-педагогічної практики. Вона розуміє його як створення умов і заходів для набуття молоддю загальнолюдських знань та соціального досвіду з метою формування позитивних ціннісних орієнтацій [5].

Інша думка висловлюється А. В. Мудрик, яка аналізує зміст соціального виховання в контексті різних факторів соціалізації, зокрема мікрофакторів. Вона виділяє такі сфери соціального виховання, як сімейне виховання, сусідство, ровесницькі групи, релігійні організації та інші виховні установи.

Отже, об’єктом соціального виховання, цілі якого реалізуються через соціально-педагогічну діяльність, є не лише соціально занедбані, а й благополучні діти. У його змісті можна виділити два основні аспекти: забезпечення соціального розвитку і адаптації дітей, а також профілактика негативних явищ у дитячому середовищі; соціальна реабілітація дітей із відхиленнями.

Соціальне виховання відбувається у різних сферах, основними з яких є освітні заклади, сім’я, громадські організації для дітей та молоді, заклади творчості та

дозвілля, релігійні конфесії тощо. Основою методології соціального виховання є загальнофілософський підхід до наукового пізнання, який окреслює шляхи дослідження функціонування суспільства, його груп та розвитку окремої особистості в конкретних історико-культурних умовах, а також досліджує вплив окремих соціальних груп на формування особистості.

Соціальне виховання базується на антропологічних засадах і включає досягнення багатьох наук, які вивчають людину, таких як філософія, соціологія, психологія, етика, етнографія, культурологія, медицина, правознавство та дефектологія. Використовуючи знання з цих дисциплін, соціальне виховання інтегрує їх потенціал у контексті особистості. У практиці соціального виховання акцент робиться на формуванні гуманних стосунків у суспільстві, виборі форм і методів активної соціалізації особистості, а також на наданні кваліфікованої соціальної допомоги [9].

Таким чином, соціальне виховання як наукова дисципліна та сфера практичної діяльності спрямоване на трансформацію соціального середовища, створення гуманних відносин у суспільстві та знаходження педагогічно обґрунтованих рішень у різних ситуаціях. Дослідники підкреслюють два основні аспекти: по-перше, соціальне виховання сприяє інтеграції людини в систему соціальних стосунків і розвитку в ній необхідних соціальних якостей; по-друге, соціальне виховання є цілеспрямованим процесом.

Актуальність соціального виховання підкреслюється ще двома чинниками. По-перше, існує постійна потреба в науково-педагогічних рекомендаціях для вирішення складних завдань виховання та розвитку особистості в умовах педагогізації середовища і модернізації освіти, включаючи потребу в узагальненні передового досвіду. По-друге, навчальні заклади виконують роль педагогічних центрів, які формують систему взаємин, що охоплює все середовище життя підростаючої особи. Соціальне виховання стає цілеспрямованою і організованою діяльністю в цьому контексті.

Соціальне виховання є специфічним аспектом більш загального поняття "виховання", яке має соціальну природу. Виховання, безперечно, є соціальним за своєю суттю, оскільки формує особистість в цілому. Соціальне виховання зосереджено на розвитку соціально значущих якостей, необхідних для успішної соціалізації дитини.

Крім того, соціальне виховання не можна розглядати лише як процес, що реалізується в інтересах суспільства. Воно має за мету регулювання соціальної поведінки відповідно до норм, але також і підтримку розвитку особистості, створюючи умови для її самовираження в соціумі. Отже, основне завдання соціального виховання полягає в забезпеченні гармонії між інтересами особистості та суспільства.

Проблеми соціального виховання стають особливо актуальними в періоди соціальних змін. Глибокі реформи в усіх сферах сучасного українського суспільства супроводжуються зростанням молодіжного безробіття, дитячої безпритульності, злочинності, наркоманії та посиленням соціальної нерівності серед молоді. У таких умовах існує термінова потреба в ефективній і науково обґрунтованій системі соціального виховання, яка може захистити молоде покоління від негативних наслідків кризи [5].

Аналіз сучасної соціально-педагогічної літератури вказує на те, що значення категорії "соціальне виховання" часто недооцінюється. Зазвичай його розглядають як частину соціалізації, яка є предметом соціальної педагогіки. Це призводить до того, що соціальна педагогіка виходить за межі своїх основних завдань і починає займатися питаннями, які не входять до її змісту. Отже, соціальне виховання в широкому розумінні, що виникає внаслідок спонтанної взаємодії людини з оточенням і цілеспрямованого виховання, є більш доречним для дослідження в рамках соціальної педагогіки, а не лише соціалізації.

Еволюція ідеї національного соціального виховання в Україні відображає поступовий розвиток освітньої та соціальної політики, спрямованої на формування особистості, що відповідає потребам суспільства. Ця ідея ґрунтується на

усвідомленні важливості соціального виховання в контексті національної ідентичності, громадянської активності та соціальної відповідальності.

Перші згадки про соціальне виховання в Україні можна знайти в документах часів незалежності, коли країна почала формувати свою власну освітню політику. Основні акценти зроблені на інтеграцію традиційних цінностей українського народу, їх збереження та передачу наступним поколінням. Важливими віхами стали "Національна доктрина розвитку освіти" та "Концепція виховання дітей і молоді", які визначили основні напрями в галузі освіти та виховання.

У цих документах підкреслюється необхідність виховання молоді в дусі патріотизму, поваги до національних традицій та цінностей. Вони акцентують увагу на формуванні активної соціальної позиції у молодого покоління, що є ключовим для розвитку громадянського суспільства. Ідея національного соціального виховання стала основою для створення навчальних програм та методичних рекомендацій, які спрямовані на інтеграцію соціального досвіду в навчальний процес.

Продовжуючи цю традицію, у наступні роки з’явилися нові документи, які деталізують стратегії соціального виховання. Наприклад, "Державна програма розвитку освіти в Україні" акцентує увагу на важливості створення умов для всебічного розвитку особистості, формування критичного мислення, соціальної відповідальності та активної участі в житті суспільства. У цьому контексті не можна не згадати про концепцію інтеграції освіти та виховання, яка підкреслює необхідність взаємодії освітніх установ, сім'ї та громади. Зростаюче усвідомлення соціальної ролі виховання веде до розвитку нових форм співпраці, які включають волонтерство, соціальні проекти та інші ініціативи, що сприяють формуванню соціально активної особистості.

Важливим етапом в еволюції національного соціального виховання стали також міжнародні зобов'язання України, зокрема підписання Конвенції про права дитини та інших міжнародних документів, які закріплюють основні принципи виховання та освіти. Це стимулює країну до реалізації принципів інклюзії,

соціальної справедливості та рівності можливостей для всіх дітей. Зараз концепція національного соціального виховання продовжує розвиватися, враховуючи нові виклики сучасності, такі як глобалізація, інформаційні технології та зміни в соціально-економічному житті. Сьогодні акцент робиться на вихованні соціально відповідальної особистості, здатної адаптуватися до змін у суспільстві та активно брати участь у його розвитку. Це вимагає нових підходів до навчання та виховання, які інтегрують традиційні цінності з сучасними викликами. Еволюція ідеї національного соціального виховання в Україні відображає глибокі соціальні, культурні та освітні зміни, які формують основу для створення гармонійного суспільства. Ця ідея стала невід'ємною частиною освітньої політики, що сприяє розвитку інноваційних підходів у вихованні молоді, забезпечуючи її активну участь у соціальному житті.

Еволюція ідеї національного соціального виховання в Україні відображає глибокі зміни в суспільстві, зокрема у відповідь на соціально-економічні, політичні та культурні виклики. Ця ідея почала формуватися ще в часи, коли Україна знаходилася під впливом різних державних утворень, що визначало необхідність у створенні національної ідентичності та соціальної відповідальності. Важливими документами, які заклали основи національного соціального виховання, стали Конституція України, де зазначено право кожного громадянина на освіту і соціальний захист. Це підкреслює важливість виховання, яке не лише передає знання, але й формує активного, свідомого громадянина.

На початку 2000-х років, у контексті реформування системи освіти, було ухвалено ряд концепцій і програм, які акцентували увагу на вихованні патріотизму, гуманізму та соціальної відповідальності. Це зокрема відображалося в Державній національній програмі "Освіта: Україна XXI століття", яка визначала пріоритети національного виховання, спрямованого на розвиток моральних цінностей, толерантності та поваги до прав людини.

З розвитком демократичних процесів в Україні у 2010-ті роки, з'являється новий акцент на соціальному вихованні, що відображає інтеграцію країни в

європейський освітній простір. Це сприяло формуванню системи виховання, яка враховує сучасні соціальні виклики, зокрема, проблему соціальної справедливості та участі молоді в громадському житті.

Сьогодні національне соціальне виховання в Україні має на меті забезпечити всебічний розвиток особистості, формування відповідальних громадян, які здатні до активної участі в житті суспільства. Це передбачає інтеграцію соціального виховання в навчальний процес, що реалізується через різноманітні проекти, програми і ініціативи, спрямовані на залучення молоді до соціально значущих справ.

Отже, еволюція ідеї національного соціального виховання в Україні є динамічним процесом, який відображає зміни в суспільстві, вимоги часу та потреби в соціально активних, свідомих громадянах. Це становить важливу складову розвитку освітньої системи і суспільства в цілому, визначаючи стратегічні напрямки соціального виховання національної молоді.

14.2. Реформування освіти на сучасному етапі (XXI ст.)

У Державній національній програмі "Освіта: Україна XXI століття" окреслено стратегічні напрямки розвитку освіти в Україні на найближчі роки та на XXI століття. Програма передбачає створення ефективної системи безперервного навчання і виховання, що забезпечить досягнення високих освітніх стандартів, можливість постійного духовного самовдосконалення особистості, а також формування інтелектуального і культурного потенціалу, який є найвищою цінністю нації. Ці стратегічні завдання детально розглядаються в "Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті".

Доктрина окреслює основні цілі реформування освітньої системи в Україні: відродження і розвиток національної освіти як ключового елементу виховання свідомих громадян, формування освіченої та креативної особистості, а також підвищення рівня освіти до стандартів розвинених країн через комплексну реорганізацію концептуальних, структурних і організаційних аспектів.

Передбачається також створення недержавних навчальних закладів на рівноправній основі, а також глибокі демократичні зміни в традиційних державних освітніх установах.

Програма "Освіта" також виділяє пріоритетні напрямки, основні шляхи та принципи реформування освітньої системи, що спрямовані на досягнення стратегічних цілей. Конкретно визначено підходи до реформування кожної ланки системи освіти: дошкільного виховання, яке об'єднує сімейне та суспільне виховання; загальної освіти на національних основах, де підлягають змінам зміст гуманітарної, природничо-математичної освіти, а також трудової та професійної підготовки у середній освіті. Особлива увага приділяється національному вихованню, метою якого є надання молоді соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування високої мовної культури та оволодіння українською мовою.

Реформування освіти в XXI столітті є відображенням нових соціальних, економічних і технологічних викликів, з якими стикається світ. В умовах глобалізації, стрімкого розвитку інформаційних технологій та змін на ринку праці, освітні системи повинні адаптуватися до нових реалій, щоб забезпечити якісну підготовку молоді до життя в сучасному суспільстві.

Однією з ключових тенденцій є перехід до концепції освіти протягом життя. Це означає, що навчання вже не обмежується традиційним періодом шкільної чи вищої освіти. Сьогодні акцент робиться на необхідності постійного самовдосконалення, переосвіти та розвитку нових компетенцій. Освіта стає більш гнучкою та індивідуалізованою, що дозволяє враховувати особистісні інтереси та професійні потреби кожного учня.

Важливою частиною реформування є інтеграція технологій у навчальний процес. Використання цифрових платформ, онлайн-курсів та інтерактивних матеріалів змінює традиційний формат навчання, роблячи його більш доступним та цікавим. Ці інновації сприяють розвитку критичного мислення, креативності та навичок роботи в команді, які є необхідними в сучасному світі.

Крім того, у XXI столітті освіта стає більш міждисциплінарною. Це означає, що навчальні програми повинні поєднувати знання з різних галузей — науки, мистецтва, техніки — щоб формувати всебічно розвинену особистість. Університети та навчальні заклади співпрацюють з підприємствами, науковими установами та організаціями для створення програм, що відповідають потребам ринку праці.

Реформування освіти також спрямоване на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх соціальних груп. Це включає заходи для підтримки дітей з особливими потребами, учнів з малозабезпечених сімей та представників різних культурних і етнічних груп. Підвищення інклюзивності освітньої системи є важливим кроком у напрямку соціальної справедливості.

На сучасному етапі особливу увагу приділяють розвитку м'яких навичок, таких як комунікація, емоційний інтелект, лідерство. Ці навички є невід'ємною частиною підготовки молоді до реального життя і роботи в колективі, що підкреслює значення гуманітарних дисциплін поряд із технічними.

Таким чином, реформування освіти в XXI столітті спрямоване на створення системи, яка відповідала б викликам часу, забезпечувала б розвиток особистості, готувала б молодь до активного життя в суспільстві та економіці. Ці зміни вимагають постійного аналізу та адаптації освітніх підходів, щоб відповідати на вимоги сучасності та підготовити нове покоління до майбутнього.

У XXI столітті реформування освіти також передбачає посилення ролі педагогів як фасилітаторів навчання. Вчителі стають не просто передавачами знань, а наставниками, які підтримують учнів у їхньому самостійному розвитку. Це вимагає від педагогів нових підходів до навчання, вміння мотивувати учнів, адаптувати матеріали під індивідуальні потреби та створювати сприятливу навчальну атмосферу.

Іншим важливим аспектом є акцент на критичному мисленні та навичках вирішення проблем. У сучасному світі інформація доступна, але не завжди є точною чи корисною. Тому навички аналізу, оцінки та відбору інформації стають

ключовими. Освітні програми повинні сприяти розвитку цих навичок через проектну діяльність, дослідження та інші активні методи навчання.

Крім того, глобалізація зумовлює потребу у формуванні міжкультурної компетенції. Сучасні учні повинні бути готовими працювати у міжнародному середовищі, спілкуватися з людьми з різних культур і розуміти різноманітність. Це включає вивчення іноземних мов, культурних традицій та глобальних проблем, таких як екологічні виклики чи соціальна справедливість.

Зміни в освіті також супроводжуються переосмисленням оцінювання навчальних досягнень. Традиційні іспити та оцінки поступово замінюються більш різноманітними формами оцінювання, такими як портфоліо, самооцінювання та колективні проекти. Це дозволяє отримати більш повну картину про знання і вміння учня, а також його здібності до співпраці. Завдяки новим технологіям, навчальний процес стає більш доступним для всіх. Онлайн-освіта, відкриті навчальні ресурси та безкоштовні курси дозволяють людям з різних соціальних верств отримувати знання, не виходячи з дому. Це особливо важливо для тих, хто з різних причин не може відвідувати традиційні навчальні заклади. Важливо також зазначити, що освітня реформа не може бути успішною без активної участі всіх зацікавлених сторін: педагогів, учнів, батьків та громади. Співпраця між цими групами забезпечує більшу відповідальність за процес навчання та виховання, а також сприяє розвитку місцевих ініціатив.

Реформування освіти в XXI столітті є комплексним і багатогранним процесом, який охоплює всі рівні освіти — від дошкільного до вищого. Це вимагає нових підходів, інновацій та готовності до змін, щоб створити ефективну, доступну та якісну освітню систему, яка відповідає потребам сучасного суспільства та готує молодь до викликів майбутнього.

У XXI столітті також спостерігається зростання уваги до інклюзивної освіти, яка передбачає створення умов для навчання всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, розумових чи соціальних можливостей. Інклюзивний підхід передбачає не лише адаптацію навчальних матеріалів, але й підготовку вчителів до роботи з

різноманітними групами учнів. Це стимулює розвиток толерантності, розуміння та співпраці серед учнів, формуючи позитивне середовище, вільне від дискримінації.

Окрім того, сучасні освітні реформи активно включають елементи екологічної освіти. У контексті глобальних змін клімату та екологічних криз, важливо виховувати у молоді відповідальність за навколишнє середовище. Це передбачає не лише теоретичні знання, але й практичні дії: участь у екологічних ініціативах, проєктах з охорони природи, а також навчання сталому розвитку.

Управлінські зміни також є важливим аспектом реформування освіти. У багатьох країнах намагаються зменшити бюрократію, підвищити автономію навчальних закладів та залучити громаду до управлінських процесів. Це сприяє більш швидкому реагуванню на потреби учнів та їхніх батьків, а також забезпечує більшу гнучкість у впровадженні нових методів і технологій.

Зміна парадигми освіти, яка акцентує увагу на активному навчанні, критичному мисленні та самостійності, також веде до трансформації стосунків між вчителем і учнями. Вчителі стають не лише джерелами знань, а й партнерами у навчальному процесі, які спільно з учнями вивчають нові ідеї та концепції. Це сприяє розвитку активної громадянської позиції та підвищенню зацікавленості учнів у навчанні.

На завершення, реформування освіти на сучасному етапі вимагає комплексного підходу, що враховує різноманітність потреб учнів і викликів сучасного світу. Це потребує не лише оновлення навчальних програм, але й змін у методах викладання, управлінні навчальними закладами та взаємодії з громадою. Тільки так можна створити ефективну та інклюзивну освітню систему, здатну підготувати молодь до життя в динамічному та складному світі XXI століття.

14.3. Соціальне виховання молоді як важлива педагогічна проблема. Особистісно орієнтовне виховання

Соціальне виховання молоді є однією з найважливіших педагогічних проблем сучасності, оскільки воно визначає формування особистісних якостей, цінностей і

соціальної свідомості молодого покоління. В умовах глобалізації, соціальних змін та економічної нестабільності, молодь стикається з численними викликами, такими як відчуження, конфлікти, безробіття та інші соціальні проблеми. У цьому контексті соціальне виховання набуває особливого значення, адже воно покликане забезпечити ефективну адаптацію молоді в суспільстві, формувати активну громадянську позицію та підвищувати рівень соціальної відповідальності.

Соціальне виховання включає в себе багато аспектів, зокрема формування моральних цінностей, розвитку критичного мислення, а також навичок співпраці та комунікації. Важливою складовою є формування свідомого ставлення молоді до соціальних норм і цінностей, які є основою стабільного суспільства. Це передбачає активну участь молодих людей у суспільному житті, їхнє залучення до різних форм волонтерської діяльності, культурних та соціальних проєктів.

Одним з ключових завдань соціального виховання є подолання соціальної ізоляції та забезпечення інтеграції молоді в різноманітні соціальні групи. У цьому контексті особливу увагу слід приділити інклюзивному підходу, який сприяє створенню рівних можливостей для всіх молодих людей, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Інклюзивне виховання дозволяє не лише інтегрувати молодь з особливими потребами в суспільство, а й формувати у всіх учасників виховного процесу толерантність і взаємоповагу.

Соціальне виховання також має великий вплив на розвиток критичного мислення молоді. У світі, де інформація швидко змінюється, важливо навчити молодих людей аналізувати та оцінювати інформацію, розрізняти факти і маніпуляції, що сприяє формуванню активної та свідомої громадянської позиції. Це передбачає розвиток навичок медіаграмотності, які дозволяють молоді орієнтуватися в інформаційних потоках і робити обґрунтовані висновки.

Крім того, соціальне виховання має на меті формування в молоді здатності до самостійного прийняття рішень і відповідальності за свої вчинки. Це включає навчання навичкам управління своїм часом, ресурсами та емоціями, що є критично

важливим у сучасному світі. Молодь повинна вміти розуміти наслідки своїх дій не лише для себе, а й для суспільства в цілому.

У цьому контексті важливо також забезпечити тісну співпрацю між різними інституціями, які займаються вихованням молоді: школами, вищими навчальними закладами, громадськими організаціями, сім'єю та іншими соціальними структурами. Спільні зусилля можуть створити єдину виховну середу, що сприятиме реалізації принципів соціального виховання.

На сьогоднішній день соціальне виховання молоді є не лише педагогічною, а й соціальною проблемою, що потребує комплексного підходу, співпраці між усіма учасниками виховного процесу, врахування індивідуальних потреб і особливостей молоді. Ефективність соціального виховання залежить від здатності адаптувати програми та методи виховання до змінюваних соціальних реалій, зокрема до нових викликів, що постають перед молоддю в умовах сучасного світу.

Отже, соціальне виховання молоді вимагає постійного переосмислення підходів, методів і стратегій, аби відповісти на виклики часу та сприяти формуванню свідомих, відповідальних і активних громадян, здатних зробити свій внесок у розвиток суспільства.

Соціальне виховання молоді також передбачає формування в молодих людей навичок емпатії та соціальної відповідальності. Важливими компонентами цього процесу є усвідомлення потреб інших, розуміння соціальних проблем, а також готовність долучатися до їх вирішення. Участь молоді у волонтерських програмах, громадських ініціативах та соціальних проєктах сприяє розвитку почуття солідарності та відповідальності за своє оточення. Такі активності не лише формують позитивні соціальні зв'язки, але й допомагають молоді краще розуміти реалії життя, у якому вони живуть.

У сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, важливо інтегрувати елементи цифрової грамотності в соціальне виховання. Це стосується не лише використання технологій для доступу до інформації, але й розвитку критичного мислення щодо вмісту, який молодь споживає в інтернеті. Навчання молодих людей

безпеці в цифровому середовищі, етичним аспектам використання технологій, а також управлінню своїм цифровим слідом є важливими складовими соціального виховання.

У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити підготовці педагогів, які займаються соціальним вихованням. Вони повинні бути готовими до нових викликів, мати гнучкість у підходах і бути обізнаними в сучасних тенденціях виховання. Підвищення кваліфікації вчителів, вихователів та соціальних працівників є необхідним для впровадження ефективних стратегій соціального виховання, що відповідають потребам молоді та вимогам сучасного суспільства.

Не менш важливою є роль сім'ї в процесі соціального виховання. Батьки, як первинні вихователі, мають стати прикладом для своїх дітей, формуючи в них основи моральних цінностей та соціальних норм. Тісна співпраця між школою і сім'єю, проведення спільних заходів, семінарів та тренінгів допоможуть зміцнити зв'язок між теоретичними знаннями і практичними навичками соціального виховання.

Соціальне виховання молоді також вимагає врахування культурних і соціальних аспектів. Кожна громада має свої специфічні потреби, і важливо адаптувати підходи до виховання відповідно до місцевих умов і традицій. Використання культурних ресурсів громади може посилити ефективність соціального виховання, роблячи його більш близьким і зрозумілим для молоді.

В умовах сучасних викликів, таких як екологічні проблеми, зміни клімату, політичні конфлікти, соціальне виховання молоді має також враховувати глобальні аспекти. Формування екологічної свідомості, відповідального ставлення до природних ресурсів, а також готовності до дій в умовах соціальної справедливості є важливими складовими виховного процесу.

Таким чином, соціальне виховання молоді як педагогічна проблема вимагає системного підходу, орієнтованого на розвиток особистості, формування активного громадянства та соціальної відповідальності. Воно повинно бути гнучким, інклюзивним і адаптивним, враховуючи потреби молоді, виклики сучасності та

культурні особливості суспільства. Лише за умови комплексного підходу до виховання можна досягти значних успіхів у формуванні соціально активних, відповідальних і свідомих громадян, здатних зробити позитивний внесок у розвиток суспільства.

Соціальне виховання молоді також повинно акцентувати увагу на формуванні критичного мислення та здатності аналізувати інформацію. У світі, де молодь постійно оточена інформаційними потоками, важливо навчити їх відрізняти надійні джерела від ненадійних, а також усвідомлювати, як маніпуляції та дезінформація можуть впливати на суспільство. Це передбачає розвиток медіаграмотності, що дозволить молодим людям більш свідомо підходити до споживання медіа-контенту.

Крім того, важливо враховувати потребу в міжкультурному діалозі та взаєморозумінні, особливо в багатокультурних суспільствах. Соціальне виховання має сприяти толерантності, взаємоповазі та розумінню між різними культурними групами. Виховання в дусі миру і порозуміння може стати важливим елементом для запобігання конфліктам і розвитку соціальної гармонії. Емоційний інтелект молоді також є важливою складовою соціального виховання. Розвиток умінь розпізнавати та регулювати свої емоції, а також розуміти емоції інших людей, допомагає молодим людям будувати здорові стосунки, уникати конфліктів і краще адаптуватися в соціумі. Програми, що зосереджуються на розвитку емоційної компетентності, можуть стати важливим інструментом у виховному процесі.

На рівні держави, реалізація соціального виховання вимагає підтримки політики, що сприяє розвитку освіти та соціальних програм. Необхідно створювати інституційні умови для ефективної роботи шкіл, громадських організацій та соціальних служб, які займаються вихованням молоді. Фінансування проектів, спрямованих на соціальне виховання, а також заохочення участі молоді у різних програмах є важливими складовими цього процесу.

Важливим аспектом є також моніторинг і оцінка ефективності соціального виховання. Це включає в себе аналіз результатів різних програм і проектів, а також збір відгуків від молоді, педагогів та батьків. Використання отриманих даних

допоможе адаптувати та вдосконалити методи соціального виховання відповідно до потреб сучасного суспільства.

Завдяки комплексному підходу до соціального виховання молоді можливо створити середовище, яке не лише сприятиме особистісному розвитку молодих людей, але й зміцнюватиме соціальну структуру суспільства. Виховання відповідальних і активних громадян, які можуть адаптуватися до змін, активно долучатися до суспільного життя і підтримувати соціальні цінності, є необхідною умовою для побудови здорового і стійкого суспільства в XXI столітті.

Отже, соціальне виховання молоді є багатогранною педагогічною проблемою, що вимагає системного підходу, інтеграції знань з різних галузей і тісної співпраці всіх учасників процесу. Лише спільними зусиллями можна досягти цілей соціального виховання, що забезпечить молодому поколінню стабільне і гармонійне майбутнє.

У процесі соціального виховання молоді важливу роль відіграє залучення батьків і сім'ї. Батьківська участь у вихованні сприяє створенню позитивного соціального середовища, яке підтримує цінності, що пропагуються в навчальних закладах і громадах. Взаємодія між школою і сім'єю може включати в себе освітні програми для батьків, семінари та тренінги, що допоможуть їм краще розуміти потреби своїх дітей і ефективно підтримувати їх у розвитку соціальних навичок. Крім того, важливими є позашкільні ініціативи, які можуть забезпечити молодь можливостями для соціального навчання. Участь у волонтерських програмах, громадських проектах, спортивних та культурних заходах допомагає молодим людям розвивати соціальні навички, такі як співпраця, лідерство та емпатія. Ці досвіди не тільки збагачують їхнє життя, а й створюють основи для активної громадянської позиції.

Важливим елементом соціального виховання є технологічна грамотність. У сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною життя. Соціальне виховання повинно включати навчання етичному використанню технологій, безпеці в Інтернеті та критичному споживанню інформації. Розуміння цифрових ризиків і

можливостей може допомогти молоді не лише у вирішенні повсякденних завдань, а й у формуванні здорових стосунків з однолітками.

Також варто підкреслити, що соціальне виховання має враховувати різноманітність та інклюзивність. Молодь з різними потребами та з різних соціокультурних груп повинна мати рівні можливості для участі в програмах виховання. Важливо створювати умови, що сприятимуть розвитку всіх молодих людей, незалежно від їхніх здібностей, статі, етнічної приналежності чи соціального статусу. Соціальне виховання молоді є важливою педагогічною проблемою, яка вимагає інтеграції знань, стратегій та ресурсів з різних галузей. Це складний і багатогранний процес, що вимагає спільних зусиль педагогів, батьків, громади та держави. Лише за умови комплексного підходу можна створити здорове та підтримуюче середовище, яке сприятиме розвитку відповідальних, активних та успішних громадян. Це, в свою чергу, забезпечить сталий розвиток суспільства та його соціальну стабільність у XXI столітті.

Особистісно орієнтоване виховання є підходом, що ставить у центр уваги індивідуальність дитини, її потреби, інтереси та потенціал. Цей підхід виник у відповідь на традиційні методи виховання, які часто не враховували специфіку кожного учня, а замість цього фокусувалися на загальних програмах і стандартах. Основною метою особистісно орієнтованого виховання є сприяння розвитку особистості як унікальної цілісної системи, що включає емоційний, соціальний, інтелектуальний та фізичний аспекти.

У цьому контексті важливими є принципи, які лягають в основу особистісно орієнтованого виховання. По-перше, це визнання цінності кожної особистості. Вихователі та педагоги повинні усвідомлювати, що кожен учень має свій унікальний досвід, здібності та таланти. Важливо створювати атмосферу, в якій діти відчувають себе прийнятими і визнаними. Таке середовище сприяє формуванню впевненості у собі та внутрішньої мотивації до навчання.

По-друге, особистісно орієнтоване виховання акцентує увагу на розвитку критичного мислення та самостійності. Учні заохочуються до активної участі у

процесі навчання, висловлення своїх думок, ставлення запитань і вирішення проблем. Це формує в них навички, необхідні для адаптації до швидко змінюваного світу. Самостійність у навчанні допомагає молоді стати відповідальними та ініціативними, що є важливим для їхнього подальшого життя.

Важливим аспектом особистісно орієнтованого виховання є індивідуалізація навчання. Кожен учень має право на індивідуальний підхід, що враховує його навчальні стилі, темп засвоєння матеріалу, інтереси та особистісні цінності. Це може включати різноманітні форми навчання: групові проекти, індивідуальні завдання, практичні заняття, інтерактивні методи тощо. Важливо, щоб учні мали можливість вибирати теми або проекти, які їх цікавлять, що підвищує їхню мотивацію та залученість.

У процесі особистісно орієнтованого виховання також враховується соціальний контекст, в якому розвивається особистість. Соціальні навички, такі як комунікація, співпраця, емпатія та вміння працювати в команді, є невід'ємними частинами цього підходу. Учні вчаться взаємодіяти з однолітками, розуміти різні точки зору та вирішувати конфлікти. Цей соціальний аспект виховання сприяє формуванню цілісної особистості, готової до життя у суспільстві.

Крім того, особистісно орієнтоване виховання акцентує увагу на емоційній складовій. Емоційний інтелект стає важливим компонентом, оскільки здатність розуміти та управляти своїми емоціями, а також емоціями інших, має суттєве значення для особистісного розвитку. Вихователі повинні допомагати учням розпізнавати та виражати свої емоції, що сприяє створенню здорових стосунків як в навчальному середовищі, так і в житті загалом.

Таким чином, особистісно орієнтоване виховання — це комплексний підхід, що сприяє формуванню індивідуальності, розвитку критичного мислення, соціальних навичок та емоційного інтелекту. Це створює умови для розвитку відповідальних і активних громадян, здатних адаптуватися до викликів сучасного світу.

14.4. Гуманістичне виховання дітей та молоді

Гуманістичне виховання дітей та молоді в Україні та за кордоном є важливим аспектом педагогічної практики, що фокусується на розвитку особистості, її цінностей, здібностей і самосвідомості. Цей підхід виходить з переконання, що кожна особистість має унікальний потенціал, який потребує підтримки та розвитку. Гуманістичне виховання прагне не лише навчити дітей та молодь знанням, але й формувати їх як особистостей, здатних до емпатії, критичного мислення та соціальної відповідальності.

В Україні гуманістичне виховання почало набувати популярності з початку незалежності країни, коли відбулися значні зміни в освітній системі. Основою для цього стали нові освітні концепції, які акцентують увагу на цінності людини, її інтересах та потребах. У цьому контексті важливими є документи, що регламентують освітній процес, такі як "Національна доктрина розвитку освіти" та "Концепція національно-патріотичного виховання", які підкреслюють необхідність формування гуманістичних цінностей у молоді.

У закладах освіти України впроваджуються різноманітні методи, що сприяють гуманістичному вихованню. Це включає інтерактивні технології, проекти, які стимулюють творчість, та програми, що сприяють розвитку соціальних навичок. Такі підходи забезпечують активну участь учнів у процесі навчання, допомагають їм розвивати критичне мислення та вміння працювати в команді.

На міжнародному рівні гуманістичне виховання також знаходить своє місце у різних освітніх системах. Наприклад, у країнах Західної Європи та США широко використовуються педагогічні моделі, які акцентують на розвитку особистості учня. У цих країнах активно застосовуються методи, що заохочують самостійність, критичне мислення та креативність, адже вважається, що саме вони сприяють формуванню соціально активних громадян.

Крім того, в багатьох країнах реалізуються програми, які зосереджуються на соціальній справедливості, прав людини та міжкультурному діалозі. Це допомагає формувати у молоді усвідомлення важливості толерантності, співпраці та

взаємоповаги. Такі ініціативи є особливо актуальними в умовах глобалізації та зростаючої соціальної неоднорідності. Таким чином, гуманістичне виховання дітей та молоді в Україні та за кордоном є важливим чинником, що сприяє розвитку особистісних якостей, соціальних навичок і ціннісних орієнтацій. Цей підхід допомагає формувати свідомих, відповідальних і активних членів суспільства, здатних до конструктивної взаємодії та внеску у розвиток своїх спільнот.

Гуманістичне виховання не лише орієнтується на розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, але також акцентує увагу на емоційній сфері особистості. Важливим аспектом є формування емоційної інтелігентності, яка допомагає молоді розуміти та управляти своїми емоціями, а також адекватно сприймати емоції інших людей. Це стає ключовим для побудови здорових міжособистісних стосунків і сприяє соціальній адаптації.

У гуманістичному вихованні особлива увага приділяється також етичним та моральним аспектам. Педагоги прагнуть виховувати у молоді відчуття відповідальності за свої дії, розуміння соціальних норм і цінностей, а також важливості участі у громадському житті. Залучення молоді до волонтерських проектів, соціальних ініціатив та екологічних акцій є важливими складовими цього процесу, адже вони допомагають формувати активну громадянську позицію.

У зарубіжних освітніх системах гуманістичне виховання також активно інтегрується в навчальні програми. Наприклад, у скандинавських країнах існує сильна традиція, яка підкреслює важливість інклюзивного навчання, де враховуються потреби всіх учнів, незалежно від їхніх здібностей чи соціального статусу. Такий підхід забезпечує рівні можливості для розвитку кожної дитини, сприяючи формуванню толерантного середовища.

Гуманістичне виховання реалізується не лише в рамках формальної освіти, а й у позашкільній діяльності, де молодь має змогу брати участь у різноманітних гуртках, клубах, арт-ініціативах та проектах, що стимулюють їхнє творче самовираження. Ці заходи допомагають учням виявити свої інтереси, розвивати таланти та соціальні навички, а також сприяють формуванню здорової самооцінки.

В Україні, попри деякі виклики, гуманістичне виховання стає все більш актуальним у контексті реформування освіти. Педагоги намагаються інтегрувати гуманістичні принципи в навчальний процес, що передбачає акцент на співпраці, колективній діяльності та розвитку критичного мислення. Проте, існують ще деякі труднощі, пов'язані із застарілими методиками та недостатньою матеріальною базою, що потребує уваги. Загалом, гуманістичне виховання дітей та молоді в Україні та за кордоном є ключовим чинником для формування не лише освічених, але й морально відповідальних громадян. Цей підхід створює основу для подальшого розвитку суспільства, базуючись на цінностях людяності, співчуття та взаємоповаги. Розвиток гуманістичного виховання вимагає спільних зусиль педагогів, батьків і суспільства в цілому для забезпечення кращого майбутнього для молодого покоління.

Гуманістичне виховання також включає в себе важливість особистісного підходу до навчання. Це означає, що кожен учень розглядається як унікальна особистість зі своїми інтересами, здібностями та потребами. Вчителі, які практикують гуманістичний підхід, намагаються створити атмосферу довіри та підтримки, де учні відчувають себе комфортно, висловлюючи свої думки і почуття. Це сприяє розвитку їхнього самоусвідомлення, самостійності та здатності до критичного мислення.

Ключовими компонентами гуманістичного виховання є діалог та взаємодія. Педагоги заохочують учнів до обговорень, командної роботи та участі в процесі прийняття рішень. Це не лише допомагає розвивати соціальні навички, але й формує почуття відповідальності за спільні результати, що є важливим для їхнього подальшого соціального життя.

В Україні сучасна освітня реформа також акцентує на інтеграції гуманістичних цінностей у навчальний процес. Державні програми передбачають розвиток критичного мислення, креативності, емоційної інтелігентності та соціальної активності молоді. Навчальні плани все частіше включають теми, пов’язані з правами людини, толерантністю, екологічною свідомістю та культурною

різноманітністю. Це сприяє формуванню у молоді більш глибокого розуміння соціальних викликів та шляхів їхнього вирішення.

За кордоном гуманістичне виховання часто реалізується через програми, що акцентують увагу на практичних аспектах навчання. Наприклад, в проектній діяльності учні мають можливість працювати над реальними проблемами громади, що сприяє розвитку їхньої соціальної свідомості та активності. Такі підходи формують у молоді бажання активно долучатися до суспільного життя, розуміти важливість соціальної відповідальності.

На міжнародному рівні гуманістичні принципи виховання знаходять підтримку в рамках різних конвенцій та документів, таких як Конвенція про права дитини. Ці документи підкреслюють важливість забезпечення прав дітей на освіту, розвиток особистості та участь у суспільному житті. Підтримка цих цінностей з боку міжнародних організацій є важливим кроком до створення гуманістичного середовища для виховання молоді.

Важливо зазначити, що виклики, які стоять перед гуманістичним вихованням, також є загальними для багатьох країн. Це можуть бути економічні труднощі, нестача ресурсів, культурні бар'єри та інші соціальні проблеми. Проте, розвиток гуманістичного виховання є необхідним для створення суспільства, яке цінує людську гідність, співпрацю та взаємоповагу.

Отже, гуманістичне виховання дітей та молоді в Україні та за кордоном має на меті не лише формування освічених особистостей, але й відповідальних громадян, готових до активної участі у суспільному житті. Це складний, але надзвичайно важливий процес, що потребує зусиль з боку педагогів, батьків та суспільства в цілому, аби забезпечити світле та гуманістичне майбутнє для нових поколінь.

14.4. Диференційний підхід до виховання в сучасних закладах освіти

Система навчання є цілеспрямованим комплексом інструментів, завдяки яким учні набувають навички і вміння, формують свій світогляд, а також розвивають свої пізнавальні і творчі здібності. Вона тісно пов'язана з вихованням, що передбачає

вплив педагогів на учнів для формування таких цінностей, як совість, честь, людяність і правдивість, які впливають на формування особистості майбутнього громадянина.

У контексті швидких змін у соціальному середовищі та інформаційній сфері середня школа виконує важливу роль у розвитку учнів. Новітні комунікаційні технології відкривають можливості не лише для нових методів збору інформації, а й для переосмислення традиційних підходів до навчання. В умовах сучасних інформаційних технологій особливо актуальною є проблема розвитку самостійного мислення учнів, їх здатності аналізувати інформацію, відтворювати її в різних контекстах і генерувати нові ідеї. Сучасна школа повинна готувати учнів до навчання протягом усього життя, формуючи відповідні навички. Для розвитку пізнавальних інтересів і здібностей учнів важливо зосередитися на глибокому засвоєнні навчального матеріалу. Особливу увагу слід приділяти роботі з ключовими термінами і поняттями, які є основою для розуміння вивченого.

Необхідність такого підходу обумовлена тим, що більшість учнів мають обмежений словниковий запас і не можуть точно відтворювати основні терміни теми або пояснювати їх значення, що ускладнює засвоєння матеріалу. На початковому етапі навчання нові знання можуть бути засвоєні не в повному обсязі, тому вчителю слід систематично проводити спеціальну термінологічну роботу. Це має включати багатоступеневу диференціацію основних понять, що допоможе формувати нову систему знань. Така діяльність не повинна зводитися до механічного повторення, а має бути пошуково-творчою, що дозволяє створити в пам'яті учнів нову систему фізичних понять.

У навчанні і вихованні важливо використовувати диференційований підхід, що забезпечує:

- досягнення кожним учнем необхідного рівня освіти не нижче державного стандарту;

- врахування індивідуальних потреб учнів та батьків у поглибленому навчанні та профільній підготовці, що сприяє самореалізації особистості;
- формування громадянської свідомості та готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії та долю суспільства;
- розвиток національних традицій української педагогіки, залучення учнів, вчителів і батьків до їх відродження;
- умови для самовдосконалення особистості та опанування знаннями про природу, людину і суспільство;
- підготовку учнів до подальшої освіти та професійної діяльності в технічних, медичних і гуманітарних сферах;
- забезпечення загальноосвітньої підготовки, що включає розвиток особистісних нахилів, інтересів і здібностей;
- формування практичних навичок у науковій, комерційній діяльності та роботі з сучасними технологіями;
- розробку і впровадження нових освітніх змістів, методів і форм організації навчального процесу;
- створення та апробацію нових технологій навчання;
- проведення науково-дослідницької роботи з метою вдосконалення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу.

При диференційованому навчанні важливо враховувати такі принципи:

1. основним критерієм виступає особистість, її здібності, таланти та безмежні можливості для саморозвитку, самоосвіти й самореалізації;
2. гуманізм і демократизм як основи процесу;
3. поєднання загальнолюдських і національних цінностей;
4. єдність інтелектуального, морального, фізичного й естетичного розвитку;
5. науковий підхід, диференціація, індивідуалізація та розвиток в навчанні;
6. свобода та відповідальність;

7. незалежність навчального закладу від політичних, соціальних та релігійних організацій;
8. забезпечення державного управління та громадського самоврядування;
9. доступність і рівність умов для всіх учнів.

Серед принципів національного виховання можна виділити:

1. народність, що включає оволодіння рідною мовою, любов до батьківщини та повагу до культури і традицій народу;
2. природовідповідність, яка враховує багатонаціональність людини, вікові та індивідуальні особливості дітей, а також регіональні аспекти;
3. культуровідповідність, що забезпечує зв'язок з історією народу і його традиціями;
4. гуманізація, яка передбачає створення умов для розвитку кращих якостей та здібностей дитини;
5. демократизація, що усуває авторитарний стиль виховання, визнаючи особистість вихованця як найвищу соціальну цінність з правом на самовираження;
6. етнізація навчально-виховного процесу, що наповнює його національним змістом.

Серед основних принципів національного виховання виділяються диференціація та індивідуалізація, що передбачають врахування рівнів фізичного, психологічного, соціального та духовного розвитку, а також розкриття творчої індивідуальності кожного учня.

Диференціацію виховання починають батьки, які з самого початку займаються розвитком і навчанням своїх дітей. Це складний і динамічний процес, що сприяє розвитку фізичних і інтелектуальних сил особистості, формуючи активну життєву позицію та творчі здібності школяра. Формування особистості відбувається через розвиток якостей і властивостей, які з'являються в процесі виховання. Кожна особистість, наділена розумовими задатками, розвивається в процесі навчання і

діяльності, що дозволяє їй формувати певний світогляд і вміння відстоювати його в різних ситуаціях.

Диференційний підхід до виховання в сучасних закладах освіти є важливою складовою педагогічної практики, що спрямована на врахування індивідуальних особливостей учнів. Цей підхід передбачає адаптацію навчальних методів, змісту освіти та форм роботи до потреб і можливостей кожного учня. У середовищі швидко змінюючих соціальних та культурних умов, диференційоване виховання стає особливо актуальним, оскільки дозволяє ефективно реагувати на різноманітні виклики, що постають перед освітньою системою.

Суть диференційного підходу полягає у визнанні того, що кожен учень є унікальною особистістю з власними здібностями, інтересами та стилями навчання. Це означає, що вчителі повинні враховувати різноманітність учнівських потреб під час планування і проведення виховних заходів. Наприклад, завдання можуть бути адаптовані залежно від рівня знань, швидкості засвоєння матеріалу або особистих інтересів учнів. Це сприяє більш глибокому розумінню предмету, активізації пізнавальної діяльності та формуванню позитивної мотивації до навчання.

У сучасних закладах освіти диференційний підхід втілюється через різні форми роботи, зокрема групову, парну або індивідуальну. Наприклад, учні можуть працювати в групах, де кожен має свою роль відповідно до своїх сильних сторін. Це не лише підвищує рівень співпраці, але й дозволяє учням навчатися один у одного, обмінюючись знаннями та досвідом. Також важливим є використання сучасних технологій, які надають можливість для індивідуалізації навчального процесу. Онлайн-ресурси та інтерактивні платформи можуть бути використані для забезпечення доступу до матеріалів, що відповідають різним рівням підготовки.

Крім того, диференційний підхід передбачає активну участь учнів у процесі навчання. Це може реалізовуватися через проектну діяльність, що дозволяє кожному учневі вносити свій внесок у спільну справу, враховуючи його інтереси та здібності. Такі проекти часто стимулюють творчість і критичне мислення, формуючи в учнів навички самостійного вирішення проблем.

Завдяки диференційованому підходу в сучасній освіті виникає можливість створення сприятливого середовища для розвитку особистості. Учні отримують шанс реалізувати свої потенціали, вдосконалювати навички та розвивати емоційну інтелігенцію. Це не лише сприяє покращенню академічних досягнень, але й формує відповідальність, самостійність і впевненість у собі.

Отже, диференційний підхід до виховання є важливим інструментом у сучасних закладах освіти, що допомагає створити інклюзивне та гнучке навчальне середовище, яке відповідає вимогам часу і потребам учнів.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні тенденції розвитку соціального виховання в сучасній науці?
2. Як еволюціонували ідеї національного соціального виховання в Україні?
3. Які документи визначають концепцію національного соціального виховання?
4. Яку роль відіграє соціальне виховання в формуванні свідомих громадян?
5. Які основні цілі національного соціального виховання?
6. Які ключові зміни відбуваються в освіті в XXI столітті?
7. Які основні виклики стоять перед системою освіти в Україні сьогодні?
8. Як сучасні технології впливають на процес навчання?
9. Які нові підходи до реформування освіти пропонуються в Україні?
10. Як держава підтримує розвиток освітніх закладів у контексті реформ?
11. Чому соціальне виховання молоді вважається важливою педагогічною проблемою?
12. Які фактори впливають на ефективність соціального виховання молоді?
13. Як особистісно орієнтовне виховання відрізняється від традиційних методів?
14. Яку роль відіграє взаємодія між учителем і учнем у процесі особистісно орієнтованого виховання?
15. Які методи можна використовувати для реалізації особистісно орієнтованого виховання?
16. Які основні принципи гуманістичного виховання?

17. Як гуманістичне виховання сприяє розвитку особистості?
18. Які переваги гуманістичного підходу у вихованні дітей та молоді?
19. Яким чином гуманістичне виховання впливає на соціальну адаптацію молоді?
20. Які міжнародні приклади гуманістичного виховання можна назвати?
21. Що таке диференційний підхід у вихованні?
22. Які переваги має диференційний підхід у навчальному процесі?
23. Як враховуються індивідуальні особливості учнів у рамках диференційного підходу?
24. Які методи і стратегії використовуються для реалізації диференційного підходу?
25. Яку роль відіграють батьки у процесі диференційного виховання?
26. Які основні цінності соціального виховання в сучасному світі?
27. Які виклики постають перед соціальними працівниками в умовах реформ?
28. Як відбувається взаємодія між соціальним вихованням і освітніми системами?
29. Яка роль держави у розвитку соціального виховання?
30. Як оцінюється ефективність соціального виховання в сучасному контексті?

Завдання для самостійної роботи:

Завдання 1. Аналіз документів: Прочитайте і проаналізуйте один з основних документів, що регулює соціальне виховання в Україні. Визначте його основні положення та цілі.

Завдання 2. Дослідження тенденцій: Проведіть дослідження про основні тенденції розвитку соціального виховання в інших країнах. Порівняйте їх з українськими реаліями.

Завдання 3. Розробка проекту: Створіть проект програми соціального виховання для учнів середньої школи. Включіть у нього цілі, методи і форми роботи.

Завдання 4. Есе на тему: Напишіть есе на тему "Роль гуманістичного виховання у формуванні особистості молоді". Обгрунтуйте свою точку зору прикладами.

Завдання 5. Моделювання ситуації: Придумайте ситуацію, в якій потрібно застосувати принципи особистісно орієнтованого виховання. Опишіть, як ви будете діяти в цій ситуації.

Завдання 6. Дослідження ефективності: Проведіть опитування серед однокласників чи знайомих про їхнє сприйняття соціального виховання. Які аспекти вони вважають найбільш важливими?

Завдання 7. Створення презентації: Підготуйте презентацію на тему "Сучасні виклики соціального виховання". Включіть приклади та пропозиції щодо їх вирішення.

Завдання 8. Рефлексія: Напишіть рефлексію на тему "Як я розумію роль соціального виховання у своєму житті". Включіть особисті переживання та спостереження.

Завдання 9. Аналіз кейсу: Знайдіть і проаналізуйте кейс із практики соціального виховання. Визначте, які методи були використані, та які результати були досягнуті.

Завдання 10. Розробка рекомендацій: На основі вивченого матеріалу створіть рекомендації для педагогів щодо впровадження диференційного підходу у вихованні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Албул І. Проблеми соціального виховання на шпальтах періодики. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4847/3.pdf
2. Албул І., Гоменюк О., Балдинюк О. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX століття): монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 417 с.
3. Андрусенко О. Актуальність соціального виховання молоді у процесі демократизації українського суспільства. Наше гасло. 2004. № 1–2. С. 282–284.
4. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. К. : Логос, 2003. 134 с.
5. Борбич Н. Тенденції розвитку соціального виховання. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2018. №1. С.30-33
6. Гаврилюк В.Ю. Козацьке виховання та засоби його актуалізації в умовах освітніх змін і суспільних викликів. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455
7. Гегель Ґ. Основи філософії права, або Природне право і державознавство: пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 425 с.
8. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи : навчальне видання. Д.: РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
9. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.
10. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія. О. Сухомлинська, Н. Дічек, Л. Березівська та ін. К. : Педагогічна думка, 2013. 620 с.
11. Дічек Н. До історії соціального виховання: школа радості Н. Шульмана і С. Рівеса (початок 20-х років XX ст.). Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2008. № 4. С. 93–109.

12. Дічек Н. З історії соціального виховання: до започаткування в українському радянському шкільництві колективних форм організації життєдіяльності дітей. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2008. № 3. С. 71–82.

13. Добрянський І. Громадська та приватна ініціатива в освіті дорослих: історико-педагогічний аспект. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 2. С. 95–99.

14. Зверєва І., Безпалько О., Харченко С. Соціальна робота в Україні: навчальний посібник. К.: Науковий світ, 2003. 233 с.

15. Калабухова О. Роль виховання у соціокультурному розвитку особистості. URL: https://eprints.kname.edu.ua/44934/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%86%D0%AF-2016%2B%D0%97%D0%9C-67-68.pdf

16. Капська А. Соціальна робота: навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.

17. Капська А. Соціальна робота: підручник. К. : Слово. 2011. 399 с.

18. Караман О. Репресивний та філантропічний етапи розвитку соціальнопедагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в історії зарубіжних і вітчизняних пенітенціарних систем. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sptp/2010_1/11.pdf

19. Карпенко О. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навчальний посібник. К. : Слово, 2011. 245 с.

20. Карпенко О. Соціально-педагогічна підтримка дітей в Україні в історичному контексті : монографія. К. : НПУ, 2006. 159 с.

21. Коваль Л. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник. К.: ІЗМН, 1997. 390 с.

22. Коляда Н. Розвиток недільних шкіл в Україні: друга половина XIX – початок XX ст. : навчальний посібник. К. : Науковий світ, 2007. 208 с.

23. Коляда Н. Соціально-педагогічні засади розвитку дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. – середина 30-х років ХХ ст.) : дис. … доктора пед. наук : 13.00.01, 13.00.05. Умань, 2013. 999 с.

24. Кравченко О., Матрос О. Історія соціальної роботи. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 69 с.

25. Кремінь В. Енциклопедія освіти. К.: Хрінком Інтер, 2008. 1040 с.

26. Кубіцький С. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник. К.: ДАКККіМ, 2009. 298 с.

27. Кудрявченко А. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: науковий збірник. К.: МАУП, 2004. 336 с.

28. Курінна Т. Благодійницька діяльність родини Симиренків у XIX – на початку ХХ ст. Історія України. 2002. №11 (березень). С. 4-6.

29. Лозова В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид. випр. і допов. Харків : ОВС, 2002. 398 с.

30. Лукашевич М. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. К. : Каравела, 2009. 368 с.

31. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. К.: Каравела, 2011. 368 с.

32. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціальна робота: підручник. К. : Каравела, 2009. 367 с.

33. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи. Психологія і суспільство. 2014. №1. С. 119–127.

34. Любар О. Історія української педагогіки: навч. посібник. К.: Знання, 2003.449 с.

35. Максимовська Н. Соціальне виховання засобами дозвілля: проблеми та перспективи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Випуск 14. Книга ІІ. 2010. С. 170-178.

36. Мартіросян Л. Особливості організації навчально-виховного процесу у вальдорфській школі. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2011. № 8. С. 78-83.

37. Мартіросян Л. Релігія як чинник формування традицій соціального виховання в епоху античності: Стародавня Греція. ВНУ ім. Л. Українки. Сер. «Педагогічні науки». 2012. № 8. С.14-20.

38. Мартіросян Л. Становлення духовно-ціннісного компонента українського виховання: історичний аспект. СНУ ім. Лесі Українки. Сер. «Педагогічні науки». 2014. № 8. С. 8-13.

39. Мартіросян Л., Мартіросян А. Виникнення та історична еволюція пенітенціарних систем світу, як соціальних інституцій перевиховання і ресоціалізації. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 62. К., 2013. С.292-299.

40. Марченко С., Кратінов М., Ваховський Л. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 408 с.

41. Надточій Б. Пенсійне страхування в Україні: історичний аспект. Соціальний захист. 2000. №3. С. 54-58.

42. Основи соціальної роботи / Н. Б. Бондаренко та ін.. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 178 с.

43. Петришен О. Соціально-історичні та педагогічні чинники розвитку теорії і практики колективу у 20–30-х роках ХХ століття. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2008. № 3. С. 58–65.

44. Пічкар О. Деякі аспекти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у Великій Британії. Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 4. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла».

45. Поліщук В. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій. Тернопіль, 2009. 256 с.

46. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежем. Ужгород, 2000. 432 с.

47. Сейко Н. Доброчинність у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.): Київський учбовий округ. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с.

48. Скуратівський В. Основи соціальної політики: навчальний посібник. К. : МАУП, 2002. 200 с.

49. Соціальна робота в Україні : перші кроки / Ш. Рамон. [та ін.]. К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 236 с.

50. Соціальна робота в Україні: навчальний посібник / І. Д. Звєрєва [та ін.]. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

51. Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред. В. Полтавця. К. : Академія, 2000. 239 с.

52. Тихолоз В. Історія соціальної роботи: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна робота». Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

53. Тюптя Л. Соціальна робота: теорія і практика: навчальний посібник. К. : Знання, 2008. 574 с.

54. Філантропічна діяльність О. Духновича, Х. Алчевської, М. Корфа. URL: https://studentam.net.ua/content/view/3802/114/

55. Фурман А. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.

56. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи. Психологія і суспільство. 2010. №4. С. 169–174.

57. Хорунжий Ю. Українські меценати: Доброчинність – наша риса. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. 137 с.

58. Шевчук О. Соціальне виховання як основа соціалізації особистості. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7069/1.pdf

59. Якса Н. Історія соціальної педагогіки : методичний посібник. Житомир, 2006. 156 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Агент соціального змінення

Особа або організація, що активно працює над вирішенням соціальних проблем і впровадженням змін у суспільстві. Це можуть бути соціальні працівники, активісти або благодійні організації.

Агентства громадських організацій

Організації, що представляють інтереси громади, займаються захистом прав людини та соціальною справедливістю.

Агентство соціального забезпечення

Установа, що надає соціальні послуги, допомогу та підтримку людям, які потребують соціального захисту, зокрема у кризових ситуаціях.

Агресія

Поведінка, що спрямована на заподіяння шкоди або негативного впливу на інших. В соціальній роботі важливо вміти розпізнавати та управляти агресивною поведінкою.

Адаптаційні стратегії

Методи та підходи, які використовуються особами для впоратися зі змінами або стресовими ситуаціями. У соціальній роботі важливо допомагати людям розвивати ефективні адаптаційні стратегії.

Адаптація

Процес, у якому індивід чи група пристосовуються до нових умов, середовища чи ситуацій. Процес, за допомогою якого особа або група пристосовується до нових умов чи середовища, включаючи соціальні, економічні та культурні аспекти.

Адаптивна соціальна робота

Модель соціальної роботи, що передбачає індивідуальний підхід до кожного клієнта з урахуванням його унікальних потреб та обставин. Вона базується на принципах гнучкості та індивідуалізації.

Адаптивне виховання

Освітній процес, що враховує індивідуальні потреби та особливості кожної дитини, з метою забезпечення максимального розвитку її потенціалу.

Адаптивні методи навчання

Підходи, що враховують різні стилі навчання та потреби учнів, щоб забезпечити максимальну ефективність освітнього процесу.

Адаптивні механізми

Психологічні та соціальні стратегії, які використовують люди для справляння зі стресом або змінами у житті. Розуміння цих механізмів допомагає соціальним працівникам підтримувати клієнтів у складних ситуаціях.

Аксіологія

Наука про цінності, що вивчає природу ієрархії цінностей у суспільстві. У соціальному вихованні важливо формувати у молоді усвідомлення цінностей, які сприяють соціальній відповідальності.

Актуалізація

Процес виявлення та підкреслення важливості певних соціальних проблем або питань у суспільстві. Це може бути зроблено через кампанії, дослідження або інші засоби.

Аліменти

Грошові виплати, які одна особа зобов'язана надавати іншій (зазвичай на утримання дітей) після розлучення або в разі нездатності одного з батьків забезпечити дитину. Аліменти є важливою частиною соціальної підтримки родин.

Аліментна політика

Система державних заходів, що забезпечує фінансову підтримку неповнолітніх дітей або осіб, які потребують допомоги, за рахунок виплат від батьків.

Альтернативна освіта

Освітні методики та програми, які відрізняються від традиційних форм навчання. Вони можуть включати неформальне навчання, спеціалізовані курси або програми, спрямовані на розвиток соціальних навичок.

Альтруїзм

Поведінка, що спрямована на благо інших, безкорисливе бажання допомогти без очікування винагороди. Небайдужість до потреб інших людей, готовність допомагати їм без очікування винагороди. Альтруїзм є важливим аспектом соціальної роботи та виховання.

Альянс

Співпраця між різними організаціями, групами або особами з метою досягнення спільних цілей. Альянси можуть бути важливими для ефективної соціальної роботи.

Аналіз потреб

Метод дослідження, що полягає у виявленні і оцінці потреб окремих осіб або груп, з метою розробки ефективних програм соціальної допомоги. Він допомагає виявити найгостріші соціальні проблеми в громаді.

Анімація соціальна

Процес активізації участі членів громади в соціальному, культурному та економічному житті. Анімація сприяє формуванню активної громадської позиції.

Анонімні соціальні послуги

Послуги, що надаються без розкриття особистих даних клієнтів. Це важливо для збереження конфіденційності та довіри в соціальній роботі.

Анонімність

Принцип, що передбачає захист особистих даних клієнтів у процесі соціальної роботи. Анонімність є важливою для створення довіри між соціальним працівником і клієнтом.

Антидискримінаційна політика

Комплекс заходів, спрямованих на запобігання дискримінації осіб за різними ознаками (расовими, гендерними, віковими тощо). Важлива для створення рівних можливостей у сфері соціальної роботи.

Антропологія

Наука, що вивчає людину, її розвиток, культуру, звичаї, соціальні структури та поведінку в різних суспільствах.

Аргументація

Процес формулювання та обґрунтування своїх думок чи дій з метою переконання інших. Важлива для соціальних працівників у їхній діяльності з клієнтами та в громадських дебатах.

Ароматерапія

Використання натуральних ефірних олій для покращення фізичного та емоційного стану. В соціальній роботі може застосовуватися як частина терапевтичних методів.

Артикуляція

Процес формулювання і вираження думок, потреб або проблем. Важливо в соціальному вихованні, оскільки допомагає людям виражати свої переживання та потреби.

Арт-терапія

Використання мистецтва як терапевтичного інструменту для вираження емоцій і роботи над психічним здоров'ям. Важлива в соціальній роботі, особливо з дітьми.

Арт-терапія

Метод лікування, який використовує художню діяльність (малювання, ліплення тощо) для вираження емоцій і поліпшення психологічного стану.

Асамблея

Збір людей для обговорення, прийняття рішень або координації дій у певній соціальній або громадській сфері. Асамблеї можуть бути важливими для залучення громади до процесу прийняття рішень.

Асиміляція

Процес, під час якого індивід або група приймає культурні, соціальні та економічні норми іншої групи. Важливо в контексті міграції та інтеграції в нові суспільства.

Аскетизм

Життєвий стиль, що передбачає утримання від матеріальних благ та задоволень. У соціальному контексті аскетизм може бути пов'язаний із певними філософськими або релігійними переконаннями.

Асоціативна діяльність

Спільна діяльність людей або організацій, спрямована на досягнення спільних цілей, що може включати просвіту, благодійність та соціальну підтримку.

Асоціація добродійників

Організація, що об'єднує осіб або групи, які займаються благодійною діяльністю, спрямованою на допомогу нужденним, розвитку соціальних програм та ініціатив.

Асоціація соціальних працівників

Організація, що об'єднує соціальних працівників для підтримки професійних стандартів, розвитку кар'єри та захисту прав членів.

Аудит соціальний

Процес оцінки та аналізу соціальних програм та їхньої ефективності. Аудит допомагає визначити, наскільки програми відповідають потребам громади.

Аутентичність

Якість бути справжнім, відображати власні цінності та переконання. Аутентичність важлива для соціальних працівників, які повинні залишатися вірними своїм принципам.

Ауторитаризм

Політична або соціальна система, що характеризується концентрацією влади у руках однієї особи або групи. У соціальному контексті важливо розуміти, як ауторитарні системи впливають на соціальну роботу.

Аутсайдер

Особа, яка не інтегрована у соціальну або культурну спільноту, зазнає соціальної ізоляції. У соціальній роботі важливо працювати з аутсайдерами для їхньої реінтеграції в суспільство.

Б

Багатодітна сім'я

Сім'я, що має трьох і більше дітей. Соціальна робота з багатодітними сім'ями включає підтримку у вихованні та матеріальному забезпеченні.

Багатокультурність

Стан, при якому в одному суспільстві співіснує кілька культур з їхніми традиціями, мовами та звичаями. Багатокультурність важлива для розвитку соціальної толерантності та взаєморозуміння.

Багатофункціональний центр
Установа, що надає різноманітні соціальні послуги для населення, включаючи освіту, психологічну підтримку та консультації.

Базові потреби
Основні фізіологічні і психологічні потреби людини, такі як їжа, вода, житло, безпека та соціальна підтримка. Задоволення базових потреб є основою для соціального розвитку.

Батьківство відповідальне
Підхід до виховання дітей, що включає усвідомлення батьками своїх обов'язків і прав, а також прийняття рішень на користь дитини. Важливо для соціального виховання.

Батьківська відповідальність
Юридичний статус, що визначає права і обов'язки батьків щодо їхніх дітей. Включає питання утримання, виховання та захисту інтересів дітей.

Батьківські права
Законні права та обов'язки батьків щодо виховання, утримання та захисту своїх дітей. У соціальному контексті важливо підтримувати батьків у виконанні їхніх обов'язків.

Бачення соціального розвитку
Концепція, яка визначає цілі та стратегії для покращення якості життя в суспільстві. Включає аналіз соціальних проблем і шляхи їх вирішення.

Безпосереднє втручання
Діяльність соціального працівника, спрямована на негайну допомогу клієнту у кризовій ситуації. Це може включати надання психологічної підтримки або ресурсів.

Безробіття

Стан, коли особа, здатна і готова працювати, не може знайти роботу. Це є серйозною соціальною проблемою, що потребує уваги соціальних працівників.

Бенефіціар

Особи або групи, які отримують вигоду або допомогу від соціальних програм, фондів або благодійних організацій. Визначення бенефіціарів допомагає орієнтувати соціальні програми.

Бізнес соціальний

Підприємство, що поєднує комерційні інтереси з соціальною відповідальністю, намагаючись вирішити соціальні проблеми через бізнес-моделі.

Більшості голосу

Принцип прийняття рішень, при якому рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосує більшість учасників. Важливо для організації громадських процесів.

Біосоціальність

Концепція, що вивчає взаємодію біологічних і соціальних факторів у формуванні поведінки і розвитку особистості.

Блага соціальні

Ресурси або послуги, які забезпечують добробут суспільства, такі як освіта, охорона здоров’я, житло тощо. Доступ до соціальних благ є важливим аспектом соціальної справедливості.

Благодійна організація

Організація, що займається збором коштів та наданням допомоги нужденним. Вони можуть працювати в різних сферах, включаючи освіту, охорону здоров'я та соціальну допомогу.

Благодійний внесок

Фінансова або матеріальна допомога, що надається фізичними або юридичними особами для підтримки благодійних проектів або соціальних ініціатив.

Благодійний фонд

Організація, що збирає кошти та надає допомогу різним категоріям населення, зокрема дітям-сиротам, людям з інвалідністю та іншим вразливим групам.

Благодійність

Діяльність, що передбачає надання безкоштовної допомоги або підтримки тим, хто її потребує, зазвичай в грошовій або матеріальній формі.

Благополучний район

Частина території, де мешкає більшість населення з високим рівнем життя і доступом до соціальних послуг. Важливий для аналізу соціально-економічних умов.

Благополуччя громади

Загальний стан соціального, економічного та екологічного розвитку в межах певної території. Важливо для оцінки ефективності соціальних програм.

Благополуччя дітей

Стан здоров'я, безпеки та розвитку дітей у соціальному середовищі. Це важливий аспект соціального виховання та роботи з родинами.

Благополуччя соціальне

Стан, в якому індивіди або групи мають доступ до ресурсів, необхідних для задоволення своїх основних потреб і реалізації потенціалу.

Благополуччя

Стан, що характеризується позитивним соціальним, економічним і психологічним розвитком особи або громади. Благополуччя є метою соціальної роботи.

Благотворна діяльність

Діяльність, спрямована на допомогу іншим, часто безкоштовно. Включає волонтерство, благодійні проекти та програми підтримки.

Близькість у спілкуванні

Емоційна та соціальна близькість між особами, що сприяє формуванню довіри та відкритості у стосунках. Важлива для ефективної соціальної роботи.

Блокування соціальних послуг

Ситуація, коли доступ до соціальних послуг обмежується або ускладнюється, що може призвести до соціальної ізоляції та погіршення умов життя осіб.

Болісні переживання

Психологічні або емоційні страждання, які можуть виникати у людей внаслідок травматичних подій або соціальних труднощів. Соціальна робота часто включає допомогу в подоланні таких переживань.

Боротьба з бідністю

Систематичні зусилля, спрямовані на зменшення рівня бідності через різноманітні програми, політики та ініціативи. Це є основним завданням соціальної роботи.

Боротьба з наркоманією

Комплекс заходів, спрямованих на запобігання, лікування та реабілітацію осіб, залежних від наркотиків. Включає соціальну роботу, медичну допомогу та психологічну підтримку.

Боротьба за права людини

Активність, спрямована на захист і відстоювання прав людини, зокрема для вразливих груп. Соціальні працівники часто беруть участь у таких ініціативах.

Боротьба зі стигмою

Діяльність, спрямована на зменшення соціальної стигми, пов'язаної з певними соціальними групами, такими як люди з психічними розладами або ВІЛ-позитивні.

Браки цивільні

Офіційно зареєстровані шлюбні відносини, які надають правові гарантії та соціальні блага подружжю. Цивільний статус впливає на соціальні та економічні можливості осіб.

Брати участь у волонтерстві

Активна діяльність, яка полягає у наданні безкоштовної допомоги соціальним проектам, що сприяє покращенню життя громади.

Братство

Об'єднання людей, що мають спільні цінності чи цілі, часто на основі релігійних, культурних або соціальних принципів.

Брошури соціальні

Інформаційні матеріали, які поширюються для інформування населення про соціальні програми, послуги, права та можливості. Вони є важливим інструментом комунікації у соціальній роботі.

Бсоціальної сфери

Часть державного або місцевого бюджету, яка виділяється на соціальні програми, допомогу населенню, соціальні послуги та інші заходи, спрямовані на поліпшення життя громадян.

Бюджет соціального захисту

Частина державного бюджету, що виділяється на програми та заходи, спрямовані на підтримку соціально вразливих груп населення.

Бюрократія

Система управління, що характеризується формалізацією процесів, жорсткими процедурами та ієрархічною структурою. У соціальній роботі бюрократія може ускладнити процеси надання допомоги.

В

Важливість соціальних зв’язків

Усвідомлення значення міжособистісних стосунків для добробуту особи та спільноти. Соціальні зв’язки можуть впливати на здоров'я, щастя та якість життя.

Взаємна підтримка

Процес, за якого люди або групи підтримують один одного в досягненні цілей або подоланні труднощів. Взаємна підтримка зміцнює соціальні зв’язки.

Взаємодія з громадами

Співпраця соціальних працівників з місцевими громадами для вирішення соціальних проблем. Важливо для зміцнення спільнот та покращення життя людей.

Взаємодія з родиною

Співпраця соціального працівника з сім'єю клієнта для вирішення соціальних проблем. Взаємодія є важливою для підтримки родинних зв'язків.

Взаємодія

Процес взаємного впливу між особами або групами, що може сприяти розвитку соціальних зв’язків і зміцненню спільноти. Взаємодія є важливою складовою соціальної роботи.

Взаємодопомога

Практика, за якою члени групи або громади надають один одному допомогу в

складних ситуаціях. Співпраця між людьми або групами для надання підтримки один одному. Це може включати обмін ресурсами, знаннями або емоційною підтримкою.

Взаємозалежність

Стан, при якому люди або групи залежать один від одного для досягнення своїх цілей. Взаємозалежність може зміцнювати соціальні зв’язки.

Взаємозв'язок соціальний

Взаємодія між людьми або групами, що визначає їх соціальні стосунки, роль у суспільстві та рівень підтримки.

Взаєморозуміння

Здатність людей усвідомлювати і враховувати думки, почуття і потреби один одного. Взаєморозуміння є основою для ефективної комунікації.

Вибір освіти

Процес, під час якого особа обирає рівень та напрямок свого навчання. Вибір освіти може впливати на соціальний статус та кар'єрні можливості.

Вибіркова увага

Здатність соціального працівника фокусуватися на конкретних потребах клієнта, відділяючи їх від менш важливих аспектів ситуації. Це важливо для ефективного надання допомоги.

Вигода

Позитивний результат, який отримує особа або група внаслідок дій, програм або ініціатив. Вигода може бути економічною, соціальною або емоційною.

Визнання соціальне

Процес, під час якого суспільство визнає заслуги або потреби окремих осіб або груп. Визнання може включати нагороди, підтримку або інші форми визнання.

Визначення ролей

Процес, під час якого особи в суспільстві або в групі приймають на себе певні обов'язки та функції. Це допомагає у структуризації взаємодії в суспільстві.

Виклик соціальний

Складність або проблема, що потребує уваги з боку соціальних служб або організацій. Соціальні виклики можуть включати бідність, безробіття, насильство.

Виключення соціальне

Процес, за допомогою якого особи або групи усуваються з суспільного життя через бідність, дискримінацію або інші фактори. Це потребує активних заходів з боку соціальних служб.

Використання ресурсів

Процес ефективного використання матеріальних, людських та фінансових ресурсів для досягнення соціальних цілей. Важливо для оптимізації роботи соціальних служб.

Вирішення конфліктів

Процес управління та зменшення напруженості між сторонами, що дозволяє знайти компроміс або спільне рішення. Важливий аспект соціальної роботи.

Висновки соціальної роботи

Підсумки та рекомендації, що виникають у процесі оцінки ситуації клієнта. Висновки допомагають планувати подальші дії у соціальній роботі.

Високий рівень стресу

Стан, коли індивід піддається значним емоційним або фізичним навантаженням. У соціальній роботі важливо вміти розпізнавати та управляти такими станами.

Витрати на соціальні послуги

Фінансові ресурси, які держава або громади витрачають на надання соціальних послуг. Це включає освіту, охорону здоров'я, житлові програми тощо.

Витривалість

Здатність особи або групи подолати труднощі і виклики, зберігаючи психологічне і фізичне здоров'я. Витривалість може бути ключовою в процесі реабілітації.

Виховання

Процес формування особистості через навчання, моральні цінності та соціальні навички. Виховання є ключовим аспектом соціального розвитку.

Відкритий доступ

Система, що дозволяє людям отримувати інформацію або послуги без обмежень. Відкритий доступ є важливим для забезпечення соціальної справедливості.

Відкритість

Готовність особи або організації ділитися інформацією, ресурсами та ідеями з іншими. Відкритість сприяє розвитку довіри у соціальних відносинах.

Відновлення

Процес повернення особи до нормального життя після травми, кризи або соціального виключення. Включає психосоціальну підтримку та реабілітацію.

Відновлювальна справедливість

Підхід до справедливості, який акцентує увагу на відновленні відносин і відшкодуванні шкоди, а не на покаранні. Застосовується в роботі з жертвами та правопорушниками.

Відповідальність соціальна

Обов'язок особи або організації враховувати наслідки своїх дій для суспільства. Соціальна відповідальність є важливим аспектом соціальної роботи. Принцип,

згідно з яким індивіди і організації несуть відповідальність за свої дії і їх вплив на суспільство.

Відповідальність
Обов'язок особи або організації діяти певним чином, зокрема щодо забезпечення добробуту інших. Відповідальність є ключовим елементом у соціальній роботі.

Вікова дискримінація
Упереджене ставлення до людей на основі їхнього віку. Це може впливати на доступ до роботи, освіти та соціальних послуг.

Вікові групи
Класифікація населення за віком, що дозволяє досліджувати соціальні потреби та проблеми конкретних категорій осіб. Це важливо для планування соціальних програм.

Включення
Процес інтеграції в суспільство осіб, які мають труднощі з адаптацією, таких як люди з інвалідністю або емігранти. Включення сприяє соціальній справедливості.

Власність соціальна
Ресурси, які належать суспільству в цілому, а не приватним особам. Соціальна власність може включати землю, будівлі та інші ресурси, що використовуються на благо громади.

Волонтерство
Діяльність, що включає безкоштовну роботу на користь суспільства або конкретних осіб, без очікування фінансового винагороди. Добровільна діяльність, спрямована на надання допомоги іншим без очікування фінансової винагороди. Волонтери можуть працювати в різних сферах, включаючи освіту, охорону здоров'я, соціальну підтримку.

Вплив соціальних мереж

Взаємодія та комунікація між людьми через онлайн-платформи. Соціальні мережі можуть позитивно чи негативно впливати на соціальну роботу та підтримку.

Вразливі групи населення

Категорії людей, які стикаються з підвищеними ризиками соціальної ізоляції або дискримінації, наприклад, безпритульні, пенсіонери, інваліди.

Встановлення зв'язків

Процес налагодження контактів між людьми або організаціями, що може сприяти отриманню ресурсів та підтримки у вирішенні соціальних проблем.

Встановлення норм

Процес формування стандартів поведінки або очікувань у соціальній групі. Встановлення норм є важливим для підтримки порядку і стабільності.

Встановлення цілей

Процес визначення конкретних, вимірювальних і досяжних цілей для клієнта в рамках соціальної роботи. Це допомагає спрямувати зусилля на досягнення позитивних результатів

Г

Гармонізація інтересів

Процес узгодження інтересів різних груп або осіб для досягнення спільних цілей. Гармонізація інтересів є важливою для успішного соціального управління.

Гармонізація

Процес узгодження різних аспектів життя людини (психологічного, соціального,

економічного) для досягнення балансу та добробуту. Гармонізація є метою соціального виховання.

Гармонійний розвиток

Стан, при якому фізичний, емоційний, соціальний і духовний розвиток особи відбувається в збалансованій формі. Гармонійний розвиток є метою соціального виховання.

Гарне виховання

Комплекс соціальних і моральних норм, які формують особистість дитини. Гарне виховання включає навчання етичним цінностям та соціальним навичкам.

Гендерна дискримінація

Упереджене ставлення до осіб на основі їхньої статі, що призводить до нерівного доступу до ресурсів і можливостей. Гендерна дискримінація потребує активних заходів для її подолання.

Гендерна політика

Система заходів і програм, спрямованих на забезпечення рівноправності між чоловіками та жінками в усіх сферах життя.

Гендерна рівність

Стан, коли особи різних статей мають однакові права, можливості та доступ до ресурсів. Гендерна рівність є ключовою в соціальній роботі та вихованні.

Гендерна роль

Набір соціальних норм і очікувань, пов'язаних з поведінкою людей на основі їхньої статі. Гендерні ролі можуть обмежувати можливості особи в різних сферах життя.

Гендерна соціалізація

Процес, під час якого особи засвоюють соціальні норми та ролі, пов'язані з їхньою статтю. Гендерна соціалізація впливає на формування особистості.

Генерація

Група людей, що народилися приблизно в один і той же час і поділяють схожий соціальний досвід. Розуміння генерацій важливе для адаптації соціальних програм.

Гідність

Внутрішня цінність особи, яка визначає її право на повагу та справедливе ставлення. Гідність є важливим принципом у соціальній роботі.

Гіперактивність

Стан, що характеризується підвищеною активністю, імпульсивністю і труднощами з увагою. Соціальні працівники часто працюють з дітьми, які мають гіперактивність.

Глобалізація

Процес взаємодії та інтеграції між країнами, який охоплює економічні, соціальні, культурні та політичні аспекти.

Глобальна соціальна політика

Система заходів і програм, які впливають на соціальні відносини на міжнародному рівні. Глобальна соціальна політика може включати боротьбу з бідністю, охорону здоров'я і освіту.

Глобальні виклики

Соціальні, економічні або екологічні проблеми, які мають міжнародний характер і потребують спільних зусиль для їх вирішення. Глобальні виклики вимагають координації дій на міжнародному рівні.

Гнучкість

Здатність адаптуватися до змінюючих умов і обставин. Гнучкість є важливою навичкою для соціальних працівників у їхній щоденній практиці.

Голокост

Масове знищення євреїв та інших груп під час Другої світової війни. Спадок

Голокосту впливає на сучасну соціальну роботу, акцентуючи увагу на важливості боротьби з дискримінацією.

Госпіталізація

Процес надання медичних послуг у лікарні. У соціальній роботі важливо враховувати потреби пацієнтів під час госпіталізації.

Гостра криза

Стан, у якому особа або група стикається з терміновими і важкими проблемами, що потребують негайного втручання соціальних служб. Гостра криза вимагає швидких і ефективних дій.

Грамотність

Здатність особи читати та писати, а також розуміти та використовувати інформацію. Підвищення грамотності є важливим аспектом соціального розвитку.

Графічна комунікація

Використання візуальних елементів для передачі інформації. Графічна комунікація може бути корисною в навчанні та соціальному вихованні.

Громадська відповідальність

Принцип, згідно з яким індивіди та організації несуть відповідальність за вплив своїх дій на суспільство. Громадська відповідальність є основою етичної соціальної роботи.

Громадська організація

Некоммерційна структура, що об’єднує людей для досягнення спільних цілей, таких як соціальні зміни або захист прав. Громадські організації можуть відігравати важливу роль у соціальній роботі.

Громадське благополуччя

Загальний стан добробуту суспільства, що включає економічні, соціальні та екологічні аспекти. Громадське благополуччя є метою соціальної роботи.

Громадське здоров'я

Галузь, що займається охороною здоров'я населення, включаючи профілактику захворювань та пропаганду здорового способу життя. Соціальні працівники можуть працювати в рамках громадського здоров'я.

Громадське середовище

Соціальні, культурні та економічні умови, в яких живе спільнота. Громадське середовище впливає на якість життя людей та їхню соціальну інтеграцію.

Громадські ініціативи

Проекти або програми, які ініціюються членами громади для вирішення соціальних проблем. Громадські ініціативи підвищують рівень залучення та відповідальності громадян.

Громадянська активність

Участь громадян у суспільному житті, спрямована на вирішення соціальних проблем. Громадянська активність є важливою для розвитку демократії та соціальної справедливості.

Громадянське суспільство

Сукупність організацій, інститутів і ініціатив, що діють незалежно від держави і мають на меті представлення інтересів громадян.

Група підтримки

Збір людей, які надають один одному емоційну і практичну підтримку. Групи підтримки важливі для людей, які переживають кризи або травми.

Група ризику

Категорія осіб, які мають підвищений ризик виникнення певних соціальних або економічних проблем, таких як безробіття або залежність. Соціальна робота націлена на підтримку таких груп.

Групова динаміка

Процеси взаємодії між членами групи, що впливають на її функціонування та ефективність. Розуміння групової динаміки важливе для соціальних працівників при роботі з групами.

Групова ідентичність

Почуття належності до певної групи, яке формується на основі спільних цінностей, досвіду чи інтересів. Групова ідентичність може впливати на поведінку та відносини між членами групи.

Групова інтервенція

Метод соціальної роботи, при якому підтримка або лікування надається групі людей, що мають спільні проблеми або потреби. Групова інтервенція може бути ефективною для досягнення позитивних результатів.

Групова терапія

Метод психотерапії, в якому кілька людей, що мають спільні проблеми, працюють разом під керівництвом фахівця. Групова терапія допомагає учасникам відчувати підтримку та розуміння.

Груповий тиск

Вплив, який група має на поведінку та рішення своїх членів. Груповий тиск може бути як позитивним, так і негативним, і соціальні працівники повинні враховувати його вплив.

Гуманізм

Філософський і етичний напрямок, який акцентує увагу на цінності та гідності

людини. У соціальній роботі гуманізм проявляється в прагненні до покращення умов життя людей і їхньої соціальної справедливості.

Гуманітарна допомога

Допомога, що надається людям у кризових ситуаціях, зокрема внаслідок війни або природних катастроф. Гуманітарна допомога може включати продукти харчування, медичні послуги та психологічну підтримку.

Гуманітарна криза

Ситуація, що загрожує життю і добробуту людей, викликана війнами, природними катастрофами або економічними катастрофами. Гуманітарні кризи вимагають міжнародної підтримки і реагування.

Гуманітарна організація

Некоммерційна організація, що надає допомогу людям у кризових ситуаціях. Гуманітарні організації відіграють важливу роль у соціальному служінні.

Гуманітарна освіта

Освіта, що сприяє розвитку моральних і етичних цінностей, формує соціальну свідомість та відповідальність. Гуманітарна освіта є важливою для соціального виховання.

Гуманітарні цінності

Основні етичні принципи, що визначають повагу до людської гідності, прав людини і соціальної справедливості. Гуманітарні цінності є основою соціальної роботи.

Д

Демографічний аналіз

Вивчення змін у структурі населення на основі статистичних даних. Демографічний аналіз допомагає соціальним працівникам прогнозувати потреби громади.

Демографічні зміни

Зміни в структурі населення, які можуть впливати на соціальні програми та політику. Демографічні зміни, такі як старіння населення або міграція, потребують адаптації соціальних служб.

Демографія

Наука, що вивчає чисельність, структуру та динаміку населення, а також його зміни під впливом соціальних, економічних і екологічних факторів.

Демократичні цінності

Принципи, які сприяють участі громадян у прийнятті рішень і захисту прав людини. Демократичні цінності є основою соціальної справедливості.

Дерегуляція

Процес зменшення або скасування державного регулювання в певних сферах, що може вплинути на соціальні послуги. Дерегуляція може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Державна соціальна політика

Система заходів, програм і норм, спрямованих на забезпечення соціального захисту та підтримки громадян. Державна соціальна політика охоплює різні сфери, включаючи охорону здоров'я, освіту та зайнятість.

Детективна робота

Вивчення конкретних випадків або ситуацій для виявлення потреб або проблем. Детективна робота може допомогти соціальним працівникам виявити нові аспекти для втручання.

Диверсифікація послуг

Процес розширення спектру соціальних послуг для задоволення різноманітних потреб клієнтів. Диверсифікація послуг дозволяє більш ефективно підтримувати громаду.

Динаміка групи

Процеси, що відбуваються в групах, які можуть впливати на поведінку та взаємини між її членами. Розуміння динаміки групи важливе для ефективної роботи соціальних працівників.

Дипломатія в соціальній роботі

Процес взаємодії між різними стейкхолдерами для досягнення соціальних цілей. Дипломатія важлива для налагодження співпраці та партнерства.

Дискримінаційні практики

Заходи або політики, що сприяють несправедливому ставленню до окремих груп населення. Соціальні працівники повинні боротися з такими практиками для забезпечення рівності.

Дискримінація

Несправедливе або упереджене ставлення до особи або групи на основі певних характеристик (стать, раса, вік, інвалідність). Дискримінація може мати серйозні соціальні наслідки і потребує активного подолання в соціальній роботі.

Дискусія

Стан, коли соціальні інститути або процеси не виконують своїх функцій, що призводить до негативних наслідків для суспільства

Дистрес

Психологічний або емоційний дискомфорт, який може впливати на поведінку та благополуччя особи. Дистрес може вимагати втручання соціальних працівників.

Дисфункція соціальна

Формат обговорення теми, що дозволяє висловити різні точки зору і сприяти розвитку критичного мислення.

Дитяча безпритульність

Стан, в якому діти живуть на вулиці або в умовах, що не забезпечують їм належного догляду. Дитяча безпритульність є серйозною соціальною проблемою, що потребує комплексного підходу до вирішення.

Дитяча реабілітація

Процеси відновлення фізичного і психічного здоров'я дітей, які пережили травми або хвороби. Дитяча реабілітація може включати терапії, навчання та соціальну інтеграцію.

Діагностика соціальна

Процес оцінювання потреб і проблем клієнтів у соціальному середовищі з метою визначення оптимальних шляхів їхнього вирішення.

Діагностика соціального стану

Процес оцінки потреб, проблем і ресурсів індивідів або груп, що дозволяє визначити рівень їхнього соціального благополуччя. Діагностика є важливим етапом у плануванні соціальної допомоги.

Діагностичні інструменти

Методи та засоби, що використовуються для оцінки потреб і проблем клієнтів у соціальній роботі. Діагностичні інструменти допомагають соціальним працівникам у їхній практиці.

Діалектний підхід

Метод, що акцентує на взаємодії між різними аспектами соціальної реальності, визнання різноманіття точок зору та процесів. Діалектний підхід сприяє більш глибокому розумінню соціальних явищ.

Діалог культур

Взаємодія між різними культурами, що дозволяє досягти порозуміння та

взаємоповаги. Діалог культур сприяє соціальній інтеграції та зменшенню конфліктів.

Діти з неблагополучних сімей

Діти, які виховуються в умовах, що не забезпечують їм належного фізичного, емоційного та соціального розвитку. Соціальні служби працюють над підтримкою таких дітей.

Діти з обмеженими можливостями

Діти, які мають фізичні або розумові труднощі, що впливають на їхній розвиток і навчання. Соціальна робота з такими дітьми передбачає спеціалізований підхід.

Діти з особливими потребами

Діти, які мають фізичні, розумові або емоційні особливості, що потребують спеціального підходу в освіті та вихованні. Соціальні працівники повинні враховувати ці потреби при розробці програм підтримки.

Діти, які пережили насильство

Діти, які стали жертвами фізичного, емоційного або сексуального насильства. Соціальна робота з такими дітьми є складним і важливим завданням.

Діти-сироти

Діти, які втратили одного або обох батьків. Діти-сироти потребують особливої уваги та підтримки з боку соціальних служб і суспільства.

Доброчинність

Практика надання допомоги потребуючим, яка базується на співчутті та моральних цінностях. Доброчинність може мати індивідуальний або організаційний характер.

Довгострокова допомога

Соціальні послуги, що надаються протягом тривалого часу для підтримки осіб або

груп, які потребують постійної допомоги. Довгострокова допомога важлива для стабільності клієнтів.

Догляд за літніми людьми
Система послуг, що надаються літнім людям для забезпечення їхньої безпеки та благополуччя. Догляд може включати медичні послуги, допомогу в побуті та соціальну підтримку.

Долгострокове планування
Процес розробки стратегій і програм, які орієнтовані на вирішення соціальних проблем у довгостроковій перспективі. Долгострокове планування є важливим для сталого розвитку соціальної роботи.

Долучення до спільноти
Процес, через який індивіди стають активними учасниками соціальних, культурних та економічних аспектів життя своєї громади. Долучення до спільноти важливе для соціальної інтеграції.

Донорство
Практика надання фінансової або матеріальної допомоги організаціям, що займаються соціальною роботою. Донорство може підтримувати важливі соціальні ініціативи.

Досвід вразливих груп
Специфічні проблеми та виклики, з якими стикаються особи, що належать до вразливих груп (наприклад, бездомні, інваліди). Розуміння досвіду цих груп є важливим для соціальної роботи.

Досвід соціальний
Знання, навички та цінності, набуті індивідом або групою через практичну діяльність у соціальному середовищі.

Досвід соціальних працівників

Набуті знання і навички, які фахівці отримують під час виконання своїх обов'язків. Досвід соціальних працівників визначає якість наданих послуг.

Досвід у соціальній роботі

Набуті знання і навички, які фахівець отримує під час практичної діяльності в соціальній сфері. Досвід є важливим фактором, що впливає на якість соціальних послуг.

Дослідження в соціальній роботі

Систематичний процес збору та аналізу даних для вивчення соціальних проблем, оцінки програм і розробки нових підходів. Дослідження є важливим інструментом для покращення соціальної практики.

Дослідження впливу

Аналіз результатів соціальних програм або заходів для визначення їхнього ефекту на цільову аудиторію. Дослідження впливу допомагає вдосконалювати програми.

Дослідження клієнтських потреб

Процес вивчення потреб та очікувань клієнтів соціальних послуг. Дослідження потреб допомагає в адаптації послуг до специфічних умов.

Дослідження потреб

Процес вивчення соціальних проблем, які потребують вирішення, і ресурсів, необхідних для їх подолання. Дослідження потреб допомагає ефективно планувати соціальні програми.

Дослідження соціальне

Систематичне вивчення соціальних явищ, процесів і структур з метою отримання нових знань або оцінки існуючих.

Дослідження соціальних проблем

Наукове вивчення причин та наслідків соціальних явищ. Дослідження соціальних проблем допомагає в розробці ефективних рішень.

Дослідницька діяльність

Активності, спрямовані на вивчення та аналіз соціальних явищ, що можуть включати як теоретичні, так і практичні аспекти. Дослідницька діяльність важлива для розвитку соціальної роботи.

Достовірність даних

Вимірює точність та надійність інформації, зібраної в рамках соціального дослідження або оцінки. Достовірність даних є важливою для прийняття обґрунтованих рішень у соціальній роботі.

Духовна підтримка

Допомога, що надається особам у важких життєвих ситуаціях через релігійні або філософські практики. Духовна підтримка може бути важливою частиною соціальної роботи.

Е

Екзистенційна терапія

Підхід у психології, що зосереджується на питаннях існування, сенсу життя і самосвідомості. Екзистенційна терапія може бути корисною у соціальній роботі.

Екологічна відповідальність

Поняття, що визначає обов'язок індивідів та організацій дбати про навколишнє середовище. Екологічна відповідальність є важливою для сталого розвитку суспільства.

Екологічна свідомість

Розуміння важливості охорони навколишнього середовища та впливу соціальних дій на екосистему. Екологічна свідомість може стати важливим компонентом соціального виховання.

Екологічна справедливість

Концепція, що передбачає рівний доступ до природних ресурсів та захисту навколишнього середовища для всіх верств населення. Екологічна справедливість є важливою для соціальної політики.

Екологічний підхід

Метод, що враховує вплив навколишнього середовища на соціальні проблеми. Екологічний підхід передбачає вивчення взаємодії між особою та соціальним середовищем.

Екологічні виклики

Проблеми, що виникають внаслідок негативного впливу на навколишнє середовище, які потребують соціального втручання. Екологічні виклики можуть включати забруднення, зміни клімату тощо.

Екологічні ініціативи

Проекти, що спрямовані на покращення стану навколишнього середовища. Екологічні ініціативи можуть бути важливими для соціальної справедливості.

Екологія соціальна

Вивчення взаємодії між людьми та їх соціальним середовищем, включаючи вплив соціальних структур на розвиток особистості.

Економічна безпека

Стан, при якому індивіди або сім'ї мають доступ до ресурсів, необхідних для задоволення базових потреб. Економічна безпека є важливим чинником соціального благополуччя.

Економічна підтримка

Фінансова або матеріальна допомога, що надається особам або родинам, які опинилися у складних економічних умовах. Економічна підтримка може включати субсидії, дотації або соціальні виплати.

Економічна теорія благополуччя

Концепція, що вивчає вплив економічних чинників на загальне благополуччя населення. Економічна теорія благополуччя допомагає зрозуміти соціальні проблеми.

Економічні бар'єри

Фактори, що ускладнюють доступ до ресурсів або послуг для певних груп населення. Економічні бар'єри можуть включати бідність, безробіття та недостатнє фінансування.

Експансія соціальних послуг

Розширення доступу до соціальних послуг для різних груп населення. Експансія є важливою для забезпечення всебічної підтримки.

Експериментальна педагогіка

Метод дослідження педагогічних процесів, що базується на проведенні експериментів для отримання нових знань і вдосконалення практики.

Експериментальна психологія

Галузь психології, що використовує експериментальні методи для вивчення поведінки. Експериментальна психологія може допомогти у розумінні соціальних явищ.

Експериментальні програми

Нові або інноваційні програми соціальної роботи, що тестуються для визначення їхньої ефективності. Експериментальні програми можуть виявитися корисними для впровадження нових методів.

Експерти в соціальній політиці

Фахівці, які аналізують та формулюють політику в сфері соціального захисту. Експерти можуть впливати на розробку законодавства та програм.

Експерти в соціальному розвитку

Фахівці, які мають глибокі знання і досвід у сфері соціальних змін та розвитку. Експерти можуть надавати консультації та підтримку у розробці програм.

Експертиза соціальних програм

Процес оцінки та аналізу ефективності соціальних програм з метою їх удосконалення. Експертиза допомагає виявити слабкі місця та пропонувати зміни.

Експертна оцінка

Процес, в якому фахівці аналізують конкретну ситуацію або проблему для визначення її складових і можливих рішень. Експертна оцінка є важливою для обґрунтування соціальних програм.

Експертна рада

Група фахівців, яка консультує організації або державні установи щодо соціальних питань. Експертна рада може впливати на прийняття рішень.

Екстраординарні обставини

Непередбачені ситуації, які потребують термінового втручання соціальних служб. Екстраординарні обставини можуть включати природні катастрофи або соціальні кризи.

Екстраполяція даних

Метод прогнозування, що ґрунтується на існуючих даних для оцінки майбутніх тенденцій. Екстраполяція може допомогти у плануванні соціальних програм.

Елементи соціального виховання

Складові, що формують процес соціалізації особистості, включаючи навчання,

виховання і розвиток. Елементи соціального виховання взаємодіють між собою, формуючи цілісну систему.

Емоційна грамотність

Здатність розпізнавати, розуміти та управляти своїми емоціями та емоціями інших. Емоційна грамотність є важливою для ефективної соціальної роботи.

Емоційна підтримка

Допомога, що надається людям у важкі часи, спрямована на полегшення їхніх емоційних страждань. Емоційна підтримка є важливою частиною соціального виховання.

Емоційна стабільність

Здатність людини управляти своїми емоціями і зберігати спокій у стресових ситуаціях. Емоційна стабільність важлива для успішної соціальної роботи.

Емоційне вигорання

Психологічний стан, що виникає внаслідок тривалого стресу і виснаження. Емоційне вигорання може вплинути на ефективність соціальних працівників.

Емпатія

Здатність зрозуміти і поділитися почуттями іншої людини. Емпатія є важливим елементом соціальної роботи, оскільки допомагає соціальним працівникам краще зрозуміти потреби клієнтів і встановити з ними довірчі стосунки.

Ентузіазм

Позитивне ставлення та енергійний підхід до соціальної роботи. Ентузіазм може стимулювати соціальних працівників до пошуку нових рішень для клієнтів.

Етапи соціалізації

Процеси, через які індивіди проходять у своєму розвитку, включаючи навчання

норм і цінностей суспільства. Етапи соціалізації визначають формування особистості.

Етика в освіті

Моральні принципи, що регулюють навчальний процес і взаємини між учнями, викладачами та батьками. Етика в освіті має важливе значення для соціального виховання.

Етика надання соціальних послуг

Норми і принципи, що регулюють якість та способи надання соціальних послуг. Етика надання соціальних послуг забезпечує захист прав клієнтів.

Етика соціальна

Система моральних принципів, що регулюють взаємодію між людьми в соціальному контексті, зокрема у соціальній роботі.

Етика соціальної роботи

Система моральних принципів, що регулює поведінку соціальних працівників. Етичні норми включають повагу до гідності клієнтів, конфіденційність і справедливість у наданні допомоги.

Етичні дилеми

Ситуації, коли соціальні працівники стикаються з конфліктами між етичними принципами і практичними вимогами. Етичні дилеми можуть викликати складності в прийнятті рішень.

Етнічні меншини

Групи людей, які мають спільні культурні, мовні або історичні риси та відрізняються від більшості населення. Соціальна робота з етнічними меншинами передбачає врахування їхніх специфічних потреб.

Етнопедагогіка

Наука, що вивчає педагогічні особливості різних етнічних груп. Етнопедагогіка допомагає враховувати культурні традиції в процесі виховання.

Етнопсихологія

Галузь психології, що вивчає психологічні особливості етнічних груп. Розуміння етнопсихології може допомогти соціальним працівникам краще взаємодіяти з різними культурами.

Етнос

Група людей, що об'єднуються спільними культурними, мовними та історичними характеристиками.

Етос соціальної роботи

Сукупність цінностей і принципів, що лежать в основі професійної діяльності соціальних працівників. Етос визначає їхню мотивацію та ставлення до клієнтів.

Ефективні комунікаційні стратегії

Методи та техніки, що використовуються для покращення взаємодії між соціальними працівниками та їхніми клієнтами. Ефективні комунікаційні стратегії є ключем до успішної роботи.

Ефективні соціальні програми

Програми, що демонструють позитивні результати та задовольняють потреби клієнтів. Ефективні соціальні програми базуються на дослідженнях і оцінках.

Ефективність соціальної роботи

Ступінь досягнення поставлених цілей і результатів у соціальній роботі. Ефективність оцінюється за різними критеріями, включаючи задоволення клієнтів.

Жанрова методика

Використання різних жанрів в освіті та вихованні для розвитку творчих здібностей. Жанрова методика сприяє більш глибокому розумінню навчального матеріалу.

Живий досвід

Практичний досвід, набуття знань і навичок через активну участь у соціальному житті. Живий досвід є важливим у навчанні та вихованні.

Живлення культурної спадщини

Процес збереження та передачі культурних традицій і цінностей. Живлення культурної спадщини є важливим для соціального виховання.

Житлова нестабільність

Стан, коли особа або сім’я стикаються з труднощами у забезпеченні стабільного житла. Житлова нестабільність може призвести до соціальних проблем і потреби у допомозі.

Житлова політика

Система заходів, спрямованих на регулювання житлових умов населення. Житлова політика включає програми соціального житла та підтримки для незахищених верств населення.

Життєва адаптація

Процес, у якому індивід пристосовується до нових умов або змін у житті. Життєва адаптація є важливою для успішного подолання життєвих викликів.

Життєва компетентність

Здатність особи ефективно справлятися з різними життєвими ситуаціями і викликами. Життєва компетентність включає навички вирішення проблем і адаптації до змін.

Життєва програма
Комплекс заходів або стратегій, розроблений для поліпшення якості життя особи або групи. Життєва програма може включати соціальні, медичні і освітні аспекти.

Життєва ситуація клієнта
Унікальні обставини, з якими стикається клієнт у соціальному контексті. Вивчення життєвої ситуації є важливим для розробки індивідуальних планів допомоги.

Життєва ситуація
Конкретний контекст або обставини, в яких перебуває особа або сім'я. Життєва ситуація може впливати на потреби в соціальних послугах і рівень стресу.

Життєва ситуація
Конкретний стан або обставини, в яких перебуває людина, що впливають на її соціальне становище і поведінку.

Життєва стратегія
Комплекс цілей і дій, які особа визначає для досягнення успіху в житті, враховуючи свої цінності і ресурси.

Життєва стратегія
План дій, що особа розробляє для досягнення своїх цілей у житті. Життєва стратегія включає вибір освіти, кар'єри та соціальних зв’язків.

Життєва якість
Загальний рівень добробуту і задоволеності життям особи. Життєва якість є важливим критерієм для оцінки соціальних програм.

Життєвий досвід
Набуті знання та вміння, які особа здобуває протягом свого життя. Життєвий досвід формує погляди і поведінку людей у соціальному контексті.

Життєвий цикл

Послідовність етапів розвитку, через які проходить особа впродовж свого життя. Розуміння життєвого циклу є важливим для планування соціальних програм, орієнтованих на різні вікові групи.

Життєві аспекти

Різноманітні сфери життя, такі як робота, особисті стосунки, здоров'я тощо. Життєві аспекти взаємодіють один з одним і впливають на загальне благополуччя.

Життєві виклики

Проблеми або труднощі, з якими особа стикається протягом життя. Життєві виклики можуть вимагати підтримки з боку соціальних служб.

Життєві норми

Установлені правила та очікування, що визначають прийнятну поведінку в суспільстві. Життєві норми формують соціальні цінності і впливають на виховання.

Життєві обставини

Загальні умови, в яких перебуває особа, що можуть впливати на її соціальний статус і благополуччя. Життєві обставини часто визначають потреби у соціальних послугах.

Життєві цінності

Основні переконання та уявлення, які визначають пріоритети і поведінку особи. Життєві цінності можуть впливати на рішення щодо соціальних послуг і виховання.

Жіноча емансипація

Процес боротьби жінок за рівні права і можливості в суспільстві. Жіноча емансипація має важливе значення для соціального виховання та розвитку.

Жіноча соціальна робота

Спеціалізована діяльність, що фокусується на потребах жінок у соціальному

обслуговуванні та вихованні. Жіноча соціальна робота враховує унікальні проблеми, з якими стикаються жінки.

Жіноче виховання

Підхід, що акцентує увагу на особливостях виховання дівчаток і жінок, враховуючи їхні специфічні потреби та роль у суспільстві. Жіноче виховання має значення для формування особистості.

Жорсткість системи

Відсутність гнучкості в соціальних системах, що ускладнює доступ до послуг для клієнтів. Жорсткість системи може призвести до невиконання потреб населення.

Жорстоке поводження

Будь-яка форма насильства або жорстокості щодо особи, що може призвести до фізичного або психологічного ушкодження. Жорстоке поводження є серйозною соціальною проблемою, що потребує втручання.

Журнал соціальної роботи

Наукове видання, що публікує дослідження та статті в галузі соціальної роботи. Журнал соціальної роботи є важливим джерелом інформації для фахівців.

З

Забезпечення безпеки

Процес, який спрямований на захист осіб від насильства, зловживань або інших загроз. Забезпечення безпеки є важливою частиною соціальної роботи з вразливими групами.

Забезпечення прав

Процес надання юридичних та соціальних гарантій, що забезпечують права та свободи особи.

Забезпечення рівних можливостей

Політика та практики, що сприяють усуненню дискримінації і забезпечують рівний доступ до ресурсів і послуг для всіх членів суспільства. Забезпечення рівних можливостей є важливим для соціальної справедливості.

Забезпечення соціальне

Система державних та недержавних заходів, що спрямовані на забезпечення мінімального рівня життя населення.

Забезпечення соціальних прав

Процес, який спрямований на гарантування прав осіб у сфері соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг. Забезпечення соціальних прав є основою для побудови справедливого суспільства.

Забезпечення якості життя

Система заходів, що сприяють поліпшенню умов життя, включаючи доступ до освіти, медичних послуг, житла та соціальної підтримки. Забезпечення якості життя є важливим аспектом соціальної роботи.

Загальноосвітня школа

Освітній заклад, що надає базову освіту дітям. Загальноосвітня школа грає важливу роль у соціалізації та розвитку особистості.

Задоволення потреб

Процес, під час якого соціальна служба чи організація виявляє і намагається задовольнити потреби окремої особи або групи. Задоволення потреб є ключовим елементом у соціальному обслуговуванні.

Залежність від соціальних послуг

Стан, коли особа чи сім’я постійно потребують підтримки від соціальних служб. Залежність від соціальних послуг може виникнути через фінансові, психологічні чи фізичні труднощі.

Залежність соціальна

Стан, коли особа чи група не може задовольнити свої базові потреби без зовнішньої допомоги.

Залучення громади

Процес активного включення членів громади в рішення соціальних питань та програм. Залучення громади сприяє підвищенню відповідальності та ефективності соціальних ініціатив.

Заслужений соціальний працівник

Особи, які отримали визнання за свої внески у сферу соціальної роботи. Заслужений соціальний працівник може служити прикладом для нових фахівців.

Засоби соціального захисту

Інструменти і програми, що забезпечують соціальну підтримку для вразливих груп населення. Засоби соціального захисту можуть включати фінансову допомогу, медичне обслуговування та реабілітаційні послуги.

Захист прав людини

Діяльність, спрямована на підтримку і забезпечення прав і свобод особистості, захист її інтересів.

Звернення за соціальною допомогою

Процес, під час якого особа або сім’я звертається до соціальної служби для отримання допомоги в вирішенні своїх проблем. Звернення за соціальною допомогою може включати різні форми підтримки.

Згуртованість суспільства

Ступінь єдності та взаємозв’язку між членами суспільства. Згуртованість суспільства може впливати на ефективність соціальних програм і загальну стабільність.

Здібності

Індивідуальні якості, що визначають можливості людини виконувати певні види діяльності, зокрема в сфері соціальної роботи.

Здоровий спосіб життя

Комплекс звичок і поведінки, що сприяють підтримці фізичного, психічного і соціального благополуччя. Здоровий спосіб життя є важливим аспектом виховання та соціальної роботи.

Здоров'я соціальне

Стан благополуччя, що включає фізичне, психічне та соціальне благополуччя індивіда.

Зміна соціальних норм

Процес еволюції або трансформації загальноприйнятих правил і цінностей в суспільстві. Зміна соціальних норм може вплинути на практики соціальної роботи та виховання.

Знання та навички

Набір умінь і інформації, необхідних для ефективної діяльності в соціальній роботі. Знання і навички є важливими для професійного розвитку фахівців.

І

Ідентичність

Усвідомлення особистістю своєї належності до певної соціальної, культурної або етнічної групи, що формує її поведінку та цінності.

Інклюзія

Процес інтеграції людей з різними потребами в суспільство, забезпечення їм рівних можливостей і прав.

Інтервенція соціальна

Дії, спрямовані на зміну соціальної ситуації або проблеми, що потребує вирішення, з метою поліпшення життя людей.

Інформаційна підтримка

Надання доступу до необхідної інформації, що допомагає клієнтам у процесі прийняття рішень у соціальних ситуаціях.

Інтерв'ю

Метод збору інформації, що передбачає спілкування між соціальним працівником та клієнтом з метою отримання даних для оцінки ситуації.

Інформаційні технології в соціальній роботі

Використання сучасних технологій для збору, обробки та поширення інформації у сфері соціальних послуг.

К

Кампанії з підвищення обізнаності

Ініціативи, спрямовані на інформування суспільства про соціальні проблеми та

важливість соціальної допомоги. Такі кампанії можуть включати просвітницькі заходи та медіаакції.

Капітал соціальний

Сукупність соціальних зв’язків, норм і довіри, які сприяють співпраці між членами суспільства. Капітал соціальний впливає на ефективність соціальних програм і розвиток громади.

Класифікація соціальних послуг

Процес систематизації різних видів соціальних послуг за категоріями, що полегшує їх вивчення та надання. Класифікація соціальних послуг допомагає у визначенні потреб клієнтів та оптимізації ресурсів.

Класова нерівність

Соціальна структура, що характеризується різними рівнями доступу до ресурсів і можливостей для різних соціальних класів. Класова нерівність є важливою темою в соціальному вихованні та дослідженнях.

Клієнт соціальної роботи

Особа або група осіб, які отримують допомогу від соціальних служб. Клієнти можуть мати різні потреби, включаючи фінансову, психологічну, медичну чи соціальну підтримку.

Клінічна соціальна робота

Напрямок соціальної роботи, що зосереджується на наданні терапевтичної підтримки індивідам або групам, які переживають психоемоційні труднощі. Клінічна соціальна робота часто включає роботу з психологами та психіатрами.

Когнітивні здібності

Здатності, пов'язані з мисленням, пам'яттю, навчанням і розумінням інформації, важливі для успішної соціальної роботи.

Кольорові революції

Соціальні та політичні рухи, які відбулися в різних країнах на початку 21 століття, зазвичай з вимогами до демократичних реформ. Кольорові революції часто супроводжуються активною участю громадян у процесах соціального змінення.

Комплексний підхід

Метод, який передбачає врахування всіх аспектів проблеми при розробці рішень. Комплексний підхід дозволяє соціальним працівникам ефективно вирішувати складні соціальні питання.

Комунікаційні навички

Уміння взаємодіяти з іншими, висловлювати свої думки та слухати. Комунікаційні навички є критично важливими для соціальних працівників у процесі надання допомоги.

Консультаційна діяльність

Процес надання професійних порад та рекомендацій клієнтам соціальних служб. Консультаційна діяльність допомагає особам приймати обґрунтовані рішення у складних ситуаціях.

Контингент вразливих груп

Особи або групи, які підлягають ризику соціальної ізоляції або дискримінації, включаючи малозабезпечених, людей з обмеженими можливостями, пенсіонерів тощо. Робота з цими контингентами є важливою частиною соціальної політики.

Конфлікт інтересів

Ситуація, коли особисті інтереси особи можуть суперечити її професійним обов'язкам. Конфлікт інтересів може виникати в соціальній роботі і вимагати етичного врегулювання.

Координація соціальних послуг

Процес, спрямований на забезпечення узгодженого надання різних соціальних

послуг. Координація допомагає уникнути дублювання зусиль і забезпечити більш ефективну підтримку для клієнтів.

Крива доходів

Графічне представлення розподілу доходів в суспільстві, що дозволяє аналізувати рівень економічної нерівності. Крива доходів є важливим інструментом для соціальних досліджень.

Кризова інтервенція

Методи і техніки, що використовуються для надання термінової допомоги особам у стані кризи. Кризова інтервенція спрямована на стабілізацію ситуації та запобігання подальшим негативним наслідкам.

Критерії ефективності

Норми або показники, за якими оцінюється успішність роботи соціальних служб. Критерії ефективності допомагають вимірювати вплив соціальних програм на життя клієнтів.

Критична теорія

Підхід, що аналізує соціальні, політичні та економічні структури з метою виявлення і подолання соціальної нерівності. Критична теорія часто застосовується в соціальному вихованні для аналізу впливу соціальних контекстів на особистість.

Крос-культурна соціальна робота

Практика соціальної роботи, що враховує різні культурні контексти та особливості. Крос-культурна соціальна робота допомагає фахівцям ефективно працювати з різними групами населення.

Культ особистості

Соціально-політичне явище, при якому особа або група осіб підноситься до рівня ідеалу, що може негативно вплинути на суспільство. Культ особистості може заважати розвитку соціальної роботи через маніпуляцію громадською думкою.

Культура

Сукупність норм, цінностей, звичаїв, традицій та уявлень, які визначають спосіб життя певної групи людей.

Культурна чутливість

Уміння враховувати і поважати культурні відмінності під час надання соціальних послуг. Культурна чутливість є важливою для створення довірливих відносин з клієнтами.

Курси підвищення кваліфікації

Програми навчання, що дозволяють професіоналам здобути нові знання та навички для підвищення своєї професійної компетентності.

Л

Ландшафт соціального виховання

Сукупність умов, факторів та ресурсів, що впливають на процес соціального виховання в певному регіоні. Ландшафт включає соціальні, культурні, економічні та політичні аспекти, які формують середовище для виховання.

Легалізація соціальних послуг

Офіційне визнання та регулювання певних видів соціальних послуг державою. Легалізація забезпечує стандартизацію надання послуг та захист прав клієнтів.

Легітимність

Визнання або прийняття певних соціальних норм, правил або організацій влади суспільством. У соціальній роботі легітимність може стосуватися визнання прав та обов’язків соціальних працівників, а також легітимності соціальних служб у суспільстві.

Лідерство у соціальній роботі

Здатність індивіда або групи вести за собою інших у досягненні соціальних цілей. Лідерство включає в себе вміння надихати, мотивувати та організовувати ресурси для вирішення соціальних проблем.

Літературна педагогіка

Використання художньої літератури як інструменту для виховання та розвитку особистості. Літературна педагогіка в соціальному вихованні може включати обговорення книг, що піднімають соціальні питання, та аналіз персонажів, які відображають різні соціальні проблеми.

Літні соціальні служби

Послуги, які надаються особам похилого віку для підтримки їхнього благополуччя. Літні соціальні служби можуть включати медичну допомогу, соціальну підтримку, програми активного старіння та дозвілля.

Логіка соціальної роботи

Сукупність принципів, методів і підходів, що визначають процеси прийняття рішень у соціальній роботі. Логіка соціальної роботи включає етапи аналізу проблеми, планування дій, реалізації та оцінки результатів.

Логотерапія

Психотерапевтичний метод, заснований на пошуку сенсу життя, що допомагає особі подолати труднощі та знайти мотивацію.

Локалізація соціальних послуг

Процес адаптації соціальних послуг до конкретних умов і потреб певної громади або регіону. Локалізація допомагає зробити соціальні послуги більш доступними та ефективними для конкретних груп населення.

Локальна громада

Група людей, що проживають на певній території та мають спільні інтереси, цінності або потреби.

Людська безпека

Концепція, що акцентує увагу на захисті прав людини і забезпеченні умов для гідного життя.

Людська гідність

Універсальна цінність, що вказує на право кожної людини на повагу, захист і справедливе ставлення. Повага до людської гідності є основним принципом соціальної роботи та виховання.

Людський капітал

Сукупність знань, навичок, досвіду та інших характеристик, які людина накопичила і може використовувати для досягнення цілей. У соціальній роботі розвиток людського капіталу є важливим аспектом для підвищення життєвих стандартів осіб і спільнот.

Людські ресурси

Потенціал людей як основного ресурсу для розвитку суспільства, включаючи їх знання, навички та здібності.

М

Методи соціальної роботи

Способи і прийоми, які соціальні працівники використовують для взаємодії з клієнтами і вирішення соціальних проблем.

Міжнародна допомога

Підтримка, що надається країнам або регіонам, які переживають кризові ситуації, включаючи гуманітарну, економічну та соціальну допомогу.

Місцеві ініціативи

Проекти або програми, що реалізуються на рівні місцевої громади з метою вирішення соціальних проблем.

Моделі соціальної роботи

Систематизовані підходи до практики соціальної роботи, що описують, як працювати з клієнтами і організовувати соціальні послуги.

Молодіжна політика

Сукупність заходів і програм, спрямованих на підтримку і розвиток молоді, включаючи освіту, зайнятість та соціальну інтеграцію.

Мораль

Норми і принципи, що визначають правильну і неправильну поведінку в суспільстві.

Мотивація

Процес, що спонукає індивіда до дії, заснований на потребах, бажаннях і цілях.

Н

Надання соціальних послуг

Процес, в рамках якого соціальні працівники чи інші фахівці пропонують підтримку, допомогу та ресурси індивідам, сім’ям або громадам для поліпшення їхнього добробуту. Це можуть бути психологічні консультації, медичне обслуговування, освітні програми, матеріальна допомога тощо.

Наркоманія

Хронічне захворювання, що проявляється в залежності від психоактивних речовин. Соціальна робота в цій сфері включає в себе профілактику, лікування та реабілітацію людей, які страждають від залежності, а також роботу з їхніми родинами і суспільством.

Народна допомога

Форма соціальної підтримки, що виникає в результаті колективних дій громади для надання допомоги тим, хто її потребує. Це може включати благодійні організації, волонтерські рухи та інші ініціативи, які допомагають людям у важких ситуаціях.

Народна освіта

Система навчання, яка спрямована на всебічний розвиток особистості через доступ до знань, культурних цінностей і соціальних навичок. Народна освіта забезпечує рівний доступ до навчання для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього соціального статусу чи економічних можливостей.

Насильство в сім'ї

Фізичне, емоційне чи психологічне насильство, яке здійснюється одним членом сім'ї щодо іншого. Це явище може включати різні форми агресії, такі як побої, приниження, контроль та маніпуляції, і часто має довгострокові наслідки для психічного та фізичного здоров’я постраждалих.

Невпевненість

Стан, при якому особа відчуває сумніви в своїх можливостях або цінності, що може впливати на її соціальну взаємодію.

Невротичні розлади

Психічні стани, які можуть бути результатом емоційного стресу, конфліктів або соціальних проблем. У соціальній роботі важливо виявляти і підтримувати людей,

які страждають від невротичних розладів, щоб допомогти їм впоратися з їхніми труднощами.

Неглект (недогляд)

Відмова або неспроможність батьків або опікунів забезпечити основні потреби дитини, такі як безпека, належне харчування, медичне обслуговування та освіта. Неглект може мати серйозні наслідки для розвитку дитини та її благополуччя.

Неінституційна допомога

Форма соціальної підтримки, що надається безпосередньо в громадах, а не в рамках державних установ або закладів. Вона може включати волонтерські програми, групи взаємодопомоги, ініціативи з підтримки соціальної інтеграції.

Необхідність соціальна

Потреба, що виникає в результаті соціальних умов і обставин, яка потребує уваги і вирішення.

Нова соціальна політика

Комплекс заходів і стратегій, які розробляються державою для покращення соціального добробуту громадян. Це може включати програми соціального забезпечення, охорони здоров’я, освіти та житлової політики, спрямовані на зменшення бідності та соціальної нерівності.

Нормативна база

Система законодавчих і нормативних актів, що регулюють діяльність у сфері соціальної роботи і соціального виховання.

Нормативне регулювання соціальної роботи

Система законів, правил та стандартів, які визначають основи функціонування соціальної роботи. Це включає в себе законодавство про соціальне забезпечення, етичні кодекси та професійні стандарти, що регулюють діяльність соціальних працівників.

О

Об’єднання громад

Спільноти або асоціації, що формуються на основі спільних інтересів, цінностей або потреб для досягнення соціальних цілей. Об’єднання громад можуть відігравати важливу роль у розвитку місцевих ініціатив та підтримці соціальної справедливості.

Обґрунтування політики

Аргументація, яка підтверджує необхідність і доцільність впровадження певних соціальних політик або програм. Обґрунтування політики базується на даних, дослідженнях та аналізі потреб населення, а також на принципах справедливості та етики.

Об'єднання соціальні

Групи або організації, що виникають з метою надання підтримки та допомоги членам спільноти, зокрема в умовах соціальної ізоляції або економічних труднощів.

Олігархія

Політична система, в якій влада зосереджена в руках невеликої групи людей. У контексті соціальної роботи олігархічні структури можуть впливати на соціальні політики та розподіл ресурсів, що може ускладнити доступ до допомоги для вразливих груп населення.

Опіка

Правова форма забезпечення захисту прав і інтересів осіб, які не можуть самостійно дбати про себе через вік, стан здоров’я або інші обставини. Опіка може бути призначена судом і включає в себе як матеріальну, так і соціальну підтримку.

Організація соціальна

Установи або групи, що займаються наданням соціальних послуг, підтримки та захисту прав населення.

Організація соціальної роботи

Система структур і служб, що займаються плануванням, реалізацією та оцінкою соціальних програм і послуг. Вона включає державні, приватні та некомерційні організації, які надають соціальну допомогу різним групам населення.

Орієнтація на клієнта

Принцип соціальної роботи, що передбачає фокусування на потребах та бажаннях клієнта, а не лише на процесах чи процедурах. Це означає активне залучення клієнтів у прийняття рішень, що стосуються їхньої підтримки та лікування.

Освіта для дорослих

Процес навчання, що спрямований на підвищення кваліфікації, зміну професії або особистісний розвиток дорослих людей. Освіта для дорослих є важливою складовою соціальної роботи, оскільки допомагає людям отримати нові знання та навички, що сприяють їхньому соціальному включенню.

Освіта соціальна

Процес формування соціальних знань, цінностей і навичок у індивіда через різноманітні програми і діяльності.

Отримувач послуг

Особа або група, яка користується соціальними послугами або програмами підтримки.

Охорона прав дітей

Комплекс заходів і законодавчих ініціатив, спрямованих на забезпечення захисту прав і інтересів дітей. Це включає в себе боротьбу з насильством, експлуатацією та дискримінацією, а також забезпечення доступу до освіти, охорони здоров’я та інших соціальних послуг.

Оцінка ефективності

Процес збору та аналізу даних для визначення результативності соціальних програм

або інтервенцій. Оцінка ефективності дозволяє зрозуміти, які стратегії працюють, а які потребують корекції, для покращення якості соціальних послуг.

Оцінка потреб
Процес збору та аналізу інформації про потреби окремих осіб або груп для визначення необхідності у соціальних послугах. Оцінка потреб є важливою для розробки ефективних програм, які відповідають реальним запитам населення.

П

Педагогіка
Наука, що вивчає теорії та практики навчання і виховання, спрямовані на розвиток особистості.

Психосоціальна підтримка
Допомога, що включає психологічні та соціальні аспекти, спрямована на поліпшення благополуччя особи.

Проблема соціальна
Складна ситуація, що виникає в суспільстві і потребує втручання для вирішення, часто пов'язана з незадоволенням потреб.

Професійна етика
Набір моральних норм і стандартів, що регулюють поведінку фахівців у певній професії.

Психологічна підтримка
Процес надання емоційної та психологічної допомоги особі, що переживає труднощі чи стресові ситуації.

Партнерство

Співпраця між різними організаціями або особами з метою досягнення спільних цілей у сфері соціальних послуг.

Психологічна оцінка

Процес, за допомогою якого проводиться аналіз психологічного стану особи для визначення її потреб і можливостей.

Проблеми сімейні

Ситуації, що виникають у сімейному середовищі, які можуть потребувати втручання соціальних працівників або психологів.

Р

Реабілітація

Процес відновлення фізичного, психологічного або соціального благополуччя осіб, які зазнали травми, хвороби або соціального виключення. Реабілітація може включати медичні, психологічні та соціальні заходи, спрямовані на інтеграцію особи в суспільство.

Ресурси соціальні

Матеріальні, людські та інформаційні ресурси, які можуть бути використані для підтримки соціальної роботи та допомоги населенню.

Ресурсна база

Сукупність матеріальних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які використовуються для реалізації соціальних програм і проектів. Ресурсна база є важливою для забезпечення ефективності соціальної роботи, оскільки дозволяє організаціям надавати якісні послуги.

Ресурсний центр

Установа, що надає підтримку, інформацію та послуги для соціальних працівників і клієнтів.

Реформа соціальна

Зміни в системі соціального забезпечення або соціальної політики, спрямовані на поліпшення умов життя населення.

Реформа соціального забезпечення

Процес зміни системи соціального забезпечення з метою підвищення її ефективності, доступності та справедливості. Реформи можуть включати в себе зміни в законодавстві, фінансуванні програм, механізмах надання допомоги та системах моніторингу.

Ризик соціального виключення

Стан, коли особа або група людей має підвищену ймовірність залишитися поза соціальними, економічними та культурними процесами. Це може бути наслідком бідності, безробіття, дискримінації або відсутності доступу до освіти та медичних послуг.

Рівність

Принцип, згідно з яким усі люди мають однакові права і можливості без дискримінації.

Розвиток громади

Процес активного залучення членів громади до планування та реалізації ініціатив, які сприяють соціальному, економічному та культурному прогресу. Це може включати створення проектів для поліпшення інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг.

Розвиток особистості

Процес вдосконалення особистісних якостей, навичок і здібностей, що веде до зростання самосвідомості та самореалізації.

Розвиток соціальний

Процес змін, що ведуть до покращення якості життя людей та їх добробуту в суспільстві.

Розподіл ресурсів

Процес, який включає в себе визначення, як і кому надаватимуться доступні ресурси у сфері соціальної роботи. Ефективний розподіл ресурсів є важливим для забезпечення рівного доступу до послуг і підтримки соціальної справедливості.

Розуміння клієнта

Процес глибокого аналізу та врахування потреб, переживань і контексту життя клієнта в процесі соціальної роботи. Розуміння клієнта є критично важливим для побудови довірчих стосунків і ефективної підтримки.

Ролі соціального працівника

Умовні функції та обов'язки, які виконує соціальний працівник у своїй професійній діяльності. Це можуть бути ролі консультанта, медіатора, адвоката, організатора та освітянина, кожна з яких має свої специфічні цілі та методи роботи.

С

Соціальна адаптація

Процес, за допомогою якого особа або група пристосовується до нових соціальних умов або середовища.

Соціальна відповідальність

Обов'язок осіб і організацій діяти на благо суспільства та враховувати соціальні, екологічні та економічні наслідки своїх дій.

Соціальна інтеграція

Процес включення індивідів чи груп у суспільство, що передбачає забезпечення рівних можливостей для всіх.

Соціальна інфраструктура

Сукупність установ і організацій, що забезпечують соціальні послуги, підтримку та захист населення.

Соціальна мережа

Сукупність соціальних зв'язків і відносин, що формуються між людьми, організаціями та установами.

Соціальна політика

Комплекс державних заходів і програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту та покращення якості життя населення.

Соціальна справедливість

Принцип, що передбачає рівний доступ до ресурсів і можливостей для всіх членів суспільства.

Соціальні послуги

Державні або недержавні послуги, що надаються населенню для задоволення соціальних потреб.

Соціальні проблеми

Складні питання, що стосуються благополуччя суспільства і потребують комплексного вирішення.

Соціологія

Наука, що вивчає соціальні структури, відносини та процеси в суспільстві.

Спеціалізовані служби

Організації, що надають спеціалізовану допомогу певним групам населення, наприклад, служби для дітей, жінок, людей з інвалідністю.

Сприйняття

Процес отримання та інтерпретації інформації, що впливає на поведінку та взаємодію особи з іншими.

Т

Тенденції соціальної роботи

Основні напрямки розвитку соціальної роботи, які виникають у відповідь на зміни в суспільстві, економіці або політиці. Це можуть бути нові методи, концепції або підходи, які впливають на практику соціальних працівників.

Теорія соціального навчання

Психологічна теорія, яка стверджує, що поведінка людини формується через спостереження за іншими та навчання на основі їхнього досвіду. Ця теорія має значення в соціальному вихованні, оскільки підкреслює важливість соціальних моделей.

Терапевтичні методи

Підходи, що використовуються для лікування психічних або емоційних розладів, часто у рамках соціальної роботи.

Терапія

Процес лікування або підтримки, який спрямований на покращення психічного,

емоційного чи фізичного здоров’я особи. У соціальній роботі терапія може включати індивідуальні або групові сеанси, де фахівці використовують різні методи для вирішення психологічних проблем.

Технології взаємодії

Методи та інструменти, які використовуються для ефективної комунікації та співпраці між соціальними працівниками і клієнтами. Це можуть бути різноманітні платформи для обміну інформацією, а також методи ведення діалогу.

Технології соціальної роботи

Методи, підходи та інструменти, що використовуються соціальними працівниками для надання допомоги клієнтам. Це може включати комп'ютерні програми, онлайн-платформи, а також традиційні методи, такі як консультації та групова робота.

Тимчасова допомога

Програми або послуги, що надаються особам у кризових ситуаціях на короткий термін, щоб забезпечити основні потреби, такі як житло, їжа або медична допомога. Тимчасова допомога є важливим інструментом для підтримки людей в період труднощів.

Тимчасове перебування

Форма підтримки, що передбачає тимчасове розміщення осіб (наприклад, дітей або людей у кризових ситуаціях) у спеціалізованих закладах. Це може бути необхідним для забезпечення безпеки та стабільності, поки не буде знайдено більш постійне рішення.

Тілесно-орієнтована терапія

Метод психологічної допомоги, який фокусується на зв'язку між тілом і розумом. Цей підхід враховує, як фізичні переживання впливають на емоційний стан, і використовує різні техніки для роботи з тілесними відчуттями.

Травматичний досвід

Психологічна реакція на події, які завдають великої шкоди або стресу, такі як насильство, втрати чи катастрофи. Соціальна робота з особами, які пережили травматичний досвід, включає в себе підтримку і терапію для подолання наслідків.

Традиційні цінності

Соціально-культурні норми та уявлення, які передаються через покоління в певній спільноті. У соціальному вихованні врахування традиційних цінностей може бути важливим для формування ідентичності та соціальної відповідальності.

Трансгенераційна передача

Процес, через який досвід, цінності або проблеми передаються з одного покоління в інше. У соціальній роботі це може включати дослідження впливу сімейної історії на сучасні проблеми клієнтів.

Трансформаційне навчання

Підхід до освіти, який передбачає глибокі зміни в усвідомленні та поглядах учасників. Трансформаційне навчання спрямоване на розвиток критичного мислення та особистісного зростання, що є важливим у соціальному вихованні.

Тренінг навичок

Програма, що навчає конкретним практичним навичкам, необхідним для ефективної соціальної роботи.

Тренінг

Навчальна програма, що включає практичні вправи і методики для розвитку навичок у певній сфері.

Трудова діяльність

Вся діяльність, пов'язана з виконанням роботи, що забезпечує доходи та розвиток особистості.

Трудова реабілітація

Процес повернення осіб, які мають обмеження за здоров'ям або соціальними причинами, до активного трудового життя. Це може включати професійне навчання, стажування та підтримку в пошуку роботи.

Трудова соціалізація

Процес, у якому особа набуває знань, навичок і досвіду, необхідних для ефективної участі в трудовій діяльності. Це включає навчання етики праці, відповідальності та співпраці в колективі.

У

Удосконалення соціальних послуг

Процес аналізу та впровадження змін у системі соціального забезпечення з метою підвищення ефективності, доступності та якості послуг. Це може включати нові підходи, технології та моделі надання допомоги.

Узгодження плану дій

Процес спільного визначення та узгодження стратегій і заходів для досягнення певних цілей у соціальній роботі. Це може включати співпрацю між соціальними працівниками, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами.

Умови праці

Сукупність факторів, що визначають якість та безпеку трудової діяльності, включаючи оплату праці, робочий час, фізичні умови та соціальне середовище. Соціальна робота може включати роботу над покращенням умов праці для вразливих категорій населення.

Універсальні соціальні послуги

Послуги, які надаються всім членам суспільства без виключення, незалежно від

їхнього соціального статусу або потреб. Універсальні послуги можуть включати освіту, охорону здоров’я, соціальне забезпечення та інші сфери.

Управління соціальне

Процес планування, організації та контролю діяльності в сфері соціального захисту та соціальної роботи.

Управління соціальними проектами

Процес планування, реалізації та моніторингу соціальних програм і ініціатив. Управління включає в себе координацію ресурсів, команду та дії, спрямовані на досягнення визначених цілей.

Уразливі групи населення

Категорії осіб, які через певні соціальні, економічні, або фізичні фактори мають обмежений доступ до ресурсів і послуг. Це можуть бути діти, літні люди, особи з інвалідністю, біженці та люди, які пережили насильство. Соціальна робота спрямована на підтримку та захист їхніх прав.

Усвідомленість

Стан розуміння власних думок, емоцій і дій у контексті взаємодії з іншими. У соціальній роботі усвідомленість допомагає клієнтам усвідомити свої потреби та можливості, а також розуміти вплив їхніх дій на оточуючих.

Установи соціального забезпечення

Організації, які надають соціальні послуги, допомогу та підтримку особам, які потребують цього. Це можуть бути державні або недержавні установи, що працюють у сферах охорони здоров’я, освіти, соціального захисту.

Участь громади

Активна залученість членів громади до процесів планування та реалізації соціальних проектів. Участь громади підвищує ефективність програм і сприяє розвитку соціальної згуртованості та відповідальності.

Участь громади

Активна роль членів громади в процесах прийняття рішень і реалізації проектів, що стосуються їхнього життя.

Участь соціальна

Активна участь індивіда або групи в соціальних процесах, включаючи волонтерство, громадську діяльність та політичну активність.

Участь у програмі

Процес залучення осіб до різних соціальних або освітніх ініціатив. Участь може включати активну взаємодію, навчання та отримання підтримки, що сприяє розвитку особистості та соціальних навичок.

Ф

Фандрайзинг

Процес збору коштів або ресурсів для підтримки соціальних програм, проектів або організацій. Фандрайзинг може включати різноманітні методи, такі як організація благодійних заходів, написання грантових заявок та залучення приватних інвесторів.

Фасилітація

Процес, під час якого фасилітатор (модератор) допомагає групі людей досягти спільних цілей, забезпечуючи конструктивну комунікацію та підтримуючи активну участь усіх учасників.

Фахова підготовка соціальних працівників

Процес навчання та розвитку навичок у галузі соціальної роботи, який включає теоретичні знання та практичний досвід. Фахова підготовка є важливою для забезпечення якості надання соціальних послуг.

Федералізація соціальних послуг

Процес передачі функцій та відповідальності за надання соціальних послуг з центральних органів влади на регіональний або місцевий рівень. Федералізація спрямована на покращення доступності та адаптації соціальних послуг до специфічних потреб громад.

Фізичне насильство

Будь-яке навмисне застосування сили або агресії, що призводить до фізичних ушкоджень або травм. Фізичне насильство є серйозною соціальною проблемою, з якою стикаються соціальні працівники, адже воно має глибокий вплив на жертв і їхнє оточення.

Філантропія

Активна діяльність, що передбачає благодійність, надання фінансових або матеріальних ресурсів для покращення умов життя інших людей. Філантропія може бути індивідуальною або організаційною і має значний вплив на соціальний розвиток.

Фінансова підтримка

Матеріальна допомога, яка надається особам або сім’ям у важких фінансових умовах. Фінансова підтримка може включати виплати, субсидії, соціальні програми, що сприяють покриттю основних потреб.

Фокус-група

Метод дослідження, що передбачає обговорення серед невеликої групи осіб з метою отримання їхніх думок і відгуків щодо певної теми або програми. Фокус-групи використовуються в соціальній роботі для вивчення потреб та оцінки ефективності послуг.

Формативне оцінювання

Процес збору інформації про прогрес та результати соціальних програм під час їх

реалізації, що дозволяє коригувати дії у разі необхідності. Формативне оцінювання допомагає забезпечити ефективність і відповідність програм потребам клієнтів.

Формування громадської свідомості

Процес підвищення обізнаності та розуміння населення щодо соціальних проблем та питань. Формування громадської свідомості є важливим для залучення суспільства до активних дій та змін.

Формування соціальної політики

Процес розробки стратегій та заходів, які регулюють соціальні відносини в суспільстві. Формування соціальної політики охоплює аналіз соціальних проблем, вивчення потреб населення та ухвалення рішень на рівні держави або місцевих органів влади.

X

Харизма

Особистісна якість, що наділяє людину здатністю приваблювати та надихати інших. У соціальній роботі харизматичні особи можуть стати лідерами або агентами змін у громадах.

Харизматичне лідерство

Стиль управління, при якому лідер має сильний вплив на інших завдяки своїй особистості, емоційній виразності та здатності надихати. У соціальній роботі харизматичні лідери можуть ефективно залучати громаду до участі в програмах та ініціативах.

Харизматичні організації

Соціальні або релігійні групи, які ведуть діяльність під керівництвом харизматичних

лідерів. Вони часто сприяють активній участі своїх членів у соціальних або благодійних ініціативах.

Харизматичні рухи

Соціальні або релігійні рухи, що базуються на особистісному впливі лідерів, які мають сильний емоційний контакт із послідовниками. У соціальній роботі такі рухи можуть відігравати роль у формуванні спільноти та підтримки.

Харитативна діяльність

Діяльність, що спрямована на надання допомоги та підтримки потребуючим, часто через благодійні проекти або волонтерські програми. Харитативна діяльність включає різні форми соціальної допомоги, як-то роздача їжі, одягу, організація заходів.

Харитативні організації

Неприбуткові організації, що займаються наданням допомоги вразливим групам населення, таким як бездомні, діти-сироти або люди з обмеженими можливостями. Харитативні організації можуть надавати соціальні, медичні, освітні послуги та матеріальну підтримку.

Хартія соціальної роботи

Документ, що формулює основні принципи, етичні норми та зобов’язання професіоналів у сфері соціальної роботи. Хартія служить орієнтиром для соціальних працівників у їхній діяльності та взаємодії з клієнтами.

Хобі-терапія

Метод лікування або соціальної підтримки, що включає використання хобі та захоплень як інструменту для покращення психоемоційного стану клієнта. Хобі-терапія може бути корисною для зменшення стресу та розвитку соціальних навичок.

Холістична освіта

Освітній підхід, що акцентує увагу на всебічному розвитку особистості, враховуючи

фізичний, інтелектуальний, емоційний та соціальний аспекти навчання. Холістична освіта важлива для формування соціально активних і відповідальних громадян.

Холістичний підхід
Метод у соціальній роботі, що передбачає розгляд клієнта як цілісної особи, враховуючи всі аспекти його життя: фізичний, емоційний, соціальний та духовний. Холістичний підхід допомагає краще зрозуміти потреби клієнта і забезпечити комплексну підтримку.

Холістичний розвиток
Комплексний підхід до розвитку особистості, який враховує всі аспекти життя людини, включаючи фізичний, емоційний, соціальний та духовний розвиток. У соціальному вихованні важливий для формування всебічно розвинених особистостей.

Хроніка соціальної роботи
Документування та аналіз історичних подій, змін і тенденцій у сфері соціальної роботи. Хроніка соціальної роботи допомагає зрозуміти еволюцію підходів і практик у цій галузі.

Хронічна бідність
Стан, коли особа або сім’я перебуває в бідності протягом тривалого часу, часто з покоління в покоління. Хронічна бідність може бути наслідком соціальних, економічних і політичних факторів, що ускладнює можливість вибору і покращення умов життя.

Хронічні психічні розлади
Психічні стани, які тривають довгий час і потребують постійного лікування та підтримки. Соціальна робота з такими клієнтами може включати надання психологічної допомоги, реабілітаційних програм та інтеграцію в суспільство.

Ч

Часова шкала

Інструмент, що використовується для відстеження та планування етапів реалізації соціальних проектів. Часова шкала допомагає визначити терміни виконання завдань та контроль за їх досягненням.

Часові рамки

Визначений період, протягом якого планується виконання певних завдань або досягнення цілей у соціальних проектах. Часові рамки допомагають структурувати роботу та забезпечити контроль за виконанням.

Чергування ролей

Метод, що використовується в груповій терапії або навчанні, де учасники змінюють свої ролі, щоб зрозуміти перспективи інших. Чергування ролей допомагає розвивати емпатію та комунікаційні навички.

Чинники ризику

Соціальні, економічні або психологічні фактори, які підвищують ймовірність виникнення проблем або негативних наслідків для особи або групи. Чинники ризику можуть включати безробіття, бідність, насильство в сім'ї, залежності та інші соціальні проблеми.

Чинники соціалізації

Фактори, які впливають на процес соціалізації особи, такі як сім'я, школа, однолітки, культура і медіа. Чинники соціалізації формують світогляд, цінності та поведінку індивіда.

Чинність програм

Оцінка того, наскільки програми соціальної роботи відповідають потребам клієнтів і

досягають своїх цілей. Чинність програм є важливим аспектом для покращення якості соціальних послуг.

Чисельність населення

Загальна кількість людей, що проживають у певному регіоні або країні. Чисельність населення є важливим показником для соціальної роботи, оскільки впливає на потреби в соціальних послугах та програмах.

Числові показники

Статистичні дані, які використовуються для оцінки ефективності соціальних програм або стану соціальних проблем. Числові показники допомагають в аналізі та прийнятті рішень у сфері соціальної роботи.

Членство в спільноті

Активна участь особи у житті громади, що включає взаємодію з іншими членами, участь у заходах та прийняття рішень, що стосуються спільного добробуту.

Чутливість до культури

Здатність соціального працівника враховувати культурні особливості та традиції клієнтів у своїй діяльності. Чутливість до культури сприяє більш ефективному наданню послуг і побудові довірчих стосунків.

Чутливість до потреб

Здатність соціального працівника виявляти та усвідомлювати потреби клієнтів, їхні переживання і ситуації, в яких вони опинилися. Чутливість до потреб є важливою рисою, яка сприяє побудові довірливих стосунків.

Чутливість соціальна

Уміння розуміти та враховувати соціальні, культурні та економічні контексти, що впливають на життя людей. Важливо для соціальних працівників у роботі з різними групами населення/

Ш

Шаблонні методи

Стандартизовані підходи у соціальній роботі, які використовуються для вирішення певних проблем або ситуацій. Шаблонні методи можуть включати спеціальні процедури, алгоритми або протоколи, що дозволяють підвищити ефективність роботи соціальних працівників.

Широкий спектр послуг

Набір різноманітних соціальних послуг, які надаються для задоволення різних потреб клієнтів. Широкий спектр послуг може включати медичну, психологічну, освітню допомогу та інші види підтримки.

Шкала оцінювання

Інструмент, що використовується для вимірювання певних аспектів життя або стану клієнта. Шкали оцінювання допомагають соціальним працівникам систематизувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

Шкідливий вплив середовища

Соціальні, економічні або культурні фактори, які негативно впливають на розвиток особи або групи. Шкідливий вплив середовища може бути пов’язаний з насильством, бідністю або відсутністю можливостей для розвитку.

Шкідливі звички

Поведінкові патерни, які мають негативний вплив на здоров’я та благополуччя особи, такі як вживання алкоголю, наркотиків або тютюну. Соціальна робота часто включає програми, спрямовані на подолання шкідливих звичок і реабілітацію осіб.

Школа соціальної роботи

Освітня установа, що готує фахівців у галузі соціальної роботи, надаючи знання, навички та практичний досвід.

Шляхи розвитку

Напрямки та стратегії, які визначають можливості особистісного або соціального розвитку. У соціальному вихованні шляхи розвитку можуть включати навчання, професійну підготовку, реабілітацію та інші заходи.

Ю

Ювенальні правопорушення

Правопорушення, вчинені неповнолітніми особами. Ювенальні правопорушення можуть варіюватися від незначних правопорушень до серйозних злочинів і вимагають спеціальних підходів у правозастосуванні та соціальному захисті.

Ювілеї та святкування

Події, що відзначають важливі досягнення або історичні моменти в соціальній роботі. Святкування можуть підвищити обізнаність про соціальні проблеми та залучити громаду до вирішення цих проблем.

Юридична допомога

Послуги, що надаються фахівцями з правознавства для захисту прав і законних інтересів осіб у складних ситуаціях.

Я

Явища соціальної мобільності

Переміщення індивідів або груп у соціальній структурі, що може відбуватися як у вертикальному (підвищення або зниження статусу), так і в горизонтальному (зміна професії чи місця проживання) напрямку. Явища соціальної мобільності є важливими для розуміння динаміки суспільства.

Якість життя

Вимірювання загального добробуту особи або групи, яке включає фізичні, соціальні, психологічні та економічні аспекти життя. Важливий критерій для оцінки ефективності соціальної роботи.

Якість соціальних послуг

Вимірювання ефективності, доступності та задоволеності послуг, що надаються в сфері соціальної роботи. Якість соціальних послуг є критично важливою для забезпечення добробуту клієнтів і довіри до системи.

ДОДАТКИ

Додаток А

Хронологічний графік

13-18 століття:

13 століття — У Європі початок формування перших монастирських притулків і лікарень для бідних та хворих, що закладає основи соціального забезпечення.

16 століття — Виникнення благодійних організацій, які надають допомогу нужденним, зокрема в Англії та Франції.

17 століття — Створення "Системи бідності" в Англії, що регулює допомогу бідним через парафіяльні організації.

18 століття — Перші спроби державного контролю над благодійністю; у Франції розпочинаються реформи в соціальному забезпеченні, що включають допомогу для безпритульних.

19 століття

1834 — У Великій Британії прийняття Закону про бідних, що заклало основи соціального забезпечення.

1869 — Заснування першої соціальної служби в США, що стало початком професійної соціальної роботи.

20 століття

1917 — Перша соціальна реформа в Україні після революції, що заклала основи соціального забезпечення.

1935 — Прийняття Закону про соціальне забезпечення в США, що розширило систему соціального захисту.

1948 — Прийняття Загальної декларації прав людини ООН, що визначила принципи соціального захисту та виховання.

1960-ті — Зростання соціальних рухів у США та Європі, акцент на правах жінок і дітей.

1990-ті:

1991 — Проголошення незалежності України; початок реформ у соціальному забезпеченні та вихованні.

1997 — Прийняття Закону України "Про соціальні послуги", що визначає основи соціального захисту.

1998 — Заснування Всеукраїнської асоціації соціальних працівників.

21 століття:

2000 — Розробка Національної програми соціального розвитку в Україні.

2003 — Проведення міжнародної конференції "Соціальна робота: виклики XXI століття", що привернула увагу до сучасних проблем у соціальному вихованні.

2010 — Прийняття Концепції розвитку соціальної роботи в Україні до 2020 року.

2014 — Реформи в Україні, спрямовані на децентралізацію соціальних послуг та поліпшення системи соціального виховання.

2020 — Прийняття нової редакції Закону України "Про соціальні послуги", що вдосконалює механізми надання соціальної допомоги.

Додаток Б

Порівняння афінської та спартанської систем виховання

Особливості	Спартанська	Афінська
Провідний суб'єкт соціалізації	Держава	Родина
Спрямованість	Фізичний розвиток	Єдність фізичного і духовного
Формування особистості	Пригнічування особистості	Культивування індивідуальності
Стиль управління вихованням	Авторитарний	Демократичний
Гендерна рівність	Майже однакове виховання	Виховання здебільшого хлопчиків
Провідний метод виховання	Фізичні покарання	Бесіда

Додаток В

Суспільна допомога як підґрунтя соціальної роботи

Напрями суспільної опіки

«Благодійництво» та опікування благодійних закладів під патронатом церкви та князів	Державна підтримка вразливих верств населення

Характерні риси форми та напрями організації суспільної опіки (IX – XIX ст.)		
благодійництво	державна опіка	напрями суспільної допомоги
* Співчуття * Готовність відгукнутись на чужу біду * Гостинність * Милосердність * Людинолюбство	* Лікарні * Богадільні (шпиталі) * Притулки * Лазні * Виховні будинки * Сирітські притулки та	* Українські братства * Соціальна рівність Запорізької Січі * Товариство Червоного Хреста * Громадські об'єднання * Церковні братства